2 – 3 KASIM 2009

ARAMIZDAN AYRILIŞININ 40. YILINDA

PROF. DR. MÜMTAZ TURHAN SEMPOZYUMU

GAZİ ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ

Ankara – 2009

*5846 Sayılı Kanuna göre bu eserin bütün yayın, tercüme ve iktibas hakları **Gazi Üniversitesi Rektörlüğü**'ne aittir.*

Sempozyum Düzenleme ve Redaksiyon Kurulu

Prof. Dr. M. Çağatay ÖZDEMİR

Doç. Dr. Galip YÜKSEL

Öğr. Gör. Dr. Halük ÜNSAL

Arş. Gör. Serkan KOŞAR

Arş. Gör. Mustafa GÜÇLÜ

Arş. Gör. Hasan EŞİCİ

Arş. Gör. Emine VARDAR

Türkçe Redaksiyon

Yrd. Doç. Dr. Yusuf DOĞAN

Kapak Tasarım

Şevki AKTÜRK

GAZİ ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ

Teknikokullar/ANKARA

Tel : 0 312 202 22 22

Fax : 0 312 221 32 02

ISBN: 978-975-507-187-9

Baskı Sayısı: 1000 Adet

Baskı Şahin Matbaa ve Reklamcılık Büyük Sanayi 1. Cad.
Devrez Sokak No:11/12 İskitler / ANKRA
Tel: 384 21 99

PROF. DR. MÜMTAZ TURHAN

(1908 – 1969)

İ Ç İ N D E K İ L E R

Açılış Konuşmaları 1

Prof. Dr. Rıza AYHAN (Gazi Üniversitesi Rektörü) 3

Prof. Dr. M. Çağatay ÖZDEMİR (Düzenleme Kurulu Başkanı)..... 8

Prof. Dr. Mümtaz TURHAN Hayatı ve Eserleri..... 10

I. OTURUM (Doğu ve Batı)..... 15

Hocam Prof. Dr. Mümtaz TURHAN

Prof. Dr. Yılmaz ÖZAKPINAR, İstanbul Üniversitesi 17

Batı Medeniyeti ve Temel Unsurları: Türkiye'ye/Günümüze Yansımaları

Prof. Dr. Esin KAHYA, Ankara Üniversitesi..... 21

İslam Medeniyeti ve Temel Unsurları: Türkiye'ye/Günümüze Yansımaları

Nevzat KÖSOĞLU, Düşünür – Yazar 33

Mümtaz TURHAN'da Batılılaşma Anlayışı

Prof. Dr. Metin ÖZKUL, Süleyman Demirel Üniversitesi 41

II. OTURUM (Kavramlar) 77

Batılılaşma, Modernleşme, Çağdaşlaşma: Kavram Farklılıkları

Prof. Dr. Bahaeddin YEDİYILDIZ, Hacettepe Üniversitesi 79

Aydın-Halk Çelişkisi ve Mümtaz TURHAN

Prof. Dr. Kemal GÖRMEZ, Gazi Üniversitesi 90

Dr. Mustafa ALTUNOĞLU, Gazi Üniversitesi..... 90

Türkiye'de Psikoloji, Sosyal Psikoloji ve Mümtaz TURHAN

Prof. Dr. Sibel A. ARKONAÇ, İstanbul Üniversitesi 96

İlericilik ve Gericilik: Sosyal Hayata Yansıması

Prof. Dr. Kadir CANGIZBAY, Gazi Üniversitesi 103

III. OTURUM (Milletleşme ve Modernleşme)..... 107

Mümtaz TURHAN, Milletleşme Sürecimiz ve Tarih Bilinci

Prof. Dr. Mehmet ÖZ, Hacettepe Üniversitesi..... 109

Mümtaz TURHAN'ın Bugün İçin Anlamı

Prof. Dr. Naci BOSTANCI, Gazi Üniversitesi 118

Ziya GÖKALP, Mümtaz TURHAN, Erol GÜNGÖR'ün Düşüncelerinin Günümüze Yansımaları

Prof. Dr. Özcan YENİÇERİ, Niğde Üniversitesi..... 126

Mümtaz TURHAN'ın Milliyetçiliğe ve Modernleşmeye Bakışı

Prof. Dr. Abdullah KORKMAZ, İnönü Üniversitesi..... 147

IV. OTURUM (Milletleşme ve Modernleşme)..... 159

Kültür Değişmeleri ve Kimlik Sorunu

Prof. Dr. Nuri BİLGİN, Ege Üniversitesi 161

Mümtaz TURHAN'da Değişim Fikri: Batılılaşma ve Yerlilik

Prof. Dr. Vedat BİLGİN, Gazi Üniversitesi..... 189

Türkiye'de Sosyo-Kültürel Değişme: Göstergeler, Öneriler

Yrd. Doç. Dr. Serdar SAĞLAM, Hacettepe Üniversitesi..... 197

Fiili Âlemin Ölçeği

Dr. Kadir KOÇDEMİR, Merkez Valisi..... 220

V. OTURUM (Üniversite)..... 237

Avrupa ve Amerika'ya Öğrenci Gönderme ve Yurt Dışından Öğrenci Kabulü: Mezuniyet Sonrası İzleme ve Yönetimi

Doç. Dr. Galip YÜKSEL, Gazi Üniversitesi 239

Mümtaz TURHAN'dan Günümüze Üniversite Problemi: Mevcut Durum ve Öneriler

Doç. Dr. Suna BAŞAK, Gazi Üniversitesi 259

Ortaçağ ve Bilimsel Zihniyeti

Doç. Dr. Ramazan ACUN, Hacettepe Üniversitesi 293

Mümtaz TURHAN ve Kültürel Okur-Yazarlık

Yrd. Doç. Dr. M. Kayahan ÖZGÜL, Gazi Üniversitesi 307

VI. OTURUM (Bilim, Teknik ve Kalkınma) 315

Bilim ve Teknik: Sosyal ve Ekonomik Alana Yansımaları

Prof. Dr. İskender ÖKSÜZ, Gazi Üniversitesi..... 317

Bilimin Sosyal Hayattaki Rakipleri: Sosyal Yaşama Yansımalar

Prof. Dr. Hasan SEÇEN, Atatürk Üniversitesi 332

Mümtaz TURHAN'ın Eğitim Tercihleri ve Kalkınma Açısından Değerlendirilmesi

Prof. Dr. Tayyip DUMAN, Gazi Üniversitesi 347

Mümtaz TURHAN'da Köy ve Kalkınma: Mevcut Durum ve Öneriler

Yrd. Doç. Dr. Yıldız AKPOLAT, Atatürk Üniversitesi 362

VII. OTURUM (Eğitim)..... 381

Mümtaz TURHAN ve Karakter Eğitimi

Prof. Dr. Hasan BACANLI, Gazi Üniversitesi..... 383

Gelecek Kuşak Öğretmenlerin Nitelikleri: Mevcut Durum ve Öneriler

Prof. Dr. Mehmet ŞİŞMAN, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi. 392

Yabancı Dil Sorunu: Mevcut Durum ve Öneriler

Prof. Dr. Abdülvahit ÇAKIR, Gazi Üniversitesi 410

Türk Diline Müdahaleler ve Bilim Dili Türkçenin Geleceği

Yrd. Doç. Dr. Hüseyin ÖZBAY, Gazi Üniversitesi..... 423

Açılış Konuşmaları

(Mimar Kemaleddin Salonu)

Prof. Dr. Rıza AYHAN, Gazi Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. M. Çağatay ÖZDEMİR, Düzenleme Kurulu Başkanı

Prof. Dr. Mümtaz TURHAN Hayatı ve Eserleri

GAZİ ÜNİVERSİTESİ REKTÖRÜ PROF. DR. RIZA AYHAN'IN "PROF. DR. MÜMTAZ TURHAN SEMPOZYUMU" AÇILIŞ KONUŞMASI

Değerli Öğretim Üyeleri, Sevgili Gençler,

Bugün burada Türk düşünce hayatında önemli bir yeri olan Prof. Dr. Mümtaz Turhan'ın aramızdan ayrılışının 40. yılı dolayısıyla düzenlenen sempozyum için toplandık. Öncelikle böyle güzel, anlamlı bir sempozyumun gerçekleşmesinde emeği geçen herkesi, başta sayın M. Prof. Dr. Çağatay Özdemir olmak üzere, kutluyorum.

Bildiğiniz gibi, ülkelerin gelişmesi, modern ve medeni toplumlar arasında yer alabilmesi, bilimsel, teknolojik ve kültürel üretim düzeyleri ve birikimleriyle ilişkilidir. İçinde bulunduğumuz 21. yüzyılda, ekonomiden eğitime, kültürden toplumsal hayata kadar hayatın her alanında geleneksel alışkanlıkların, bilgi birikiminin, teknik uygulamaların ilga olduğunu, bunların, yerini yeni anlayış, yol ve yöntemlere bıraktığını biliyoruz. Yakın tarihimiz değerlendirilirken öteden beri bir husus özenle vurgulanır: Osmanlının çözülüp gerilemesinde en önemli sebep, onun sanayileşme devrimini kaçırmasıdır. Tarıma ve gaza sistemine dayalı yapısıyla, teşekkül eden yeni dünyada varlığını sürdürememiş, nihayet diğer imparatorluklar gibi hemen hemen aynı dönemde tarih sahnesinden çekilmiştir. Bunun bize öğrettiği şudur: Bilime ve tekniğe ilişkin o köklü, o çarpıcı gelişmeleri takip edemez, buna uygun yapılar kuramazsanız tarihin dışına düşersiniz. Bu bir tercih değil bir kader durumudur. O zaman toplum olarak modern dünyanın anlamlı ve etkileyici bir parçası olmak için ne yapmamız gerekiyor, kimlere ne tür görevler düşüyor, hususu büyük önem kazanmaktadır. Hemen belirteyim, herkese görev düşüyor. Herkesin modernleşme hamlemizde, Atatürk'ün ifade ettiği çağdaş uygarlık seviyesinin üstüne çıkma iradesinde payı olmalı, emeği olmalı. Ancak bir üniversite öğretim üyesi olarak, bir üniversite rektörü olarak benim özenle vurgulamak istediğim, hayati olduğuna aklen ve kalben inandığım husus, özellikle bilim insanlarımıza bu süreçte büyük görevler düştüğüdür. Onlar, mesaiye tabi olmayan emekleriyle, bütün hayatları boyunca gerçekleştirdikleri uğraşlarıyla bu amansız dünyada, ülkelerinin, vatandaşlarının ve nihayet insani değerler esasında tüm insanlığın önünü açmayı ahlaki bir ödev olarak görmektedirler.

Bilim insanı dediğimizde, "O kimdir, nasıl birisidir, ne yapar, nasıl çalışır, fikirlerini nasıl üretir, insanlarla ilişkilerinde tayin edici kriterler nedir?" türünden sorular, bize soyut bir örnek model sunar. Fakat kimi insanlar o soyut örnek modelin

gerçek hayattaki karşılıklarıdır. Hepimiz o insanlara bakarız ve soyut ilkelerin onların şahsında nasıl cisimleştiğini hayranlıkla seyrederiz. İşte bu sınıfa giren bilim insanlarımızdan, gök kubbemizin parlak yıldızlarından birisi, şimdi ölümünün kırkıncı yılı için bir araya geldiğimiz Profesör Dr. Mümtaz Turhan'dır.

Mümtaz Turhan, ilmî şöhretini genç yaşta öncelikle Batı dünyasında duyurmuştur. Derinlik idraki konusundaki araştırmaları, o dönemin alanlarında otoriteleri olan Wertheimer, Metager gibi ünlü bilim adamlarının takdirini kazanmış, Psychologische Forschung gibi dergilerde yayımlanmış, Almanya'da basılan birçok kitapta yer almıştır. Wertheimer'in daha öğrenciliği sırasında keşfettiği Mümtaz Turhan, daha sonra Cambridge'in Sir Fredrick Barlett gibi otoritesini kendisine hayran bırakmış ve "Kültür Değişmesi" isimli araştırması ile Batı'nın bu ünlü üniversitesinde ikinci doktorasını yapmıştır. Turhan'ın şöhreti Avrupa'yı da aşmış, Amerika'ya ulaşmıştır. Princeton Üniversitesi öğretim üyelerinden Dr. David Garwood'a, Rockfeller Foundation tarafından sadece Mümtaz Turhan'ın "Garplılaşmanın Neresindeyiz" isimli eserini İngilizceye çevirmek üzere burs verilerek Türkiye'ye gönderilmesi ve Dr. Garwood tarafından tercüme edilen bu eserin birçok Amerikan Üniversitesinde seminer konusu olarak ele alınması ülkemiz bilim insanları arasında ender görülen bir durum olarak tarihteki yerini almıştır.

Değerli Konuklar,

Turhan kendi alanında özel çalışmalar yapan başarılı bir bilim insanı olduğu kadar aynı zamanda ülke sorunlarıyla yakından ilgilenen, tartışmalara bir derinlik, denge ve istikrar kazandıran sağduyunun sesi bir aydın, idealist bir vatanseverdir. Bilimsel birikimini özellikle eğitim meseleleri üzerinde yoğunlaştırmış, yakın tarihe ait uygulamaları tüm cepheleriyle ele alıp tutarlı bir eğitim anlayışının teşekkülüne çok önemli katkılar sağlamıştır. Bugün hangi konu tartışılırsa tartışılsın işin ucunun gelip eğitime dayandığını hatırladığımızda, onun bu hayati konuyu, klişeye, ezbere düşmeden, komplekse kapılmadan ele alıp değerlendirme tarzına bir kere daha takdirlerimizi ifade etmek gerekmektedir. Turhan'ın hemen her yazısında eğitime bir atıf olduğu dikkate alındığında, onun fikirlerini üç beş cümleye indirgeyerek özetlemeye kalkışmanın ne kadar yanlış olduğu ortadadır. Fakat buradaki duruşunu en ana hatlarıyla, Batı'nın disiplini, bilim ve teknik anlayışını esas alan, onun üzerine kendi kültürümüzü yazan bir yaklaşım olarak ifade etmek, eksik olsa da yanlış sayılmayacaktır. Hoca, Batı karşısında hiçbir şekilde komplekse düşmemekte,

onun çok katmanlı dünyasından ülkemize intikal ettirebileceğimiz nice özellik olduğunu güçlü bir ifade, etkileyici bir sistematik ile dile getirmektedir.

Mümtaz Turhan'ın bir bilim insanı, bir entelektüel olarak gösterdiği çalışmaların bir yönünü de muhakkak ki insana verdiği değer, parlak zekâlara ve istidatlara karşı gösterdiği hayranlık verici destek oluşturmaktadır. Tecrübi Psikoloji Kürsüsü ve Enstitüsünde her biri ile ayrı ayrı ilgilendiği, şartlarını hazırladığı, mihmandarlıklarını üstlendiği yaklaşık yarım düzine insan yetiştirmiştir. Böylelikle güzel fikirlerin sadece hayalî bir dünyada güzel fikirler olmadığının, gerçek hayata da aynen intikal ettirilebileceğinin muhteşem örneklerini sunmuştur.

En temel eserlerinden birisi olan Kültür Değişmeleri'nde hem yakın tarihimizi hem de belli bir yerde yaşanan sosyal değişmeleri inceleyen Turhan, önemli tespitlerde bulunmuştur. Son iki yüz yılın en merkezî teması olan Garplılaşma, onun da Kültür Değişmeleri'nin merkezî temasıdır. Onun aklında ve kaleminde Garplılaşma, gündelik polemiğe ilişkin repertuarın çok ötesinde çeşitli yönleriyle değerlendirilen ve ülkemiz adına pratik sonuçlar çıkartılan bir kategoridir. Kendi diliyle söylediği şudur: "Batı'nın medeniyetini layıkıyla anlayamamamız, bu medeniyetin ana unsurlarının nelerden ibaret olduğunu da kavrayamamamıza sebep olmuştur. Aslında bizim eksikliğimiz bilgisizlikten ileri gelmektedir. Çünkü nerede ne yapacağımızı bilemediğimiz için önümüze koyduğumuz Batılılaşma hedefine de bir türlü ulaşamamaktayız."

Ona göre Millî Eğitim meselemiz halledilmeden hiçbir mesele kökten çözülemez. Çünkü eğitim, ülke kalkınmasının dayanak noktasıdır. Modern bir millet olmanın anahtarıdır. İki yüz yıldır Batılılaşma üzerine bunca söz edilmesine, bunca tartışma yaşanmasına rağmen hâlâ şahit olduğumuz bu, arada kalmışlık hâli, bu, ne Batılı ne Doğulu, hem Batılı hem Doğulu olma durumu verdiğimiz eğitimin içeriği ve ruhuyla yakından ilgilidir. Modern bir ülke olmamızın yolu, bilim zihniyeti temelli bir eğitim anlayışının tüm eğitim programlarına egemen olmasıyla mümkündür.

Elbette böyle bir eğitim müfredatının hem inşa edilmesinde hem de bilim zihniyetinin verilmesinde asli rol, bilim insanlarının olacaktır. O zaman bizim yapacağımız kaliteli, Batı'yı ve Doğu'yu bilen, kendi kökünden kopmamış ama Batı'nın tarihine, bilimine, tekniğine nüfuz etmiş bilim insanları yetiştirmektir. O bilim insanlarının hayata hazırlanacağı yer, kurumlaşmış yapısıyla üniversitelerdir. Üniversiteler, tam da isimlerinin ifade ettiği şekliyle evrensel bilim, teknik ve tecrübenin mekânları olmalıdırlar. İhtisas eğitimlerine önem verilmelidir. Hem kendi

üniversitelerimizde hem de Batı'nın seçkin üniversitelerinde mezuniyet sonrası eğitim imkânları iyi değerlendirilmeli, ülkemize katkı sağlayacak insanların buralarda yetiştirilmesine büyük destek verilmelidir. Turhan'a göre modern medeniyeti temsil eden üniversitedir ve ancak bunu anlayan idrakler başarılı olacaktır.

Modernleşme karşısında Türkiye'nin kaderini tayinde en önemli rol, iyi yetişmiş yöneticiler ve bilim insanlarına düşmektedir diyen Turhan, kitlesel eğitim öğretim konularına da dikkatle yaklaşmaktadır. Herkesin eğitim alması elbette iyi, doğru ve yapılması gereken bir iştir, ancak asıl mesele elitleri yetiştirmektir. Çünkü yaşadığımız problemleri halledecek olanlar onlardır.

Turhan, ülkenin kalkınması ve üniversite arasında da derin bağlar bulunduğu kanaatindedir. Eğer bir ülkede yeterince üniversite yoksa onlar varlıklarıyla, yetiştirdikleri insanlarla kalkınma meselesinin en temel ihtiyacı olan insan gücünü sağlayamıyorlarsa, orada ne kaynakları yerli yerinde kullanmak mümkündür, ne de nasıl, hangi yoldan gidileceği konusu berraktır. Ancak bu her yere her vesile ile üniversite açmak, kaliteye dikkat etmemek çözüm değildir. Böyle yapılırsa üniversite eğitimi veremeyen, bunun gerektirdiği formasyonu öğrencilerine sağlayamayan sadece diploma sunan kurumlar ortaya çıkar.

Üniversitelere öğrenci alımında da hassas olmak, eldeki kıt imkânları verimli bir şekilde kullanmak gerekir. Ona göre gençler üniversiteye girişte iki tür imtihandan geçmelidirler. Bunlardan birisi, kabiliyet ve psikoloji, diğeri bilgi veya beceri alanlarıdır. Daha sonraki dönemlerde Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi kurulmuş, üniversiteye girişte imtihan usulü benimsenmiştir.

Mümtaz Turhan üniversitelerin bir diğer işlevini de şöyle ifade etmektedir: "Üniversitelerimiz birer seri konferans hâlinde her ilimin en salahiyetli mümessillerine bu ilimde usule gelen son telakkilerle onun gerek sulhda gerek harpteki tatbikatı hakkında birer konferans verdirsinler." Bu yaklaşım, üniversite ile halk arasında bilim temelli sürekli bir ilişki öngörmektedir. Ancak takdir edilmelidir ki, bu ilişki sadece üniversiteden halka bilginin aktarımı biçiminde yaşanmaz, aynı zamanda halka açılan üniversite teorik bilginin hayattaki karşılığı üzerine de birtakım ilham verici bilgiler ve fikirler edinir. Eğitim sürecindeki mütekabiliyet herkesin yararına sonuçlar doğurur.

İyi bir eğitim sisteminin en merkezî unsurunu öğretmen olarak ifade eden Turhan, onun hakkında şunları söylemektedir: "Muallimlik sanatkârlık gibidir; hususi bir istidada ve temayüle ihtiyaç vardır." Ancak öğretmenliğin rağbet

görmeyen bir meslek olduğunu ifade eden Turhan, bunun nedenlerini de açıklamaktadır: Ona göre devlet, öğretmenlerin çalışma şartlarının zorluğuna rağmen konuya gereken önemi vermemekte, öğretmenleri toplumsal hiyerarşide takdir edecek tedbirleri almamaktadır. İyi öğretmenler, toplumun yetişmiş kadrolarının bu mesleği talep etmeleriyle sağlanabilecektir.

Mümtaz Turhan, Türkiye'nin kısa zamanda kalkınması amacına matuf olarak, ülkenin çeşitli yerlerinde kültür ve sanayi merkezleri açılmasını ister. Bu merkezler her kırk köyün bulunduğu sahanın ortasında yer alıp köylünün yetişmesine yardımcı olacaktır. Bir köyü kalkındırmanın bir cemiyeti değiştirmekten farkı yoktur. Ona göre köy sosyal bir varlıktır ve kendisine has bir kültürü vardır. Bu sebeple köy kalkınması ziraatçı, veteriner, mühendis, doktor, sosyal psikolog ve sosyal antropologu ilgilendirmesi dolayısıyla bir ekip işidir. Bu düşünceler Cazibe Merkezleri, Tarım Kentleri, Köy-Kent projesi olarak isimlendirilmiş, uzun süre bilimin ve politikanın gündeminde yer almıştır.

Bilim ve fikir hayatı bir gelenek ve zincir işidir. Ülkelerin medeni hamleleri, nasıl toprağın katmanları gibi çeşitli aşamaların eklemlendiği süreçlerden oluşuyorsa, onlara hayat veren düşünceler de zirve isimlerin halkalarını oluşturdukları birbirini takip eden fikir zincirleriyle anlam kazanırlar. Düşünce hayatında gelenek oluşturamamış ülkelerde her kuşak geçmişi yeniden keşfetmek zorunda kalır, yaratıcı fikirlerin yerine tekrara düşer. Oysa yapılması gereken geçmiş kuşakların mirasını iktisap etmek ve bunun üzerine yeni ve yaratıcı fikirler oluşturmaktır. Politik görüşü, ülkenin modernleşme hamlesine ilişkin yaklaşımları ne olursa olsun, az çok düşünce hayatıyla uğraşan herkes Mümtaz Turhan'ın fikirlerini bilmek ve bugün için her ne söylüyorsa onun fikirleriyle kendi muhakemesini yapmak durumundadır. Turhan'ı anlamayan, bilmeyen, onun söylediklerinden habersiz bir insanın, düşünce tarihimizin bu en parlak simalarından birisinin ilham verici fikirlerinden yoksun olması hasebiyle bir tarafı eksik kalacaktır. Oysa aydın, memleketi bugünü kadar tarihiyle de kucaklayabilendir. Prof. Dr. Mümtaz Turhan, raflardaki kitaplarıyla, bugünkü aydınlara seslenen fikirleriyle kucaklanmayı beklemektedir. Bu sempozyumun Prof. Dr. Mümtaz Turhan'ı hatırlatırken aynı zamanda düşünce tarihimize sahip çıkmamız yolunda duyarlılıkları da harekete geçirecek bir sempozyum olmasını diliyorum.

Saygılarımla…

Gazi Üniversitesi

SEMPOZYUM DÜZENLEME KURULU BAŞKANI
PROF. DR. M. ÇAĞATAY ÖZDEMİR'İN KONUŞMASI

Değerli Öğretim Üyeleri, Sevgili Gençler,

Günümüz genç kuşak akademisyenlerin ve kültürle ilgili alanlarda öğrenim gören üniversite öğrencilerin adını sıkça duymadıkları Prof. Dr. Mümtaz Turhan, 60 yıllık ömrüne sığdırdığı bilimsel çalışmalarıyla 1950'li yıllarda Türkiye'nin kalkınma meselesini kültür değişmesi ve Garplılaşma çerçevesinde ele almaya başladığında Türkiye hızla 27 Mayıs 1960 darbesine sürükleniyordu. 1950'li yıllarda öğrenim gören üniversite öğrencileri ile Türkiye'nin sosyal, siyasal, ekonomik ve kültür sorunlarına ilgi duyanları cezbetmeye başlayan Mümtaz Turhan'ın Türkiye gerçekliğini bilimsel perspektiften ele alan eserleri, 1960 sonrasında giderek yoğunlaşan ideolojik tartışmaların Türkiye'nin düşünce havasına egemen oluşuyla sadece belli bir kesimin dikkatini çekmeye devam etti.

İdeolojik tercümelerle beslenen kesimlerin, düşüncelerini yakından tanıma fırsatı elde edemediği Prof. Dr. Mümtaz Turhan Türkiye'nin yetiştirdiği önemli bilim adamların'dan biriydi. Sosyal bilimler alanında yurt dışında doktora eğitimi almış kişilerin 1950 öncesi bir elin parmakları kadar az olduğu düşünüldüğünde, yetkin zekâsı ve güçlü bilimsel alt yapısı ile Mümtaz Turhan'ın biri Almanya'da diğeri İngiltere'de yaptığı doktora tezinin ötesinde, onun bilim adamlığı tavrı Türkiye'nin Tanzimat döneminden beri işin içinden çıkamadığı bir mesele olan Garplılaşmaya bilim açışından bakmanın zaruri olduğunu belirtmesi, Batı karşısında yenik düşmüş zihinlere moral kaynağı oldu. Mümtaz Turhan, Batı medeniyeti karşında ezilmemenin yolu olarak Türk aydınlarına, bilimsel zihniyete sahip olunmadan hiçbir meselenin çözümlenemeyeceğini, acilen milletin değerleriyle zıtlaşmayan bilim adamları yetiştirilerek, meselelere bilimsel zihniyetle bakılarak Türkiye'nin yoluna devam etmesi gerektiğini öğütledi. Mümtaz Turhan kültür değişmeleri sorununu bilim zihniyetinin bütün imkânlarını kullanarak ve milletinin kalkınma sevdasına sarılarak sağlam bir zeminde çözümlemiş ve birçok aydının yabancı ideolojilerin tuzağına düşmesine engel olmuştur.

Maalesef Mümtaz Turhan da, **Cemil Meriç, Nurettin Topçu, İdris Küçükömer, Sabri Ülgener** ve öğrencileri **Erol Güngör** ile **Yılmaz Özakpınar** gibi unutuldu gitti. Türkiye'nin seçkin sosyal bilimcilerden biri olan Turhan, yaşadığı dönemde anlaşılamadığı gibi vefatından sonra da gerekli ilgiyi görmedi. Türk Milletinin iki yüz yıldır Batı baskısında ve ezilmişlik duygusuyla yaşadığı

değişimin neleri içerdiği ve ne anlama geldiği konusunda Mümtaz Turhan'a hiç başvurulmadı. Aramızdan ayrılışının 40. yılında Prof. Dr. Mümtaz Turhan'ın yazdığı eserlerin ve makalelerin değerini ve anlamını yeniden değerlendirmek, bir bilim adamı timsali olan ve büyük Türk Milliyetçisi Prof. Dr. Mümtaz Turhan'ı genç kuşaklara tanıtmak amacıyla yapılan bu sempozyumun gerçekleşmesine büyük desteği veren **Gazi Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Rıza Ayhan'**a, sempozyuma bildirileriyle katkı veren düşünce ve bilim adamlarımıza, sempozyum düzenleme kurulunun üyelerine üniversitem adına teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Saygılarımla…

Gazi Üniversitesi

PROF. DR. MÜMTAZ TURHAN'IN HAYATI VE ESERLERİ

Hayatı

Mümtaz Turhan, 1908 yılında Erzurum'un Horasan (Pasinler) ilçesinin Akçataş köyünde doğmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması nedeniyle 1916 yılında ailesiyle birlikte Kayseri'ye göç eden Turhan, ilk ve ortaokulunu burada tamamlamıştır. Devlet burslusu olarak Kayseri'de okurken Bursa'ya oradan da Ankara nakledilen Turhan, 1927 yılında liseden mezun olmuştur.

Mümtaz Turhan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe bölümüne yazılmış, 1928 yılında yine devlet bursu kazanarak devlet adına Almanya'ya gönderilerek Heidelberg, Berlin ve Frankfurt Üniversitelerinde yüksek öğrenimini tamamlamıştır. Frankfurt Üniversite Felsefe Bölümünde doktora çalışmalarına Max Wertheimer'in danışmanlığında başlamış ancak 1935 yılında Metzger ile tamamlamıştır. Yurda dönen Dr. Mümtaz Turhan, İstanbul Üniversite Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümünde Prof. Wilhelm Peters ile birlikte Tecrübi (Deneysel) Psikoloji Kürsüsü'nü kurmuştur. 1939 yılında da "Yüz İfadelerinin Tefsiri Hakkında Tecrübi Bir Tetkik" adlı çalışmayla doçentlik unvanını almıştır.

1944 yılında Milli Eğitim Bakanlığı adına British Council bursuyla İngiltere Cambridge Üniversitesinde sosyal psikoloji alanındaki ikinci doktorasını Sir Frederic Bartlett'in danışmanlığında başlamış ve "Kültür Değişmeleri" konulu çalışmasıyla 1948 yılında doktorasını tamamlamıştır. Mümtaz Turhan Edebiyat fakültesine döndükten sonra 1951 yılında Profesör olmuş ve 1953-1969 yılları arasında Tecrübi Psikoloji Kürsüsü Başkanlığı'nı yürütmüştür. 1960 yılında da Tecrübi Psikoloji Enstitüsü Müdürü olmuştur. Bu iki görevi 1969 yılındaki vefatına kadar devam etmiştir. Bu görevlerinin yanında, 1949-1951 yılları arasında Birleşmiş Milletler Sosyal Komisyonu'nda Türkiye temsilcisi, Türk Psikoloji Derneğinde Başkanlık, Sosyoloji Derneği, Muallimler Birliği, Türk Ocağı ve Türkiye Turist Derneğinin de üyeliğini yapmıştır.

Tecrübi Psikoloji alanının Türkiye'deki ilk temsilcisi olduğu gibi, sosyal psikoloji ve sosyal antropoloji alanlarının da Türkiye'de kurulmasında öncülük yapıp, önemli roller oynamıştır. Bütün eserlerinde bilimsel zihniyeti ile ahlak dürüstlüğünün birbirinden ayrılmaz nitelikler olduğunu işlemeye çalışmıştır. Mümtaz Turhan, oda sıkıntısı çekilen bir ortamda odasını asistanlarına bırakıp küçük bir odaya taşınabilecek kadar mütevazı, hiç kimseyi incitmeyen, insanları birbirine düşürmeyen ve herkesi seven iyilik timsali bir kişiliktir.

Yayınlarından Bazıları

A- Kitaplar

1.Kültür Değişmeleri, Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları (1951).

2.Maarifimizin Ana Davaları ve Bazı Hal Çareleri. İstanbul Üniversitesi İstanbul Yayınevi Matbaası (1954).

3.Garplılaşmanın Neresindeyiz? Türkiye Yayınevi (1959).

4.Atatürk İlkeleri ve Kalkınma. Şehir Matbaası (1965).

5.Üniversite Problemi. Yağmur Yayınları (1967).

6.Toprak Reformu ve Köy Kalkınması. Çınar Matbaası (1973).

7.İçtimai Değişimler ve İçtimai Bünye (Bu eser tamamlanamadan Mümtaz Turhan vefat etmiştir.)

B- Makaleler

1.Bir Tanzimat Hastalığı. Bilgi Dergisi (1951)

2.Nasıl Bir Eğitim Sistemi? İstanbul Ticaret Odası Dergisi (1968)

3.Eğitim Fakülteleri Kanun Tasarısı. Bilgi Dergisi (1965)

4.Heyecanların Rolü. İstanbul Dergisi (1955)

5.Hakiki ve Sahte Kültür. İstanbul Dergisi (1954)

6.Akademi Meselesi. İstanbul Dergisi (1954)

7.Niçin Milliyetçiyiz? Millet Dergisi (1943)

8.Kültürde Değişen ve Değişmeye Mukavemet Eden Unsurlar. Tecrübi Psikoloji Dergisi (1956)

9.Mustafa Şekip Tunç. İstanbul Dergisi (1958)

10. Teknik Değişmelerin Sosyal Tesirleri. Tecrübi Psikoloji Dergisi (1956)

11. An Experimental Study On the Interpretationas of Facial Expression. Tecrübi Psikoloji Dergisi (1961)

12. Yüz İfadelerinin Tefsirine Ait Teoriler ve Tecrübelere Dair Düşünceler. İstanbul Ü. Fen-Edebiyat Fak. Yayınları (1962)

13. Aydınlık Gradyanlarının Mealen Tesirleri. İstanbul Dergisi (1970)

14. Analysis of Cultural Changes. Sosyoloji Dergisi (1950)

15. Köy Tetkiklerinde Kullanılacak Metotlar Hakkında Bazı Düşünceler. Sosyoloji Dergisi (1958)

16. İçtimai Gruplar Arasındaki Münasebetlere Tesir Eden Faktörler. Sosyoloji Dergisi (1959)

17. Bir Tanzimat Hastalığı. Ölçü Dergisi (1957)

18. Ölçü ve Kıymet. Ölçü Dergisi (1957)

19. Türkiye'nin Ana Davaları. Ölçü Dergisi (1957)

20. Müesseselerin Islahı ve Yeniden Kurulması. Ölçü Dergisi (1957)

21. Ana Davalarımız. Ölçü Dergisi (1957)

22. Hakiki ve Sahte Kültür. Sanat ve Edebiyat Dergisi (1954)

23. Bilgi, Kanaat, İman. Sanat ve Edebiyat Dergisi (1954)

24. Ölü Mevsim. Sanat ve Edebiyat (1954)

25. En Büyük Davamız. Sanat ve Edebiyat (1955)

26. Türkiye'de Yabancı Üniversite. Sanat ve Edebiyat (1955)

27. Geriliğimizin Sebepleri. Sanat ve Edebiyat (1956)

28. Türk Kültürünün Kaynaklarına İnmek Ne Demektir? Türk Yurdu Dergisi (1954)

29. Cemiyetlerde Üniversitenin Rolü. Türk Yurdu Dergisi (1956)

30. Üniversitelerin Vazifeleri. Türk Yurdu Dergisi (1956)

31. Köy Enstitüleri Masalı. Türk Yurdu Dergisi (1959)

32. Medeniyet Anlayışımız. Türk Yurdu Dergisi (1960)

33. Demokrasi ve İnkılaplar. Türk Yurdu Dergisi (1960)

34. İlmin İçtimai Hayattaki Rakipleri. Yol Dergisi (1962)

35. Kalkınma ve Sosyalizm. Yol Dergisi (1965)

36. Bünyesi, Fonksiyonları ve Aksaklıkları ile Üniversite Problemleri. Yol Dergisi (1966)

37. Köy Enstitüleri. Yol Dergisi (1966)

38. Millet ve Milliyetçilik. Yol Dergisi (1966)

39. Garpta Millî Kültürlerin Doğuşu. Yol Dergisi (1966)

C- Çeviriler

1.Cemiyet İçinde Fert. (Krech, Crutchfield, Ballachey'den) Millî Eğitim Basımevi. (1970)

2.Yüz İfadelerinin Tefsirine Ait Teoriler ve Tecrübelere Dair Düşünceler. (1966)

3.Aydınlık Gradyanlarının Derinlik İdraki Üzerindeki Tesirleri. (1936)

4.Beden Yapısı ve Karakter. Devlet Matbaası (1942)

5.Irk Psikolojisi. (Prof. W. Peters'ten) Rıza Kuşkun Matbaası (1944)

6.Ergenlik ve Delikanlılık Çağı. (Prof. W. Peters'ten) Rıza Kuşkun Matbaası (1944)

7.Türk Talebeleri Üzerine Müşahadeler. Türk Yurdu Dergisi (1956)

8.Pedagoji ve Psikolojik Testler. Türk Yurdu Dergisi (1956)

2 Kasım 2009 Pazartesi

I. OTURUM

10:30-12:30

DOĞU VE BATI

(Mimar Kemaleddin Salonu)

Oturum Başkanı: Prof. Dr. İskender ÖKSÜZ, Gazi Üniversitesi

Hocam Prof. Dr. Mümtaz TURHAN

Prof. Dr. Yılmaz ÖZAKPINAR, İstanbul Üniversitesi

Batı Medeniyeti ve Temel Unsurları: Türkiye'ye/Günümüze Yansımaları

Prof. Dr. Esin KÂHYA, Ankara Üniversitesi

İslam Medeniyeti ve Temel Unsurları: Türkiye'ye/Günümüze Yansımaları

Nevzat KÖSOĞLU, Düşünür – Yazar

Mümtaz Turhan'da Batılılaşma Anlayışı

Prof. Dr. Metin ÖZKUL, Süleyman Demirel Üniversitesi

HOCAM PROF. DR. MÜMTAZ TURHAN

Prof. Dr. Yılmaz ÖZAKPINAR*

Özet

Bilimin objektifliği ile ahlâk dürüstlüğünü birbirinden ayrılamaz nitelikler olarak gören Turhan, Almanya'da psikolojinin en kuvvetli olduğu dönemde üniversite öğrenciliği ve doktora çalışmaları sırasında büyük beyinlerle karşılaşmıştır. Derslerinde öğrencilerine bilimin dışında hiçbir şeyden söz etmemiştir. Ülkenin sorunlarına kendisi dert edinmiş ve toplumun bilim çağına uygun yeniden yapılanması, ekonomik kalkınmasıyla yakından ilgilenmiştir. Bunun yanında Turhan, bilim dışı kanaatlere dayanan ya da ideolojilere bağımlı olarak yürütülen tartışmalardan da nefret etmiştir. Mümtaz Turhan, kültür değişmeleri problemini, bilim zihniyetini kişiliğine sindirmiş ve deneysel psikoloji uzmanı olmanın getirdiği kazanımları zihin donanımına katmış bir bilim adamı olarak ele almıştır. Ona göre ideal toplum, en yüksek medeniyet düzeyine ve kendi gerçek ihtiyaçlarına uygun kurumlara sahiptir. İdeal toplumda büyük şahsiyetler hem kurumlardan etkilenir ve kurumları yaşatır hem de kurumları etkiler ve onları geliştirir. Böyle bir olgu, Turhan'a göre, ancak millet yapısını kazanmış topluluklarda görülür. Mümtaz Turhan, hayatını ve eserlerini sessizce bu ideale adamıştır.

Anahtar Sözcükler: *Mümtaz Turhan, ideal toplum, kültür değişmeleri, bilim, millet*

---

* İstanbul Üniversitesi (Emekli Öğretim Üyesi)

Manchester Guardian muhabiri, İngiltere'de akademik yılın başlangıcında, üniversiteye yeni yazılmış bir öğrenciye soruyor: "Niçin üniversitede okumak istiyorsun?" Öğrencinin cevabı: "Üniversite dışında kaldığım zaman asla karşılaşmayacağım beyinlerle temasa gelmek için." Bu cevap, Mümtaz Turhan'ın öğrencisi olmanın anlamını çok güzel anlatıyor. Beyoğlu Lisesi'nde okurken 3. sınıfta psikoloji hocamız Nahid Tendar bizi sınıfça, geçici olarak Fındıklı'da bulunan İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Prof. Dr. Mümtaz Turhan'ın dersine götürdü. Bir bilim olarak psikoloji hakkında bilgiler aldık ve bazı standart laboratuvar deneyleri gördük. Sonradan öğrencisi ve asistanı olduğum Mümtaz Turhan'la ilk karşılaşmam bu vesileyle oldu. Vakur ve heybetli duruşu ile etkileyici bir kişi olan Mümtaz Turhan, bir çocuk safiyeti içinde gözleri parıldayarak ve onu dinleyenlere değer verdiği belli olarak sakin ve nazik bir sesle konuşuyordu. Zamanla, onun tevazuunun, hakikaten büyük bir insanın tabiiliğinden, sadeliğinden ibaret olduğunu anlayacaktım. Nezaketinin, her türlü yapmacıklıktan uzak hassas, iyi kalpli ve mert bir insanın düşünceliliği olduğunu görecektim. Vakarının, her türlü bencillikten arınmış olgun bir ağırbaşlılık ve kendi iç dünyasını kolayca açmayan, fakat başkalarınınkine de karışmamaya özen gösteren ölçülü bir mesafelilik içerdiğini fark edecektim. Mümtaz Turhan, bilimin objektifliği ile ahlâk dürüstlüğünün birbirinden ayrılamaz nitelikler olduğuna inanıyordu. Şahsiyetinde büyük bir mimari eserin estetik ahengi vardı.

Turhan, Almanya'da psikolojinin en kuvvetli olduğu dönemde üniversite öğrenciliği ve doktora çalışmaları sırasında büyük beyinlerle karşılaşmıştı. Bilim, gözlem ve muhakeme demekti. Bilimde çözüm bulmaktan önce asıl önemli olan, gözlenenlerin içinde problemin ne olduğunu keşfetmekti. Gözlerken düşünmek ve muhakemeyi gözlem verilerine dayandırmak bilimsel bilgi demek olan çözüm için önemliydi.

Mümtaz Turhan'ın ders anlatması, onun düşünme etkinliklerinin bir devamı gibiydi. Anlatırken belagat ve retorikten çok düşüncenin sağlamlığı ve gözlem verileriyle tutarlılığı ön plandaydı. Muhakeme etmeden, "öğrenmek için" dinleyen bir kimse Mümtaz Turhan'ın dersini yavaş, can sıkıcı ve kuru bulabilirdi. Muhakeme zincirini dikkatle izleyebilen öğrenci, onun gösterişi olmayan anlatımındaki tadı alabilirdi. Bir hoca olarak Turhan, öğretmekten çok düşündürdü. Kişinin asıl öğrendikleri, problemleri görmeye çalışırken ve çözüm ararken kendi düşündükleriydi.

Derslerinde bilimin dışında hiçbir şeyden söz etmedi. Toplumun bilim çağına uygun yeniden yapılanması ve ekonomik kalkınmasıyla çok ilgiliydi; fakat bilim dışı

kanaatlere dayanan ya da ideolojilere bağımlı olarak yürütülen tartışmalardan nefret ederdi. Bırakınız deneysel psikoloji derslerini, sosyal psikoloji derslerini bile bilimin soyut kavramları ve çok çeşitli problemlere uygulanabilecek olan genel prensipleri dışına çıkmadan verdi. Toplum problemlerine ilişkin henüz bilimsel bilgi hâline gelmemiş görüşler ile akademik öğretimi birbirinden ayırdı. Turhan'ın bu tutumunu anlamak zor değildir. Bilimsel düşünme tekniklerini yeni kavramaya çalışan öğrencinin kafasını doğrudan uygulama problemlerine yöneltmek ancak kafa karışıklığına yol açardı. Çünkü uygulama, bilime dayansa bile, uygulayıcının kontrolünde olmayan birçok faktörün etkisindedir. Bu nedenle, şu ya da bu ölçüde belirsizlik taşıyan ortamlarda verilen kararlara göre yapılmak zorundadır. Bilim ise belirsizlikleri en aza indirmek için özel düşünme ve deney teknikleriyle yapılan bir bilgi üretme çabasıdır. Hangi meslekte olursa olsun, ancak bilim zihniyetiyle şekillenmiş bir zihin, belirsizlik içeren ortamlarda en az hataya yol açacak kararlar verebilir.

Turhan, bilim zihniyetinden yoksun kafaların sübjektif izlenimlere, yüzeysel gözlemlere ve peşin yargılara dayanarak fikirler ileri sürmesini acı bir gülümseme ile karşılıyordu. Toplumun problemlerini, insanın gözünü yeni gözlemlerle fikirleri sınamaya kapatan ideolojik bir yaklaşımla kestirmeden çözme girişimlerini toplumsal kargaşayı doğuran asıl sebep olarak görüyordu. Onun objektif ve soğukkanlı rasyonel düşünce biçimi kendisini ideolojik yaklaşımla ve dar bir kafa ile desteklemek isteyenlere de yabancı kaldı. Herkesin bilim uzmanı olması gerekmiyordu. Fakat yaşadığımız çağda, kendine aydın diyen fakat bilim zihniyetinden yoksun birtakım kimselerin ulu orta konuşmasını, yazmasını ve millete akıl öğretmeye kalkışmasını Turhan, çağ dışı buluyordu. Bilim zihniyetiyle meselelere yaklaşım, Rönesans uyanışını bir kenara bırakırsak, 17. yüzyıldan bu yana oluşmaya devam eden yeni bir düşünce biçimiydi. İnsanların düşünce kalitesi kadar toplumların rasyonel işleyişini belirleyen bu yeni düşünme biçimiydi.

Mümtaz Turhan, kültür değişmeleri problemini, bilim zihniyetini kişiliğine sindirmiş ve deneysel psikoloji uzmanı olmanın getirdiği kazanımları zihin donanımına katmış bir bilim adamı olarak ele aldı. Türkiye'de ilk olan ve kendisine ikinci bir doktora derecesini Cambridge Üniversitesinden getiren bu çalışmanın *Kültür Değişmeleri*: *Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik* gibi bir anıt eserle sonuçlanması, Mümtaz Turhan'ın sağlam yetişme zeminine dayanır.

Mümtaz Turhan, Cumhuriyet'in kurulduğu 1923 yılında 15 yaşındaydı. İstiklâl Savaşı'na katılamayacak kadar küçüktü, fakat Anadolu'nun bağrında düşman çizmesi görmenin ne olduğunu bilecek yaştaydı. Bu nedenle kişiliği, vatan

sevgisi ve bağımsız bir millet olmanın değerine inançla şekillendi. Avrupa'daki öğrenim yıllarında bilimin sosyal işlevini kavradı. Bilim zihniyetinin, Avrupa toplumlarının sosyal yapısını rasyonel, verimli ve etkin işleyişine kavuşturduğu kanısına vardı. Yüzeysel bakanların Avrupa'da hayran olduğu her şey, onun gözünde, bilimin toplum yaşayışını etkilemesinin sonucuydu. Turhan, millet oluşumunu güçlendirici kurumları kurma ve ekonomik kalkınmayı sağlama çabalarının başarılı olabilmesi için bilime dayanmanın gerekliliğini, toplumu aydınlatıcı kitaplarında ve makalelerinde işledi.

"Millet" dergisinin Eylül 1942 sayısında yazdığı ve şahsiyetle toplum arasındaki bağı açıklığa kavuşturma amacını güttüğü ***Mükemmel İnsan ve İdeal Cemiyet*** başlıklı makalede Turhan'ın şahsiyetini yakından görebiliriz. Büyük şahsiyetleri büyük yapan nedir? Turhan'a göre yetenek temel olmakla birlikte eylemlerde, hükümlerde ve kararlarda isabet göstermek eğer rastlantıya bırakılmayacaksa bilginin yüksek düzeyde ve tam olarak edinilmesi, şahsiyetin esas niteliklerinden sayılmalıdır. Fakat yetenek ve bilgi, toplumsal değerlerin tartısında bir ölçü olabilmek için kişisel çıkarların üstünde bir fikrin kontrolünde olmalıdır. Bu da yeterli değildir. Zamanla fikirler ve değerler de değişebileceğine göre büyük şahsiyetin hem bir fikre ve değere bağlanması hem de gerektiğinde o fikir ve değeri aşacak bir bağımsızlık ruhuyla hüküm vermesi beklenir. Bir sanatçı, bir filozof, bir siyaset adamı, bir ahlâkçı, bir bilim adamı ancak bu noktaya yükselirse, fikirleri ve değerleriyle beslendiği toplumunu yükseltebilir. Turhan'a göre, mükemmel denilebilecek böyle insanların şahsiyeti ile eserleri ahenkli bir bütün oluşturur. Büyük şahsiyet, gerektiğinde eylemleriyle düşünce ve sözleri arasında bir çelişki olmadığını "hayatını mühür olarak basmak suretiyle" gösterebilmelidir. İşte böylece ölüm, Turhan'a göre, gerektiğinde şahsiyeti değerlendirmede bir ölçü olarak karşımıza çıkabilir.

Mümtaz Turhan'ı, şahsiyetle toplum arasında tasvir etmiş olduğu ilişkinin belirgin örneği olarak tanıdım. Turhan'a göre ideal toplum, en yüksek medeniyet düzeyine ve kendi gerçek ihtiyaçlarına uygun kurumlara sahiptir. İdeal toplumda büyük şahsiyetler hem kurumlardan etkilenir ve kurumları yaşatır hem de kurumları etkiler ve onları geliştirir. Böyle bir olgu, Turhan'a göre, ancak millet yapısını kazanmış topluluklarda görülür. Mümtaz Turhan, hayatını ve eserlerini sessizce bu ideale adadı.

BATI MEDENİYETİ VE TEMEL UNSURLARI: TÜRKİYE'YE/GÜNÜMÜZE YANSIMALARI

Prof. Dr. Esin KAHYA*

Özet

Avrupa'da bilim ve teknolojideki temel değişimler on dokuzuncu yüzyılda başlamıştır. Siyasi değişmelerin yanı sıra astronomi (yeni gezegenlerin bulunması), matematik, fizik ve kimyada değişimler belirliyoruz. Bunlara ilave olarak, yeni bir insan ve canlı anlayışı ortaya çıkmıştır. Bilim ve teknoloji arasındaki ilişki her ikisinin de gelişmesini sağlamıştır. Bu, yeni makine ve aletlerin bulunması demektir. Demir yolu, uçak ve diğer bazı ulaşım araçları kullanılmağa başlamıştır. Bunlara ilave olarak elektriğin birçok şekilde kullanılması yaşamı kolaylaştırmış ve yeni tip bir toplumun ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bütün bu değişimler ve yenilik hareketlerinin Türkiye üzerinde on dokuzuncu yüzyıldan başlayarak muazzam etkisi oldu ve bu etki müteakip yüzyıllarda da devam etti. Öğrenciler ilkin Osmanlı İmparatorluğu zamanında ve daha sonra Türkiye Cumhuriyeti döneminde çalışmalarını tamamlamak için Avrupa'ya gittiler. Onlar sadece bilimsel bilgiyi getirmediler, aynı zamanda siyasi, felsefi ve sosyal görüşleri de taşıdılar. Bunun bir sonucu olarak Batı'nın Türkiye'de, sadece bilimsel alanda, kurumlaşmada değil, sosyal yaşam ve ahlaki değerlerde de önemli etkisi olmuştur.

Anahtar Sözcükler: *Batı, medeniyet, Batı medeniyeti*

* Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü

Avrupa'da on dokuzuncu yüzyıl çok önemli bir dönemdir. Siyasi olarak yeni bir yapılanma içine giren Avrupa; bir taraftan yoğun olarak Asya, Amerika ve Afrika'daki sömürgeleştirme politikasının yanı sıra, özellikle Osmanlı Devleti'nin sınırları içinde yaşayan halklar için yoğun bir milliyetçilik hareketini desteklemiştir. Bu dönemde gelişen teknolojinin bilimle karşılıklı etkileşimi sayesinde, bir taraftan bilimin hızı artarken, diğer taraftan, bilimin ayrıntı kazandığı belirlenmektedir. Biyoloji ve tıp bilimlerinin gelişmesinde mikroskop, teleskop, spektroskop, vb. aletlerin kullanılması, elektriğin sadece aydınlanma için değil, aynı zamanda çeşitli aletlerin işlemesinde de kullanılması, ışığın elektrik ve elektromagnetik çalışmaların da yardımı ile incelenmesi ve bu bilgilerin teknolojiye aktarılması ile bu alanda önemli çalışmaların yapılması söz konusu olmuştur (Taton, 1965).

Teknolojinin en önemli buluşları arasında buharlı makineler yer alır. Buharlı makinelerin tren, vapur ve dokuma fabrikalarında kullanılması sayesinde bir taraftan taşımacılık, dolayısıyla ticaret gelişmiş ve Avrupa ülkelerinin ürettiği ürünler daha kolay pazarlanmıştır. Bunun yanı sıra buharlı makineler sömürge ülkelerden ham maddenin kolayca taşınmasında da etkin olmuştur. Bütün bu değişimler sanayileşmenin temellerinin atılmasını sağlamıştır. Yeni bir ekonomi anlayışı şekillenmeğe başlamıştır. Zaman içinde teknolojiye elektriğin girmesiyle ulaşım daha da hızlanmıştır. Ulaşım konusunda şüphesiz petrol ürünleri sayesinde otomobil ve uçak sayesinde bir taraftan kara ulaşımı hızlanırken, hava ve denizdeki ulaşım da çok farklı boyut kazanmıştır.

Aynı şekilde telefon, telsiz ve onu izleyen radyo ve nihayet televizyon iletişimin hızlanmasını sağlamış, dünyayı adeta küçültmüştür. Bütün bunları bilgisayar izlemiştir.

Sanayileşmeğe bağlı olarak şehirleşme hızlanmış; yeni şehir modelleri şekillenmiştir; yani belli bir bölgesinde sanayileşme, madencilik veya benzeri konularda çalışanların yaşadığı, mütevazı şartlarda hayatlarını sürdürdükleri banliyöler oluşmuştur (Kural, 1993, s.27-44).

Bilim ve teknolojinin ilerlemesi şehirlerin şekillerini başka bir yönden daha etkilemiştir. Yeni teknolojinin kullanılmağa başlaması, çok katlı binaların yapımı, lüksün simgesi diyebileceğimiz lüks binalar, şehirlerin belli yerlerinde ülkelerin önemli diye kabul ettiği kişilerin heykelleri, büyük parklar ve bahçeler yapılmağa başlanmıştır. Yine kimyadaki gelişmelerin etkisiyle asma köprüler yapılmıştır.

Batıdaki bilimsel çalışmalar ve bu çalışmaların teknolojiye aktarılmasıyla, daha aydınlık, büyük binaları olan, alt yapı tesisleri tamamlanmış, asma köprüler,

heykellerle süslü şehirler oluşurken, çevrelerinde işçilerin sınırlı imkânlarla yaşadığı fakir mahalleleri yapılanmağa başlamıştır.

Toplum yapısının da yeni değerler kazandığı belirlenmektedir. Eskiden mevcut olan asiller ve köylüler yapılanması, toplumun yeniden yapılanması sırasında işçi sınıfı ve işverenler olarak yeni bir şekillenmeye şahit olmuştur. Sosyolojik olarak değerlendirecek olursak, on dokuzuncu yüzyıldan başlayarak yatay ve dikey hareketlilik sayesinde bir taraftan köylerden şehirlere doğru nüfus kayarken, ayrıca sosyolojik yapılanma içinde, hayat standartları değişmiş ve zengin işverenler veya patronlar ve onun çalışanları şeklinde bir yapılanma ortaya çıkmıştır.

Bu dönemde Batı'da önem verilen konulardan biri de eğitimdir; çünkü bilim ve teknolojideki gelişmeler, eğitimde de yenilik yapmayı zorunlu hâle getirmiştir. Daha önce kurulmuş üniversitelerin ders programları yenilenmiştir. Bilimdeki ilerlemelerin paralelinde yeni bilim dalları programa dâhil edilmiş; araştırma laboratuvarları kurulmuştur. Fizik, kimya ve özellikle de biyoloji dallarında laboratuvar çalışmaları deneysel boyutlarda olmuş ve teknolojinin yardımı ile bulunmuş aletler de bu çalışmalarda kullanılmıştır. Ayrıca, bu dönemde teknik öğretime dönük programların da uygulandığı görülmektedir.

On dokuzuncu yüzyılda bilim adına önemli bir yapılanma da daha önce açılmış genel mahiyetteki araştırma kurumlarının kurulduğu belirlenmektedir. Matematik, astronomi, biyoloji ve tıp dernekleri kurulmuştur. Bu dernekler konularında yayınlar yaparak ve toplantılar tertipleyerek, bilimin ulusal ve uluslar arası platformda tanıtılıp bilimsel çalışmaların yaygınlaşmasını sağlamağa çalışmıştır. Bilimsel çalışmalar yirminci yüz yılda hızlanırken, ulusal ve uluslar arası rekabeti artırmıştır.

Bu dönemde insanın biyolojik olarak değerlendirilmesi birey olarak farklılık kazanırken, insan aynı zamanda 'ruh' içeren ya da bir başka ifade ile canlı varlık olması açısından inceleme konusu olduğu gibi toplumsal bir varlık olarak da ele alınıp incelenmiştir. "İnsan fizikokimyasal olarak kavranabilir mi, yoksa onu diğer canlılardan ayıran başka özellikleri var mıdır?" sorusu bilim adamlarını ikiye bölmüştür. Bu tartışmalar ve evrim teorisi konusundaki araştırmalar ve onun yarattığı fikir münakaşaları, canlı konusunda olduğu kadar evren konusundaki bilgilerin gelişmesinde etkin olmuştur. İnsanın kökeni, evrenin başlangıcı ve nasıl oluştuğu dinle ilgili bir konu olmaktan çıkmış, yer üzerinde ve yer tabakalarıyla ilgili çalışmalarla jeoloji ve antropoloji gibi yeni oluşan bilim dallarının konusu olmuştur.

On dokuzuncu yüzyılda Avrupa'da ve on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren de Amerika'da yukarıda söz konusu edilen olaylar şekillenirken ve hızla bilim ve teknoloji ilerlerken, Osmanlı Devleti'nde neler olmaktaydı ve Batı etkisi ne zaman ve nasıl etkisini göstermeğe başlamıştı?

Osmanlı Devleti on yedinci yüzyıldan itibaren siyasi gücünü kaybetmeğe başlamıştı. On sekizinci yüzyılda bu gerilemeyi fark eden idareciler bazı adımların atılması zorunluluğunu hissetmişler ve bunun da eğitimle olması ve özellikle de teknik eğitimle sağlanabileceğini düşünmüşlerdir (Balta, 2009, s.50-70). Batılı modelde mühendishanelerin kurulmasını, on dokuzuncu yüzyılda Tıphane, Harp Okulu ve Darülfünun'un yanı sıra, Telgraf Okulu, Müzika-i Humayun, Halkalı Ziraat Mektebi gibi yüksek okulların kuruluşu izlemiştir. Özellikle de II. Abdülhamid döneminde, sadece yüksek okulları kurmanın yetmeyeceği temel eğitime de gereksinim olduğu fark edilmiş ve temel eğitim ele alınmış, yeniden yapılandırılmıştır.

Batılı modelinde Yüksek Okulların kurulmasıyla bu okullarda ders verecek öğretim elemanlarına ihtiyaç duyulmuştur. Bu sorunu öncelikli olarak yurt dışından öğretim elemanı getirterek çözmeğe çalışan Osmanlı Devleti, ilkin Avusturya ve Fransa'dan bazı öğretim elemanları getirtmiştir. Bu yolun beklendiği kadar yarar sağlamamıştır, çünkü gidenlerin bir kısmı gittikleri yerde kalmışlar; daha çok siyasetle ilgilenmişler; bir kısmı ise, her ne kadar donanım kazanarak ülkelerine dönmelerine rağmen, onların dönüşlerinde gittikleri yerlerde maddi destek verilemediği için, yeterince yararlı olamamışlardır. Çünkü yurt dışına gidenler hemen hepsi de oralarda donanımlı üniversitelerde ihtisaslarını yapmışlar, dönemlerinin gelişmiş laboratuar ve aletleriyle çalışmışlar; belli alanlarda ihtisaslaşmışlardır. Döndüklerinde Osmanlı Devleti onlara istedikleri olanakları sağlayamamış, ancak zaman içinde isteklerini yerine getirmeğe çalışmıştır. Ayrıca yurda dönenlerden özellikle de teknik alanda eğitim alanlar, bürokratik yapıda yeterli sayıda yetişmiş eleman olmadığı için bazı idari görevlerde istihdam edilmişlerdir. Çünkü Osmanlı Devleti sadece eğitimde yenileşme değil, on dokuzuncu yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren yepyeni bir yapılanma içine girmiştir.

Yurt dışına giden gençler oradaki fikir hareketlerinden etkilenmişlerdir. Hatta bir kısmı eğitimini tamamlayarak ülkeye dönememiş; bu hareketlere kaymaları, onların eğitim hayatlarını etkilemiştir. Ancak başarılı olsunlar ya da olmasından, belli ölçüde hemen bütün Avrupa'ya eğitim gayesiyle giden gençlerin hepsinde oradaki felsefi anlayışların etkilerini görmek mümkündür. Çünkü eğitim için gittikleri ülkelerin, okullarında ders veren kişiler bu fikir hareketlerinin bir

parçasıdır; onların yandaşıdır. İster istemez, öğrenciler de öğretmenlerinden etkilenmişlerdir. Bunun yanı sıra, gittikleri ülkelerdeki entelektüel hayatın bir parçası olarak bu fikir hareketleriyle karşı karşıya gelmişler; ülkelerine dönenler, o görüşleri ülkelerine taşımışlardır. Bunlar arasında Darvincilere örnek olarak Baha Tevfik ve Pozitivistlere örnek olarak, Mehmet Şakir Paşa verilebilir. Birincisi Darvinizmi Osmanlıya tanıtmaya çalışırken, Mehmet Şakir Paşa da Auguste Comte'un pozitivist görüşlerini benimsemiştir (Kahya ve Erdemir, 2000, s.223-296).

On dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında kurulan bilim dernekleri, sayıca artarak faaliyetlerini sürdürmüştür. Bilim derneklerinden ilk kurulan Encümen-i Daniş'tir (1851). Encümen-i Daniş'in faaliyeti sonlandığında Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye kurulmuştur.

Bu dönemde kurumlaşma ve dernekleşmenin örneklerinden birisi de Osmanlı Mimarlık ve Mühendislik Cemiyetidir. Mimar Kemalettin'in çabaları ile fenle uğraşanlar bir araya gelerek Osmanlı Mühendis ve Mimar Cemiyetini kurmuşlardır (1908). Osmanlı Mühendisler ve Mimarlar Cemiyeti 1909 yılı Ekim ayından itibaren Osmanlı Mühendisler ve Mimarlar Cemiyeti Mecmuasını çıkarmağa başlamıştır. Dergide matematik, fizik, makine, madencilik, inşaat, su mühendisliği, sanayi, bayındırlık konularında makaleler yer almaktaydı. Mecmuanın çıkmasında özellikle elektrik mühendisi Mehmet Refik Bey'in önemli katkıları olmuştur (Günergun, 1987, s.155-163). Bu dernek sayesinde birçok bilim adamı düşünür, şair, vb. çalışmalarını yayımlamak ve halka duyurma imkânını yakalamıştır. Sonuçta ülkede bir bilim ortamı oluşması sağlanmıştır.

Bilindiği gibi, 1912 Balkan Savaşı ve daha sonra 1914–1918 arasındaki Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti'nin iyice tükenmesine yol açmış; Sevr Antlaşması ile de bu resmen kabul edilmiştir. Bu dönemde doğal olarak eğitim ve öğretimde önemli aksamalar görülmüştür. Ancak, bütün bu olumsuz şartlarda bile, eğitim ve öğretimin tam anlamıyla durduğunu söylemek doğru olmaz. Savaş yıllarında âdeta yavaşlatılmış olarak süren eğitim ve öğretim, savaş sonrasındaki bilimsel çalışmaların sergilenmesini sağlamıştır.

Bu dönemde yetişen düşün ve bilim adamları yirminci yüzyılda Osmanlılardaki fikir hareketlerinin gelişmesinde ve Cumhuriyetin başlangıç yıllarındaki temel kurumların şekillenmesinde ön ayak olmuşlardır. Daha sonra, 22 Ekim 1922'de Cumhuriyetin kurulmasından yaklaşık bir yıl önce Bursa'da yaptığı bir konuşmasında Atatürk şöyle söylemektedir: *'Yurdumuzun en bayındır, en göz alıcı, en güzel yerleri üç buçuk yıl kirli ayaklarıyla çiğnenen düşmanı mağlup eden*

zaferin sırrı nedir, bilir misiniz? Orduların sevk ve idaresinde bilim ve fen ilkelerinin kılavuz edinilmesidir. Milletimizin siyasi ve içtimai hayatı ile ulusumuzun düşünsel eğitiminde yol göstericimiz bilim ve fen olacaktır. ' Atatürk bu sözleriyle başarıya giden tek yolun bilim ve teknikte belli aşamalar kaydetmek olduğunu işaret etmektedir.

Atatürk zamanında şekillenen yeni üniversite ve fakülte anlayışı çizgisinde, 1944 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi, 1943 yılında Ankara'da Fen Fakültesi ve 1946 yılında Tıp Fakültesi kurulmuştur. Aynı zamanda, daha önce mevcut olan bazı fakültelerle birleşmek suretiyle Ankara Üniversitesi adı altında, o günlerde Ankara'da bulunan yüksek okul ve fakülteler birleştirilmiştir.

1982'de çıkan yeni yüksek öğretim yasası gereğince, Türkiye'de o güne kadar kurulmuş olan üniversitelere ilave olarak yeni üniversiteler kurulmuş ve zaman içinde değişik illerde açılan üniversitelerle birlikte Türkiye'deki üniversite sayısı 71'i bulmuştur. Öğretim elemanı açığı ise yurt dışına ihtisas için öğrenci gönderilmek suretiyle karşılanmağa çalışılmıştır.

Ayrıca, Cumhuriyetten sonra yabancı öğretim elemanı getirtilmesine devam edilmiştir. Bunun en yoğun uygulaması ise 1933 Üniversite reformu ve onu izleyen yıllara rastlamaktadır. 1950'li yılardan sonra artan üniversite sayısı ile paralel olarak yurt dışından gelen yabancı uzman ve öğretim elemanı sayısında da artış gözlenmektedir. Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi ve Orta Doğu Teknik Üniversitesinde birçok yabancı uzman ve özellikle de Amerika Birleşik Devletleri'nden gelen elemanların görev yaptığı bilinmektedir.

Türkiye'de bilim adına atılan önemli adımlar arasında, şüphesiz bilimsel kurumlaşma büyük önem taşır. Bunlardan bir kısmı Osmanlı Devleti zamanında kurulmuş olan ancak, Cumhuriyet zamanında yeniden yapılanmaya tabi tutulan kurumlardır. Bunlar arasında *Kızılay*'ın ayrıcalıklı bir yeri vardır (1868). Yine Cumhuriyetten önce kurulup, Cumhuriyet döneminde yeniden yapılanmaya tabi tutulmuş kurumlardan biri de *Refik Saydam Enstitüsü'dür.*

Cumhuriyetle birlikte yeniden yapılanma geçirmiş kurumlardan birisi de Kandilli *Gözlemevi*'dir. 1911 yılında İstanbul'da kurulan Kandilli Rasathanesi adını taşıyan bu kurum, her ne kadar başlangıçta daha çok meteorolojik çalışmalar için kurulmuşsa da, daha sonra bu görevlerinin yanı sıra, astronomi çalışmalarını yürütmek, Güneş, Ay tutulmaları, depremle ilgili çalışmaları ve hemen bütün göksel olayları araştırmak ve halkı bilgilendirmekle görevlendirilmiştir. Belçika'daki Kraliyet Gözlemevi örnek alınarak, hâlihazırdaki Kandilli Gözlemevinin binaları

yaptırılmıştır. Bir başka gözlemevi 1935'te İstanbul Üniversitesi'ne bağlı olarak E.F. Freundlich tarafından kurulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nde kurulan bir başka gözlemevi 1963'te Ankara Üniversitesine bağlı olarak kurulmuştur. Bu gözlemevinin kurulmasında Prof. Dr. E.A. Kreiken'in önemli rolü olmuştur. Ege Üniversitesine bağlı olarak kurulan gözlemevi 1965 yılında Doç. Dr. Abdullah Kızılırmak ve Doç. Dr. Recep Egemen'in idaresindeki bir grup sayesinde gerçekleştirilmiştir.

Bir başka gözlemevi ise TÜBİTAK bünyesi içinde yer almıştır. Her ne kadar fikir olarak 1960'larda oluşmuşsa da, 1979'da Uzay Bilimleri Araştırma Ünitesi içinde düşünülmüş, ancak 1993'te gerçekleştirmiş ve Saklıkent'te 1996'da tamamlanmış ve 1997'de ilk gözlemini gerçekleştirmiştir (Unat, 2000, s.906).

Cumhuriyet döneminde kurulan kurumlardan biri de *Maden Teknik Arama (MTA) Genel Müdürlüğü*dür (1935). Bu kurum Türkiye'nin doğal kaynaklarının işletilmesi, araştırılması ve gerektiğinde korunması ile görevlendirilmiştir. MTA sadece mevcut madenlerin işletilmesi ve araştırılması ile ilgili olmayıp, Anadolu'da doğal yapısı ile ilgili her türlü malzemenin de korunması ve araştırılmasından sorumlu bir kurum olarak, Türkiye'nin jeolojik ve coğrafik yapısının incelenmesinden de sorumlu tutulmuştur.

Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) her ne kadar yasası 1963'te yürürlüğe girmişse de, faaliyete geçmesi yaklaşık 3 yıl almıştır. TÜBİTAK'ın amacı, Türkiye'deki matematik, fizik, astronomi, kimya, biyoloji ve tıp alanlarındaki araştırmaları desteklemek, bu konulara ilişkin bilimsel çalışma yapacaklara ya da eğitim göreceklere burs vermek ve bu konuda dünyada yapılan çalışmaları Türkiye'ye getirmek, duyurmak ve bu çalışmaları mümkün olduğunca sistematik ve en mükemmel şekilde gerçekleştirmektir.

Cumhuriyet döneminde kurulan (1950) belli başlı kurumlar arasında *Makine Kimya Endüstrisi Kurumu* ayrıcalıklı bir yer edinmiştir. Silah üreminden sorumlu olan bu kurum her türlü patlayıcı maddede üretmiş, çalışmalarını daha çok askerî amaçlara yönelik olarak üretimini şekillendirmiştir.

Cumhuriyet döneminde tedavideki kurumsallaşma yeniden ele alınan konulardan biridir. İlk kurulan hastaneler arasında Heybeliada Sanatoryumu (1924), Haydarpaşa Numune Hastanesi (1935), Bakırköy Akliye ve Asabiye Hastanesi (1927) yer almış ve bunun yanı sıra yüzlerle verilebilecek sayıda yeni hastane kurulmuştur. Bunlardan bir kısmı özel hastane bir kısmı devlet hastanesidir. Hemen her konuda hasta tedavisini üstlenmiş olan bu kurumların yan sıra, göz, kalp ve

göğüs hastalıkları gibi bazı ihtisas kollarındaki tedaviler için müstakil hastaneler, klinikler açılmıştır. Bu hastanelerin yanı sıra, yeni açılan üniversitelere ilişkin olarak üniversite hastaneleri kurulmuştur.

Cumhuriyet döneminde yetişmiş bilim adamlarının ilk kuşak bilim adamları aslında Osmanlılar döneminde yetişmiş olanlardır ve bunlara Cumhuriyete kanat gerenler adı da verilmiştir. Ancak, gelişen ve Atatürk'ün ifadesiyle çağını yakalayıp, hatta birçok gelişmiş ülkeyi geride bırakabilmek için her şeyden önce yetişmiş uzman bilim adamlarına ihtiyaç vardı. Cumhuriyetin ilk yapılanmaları sırasında, daha önce, Osmanlılar zamanında olduğu gibi, çeşitli alanlarda temel eğitim ve ihtisas için yurt dışına eleman gönderilmiştir. Bu dönemin bilim adamları, özellikle matematik ve astronomi ile ilgili araştırma yapanlar arasında Hamit Diligan, Cahit Arf, Ali Haydar Esat, Fatin Gökmen, Mahmut Nedim, Hamit Sami Selen, Ali Yar'ın (daha çok kozmoloji) adı sayılabilir.

Cumhuriyet döneminde astronomi ile ilgilenenlerin, çalışmalarını doğal olarak daha çok matematik ağırlıklı yürüttükleri görülmektedir. Yine bu dönem astronomisinde, fizik çalışmalarının da önemli etkisi belirlenmektedir. Özellikle yüzyılın ikinci yarısından itibaren kozmosun kimya ve fizik yapısı ile ilgili çalışmalar dikkati çekmektedir. Astronomiye ilgi duyanlar ve bu konuda çalışanlar arasında Hamit Diligan daha çok matematik ağırlıklı olarak çalışmalarını yürütmüştür.

Nispeten geç dönemde ise yukarıda adı geçen astronomlara Hüsnü Seçkin, Nüshet T. Gökdoğan; daha sonra Hakkı Akyol ve Mustafa Aytaç, Cankut Örmeci ve Orkan Altan'ın adlarını ilave edebiliriz.

Cumhuriyet döneminde yetişmiş ilk bilim adamları arasında matematikle ilgili olarak, Sabri Gürtop, H. Hüsnü Sayman, Hamit Diligan, Ali Hikmet Tungay, Salih Murad Uzdilek, Osman Alisbah sayılabilir. Daha sonraki yıllarda yine bu konuda çalışanlar arasında Nazım Terzioğlu, Cahit Arf, Nusret Kürkçüoğlu, Ali Fuat Berkman, Cevdet Bilsay, Mithat Candoğan, Baha Gürsoy, Ratip Berker'i saymak mümkündür.

Ayrıca, ODTÜ'de ve İTÜ'de özellikle de fizikle ilgilenen bazı bilim adamları, matematik konusunda da kayda değer çalışmalar yapmışlardır. Fizik çalışmalarıyla ilgili olarak, erken tarihli araştırmacılar arasında Esat Feyzi, İsmail Ali, Ahmet Şükrü, Mehmet Refik ve Mustafa Sıtkı'yı zikredebiliriz. Bunlardan Esat Feyzi'nin ve İsmail Ali'nin röntgen ışınlarıyla ilgili çalışmaları olduğunu biliyoruz. İlerleyen yıllarda fizikle ilgilenenlerin sayısında artış olduğu gibi, konularında da

farklar oluşmuştur. Yine bu dönemde astronomi ve matematik arasında görülen sıkı ilişkinin aynı zamanda fizik ve matematik ile fizik ve kimya arasında da geliştiğini söylemek mümkündür. Yine Cumhuriyet dönemi bilim adamları arasında Behram Kurşunoğlu'nu (d. Bayburt 1922), Ahmet Cemal Eringen'i (d.1921), Çekmece Nükleer Araştırma ve Eğitim Merkezi'nde görev yapan ve oranın kurucularından olan Sait Akpınar'ı, Feza Gürsey'i (1921-1992), katı hal fiziği ile ilgili çalışmalarıyla Hüseyin Cavit Erginsoy (1924–1967) ve Orhan Asım Barut'u (1926–1994) sayabiliriz.

Kimya yirminci yüzyıl bilimidir. Cumhuriyet dönemindeki kimya çalışmaları aslında sistematik olarak, Cumhuriyetin ilanından yaklaşık 5 yıl önce, yani Birinci Dünya Savaşı'nın bittiği yıl, yani 1918'de İstanbul Üniversitesine bağlı olarak kurulan Kimya Enstitüsünün kuruluşu ile başlamıştır. Daha sonra, Ankara'da Fen Fakültesi (1946) içinde ve Ege Üniversitesi ve yeni kurulan diğer fakültelerdeki Fen-Edebiyat Fakülteleri içinde kimya öğretimine başlanmıştır. Cumhuriyet döneminde kimya konusunda çalışanlar arasında, fizik çalışmaları ile de dikkati çeken İlhami Cıvaoğlu ve Avni Bekman'ın yanı sıra, Nurettin Munşi Algan, Tahsin Ruşti Beyer, Fazlı Faik ve Baha Erdem zikredilebilir. Türkiye'de de kimyanın fizikle ve biyolojiyle bağlantılı olduğu çalışmalar yapılmış ve gelişmeler kaydedilmiştir. Bu konuda çalışanlar arasında Mecdi İbrahim Okay zikredilebilir. O, organik Kimya üzerinde kayda değer çalışmalar yapmıştır. Şevket Birand ve Ahmet Okay ise mineraloji konusundaki çalışmalarıyla dikkati çekmişlerdir. Daha geç tarihli araştırmacılar arasında ise A. Mümtaz Balsöz, Rasim Tulus, Emin Dikman, Nuri Yüksekışık ve Oğuz Okay'ın adlarının yanı sıra, Ali Sedat Bey, Mehmet Arif Bey, Ali Rıza Bay zikredilebilir.

Cumhuriyetten sonra kimya konusundaki çalışmaların daha büyük aşama gösterdiği ve diğer bilim dallarında olduğu gibi, gelişmenin sonucu olarak bu alanda dalların oluştuğu görülmektedir.

Cumhuriyet döneminde Türkiye'de önemli aşama kaydeden dallardan biri de jeolojidir. On dokuzuncu yüzyılda bilim niteliği kazanmış olan jeoloji, Maden Tetkik Arama kurumunun kurulması ile daha sistematik bir şekilde yer kabuğu araştırmalarının yürütülmesi sağlanmıştır. Bu konuyla ilgilenen bilim adamları arasında Şevket Birand, Ahmet Canokay, Bedri Güneri, Fahriye Atıf, Hamit Nafiz Pamir'in adlarını sayabiliriz.

Bütün bu bilim dallarında görülen gelişmelere biyoloji ve tıp alanındaki gelişmeleri de katmak gerekir. Cumhuriyet döneminde biyoloji çalışmaları yapanlar

arasında Hikmet Birand, Suavi Yalvaç, Yusuf Vardar sayılabilir. Biyologlar Türkiye'nin florası ve faunasını belirlemeğe çalışmışlardır. Bu konulardaki çalışmalar günümüzde de devam etmektedir.

Cumhuriyet döneminde önemli aşamaların kaydedildiği dallardan birisi de tıptır. Cumhuriyet döneminde tedaviye ilişkin en önemli adımlar arasında hastanelerin savaş sonrasında yeniden ele alınıp düzenlenmesi; sadece hastanelerin değil, sağlık ocaklarının da yardımı ile sağlık hizmetlerinin daha verimli hâle getirilme çalışmaları sayılabilir. Kızılay ve Hıfzıssıhha Enstitüsünün yanı sıra, Verem Savaş Derneği, Sıtma Eradikasyon Merkezi gibi kurumlar faaliyet göstermeğe başlamıştır. Böylece sadece tedavi değil, koruyucu hekimlik de ele alınmış oluyordu. Bu dönemin belli başlı hekimleri arasında Nusret Karasu, Tevfik Karabağ, Zeki Zeren, Üveys Mazkar ve Gazi Yaşargil'in adını saymak mümkündür.

İlaç kullanımı, üretimi ya da genel adıyla ilaç endüstrisi Cumhuriyet sonrası ele alınan önemli konulardan biri olmuştur. Bu konuda önemli hizmetler verenlerden birisi İbrahim Ethem ve diğeri Süleyman Ferit Eczacıbaşı'dır.

Buraya kadar verilen açıklamalardan da anlaşılacağı gibi Türkiye, on dokuzuncu yüzyıldan başlayarak önemli değişimler yaşanmıştır. Şüphesiz, yukarıda verilen açıklamalardan da anlaşılacağı gibi, Türkiye'de, Batı modelinde okullar kurulmuş; birçok konuda kurumlaşma yoluna gidilmiştir. Bir taraftan şehirler aydınlanırken, insan sağlığı ve refahı adına önemli çalışmalar yapılmıştır. Özellikle de son elli yılda Batılılaşmanın etkisi daha da yoğun hissedilmeğe başlanmıştır. Gerek devlet adına gönderilen, gerekse kendi olanaklarıyla yurt dışına giden her seviyeden elemanlarla ve yurt dışından gelen uzman ve öğretim elemanlarıyla bu etki gittikçe yoğunlaşarak sürmüş ve sürmektedir. Ancak bu etkiyi birkaç noktada sorgulayalım. Örneğin Türkiye dünya bilim ve teknolojisine katkı yapmış mıdır ve yapmakta mıdır?

Bu sorulara cevap verebilmek için, bilim adamlarımızın çalışmalarının dünya bilimine ne kadar katkı yaptığına bakmamız gerekir. O hâlde bugün akademik yapıda görev alan bilim adamlarının çalışmaları dünyadaki bilimsel çalışmaları ne kadar etkilemektedir? Bu sorulara cevap ararken, bilim adamlarımızın yayınlarına baktığımızda durum pek de iç açıcı değildir. Her ne kadar akademik yayınlarda özellikle 1982'den sonra sayıca artış olduğu belirlense de, bilindiği gibi, bilimde nitelik daima nicelikten önce gelmektedir.

Burada ise şöyle bir nokta dikkatimizi çekmektedir: Yukarıda da belirtilmiş olduğu gibi, on dokuz ve yirminci yüzyılın ilk yarısında yurt dışında eğitim

görenlerin hemen pek çoğu ihtisaslarını tamamladıktan sonra, yurda dönmüş ve gerek bilimsel kurumsallaşmada, gerekse yeni nesillerin yetişmesinde önemli katkılar sağlamıştır. Özellikle de Cumhuriyete kanat gerenler diye nitelendirilen bilim adamları için bunu söylemek hiç de yanlış olmayacaktır. Ancak daha sonraki yıllarda yurt dışına ihtisas ya da öğrenim için giden kişiler, bilimsel çalışmalarına gittikleri ülkede ya da bir başka yabancı ülkede devam etmeyi kendileri için uygun görmüşlerdir. Şüphesiz burada şöyle denilebilir: Onlar döndüklerinde yurt dışında çalıştıkları yerlerdeki şartları bulamamışlar; maddi ve manevi olarak destek görmemişlerdir. Ancak eğer, Osmanlı dönemini ve Cumhuriyetin başlangıç dönemini düşünecek olursak, aynı durum onlar için de söz konusudur; hatta yurt dışından dönen birçok bilim adamının, doğrudan savaşa gönderilmiş olduklarını biliyoruz; örnek olarak Türkiye'de deneysel fizyolojinin kurucusu Mehmet Şakir Paşa'yı verebiliriz.

Burada şöyle bir cevap verilebilir: Gazi Yaşargil, Mehmet Öz, Oktay Sinanoğlu gibi bilim adamları konularında önemli katkı sağlamıştır. Ancak onların katkıları Türkiye'nin bilime katkısı olarak değerlendirilebilir mi?

Burada bir başka nokta da Batı'dan nakledilen bilimsel bilgi ve teknoloji acaba toplum yapısını nasıl etkilemiştir. Bu etkinin en açık ve seçik delili hızlı şehirleşmedir. Batı'da olduğu gibi, köyden kente akın olmuş, yeni toplum sınıfları ortaya çıkmıştır. Bir başka ifade ile toplumda yatay ve dikey hareketlilik gözlenmektedir. Daha önceki yüzyıldaki şekliyle yaşamını köyünde devam ettiremeyen birçok çiftçi ve köylü vatandaşımız, atalarının yaşadığı köyü veya kenti terk edip büyük şehirlere doğru âdeta akmaya başlamıştır. Bundan dolayıdır ki, Türkiye'nin üç büyük şehrinin nüfusu Cumhuriyet sonrasındaki yıllarda süratle artmıştır. Bu artış, doğal olarak yaşam koşullarını etkilemiştir. Bu, yaşam kalitesinin yükselmesi anlamını taşımamaktadır; yani büyük şehre gelen insan ne daha iyi beslenmektedir, ne de daha sağlıklı ve daha mutludur. Ancak yine de bu göç devam etmektedir. Çünkü özellikle de ulaşım ve iletişim teknolojisinin Türkiye'ye hızla girmesi, bir taraftan büyük şehirleri daha cazip hâle getirirken sosyal hareketliliği de kolaylaştırmıştır (Özakpınar, 1999, s.181-202).

Ayrıca, iletişim araçlarındaki gelişme sadece, Türkiye'deki büyük şehirlerdeki yaşam konusunda özendirici olmamakta, aynı zamanda, Batı'daki yaşamı da Anadolu halkına tanıtmakta; onlara kendi kültür değerlerini öğretmektedir. Dolayısıyla toplumdaki sosyal ve etik değerler süratle değişmekte ve erozyona uğramaktadır (Turhan, 1961).

Sonuçta denilebilir ki, Batı'dan gelen bilim ve teknoloji ile ilgili bilgi, yaşamımızı bir ölçüde kolaylaştırmış ve rahatlatmış olabilir; daha kolay iletişim kurabiliyor olabiliriz; daha hızlı ve rahat seyahat edebiliriz. Ancak bu bilgiler bize Batının kültür değerlerini de getirmiştir. Bunların tam ve gereği gibi bilinmemesi yüzünden bir taraftan mevcut değerler aşınmakta ve kaybolmakta, bir taraftan da gereksiz Batı hayranlığı oluşmaktadır.

Kaynaklar

Taton, R. (ed.) (1965). *History of science in the nineteenth century* (Çev. A.J. Pomerans). New York Basic Boks Inc.

Kural, O. (1993). Cumhuriyetin 70. yılında Türkiye'de makine teknolojisi. Cumhuriyetin 70. Yılında Türkiye'de Bilim I. *Bilim ve Teknik*. Ankara: Nurol Matbaacılık, Bileşik Dağıtım A.Ş. (TÜBİTAK adına yayımlanmıştır).

Balta, A. C. (2009). *Batılılaşmanın tarihi, batılılaşmanın nedenleri ve sonuçları*. Ankara: Gülmat Matbaası, Kültür Bakanlığı Yayınları.

Kahya, E. ve Erdemir, A.D. (2000). *Bilimin ışığında Osmanlıdan Cumhuriyete tıp ve sağlık kurumları.* Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Günergun, F. (1987). Osmanlı mühendis ve mimarları arasında ilk cemiyetleşme teşebbüsleri. *Osmanlı İlmi ve Mesleki Cemiyetler*. İstanbul: IRCICA.

Unat, Y. (2000). Cumhuriyet döneminde Türkiye'de astronomi çalışmaları. *Türkler, 17*, 906. Ankara: Türkiye Yayınevi.

Özakpınar, Y. (1999). *Kültür değişmeleri ve Batılılaşma meselesi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Turhan, M. (1961). *Garplılaşmanın neresindeyiz?* İstanbul: Yağmur Yayınevi.

İSLAM MEDENİYETİ VE TEMEL UNSURLARI: TÜRKİYE'YE/GÜNÜMÜZE YANSIMALARI

Nevzat KÖSOĞLU*

Özet

Medeniyete üslubunu kazandıran etmenler, maddi ve manevi kaynaklı unsurları içeren pek çok olguyu kapsamaktadır. Medeniyete üslup kazandıran faktörlerin başında toplumların inanç sistemleri gelmektedir. Toplumda sahip olunan inançlar ayni zamanda toplumun zihniyet ve davranışlarını belirleyen temel etmenler olarak karşımıza çıkmaktadır. Medeniyetin oluşum biçimini belirleyen ikinci büyük etmen, toplumun geçim tarzıdır. Yerleşik yahut göçebe, denizci yahut tarımcı toplulukların medeniyet açılışları doğal olarak farklı olur. Ayni medeniyet çevresindeki ortak inançlar, o çevre içindeki toplumların ortak bir zihniyet, değerler ve hayat tarzlarına sahip olmalarını sağlar. Medeniyetlerin biçimlenmesinde ve elde edilen ürünlerin çeşitlenmesinde temas ettiği yabancı kültürlerle yapılan etkileşimler son derece önemlidir. İslam medeniyetinde yaşanan tercüme faaliyetlerini de bu etkileşimlerden saymak gerekir. Medeniyetler herhangi bir yabancı kültürle karşılaştıklarında problem alanlarını genişletmekte, ortaya çıkan yeni sorunlara kendilerine var olan iman ölçüleriyle cevap vermeye çalışmaktadırlar. Bilindiği gibi İslam Dininin ilk kaynağı Kur'an, ikinci kaynağı ise Peygamberin söz ve davranışlarıdır. Kur'an ve Peygamber'in davranış ve sözlerinin İslam'ın temel kaynakları olması günlük hayatımızı etkilemektedir. İslamiyet'te Kur'an müteaddit kereler adaleti vurgulamakla, onu en üstün siyasî ve toplumsal değer olarak tespit etmiştir. Türklerin Müslüman olmalarından sonra, esasen töreye bağlılık olarak var olan adalet fikri, Kitap'a bağlılık olarak yenilenip, dinî bir kimlik de üstlenerek devam etmiştir.

Anahtar Sözcükler: *Mümtaz Turhan, İslamiyet, Kur'an, medeniyet.*

---

* Düşünür - Yazar

İnsan başarılarının hemen tümünü kapsayan anlamda medeniyet olgusunu, onu vücuda getiren güç ve üslubunu kazandıran etmenler olarak ayrı ayrı incelemek gerektiğini düşünüyorum. Bu ayrımda, medeniyete varlık kazandıran insanın, oluşumdaki yerinin ve değerinin daha açık görüneceği kanaatindeyim.

Tarihçi Lev N. Gumilev, kavimlerin oluşum sürecinde kahramanların etkisini belirtirken yaratıcı enerjiyi bağımsız olarak konu edinmiş ve bunun kaynağını da dünyamızın biyosferine bağlamıştır. Kavimler ve onların geliştirdiği medeniyetler, yeryüzünün biyosferinde bin yılda en çok iki, üç kez görülen enerji patlamalarından güç alan birkaç " hırslı ve enerjik" insanın çevresinde oluşur. " Tüm insanlık tarihi, dünya biyosfer titreşimlerinin ayrılmaz bir parçasıdır." (Bu ilgi çekici materyalist anlayış için bakınız: Lev N. Gumilev, Kavimlerin Türeyişi ve Yer Üzerindeki Yaşam Bölgeleri, Etnogenezis ve Yeryüzü Biyosferi, İst-2001, alıntı: s.517) İlk bakışta insanı öne çıkardığı sanılan anlayış, insan enerjisinin kaynağını doğrudan doğaya bağlamakla, onu yok düzeyine indirmektedir.

Büyük İslam düşünürü İbni Haldun ise, bugün hâlâ izini sürebileceğimiz asabiye kuramını altı yüz yıl önce ve sadece medeniyetin devlet görüntüsü için işlemişti. Bildiğimiz gibi, asabiye bir kavmin yahut kabilenin dayanışma, iş yapabilme gizil gücünü ifade etmektedir. Biz bunu, toplumsal gerilim olarak ifade ediyoruz. İbni Haldun'a göre her asabiyenin nihai hedefi devlet olmaktır. Devlet olduğu zaman da, toplum göçebelikten yerleşik olmaya doğru geçer ve bu onun asabiyesini zayıflatır; nihayet üç yahut dört nesil sonra, genç ve kuvvetli bir başka asabiye devleti yıkarak kendi devletini kurar. Egemenlik hakkı güçlü asabiyelerindir. İlk İslam devletinin kuruluşunda da aynı şey olmuş, en güçlü kabile Kureyş olduğu ve Arapları ancak onun birlik hâlinde tutabileceği düşünüldüğü için egemenlik ona verilmiştir.

Mütefekkirimize göre asabiyetin birkaç çeşidi vardır, ancak en güçlüsü kabile dayanışmasında görülen soy asabiyetidir. Yani aynı soydan gelmenin yarattığı asabiye. İkinci güçlü gerilim, inanç asabiyesidir; ayni imana sahip topluluklarda görülen asabiye. İbni Haldun İslam devletinin süratle büyüyüp yayılmasında bu inanç gerilimini görmekle beraber, bu hususu fazla irdelememiş ve İslamiyet'i esasta yine kabile asabiyetlerinin taşıdığını söylemiştir. İslamiyet, kabile asabiyetlerini yönlendirmiş olmaktadır.

Osmanlı aydınları genelde İbni Haldun'a bağlı kalmış, ancak onu işlememişlerdir. Mesela devletlere en çok yüz yirmi yıl civarında ömür biçildiği hâlde Osmanlının altı yüz yıllık hayatını ciddi bir biçimde tartışmamışlardır.

Bu kısa dokunuşlardan sonra İslam medeniyetinin doğuşuna dikkatimizi çevirdiğimizde çok güçlü bir enerji patlamasıyla karşılaşırız. Kısa bir süre içinde Orta Asya'dan Kuzey Afrika uçlarına kadar yayılan bir hamle vardır. Bu olguyu ne Arabistan'ın tarihi, iktisadi ve sair durumuyla ne de Arap kabilelerinin kültürel birikimleriyle açıklamak mümkündür. Yeni bir imanın, İslam'a giren toplumlara bu kurucu gücü kazandırdığını kabul etmek zorundayız. İbni Haldun'a bağlı kalarak kabile asabiyetlerinin de işin içinde olduğunu düşünürsek bu gücü de İslami değerlerin motive ettiğini söylemeliyiz. Bu açıdan, İslam'ın doğuşuyla başlayan hayat hamlesine İslam medeniyeti demek doğru bir isimlendirmedir. Yeni bir dinin heyecanlarıyla yükselen toplumsal gerilimler bu medeniyet açılışlarına yol açmışlardır. İslam medeniyetinde ikinci bir aşama olarak göreceğimiz Selçuklu, Osmanlı ve Timur Türk hamleleri da, kurucu gücünü büyük ölçüde bu iman yenilenmesinden alacaktır. Türk hamlelerinde, nüfus artışlarının, göçlerin ve boy asabiyetlerinin yarattığı gerilimler de, aynı biçimde Müslümanlık inancı tarafından motive edilmiştir. Biz burada İslam medeniyetinin sadece İslam dininden aldığı etkiler üzerinde duracağız.

Konu dışı olacağından burada tartışmayacağımız Batı medeniyeti ise, bir dinî medeniyet olarak nitelendirilemez; yani ona Hristiyan medeniyeti denilemez. Çünkü kurucu gücünü ondan almamış, kendini, kendinden önce oluşmuş bir medeniyete kabul ettirerek onunla birlikte gelişmiştir.

Medeniyete üslubunu kazandıran etmenlere gelince bunlar maddi ve manevi kaynaklı unsurları içeren pek çok olguyu kapsar. Önce medeniyet taşıyıcısı toplumun inanç sisteminden söz edelim. Yukarıda, insanın ve toplumların imanla yükselen gerilimlerinden ve bunun medeniyetin kurucu gücü olduğundan söz etmiştik. İnançlar aynı zamanda toplumun zihniyet ve davranışlarını belirleyen temel etmendir. Eğer insan yeterince inanmışsa bu inancına aykırı davranamaz. Yeterince inanmışsa, dediğimiz olgunun kesin sınırları yoktur. Genellikle, yeni bir medeniyet hamlesi başlatmış olan toplumlarda iman hem yaygın hem de eylemleri belirleyecek kadar etkindir. Böylece ortak bir imandan kaynaklanan zihniyet, tutum ve davranışlar ve toplumsal kurumlar ortak bir üsluba sahip olurlar. Toplum hayatı imanın belirlediği değer ve ilkeler üzerine kurulur.

Zamanla imanda görülen zayıflamalar yüzünden, iman sistemi eylemleri belirleyemez, medeniyetin değer ve ilkeleri hayata hâkim kılınamaz olur. Bu durum aynı zamanda toplumun yaratıcı, üretici geriliminin de düşmesi demektir. Bu iki olgu birbirini ters yönde etkileyerek sürer; iman zayıfladıkça eylemler medeniyetin

değer ve ilkelerinden uzaklaşır, bu uzaklaşma oldukça iman zayıflar. Yeni bir iman hamlesi gerçekleştirilemedikçe bu süreç çöküntüye kadar gider.

Burada toplumun inanç sisteminden söz ederken dinî iman da dâhil olmak üzere bütün inançlardan söz ediyoruz ve hak-batıl gibi bir ayırım da yapmıyoruz. Salı günü yola çıkılmaz inancı da, iki bayram arasında nikâh kıyılmaz inancı da buna dâhildir ve bunlar toplumsal hayatımıza biçim verirler. Dinimize göre domuz eti yenilmez yahut Türk geleneğinde Hakanlılar soyundan gelenlerin kanı yere akıtılmaz –Osmanlı şehzadeleri kiriş ile boğdurularak idam edilirlerdi- gibi inançlar da hayatın biçimini belirleyen etmenlerdir. Devlet babadır - koruyucu, gözeticidir-, adalet mülkün temelidir, şeriatın kestiği parmak acımaz gibi birçok deyim ve atasözümüz bu tür inançlarımızı ifade eder.

Oluşumun biçimini belirleyen ikinci büyük etmen, toplumun geçim tarzıdır. Yerleşik yahut göçebe, denizci yahut tarımcı toplulukların medeniyet açılışları doğal olarak farklı olur. Bunun yanı sıra doğal zenginlikler ve çeşitlilik - mesela mimaride kullanılan malzemelerin farklılığı- de hayat üslubunu etkiler. Toplumların kültür birikimleri de, her birinde farklı olmak üzere medeniyet oluşumunu biçimlendirir. Böylece, aynı medeniyet çevresinde olan toplumlardaki millî kültür farklılıkları doğar.

Aynı medeniyet çevresindeki ortak inançlar, o çevre içindeki toplumların ortak bir zihniyet, değerler ve hayat tarzlarına sahip olmalarını sağlar. Ancak her toplumun ve toplumdaki her ferdin ayni güçle inandığını kabul etmek mümkün olmayacağından ve farklı olan diğer etmenlerin de etkisiyle, kuramsal olarak var olması gereken üslup birliği gerçeklikte ancak alacalı olarak görülebilir.

Nihayet bütün medeniyetlerin biçimlenmesinde ve verimlerinin çeşitlenmesinde temas ettiği yabancı kültürlerle yaptığı alışverişler önemli bir yer tutar. İslam medeniyetinde yaşanan tercüme faaliyetleri de bu cümleden sayılır. Yabancı kültürlerle karşılaşan medeniyet, problem alanlarını genişletir ve bu yeni sorunlara kendi iman ölçüleriyle cevap vermeye çalışır. Yahut yeni bir kurumla tanışır, onu kendi ihtiyaçlarına göre biçimlendirerek gerektiğinde işlev yenilemesi yaparak kendisine katar. Bütün bu faaliyetler, kültürün yaratıcı dönemlerinde medeniyetin üslubunu bozmadan, onun zenginleşmesine yol açar. Ancak kültürün yaratıcılığını kaybettiği dönemlerde ise, yabancılaşmaya, bozulmaya ve yozlaşmaya götürür. Bu tür karşılaşmalar, kültürün değişik dönemleri için ayrı ayrı incelenmelidir.

Medeniyetler hakkında çizdiğimiz genel çerçeveye uygun olarak İslam Medeniyetinin ana unsurlarının başında dinî imanı görürüz. Bu iman hem medeniyeti kuran güç hem de onu şekillendiren temel etmendir. İnancın güçlü olduğu ateşli zamanlarda hem toplumsal gerilim yüksektir, hem de hayat eylemlerinin inancın ölçü ve ilkelerine göre gerçekleşme oranı yüksektir. Böyle zamanlarda inanç sistemi ile gerçek hayat arasındaki makas daralır. İman zaafı başlayıp giderek arttıkça hayat gerçeğindeki eylemlerle kuramsal doğrular, ilkeler arasındaki makas açılmaya başlar. Makasın açılması, medeniyetin yaratıcılığını kaybetmeye ve gerilemeye başladığının işaretidir.

Bir din her şeyden önce insanlara bir varlık ve insan anlayışı kazandırmayı hedefler; onun metafizik sorularını cevaplandırır. En genel hatlarıyla İslamiyet de inananlarına, her an her yerde hazır ve nazır, her şeyi çekip çeviren, daimi yaratış hâlinde olan mutlak bir Allah fikri kazandırmıştır. Allah zatı itibariyle kavranamaz, sıfatları vasıtasıyla varlığı bilinir; bu sıfatlar da ontolojik olarak mutlaktır yani kavranamaz. İnsan iyilerle kötülerin ayrılması için bir sınav olmak üzere yeryüzüne ve buradakilerin en üstünü olarak gönderilmiştir. Doğa onun hizmetine verilmiş ve kendisinin, büyük yüceliklere ulaşması için önü açılmış; aşağıların aşağısı bir yaratık hâline gelmesi de onun tercihindeki eylemlerine bırakılmıştır. Sonuçta insan yapıp ettiklerinden sorguya çekilecek, ebedî hayatı kazanıp yahut kaybedenlerden olacaktır. Dünya yahut hayat insanın sınav alanıdır.

Bir kere daha tekrar edelim ki, medeniyetin kuruluşu ve açılışlarını gerçekleştirmesi bakımından önemli olan, yukarıdaki kısa açıklamaların entelektüel bilgisi değil, eylemlerini belirleyecek ölçüde onlara inanmaktır. Bir oryantalist bunları ve daha birçoklarını ayrıntılarına kadar bilebilir; bu bilginin o medeniyete ne enerji ne de üslup bakımından bir katkısı olmaz; ancak, bilginin de bir medeniyet birikimi ve ürünü olduğunu, sağlıklı yönelişleri hazırladığını kabul edebiliriz. Ancak, sonuçta medeniyetleri kuran şeyin bilgilerimiz değil eylemlerimiz olduğunu unutmamalıyız. Bilgi bizi imana ve doğru eyleme götüreceği için değerlidir.

Burada yine bütün medeniyetler için geçerli bir sorunu irdelemeliyiz: Kültür taşıyıcı toplumun ne kadarı, olması gereken iman düzeyine ulaştığında kültürel yaratışlar başlar? Yüzde yüzü mü, ellisi mi, ne kadarı? Böyle bir oran hiçbir zaman konulamaz ve bilinemez. Bu bilinmezliğin getirdiği çok önemli sonuç da, o toplum içinde yaşayan herkesin, medeniyetin gelişme yahut gerilemesinden sorumlu olmasıdır. Toplumun her ferdi, attığı doğru bir adımla kendi hayatıyla birlikte mensup olduğu medeniyetin yapısına da bir taş koyduğunu, her yanlış adımında hayatıyla birlikte medeniyetinden de bir taş söktüğünün şuurunda olmalıdır.

İslam medeniyetinin ameller konusundaki dikkatini düşünerek daha önce, medeniyetimizi İlmihal Medeniyeti diye isimlendirmiştik. Bilindiği gibi İlmihal bir Müslüman'ın günlük hayatının davranış ilkelerini verir; dinî ritüeller de, ahlaki kurallar da bunun içindedir. Hayata bakış ve ahlaki ilkeler ya kaynağında dinidir ya da Müslümanlaştırılmış olarak hayatımıza girmiştir. Günlük hayat ve davranışlarımıza dönük atıf kaynaklarımız hemen tamamıyla din kaynaklıdır.

İslam dininde ilk ve asıl kaynağın Kur'an oluşu ve ikinci asli kaynağın peygamberin söz ve davranışlarının olması, günlük hayatımızı bütünüyle bu örneklerin kuşatmasını gerektirmiştir. Her Müslüman bu kaynaklardan aldığı ilke ve ölçülerle hayatını düzenler. Bu yüzden medeniyetimiz İlmihal Medeniyeti'dir; çünkü bu bilgileri veren kitaplar ilmihallerdir. Çocuk doğarken ezanla karşılanır, öldüğünde namazla uğurlanır. Dinin kutsal bildiği şeyler uğruna hayatını verenler, Kur'an'da 'şehit' olarak isimlendirilip Rableri katında diri oldukları söylenmekle en yüce kata ulaşmış bulunurlar. Yüzyıllar boyunca savaşlardaki kahramanlıkları besleyen en etkili kaynak budur. Ahlaki hayatımızın da tümüyle bu çerçeve içinde olduğunu tekrarladıktan sonra, doğrudan kamuyla bağlantılı hususlarda da aynı şeyi görebiliriz.

Adalet duygusu insanda gizil güç olarak mevcuttur. Ancak bu duyguyu toplumsal hayatın merkezine yerleştiren kültürler yahut ikinci planda tutanlar olmuştur. Eski Türklerde töreye bağlılık olarak algılanan adalet en yüksek toplumsal değerdir ve devlet hayatının da temelidir. Hakan, ancak töreye sadık kalmakla tahtını koruyabilir. İslamiyet'te Kur'an müteaddit kereler adaleti vurgulamakla, onu en üstün siyasi ve toplumsal değer olarak tespit etmiştir. Türklerin Müslüman olmalarından sonra, esasen töreye bağlılık olarak var olan adalet fikri, Kitap'a bağlılık olarak yenilenip dinî bir kimlik de üstlenerek devam etmiştir. O kadar ki, " Adalet mülkün (yani egemenlik hakkının) temelidir" denilmiştir. Türk asırları da dâhil bütün İslam tarihinde, egemenlik güçlü olanın hakkı olarak kabul edilmiş, ancak devamının meşruiyeti âdil olması ilkesine bağlanmıştır. Parçalanmışlık dönemlerinde (tavaif-i mülük) güçlü olan bey diğerlerini buyruğu altına alır; bu doğal karşılanır ve itaat gerekir. Ancak, birliği sağlayan beyin egemenliğinin meşruiyeti için âdil bir yönetim kurması gerekir. Gelenek yönetim hakkını belli boylara yahut ailelere vermiş olsa da, âdil olmayan bir yönetime itaat zorunluluğu yoktur.

Yukarıda, İslam Medeniyetini kuran toplumların kurucu enerjilerinin değişik kaynaklardan gelse de, İslam imanı tarafından yönlendirildiğini söylemiştik.Bugün bize ne kaldığına bakarken de aynı noktalardan hareket etmek zorundayız.

İslam medeniyeti bizim tarihimizdir. Bu medeniyetin onuncu yüz yıldan itibaren, hemen hayatın her alanında öncülüğünü yapan ve taşıyan biziz. Türkler taze ve coşkun bir güç olarak geldikleri İslam medeniyeti çevresinde, önce 'Allah'ın ordusu' ünvanıyla bu dünyanın koruyuculuğunu üstlenmiş, sonraki yüz yıllarda Selçuklu, Osmanlı ve Timur açılışlarıyla bu medeniyetin zirvelerini yaşatmıştır.

Rahmetli Mümtaz Turhan hoca, İslam medeniyetinin taşıyıcı toplum alanının daralmasını yani yorgun Arap ve Fars kitlelerin yaratıcılığını kaybedip Türklerin yalnız kalmasını, İslam medeniyetinin gerilemesinin sebepleri arasında sayar.

Her şeye rağmen, Osmanlı açılışında İslam medeniyetinin en güzel ve yüksek örneklerini yaşamış olan milletimize bugün ne kalmıştır? Yine yukarıdaki bakış açımızın sırasına göre gözden geçirirsek Müslümanlığımızın devam ettiği açıktır. Ancak bu meseledeki kilit sorun, imanımızın derinliği yani eylemlerimizi motive etme gücüdür. Eğer o güçte ise, esasen kültürün yaratıcılığında bu görülür.

Konuyu biraz daha açarsak, insanlarımızın büyük bir çoğunluğunda Allah, kâinat ve insan anlayışları değişmiş değildir. İslamiyetin ritüelleri yerine getirilmektedir; yine muhtemelen her evde bir ilmihal vardır. Ancak, dinin gayesinin güzel ahlakı egemen kılmak olduğunu da hatırlayarak sorarsak, bütün bu insanlara tam bir Müslüman zihniyeti hâkim mi, tam bir İslam ahlakıyla yaşayabiliyorlar mı?

İslam medeniyetinin tarihimiz olduğunu söyledim. Bu birikimin hayatın her alanında yaşama tarzımızı biçimlendirmesi gerekir; bütün yeni yaratışlara bunlardan hareketle ulaşılması gerekir; ama durum bu değildir. Bu durumun da temel sorunu, yukarıda işaret ettiğimiz iman meselesidir. Eskiden beslenerek yenilerini yapmak, yani çağdaş yaratışları gerçekleştirebilmek için kültürün yaratıcı olması gerekir. Bu da, millî kültüre olan inancın kavi olmasıyla mümkündür. Batılılaşma temayüllerinin başladığı günlerden beri yaşanmaya başlayan problem de budur. Yani önce okumuşlarımızın kendi kültürümüze, yaşadığımız dünyaya olan inançları giderek zayıflamaya başlamıştır. Biriken sorunların çözümünün ancak yabancı kültürlerde bulunabileceği anlayışı giderek kendi kültürünü horlamaya kadar varmıştır. Halk kesimi ise, gittikçe katılaşan bir koruyuculuk tutumuyla kendi içine kapanmış ve geleneksel hayatı tekrar etmeye çabalamıştır.

Toplumun bu iki kesimi arasında, rahmetli Gökalp'in de, Mümtaz Turhan'ın da önemle işaret ettiği bir yarılma yahut kopma oluşmuştur. Bu hususta ayrıntılara elbette ki giremeyeceğiz; ancak bu durumun toplumun yaratıcı enerjisini iyice tükettiği kesindir. Yapıp edecek enerjisi tükenmiş bir toplumun hangi yaptığının üslubundan söz edebiliriz?

Mimariden şehir ve ev düzenimize kadar, geçmişteki birikimlerimizden yararlanamayıp özgün bir üslup kuramayışımızın temelindeki asıl sebep budur. Geçmişle yani medeniyetimizin oluşturduğu birikimle ilişkilerimiz tekrar ve taklit düzeyini geçememektedir. Çağdaşlaşabilmemizin de temelinde kendine, kültürüne güvenen ve bu inançla günün sorunlarına yönelen bir toplum olabilmemiz yatar. Çağdaş ilim ve teknik alanındaki atılımlarımızı da besleyecek olan bu güvendir.

Bu konuyu biraz daha açabiliriz. Son dönemlerimizin büyük aydını Cevdet Paşa, değişme hayatın kanunudur, değişmeyen ölür, der. Medeniyeti bir toplumun yarattığı, maddesi ve manasıyla hayatın bütünü olarak gördüğümüzü söylemiştik. Hayat ve onun sunduğu malzemeler doğanın kendisinden ilim ve teknik gelişmelere kadar sürekli değiştiğine göre, İslam medeniyetinin günümüze yansımaları ancak iman temelli zihniyet ve maddi çerçevede üslup açılarından ele alınabilir. Dünya değişir; ama insanın varlığa ve varlıktaki yerine ait inançları, bakış açıları değişmeyebilir; insan ve doğa ilişkilerindeki hâkim değerleri kalıcı olabilir. Esasen, değişen dünyada değişmeyen ve değişmemesi gereken şeyler olarak düşündüklerimiz de bunlardır. Bu ilkeler ve ölçüler insanın iç düzenini, ruh mimarisini kurarlar ve insanlar da dünyalarını bunlara göre inşa ederler.

Kültür yaratıcılığını koruduğu sürece, değişmeyen bu zihniyetin değer ve ilkeleriyle, değişen dünyayı, yeniden kavrayıp değerlendirerek kendi dünyasını yeniden kurar. Hayatın akışında hiçbir kopukluk olmaz. Tanpınar'ın devam ederek yenilenmek ve yenilenerek devam etmek diye özlediği şey budur; kültürel yaratıcılık. Yunus'un kasti Allah'ın sürekli yaratış halinde olması olsa da, bu beşeri yaratışlar için de tam uygundur:

Her dem yeniden doğarız; bizden kim usanası

Çünkü böyle bir kültür sürekli yenilenir, yenidir, çağdaştır.

Hayatın değişen şeylerine gelince, mesela cami mimarisinde cemaatten, şehir dokusuna ve malzemelerden yapı tekniklerine kadar her şey değişmiştir. Böyle bir alanda, yeni mimari eskiyi devam ettirerek ancak değişmelerin imkânlarına uygun yeni üsluplar kurarak sürekliliği sağlayabilir; Selimiye'nin devamı olan, ilk bakışta Türklüğünü ele veren ve günün imkân ve şartlarına göre gerçekleştirilmiş çağdaş bir cami. Geleneği ile bağını koparan bir yapı tarzı bizim mimarimizin devamı değil başka bir şeydir.

Sonuç olarak toplumun gerilimini artıracak kültürel hamleler gerçekleştirildikçe onun yapıp ettiklerinin üslubunun da millî olana yöneleceğini, yani kendi birikimlerine döneceğini söyleyebiliriz.

MÜMTAZ TURHAN'DA BATILILAŞMA ANLAYIŞI

Prof. Dr. Metin ÖZKUL*

Özet

Mümtaz Turhan Türk fikir hayatında halâ etkisini sürdüren bir bilim adamıdır. O Türkiye'nin batılılaşma serüvenini bilimsel bir objektiflikle ortaya koyabilmiş, sorunlarını tespit edebilmiş ve bunların çözüm yollarını gösterebilmiştir. Mümtaz Turhan hakkında bugün hâlâ bir takım yazılar yazılıp onun fikirlerinden faydalanılıyorsa bu onun ne ölçüde seçkin bir bilim insanı olduğunu gösterir. Sorunları teşhisi, bunların çözüm yollarını bulması, düşündüklerini berrak bir şekilde ve sadelikle ortaya koyması bilim camiasını etkilemeye devam etmektedir. O, kuşkusuz batılılaşma sorununun anlaşılmasında çok önemli katkılar sağlamıştır. Ancak hiç tartışma götürmeyecek bir diğer katkısı da toplumsal bilimlerin bir toplum açısından ne kadar önemli ve açıklayıcı olduğunu kanıtlamasıdır. Bu çalışma, Türk toplumunda bugün de tartışılan 'batılılaşma' kavramına Mümtaz Turhan'ın bakış açısını, konuyla ilgili önemli tespitlerini ve sorunlara yaklaşımını ortaya koymaya çalışmaktadır. Çalışmamız Mümtaz Turhan'ın toplumsal olgu ve süreçleri nasıl incelediğine yönelik eleştirel bir amaç gütmemektedir. Amacımız tamamıyla, günümüzde de yaşadığımız sorunlara yaklaşımını, bilimsel analiz kabiliyetini ve ulaştığı sonuçları betimlemek, genç nesilleri Mümtaz Turhan'ın bilimsel kişiliğinden haberdar etmek ve bu vesileyle O'nu anmaktır.

Anahtar Sözcükler: *Batılılaşma, Tanzimat, Atatürk inkılâpları, bilim ve teknik, demokrasi*

*Süleyman Demirel Üniversitesi

Batılılaşma kavramı sosyal bilimler literatüründe üzerinde tam manasıyla anlaşmaya varılmış bir kavram değildir. Bunun birçok nedeninden belki de en başta geleni; tanımlama girişiminde bulunan bilim ve fikir insanlarının toplumsal faktörlere göreceli olarak yükledikleri önemden kaynaklanmaktadır. Bu kullanımlarda vurgulanan ortak 'toplumsal gerçeklik'in İngiltere, Amerika, Fransa, Almanya vb. ülkelerin elde ettiği hayat standartlarına ve toplumsal düzenlerine ulaşma çabası içinde olan diğer toplumlara ait olmasıdır. Bu toplumlar, anılan hedef toplumların hem coğrafi konumları hem genel kabul gören yön anlayışı ve hem de kendilerine göre daha batıda olmaları nedeniyle Batılılaşma kavramının popüler bir kavram olmasını sağlamıştır. Daha da önemlisi hedef toplumlara benzeme yönündeki bütün değişim ve gelişmelerin bu kavramla ifade edilmesini gerektirmiştir. Ancak "Batılılaşma" kavramının bu genel anlamıyla örtüşen başka birçok kavram da günümüze kadar kullanılagelmiştir (Black, 1989: 16-18). Avrupalılaşma, Çağdaşlaşma (Asrileşme), Modernleşme, Sanayileşme, edenileşme, kalkınma, ilerleme vb. hatta kapitalistleşme, liberalleşme gibi kavramlar bile benzer anlamlar yüklenilerek kullanılagelmiştir.

Gerek Batı literatüründe gerekse hedef toplumlara yönelik değişmelere talip olan toplumlarda, Batılılaşma kavramı üzerine yapılan ilk tartışmalarda kavrama yüklenilen anlam birbirine benzerdir. Bu anlam; Batılılaşmak isteyen toplumların, Batı toplumlarının toplumsal yapısını taklit ederek almasını ifade eder. Günümüze doğru yapılan tartışmalarda, özellikle Japonya, Güney Kore gibi Uzakdoğu toplumlarının sanayi toplumu olma yönünde kaydettiği gelişmelerden sonra, hem "Batılılaşma" sözcüğünün daha az kullanıldığı, hem de bu sözlüğe yüklenilen anlamın değiştiği görülmektedir. Günümüzde daha çok "modernleşme" kavramıyla dile getirilmek istenen bu husus; bir toplumun sanayileşme bağlamındaki ekonomik düzeni, demokratikleşme bağlamındaki siyasal sistemi ve birey özgürlüklerini temel alan bir hukuki düzeni oluşturmak yönünde meydana gelen gelişmeleri kapsar (Wagner, 1996: 21-28). Ancak, yine de belirtilmelidir ki toplumsal süreçlerin karmaşıklığı, çeşitli toplumların bu gelişmeler açısından göreceliliği ve özgün toplumsal özellikleri nedeniyle modernleşme kavramı da üzerinde herkesin uzlaştığı bir anlam birlikteliği sağlayamamıştır.

Bilindiği gibi Türkiye'de de hem yukarıda dile getirilen hem de konuyla ilgili diğer bütün kavramlar kullanılarak benzeri tartışmalar yapılmıştır. Kavramların Batı literatüründeki kullanım sıklığıyla orantılı olarak ve Batı toplumlarının çeşitli konulardaki etki ve baskısının yoğunluğuna bağlı olarak bu kavramlar kullanılmaya da devam etmektedir. Bu tartışmalara, Türkiye'nin Batılılaşmasının nasıl mümkün

olacağını ve şimdiye kadar da niçin mümkün olmadığını sorgulayarak katılan, konuyla ilgili düşünce, analiz ve yorumlarıyla bilim adamları içerisinde önemli bir yere sahip olan şahsiyetlerden birisi de hiç kuşkusuz Prof.Dr.Mümtaz Turhan'dır. O, Batılılaşma kavramıyla tartışılan toplumsal sorunları bütün yönleriyle ve anlaşılır bir şekilde ortaya koyabilmiştir. Bir başka deyişle, kavramı, diğer kullanıcılarına göre çok daha anlaşılır biçimde tanımlamış, bir toplumsal değişme süreci açısından bu kavramın Batı toplumlarında ne ifade ettiğini incelemiş, Türk toplumunun bu süreçlere yönelik geçirdiği ve kendi zamanındaki en son durumunu analiz etmiş, bu süreçlerin arzu edilen yönde yaşanabilmesi için gerekli toplumsal koşulların nasıl yaratılabileceği konusunda çözüm önerileri ve projeler ortaya koymuştur.

Batılılaşma Anlayışının Dayanakları ve Batılılaşma Kavramının Anlamı

Mümtaz Turhan, Batılılaşma anlayışını Batı medeniyetinin oluşumunda rol oynayan faktörlere dayandırır. O, Batı medeniyetinin oluşumunda rol oynayan faktörleri bilim ve bilimsel zihniyet, bilimin pratik hayata tatbiki anlamına gelen teknik, insan haklarını teminat altına alan hukuk ve hürriyet olarak dört kavram altında toplar (Turhan, 1974:49) Batı medeniyetinin 10. yüzyıldan itibaren yavaş yavaş ve bu dört kavramın içerdiği anlamlara uygun bir şekilde gelişerek ortaya çıktığı tespitini yapar.

Turhan, Batılılaşma anlayışını ve buna yönelik tespitlerini, Osmanlı Devleti padişahı III. Selim zamanından bu yana gösterilen çabaların, bir türlü toplumu Batılı toplumların sahip oldukları ekonomik refah ve yüksek yaşam standardına ulaştıramamasını dikkate alarak oluşturur. Ancak onun Batılılaşma yönündeki gelişme ve tespitlerine değinmeden önce, Osmanlı Devleti'nin niçin duraklama dönemine (1579-1699) girdiğini ve niçin Batı'ya yönelmek lüzumunu hissettiğini gözden geçirmek gerekir. Ona göre bunun birçok nedeni vardır. Ancak en önemlilerini iki noktada toplamanın mümkün olduğunu belirtir. Birinci nedeni "Osmanlı idarecilerinin kültürüyle Türk halk kültürünün arasında derin bir uçurum peyda olması, bu yüzden kültür ve medeniyete ait faaliyetlerde geniş bir kitleye dayanılmamasıdır (a.g.e., s. 43)." İkinci nedenini ise "… Osmanlı Türklerinin İslâm camiası içinde bu medeniyeti idame ve inkişaf ettirme hususunda yalnız kalmış olmalarında aramak icap ediyor (s.44)." Turhan'ın Toynbee'ye atfen yaptığı tespitlerinde bu durumu açıklarken, hiçbir medeniyetin tek bir millet tarafından gerçekleştirilemediğini, bir devirde medeniyeti temsil eden milletin herhangi bir bunalıma girmesi durumunda, aynı medeniyete mensup diğer bir milletin bu temsil kabiliyetini sürdürmesi gerektiğini ifade eder. Hâlbuki bu temsil kabiliyetini

Arapların çok erken "kaybedip sahneden çekilmelerini müteakip Türklerle İranlılar'ın mezhep ihtilâfı dolayısıyla aralarının açılması her iki cemiyetin kültür inkişafları bakımından bir felâket olmuştur (s.44)." Avrupa medeniyetinin doğuşu sürecinde bu kesintiler yaşanmamış, her bunalımlı dönemde, diğer bir milletle kaldığı yerden devam ettirilmiştir (s.44-45).

Batılılaşma gereksinimine giden yolun en önemli nedenlerini bu şekilde ortaya koyan Turhan, ilk toprak kayıplarının başlaması sonrasında Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkan Batılılaşma çabalarını da derinlemesine analiz eder. Turhan, Kültür Değişmeleri (1972) isimli kitabında yaptığı bu analizlerinde Batılılaşma hareketlerini beş safhaya ayırır:

> "1- Cemiyette belli başlı herhangi tahavvül meydana getirmeyen ve mebdei kati olarak tespit olunamayan münferit unsurların ithal edildiği safha ile bunların şuurlu bir şekilde iktibas edildiği safhadan mürekkep serbest değişmeler devri; yani ondokuzuncu asra kadar olan devir.
>
> 2- Bir intikal devri olmak üzere Üçüncü Selim zamanı.
>
> 3- Şümullü (kapsamlı) ve cezrî (köklü) kültür değişmelerinin ancak mecburî bir şekilde getirilebileceği kanaatinin belirmeye başladığı devir. Bu kısmı da İkinci Mahmud'la başlatmak suretiyle muhtelif devrelere ayırmak mümkündür:
>
> a) İkinci Mahmud'dan Tanzimat'a kadar, yani Gülhane Hattı Hümayunu'nun ilânına kadar olan zaman,
>
> b) Tanzimattan 1876'ya kadar,
>
> c) 1876'dan 1908 inkılâbına kadar,
>
> d) 1908'den 1923'e kadar,
>
> e) 1923'ten zamanımıza kadar (Turhan, 1972: 192)."

Mümtaz Turhan I. safhadaki değişmelerin Lale Devri'ne tekabül ettiğini belirtir. Bu devir imparatorluk seçkinlerinin yani saray ve çevresinin ilk defa başta Fransa olmak üzere bazı Batılı toplumlarla ilişki kurduğu bir devirdir. İlk defa Batı ülkelerine elçiler gönderilmiş, elçiler gelmiş, bu ilişkiler, Saray ve yakın çevresi açısından, Fransız yaşam tarzını taklit etmek şeklinde bir değişikliğe yol açmıştır. Bu devirde;

> "…garba, onun yaşayış, tezyin, teftiş tarzına karşı bilhassa saray ve yüksek tabaka mensupları arasında büyük alâka ve şiddedli bir taklit temayülü başlamıştı. Garp sanayine ait mamullerin bilhassa

> ziynet ve giyim eşyasının yanında sanat eserlerinin de, mimarlık ve resim yoliyle memlekete girdiğine şahit oluyoruz…. Fakat bu devrin en büyük ve müteakip nesiller üzerine tesiri bakımından da şüphesiz en devamlı ve ehemmiyetli yeniliği İbrahim Müteferrika'nın Sait Efendiyle birlikte (1727) açtıkları matbaadır (a.g.e., s.195). "

Matbaanın gelir gelmez yaygın bir etkisi olduğu söylenemez. Nitekim 1726'dan 1743'e kadar 17 kitap basılabilmiştir. Tefsir, hadis, fıkıh ve kelam kitaplarının basımına daha başlangıçta Padişah 3. Ahmet tarafından izin verilmemiştir. Diğer bazı değişmeler ise askerlik alanında olmuştur. Turhan'a göre bu devirde planlı, ilkeli, alanları ve esasları tespit edilmiş hiçbir değişmeden bahsedilemez:

> "Değişmeler, memlekete tesadüfen gelen yabancıların veya münferit yerli şahsiyetlerin vücutlarına bağlı kalarak meydana gelir ve bunların çekilmesiyle ıslahat veya yeniliklerde büyük bir iz bırakmadan ortadan kalkar. Bu değişmeler, cemiyetin inanıp kabul ettiği bir prensip veya plâna göre hazırlanıp başarılamadığından en lüzumlu oldukları ve zarurî görülmeleri icap eden bir anda 'fazla masrafı mucip oluyor' gibi zahirî bir sebep veya bahane ile lâğvedilir; yahut yüzüstü bırakılır (a.g.e., s.212). "

Turhan, Lale Devri'nin en önemli özelliği olarak, Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü zor durumdan bir kaçışı ifade ettiğini düşünür. Gelecek yararına oluşturulmaya çalışılan suni ve geçici bir denge "ve sûkun sayesinde yakın geçmişin dertleri, geleceğin endişe ve kayguları sanat, debdebe ve ihtişam havası içinde zevk ve safa ile unutulmaya çalışılır (a.g.e., s.211). "

Turhan'a göre 19. yüzyıla kadar devam eden bu devrin son safhası olarak gördüğü ve III. Selim'in hükümranlığında geçen zaman dilimini (1789-1807) ise, Osmanlı Devleti'nin Batılılaşma yönünde; serbest kültür değişmelerinden mecburi kültür değişmelerine geçiş devri olarak görür: "Bir defa ordu hariç olmak üzere hiçbir sahada halkın yaşayış tarzı, örf ve âdeti, kılık ve kıyafeti ile alâkalı unsurlar geniş bir mikyasta değiştirilmeye teşebbüs edilmemiştir (a.g.e., s.213)." Orduda ise Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ve yerine Nizam-ı Cedit ismiyle modern, yeni bir ordu kurulmasına çalışılır. Ancak, devlet idaresini oluşturan zümrelerin muhalefetiyle bu başarılamaz. Mümtaz Turhan, bu devrin psikolojik analizini yaparken de şu tespitini yapar:

> "…başta III. Selim olmak üzere yeni bir ordunun teşkilinde ve diğer ıslahatta Avrupalıları model olarak almak isteyenler de, garp medeniyeti hakkında sarih bir fikre sahip değillerdir. Avrupa ile aramızda mevcut sayısız farklar arasında garp medeniyetini meydana getiren, bu medeniyetin esasını teşkil eden aslî unsurların nelerden ibaret olduğu ne tayin ne de tespit edilebilmiştir. Tabiatiyle garp medeniyetiyle aramızdaki esas farkın da, asırların bir mahsulü olan ilim, ilmî düşünce ve tefekkürden gelme bir atitüt, bir zihniyet farkı olduğu görülemez."(a.g.e., s.223).

Garplılaşma yönündeki üçüncü devir ise II. Mahmut'la başlar. Bu devrin öncekilere göre en önemli özelliği, Turhan'a göre, garplılaşma yönünde meydana gelen kültür değişmelerinin mecburi olarak yapılmasıdır: "…bu devirde vukua gelen yenilikler, beliren içtimai temayüller, tazyik ve tesirler, müteakip devirler üzerinde müessir olmak suretiyle müstakbel değişmelerin çığırını açmış, istikametini tayin etmiştir. Binaenaleyh bu devir, zamanımıza kadar devam edip gelen mecburî veya güdümlü dediğimiz değişmelerin başlangıcı olmuştur (a.g.e., s.226)." Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması sonrasında devletin hemen her alanında birçok ıslahat yapılmıştır. Bu ıslahatların en önemlileri; yeni bir ordunun kurulması, Harbiye, Tıbbiye, Rüştiye ve çeşitli yüksek okulların açılması, ilk öğrenim mecburiyetinin konulması, Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi, yabancı hocaların getirilmesi, Türklerle ilgili konusu olan eserlerin tercüme edilmesi, bazı fabrikaların kurulması, ilk defa nüfus sayımının yapılması, seyahat serbestisine yönelik kararlar, posta ve polis teşkilatının kurulması, bazı yaygın hastalıklara yönelik tedbirlerin alınması ve hastanelerin yapılmasıdır. Bunların dışında devlet teşkilatı ve protokol kuralları yeniden düzenlenir. Bu değişmeler sarayın tefriş ve teşrifatından, mensuplarının giyimine kadar uzanır. Turhan, devrin en mühim değişmelerinden bir kısmı içinde gerek halkın, gerek devlet ve saray teşkilatı mensuplarının yaşayış tarzları ile kılık ve kıyafetlerinde yapılan değişmeleri gösterir. Bütün bu değişmeler belirli bir gaye ve plandan yoksunluk bakımından önceki devirlerden bir farkı yoksa da, derece ve kapsamı bakımından onları aşmaktadır ve sosyal hayatın her alanıyla ilintilidir (a.g.e., s.228) II. Mahmut devrinde yapılan yenilikler; kılık-kıyafet, yaşayış tarzı ve diğer sosyal alanlarda, Batılı'ya şekil olarak benzemek ve onları aynen taklit etmek, bir başka deyişle Batı medeniyetinin üstünlüğünün tamamen onaylanması ve ona teslim olunması anlamını taşımaktadır. Ancak bu çabaları, artık Batılılaşma yöneliminin kesinleşmesi olarak görmek gerekirse de bu devir, Batılılaşmanın ne

şekilde ve hangi vasıtalarla yapılması açısından da ileriki nesillere çok kötü bir örnek olacaktır. Turhan, Batılılaşma konusunda bugüne kadar süren bocalamanın nedeni olarak gördüğü bu çabaları, "…garplılaşmanın zaruretine inanma konusunda ne kadar isabet edilmiş ise bunun tarzını, usulünü, istikametini tayin bakımından da o nispette aciz(lik) gösterilmiştir (a.g.e., s.238)." diye teşhis eder. Turhan devrin olumlu olarak görülebilecek en önemli çabalarını ise şu şekilde belirtmektedir:

> "Bunların başında, gelecek devirlerin müceddıtlerini (yenilikçilerini), yenilik fikirlerinin taraftarı olacak nesilleri yetiştiren yüksek mekteplerin açılması, bilhassa Avrupa'ya talebe gönderilmesi gibi teşebbüsler gelmektedir. Zaten Mahmut devrinin en esaslı, en faydalı tedbirlerinden biri, o vakte kadar her türlü ıslahat ve yeniliğe karşı daima muhalefet eden yeniçerilerin lâğvı ise, diğeri de müteakip devirlerde faal bir rol oynayacak adamları yetiştirmek suretiyle garplılaşma hususunda zemini hazırlamaktır (a.g.e., s.238)."

Tanzimat Devri (1839-1876) Batılılaşma çabalarıyla ilgili olarak yaklaşık bir asırlık deneyimin oluşturduğu zeminde ortaya çıkar. Her ne kadar devrin büyük devletlerinin baskısı da bu devirdeki değişmelerin başlatılmasında rol oynamışsa da ortaya çıkan sonuçlar bu devrin "Tanzimat-ı Hayriye" olarak adlandırılmasını sağlamıştır. Turhan bu devrin en önemli çabası olarak, "…Ortaçağ'a ait bir devlet sisteminden hukukî mânada yeni, muasır bir devlet teşkilatına doğru ilk adımı atma"sını görür (a.g.e., s.239).

Bu devirde, Batılılaşma yönünde yapılan birçok değişme içinde en önemlisinin eğitim-öğretim alanında olduğu söylenebilir. Onun dışında gittikçe artan Batılılaşma arzusu, artık padişahların inisiyatifinden çıkıp önce devlet adamlarına daha sonra da fikir adamlarına doğru yaygınlaşmıştır. Padişahların sorumluluk ve yetki alanlarının sınırlandırılması tartışılmaya başlanır. Tanzimat devri, özellikle devlet örgütü ve diğer toplumsal alanlarla ilgili yaygın kurumsallaşma girişimlerinin yapıldığı bir devirdir. Ancak, diğer devirlerle en ortak yanı hiç kuşkusuz yine sistematik bir hazırlığın yapılmaması, planlı ve hedefe yönelik olarak nasıl ve ne tarzda hareket edileceğinin bilinmemesidir.

> "Avrupa ile aramızda gittikçe artan sıkı bir temas, uzun müddet orada bulunmuş veya tahsil etmiş olanların sayılarının çoğalması neticesinde bundan evvelki devirlerle kıyas kabul etmeyecek derecede bir fikrî inkişaf ve terakki husule gelmiştir. Fakat bu, garp medeniyetinin mahiyetini, esaslarını kavramak ona göre hareket etmek

> için hâlâ kâfi değildir. Bu itibarla tatbik kabiliyeti olup olmadığı düşünülmeden veya ona göre umumî efkâr veya en zarurî vasıtalar hazırlanmadan birtakım ıslahata, yeniliklere teşebbüs edilir: İçinde çalışacak insanlar düşünülmeden, bunlar yetiştirilmeden teşkilâtlar kurulur; tatbik edecek hâkimler, memurlar yetiştirilmeden kanunlar, talimatnameler, nizamlar vaat edilir; en lüzumlu elemanlar, mühendisler, usta ameleler temin edilmeden fabrikalar, muallim yetiştirilmeden mektepler açılır…. Ortada henüz rüştiyeden başka mektep, elde yetmiş talebe veya hoca yokken Darülfünun kurulmak istenir. Bu öyle zararlı bir hareket tarzıdır ki yalnız bütün yenilikleri, ıslah hareketlerini, reform teşebbüslerini daha başlangıcında akamete mahkûm etmekle kalmaz; bugün bile kurtulamadığımız eski şark teamüllerinden, hurafelerinden, usul ve itikatlarından tehlikeli bir itiyadın cemiyete yerleşmesine sebep olur. İşte tanzimatın en büyük fenalığı buradadır (a.g.e., s.257-258)."

Turhan, günümüzde dahi 'Tanzimat devrindeki yenilikçilerin eski kurumları yıkmadan yenilerini yapmasını', bu devrin Batılılaşma konusundaki başarısızlığının en büyük sebebi olarak görenlerin düşüncesine katılmamakta, aksine bu devrin en isabetli kararı olarak, bu şekilde düşünmüş olmalarını göstermektedir.

> "…kültür değişmelerinde esas mesele eskinin yanında –yani o tamamiyle yıkılmadan- yeninin kurulmasında değil, yeninin hakikaten bütün şartlara uygun düşecek bir şekilde tam olarak alınıp alınmamasıdır…. Onun için Tanzimatla yapılan islahatın gelişmemesi, bilhassa maarifin istenilen şekilde inkişaf edememesi, bazı sathî görüşlülerin zannettikleri gibi, medreselerin kapatılmamasından ileri gelmiyordu. Bunun sebebi yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, mekteplerin, kendilerinden bekleneni henüz verememeleriydi; başka bir ifade ile mektep, medreseye olan üstünlüğünü henüz gösteremiyordu. Nasıl göstersin ki mekteplerin hemen hepsinin hocaları ya medrese mezunu veya medrese mensuplarıydı (a.g.e., s.258-259). "

Turhan, bütün bunların sebeplerini, yukarıda da işaret edildiği gibi, belirlenmiş bir hedefe yönelik olarak gerekli tüm hazırlıkların yapılmamasını, planlı ve sistemli şekilde hareket edilmemesini, çünkü böyle bir hareket tarzını oluşturacak mevcut insan unsurunun dar görüşlü, cahil ve batıyı kavrayamamış olduğunu, bu tür

bir hareket tarzını temsil eden zihniyetin "bugün bile" etkili bir şekilde devam ettiğini düşünmektedir (a.g.e., s.259).

II. Abdülhamit Devri (1876-1908) Turhan'ın Batılılaşma hareketleri çerçevesinde ele aldığı mecburi kültür değişmeleri sürecinin üçüncü aşamasıdır. II. Abdülhamit devri kısa süreli bir Meşrutiyet idaresinin başlaması ve ilk anayasanın oluşturulması dikkate alınmazsa, ne Batılılaşma yönünde yeni adımların atıldığı ne de daha önce atılmış adımlardan geri dönüldüğü bir devir olarak düşünülebilir. Dikkate almaya değer en önemli faaliyet olarak, eğitimle ilgili alanlarda mevcut kurumların reorganizasyonu, sayısının artması ve yenilerinin açılmasından söz edilebilir. Ancak, II. Abdülhamit'in önceki devirden itibaren padişahların gittikçe zayıflayan yönetim inisiyatifini geri kazanma çabalarının bir sonucu olarak yarattığı "istibdat" rejiminin öne çıkması bu tür olumlu gelişmeleri gölgede bırakmıştır:

> "… saltanatının bilhassa ikinci yarısından sonra, mektep idareleri daima artan bir şiddetle, gittikçe sıkıştırılıyor; değerli hocalar yerlerinden atılıyor; rejim aleyhinde zihinlerin açılmasında âmil oluyor diye edebiyat ve tarihi umumî dersleri programlardan çıkarılıyor. Bunların yerine, talebelerin taşkınlıklarını, rejime sadakatsizliklerine dinî terbiyelerinin noksanlığı sebep oluyor zanniyle, fıkıh, kelâm, tefsir ve ahlâk dersleriyle kısa bir islâm tarihi konuyor.
>
> Devrin meşhur ilim, fikir ve sanat adamları matbuatla neşriyatta bulunmaktan, kitap yazmaktan menediliyor. Sansür şiddetlendiriliyor, gazeteler, mecmualar basılmadan önce gözden geçiriliyor….1882'den itibaren müslüman Türklerden Avrupaya talebe gönderilmesine artık müsaade edilmiyor. Aynı suretle bunların, o vakitler sayısı gittikçe çoğalmaya başlayan ecnebi mekteplere devamları da menediliyor. Buna mukabil Müslüman olmayan ekalliyetler bundan istisna ediliyor (a.g.e., s.265-266)."

Turhan'a göre bütün bu kısıtlamalara rağmen önceki devirlerden gücünü alan Batılılaşma eğilimi, padişahın kurduğu istibdada karşı oluşturulan direniş ve gösterilerle, gittikçe halka daha çok yayılmaktadır. Artık Batılılaşma devletin resmî bir amacı ve ideolojisi olmaktan çıkmış tamamıyla toplumun inisiyatifine geçmiştir:

> "Tren, vapur, tramvay, havagazı gibi ferdî teşebbüslerin başaramayacağı bazı unsurların iktibasları müstesna olmak üzere cemiyetin içtimaî, iktisadî, teknik ve bilgi seviyesi bakımından garptan almaya muktedir olduğu unsurlar, yabancı veya yerli şahıslar

> tarafından ithal edilmektedir. Bu itibarla mecburi kültür değişmelerinin bu devirde tekrar bir nevi serbest değişmeye inkılâp ettiği görülmektedir…. Binaenaleyh kültür değişmeleri bakımından bu devir, şimdiye kadar alınmış olan unsurları hazım ve temessül etme, bundan sonra iktibas edilecek olanlar için de bir hazırlık devridir. …Bu arada iki asra yakın garplılaşma hareketinin şuurlu veya şuursuz bir maarif faaliyetine müncer olduğu ve bunun cemiyette meydana getirdiği fikri inkişaf neticesinde kültür değişmelerine ait mücadelenin maddi sahadan manevi sahaya intikal ettiği görülmektedir (a.g.e., s.270). ”

Bütün bunlara rağmen Batı medeniyetinin hâlâ anlaşılamadığını vurgulayan Turhan, Batılılaşmayla ilgili birçok kavram ve kurumun toplumda yaygınlaşmasına karşılık bunların Batılı anlamda fonksiyonel olmadığını ve hatta bu fonksiyonların nelerden ibaret ve ne tür nedensel ilişkilere dayandığının bilincine ulaşılamadığını belirtmektedir. Ona göre “Garp, hâlâ anlaşılmaz bir muamma gibi kâh korku ve nefret, kâh hayret ve hayranlık mevzuudur (a.g.e., s.271). ”

Mümtaz Turhan’ın Batılılaşma hareketlerini incelediği yukarıdaki süreçleri takip eden sonraki devir, II. Meşrutiyet’in ilanıyla başlayan ve Cumhuriyet’in ilanına kadar süren zaman dilimini kapsar (1908-1923). Batılılaşma gayretlerinin ortaya koyduğu fikrî inkişafın sonuçlarını bu devirdeki, yani meşrutiyetin ikinci defa ilan edilmesi ve oradan günümüze kadar devam eden oluşumlardan tespit etmek mümkündür. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin kurulması sonrasında, Avrupalı devletlerin Balkanlar üzerinde yürüttüğü politikalara tepki olarak doğan isyan ve protesto hareketleri, II. Meşrutiyet’in ilanını sağlıyor. Ancak bu hareketlerin daha başka ve önemli sonuçlarını da ortaya koyan Turhan, II. Meşrutiyet devrinin Batılılaşma doğrultusundaki sonuçlarını şu şekilde tespit ve analiz eder:

> “Haddi zatında istibdat idaresini devirmek, meşrutiyeti tesis etmek gayesiyle kurulmuş olan bir teşekkülün meydana getirmiş olduğu bu inkılâp yalnız siyasî sahaya münhasır kalmamış, içtimaî hayatın hemen bütün faaliyetleri üzerine tesir ederek cemiyette esaslı değişmelere sebep olmuştur. Bilhassa ruhî davranışlar üzerinde derin tesirler yapmış, memlekette o vakte kadar eşine rastlanmayan esaslı bir fikir cereyanı meydana gelmiştir. Memleketi, gelecek değişmelere, zihnen hazırlayan, içtimaî şuur ve benliği kuvvetlendirmek suretiyle millî mukavemeti arttıran, milliyetçiliğin temellerini atan, millî bir

> edebiyat ve fikir hareketini meydana getiren böyle bir devir olmadan bugünkü inkılâbın vukuunu düşünmek, içtimaî oluş ve tarihî realiteyi kavrama bakımından kolay değildir. Onun için bu devrin garplılaşma hareketimizde mühim bir mevkii olması icap eder (a.g.e., s.272-273)."

Devrin Osmanlı Devleti bakımından uzun bir savaşlar dönemini de içermesine rağmen, yeni Meşrutiyet döneminin yarattığı fikrî hürriyet ortamı, memleketle alakalı olarak, akla gelen bütün sorunların tartışılması için uygun bir zemin sağlar. İleride Cumhuriyet inkılapları olarak ortaya çıkan yeniliklerin hemen hemen tamamı bu süreçte tartışılmış ve halk zihnen bu tartışmalardan haberdar bir duruma gelmiştir. Ayrıca kızlara yönelik okulların açılması, kız ve erkek öğrencilerin aynı sınıflarda eğitim görmesi, sadece erkeklerin gidebildiği memuriyetle ilgili mesleklere kadınların da alınması, memur olan bu kadınların peçelerini açıp normal kıyafetler giymeye başlaması, Latin harflerine geçmeye yönelik tartışmalar, Türk Dilinin grameri, Osmanlıcaya hâkim olan Arap ve Fars kökenli sözcüklerin yerine Türkçelerinin bulunup ikame edilmesi girişimleri de bu dönemde ortaya çıkmış, istibdat devrinin eğitim-öğretim süreçlerine yönelik kısıtlamaları kalkmış, yükseköğrenimde yeni bir reforma gidilmiş, dersler ve ders içerikleri yeniden düzenlenmiş, yabancı hocalar getirilmiş, enstitüler, kütüphaneler kurulmuş, her türlü ders araç ve gereçleri sağlanmıştır. Turhan bütün bu yapılanların nitelikten çok niceliğe yönelik düzenlemeler olduğunu, memleket ihtiyaçlarına uygun bir prensipten hareket edilmediğini, önceki devirlerdeki gibi belirli bir hedef tespiti yapılmadığını ve gerektiği şekilde planlanmadığını belirtmektedir (a.g.e., s.277-279). Bu eksikliklere rağmen Turhan, önceki devirlerde yapılan ya da gerçekleştirilen bir yeniliğin tartışılması mümkün değilken, bu devirde yapılanları, yapılması gerekenlerle karşılaştırıp, eleştiren ve önerilerde bulunan aydınların ortaya çıkmasını da önemli bir gelişme olarak görmektedir. Ona göre örneğin Ziya Gökalp, teşhis ve önerileriyle, bunların içinde en öne çıkanıdır. Ancak, geçmişte Sadullah, Saffet ve Sait Paşaların önerilerinde olduğu gibi Gökalp'in önerileri de fiiliyatta etkili olamamıştır. Turhan bunun nedenlerini iki maddede toplar:

> "1-Cemiyette hâkim temayüllerin, garp karşısında artık kuvvetle duyulmaya başlayan hayranlık ve aşağılık hislerinin tesiriyle hareket eden idare adamlarının ve onları destekleyen zümrenin bu fikirlere lâyık olduğu kıymeti verememeleri, hattâ onları anlayamamaları, belki de kendi akıllarınca bu nevi nazariyatla vakit kaybetmek istememeleridir.

> 2- Diğeri belki daha mühimi, maarif teşkilâtında bu fikirleri anlayacak, onları tatbik edebilecek, ilmî zihniyetle yetişmiş mütehassıs bir zümrenin, meslek adamlarının henüz bulunmamasıdır. Şüphesiz o vaktin devlet adamları; bu nevi mütehassıs meslek mensupları olmadan değil iyi bir tahsil sistemi, cemiyette modern herhangi bir teşkilât meydana getirmenin, onu verimli bir şekilde işletmenin mümkün olamayacağını anlayacak vaziyette değillerdi (a.g.e., s.281-282)."

Turhan, II. Meşrutiyet'le başlayan bu devrin önemli bir yanı olarak da; etkisini ya da varlığını günümüze kadar sürdüren Batıcılık, İslamcılık ve Türkçülük tartışmalarının, birer fikir sistemi haline gelmesinde görür:

> "O vakte kadar eskiyi veya yeniyi kayıtsız şartsız istemek, yani eski nizamı muhafaza etmek yahut tamamiyle garplılaşmak veyahut eskiyi yeninin icaplarına göre değiştirmek temayülleri artık müphem birer hissî atitüdün tezahürleri olmaktan çıkmış, tebellür ederek (billurlaşarak) taraftarlar kazanmak suretiyle birer fikir cereyanı halinde kendini göstermiştir (a.g.e., s.283)."

Bu fikirlerin her üçünün de ortak hareket noktasını "Batılılaşmak" oluşturuyordu. Ancak Batılılaşmak yönündeki içerdikleri tespit, yöntem ve önerileri bakımından bazı hususlarda kısmi, bazı hususlarda ise kökten farklılıkları bulunmaktadır. Turhan, Peyami Safa'ya atfen bu fikir akımlarının programlarını belirttikten sonra yaptığı karşılaştırmada şu tespitini ortaya koymaktadır:

> "Burada kültür değişmeleri bakımından bizi alâkadar eden nokta, islâmcıların garplılaşma hususunda Türkçülerle birleşmeleridir. Her iki grup da Avrupa'dan yalnız ilim ile tekniği almakla iktifa etmektedir. Buna mukabil Garpçıların programında ilme hususî bir yer verilmemektedir ki bu, çok dikkate değer bir noktadır. Fakat bizim için mühim olan yalnız bu fikir değildir; bizim için aynı zamanda mühim olan bu devre hâkim olan değişme temayüllerinin nelerden ibaret olduğunu, bunların istikametini bilmek ve tayin etmektir. Zira bu, müteakip devrin kültür gelişmeleri için mühim olduğu gibi umumiyetle garplılaşma fikrinin tarihî inkişafı bakımından da büyük bir ehemmiyeti haizdir (a.g.e., s.290)."

Turhan, bu tespitini önemsemesinin nedeni olarak; geçmiş iki yüz yıl içinde bütün Batılılaşma gayretlerine dinî taassup içinde karşı çıkan bir zümreye tepki olarak "*Avrupa hayranı yeni bir nevi garpçılık mutaassıplarının türemiş olması*"nı gösterir. Ona göre, bu devri takip eden Cumhuriyet döneminde "Hâkiki garplılaşmaya aynı derecede, belki daha büyük bir engel teşkil eden bu zümrenin, kültür değişmeleri üzerinde büyük tesiri olmuştur (a.g.e., s. 294)." Bir an evvel Batılılaşmak gereğini savunan bu fikir mensupları, sonuçları uzun, planlı bir çabayı ve sabrı gerektiren bir süreçte elde edilecek bilimsel zihniyet ve uygulamalara programında yer vermemiştir. Aksine baskı ve kanun yoluyla kabul ettirilebilecek hal-i hazırda görülen "şekil ve kıyafet, yaşayış tarzı, içtimaî teşkilatın taklidi ve buna benzer unsurlar veya farklar üzerinde durulmuştur (a.g.e., s. 298)."

Turhan Türkçülükle ilgili olarak da bazı tespitlerde bulunur:

> "…mevcut üç fikir cereyanının en ilmî ve sistemlisi olan Türkçülüğün de şüphesiz zayıf tarafları vardı. Bunların başında Avrupa ve Asya'da yaşayan bütün Türklerin birleşmesini, büyük siyasî bir birlik kurulmasını isteyen Turancılık geliyordu. Mamafih bugün bize bir ütopi gibi görünen bu dileğin tahakkukundaki güçlükler o vakit de inkâr edilmiyordu. Fakat uzak bir ideal olmak üzere Türkçülüğün bu nevi realite ile uzlaşmayan unsurları ihtiva etmesi, o devirde zaafından ziyade belki kuvvetini teşkil etmiş, benimsenmesine, yayılmasına sebep olmuştur. Çünkü asırlarca daima hissî bir atitüde dayanan din gibi bir ideal uğruna mücadele etmiş, bütün varlığiyle ona bağlanmış bir cemiyete birdenbire akla hitap eden ve tamamiyle gerçek (reel) unsurlardan mürekkep –ne kadar ilmî ve sistemli olursa olsun- yepyeni bir ideal kabul ettirmek ruhî bakımdan hemen hemen imkânsız denecek derecede güçtür. Zira müphem, mistik, tamamiyle hissî bir atitütten bir anda tam mânasıyla objektif, gerçek mûtaların (verilerin) beslediği aklî görüş, düşünüş ve duyuş tarzına geçmek itiyat, an'ane ve zihnî tekâmülün seyri itibariyle mümkün değildir. Bunun için ya hayatî bir ehemmiyeti haiz çok acı hakikatlerle, felâket ve musibetlerle dolu vakalarla karşılaşılmasına ve bunların sebeplerinin doğru olarak bilinmesine veya hazırlayıcı uzun, tedricî bir zihnî tekâmüle ihtiyaç vardır. Gerçi bu devir bu nevi felâketli vakaları bolca ihtiva ediyor idiyse de bunların tarihî izaharını veremiyor, sebeplerini kat'î ve emin bir şekilde tayin edemiyordu.

> Onun için inhilâl etmekte (çökmekte) olan imparatorluğu artık din bağlarının bir arada tutamadığı bir devirde Türkçülük, ihtiva ettiği Turancılık gibi gerçek olmayan unsurlar sayesinde kolayca onun yerine geçebilmiş, böylece ne fertlerin ne de cemiyetin ruhî durumunda büyük bir değişiklik olmadığından kendilerine uzanan bu kurtarıcı ele sarılabilmişlerdir. İşte Türkçülüğün kuvveti, fertte olduğu gibi cemiyette de meydana gelen manevi bir boşluğu doldurabilmesinde ve bu nevi bir ihtiyacı tatmin edebilmesindedir (a.g.e., s.292-293)."

Turhan bu tarihî süreç içerisinde meydana gelen Batılılaşma çabalarını yukarıda özetlediğimiz önemli yönleriyle ortaya koyduktan sonra, bu çabaların şehir ve köy halkı üzerindeki yansımalarını analiz eder. Devletin merkezi olan İstanbul ve çevresi ile genel olarak büyük şehirlerde meydana gelen kültür değişmeleri, yabancı bir medeniyetin doğrudan ve devamlı bir etkisi altında ortaya çıkmıştır. Şehirlerin kültür değişmelerine maruz kalması, değişmenin etkisiyle ortaya çıkan yabancı ve olumsuz etkilerin köy ve daha küçük yerleşim birimlerine gitmesini engellemiştir. Ancak şehirler bu bakımından, bir nevi dalgakıran işlevi görmekle birlikte, köy ile şehir arasında bir kültür ikiliğinin de doğmasına neden olmuştur. Öte yandan yine aynı nedenle kırsalda daha doğru bir deyişle geniş bir halk kitlesinin yaşamakta olduğu yerlerde kültür değişmesine yönelik oluşumların daha seçici olarak kabulü için de uygun bir ortam doğmuştur. Dolayısıyla, süreç içerisinde İstanbul ve civarında zoraki bir kültür değişmesi meydana gelirken, halkın çoğunluğunun bulunduğu yerlerde bu seçicilik nedeniyle değişmeler serbest kültür değişmeleri şeklinde olmuştur. İstanbul'a yabancı kültürün girmesi, kabulüne yönelik baskılar; bunlara direnen, kabul eden, tereddütte kalan, değerleri, davranışları ve zihnî kabulleri farklı birçok grubu yaratmış, yeniliklere yönelik hemen her hususta heterojen, birbiriyle çatışan topluluklar ve yapılar ortaya çıkmıştır.

> "İşte gerek bu ve buna benzer içtimaî yapı ve muhit şartlarındaki ayrılıklar, gerek haricî tesir ve tazyike tâbi olup olmama neticesinde meydana gelen farklar, köy ve şehirlerde müşahede edilen kültür değişmelerine birer başkalık vermiştir. Bunun için köydeki inkişaflar, kültürün zayıf taraflarını gidermek maksadıyla iktibas edilen münferit unsurlar neticesinde meydana gelen serbest bir değişme olduğu halde şehirlerde müşahede edilen yenilikler, kültürün

bütünü üzerine yapılmış tazyik ve müdahale esasına dayanan güdümlü bir değişme karakterini taşımaktadır." (a.g.e., s.300-301).

Bu durum Cumhuriyet dönemi boyunca halk ve aydın (Turhan bu kavramı kamu hayatını fikirleriyle yönlendiren, yöneten ve kurumsal fonksiyonları icra etmekle yükümlü bütün ilgilileri tanımlamak anlamında kullanıyor.) ikiliğinin de en önemli nedeni olarak görmek gerekir. İlerleyen yıllarda, halkın doğrudan siyasi aktörleri belirleme yetkisinin olmadığı dönemlerden çok partili hayata geçişle, bunu kısmen elde etmesi sürecinde yaşadığı zorluklar, kültür değişmelerinin yukarıda belirtilen etkileriyle doğmuş yapı ve süreçlerden kaynaklanmaktadır.

Turhan, Batılılaşma kavram ve anlayışını kısaca özetlemeye çalıştığımız bütün bu süreçte ortaya çıkan deneyimlere, başarı ve başarısızlıklara dayandırmaktadır. O kendi sözleriyle bu kavramla ilgili anlayışını şu şekilde ortaya koymaktadır:

> "…biz, Garplılaşmadan, bir millet veya cemiyetin kendi örf ve âdetleri, ananeleri içinde ziraî, iktisadî, sınaî, siyasî, maarif, sanat ve sair içtimaî faaliyet ve sahaları ihtiva eden umumi bir kültür inkişafını kastediyoruz ki bu da, Garptan her şeyden evvel ilim ve teknikle ilmî zihniyeti almakla tahakkuk edebilecektir (Turhan, 1974: 70) ".

Batılılaşma ideolojisine yönelik tespitleri*

Mümtaz Turhan yazılarını kaleme aldığı yıllarda aydınları, Batılılaşma ideolojilerinin benzerlikleri bakımından iki gruba ayırmaktadır.

Birinci gruptaki aydınların özellikleri şunlardan ibarettir:

a) Cumhuriyet döneminde yapılan inkılâplarla Batılılaşma hareketi tamamlanmıştır.

b) Eksik olan hususlar süreç içinde giderilebilecek basitliktedir.

---

*Mümtaz Turhan'ın şimdiye kadar izlenen süreç içerisinde "Batılılaşma" kavramına yönelik olarak, yukarıda temas ettiğimiz oluşumları dikkate alarak ortaya koyduğu sonuçlar Kültür Değişmeleri isimli eserinde ele alınmıştır. Olay ve olguların kronolojisini izleyerek ve bilimsel yöntemlere sadık kalarak yaptığı tespitleri kapsayan bu çalışmadaki bulgular, Turhan tarafından diğer eserlerinde de temel alınmış ve geliştirilmiştir. Ancak burada şunu belirtmek gerekir ki, Turhan'ın Kültür Değişmeleri dışındaki eserlerinin büyük bir çoğunluğu aktüel yazılı basın için kaleme aldığı yazılardır. Dolayısıyla bu yazıların bilimsel dayanakları üzerinde durulurken Kültür Değişmeleri'nde sunduğu veriler ve tespitlerin dikkate alınmasında yarar görülmektedir.

c) Önemli olanın artık elde edilenlerin korunması ve halka özümsetilmesidir.

d) Bu amaçla gerektiğinde şiddet kullanmaktan çekinilmemelidir.

İkinci gruptaki aydınların genel özellikleri ise şunlardır:

a) Şimdiye kadar elde edilen kazanımlar yerindedir ve korunması gerekir ancak Batılılaşma tamamlanmış değildir.

b) Alınması gereken gerçek bazı unsurlar ve kurumlar henüz alınmamış, bunların anlamı, önemi ve fonksiyonları da hâlâ anlaşılamamış ve son adım atılmamıştır.

Turhan birinci gruptakilerin kendi içlerinde fikrî bir homojenliğe sahip olduklarını, ancak ikinci gruptakilerin talî farklılıkları bulunduğunu belirtir. Bu farklılıkları da şu şekilde özetler:

1. Batılılaşma henüz tamamlanmamıştır ve tamamlanması için Batı medeniyetini de meydana getiren eski Yunan ve Latin kaynaklarına inilmelidir.

2. Batı medeniyeti Yunan ve Latin kültür çevresi içinde meydana gelmiş bir Hristiyan medeniyetidir. Bu medeniyete girmeden evvel bu kaynaklara inmek sonra da İslamiyet ile Hristiyanlığın esaslarını uzlaştırmak gerekir.

3. Bugünkü Batı medeniyeti bizim onu taklide başladığımızdaki medeniyet değildir. Bugünkü Batı eski materyalist kimliğinden uzaklaşmış, mistik yönde moral değerlere yönelmiştir. Bu nedenle onu eski hâlindeymiş gibi taklit etmemiz çok yanlıştır.

4. Türkler göçebe bir kavim olduğu için medenileşemez. Müslümanlık ilerlememize engeldir. Bu millet, her millet gibi yükselme dönemini tamamlamış enerjisini tüketmiştir. Bu nedenle Batılılaşmamız mümkün değildir, zaten Batı medeniyeti de aynı nedenle gücünün sonuna gelmiştir.

Turhan bu görüşleri sırasıyla eleştiriye tabi tutar. Eski Yunan ve Latin kaynaklarının gerçekte bazı otoriteler üreterek Batıda bilimsel gelişmeyi durdurduğunu ifade eder. Ona göre, Rönesans'ın bilimsel bakımdan önemi, getirdiği şeylerden ziyade, takip eden asırlarda, Batı medeniyetinin oluşmasında en önemli

rolü oynayan bilimin gelişme zeminini hazırlamasındadır. Dolayısıyla "… telâfi etmemiz lâzım gelen aslında Rönesans değil; insanın kafasında, zihniyetinde hakikî değişikliği meydana getiren Kopernik, Galile ve Dekart'la başlayan objektif, ilmî düşünce hareketidir (a.g.e., s.21) ."

İkinci gruptakilerin iddialarının birincilere göre tek farkı olan Batı medeniyetinin bir Hristiyan medeniyeti olduğu görüşüne katılan Turhan, ancak din faktörünün diğer faktörlerden sadece biri olduğunun dikkate alınması gerektiğini düşünür. Nitekim, Hristiyanlık doğu dünyasındaki mensuplarını oluşturan toplumlara "ilmi, fikrî seviye, içtimai yapı ve idare tarzı bakımından diğer topluluklardan mahiyet itibariyle farklı bir yaşayış tarzı temin edememiştir (a.g.e., s.23) ." Rusya'yı bu duruma örnek verirken, bu dine mensup olmamanın Japonya'nın Batılılaşmasını engellemediğine de işaret etmektedir. Eğer dinden kasıt bireylere verdiği sorumluluk duygusu ise bunun da eğitim sistemiyle giderilebileceğini belirtir.

Turhan, üçüncü gruptakilerin iddiasına yönelik eleştirisini; Peyami Safa'nın yayına hazırladığı "Türk Düşüncesi" dergisinde yayımlanan bir makaleye atfen yapar. "Batı medeniyeti bizim onları taklide başladığımız devirlerdeki batı medeniyeti değildir." iddiasına karşılık, ortadan kalkan bir Batı medeniyetinin olmadığını söyleyen Turhan, manevi yöneliş iddiasını ise; Batı'nın, maddi yükselişinin sonucunda "manevi kıymetlere yönelme ihtiyacı" duymakta olduğunu ve bunun maddi kıymetlerle manevi kıymetler arasında bir denkleştirme arzusunun işareti olabileceğini belirtir. Ancak asıl gerçeğin, yani Batı'nın bilimsel gelişmesinde ve ona dayalı medeniyet yükselişinde hiçbir gerilemenin olmadığını, aksine Batı'nın aramızdaki mesafeyi daha da açarak ilerlediğini düşünmektedir. Yine bu düşünceye yönelik eleştirilerden bir diğeri ise Batı'nın taklit edilmesi meselesidir. Turhan hep savunduğu gibi Batılılaşmak hareketinin taklit etmek demek olmadığını, zaten böyle bir düşüncenin bilimsel dayanaklarının da bulunmadığını ifade eder:

> "….bütün dâva, daima taklitçi bir merhalede kalmadan, içtimaî inhilâle (çözülmeye) uğramadan yaratıcı bir terkiple kendimize has orijinal bir kültür meydana getirmektir. Bu da ancak (kültürel) terkipte kullanmak üzere garpten alacağımız unsurlarla kendimizden katacağımız kıymetlerin tam, doğru ve kat'i bir şekilde tâyin edilmesiyle mümkündür (a.g.e., s.27)."

Dördüncü gruptakileri iflah olmaz septikler olarak tanımlayan Turhan, bunları hem toplum için hem de Batılılaşma hedefi açısından çok zararlı görür.

İddialarında yer alan göçebelik vasfının içtimai bir husus olduğunu, bunun toprağa yerleşip üretim vasıtalarının değişmesiyle ve yeni hayatın gereği olan diğer faktörlerin etkisiyle ortadan kalkacağını belirtir. Bu gruba yönelik eleştirilerine dayanak olmak üzere ifade ettiği düşünceler aynı zamanda nasıl Batılılaşılacağının da cevabını oluşturur:

> "Şüphesiz iptidaî, geri kalmış veya başka bir medeniyete mensup cemiyetlerin garplılaşması, bunlara mensup fertlerin intibakı kadar kolay ve basit değildir. Bunun sayısız denilebilecek kadar muhtelif sebepleri arasında ferdin uymak, intisap etmek ve edinmek için her şeyi orada hazır bulmasına mukabil, cemiyetin bunları bizzat meydana getirmek, yapmak, teşkilâtlandırmak ve yetiştirmek mecburiyetinde olma vazifesi başta gelmektedir. Bundan başka fert, Garp medeniyeti içinde herhangi bir müesseseye intisap ederken her nevi vasıtayı, rehberliği hazır bulduğu gibi, ona intibakı güçleştirecek engellerle de pek fazla karşılaşamaz. Halbuki cemiyet medeniyet değiştirirken, …ağır bir yük altındadır: Mevcut nizamı, içtimaî normları, kıymet sistemleri, ananesi, örf ve âdetleri, itiyat ve temayülleri, hele bilhassa teessüs etmiş menfaatlerle bunların mümessilleri, medenî teçhizat ve seviyesi, kendine rehberlik eden münevverlerin dirayeti, samimiyeti vesaire gibi kâh birbirine zıd, kâh yekdiğerini tamamlıyan birçok tesirlere maruzdur. Binaenaleyh ayrı ayrı istikametlerde tesir eden bütün bu faktörleri birbirinden uzak tutup garplılaşma esnasında mesned teşkil edeceklere dayanarak diğerlerini bertaraf edebilmek, böylece birbirine zıd kuvvetleri ayıklayabilmek için ancak birinci sınıf bir mütehassısın sahip olabileceği bir bilgiye ihtiyaç vardır. Halbuki bu nevi bir bilgi Garp medeniyetine intisap edildikten sonra ancak temin olabilmektedir. İşte garplılaşma yolunda her cemiyetin (ister göçebe, ister iptidaî veya geri kalmış olsun) karşılaştığı güçlük, içine düştüğü fasid daire budur ve esas mesele de bu çemberi kırmaktan ibarettir. Bunun da biricik yolu ferdin bütün bir cemiyete nazaran daha çabuk, daha kolay ve emin bir şekilde Garp medeniyeti(nin) benimsediği hakikati(n) göz önünde tutularak her şeyden evvel bol miktarda kabiliyetli ve kendilerine güvenilir gençleri bu medeniyet içinde yetiştirmektir. Nitekim Japonya bunu yapmış, Rusya bu sayede muvaffak olmuştur (a.g.e., s.30-32)."

İslamiyetin Batılılaşmaya engel olduğu iddiasını da eleştiren Turhan, Bernard Lewis'e atfen, "Bir vakitler medeniyet ve terakkiye mâni olmayan İslâm dininin bugün mâni olduğunu iddia etmek her şeyden evvel mantığa aykırıdır" der (a.g.e., s.33).

Gelişme ya da yükselme (itilâ) devrini yaşayıp "enerjimizi tükettiğimiz ve Garp medeniyetinin çökmek üzere olduğu iddiasının" bilimsel olarak terk edilen bir düşünce olduğu hâlde "bizde hâlâ taraftar bulmasının başlıca iki sebebi vardır: 1- Bizim hakikî ilmî ve fikrî cereyanları günü gününe takip edecek bir seviyede olmamamız, 2- Son inkılâpların beklenilen, umulan neticeleri vermemesinden doğan aşağılık hissidir (a.g.e., s.33)."

Batılılaşmanın Sonuçları

Turhan kendi zamanına kadar olan Batılılaşma teşebbüslerini eksik, yetersiz ve yer yer de yanlış bulur:

> "Hakikatte garplılaşmadan, eğer sadece eskisinden başka türlü olmak, başka bir şekilde yaşamak ve duymak kastediliyorsa, değil Tanzimattan, son elli, hattâ otuz seneden beri husule gelen değişmeler çok muazzam olmuş, cemiyetimizin, hiç olmazsa büyük şehirlerde çehresini tamamiyle değiştirmiştir. Duyuş ve düşünüşümüz, kıymet ölçülerimiz, kıymet sistemlerimiz, dinî, siyasî hayatımız, maarifimiz ve diğer müesseselerimiz, hülâsa içtimaî bünyemiz tamamiyle değişmiştir (a.g.e., s.60)."

Bu değişmelerin olması gereken ya da kendi ifade ettiği "gerçek Batılılaşma" ile benzerliği olmadığını düşünmektedir. Çünkü o, şimdiye kadar yapılan Garplılaşma girişimlerinde hiçbir alanda iyi şeyler alınmadığını, toplumsal bünyemizdeki iyi şeylerle Garptan alınan fena şeylerin değiştirildiğini, atılan özelliklerimiz arasında fena şeylerin bulunmakla birlikte, bizi biz yapan değerlerin terk edildiğini ya da korunamadığını düşünmektedir. Öte yandan asıl alınması gereken, ilim, teknik, hür düşünce ve bunların meydana getirdiği bilimsel zihniyet konusunda çok az şeyin değiştiğini, bunlar olmadıkça Batılılaşmanın da mümkün olmayacağını belirtir:

> "… hiçbir millet gösterilemez ki, ilme, hakikî ilim müesseselerine ve birinci sınıf ilim ve ihtisas adamlarından teşekkül

> etmiş bir kadroya sahip olmadan bugünkü medeniyet seviyesine erişmiş, yani garplılaşmış olsun… Aynı suretle, başka milletlerin yapmış oldukları teknik vasıtaları (radyo, otomobil, buzdolabı, hattâ fabrika) sadece almakla tekniğe erişilmiş, ona sahip olunmuş sayılamaz (a.g.e., s.62)."

Turhan, ilim ve teknikle bilimsel bilgi ve bulguları kastetmekle birlikte, Batılılaşma faaliyetleri bakımından bu kavramlara "yenilikçi toplumsal bir kadro" anlamını da yüklemektedir. Batılılaşmak için "olmazsa olmaz" gördüğü bu unsurların önemini belirtirken şunlara dikkat çekmektedir:

> "İlim ve teknikle bunlara ait müesseselerin alınması, birinci sınıf ilim ve teknik, bunların yardımcılarından ve ilim zihniyetiyle mücehhez (donanmış) idareci, menajer ve sair unsurlardan teşekkül eden bir kadronun ve ilim zihniyetini yayma bakımından topluluk üzerinde muhtelif istikametlerde tesir icra eden çeşitli münevver zümrelerinin meydana gelmesini neticelendirmektedir. Bu sayede cemiyetin bünyesi Garp milletlerinin iç yapısına en yakın bir tarzda değişiyor. İktisadî, sınaî, içtimaî, siyasî ve ilh… faaliyetlerin en müessir ve en verimli tarzda icrasıyla gelişmesinde birinci derecede rol oynayan bu kadro, içtimaî bünyenin inkişafında da aynı rolü oynuyor. Binaenaleyh bu müessese ve kadrolara sahip olan bir cemiyet diğer husus ve sahalarda Garp milletlerinden ne kadar ayrılırsa ayrılsın esas zihniyet bakımından Garplı olabiliyor. Hakikatte şekle, yaşayış tarzına ait bazı sathî unsurları alarak Garplı görünüp Şarklı kalmakla, bunları almadan Şarklı gibi görünüp Garplı olmakta ilim ve tekniği iktibas etmenin büyük bir rolü vardır (a.g.e., s.66)."

Bu son teşhis ve açıklamaları Turhan'ın Batılılaşma konusundaki çalışmalarının özetini oluşturur. Çünkü bu satırlarda Türkiye'de 18. yüzyılın ortalarında başlanan Batılılaşma çabalarının niçin başarılamadığı, bu konuda nelerin yapılması gerektiği ve gerekmediği, Batılılaşmadan asıl amacın ne olduğu fakat yerine ne konduğu gizlidir. Bunların yanında yine bu düşüncesinde gizli olan bir husus var ki, bütün bunları tetikleyen, başlatıcı unsur ki bütün süreçte belki de en değersiz görünen, en az yatırım yapılan, en aslî unsur olması gerekirken en talî seçenek durumunda kalan insan unsurudur. İnsan unsurunun daha doğru bir deyişle

çağdaş bilim ve yöntemleri temsil kabiliyetindeki insan unsurunun bir toplumdaki fonksiyonlarını şu sözlerle açıklar:

> "Bir toplumun teknik, sanat, ilim ve fikir sahasında meydana getireceği her eser, onun bu sahalarda yaratıcı kudretini tâyin eden umumî bilgi ve teknik seviyesinin, içtimaî teşkilâtları ile bunlar arasındaki münasebetin, kısaca içtimaî bünyesinin bir fonksiyonudur. Yani ona tâbi ve bağlıdır. Binaenaleyh alıcı vaziyette olan bir cemiyet, yabancı kültür unsurlarından ancak içtimaî yapısının, ilim ve tekniğinin müsaadesi nisbetinde faydalanabilecektir (a.g.e., s.75)."

Turhan'a göre, hemen hemen bütün devirlerde bütün idareciler insan unsuru dışında bir Garplılaşmanın mümkün olabileceği kanısında olmuşlardır. Nitekim Sultan Abdülmecit devrine atfen, ülkede sermaye teşvik edilip, birçok imalathane ve fabrika yapılmasına rağmen insan unsuru dikkate alınmadığı için bunların yalnızca birkaç tanesinin ayakta kalabildiğini ifade etmektedir. Turhan buna benzer tarihî deneyimlerimizden çıkardığı sonuçla insan unsuruna, Batılılaşma sürecinde verilemeyen önemi şöyle vurgular:

> "Hakikatte, biz, insanımızın umumî meslekî, teknik bilgisini arttırmadan, ona yeni maharetleri kazandırmadan, istidatlarını inkişaf ettirmeden ve dünya görüşünü, zihniyetini ilmî esaslara göre değiştirmeden, yani ona ilim zihniyetini aşılamadan sadece fabrikalar, geniş caddeler açmak, parklar, barajlar, limanlar yaptırmak, lüks otomobiller, kombine ziraat âletleri, radyolar, buz dolapları v.s. almak ve batılı kanunlar, nizamlar vazetmek suretiyle garplılaşacağımızı zannetmişiz (a.g.e., s.71)."

Batılılaşamama konusunda gördüğü eksiklikler

Turhan'ın yukarıdan beri ortaya koyduğu analizlerden, Batılılaşma sürecine yönelik olarak yapılan yanlışlıkları ve eksiklikleri birkaç maddede toplamak mümkündür. Bunlar, aynı zamanda niçin Batılılaşamadığımızın da nedenlerini oluşturur. Bunları maddeleştirmek gerekirse genel olarak şunlar belirtilebilir:

1- Garp medeniyetini anlayamamak, bu medeniyetin gerçek özelliklerinin nelerden oluştuğunu kavrayamamak ve bu özellikler arasındaki ilişkileri tespit edememek.

2- İşe nereden başlanılacağını, neyin nasıl yapılacağını bilememek.

3- Garplılaşma teşebbüslerinin her siyasi devirde şahsi kalması, yapılan teşebbüslerin sürekliliğinin bulunmaması.

4- Bilimsel ve teknik gelişmelerden haberdar olmamak, bunlara gereken önemi vermemek (s.47-55).

Turhan, Batılılaşma konusunda, tarihî süreç içerisinde yapılan yanlışlıkları ve eksiklikleri tespit ve teşhis ettikten sonra, kendi zamanındaki güncel yanlışlıkları da somutlaştırmaktadır.

Bunlar;

1-_Millî Eğitim'e ve üniversite öğretimine yönelik yanlışlıklar,

2- Tarım ve toprak reformuna yönelik yanlışlıklar

3- Demokrasiye yönelik yanlışlıklar

4. Cumhuriyet inkılâplarına yönelik yanlışlıklar

1- Millî Eğitim'e ve üniversite öğretimine yönelik yanlışlıklar

Turhan, kendi zamanındaki yanlışlıkları ve eksiklikleri irdelerken, Batılılaşma gayesinin eldeki kıt imkânlarla nasıl gerçekleşebileceğini daima bir ilke olarak dikkate alır. Bu yaklaşım Onun teşhis ve önerilerinde çeşitli hususlara vereceği göreceli önceliğin anlaşılmasında önemlidir. Örneğin o kendi zamanındaki, Millî Eğitim yöneticilerinin çeşitli aydınların desteğinde okuma-yazma seferberliği ilân etmesini ve devlet imkânlarının bu uğurda harcanmasını şiddetle eleştirir. Bu eleştirisi, herkesin okur-yazar olmasını gereksiz bulmasından kaynaklanmaz. Ancak öncelikli olması gereken diğer bazı şartlar oluşmadan bunun toplumsal yarar sağlamayacağını, bir başka deyişle Batı seviyesinde bir toplum olmaya yönelik fonksiyonu bulunmadığını düşünür. Çünkü o, bu yönde devlet imkânlarının tüketilmesiyle asıl lüzumlu olacak insan unsurunun yetiştirilmesinde kullanılacak kaynakların bulunamayacağına ve sonuçta okur-yazar ancak gelişmesini ve kalkınmasını gerçekleştirememiş bir toplum durumuna geleceğimizi düşünmektedir. Medeni ülkelerin halkıyla diğer ülkeler arasındaki farkın okur-yazarlık farkı olmadığını, sahip olunan 'imkânlar, medeniyet ve kültür eserlerinden, vasıtalarından faydalanma derecesi.." yönünden farklar olduğunu düşünür. Turhan okur-yazarlıkla ilgili eleştirilerini daha çok buna ön ayak olan aydınlara yöneltmiştir: "… milletler arasında kültür ve medeniyet farklarını doğuran, onların halk tabakaları değil, münevver zümreleridir. …Türk münevverleriyle …Garp münevverleri arasında

uçurumlar kadar derin farklar vardır. Binaenaleyh Türkiye'nin geri kalışının sebebi, halkının cehaleti değil, münevverlerinin gerek keyfiyet, gerek kemiyet bakımından kifayetsiz oluşudur (a.g.e., s.90)." O, okur-yazarlığın Batı toplumlarında yüksek olmasını, onların sanayileşmesi sonrasında elde ettiği bir sonuç olarak görür, 'sebep asla değildir' tespitinde bulunur (a.g.e., s.85-88).

Turhan'ın eğitim-öğretim konusunda Türkiye'nin hedefinin öncelikle birinci sınıf, çeşitli bilim alanlarına mensup ve kendi alanlarında uzmanlaşmış bilim adamlarını yetiştirmek olması gerektiğini belirtir. Bunun için de, ilk safhada, toplumun hangi alanda ne tür insan unsuruna ihtiyacı olduğu tespit edilmelidir (a.g.e., s.108-109 v.d.). Eğitim öğretim sürecinde bir üst seviyedeki eğitim kurumunun kapasitesi oranında alttaki kurumlara öğrenci alınması gerektiğini düşünür. Eğitim kurumları arasındaki geçişte nitelikli ve tamamen başarıyı ve kabiliyeti dikkate alan bir seçme sınavı olması gerektiğini savunur. Bu şekilde, kabiliyet ve başarılarına göre farklılaşan öğrencilerden elenenler, iktisadi alanlara yönelik nitelikler kazandırılıp, ara insan gücü olarak değerlendirilmeli, üniversiteye gelenler ise, mensup oldukları alanlara yönelik bilgiler kazandırıldıktan sonra, yine en seçkinleri bilim adamı olmaları yönünde öğrenimlerine devam ettirilmelidir. Bunlar, Batı'nın en iyi üniversitelerinde üniversite sonrası eğitimlerine devam edip, alanlarıyla ilgili her türlü niteliği kazandıktan sonra ülkeye getirilecek ve böylece ihtiyaç olan bilim adamı kadrosu yaratılmış olacaktır.

Turhan bilim adamlarını, Batılılaşmanın muharrik gücü olarak görmektedir. Çünkü bu bilim adamı kadrosuyla çalışan üniversiteler bir taraftan öğretmenleri, ülkenin idarecilerini, girişimcilerini, ziraatçılarını, teknik elemanlarını yetiştirirken diğer taraftan yapacakları araştırmalarla bilimsel keşif ve icatlarda bulunacaklardır. Turhan'a göre Batılılaşmış toplumlardaki ölçüye gere her 100-200 kişiye birinci sınıf bir ilim adamının, her 10-20 kişiye de ikinci sınıf (öğretmen, teknisyen, yönetici anlamında) bir bilim adamı düşmesi gerektiğini ifade eder (a.g.e., s.88 v.d.).

Burada şunu da ilave etmek gerekir ki, bütün bu teşhis ve önerilerden Turhan'ın halkı küçümsediği ve aydınları önemsediği sonucu çıkartılmamalıdır. O, sadece ülkenin kalkınması, sanayileşmesi için mevcut imkânların en iyi şekilde kullanılması gerekliliğinden hareket eder. Gerçekte, mevcut eğitim sistemini ve aydınları şiddetle eleştirir. Turhan'ın bu konudaki düşüncesi, bütün çalışmalarında en berrak ifadelerle ortaya konur. Batı toplumlarındaki aydın-halk ilişkisini karşılaştırdığı bir analizinde şu tespiti dikkate değerdir:

> "Bizde ise, tahsil sistemi, bilgi diye, verdiği bazı malûmat kırıntılarına mukabil en bariz millî karakter vasıflarını tahrip eder:

> Verimsiz de olsa halk çalışkandır, münevver tembelliği öğrenir; halk şayanı hayret derecede bedenî mukavemete sahiptir, münevver daha tahsili esnasında yumuşar, sonraları mukavemetini büsbütün kaybeder. Halk kanaatkâr, ağırbaşlı, vakur ve hürmetkârdır. Münevver açgözlü, lâubali, şarlatan, ya saygısız veya dalkavuk olur. Halk umumiyetle dindar ve manevî kıymetlere hâlâ bağlıdır, münevver ise, ne dindar ne de dinsiz fakat çok iptidaî, dar ve çok fena tarzda materyalist olmuştur (a.g.e., s.91)."

2- Tarım ve toprak reformuna yönelik yanlışlıklar

Turhan'a göre "Sosyal yapıya tesir etmesi düşünülen herhangi bir reform, Türkiye'nin umumî, içtimaî ve iktisadî kalkınma çerçevesi içinde mütalâa edilmek zorundadır (Turhan 1980: 141)." Ancak böyle bir bakış açısı, toplumun ekonomik ve kültürel gelişmesine hizmet edecek bir tedbirle, zaman ve imkân israfına yol açacak hayali bir tedbirin birbirinden ayırt edilmesine hizmet eder. Türkiye'deki toprak reformuna yönelik düşüncelerin bu bakış açısından mahrum olduğunu düşünen Turhan, okuma-yazma, ilk öğrenim ve köy enstitüleri meselesinde olduğu gibi burada da hiçbir ilmî gerekçeden hareket edilmediğini belirtir (a.g.e., s.143). Toprak dağıtılması şeklindeki bir düşüncenin tek gerekçesi, Lenin'in 1920'deki bir konuşmasında, Sovyetler Birliği'ni sosyalist bir düzene alıştırmak için getirdiği bir öneriden kaynaklanabileceğini ifade eden Turhan, bunun dışındaki bir gerekliliğin ve objektif şartların, reformun taraftarlarınca ortaya konmadığına işaret eder. Dolayısıyla o, toprak reformu konusunda olumlu bir kararın alınabilmesi için her şeyden evvel bu şartların varlığını araştırmak, konuya yönelik ihtiyacın varlığından emin olmak gerektiğini savunur. Bu doğrultuda inceleme konusu yapılması gerekenleri ise bazı başlıklar altında toplar:

> "1- Türkiye'nin umumî, içtimaî ve iktisadî kalkınma teşebbüsünde köy ve köy toplumunun yerini tâyin etmek, sonra bu çerçeve içinde toprak reformunun oynayabileceği rolü objektif bir şekilde tesbit etmek,
>
> 2- Toprak reformunu sosyal yapıya göre ayarlamak,
>
> 3- En uygun ziraî istihsal ünitesini hesaba katmak,
>
> 4- Toprak reformunu ziraî istihsali artırmanın bir unsuru olarak düşünmek,

5- Toprak dağıtımı mı, yoksa başka iş sahalarına yatırım mı? (Seçeneklerinin hangisi daha uygun olur?

6- Toprak dağıtımını, devlete ağır bir malî külfet yüklemeden başarma çareleri

7-Toprak reformu ve kültür faktörleri (a.g.e., s.146-159)."

Turhan, toprak reformu girişiminin ülkenin diğer öncelikli ihtiyaçlarını da dikkate alarak bu başlıklar altında inceler. O, toprak reformunun mevcut toplumsal yapıya faydadan çok zarar verebileceğini ve çok fazla maliyete yol açabilecek yeni sorunlar çıkartabileceğini belirtir. Ancak yine de bu reformun toplumsal ihtiyaçlar açısından öneminin ancak bilimsel araştırmalarla ortaya konması gerektiğini savunur. Hâlbuki bu fikri ortaya atanların böyle bir gereksinimi ima bile etmediklerini sitemkâr bir dille ortaya koyar. Bu noktada mevcut aydın profilini bir kez daha eleştiriye tabi tutar:

"…her geri kalmış memleket gibi yarı münevverin saltanat sürdüğü Türkiye'de içtimaî problemleri hâl hususunda en çok rağbet gören tedbirler «ihtilâl, inkılâp veya reform»dur. Başka milletlerin, medenî memleketlerin geceli-gündüzlü çalışmaları, didinmeleri, emek ve göz nuru sarf etmeleri neticesinde ancak asırlar sonunda varabildikleri bir merhaleye bir gecede yapılacak bir ihtilâl, bir inkılâp veya bir reform sonunda erişilebileceği zannedilmektedir. Fakat ne yazık ki, bu mümkün değil, işte hakiki gericilik, bunun mümkün olabileceğini sanan iptidailikten geliyor. Bilmem buna ilericilik denebilir mi? Şüphesiz bununla asırların verdiği bir alışkanlık ve katılıkla işlemez bir hale gelip yeni şartlara uyamayan bazı müesseselerin cezri (radikal) bir şekilde değiştirilmesinin ehemmiyeti ve lüzumu inkâr edilmemektedir. Ancak bu nevî bir teşebbüse girişilirken neyin, niçin ve nasıl değiştirileceğinin bilinmesi lâzımdır. Bundan başka ne devrimciliğin, ne de reformculuğun devamlı bir metod hâline getirilmemesi icap eder. Binaenaleyh Türkiye'de hakiki reform bu istikamette kafalarda yapılacak reform olacaktır. Bu da ancak bugünkü medeniyetin ilme dayandığını kabul edip, cemiyette ilim ve ilim zihniyeti edinmekle mümkündür. Türkiye ancak bu sâyede devamlı bir tecrübe tahtası olmaktan kurtulacaktır (a.g.e., s.158-159)."

3- Demokrasiye yönelik yanlışlıklar

Turhan, bu konudaki düşüncelerini üç bakış açısına dayandırmıştır. Birincisi terbiye açısından, ikincisi fikir hürriyeti açısından, üçüncüsü de halk açısındandır.

Hatırlanacağı gibi Turhan'ın Batı medeniyetinin temel taşlarından biri olarak gördüğü dört faktörden biri de hürriyet idi. O, çağımızda hür bir insanın ancak demokratik bir rejim içinde düşünülebileceğine işaret eder. Ancak, bugün ilk örneklerini ve şimdiye kadarki uygulamalar bakımından en iyi sonuçlarını gördüğümüz Batı demokrasileri ile bunların dışındaki ülkelerde birbirinden farklı demokrasi anlayışları vardır. Demokrasi birincilerde;

> "halk için, halk tarafından kurulmuş bir halk hükümeti olup herkesin 'eşit' ve hür olmasını 'kapsar'. Buna nazaran bazı memleketlerde olduğu gibi bizde de demokrasinin sadece idari bir teşkilat ve hukuk meselesi olduğu, binaenaleyh devlet mekanizmasını hükmü altına alan, seçim emniyeti ve hürriyetini temin eden bir kanun nizamiyle her şeyin hallolunacağı zannedilmektedir (a.g.e., s.272)."

Hukuki düzenlemeler demokrasi kurumunun bütünlüğü içinde sadece bir parçadır. Turhan'a göre demokrasinin çok daha önemli özellikleri ve fonksiyonları vardır. Dolayısıyla bunlar işlerlik kazanmazsa demokrasi manasından uzaklaşır.

Bunlardan birincisi; demokrasi, her şeyden önce bireye her türlü baskı, korkudan uzak olarak, maddi ve manevi kabiliyetlerini güvenlik ve özgürlük içinde, serbestçe geliştirebileceği toplumsal bir ortam oluşturması açısından önemlidir.

İkincisi, birey ve toplum menfaatlerinin çarpışmaması için eşitlik prensibine bağlı kalınması gerekir ki eşitlik burada, herkese eşit imkân ve fırsat verilmesi anlamındadır.

Üçüncüsü, çoğunluk ve azınlık ilişkilerini düzenleyen prensiptir. Turhan'a göre bir azınlığın çoğunluğa tahakkümü hiçbir rejimde hoş bir şey değildir. Ancak demokratik bir nizamda çoğunluğun azınlığa tahakkümü çok daha kötü bir durumdur. Bu nedenle çoğunluğun azınlığın haklarına her zaman hürmet etmesi gerekir (a.g.e., s.273). Turhan 'Ahlak prensiplerinin bilinmesiyle nasıl ahlaklı olunmayacaksa bu prensiplerin bilinmesiyle de demokratik olunmaz' der. Dolayısıyla demokratik inanç ve tutumların nesiller arası bir tecrübeyle ve eğitimle kazanılabileceğini düşünür. Yalnızca bu tür bir süreç hürriyet ihtiyacının önemini ve idrakini sağlayabilir. Demokratik bir düzende bireyler, başkalarının hesabına özveri ve hoşgörülü olma özellikleri kazanabilir. Halbuki bu tecrübe ve terbiyeden

geçmemiş, her ne şekliyle olursa olsun demokratik olmayan toplumlar, otoriteyle idare edilmeye alışmış toplumlardır ve hürriyet ihtiyacını hiçbir durumda tanımlayamazlar ve bu tür toplumlar demokrasiden korkarlar.

Fakat hürriyet ihtiyacı ile ilgili deneyimler açısından eksik olan bir toplumun bireyleri, normal zamanlarda bu önem ve idrakin farkında olmayabilirler. Ancak özellikle bunalımlı zamanlarda demokratik nizamın bireyleri özgürlüğün değerini hemen hatırlarlar ve güç birliği yaparak sorunları kolayca aşabilirler. Fakat o nizama sahip olmayan bireyler ise yolda giderken bozulmuş bir lokomotife bağlı vagonlar gibi dağılır giderler (a.g.e., s.274). Turhan kendi zamanında ilk tahsilin yaygınlaştırılmasına yönelik çabalara gerekçe olmak üzere öne sürülen "demokratik olmanın icabı olarak ilk tahsil" fikrini eleştirirken, demokrasinin bir tahsil seviyesinden ziyade bir terbiye tarzıyla ilgili olduğunu belirtir. Okur-yazar oranları çok yüksek olan (faşist dönemdeki) Almanya'nın ve Japonya'da demokrasinin muzaffer olmamasının buna örnek olduğunu ifade eder (a.g.e., s.276).

Fikir hürriyeti demokrasinin en önemli şartlarından biridir. Türk toplumunun fikir hürriyetini en geniş olarak demokratik olmayan bir nizamda II. Meşrutiyet döneminde yaşadığını ancak savaşlar nedeniyle çok kısa sürdüğünü düşünür. Daha önce temas ettiğimiz gibi her türlü konunun tartışıldığı bu devirde ortaya çıkan fikrî ürünler, sonraki yıllarda, Cumhuriyetin kurulması ve günümüze uzanan süreçte çok yararlı olmuştur. Bugün çeşitli bahanelerle fikir hürriyetlerinin kısıtlanmaya çalışıldığına dikkat çeken Turhan, bu devre işaret ederek örneğin irtica tehlikesinin şartlarının o gün daha fazla olduğu hâlde bu yönde toplumsal bir yönelimin ortaya çıkmadığına dikkat çeker. Bu nedenle, fikri düzeydeki tartışmalar ve bu konuda duyulan korku, bireysel özgürlükleri kısıtlamanın gerekçesi olmamalıdır. İrtica tehlikesinin mevcut olmadığına inanan Turhan, bunun aşırı solcular tarafından, istismar etmek için gündemde tutulduğunu düşünür. Komünizm konusunda ise bunun fikir planında tartışılması ve bu akımdan korkulmaması gerektiğini yazar (a.g.e., s. 531).

Halkla demokrasi ilişkisi bakımından Turhan, bireysel özgürlükleri ne kadar önemli görüyorsa demokrasinin halka dayanması gereğini de o kadar önemli görür. Türkiye'de bu anlamda eksiklikler olduğunu tespit eder. Bu eksiklikleri iki açıdan değerlendirmek mümkündür:

- Halkın sadece seçimden seçime demokrasiye katılması, seçim dışında sadece seyirci olması.

- Demokrasinin işlememesinde okur-yazar olmamakla ve cahillikle suçlanan halkın sorumlu tutulması.

Turhan, bu iki suçlamada da halkın yanındadır ve suçlamanın sahibi olan aydınları eleştirir. İdareciler ve aydınların halkı küçük görmesi, aşağılaması, halka yabancılaşmasının Osmanlı'dan devralınan bir miras olduğunu düşünür.

> "…cemiyetteki vazife ve fonksiyonları bakımından mukayese edildikleri zaman halkın aleyhine ve münevverin lehine bir fark bulmak güçtür. «Dünyanın neresinde bu kadar aksak, bu kadar beceriksiz bir idare altında, bu derece kontrolsüz ve sahipsiz bir memlekette, Türk halkından daha disiplinli, ondan daha ahlâklı, devlete ondan daha çok bağlı ve itaatli bir kitle bulunabilir?» (a.g.e., s.533)."

4- Cumhuriyet inkılaplarına yönelik yanlışlıklar

Mümtaz Turhan Batı toplumlarının 13. asırdan sanayi toplumu hâline gelinceye kadar geçirdiği değişmeleri dikkate alarak, millî kültürün ve bunun yarattığı millî bir devletin önemine işaret eder:

> "…belirtilen şartlar ve imkânlar içinde yavaş yavaş, fakat devamlı bir şekilde teşekkül eden orta sınıf, halka dayanan millî ve merkezî bir devlet teşkil etmek emeliyle, ilkin krallarla birleşerek feodalizmi ortadan kaldırmış, asilzadeleri zararsız bir hale getirmiş, sonra da muhtelif halk zümre ve kitleleriyle birleşerek birçok Avrupa memleketlerinde krallıkları da bertaraf etmiş veya sembolik mahiyette birleştirici bir unsur halinde muhafaza etmiştir (a.g.e., s.404)."

Bütün bu gelişmeler sürecinde bir taraftan millet olmayı engelleyen toplumsal özellikler dışarıda bırakılırken diğer taraftan bireyleri, sosyal grupları, her tür oluşum ve örgütleri ve kurumları birbirine bağlayan bu toplumlar, millî kültürün gelişmesi ve kuvvetlenmesi yönünde büyük çabalar sarf eder. Bu çabalar dikkate alındığında bu toplumların iki yoldan millet hâline gelebildiği görülür:

> "Ya muayyen bir içtimaî grup muhtelif sahalardaki kesif faaliyetleriyle evvelâ millî bir kültürün meydana gelmesini temin edip buna dayanarak müstakil bir devlet kurmağa muvaffak oluyor veya ilkin millî bir devlet kurarak bunun çerçevesi için de millî kültürü gerçekleştirmeğe çalışıyor. Fakat hangi yoldan gidilirse gidilsin bir milletin ayakta durabilmesi, istiklâl ve benliğini muhafaza edip devamlı olabilmesi için millî bir kültüre sahip olması şarttır (a.g.e., s.405)."

Turhan, buradan hareket ederek Atatürk inkılaplarının asıl gayesinin de millet olma ve millî bir kültüre kavuşma çabası olduğunu düşünür (a.g.e., s.469). Gerçekte Batılılaşma, iktisadi kalkınma gibi amaçlar bu hedefin tâli bir parçasıdır. Atatürk inkılaplarına bakış açısını böyle bir çerçeveye oturttuktan sonra bunları tek tek ele alan Turhan, inkılaplarla millî kültür anlayışını karşılaştırır ve konuyla ilgili çeşitli yaklaşımları ve ortaya çıkan sorunları inceler. Turhan'ın inkılapları incelerken kullandığı başlıklar şunlardır. Milliyetçilik ve Atatürk, Millî Kültür ve Halkçılık, Cumhuriyet İlkesi ve Millet Olma İdeali, Laiklik Mefhumunun Şümul ve Muhtevası, İnkılapçılık ve Millî Kültür, İnkılaplar ve Modernleşme, İnkılapçılığın Zararlı ve Yanlış Tefsirleri, İnkılapçılık ve Olumsuz Faaliyetler, Dilin Tahribi, İnkılapçılık ve Demokrasi, Atatürk'e Göre Devletçilik.

Turhan medeni bir toplum olmakla millet olma arasında bir fark gözetmez (a.g.e., s.401). Atatürk inkılaplarını da bu hedefin bir vasıtası olarak değerlendirmektedir (a.g.e., s.414). Bu bağlamda milliyetçilik millet ola ve millî bir kültüre yönelmenin doğal bir şartıdır. Dolayısıyla "Atatürk ilkelerinden milliyetçilik çıkarılacak olursa bu sistem, orta direği alınmış bir çadır gibi anında çöker. Zira modern bir millet olamayan, millî bir kültüre erişemeyen bir cemiyette artık diğer umdelerin gerçekleşmesine imkân kalmaz. …Türkiye'nin ana dâvası, biran evvel bir millet olma ve millî bir kültüre kavuşma dâvasıdır."(a.g.e., s.416).

Turhan, millî kültürün halka dayandırılması gerektiğini savunur. Ona göre Türkiye'de birbirinden oldukça farklı iki kültür bulunduğunu, bunlardan birinin büyük şehirlerde yaşayan halk ve aydınların temsil ettiği kültür, diğerinin ise köy ve kasabalarda ikâmet eden büyük çoğunluğun temsil ettiği kültürdür. Başka kültürel farklar da bulunmakla birlikte bunların mahiyet farklılığından ziyade derece farklılığına tekabül ettiğini düşünmektedir (a.g.e., s.418). Turhan, medeni toplumlardaki halk ile aydın arasındaki kültürel farkların mahiyet itibarıyla farklı olmadığını, ancak Türk toplumunda bu farkın mahiyet farkına dönüştüğünü belirtir. Batılılaşma sürecinde aydınların çok zengin özelliklere sahip halk kültüründen uzaklaşmasını, Batı'yı yüzeysel özellikleriyle ve hayranlıkla taklit etmelerinin sonucu olarak değerlendirir. Dolayısıyla bu zengin kültürün bilimsel yöntemlerle araştırılıp ortaya çıkartılması, kullanılması ve tanıtılması, gelecek nesillere aktarılması, hem Türk insanını Batı karşısında düştüğü aşağılık psikolojisinden kurtaracak, hem millet olma bilincini kuvvetlendirecek hem de, gelişmiş bir toplum olma yolunda herkesin çaba göstermesi sağlanmış olacaktır (s.420-421).

Cumhuriyet ilkesini siyasi iktidarın dağılışı ve el değiştirmesi bakımından önemli gördüğünü belirten Turhan, bu ilkeden beklenilen toplumsal faydayı görebilmek için mutlaka halkın demokratik katılımının üst düzeyde sağlanması gerektiğini belirtir. Aydınların her türlü bahaneyle bu katılımı geciktirmesi medeni bir millet olma sürecini de geciktirmektedir. Bu bahanelerden sık sık başvurulanın 'gericilik' suçlaması olduğundan bahisle, gericilik hareketlerine neden olanların aslında aydınlar olduğunu düşünmektedir. Ülke idaresinde, aydınlarca yapılan ıslahat, plan ve vaatlerin beklenilen neticeyi vermemesinin, bazı insan ve grupları, kendince arayışlara yönelttiğini düşünür. Dolayısıyla halkın ihtiyaçlarını karşılayamamaktan ve uğradığı hayal kırıklığından dolayı tabiat üstü varlıklara yönelmesinin bilimsel olarak tespit edilmiş bir tavır olduğuna işaret eder (a.g.e., s423).

Turhan, Atatürk ilkeleri içinde en çok tartışma konusunun 'Laiklik' ilkesi olduğunu, bu tartışmaların ise laiklik ilkesine yüklenen yanlış ya da eksik anlamlardan kaynaklandığını düşünür. Bu yanlışlığın ya da eksikliğin üç nedeni vardır:

> "…asırlar süren bir gelişmenin mahsulü olan her mefhum gibi, bunun da muhteva ve şümulü hakkında sarih bir fikre sahip olunamaması, bir cemiyette gerçekleşebilmesinin tâbî olduğu şartların lâyıkıyla bilinememesi ve bir de bu vaziyetten faydalanmak üzere kötü niyetlilerin işe karışmış olması gelir (a.g.e., s425)."

Turhan, laiklik anlayışını ortaya koyarken laikliğin kanunlarımızda yazdığı gibi sadece "dinle devlet, dünya ile ahret işlerinin ayrı tutulması prensibini ihtiva" etmediğini "ayni zamanda vicdan hürriyeti ile başka inanç ve kanatlara karşı" hoşgörüyü, "böylece her türlü taassuba karşı olmayı da" içerdiğini belirtir. Ancak, en az bunlar kadar ve bunların da özünü oluşturacak kadar önemli bir manası daha vardır ki, o da; her türlü doğal ve toplumsal olay karşısında "objektif bir tutum takınmak", "hiçbir tesire kapılmadın, hiçbir ön düşünce, peşin hüküm ve inanç tesiri altında kalmadan realiteyi olduğu gibi idrak edip" tarafsız olarak incelemektir. "Bu ise ilim zihniyetinden başka bir şey değildir (a.g.e., s.425-426)." Turhan, Türkiye'de aydınların laisizm yaklaşımını, kavramın Batı toplumlarındaki gelişimini dikkate almadan, oradaki şartlarını oluşturmadan kendilerince benimsedikleri kısmî anlamını yasalar marifetiyle halka dayattıklarını düşünmektedir. Ona göre bu kavrama yasalar yoluyla dogmatik bir anlam yüklemenin realitede fonksiyonel bir faydası olmayacaktır. Dolayısıyla toplumsal zemin ve şartlar, bilimsel bulgu ve bilgilerle

hazırlanıp, zihniyetler değiştirilmeden alınacak yasal önlemler, sadece bu önlemleri alanların çıkarlarını tatmin etmek ve toplumu istedikleri gibi yönetmekten başka bir işe yaramayacaktır. Böyle bir zümre de Türkiye'de mevcuttur:

> "Bu zümre Türkiye'de yaşayan insanların büyük çoğunluğunu bir arada tutan en kuvvetli bağın, en kuvvetli kültür unsurlarından birinin din olduğunu, millî kültürün yerine geçerek, fertler gibi muhtelif zümreleri birleştirdiğini çok iyi bilmektedirler. … Onun için her vesile ile dini, din müesseselerini ve mensuplarını gericilik namı altında kötülemekte, hattâ tezyif (aşağılamak) etmektedirler. İşte bütün bunlar, mânası tahrif edilmiş bir lâiklik namı ve perdesi altında yapılmaktadır. … Böylece bir millet olma ve millî bir kültüre kavuşmak maksadiyle Atatürk tarafından ortaya atılan ilkeler, cehalet, gaflet ve kötü niyetin elinde Türkiye'nin yıkılmasının bir vasıtası haline gelmektedir (a.g.e., s.433)."

Mümtaz Turhan, Atatürk ilkelerinden biri olan 'İnkılapçılık' ilkesinin de, dileyenin dilediği gibi kullandığı bir kavram hâline gelmesinden şikâyetçidir. Toplumda belirli şahıs ve zümrelerin âdeta tekeline aldığı bu kavrama birbirini tutmayan anlamların yüklendiğine işaret etmiştir. Toplum, "… bu yüzden kalkınmanın ana unsurlarından olan fikir ve sanat sahalarında beklenen gelişmeyi temin edememiştir (a.g.e., s.435)." Hızla değişen bir çağda inkılapçılığın, ya durağan anlamlar yüklenerek sınırlandırıldığını ya da herhangi bir ihtiyacın varlığı, toplumsal koşulların yeterliliği gözetilmeden, bilimsel bir araştırma ve planlama yapılmadan, istediğini 'yenilik' adı altında topluma ithal etmenin Atatürk İnkılapçılığıyla bağdaşmadığını belirtir. Ona göre "inkılapçılığın tek ve hakikî manası, dünyanın gidişine ayak uydurabilmek ve tekrar geri kalmamak için muayyen doğmalara, kaidelere saplanmamak, fikrî cevvaliyet (canlılık) ve içtimaî dinamizmi temin etmek ve korumaktır (a.g.e., s.439)."

Atatürk inkılapçılığına, sadece Atatürk inkılaplarını korumak anlamında, durağan bir anlam yükleyenlerin bilimsel zihniyetle hareket etmediklerini düşünen Turhan bunları eleştirir: "İnkılapçılığı kaybedilebilecek şeylerin muhafazasından ibaret sayıp bundan doğacak korkuyu besleyenler ya modernleşmeyi ve Garp medeniyetini anlıyamamakta veya gizli bir maksat gözetmektedirler (a.g.e., s.442)." Böyle düşünenler, gerçekte Türkiye'nin bilinçli bir şekilde gelişmesini engelleyip, komünist bir idare tarzına halkın isyanıyla ulaşmak hülyasında olanların emellerine hizmet etmektedir.

> "Bunlar, hakiki vatansever, milliyetçi ve Atatürkçü gençlerin, münevverlerin ve sair zümrelerin arasına girmek, başlarına geçmek ve inkılapçılığa istedikleri manâyı verdirmek suretiyle onların saflık ve gafletlerinden büyük bir ustalıkla faydalanmasını bilmektedirler. Bu esnada inkılapçılık ve Atatürkçülüğü bir geçim vasıtası yapmış, bu maske altında şahsî menfaatlerini korumaktan başka bir şey düşünmeyen ve fikir adamı rolünde olan bazı sözde münevverler de onlara büyük bir nisbette bilerek veya bilmeyerek yardım etmektedirler (a.g.e., s.444)."

Bütün bu ve daha da ifrat derecesine varan yorumlar, halkta, inkılaplara karşı direnç oluşturmaya itmekte, ancak daha önemlisi millî birliği bozmakta ve millî kültürü yaratma ve milletleşme sürecini güçleştirmektedir.

İnkılapçılık ilkesiyle birlikte tartışılan bir diğer konunun da demokrasi olduğunu belirten Turhan, bu konuda geniş açıklamalarda bulunduktan sonra demokrasinin Batı medeniyetini meydana getiren temel unsurlardan (ilim-ilim zihniyeti, teknik, hürriyet ve kanun rejimi olan demokrasi) birisi olduğunu, inkılapların korunması maksadıyla demokrasinin kısıtlanmasının hiçbir ilmî izahının olmadığını düşünür. Türkiye'de halkın demokrasiyi içtenlikle benimsediğini savunan Turhan, halkın inkılaplara karşı tutumunun da bugünkünden farklı olmayacağını, ikisinin birlikte yaşayabileceğini belirtir. "Zaten halkın şikâyeti ve reaksiyonu inkılâplara karşı olmayıp, bunların bahanesiyle yapılan manasız baskıya karşıdır (a.g.e., s.458)."

Turhan, Atatürk ilkelerinden 'devletçilik' ilkesini ise şu şekilde tanımlar:

> "…devletçilik, Türkiye'nin modern bir millet olma, millî bir kültüre kavuşabilme ve demokratik bir nizam içinde gelişerek iktisadî istiklâlini kazanabilme imkânlarını hazırlamak üzere devletin yüklenebileceği vazife ve mükellefiyetlerin bütününden ibarettir." (a.g.e., s.461). Batı toplumlarında bugün devletin görevlerinin, "ilim ve tekniğin neticesinde artan servet ve refahın ona bağlı olarak yükselen hayat seviyesinin daha geniş halk kitlelerine yaygınlaşmasını temin etmektir (a.g.e., s.462) ."

Devletçilik ilkesinin özellikle Marxistler tarafından istismar edildiğini belirten Turhan, Atatürk'ün komünizm hakkındaki düşüncelerini her zaman çok açık bir şekilde ortaya koyduğunu ifade eder:

> "Atatürk'ün devletçiliği, tamamiyle demokrasi ve hürriyet rejimi içinde kalan ve en mühim vasfı ve hususiyeti iktisadi sahada rehberlik olan bir devletçiliktir. …Memleketin sanayileşmesindeki rolü, hususî sektörün gerçekleştiremeyeceği her nevi teşebbüsleri, enfrastrüktür (altyapı) tesisleri üzerine almak, diğer sahalardaki teşebbüslere rehberlik etmek, himaye ve teşvik etmektir. Bunun yanında, memleketin muhtaç olduğu ve kalkınmada, iktisadî ve sınaî bakımdan gelişmede birinci derecede rol oynayacak her nevi elemanı yetiştirmek, sağlam bir para piyasası tesis etmek, millî bankaların işbirliğini temin etmek ve geniş bir nisbette, halkın iştirâkini kolaylaştırmak maksadıyla anonim şirketlerin kurulmasını teşvik etmek gibi vazifeler de bu nevi bir devletçiliğin mükellefiyetleri arasına girebilmelidir. Sanayi sahasında yenilerini kurmak üzere büyük bir muvaffakiyetle verimli bir şekilde işletebildiği tesisleri halka devretmek de düşünülebilir (a.g.e., s.463)."

Batılılaşma konusundaki önerileri

Turhan, Türkiye'nin Batı medeniyetine ulaşması için ihtiyaç duyduğu insan unsurunun yetiştirilmesinde süreklilik sağlanabilmesi için eğitim-öğretim kurumlarının yeni bir yapıya kavuşturulmasını, bu yapıyla eşgüdümlü ve Türkiye'nin sanayileşmesini sağlayacak diğer bazı kurumların oluşturulması gerektiğini düşünür. Ona göre bu konuda yapılması gerekenlerin belli başlıları şunlardan oluşmaktadır:

1- Bilim adamı yetiştirilmesi
2- Nitelikli öğretmen yetiştirilmesi
3- Araştırma enstitüleri kurulması,
4- Eğitim-Öğretim teşkilatının yeniden yapılandırılması
5- Kültür, Teknik ve Sanayi merkezlerinin açılması
6- Sosyal Yardım teşkilatlarının kurulması

Mümtaz Turhan, Türkiye'nin sorunları ve hal yollarına yönelik tespit ve önerilerini projelendiren bir bilim adamıdır. O, Kültür, Teknik ve Sanayi Merkezleri

isimli önerisini bir proje olarak hazırlamıştır. Yukarıdaki önerilerinin pratikte nasıl somutlaşacağını, kadrosunun nasıl yetiştirileceğini, alt yapının ne tür imkânlarla oluşturulup ülke sathında nasıl dağılım göstereceğini, proje içinde yer alacak her bir unsurun ne tür işlevlere sahip olacağını açık bir dille anlatmıştır. Öte yandan Türkiye'nin gelişmesi açısından eksik gördüğü insan unsurunun nasıl yetiştirilebileceğinin planlamasını da yapmıştır. Böylelikle o, düşüncelerini toplumsal yapının bir kısmına ait bir soruna yoğunlaştırmamış, sorunları bütün içindeki diğer yapısal unsurları da dikkate alarak irdelemiş ve bunların çözüm yollarını göstermeye çalışmıştır (Turhan, 1974: s.99, 128).

Sonuç

Yukarıda yer yer tekrarlandığı üzere Turhan'ın üzerinde önemle durduğu husus, Batı medeniyetinin oluşumunda temel rol oynadığını tespit ettiği unsurların (ilim, ilim zihniyeti, teknik ve demokrasi) Türkiye'nin Batılılaşmasında da rol oynayabileceğidir. Bu tespitin inançtan ziyade bilimsel bir araştırma ve düşünüşün ürünü olduğunu önemle vurgulamak gerekir. Turhan bu sonuca hem Batı literatüründen elde ettiği bilgilerle hem de Osmanlı'dan bu yana geçen 250 yıllık süreçteki deneyimlerle ulaşmaktadır. Bir anlamda Batı literatüründen elde ettiği bilgileri Osmanlı ve Cumhuriyet uygulamalarıyla sınamakta ve bu unsurların hiçbir zaman tecrübe edilmemiş, gerektiği gibi ele alınıp uygulanmamış unsurlar olduğunu ısrarla vurgulamaktadır. Bunların içinde ilim ve ilim zihniyetine, zincirleme bir gelişme reaksiyonunun ilk başlatıcısı gibi görece daha fazla önem atfetmekle birlikte her üçünün bir bütün olduğunu ve herhangi birindeki yetersizliğin toplumsal gelişme seyrini kesintiye uğratacağını düşünmektedir.

Bugün Türk toplumunun sorunlarının, Mümtaz Turhan'dan bu yana, aslında fazla değişmediğini ya da değişmelerin mahiyete ait olmaktan ziyade dereceye ait olduğunu, bu anlamda Mümtaz Turhan'ın günümüz sorunlarını açıklamakta hâlâ bir başvuru kaynağı olduğunu rahatlıkla söylemek mümkündür. Onun kendi zamanında gördüğü ve "Türkiye'nin Ana Davaları" diye isimlendirdiği -yeterli sayı ve kalitede bilim adamları, ana müesseselerin kurulmaması ya da gerektiği gibi işleyememesi, bütün meseleleri birbiriyle bağlantılı bir şekilde ele alan bir planın yapılmaması gibi- sorunlar, bugün de Türkiye'nin en önemli sorunları arasındadır. Millî bir kültür birliğinin oluşturulması için her şeyini vermiş bir halkın bugün birbirinden kopartılması için yapılan tartışmalar bu uğurda fazla bir çaba harcanmadığını göstermektedir. Bir toplumun yapısı içinde en eski ve en önemli kurumu olan din kurumu, her fırsatta irtica ya da yobazlık kaynağı olarak görülmektedir. Halkın demokratik tercihleri, bu bahaneyle yok sayılmakta ve 'cahil halkın şuursuz

tercihleri olarak' nitelendirilmektedir. Eğitim-öğretim, öğretmen-öğretim üyesi, üniversite ve işlevleri yine en sık tartıştığımız konular arasındadır. Sözün kısası günümüz toplumsal sorunlarının bir çoğu hâlâ aynıdır ve Mümtaz Turhan bunlara hâlâ cevap verebilmektedir.

Kaynaklar

Black, C. E. (1989). *Çağdaşlaşmanın itici güçleri* (çev. M. Fatih Gümüş). Ankara:Verso Yayınları.

Turhan, M. (1972). *Kültür değişmeleri* (II.Baskı). İstanbul: Devlet Kitapları, Millî Eğitim Basımevi.

Turhan, M. (1974). *Garplılaşmanın neresindeyiz?* (6. Baskı). İstanbul: Yağmur Yayınları.

Turhan, M.(1980). *Garplılaşmanın neresindeyiz*, Bütün Eserleri 1, İstanbul: Yağmur Yayınları, Emek Matbaacılık.

Wagner, P. (1996). *Modernliğin sosyolojisi* (çev. Mehmet Küçük). İstanbul: Sarmal Yayınları.

2 Kasım 2009 Pazartesi

II. OTURUM

13:30-15:30

KAVRAMLAR

(Mimar Kemaleddin Salonu)

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Yaşar ÖZBAY, Gazi Üniversitesi

Batılılaşma, Modernleşme, Çağdaşlaşma: Kavram Farklılıkları

Prof. Dr. Bahaeddin YEDİYILDIZ, Hacettepe Üniversitesi

Aydın-Halk Çelişkisi ve Mümtaz Turhan

Prof. Dr. Kemal GÖRMEZ, Gazi Üniversitesi

Dr. Mustafa ALTUNOĞLU, Gazi Üniversitesi

Türkiye'de Psikoloji, Sosyal Psikoloji ve Mümtaz Turhan

(Bu Coğrafyanın İnsanlarının Gündelik Hayatında Değişen Tasavvurlar)

Prof. Dr. Sibel A. ARKONAÇ, İstanbul Üniversitesi

İlericilik ve Gericilik: Sosyal Hayata Yansıması

Prof. Dr. Kadir CANGIZBAY, Gazi Üniversitesi

BATILILAŞMA, MODERNLEŞME, ÇAĞDAŞLAŞMA: KAVRAM FARKLILIKLARI

Prof. Dr. Bahaeddin YEDİYILDIZ*

Özet

Avrupa medeniyetinin yükselişi ve özellikle geliştirdiği bilim ve teknoloji üstünlüğü sayesinde dünyanın diğer bölgelerini etkisi altına almaya başlaması sonrasında, alıcı toplumlarda bu etkinin biçimine göre meydana gelen değişim ve dönüşümler, farklı kelime ve kavramlarla ifade edilmişlerdir. Bu bildiride, soruna hem etkileyen hem de etkilenen tarafından bakılmakta, kelime ve kavramlardan çok olgunun önemli olduğu, değişim ve dönüşümlerde edilgen değil etken olunması gerektiği tezi üzerinde durulmaktadır.

Anahtar Sözcükler: *Çağdaşlaşma, batılılaşma, modernleşme, teknolojik gelişme, Avrupa*

* Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Merhum Mümtaz Turhan ile ilgili bu ilmî toplantıyı düzenleyen meslektaşlarımız, benden bir konuşma yapmamı istediklerinde memnuniyetle kabul ettim. Bildiri konumun adını da bana onlar bildirdiler. Böyle bir program bağlamı ve kurgusu içinde; özellikle sayın Prof. Dr. Metin Özkul'un "Mümtaz Turhan'a Göre Batılılaşma: Türkiye'ye / Günümüze Yansımaları" konusundaki bildirisinden sonra, "Batılılaşma, Modernleşme, Çağdaşlaşma Kavramları arasındaki Farklılıkları" irdeleyecek bir bildiriye lüzum olmayabilirdi. Çünkü Mümtaz Turhan "Batılılaşma"nın ne olduğunu açıklarken, ilgili ve ilişkili kavramları da ele almış, irdelemiş ve çözümlemiştir; kısacası kelimelerin biçimlerinin değil, onlara hangi anlamları yüklediğimizin, onlardan ne anladığımızın önemli olduğunu, kelimelerle oyalanmak yerine olguların anlaşılması ve açıklanması gerektiğini ısrarla vurgulamıştır ki, işin aslı da budur.

Bununla birlikte, bu kavramlar hakkında kısa bir değerlendirme yaptıktan sonra, bunlarla fazla oyalanmaksızın, işin aslı olan olgular ekseninde, Mümtaz Turhan'ın bu konudaki düşüncelerini ve toplumumuzun bugünkü gerçekliğini karşılaştırarak, ben de bazı değerlendirmeler yapmak istiyorum.

Bu kelime ya da kavramların toplumumuzda yaygın olarak nasıl anlaşıldığını görmek için öncelikle sözlüklere bir göz atmamız gerekir. Türk Dil Kurumu'nun kitap olarak yayımlanan ve Internet'te yer alan güncel Türkçe ve deyimlerle ilgili sözlükleri, bunun için en iyi kaynaklar olabilir. Çünkü, bu sözlükler, ilkokuldan üniversiteye kadar, hatta daha sonran her kesimin yoğun olarak başvurduğu ve etkilendiği sözlükler arasında yer almaktadırlar.

Türk Dil Kurumu'nun sözlüklerinde, *batılılaşma* sözcüğü, "batılılaşmak işi, garplılaşma" olarak tanımlanıyor. Batılılaşmak ise, "özellikle Avrupa ülkelerinin düşüncede, çalışmada, görüş ve anlayışta izledikleri temel ilkeleri benimsemiş olmak, garplılaşmak; gelişmişlikte Avrupa ülkeleri düzeyine ulaşmak" diye açıklanıyor. Batılılaşma, deyim olarak ise, "kimi azgelişmiş ülkelerde, Batı Avrupa toplumlarında oluşan tüze, siyasa, eğitim, uygulayım kurumlarının alınarak o toplumlardakine benzer bir toplum yaşamı oluşturulması, o toplumlara bu yolla yetişilebileceğine inanılması akımı" diye tanımlanıyor.

Türkçe güncel sözlükte, *modernleşme*nin karşılığı, *çağcıllaşm*adır. *Çağcıllaşm*a ise, "*çağcıllaşmak işi, asrîleşme, modernleşme*" olarak tanımlanıyor. Çağcıllaşmak, "*çağın yeniliklerine uygun duruma gelmek, asrîleşmek, modernleşmek*"; a*srileşme*, ise çağcıllaşma, *çağdaşlaşma* olarak açıklanıyor.

Aynı sözlükte, çağdaşlaşma kelimesine baktığımızda, bu kelimenin "çağdaşlaşmak işi, çağcıllaşma, modernleşme, asrileşme, muasırlaşma" olarak açıklandığını görüyoruz. "Çağdaşlaşmak"ın anlamı ise şöyle belirleniyor: "Çağın tutumuna, anlayışına, gereklerine uymak, çağdaş duruma gelmek, çağcıllaşmak, modernleşmek, asrileşmek, muasırlaşmak". Deyim olarak çağdaşlaşma, "Geri kalmış toplumların ekonomi, bilim, ekin, toplumsal düzenleniş. . . alanlarında günümüz bilim ve uygulayımının olanak verdiği en gelişkin aşamaya gelme çaba ve özlemlerini anlatan geniş kapsamlı toplumsal akım" (TDK, 2009) olarak açıklanıyor.

Batılılaşma, modernleşme ve çağdaşlaşma kavramlarıyla ilgili bu açıklamaların yeterli olduğunu söylemek mümkün değildir. Neredeyse birbirleriyle eş manada kullanılmış gibidirler. Genelde birini diğeriyle açıklama yoluna gidilmiş; açık seçiklikten uzak muğlak bir durum ortaya çıkmıştır. Bu anlatımları en basite indirgeyecek olursak, Türkçe Sözlüklerde, sözcük ve deyim olarak,

Batılılaşma'dan "Avrupa kurumları alınarak o toplumlardakine benzer bir toplum yaşamı oluşturulması",

Modernleşme'den "çağın yeniliklerine uygun bir duruma gelinmesi",

Çağdaşlaşma'dan, "günümüz bilim ve uygulayımının olanak verdiği en gelişkin aşamaya gelinmesi" anlaşılmaktadır.

Görüldüğü gibi, Türkçe sözlüklerimizde bu üç kelime ya da kavram, hemen hemen aynı anlamda kullanılmaktadır. Batılılaşacak, modernleşecek ya da çağdaşlaşacak toplumlar, pasif bir konumdadır. Tarihin yapıcısı, öznesi durumunda değil, nesnesi durumundadırlar.

Batılılaşmak istiyorlarsa, Avrupa kurumlarını alarak, o toplumlarınınkine benzer bir toplum hayatı oluşturacaklardır. Kendi kurumlarını ve toplum hayatlarını kendi dinamikleri içinde, kendi hedefleri doğrultusunda geliştirmeleri söz konusu değildir.

Modernleşmek istiyorlarsa, "çağın yeniliklerine uygun bir duruma gelmek" zorundadırlar. Çağın yeniliklerini kim yaratmaktadır? Elbette modernleşecek toplumlar değil, onlara örnek olan Batılı toplumlar! Zaten onlar çoktan yenilikler yaratmış ve çağa damgasını vurmuşlardır. Modernleşecek toplumlara, söz konusu "yeniliklere uygun bir duruma gelmek" kalmaktadır. Sözlüklerimizde bile modernleşmenin tanımı yapılırken "yenilikler yaratarak" çağa damga vurmak, çağı belirlemek akla gelmemektedir.

Sözlüklerimize göre, "günümüz bilim ve uygulayımının olanak verdiği en gelişkin aşamaya" gelinirse, çağdaşlaşılmaktadır. Öyleyse özgün bilim yapmaya, yeni bilgi üretmeye lüzum yoktur. Mevcut bilimi elde edip uygularsanız ve onun imkam verdiği ölçüde gelişirseniz çağdaşlaşmış olursunuz.

Bu anlayış, Batı'nın teknolojik üstünlüğü karşısında hissedilen ezilmişlik psikolojisinin ortaya koyduğu bir zihniyet yapısından başka bir şey değildir. Ayrıca bu zihniyetin, bir zamanlar Batılı toplumların batılılaşma, daha doğrusu batılılaştırma anlayışlarının diğer toplumlar üzerindeki tezahürleri olduğunu da söylemek mümkündür.

İlk çağda kendi kültürlerini paylaşmayan diğer toplumları *barbar* diye nitelendiren Batı, 16. ve 17. Yüzyıllarda bunları vahşiler diye tanımlıyor, "batılılaştırarak" gerçek dine döndürmeyi ve böylece kendi devletlerinin faydalı vatandaşları haline getirmeyi düşünüyorlardı. Fransa'dan Kanada'daki sömürge valilerine gönderilen mektuplarda, iyi vatandaşlar haline getirilmek üzere "*vahşilerin Fransızlaştırılmaları*" isteniyordu (Rocher, 1968). Bu da bir nevi batılılaştırmaydı.

19. yüzyılda, özellikle anglo-sakson ülkelerinde sosyolojiye hâkim olan ve C. Levi-Straus'un *sahte tekâmülcülük* (Levi, 1973*)* diye adlandırdığı bir teoriye göre, medenîler ve ilkeller ayırımı yapılmıştı. Medenîler teknolojiyi yaratmıştı. İlkeller teknolojiye sahip olmadıkları için ülkelerindeki zenginlikleri işletememekteydiler. Medenîlerin gönlü buna razı değildi! Öyleyse teknolojiye sahip olan Avrupalıların, bütün insanlık yararına ilkellerin elinde bulunan bu tabii zenginlik kaynaklarını arayıp bulması, işletmesi ve değerlendirmesi, kendilerinin hakkı ve göreviydi. Aynı zamanda bu yolla ilkellere medeni yaşama tarzları öğretilecek, onlara medeniyet taşınacaktı (Fougeyrollas, 1967). Bu da bir "batılılaşma" ya da "batılılaştırma" anlayışı, daha doğrusu sömürgeleştirmenin farklı bir ifadesiydi (Yediyıldız, 1980). Avrupa merkezli bu görüşe sahip olan Batılılar, teknik üstünlüklerini, nihaî ve küresel bir üstünlük gibi algılamakta ve uygulamaya çalışmaktaydılar.

20. yüzyılda dünya değişiyor. Rusya Japonlara yeniliyor. "Beyaz ırkın" merkezi Avrupa'dan Amerika'ya kayıyor. Artık tek bir medeniyetten değil kültürlerden ya da medeniyetlerden bahsediliyor (Leclercq, 1963). Her toplumun kendine has özgün kültürü olduğunu savunan bu anlayışın, nesnel ve ilmî bir anlayış olduğu savunuluyor (Cazeneuve, 1970). Claude Levi-Strauss'a göre, her insan topluluğunun farklı ve özgün bir kültürü vardır ve bu kültür diğerleriyle eşit gelişme

kabiliyetlerine sahiptir (Levi, 1973). Bu anlayışlar, batılılaşma ya da batılılaştırma kavramlarının anlamlarının da değişmesine sebep olmuştur.

Antropolog olan C. Levi-Strauss'un bu tespiti, diğer sosyal bilimciler tarafından derinleştirilmiştir. Meselâ İslam dünyası üzerindeki çalışmalarıyla tanınan ve kendisini hem sosyolog, hem sosyal tarihçi, hem İslamolog, daha doğrusu disiplinler arası bir sosyal bilimci olarak tanımlayan Jacques Berque[1], *ilerleme* ya da *çağdaşlaşmanın* kesinlikle bir *batılılaşma* olmadığını, her topluma ait kültürün yeniden kurulması, kendi kimliği içinde yeniden inşa edilmesi gerektiğini belirtiyor. Ona göre, bütün toplumlar batılı değil, teknolojik olmak zorundadır. Aksi takdirde ya arkaizm içinde uzlete çekilmek veya başkalarının modernliği içinde kendinden geçmek zorunda kalırlar. Üçüncü bir yoldan bahseden Berques, bu yolu "yaşama arzusunun emredici olduğu, milli kültürün, yabancıya karşı fevkalade bir mukavemetle, taptaze bir canlılık içinde bulunduğu, İslam kültüründe gözlemlemenin mümkün" olduğunu söylüyor. Artık teknolojiyi herkes kabul ediyor ve benimsiyor. "Bugün sorun başkadır: modern dünyada yayıldığı şekliyle bu teknolojiye ve Batı'da imal edildiği şekliyle ekonomik modellere erişme yerli toplumlar tarafından, yıkıma uğramaksızın, özümlenmeye elverişli midir? Ben şu fikre varıyorum ki, bu materyaller ve bu modeller, matematik modeller de dâhil, bu toplumlar tarafından, bizzat kendileri için, *yeniden icat edilmek*[2] zorundadırlar" (Berque, 1974) diyor Berques. Böyle bir olgu, bilimsel zihniyet ve bilim ile gerçekleşebilir. Farklı kültürleri korumaya ve yaşatmaya çaba gösteren UNESCO'ya göre de her kültür, kendine göre özgün hedeflere sahip olmalı, kendi kültür mirasından kopmamalı, kendisini uzun zamandır "batılı" olarak tanınan ortak kültür mirası içinde bütünleştiremeyecek olan değişik kültür unsurlarını basit bir şekilde yan yana getirmekten kaçınmalı, ilim çağına nasıl girilebileceğini bilmelidir. Sosyolojik ve tarihî bağlam, özgün çözüm yolları dayatmaktadır. Başkalarının tecrübelerinden yararlanmayı dilemek yetmez. *Yaratıcı gayretlere girilmesi gerekmektedir*[3].

Görüldüğü gibi iki yüz yıl içinde Avrupa'da Avrupa dışı toplumları belli amaçlarla asimile etme anlamında kullanılan "batılılaştırma" anlayışından kendi

---

[1] Jacques Berque (1910-1995) Fransız kökenli sosyal tarihçi ve sosyologdur. Cezâyir ve Fas üzerine araştırmalar yapmıştır. UNESCO'da Orta Doğu uzmanı (1947), Collège de France'da sosyolog ve toplum tarihi profesörü (1956-1981) olarak çalışmıştır. İslâm toplumları hakkında çeşitli makaleleri ve kitapları vardır.

[2] Vurgu bize aittir(BY)

[3] *La Science et la diversité des cultures*, UNESCO, P.U.F., Paris, 1974, s.21; krş., Mümtaz Turhan, *Garplılaşmanın neresindeyiz*?, s.48-71.

kültür miraslarından hareketle kendi hedefleri doğrultusunda bilim zihniyetini yaygınlaştırarak ve bilim yaparak ilerleyip kalkınarak "çağdaşlaşmaları"nın daha doğru bir yol olduğu anlayışına gelinmiştir.

Batılılaşma, modernleşme ve çağdaşlaşma kavramlarının ya da olgusunun, Türkiye'deki iki yüz elli yıllık mâcerâsına girecek değilim[4]. Ancak şunu belirtmeliyim ki, Tanzimat'tan günümüze, konuşmamın ilk kısmında Türkçe sözlükten hareketle ortaya koyduğum anlayış ve uygulama süregelmiştir. Sözlüklerdeki açıklamalar tesadüfî değildir. Sadece sözlük yazarlarının görüşünü de yansıtmazlar. Kelime ya da kavramların sözlüklerdeki karşılıkları, toplumdaki genel kabullerin yansımalarıdır.

Elbette Batı'da olduğu gibi Türkiye'de de olguları nesnel ve bilimsel olarak tahlil eden bilim adamları vardır. Mümtaz Turhan (1908-1969) bunlardan biridir. Garplılaşmanın ya da Batılılaşmanın ne olduğunu yarım yüzyıl önce açık seçik ortaya koymuştur. Garplılaşma olgusunun aslını anlamaya çalışmış ve onu ilmî tahlillerle açıklamıştır (Turhan, 1980).

M. Turhan'a göre, "bugünkü Garp medeniyetinin esas unsurları ilim, amelî hayata tatbikinden ibaret olan teknik, insan haklarını teminat altına alan hukuk ve hürriyettir. Hakiki garplılık ise bunların prensiplerine bağlılıktır" (Turhan, 1980). "Garbın hudutsuz üstünlük ve kudreti ilimden gelmektedir" (Turhan, 1980). Ona göre, ilimden, "arada hiçbir fark gözetmeksizin bütün insanlığa, maddî ve manevî sahalara şâmil umumî bilgiyi meydana getiren bütün ilim kollarını" anlamak gerekir. Medeniyetin gelişmesi için psikoloji ve sosyoloji temel bilimlerdir. Turhan'a göre, Türkiye'nin 50 yıl önce, " en az iki bin sosyalpsikoloji ve bin sosyoloji âlimi"ne ihtiyacı vardı (Turhan, 1980).

Turhan'a göre, sağlıklı Garplılaşabilmek için, "ilim, ilim zihniyeti, teknik, hukuk ve hürriyetten oluşan temel unsurlarla, bunlara ait müesseseleri kuvvetlendirmeli ve inkişaf ettirmelidir. Çünkü Garp medeniyeti, bu unsurlara ve onların prensiplerine dayanan müesseselerden teşekkül etmiş bir nizamdır". Bu medeniyete "intisab edilmek isteniliyorsa, …bu nizam ve kıymetler manzumesi içinde *yaratıcı olunması* mecburiyeti vardır" (Turhan, 1980).

Yaşadığımız değişmeler nazarı dikkate alınırsa görünüş itibariylke batılılaşıyoruz demektir. Çünkü eski hayatımızdan farklı batıya benzer bir hayat sürdürüyoruz, fevkalade değişmiş bulunuyoruz. "Bize ait olan ve korunması gereken

---

[4] Bunun için bkz. Şükrü Hanioğlu, "Batılılaşma", *TDVİA*, c. 5, s.148

değerleri bile sırf bize ait olduğu için değiştirdik" ve değiştiriyoruz. Turhan'ın ifadesine göre, "aslında hakikî garplılaşmanın bir manada bize has olan bu kıymetleri muhafaza edip geliştirmekten ibaret olduğunu kavrayamamış, onları zedelemeyi marifet saymışız" (Turhan, 1980).

Turhan'a göre, "bugün birçokları şekil ve kalıptan ibaret kalmaya mahkum olan, bizdeki bu değişmeler, ilim, hakikî ilim ve teknik müesseseleri kurulduğu, birinci sınıf ilim ve teknik adamlarından teşekkül eden bir ihtisas kadrosuna sahip olunduğu gün asıl mana ve muhtevalarını kazanacaklardır. Bunlar olmadığı müddetçe, yani memlekette hakikî ilim müesseseleri kurulmadıkça yeter sayıda birinci sınıf ilim adamları bulunmadıkça bütün değişmeler bir kalıptan ibaret kalacak ve bizi garba yaklaştıracak yerde, ondan uzaklaştıracaktır" (Turhan, 1980).

Turhan, "…Garplılaşmadan, bir millet veya cemiyetin kendi örf ve âdetleri, ananeleri içinde ziraî, iktisadî, sınaî, siyasî, maarif, sanat ve sair içtimaî faaliyet ve sahaları ihtiva eden umumî bir kültür inkişafını" kastetmektedir. "Bu da, ona göre, Garptan her şeyden evvel ilim ve teknikle ilmî zihniyeti almakla tahakkuk edebilecektir. Onun için bunun adına ister Garplılaşma, ister muasırlaşma veya modernleşme, ister ilerleme densin hiçbir ehemmiyeti yoktur" (Turhan, 1980).

Türkiye'nin yetiştirdiği ender bilim adamlarından biri olan Turhan'ın bu tahlilleri, aramızdan ayrılışının kırkıncı yılında da hala doğru ve geçerlidir. Ne var ki uygulamaya yansıdığını söylememiz mümkün değildir. Çünkü onun arzuladığı bilimsel zihniyet toplumun temel niteliği haline getirilememiş, ülkemiz, hatta üniversitelerimiz ve araştırma kurumlarımız, ilmî çalışmaların rahatlıkla yürütülebileceği ve özgün bilgi üretilebileceği ortamlar haline dönüştürülememiştir. Bu tespitimi, yine bu salonda, 06 Mart 2009 günü sunduğum bir bildiride temellendirmeye çalışmıştım. Onları olduğu gibi tekrar edecek değilim. Ancak, çağdaşlaşmanın temel prensibi olan özgün bilgi üretiminde, dolayısıyla batılılaşma, modernleşme ya da çağdaşlaşmada nerede olduğumuzu çok çarpıcı bir biçimde gösteren bir iki örnek sunmama müsaade etmenizi istirham edeceğim. Böylece Mümtaz Turhan'ın haklılığını da açıkça görmüş olacağız.

Kamuoyunda genel anlamda tıbbın Türkiye'de son derece gelişmiş olduğu söylenir ve böyle bilinir. Uluslar arası indekslerde taranan dergilerde en fazla yayın yapan guruplardan biri de tıpçılardır. Tıp fakültelerinin, öğrencilerinin ve öğretim üyelerinin sayılarında da büyük artışlar olmuştur. Hastalıklarla mücadelede de durumumuz oldukça iyidir. Ne var ki, bir tıp bilginimiz, bu başarıları ve benzerlerini

anlattıktan sonra, Türkiye'deki tıp bilimini *özgün bilgi üretimi* açısından şöyle değerlendirmektedir:

"Batı ülkeleri ile aramızdaki fark zaman zaman onlu, hatta yirmili yıllara çıkmaktadır (Tablo III ve IV). Ancak üzülerek itiraf etmeliyiz ki esasında bütün bunlar tıptaki gelişimler değil, gelişmelerin 'taklit' edilme yıllarıdır. Yoksa adını hastalıklara vermiş (Hulusi Behçet gibi) veya adı ile anılan yeni aletler ve yöntemler geliştirmiş (Gazi Yaşargil gibi) hekimlerimizin sayısı çok azdır" (Yurdakök, 2001).

"Ülkemizin sağlık düzeyinin tek sorumlusunun hekimler olmadığı herkes tarafından bilinmektedir. Bununla birlikte hekimler olarak bizler yeterince görevlerimizi yapıyor muyuz sorusuna da cevap vermek zorundayız. Hekim tıp bilgisini ve tıbbi teknolojiyi uygulayan kimsedir. İyi bir hekim olabilmek için öncelikle iyi bir tıp bilgisine sahip olunması gerekir. Bunun tek yolu da iyi bir okuldan mezun olmaktır (doğal olarak istisnalar kaideyi bozmaz). İkincisi tıbbi teknolojinin kullanılmasıdır. *Esasında tıbbi teknoloji önce üretilir, sonra kullanılır* (vurgu bana ait BY). Gelişmiş ülkelerdeki durum böyledir. Bizim gibi gelişmekte olan ülkelerde (geri kalmış demeye dilim varmıyor) ise gelişmiş ülkelerin geliştirdikleri teknoloji uygulanır.

Bu durum hekimlerin taklitçi bir konuma gelmelerine yol açmakta; toplumda ve hekim çevrelerinde teknolojik ürünlerle 'oynaşmanın' en yüksek düzeyde bilimsel tavır olduğu şeklinde bir anlayışın ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Kişi bu taklitçilik batağına saplanırsa, bir yandan teknoloji emperyalizminin oyuncağı veya uşağı olmakta, öte yandan taklitçiliğin doğasından dolayı öncelikle hep taklit edilmesi gereken şeyin yaratılmasını beklemekte, yani daha baştan kendini geri kalmaya mahkûm etmektedir. Artık bilimsel araştırmalar yapan, ülkemizin sorunlarına ve koşullarına yönelik teknolojik gelişmeler peşinde koşan hekimler değil, başkalarının yaptıklarını taklit eden, onların geliştirdikleri cihazları kullanmakla yetinen hekimler rağbet görmektedir. Özel hastaneler de menfaatleri gereği bu ortamı desteklemektedir.

Bu taklitçilikten kurtulmanın tek yolu içimizdeki "*yaratıcı düşünce*"yi harekete geçirebilmemizdir (Yurdakök, 2001).

İkinci bir örnek: Üniversitelerden, Koç, Zorlu gibi büyük firmalardan, TUBİTAK, DPT, Sanayi Bakanlığı gibi devlet kuruluşlarından, büyük ve küçük kobilerden ve Otomotiv Sanayicileri Derneği gibi ilgili sivil toplum kuruluşlarından otuz temsilcinin katıldığı ve kültürün en önemli unsurlarından birisi olan *Türk Teknolojisi'nin, Cumhuriyet'in kuruluşundan günümüze kadar geçirdiği*

merhalelerin ve dünya teknolojisi içindeki yerinin -özgün bilgi üretimi ve uygulaması açısından- sorgulandığı ve evrensel bir muhasebesinin yapıldığı bir ilim toplantısında[5] varılan sonuç ve manzara aynen tıpta olduğu gibidir.

AR-GE çalışmalarıyla özgün bilgi üreten ve bunu uygulamaya geçirerek cam sanayisinde önemli başarılara imza atmış ve dünyaya açılmış bulunan Şişecam[6]; kimyasallarda özellikle boyada, önce *özgün bilgi icat edip* sonra üretime geçen ve yurt dışına teknoloji ihraç eden Kimetsan[7] ve *özgün teknolojisi* sayesinde bugün dünyaya iş makineleri ihraç eden Hidromek[8] bu alanda üç istisnayı temsil etmektedirler. Bunlar özgün bilgi üretimi açısından önemli başarılardır. Demek ki, isteyince ve çalışınca başarılabilmekte, yaratılabilmekte, özgün bilgi üretilebilmekte ve teknolojiye dönüştürülerek ihraç edilebilmektedir.

Evet, Mümtaz Turhan'ın da ısrarla belirttiği gibi, batılılaşmanın ya da çağdaşlaşmanın, esas itibariyle insanca yaşamanın en önemli amillerinden biri, *özgün bilgi üretimi* ve onun teknolojiye dönüştürülerek üretim yapılmasıdır. Fakat üzülerek belirtmek gerekir ki, istisnalar hariç, Türkiye'de, *ne özgün bilgi üretme bilinci ne de isteği ve çabası vardır. Bu bilinç, istek ve çaba, siyasette de, bürokraside de, iş dünyasında da ve ne yazık ki üniversitede de yoktur*. Bu bir vizyon meselesidir. Eğer kasıt yoksa öylesine bir *bilinçsizlik* hâkimdir ki, meselâ bir üniversitemiz, senatosunda kararlaştırdığı ve web sayfasına koyduğu *özgün bilgi üretimini* hedefleyen vizyonunu, "*çağdaş bilgiyi elde edip onu yeniden üretmek*" şekline dönüştürebilmiştir[9]. Yapılan araştırmalar, istisnalar hariç genelde, diğer üniversitelerimizin de özgün bilgi üretimi vizyonuna sahip olmadıklarını göstermektedir[10].

---

[5] Atatürk'ün Doğumunun 125. Yıldönümü Münasebetiyle *Türk Teknolojisinin Dünya Teknolojisi İçindeki Yeri Sempozyumu* (09–10 Kasım 2006 TOBB ETÜ Mavi Amfi. Bütün kayıtları arşivimde mevcut olan iki günlük bu sempozyuma sunulan bildiriler henüz basılmamıştır. Mutlaka kitaplaştırılması gereken bir çalışmadır.

[6] Yıldırım Teoman, "Şişecam'da Araştırma ve Teknolojik Geliştirme", *Türk Teknolojisinin Dünya Teknolojisi İçindeki Yeri Sempozyumu*'na sunulan bildiri.

[7] Erol Özensoy, "Kimetsan Subazlı Endüstriyel ve askerî Kamuflaj Boyaları / Kaplamaları – Teknoloji İthalâtından Teknoloji İhracâtına-", *Türk Teknolojisinin Dünya Teknolojisi İçindeki Yeri Sempozyumu*'na sunulan bildiri.

[8] Hasan Basri Bozkurt, "*Teknoloji Transferinden Teknoloji Üretimine", Türk Teknolojisinin Dünya Teknolojisi İçindeki Yeri Sempozyumu*'na sunulan bildiri.

[9] Bu değişiklik yaklaşık iki sene önce TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi'nin web sayfasında yapılmıştır. Yaptığım kontrolde halen 07.03.2009 tarihinde de duruyordu.

[10] Bahaeddin Yediyıldız, "Türkiye'de Üniversitelerin Vizyonu ve Özgün Bilim Üretimi", *Türk Kültürü – Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi-*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yayını, Ankara <Bahar> 2008 , s. 135 – 151.

Bu örnekler, gerçek batılılaşmanın veya çağdaşlaşmanın ne olup olmadığını, Mümtaz Turhan'ı da doğrulamak suretiyle, açık seçik göstermektedir. Öyle görülüyor ki, gerçek yönümüzü bulabilmemiz için, ilim zihniyetini yayma ve özgün bilgi üretme seferberliğine kalkışmamız gerekmektedir.Yeni ve doğru *bilgi üretimi bilinci* ve *isteğini* uyandırmak üzere gerçekleştirilecek böyle bir seferberlik, kesinlikle ülkemizde bir bilgi ve refah toplumunun doğuşuyla sonuçlanacaktır.

Kaynaklar

Atatürk'ün Doğumunun 125. Yıldönümü Münasebetiyle *Türk Teknolojisinin Dünya Teknolojisi İçindeki Yeri Sempozyumu* (09–10 Kasım 2006 TOBB ETÜ Mavi Amfi.

Berque, J. (1974). "Culture et Islam", *Aujord'hui I'Histoire*, Ed. Sociales, Paris, s.113-115; krş., J. Berque, Langages arabes du présent, Paris: Gallimard.

Bozkurt, H. B. "*Teknoloji Transferinden Teknoloji Üretimine", Türk Teknolojisinin Dünya Teknolojisi İçindeki Yeri Sempozyumu*'na sunulan bildiri.

C.Levi- Strauss (1973), *Anthropologie structurale deux*, Paris: Plon.

Fougeyrollas, P. (1967), *Modernisation des hommes, l'exemple du Sénégal*, Paris: Flammarion.

La Science et la diversité des cultures (1974). Paris: UNESCO, P.U.F.

Jacques Leclercq, J. (1963). Nous autres civilisations, Paris: Le Signe.

Özensoy, E. "Kimetsan Subazlı Endüstriyel ve askerî Kamuflaj Boyaları / Kaplamaları – Teknoloji İthalâtından Teknoloji İhracâtına-", *Türk Teknolojisinin Dünya Teknolojisi İçindeki Yeri Sempozyumu*'na sunulan bildiri.

Rocher, G. (1968), *Introduction à la sociologie générale*, Points, Paris: Points, c.III.

TDK (1998). Türkçe sözlük, 9. Bs., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları ve www.tdk.gov.tr adresinden 25 Ekim 2009 tarihinde alınmıştır.

Teoman, Y. "Şişecam'da Araştırma ve Teknolojik Geliştirme", *Türk Teknolojisinin Dünya Teknolojisi İçindeki Yeri Sempozyumu*'na sunulan bildiri.

Turhan, M. (1980). Garplılaşmanın Neresindeyiz?, Bütün Eserleri 1, , İstanbul: Yağmur Yayınları.

Yediyıldız, B. (1980). Batılılaşmanın temelleri üzerinde bazı düşünceler, *Birinci Millî Türkoloji Kongresi* (İstanbul, 6-9 Şubat) *Tebliğler ,* İstanbul, s.327-335.

Yediyıldız, B. (2008). Türkiye'de Üniversitelerin vizyonu ve özgün bilim üretimi, *Türk Kültürü – Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi-*, Bahar Sayısı, s. 135 – 151.

Yurdakök, M. (2001) "Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde Tıp Alanındaki Gelişmeler", B. Yediyıldız (ed.), *Atatürk'ün Ölümünün 62. Yılında Cumhuriyet Türkiyesi'nde Bilimsel Gelişmeler Sempozyumu (8 – 10 Kasım 2000) –Bildiriler ve Tartışmalar-*, , Ankara: H.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayını.

AYDIN-HALK ÇELİŞKİSİ VE MÜMTAZ TURHAN

Prof. Dr. Kemal GÖRMEZ* **Dr. Mustafa ALTUNOĞLU****

Özet

Türkiye'de aydın halk çatışması gündemden hiç düşmemiştir. Mümtaz Turhan bu sorunu ciddi olarak ele almış aydınlarımızdandır. Turhan için, Türkiye'nin medeni milletler içindeki yerini alamayışının/geri kalışının sebebi halkın cehaleti değil, hem nitelik hem de nicelik bakımından aydının kifayetsizliğidir. Ona göre bir ülkede geri kalmışlığında halkı suçlu göstermek çok anlamsızdır. Halk ve aydın arasındaki gerilimde, Mümtaz Turhan için aydının hissesine bir tür kültür snopluğu düşerken, gerilimin esas sebebi halkın medeniyet anlayışı ile aydınların medeniyet anlayışı arasındaki farklılıktır. Aydınlarımız gerçek batılılaşma ile tanışmamalarından dolayı gerçek ilim anlayışından uzaktırlar. Ona göre Türk aydınının batılılaşmayı batının maddi ve manevi kültürünün taklit edilmesi olarak algılaması çok önemli bir eksikliktir.

Anahtar Sözcükler: *Mümtaz Turhan, aydın, halk*

*Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, ** Gazi Üniversitesi

Aydın-halk ilişkisi Osmanlı'dan günümüze Türkiye'de çok konuşulan konulardan biridir. Modernleşme çabaları ile daha çok gündeme gelen konu, Türk demokrasisinin temel sorun alanlarından biri olmuştur. Cumhuriyetin kuruluş yıllarında Recep Peker ve arkadaşlarının davranışlarında ve eylemlerinde kendini iyice bulan bu çelişki bugün de ders çıkarılacak önemli ipuçları vermektedir.

Recep Peker, Halkevlerinin varlık sebebini açıklamaya çalıştığı bir konuşmasında "Biz ziyalılar bu toplumu aydınlatmakla görevliyiz." derken aslında Türkiye'de aydın halk ilişkisine yönelik söylenecek her şeyi söylüyordu. Ya da Abdullah Cevdet Batılılaşma için gerekli zihni değişikliğin şartlarını anlatırken de aynı şekilde düşünüyordu.

"Kadro" ve "Yön" çevreleri bu anlayışın uzantılarından birkaçı iken daha sonraları boy gösteren pek çok toplumsal harekette bu anlayışın izlerini görmek mümkündür.

Türkiye'de aydının temel özelliklerinden birisi devletle organik bağ içinde olmasıdır. Bu özelliği genellikle "devlet kurtarma" biçiminde tezahür ederken bir taraftan da aydını merkezî devletle ve yöneticileri ile ittifaka sokarken, Türkiye'de bir türlü çözülemeyen devlet-toplum kutuplaşmasının da ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Turhan bu gerçeği aydınların "Üstünlüğüne inandığı medeniyetin gönüllü bir mümessili olmak üzere yeniliklere karşı gösterilen mukavemetleri kırmak, aksülamelleri bertaraf etmek maksadıyla memlekette idari mekanizmayla birleşmesi veya onu eline alıp otoriter bir rejim kurması çok muhtemeldir." diyerek isabetli şekilde açıklamaktadır.

Aydın-iktidar bağına ilişkin olarak pek çok örnek bulunmaktadır.

Burada Ziya Gökalp'in iki dizesini hatırlamakta fayda vardır:

Ziya Gökalp,Talat Paşa için,

"Sen canları birleştiren bir ruhsun

Vicdanını sende görür cemiyet

O bir necat teknesidir, sen Nuhsun

Sen olmasan öksüz kalır bu millet."

Atatürk İçin,

"Sen dahisin buna çoktan inandık

Mefkuresiz rehberlerden çok yandık

Garbta şarklı yaşamaktan usandık

Kurtar bizi bu karanlık zindandan”

Sözlerini yazarken şahsi bir kusurundan değil, Türk aydınının genel karakterinden etkilenmektedir. (Güngör,1980: 234).

İdeoloji ve kültür üreticisi olarak aydın, kendi aydın-*latılmış'*lığını es geçerken, aydın-*latan'*lığı esasında kendi varoluşunu temellendirme çabası içinde. Bir başka deyişle, aydın, “ışığını kendi dışında bulduğunu gizlerken, ışığın nereden geldiğini, nasıl, ne zaman ve kimler tarafından yakıldığını problematik dışına atıp, söz konusu ışığın tarihselliğini ve münferitliğini de gizleyerek kendi kendisini zaman ötesi ve mekândan ari bir evrenselliğin taşıyıcıymış gibi ortaya koyabiliyor” (Cangızbay, 2002: 12). Kendini salt zihnî melekelerinden ibaret bir varlık olarak görmenin ve bu melekelere kendinden menkul bir değer atfetmenin kendisi, bütün gizleme girişimlerine rağmen, aslında bir tür yabancılaşmanın tezahürü olmanın ötesine geçememeye yazgılıdır. Çünkü, insanın içine doğduğu toplumsal-kültürel dünyanın rutininden bağımsız bir kendinde-varlık (monad) olarak kabul edilebilmesinin imkânsızlığı, pek tabi, aydın için de geçerlidir. Hayat, her daim, başkalarıyla paylaşılan ve birlikte yeniden üretilen bir gerçeklik olarak doğumla birlikte insanı çepeçevre sarar. Başkaları, yani ben-olmayan, şimdi ve burada gündelik hayatın rutini içinde iletişim kurduklarımız kadar, halef ve seleflerimizi de temsil eder. Bu türden bir hakikati görmezden gelmek ya da es geçmek, aydın olmanın zorunlu ön-koşulu olarak öneriliyorsa, aydına düşen, tekraren söylemek gerekirse, yabancılaşmanın kör kuyularında yitip gitmekten öte bir şey olamaz. Yabancılaşma, burada, sadece zorunlu olarak bir ortak yaşamı paylaştığımız başkalarına değil, tam da bir ortaklığı paylaşıyor olmamıza borçlu olduğumuz kendiliğimize de yabancılaşmadır. Aydın, bu türden bir yabancılaşma ile, “kendi doğrularını, iyilerini, güzellerini topluma da dayatabilmenin ve bunu meşrûlaştırmanın hem en kısa ve en rahat, hem de en emin yolu”nu (Cangızbay, 2002: 12-3) bulduğu vehmine kendi kendini inandıran kişidir.

İçine doğduğu gündelik hayat dünyası ile arasına mesafe koymayı aydın olmanın bir ön-koşulu olarak görmenin, aslında, kendini mümkün kılan şeyi ihmalle sonuçlandığının farkında olmayan aydın, doğru/iyi/güzel olanı ancak kendisinin temsil edebileceğine inanır: Kendi temsil ettiği değerlerin dışında kalan, onun için ilkel, habis ve irrasyoneldir, ivedilikle dönüştürülmesi gerekendir. Türk aydını esasında söylemek gerekirse, muasır medeniyetler seviyesine ulaşmanın önündeki en büyük engel, “halk”ın temsil ettiği geleneksel değerlerdir. Eğer toplumun muasır

medeniyetler içinde yer alması bir amaç olarak ortaya konmuşsa, aydın için aslolan, asrın icaplarına ayak uydurmak ve bütün bir sosyal hayatın bu minvalde tanzimidir.

Osmanlı'nın hızla güç kaybedişine karşı yegâne çare asrın icaplarına ayak uydurmaktı. Devletin yıkımının ancak birtakım modernleştirme pratiklerinin tatbiki ile engellenmesinin mümkün olabileceğinin düşünüldüğü bu evrede ortaya çıkan "aydın kitlesinin ana özelliği, halktan kopuk olmasıdır. Geniş şekilde modernleşen devletin dayanağı hâline gelen "aydın" (münevver) aynı zamanda Batı kültürüne açılmıştır" (Karpat, 2009: 53). "Batı kültürü", aydın için, kendi kültürüne nispetle ideal ve iyi/güzel olanı temsil eder. Devleti ve bütün bir sosyal hayatı asrın icapları istikametinde tanzim etmek için, aydının "dayanağı devlet olmuştur; çünkü belirli bir programı uygulamak için devletin mutlaka desteği ve yardımı gereklidir" (Karpat, 2009: 55). O hâlde, şunu söylemek mümkün, Osmanlı'nın son dönemlerinden itibaren, aydın yaygın bir biçimde devletlûdür, bürokrattır. "Bir yüzü ile devamlı hikmetler savuran, her şeyin doğrusunu yalnız kendisi bilen bir 'akl-ı evvel'; öbür çehresi ile yetki ve uygulama alanında her şeye gücü yeten, 'Dediği dedik' bir kuvvet ve iktidar odağıdır" (Ülgener, 2006: 102). Özcesi, hem ideolojik hem de sınıfsal düzeyde, merkezin vazgeçilmez unsurlarından biridir. Böylesi bir temsilin Türk aydını için en önemli yansımasının, bağımsızlığını yitirmek ve çevre (halk) ile bağ kurmaktan kaçınmak olduğunu söyleyebiliriz. Halk ile bağ kurmanın özü, aydın için, gündelik hayat dünyasının "halka rağmen" dönüştürülmesidir. Bir bakıma, aydını "aydın" yapan, "toplumun temel yapısına ve değer anlayışına yönelik –tasvip ve daha çok tenkit yollu- ve genellikle sabırsız, hızlı bir mesajın çıkış noktasını vermesidir" (Ülgener, 2006: 97). Aydının beklemeye tahammülü yoktur; aydın, hadiselerin kendi kendine oluşmasını bekleyecek kadar sabırlı değildir. Halkın bir an önce kuşatılması ve değerlerinin/yaşam biçiminin olabildiğince hızlıca dönüştürülmesi gerekir. Bu, Mümtaz Turhan'a atfen söylemek gerekirse, halkın tavır ve zevklerinden istihfafla uzak durma şeklinde tecelli eden bir kültür snopluğundan başka bir şey değildir (2001: 86).

Halk ve aydın arasındaki gerilimde, Mümtaz Turhan için aydının hissesine bir tür kültür snopluğu düşerken, gerilimin esas sebebi halkın medeniyet anlayışı ile aydınların medeniyet anlayışı arasındaki farklılıktır. "Halk anlayışında medeniyet dinsizlik, cinsî laubalilik, ahlaksızlık, başıboşluk, sorumsuzluk ve sefahat değildir. Halk, örf ve âdetlerine bağlı kalmanın modernleşmeye engel olmadığını düşünmektedir" (Yılmaz, 2003: 199). Buna mukabil, aydınların bir kısmı ise, "inkılapçılık maskesi altında Türk millî kültürünün temelini teşkil eden örf ve âdetlere saldırmaktadır" (Yılmaz, 2003: 199). Bu "yarı" ya da "sözde" Türk

aydınları, Turhan'a göre, "hakiki Batılılaşma ile tanışmadıkları için hakiki bir ilim zihniyetinden uzak, ilim zannettikleri, Batı zannettikleri şeyin taassubu içindedirler" (Yılmaz, 2002: 558). Türk aydını, Batılılaşmayı Batı'nın maddi ve manevi kültür ürünlerinin taklit edilmesine indirgediği için, sonuçları taklit etmekte ve fakat bu arada sebepleri gözden kaçırmaktadır. Bunun neden olduğu başarısızlığın sorumlusu olarak ise, aydın, değerleri ve hayat algısı esasında, halkı ilan etmektedir[1].

Turhan için, Türkiye'nin medeni milletler içindeki yerini alamayışının/geri kalışının sebebi halkın cehaleti değil, hem nitelik hem de nicelik bakımından aydının kifayetsizliğidir. O halde, Turhan'ın sözleriyle ifade etmek gerekirse, "bir memleketin geriliğinden halkını mesul tutmak kadar gülünç ve abes bir şey olamaz" (aktaran, Korkmaz, 2008:86). "Halk kendi sıhhatinden bile mesul tutulamaz; bütün medeniyet vasıta ve imkânları olduğu gibi, onunla ilgili eser ve sorumluluklar da ilim adamı ile aydına aittir. Şayet, Batılı bir halk ile Türk halkı arasında bir fark varsa, o, birisinin cahil, diğerinin okur-yazar olmasından değil; Türk halkının bu vasıta ve imkanlardan mahrum olmasına rağmen diğerlerinin bunlara fazlası ile sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla, medeniyet farkını doğuran halk değil aydınlardır" (Korkmaz, 2008: 86).

Özetle söylemek gerekirse, Mümtaz Turhan, Ziya Gökalp'in "hars" ve "medeniyet" ayrımını esas alarak, Batılılaşmanın ya da asrın icaplarını yerine getirmenin, kültürün total bir dönüşümüne yol açması gerekmediğini, iktisadi, ticari, ilmî, vb. alanlardaki "kalkınmacı"lığın (ilerlemeciliğin) kültürel alanda pekala "muhafazakarlık"a eşlik edebileceği kanaatindedir. Bu ikisi birbiri ile çelişmez. Aydın ve halk arasındaki çelişkinin esası, demek ki, aydınların, iktisadi, ticari, ilmî, vb. alanlardaki kalkınmacılık ile kültürel değerler arasında uyumsuzluk olduğu düşüncesindedir.

Kaynaklar

Cangızbay, K. (2002). *Sosyolojiler değil sosyoloji*. Ankara: Ütopya Yayınları.

Karpat, H. K. (2009).*Osmanlı'dan günümüze kimlik ve ideoloji*. İstanbul: Timaş Yayınları.

[1] Halkın, geri kalmışlığın temel sebebi olarak görülmesi, Türk siyasi tarihindeki pek çok anti-demokratik uygulamaya da kapı aralayacaktır.

Korkmaz, A. (2008). "*Mümtaz Turhan (1908–1968)*", Türkiye'de Sosyoloji içinde, der. M. Çağatay Özdemir, Ankara: Phoenix Yayınları.

Turhan, M. (2001). Kültür ve medeniyet. *Türkiye Günlüğü*, sayı 67, s. 85–93.

Ülgener, F. S. (2006). *Zihniyet, aydınlar ve izm'ler*. İstanbul: Derin Yayınları.

Yılmaz, M. (2002). "*Mümtaz Turhan*", Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce (Cilt 4-Milliyetçilik**)** içinde, der. Tanıl Bora, s. 552–579. İstanbul: İletişim Yayınları.

Yılmaz, M. (2003). "*Mümtaz Turhan"*, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce (Cilt 5-Muhafazakarlık) içinde, der. Ahmet Çiğdem, s. 192–201, İstanbul: İletişim Yayınları.

Güngör, E. (1980). *Türk kültürü ve milliyetçilik*. Ankara: Ötüken Yayınları.

TÜRKİYE'DE PSİKOLOJİ, SOSYAL PSİKOLOJİ VE MÜMTAZ TURHAN
(Bu Coğrafyanın İnsanlarının Gündelik Hayatında Değişen Tasavvurlar)

Prof. Dr. Sibel A. ARKONAÇ*

Özet

Bugün anabilim dalımızda yapılmakta olan araştırmaların temel meselesi bu coğrafyanın insanlarının gündelik yaşantılarındaki tasavvurların, yaşantıların ne gibi dönüşümler geçirdiğidir. Mümtaz Hocadan tevarüs eden miras bizi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Psikoloji Ana Bilim Dalını, ülkemizdeki diğer sosyal psikoloji bölümlerinden radikal bir şekilde ayırmaktadır. Biz, bu anabilim dalında her şeyden önce kendimize dair bilginin kendimize has dinamikleri olduğunun farkındayız. Gerçeklik tasavvurlarımızın, buna bağlı insan tasavvurlarımızın yine buna bağlı kendilik tasarımlarımızın batılı bilgi süreçlerinden farklı işlediğinin verilerini, insanların gündelik konuşmalardaki etkileşimlerinde çok rahatlıkla seyredebilmekteyiz. Hedefimiz (Arkonaç,2008,2004), bugünün Anadolu insanının gündelik sıradan etkileşimlerinde meydana gelen anlam dönüşümlerini seyredebilmektir.

***Anahtar Sözcükler**: Mümtaz Turhan, sosyal psikoloji, Türkiye'de psikoloji*

---

* İstanbul Üniversitesi

İstanbul Üniversitesi Psikoloji Bölümü Sosyal Psikoloji Ana bilim Dalında öğretim üyesi olarak çalışmaktayım. Hâliyle, Anadolu insanının dönüşümü meselesi kaçınılmaz doğal bir miras olarak, Mümtaz Turhan'dan Erol Güngör'e, Namık Ayvalıoğlu'ndan bana, benden genç meslektaşlarıma ve öğrencilerime miras kalmaya devam ediyor.

Bugün anabilim dalımızda yapılmakta olan araştırmaların temel meselesi bu coğrafyanın insanlarının gündelik yaşantılarındaki tasavvurların, yaşantıların ne gibi dönüşümler geçirdiğidir. Söz gelimi gündelik konuşmalarda kurdukları anlam dünyalarını, kendiliklerini, korkularını, argümanlarını ele alıp inceliyoruz. Bu çalışmalardaki meseleler bize Mümtaz Hoca'dan tevarüs eden mirasın ta kendisidir. Sorulara yaklaşım tarzlarımız farklılaşmış olsa da sorularımız aynı kalmaya devam ediyor. Belki geçen zaman sürecinde yaşadığımız yegâne farklılık ya da değişiklik sorularımızı soruş, cevaplarını arayış tarzlarımız oldu. Ana meselemiz ise aynı: Bu coğrafyanın dinamiklerini kendi bilgisi içinde seyredebilmek ve anlayabilmek. Bugünün Anadolu insanının kendisini, diğerlerini bir bütün içinde ne gibi bir gerçeklik dünyasında nasıl tasavvur edip yaşadığını anlamaya çalışıyoruz.

20. yüzyıldan bugünlere kadar psikolojinin genelinde ve de özelinde Türkiye'deki akademik psikolojide hem ortak hem de bize has birtakım sıkıntılar yaşıyoruz.

Bilgi, ya da bugünün popüler ve de biricik dayanağı sayılan bilimsel bilgi insanın kendisine, dünyasına dair tasavvurlarını değiştirir, dönüştürür. Dolayısıyla bilginin niteliği eninde sonunda o insanın, o cemaatin, o toplumun tasavvurlarını dönüştürmeye başlar. Bugün psikolojik bilgi, dünyada olduğu kadar coğrafyamızdaki sıradan insanların da dünyasında tartışılmaz bir yer kaplamaktadır. İnsan artık hissettiklerini, düşündüklerini, arzularını, korktuğu ya da sevmediği şeyleri psikolojik bilginin bilimsel dilini referans alarak değerlendirmektedir. "Kötü" durumunu değiştirmek ya da aslında 'iyi' hâlini sürekli korumak için bu referansa yapışmış hâldedir. Biz akademisyenler de doğumundan ölümüne kadar, büyürken, olgunlaşırken, yaşlanırken hatta ölürken bu bilgilere dayanarak dünyalarını daha iyi kılacaklarını düşünen bu insanların taleplerini akademik bilgilerimizle dolduruyoruz: ama belki daha da önemlisi kendimize yeni talep alanları yaratıyoruz. Bu durum dünyadaki psikoloji kadar Türkiye'deki psikoloji için de böyledir. Özellikle 1980'li yıllardan itibaren giderek hızlanan psikolojik bilginin yani bireyin psişesi, gelişimi, bireysel ve sosyal eğitimi ile ilgili bilgi gündelik yaşantımızın referansı hâline girdi. Dolayısıyla artık psikolojik bilgi bizi, "kendi tasarımı" çerçevesinde şekillendirmektedir.

Psikoloji bugüne kadar bilimsellik vasfını kullanarak insana kendisiyle ilgili, başına gelenlerle ilgili bilgiler vermiş, bu bilgilere göre onları 'normal' ya da 'anormal' statüsüne atamıştır. Söz gelimi bugün hepimiz fena olanı, kötü olanı 'hasta', 'psikopat' gibi psikolojik terimlerle anlamlandırmakta, bu anlamaların getirdiği eylemlere girişerek 'adam tedaviye muhtaç' yargılarına varabilmekteyiz. Eskiden kötüler cezalandırılırdı. Ama artık psikolojinin yardımcı olmasını talep etmekteyiz. Psikoloji de her seferinde piyasaya yeni sağaltım yöntemleri sürerek kendini ve talep edileni bu surette meşrulaştırmaktadır.

Bu şekillendirme neticesinde psikoloji kendine "yeni talep alanları" doğurduğu gibi kendini bu talep alanlarının yegâne meşru mercii saymaktadır. Birçok anlamda toplumda iktidarın dilini kurmakta ya da bu dile yoldaşlık edecek bilgileri üretebilmektedir. Söz gelimi bilimsellik etiketi altında, toplumun daha iyileştirilmesi adına, sağlıklı bir ruhsal donanıma sahip, motivasyonu yüksek, iyi ilişkiler geliştiren, her zaman uyumlu, düzeni, grubu, topluluğu çatışmalara götürmeyen bir bireylik bilgisini, olması gereken olarak sunmaktadır. Dolayısıyla çelişkiler, çatışmalar, değişimler bu bilginin standart sapmaları hâline sokulmaktadır.

Batılı bir bilgi olan bilimsel bilgi bunu "bilimsel olan evrensel olandır", "bilimsel bilgi evrenseldir" düsturu altında yapar. Kültürel farkları tanımakla birlikte bu farkları satır aralarında kendi tasarımında eritir. Söz gelimi birey odaklı oluş ya da bir başka ifade ile sosyal dünyası içinde bireyin kendisinin önceliği esas alındığından, kültürler arası fark bu esas üzerinden okunur ve o kültürün bu esastan farkı konu edilir. Bunun gündelik hayattaki neticeleri dikkat çekicidir. Psikolojinin birey merkezli gizli dili artık Batı dışı toplumlarda o kültürün, cemaatin, dilinde üretilmektedir; bizzat gündelik hayata ve dile girmiş durumdadır. Yöneticiler, idareciler, eğitmenler, ebeveynler bu psikolojik özellikleri esas ve hedef kabul etmektedirler. Söz gelimi Türkiye'nin rasyonel, kendine yeten, birey odaklı modern benlik yapısına sahip olmaması bir eksiklik olarak çocuk gelişiminden, sosyal alanlara kadar tartışılabilmektedir. Dahası bunun tersine çevrilmesi için gereken eğitimler verilmekte ve eğitim grupları dahi kurulmaktadır.

Yakın zamana kadar psikoloji, üretilen bilimsel bilginin tarihselliğini ve sosyal oluşunu nesnellik adı altında dışarıda bırakmaktaydı. Yani insana dair olanın belli bir geçmiş ve de sosyal alan içinde ancak diğer insanların varlığında ortaya çıktığı, bunların dinamikleri belirlediği dolayısıyla hakkındaki bilginin de sürekli dönüşüp değişen bir bilgi olduğu göz ardı edilip yok sayılıyordu. 1990'lı yıllardan itibaren özellikle sosyal psikoloji insana dair olanın tarihsel ve sosyal olarak sürekli

dönüşüp değiştiğini fark etmeye başladı. Ayrıca kendi bilimsel bilgisinin söz gelimi önyargılar, tutumlar, demokratik grup ilişkileri, grupta söz birliğinin kurulması gibi bilgilerin toplumda talep alanları ürettiğini, en önemlisi de ürettiği bilginin gündelik yaşantıda sıradan insanın kendisi ile ilgili anlamalarını değiştirdiğini gördü. Bu durum kendi bilgisinin toplum içinde "normal olan" adına, "doğru olan" adına müdahale edici vasfını sorgulamasına yol açtı.

Ne yazık ki aynı şeyi Türkiye'deki psikoloji ve sosyal psikoloji için söylemek mümkün değil. Bugün kendi yerel bilgisine kültürler arası farklılık zemininden bakmaktadır. Burada farklı olan kendi yaşadığı kültürün bizzat kendisidir. Bu sebeple özellikle müdahaleci vasfını toplum içinde, elitist yani doğru bilginin biricik sahibi konumuyla meşrulaştırmaktadır. Ya da en iyi niyetle, Batılı bilimsel psikolojik bilginin yerel versiyonlarına ulaşmaya çalışmaktadır. Sözgelimi birey odaklı bir toplum olmadığımız kabul görmekte (Kağıtçıbaşı, 2005) ama ilişkisel bir benliğimiz sebebiyle de söz gelimi toplumsal reformların geciktiği ya da özgür bağımsız kararlar alamadığımız söylenebilmektedir (Gülerce, 2008). Veya söz gelimi Mardin'in Bilge köyündeki toplu cinayet hadisesi, cinayeti işleyenler ve kurbanlar açısından bireylerin gelişmemişliği, bireyin özgür iradesini kısıtlayan geleneksel yaşantı bilgisi gibi kavramlar üzerinden tartışılabilmektedir.

Mümtaz Hoca'yı takip ettiğimiz çizgi işte tam burada bizi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Psikoloji Ana Bilim Dalını, ülkemizdeki diğer sosyal psikoloji bölümlerinden radikal bir şekilde ayırmaktadır. Biz, bu anabilim dalında her şeyden önce kendimize dair bilginin kendimize has dinamikleri olduğunun farkındayız. Gerçeklik tasavvurlarımızın, buna bağlı insan tasavvurlarımızın yine buna bağlı kendilik tasarımlarımızın Batılı bilgi süreçlerinden farklı işlediğinin verilerini, insanların gündelik konuşmalardaki etkileşimlerinde çok rahatlıkla seyredebilmekteyiz. Hedefimiz, bugünün Anadolu insanının gündelik sıradan etkileşimlerinde meydana gelen anlam dönüşümlerini seyredebilmektir (Arkonaç, 2008).

Burada Mümtaz Hoca'dan muhtemelen ayrıldığımız tek nokta, onun devrinin baskın pozitivist bilimsel anlayışıdır. Mümtaz Hoca'nın toplumda değişmelerin nasıl gerçekleştiğine dair fikirleriyle, Modernizmin tepeden inme sorgulanmayan bir devlet projesi olmaktan çok toplumun dinamiklerinde kendine has bir dönüşüm olduğunu savunduğunu hepimiz biliyoruz. Zaten bugün sosyal bilimciler olarak toplumda gözlediğimiz, içinde birer üyesi olarak yaşadıklarımız da hocamızın ne kadar haklı olduğunu gösteriyor.

Bugün takipçileri olarak bizim yaptığımız, toplumumuzda gündelik etkileşimlerde kurulan anlam dünyalarını incelemek. Ama bu incelemenin hedefi, olması gerekenin ne olduğunu ortaya çıkarmak değildir. Söz gelimi araştırmalarımızın arkasındaki ajanda coğrafyamızın insanının nasıl modern bir birey olması gerektiği değildir. Çünkü olması gereken dediğimiz şey aslında olmakta olanlar arasında alternatif bir ihtimalden başka bir şey değildir. Benzer şekilde neler olabileceğine dair tahminlerde de bulunmuyoruz. Çünkü tahmin işinin kendisi zaten toplumun dinamiğini zamanda dondurma işinden başka bir şey değildir. Tahmin etme işi, araştırmacının araştırmasını yapabilmesi için değişkenlerin sabitlenmesini gerektirir ki bu da yaşamın kendisine aykırı düşer. Yaptığımız ve yapabileceğimiz tek şey hâllerin farkında olmak ve bunu anlamlandırabilmektir. Zamanda bir araya gelmişlerin ya da yakın düşenlerin ürettikleri süreçleri açıklayabilmektir.

Bu düşünce bizim, bilim dünyasının diğer üyeleriyle yaşadığımız metodolojik ortaklığımızdır. Onlardan ayrıldığımız nokta ise sürecin ürettiği bilginin başka süreçlere genellenemezliğidir. Söz gelimi sosyolojik alandaki çalışmalar bize açık bir şekilde Anadolu modernleşmesinin kendine özgü dinamikleri olduğunu göstermektedir. Makro düzeydeki bu gözlemler hâliyle mikro düzeyde bizim çalışmalarımızla bütüne tahvil olmaktadır (Arkonaç, 2004; 2006a; 2006b). Söz gelimi gündelik Türkçe konuşmalarda konuşanların, Batı'nın tersine, kendini ya da karşısındakini anlamaya odaklanmadığını aksine özellikle konuşmanın devamlılığını gözeten bir etkileşim kurduğunu görmekteyiz (Tekdemir, 2007). Bir başka ifade ile söylenenlerin doğru anlaşılmasından ziyade konuşmanın kendisinin devam ediyor olması öncelik taşımaktadır. Bu hâli, Batılı tarzlarla karşılaştırarak anlamak yerine, kendi içinde neyi işaretlediğini arıyoruz yani; konuşmacıların konuşmanın kendisini sürdürmeyi önemseyerek ne elde etmeye çalıştığını, neyi tasarrufunda tutmaya çalıştığını anlamaya çalışıyoruz.

Aynı şekilde toplumda yaşanan modernleşme sürecinin Türkçe konuşanların "kendi oluşlarını" da dönüştürdüğünü görüyoruz. Söz gelimi Türkçe konuşmalarımızda kendi varlığımızı konuşmadaki eylemsel sorumluluğa göre ön plana getirebiliyoruz ya da belirsiz hâle sokabiliyoruz (Arkonaç, 2009). Veya eğer eylemin kendisi açık seçik bir sorumluluk yükleyecek ise ben oluşları toptan ortadan kaldırıp tam bir belirsizlik içinde yapılması gerekenlerin neler olduğunu saatlerce konuşabiliyoruz (Tekdemir, Arkonaç ve Çoker, 2006).

Kültürler arası psikoloji açısından bu olayı ele alacak yerli bir sosyal psikolog için bu durum bireyin özgür iradesini kullanamaması, sorumlu, rasyonel bir

birey olamaması olarak yorumlanacaktır. Biz ise böyle bir karşılaştırma zemini kullanmıyoruz. Aksine, birey olarak kendi varlığını konuşmalarında ön planda tutmaya başlayan Türkçe konuşan bu kişinin kendi varlığını kendi tasarrufunda tutmak gibi özgün bir strateji ile hareket ettiğini düşünüyoruz (Arkonaç, 2009). Kendini ayrıştırmayı, özerkleştirmeyi Batılı gibi bir mutlaklık hâlinde yaşamak yerine stratejik bir tercih olarak kullanmaktadır.

Bu strateji ona aynı zamanda rasyonel olanla irrasyonel olanı iç içe inşa edebilmesine, söz gelimi korkusu ile korkusunun rasyonel ifadesini bir arada üstelik herhangi bir argüman öne sürmeden şahsi kanaatler hâlinde kurabilmesini sağlamaktadır (Çoker, 2007).

Türkçe konuşan bireyin gündelik sıradan yaşantısında seyrettiğimiz bu dönüşümler, başta Mümtaz Hoca'nın kültür değişmeleri üzerine yaptığı çalışmalar olmak üzere bugüne taşıdıklarımız sayesinde, bize kendimizle ilgili yeni ufuklar açtığı gibi Batılı modernizmden ve Batılı bireysellikten farklı bu coğrafyanın bilgi dünyasında yeni ilmî cihatlara yol göstereceğine inancım tamdır.

Kaynaklar

Arkonaç, S. (2009). Local constructions of singularities:subject positionings in Turkish conversations. *Theory and Psychology basımda.*

Arkonaç, S. (2008). *Psikolojide insan modelleri ve yerel insan modelimiz*. Ankara: Nobel Yayınevi.

Arkonaç, S. (2006a). Psikolojinin değişen paradigması ve değişmeyen sorunları. *Türk Psikoloji Bülteni, 12* (39) 1–12.

Arkonaç, S. (2006b). Psikolojik bilgide yerel insan tasarımı. *Türk Psikoloji Bülteni, 12* (39) 13–20.

Arkonaç, S. (2004). Gerçekliğin sosyal inşasında kartezyen olmayan özne. Arkonaç, S. (Ed.). *Doğunun batının yerelliği: bireylik bilgisine dair.* (249–273). İstanbul: Alfa Yayınları.

Çoker, Ç. (2007). *Bir sosyal fenomenin değerlendirilmesi üniversite öğrencilerinin kullandıkları söylemler ve kaynakları*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İ.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Gülerce, A. (2008). On the absence of a presence / The presence of an absence: Psychoanalysis in the Turkish context. *Theory and Psychology,* 18, 237-251.

Kağıtçıbaşı, Ç. (2005) Autonomy and Relatedness in Cultural Context: Implications for Self and Family. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 36, 403–422.

Tekdemir, G. Arkonaç, S., Çoker, Ç. (2006). Konumlandırma teorisi: Türkçe seyreden konuşmalarda konumlanışlar. *14th Ulusal Psikoloji Kongresi*, Ankara, Türkiye.

Tekdemir, G. (2007). Türkçe gündelik konuşmalarda strateji yokluğu. *1. Yüksek Lisans Psikoloji Öğrencileri Kongresi*, 21-24 Haziran, İzmir Ekonomi Üniversitesi, İzmir.

İLERİCİLİK VE GERİCİLİK: SOSYAL HAYATA YANSIMASI

Prof. Dr. Kadir CANGIZBAY*

Özet

İlericilik- gericilik dikotomisinden söz etmek için öncelikle toplumsal değişmeden söz etmek gerekmektedir. İlericiler, toplumu ileriye götürme ve ileriye doğru değiştirme iddiasındadır. Bu nedenle ileri olan kendisi için aynı zamanda iyi olan demektir. Fakat söz konusu olan iyi de toplumda henüz var olmayan iyidir. İlericilerin kendilerine toplumu aydınlatmak adına biçtiği eğitmenlik rolü belirli bir egemenliği/üstünlüğü de beraberinde getirmektedir. Böylelikle ilericiler düşüncelerinin karşısında yer alan gericileri kötü ilan edeceklerdir. İlericilerin nelerin kötü olduğunu olayların özünden değil de kimler tarafından savunulduğuna bakılarak değerlendirmeye alması önemli noktadır. İlericiler gericiliği tanımlamak için neye kötü diyeceğini belirlerken tam bir siyasi pragmatizm içinde davranmaktadır. İşte bu tespitin ışığında, ilericilik-gericilik dikotomisinin içinde vücut bulduğu Osmanlı-Türk modernleşmesini salt düşünsel-felsefî akımlar temelinde açıklamaya kalkışmanın bir ayağı eksik, dolayısıyla sürecin bütününü kuşatma dinamiğinden yoksun bir yaklaşım olduğu açıklık kazanır.

Anahtar Sözcükler: *İlericilik, Gericilik, dikotomi, toplumsal değişme, modernleşme.*

---

* Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Gericilik-ilericilik dikotomisi; şimdilerde yerini büyük ölçüde şeriatçı-laik ya da demokrat-cumhuriyetçi ikililerine bırakmış gibi görünüyor, ama aslında her üçü de hemen hemen aynı anlamda kullanılıyor.

Önce şunu belirtelim: Gerçek kişilerin laik olması imkânsız, laik olarak nitelendirilmeleri de anlamsızdır; zira laiklik, devletin veya herhangi bir başka kurumun hiçbir tasarrufunda dini referans almama, bütün inanç sistemlerine eşit mesafede bulunma ilkesidir, ki böyle bir şeyin değil gerçek insan bireyleri, diyelim Hristiyan bir ülkede çan sesine alışmış, dolayısıyla bu sesi duyunca ürkmez iken, ezan sesi duyar duymaz ürküp alışılmışın dışında tepkiler veren herhangi bir evcil hayvan için bile söz konusu olamayacağı açıktır. Bunun yanı sıra demokrat-cumhuriyetçi şeklindeki bir dikotomi de, aslında tam bir saçmalıktır: Ne Fransa Cumhuriyeti İsveç Krallığı'ndan daha az demokratik, ne de Suudî Arabistan Krallığı Kuzey Kore Cumhuriyet'inden daha az müstebittir.

Ayrıca şu iki hususun altını da kuvvetle çizmek gerekir:

Birincisi, salt seçimlere ve halk oylamalarına indirgenmiş bir demokrasi için otokratik bir çoğunluk diktasına dönüşmek kadar kolay hiçbir şeyin olmadığı;

İkincisi ise, aslında demokrasinin en tartışılmaz ön koşulu olan çoğulculuğun, kimlikler üzerinden yol aldığı takdirde, ilk bakışta fevkâlade masum insanî bir talep gibi görünen 'inancına göre yaşama özgürlüğü'nü sağlayacağım derken vatandaş olarak insan kavramını kendi içinden un ufak edip, uç noktaları itibarıyla, değil Büyük Fransız Devrimi, Magna Carta'ya bile ulaşamamış ilkel zihin yapılarıyla imtizaç eder hâle gelme tehlikesi: Müslümanı günaha girmekten kurtarmak üzere içkiyi yasaklamaktan, Hindu isen, inancın gereğidir ve de sevaptır diye dul kalan yengeni canlı canlı yakıp ölmüş ağabeyinle öteki dünyada buluşturmaya, sınırsız bir özgürlükler yelpazesi; formülü çok-hukukluluk sloganı da kültürel çoğulculuk olmak üzere.

İlerici-gerici dikotomisini ele almak için baş vurmak zorunda olduğumuz şey, ister istemez 'toplumsal değişme' kavramı olacaktır; zira 'ilerici', toplumu 'ileri'ye doğru değiştirme peşinde/iddiasındadır ve kendisi için 'ileri', aynı zamanda 'iyi olan' demektir de. Ancak bu 'iyi', ilericinin değiştirmek istediği toplumda henüz mevcut/yerleşmiş olmayan bir 'iyi'dir; dolayısıyla söz konusu toplum için yeni olan, ister istemez söz konusu toplum için yabancı olandır da. Bu yeni ve yabancı olanı halka tanıtmak, ne olduğunu anlatıp benimsetmek işi ise ister istemez ilericiye düşecektir ve işin püf noktası da tam tamına buradadır: İlericiyim diyen, bunu dediği anda, kendi kendisine öğretmenlik/eğitmenlik rolü de biçmiş olur ki bu aynı

zamanda bir üstünlük iddiası/egemenlik talebidir de. İlericinin bu yolda ilk yapacağı şey ise, söz konusu iddia ve talebine karşı çıkanları gerici, onların savundukları her ne var ise –ileri, kendi gözünde iyi ile özdeş olduğuna göre- tümden ve herkes için kötü olarak ilan etmek olacaktır. Burada önemli olan, ilericinin neyi kötü olarak ilan edeceğini, böyle ilan edilecek şeyin kendi içeriğinden/özelliklerinden, kısacası kendisinden kalkarak değil, kimler tarafından sahip çıkılıp savunuluyor olduğuna bakarak tayin ediyor olmasıdır: İlerici, kendi iyilerini seçerken şu ya da bu ölçüde entelektüel bir hasbîlik (çıkargütmezlik) içinde olabilir, ama gericiliği tanımlamak üzere neye kötü diyeceğini tayin ederken tam bir siyasî pragmatizm (çıkarpeşindelik) doğrultusunda davranmaktadır. İşte bu tespitin ışığında bakıldığındadır ki, ilericilik-gericilik dikotomisinin içinde vücut bulduğu Osmanlı-Türk modernleşmesini salt düşünsel-felsefî akımlar temelinde açıklamaya kalkışmanın bir ayağı eksik, dolayısıyla sürecin bütününü kuşatma dinamiğinden yoksun bir yaklaşım olduğu açıklık kazanır. Yine aynı ışık sayesindedir ki, en ileri fikirler arkasına saklanarak statükoculuğun dik alasının yapılabileceğini ya da birbirlerinin en zıddı argümanlarla ortaya çıkan toplumsal gruplar arasındaki sembiyotik (yek diğerini besleyerek birlikte var olmaya ilişkin) ilişkilerin ilerici-gerici türünden antinomiler aracılığıyla gözlerden gizlenebileceğini ortaya çıkartabiliriz.

Bu noktada ilericilik adına nelerin savunulduğundan ve nelerin gericilik diye mahkûm edildiğinden çok, buradaki toplumsal öznelerin kimler olduğuna bakmalıyızdır; zira, ilericiliğin bütün toplumlar ve zamanlar için geçerli tek bir içeriği yoktur veya ilericilik adına savunulanlar ne her toplumda, ne de her dönemde birbirlerinin aynısıdır: II. Mahmut döneminin en radikal ileri adımı olan fes, Kıyafet Devrimi Türkiye'sinde gericiliğin en tartışılmaz sembolü olacaktır. Bu, aynı zamanda, insanın kendi çaba ve girişimleriyle mevcut olandan daha iyi bir dünya yaratabileceği inancına dayanan ve bütün insanları aynı türe mensup olma esasında eşit ilan ederken hümanizmi kurup enternasyonalizmin yollarını döşeyen bir düşüncenin kendisine hayat veren toprakların dışına taştığı ölçüde ne derecede içeriğinden boşaltılıp şekilsel tezahürlerine indirgenebileceğinin de en mükemmelinden bir örneğidir. Feodalitenin bölük pörçüklüğünü aşıp vatandaş kavramı temelinde insanın hukuksal eşitliğini sağlama yönündeki en tartışılmaz ileri adım durumundaki ulus devletin de, sosyo-ekonomik olarak bütünleşmemiş unsurlar üzerinde ne denli baskıcı bir mekanizmaya dönüşebildiğini görebilmek için ise hiç mi hiç uzağa gitmemize gerek yoktur. Hakeza, Batı Avrupa için insanın insan-dışı karşısında özgürleşmesine tekabül eden –Cemil Meriç'in tabiriyle- 'Tanrı'yı (dini,

kiliseyi) parantez içine alma' işi, sosyo-ekonomik süreçler çerçevesinde değil de devlet eliyle toplumun üstünden bir defada siyasal olarak gerçekleştirilmek istendiğinde insanın özgürleşmesi yolunda hızlandırılmış bir adım olmak bir yana, tam tersi yönde devletin kiliseleşmesi, dolayısıyla Tanrı'nın değil toplumsalın parantez içine alınması sonucunu verecektir. Her kilisenin bir dini olacağına göre, ilericilik de artık bir devlet dini hâline gelirken, "din siyasallaşıyor" iddiasının aksine, siyaset dinselleştirilmiş olacaktır. Şöyle de söyleyebiliriz: Devlet gücünü elinde bulunduranlar kendi siyasal tercihlerini ilericilik adına tartışılmaz ve herkes için geçerli mutlak doğrularmış gibi dayattıkları ölçüde, kendilerine karşı çıkanlar da aynı formatta, yani din formatında (herkes için geçerli, dolayısıyla siyaseten tartışılması bile günah mutlak doğrular/nasslar va'z eden) bir dayanak çerçevesine sarılmak zorunda kalacaklardır. Türkiye'de tek parti rejimini kuranlar da aslında bu türden bir diyalektik çerçevesinde davranmışlardır. İlga ettikleri rejimin meşruluk temeli dinsel (hilafet) olduğu ölçüde kendilerinin meşruluğunu da, yine din kadar evrensellik ve kuşatıcılık iddiasındaki, daha doğrusu kendisine bu tür nitelikler atfettikleri bir 'ilim', 'fen' ve 'akıl' temelinde kurmaya yönelmişlerdir: "Hayatta en hakikî mürşit ilimdir." Bugün bile, ilericilik adına davrandıklarını ileri sürenlerin laik bir 'hayat tarzı'ndan söz ediyor olmaları, yani devlet tasarruflarına ilişkin bir ilkenin aynı zamanda insanların gündelik yaşamlarını da düzenleyebileceğini düşünüp ayrıca böyle bir şeyi de laiklik adına talep etmeleri ancak teokrasiler çerçevesinde tatbik mevkiine konulabilecek bir totalitarizm özlemiyle karşı karşıya olduğumuzu gösterir; ki yukarıda kullanmış olduğumuz terimlerle söylersek, totalitarizm de, her ne adına olursa olsun, toplumsalın devlet tarafından parantez içine alınmasından başka bir şey değildir. Ve işte tam bu noktada şunu da söyleyebiliriz: Böylesi bir totalitarizm ancak ve ancak -ister dinsel olsun isterse seküler- bürokratik bir sınıfın - yerine göre ilericilik, ama yerine göre pekala bir din adına da- savunup peşine düşebileceği siyasal bir tercih ve idealdir. Bunu söyledikten sonra bize düşen bir şey daha vardır ki, o da sosyolojiyi diğer bütün beşerî bilimlerden farklı ve onların 'ağabey'i kılanın "incelediği olguları bir an dahi olsun, bu olguların temelindeki gerçek toplumsal gruptan yalıtarak ele alamaz" olması olduğu hakikatini bize öğreten hocaları (Gurvitch, Granai ve Doğan Ergun) saygıyla anmaktır.

2 Kasım 2009 Pazartesi

III. OTURUM

13:30-15:30

MİLLETLEŞME VE MODERNLEŞME

(Gazi Konser Salonu)

Oturum Başkanı: Prof. Dr. M. Çağatay ÖZDEMİR, Gazi Üniversitesi

Mümtaz Turhan, Milletleşme Sürecimiz ve Tarih Bilinci

Prof. Dr. Mehmet ÖZ, Hacettepe Üniversitesi

Mümtaz Turhan'ın Bugün İçin Anlamı

Prof. Dr. Naci BOSTANCI, Gazi Üniversitesi

Ziya Gökalp, Mümtaz Turhan, Erol Güngör'ün Düşüncelerinin Günümüze Yansımaları

Prof. Dr. Özcan YENİÇERİ, Niğde Üniversitesi

Mümtaz Turhan'ın Milliyetçiliğe ve Modernleşmeye Bakışı

Prof. Dr. Abdullah KORKMAZ, İnönü Üniversitesi

MÜMTAZ TURHAN, MİLLETLEŞME SÜRECİMİZ VE TARİH BİLİNCİ

Prof. Dr. Mehmet ÖZ*

Özet

Tarihte milletleşme süreçleri farklı coğrafya ve kültürlerde farklılıklar arz etmiştir. Türk milleti, bazı teorik yaklaşımların ifade ettiği gibi hayalî bir topluluk değil tarihin derinliklerinden gelen millettir. Bu tarihî derinliğin idraki ancak sağlam bir tarih bilinciyle mümkündür. Cumhuriyet tarihinin seçkin milliyetçi mütefekkiri Mümtaz Turhan, gayet isabetli olarak, Türklerin daha Orta Asya'da başlayan milletleşme ve medeniyet davasının Anadolu'da Selçuklular ve Osmanlılar tarafından devam ettirildiği ve dolayısıyla Türk tarihinde böyle bir devamlılık arz ettiği düşüncesindedir. Mümtaz Turhan'ın düşüncesi bir yandan derinlikli bir millî tarih ve kültür bilgisi ve şuuruna dayanmakta öte yandan da Türk milletinin geleceğine yönelik olarak medenî dünyada kendi özgün katkılarını ortaya koyma hedefini esas almaktadır.

Anahtar Sözcükler: *Mümtaz Turhan, milletleşme, Türk milleti, tarih bilinci*

* Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Tarih Bilinci

Tarihin insanlar ve toplumlar için önemini irdeleyen tarihçilerin çoğunluğu tarihin belirli faydalarının üzerinde durmuşlar ve özellikle tarihî perspektifin insanlar ve toplumlar için taşıdığı hayatî önemi vurgulamışlardır (Tosh, 1997). Tarihî perspektif bize olaylara geniş ve değişik açılardan bakabilmeyi sağlarken, tarihte olanların çeşitliliğinden hareketle geleceğin de değişik ihtimallere açık olduğunu da hatırlatır. Tarih, gerçekten de Carr'ın dediği gibi, "tarihçi ile olguları, geçmiş ile gelecek arasında sürekli ve kesintisiz bir diyalog" (Carr, 1993, s.37) ise, tarihçiyi tanımadan onun yazdığı tarihi anlayamayız. Daha doğru bir deyişle, tarihçiyi ve çağını birlikte değerlendirmeden onun yazdığını sağlıklı bir şekilde yerine oturtamayız. Tarihçinin çağı, onun sosyal, kültürel çevresini de içine alan bir kavram. Bu çerçevede, XIX. Yüzyılın bilimsel-akademik tarihçiliğinin temel ilkelerinden biri olmakla birlikte, esasen çok eskilere uzanan, İbn Haldun'da da açık seçik ifade edilen bir başka düstûru, yani tarihî hadiselerin bağlamına göre, vukû bulduğu zamanın anlayışına göre değerlendirilmesi ilkesini (İbn Haldun, 1981) hatırlamalıyız. Tarihî olayları günümüzün değer yargılarına göre değil de zamanın şartları çerçevesinde ele almamızı öngören bu ilke, tarihin geçmiş ile bugün ve gelecek arasındaki etkileşim çerçevesinde dinamik bir karakter arz ettiği düşüncesi ile çelişmez mi? Evet, böyle bir çelişki söz konusudur ama kabul etmeliyiz ki gerçeklik de her bakımdan çelişkilerden arınmış değildir... Kanaatimce burada bir gerilim söz konusudur ve iyi tarihçi bu gerilimi bir dengede tutabilir. Zamanının, çevresinin ve kültürünün değer hükümlerinden tamamen arınmış bir insan-dolayısıyla bir tarihçi- olamayacağına göre, Carr'a hak vermeliyiz. Fakat öte yandan insanlığa ve hakikate karşı sorumluluğunun idrâkindeki bir bilim adamı-ve tarihçi-aynı zamanda değerlendirdiği nesneleri olabildiğince ön yargısız bir şekilde irdelemeyi de hedeflemelidir.

Tarih şuuru ve perspektifi de bu gerilimden beslenir ve esas itibariyle tarihin belirli bir grup tarafından belirli bir açıdan okunmasıyla oluşur. Bu noktada, tarih şuurunu, millet fertlerinin kendi tarihleri hakkındaki düşünceleri olarak tanımlayan merhum Mümtaz Turhan'ın öğrencisi rahmetli Erol Güngör'ün şu satırlarını hatırlatmamız yerinde olur: "Sağlam bir tarih şuuru verebilmek, objektif tarih olaylarıyla sübjektif tarih anlayışını mümkün olduğu kadar birbirine yaklaştırmaya çalışmakla başarılabilecek bir iştir." (Güngör, 1980, s.63-68) Yine Güngör'ün şu ifadeleri tarihi bugünün problemleri veya sıkıntıları karşısında psikolojik açıdan "sığınılacak bir liman" olarak görmenin veya tarihe kaçışın sakıncalarını açık bir dille ortaya kor:

"Geçmişimizde hoşumuza giden şeyler-…-gördükçe bunları tek tek güzel buluyor ve onlara yine sahip olmak istiyoruz. Fakat bütün bu tek tek güzel olan şeylerin ancak belli bir bütün içinde mânâ ifade ettiğini, ait olduğu bütünden çıkarıldığı zaman cansız ve ruhsuz kalacağını unutuyoruz." Bu ise aslında "dün ile bugün" gibi "eşit olmayan şeyleri eşit gibi" görmemizden kaynaklanan bir "idrak yanılmasından" kaynaklanmaktadır. Geçmişte beğendiğimiz şeyleri bir bütünün parçası gibi addedip günümüze aktarmamızın imkansızlığına bir örnek olarak şunu zikreder:

"…Bilge Kağan'ın bilgeliğini, Alp Aslan'ın kılıcını, Mevlânâ'nın kafasını, Yunus'un kalbini, Yıldırım'ın cesaretini, Sinan'ın sanatını, Kanunî'nin haşmetini, Fuzulî'nin dilini, Dördüncü Murad'ın otoritesini, Kâtip Çelebi'nin ilmini, Abdühamid'in zekâ ve dirayetini ilh. toplayıp, bunlardan bir adam inşa etmek ve ona şapka giydirerek yirminci asrın ikinci yarısında Zeytinburnu'nda yaşatmaya benzer."(Güngör, 1980, s.52-53).

O halde sağlam ve geçmiş-bugün-gelecek çizgisinde, "kökü mazide olan âti"ye matuf bir tarih şuuru nasıl olmalıdır. Salt nesnel tarihten kalkılarak oluşturulan bir tarih şuuru daha mı sağlıklıdır? Yoksa zaten nesnel bir tarihten söz etmek mümkün olmadığı için böyle bir ifade zait midir? Tarihte olup bitenleri mutlak bir nesnellikle ele almak imkânsız olsa da sağlam bir tarih şuuru öncelikle olup bitenleri mümkün mertebe gerçekçi ve nesnel bir şekilde bilip özümsemeye dayanmalıdır. Millî şuur açısından yaklaşıldığında, bu gerçekçi yaklaşım ile geleceğe matuf öznel yaklaşım arasında bir denge veya etkileşim olması kaçınılmazdır. Veri olarak tarihin gerçekliklerini almakla birlikte, ortak gelecek tasavvuru oluşturmaya çalışan bir toplumda geçmişte ortaklık unsurları zayıf olsa bile bir anlamda ortak bir geçmişin icadı da söz konusu olabilir. Yine Güngör'ün şu ifadelerine kulak verelim:

"Millet ile tarih arasındaki ilişki milliyetçilik için iki bakımdan önem taşır. Birincisi, tarihin millet hayatında objektif bir önemi vardır. Biz pek çok şeyimizle birlikte eskiden bugüne gelmişizdir(…)Fakat tarihin millet için asıl büyük önemi subjektif mânâdadır. Bir milletin insanları çok eskilere dayanan ortak bir tarih içinden gelmiş olmasalar bile, bile kendilerini ortak bir tarihe sahip görebilirler(…)bu ikinci mânâda millet-tarih ilişkisine tarih şuuru diyoruz." (Güngör, 1980, s.62-63).

Milletleşme Sürecimize Dair

Millet kavramı hiç şüphesiz tarihte ve günümüzde farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Batı-merkezli tarih anlayışı dünyaya egemen olduğu için millet veya ulus terimleri bu tarih içerisinde, kökleri daha gerilere, 16. yüzyıla gitmekle birlikte 18. yüzyılda belirginleşmeye başlayan "nation-state" veya "millet-devlet"* denilen devlet formu çerçevesinde anlaşılır; millet/ulus kavramı modern bir kavram, millet de modernitenin bir ürünü olarak görülür.

Tarih şuuru, milletleşme ve milliyetçilik açısından meseleye bakarsak, bazı teorisyenlerin milliyetçiliğin millî devletler tarafından yaratıldığını ifade ettiklerini görürüz. Bu kısmen doğrudur, zira Avrupa'da XVI. Yüzyıldan başlayarak merkezî-teritoryal ulus-devletlerin oluşmaya başlaması söz konusudur. İmparatorluklar milliyetçilik hareketleri ile parçalanırken küçük prenslikler ortak kültür unsurları ve ekonomik çıkarlar etrafında birleşiyordu. Fransız devrimi sırasında millî devlet Fransa'da ideal standart haline geldi ve oradan da bütün dünyaya yayıldı.

Peki Türk tarihi açısından bakıldığında manzara nedir? Türkiye Cumhuriyeti çok-kültürlü, çok-dilli bir yapısı olan Osmanlı İmparatorluğundan doğmuştur. İmparatorluğun dağılma sürecinde, Müslüman tebaanın özellikle Balkanlar ve Kafkaslardaki unsurları, kaybedilen savaşların ardından bugünkü yurdumuza gelmiştir. Anadolu coğrafyasındaki gayrimüslim unsurlar ise Yunanistan'a, Ermenistan'a ve diğer ülkeler gitmiştir. Böylece büyük ölçüde Osmanlı İmparatorluğu'nun Araplar dışındaki Müslüman unsurlarını ihtiva eden, devletin resmî dili olarak Türkçe'yi devam ettiren ve vatandaşlarını ırk, dil ve din ayırımına tabi tutmadan "Türk" olarak tanımlayan Türkiye Cumhuriyeti millî devleti doğmuştur. Türkiye Cumhuriyeti laik bir devlettir ama devlet, nüfusun ezici çoğunluğunun Müslüman olduğu bir ülkede millet fertlerinin hangi değerler etrafında birleştiklerini dikkate alır ve almak durumundadır. Aşağıda belirteceğimiz üzere, Mümtaz Turhan bu durumu Türkiye'nin çok önemli bir gerçekliği olarak görür. Özetle, bugünkü Türkiye sınırları içerisinde yaşayan Türk Milleti, Osmanlı mirasçısı Müslüman Türk halkının ortak tarih ve kültürüne dayanır. Millî devletimiz de bu temel üzerinde yükselmiştir. Ama artık İmparatorluk devrindeki devlet yapısının yerini millî ve laik karakterli bir devlet sistemi almıştır. Netice itibariyle Türk milleti, Osmanlı İmparatorluğunun dağılması sürecinde birtakım aydın ve bürokratların "icat" ettikleri "hayalî" bir topluluğun adı değildir. Kökleri tarihin

---

* Nation-state kelimesi dilimize ya millî devlet ya da ulus-devlet olarak çevriliyor. Bu ikisi arasında gramer açısından da sentaks açısından da fark var. Sanırım kelimeyi ulus devleti veya millet devleti olarak çevirmek daha doğru. Tabii aslında ideolojik sebeplerle ulus kelimesinin millet yerine kullanılması da problemlidir ama burada terminoloji meselesine fazla girmek niyetinde değiliz.

derinliklerine giden, Türkçe konuşan ve İslam hamuru ile yoğrulan canlı-kanlı bir tarihî oluşumun adıdır.

Mümtaz Turhan'da Tarih Bilinci ve Milletleşme

Bir tebliğ için uzunca sayılabilecek bu girizgâhtan sonra 20. yüzyılda Türk milletinin yetiştirdiği bir "mümtaz" sima olan büyük ilim ve fikir adamı Mümtaz Turhan'ın bu konulara nasıl yaklaştığına bakmaya çalışacağız. O milliyetçi bir bilim adamı ve mütefekkir olarak Ziya Gökalp çizgisinin devamcısı olarak görülür. Her şeyden önce, Özakpınar'ın da isabetle belirttiği üzere, şunu vurgulamak gerekir ki, Mümtaz Turhan'ın milliyetçiliği maziye düşkünlük, gelenekçilik ve militarizmden uzak olup millet olma ve millî kültüre kavuşma davasının şuurudur. Geleneksellikle gelenekçilik arasında bir ayırıma dayanan bir tarih şuuru söz konusudur. Ona göre toplum açısından gelenek fertteki alışkanlığa benzer. Eskiden beri alışıldığı şekilde işlerin görülmesi şeklinde tezahür eden gelenekçilik bu tür kadim yöntemlerin inatla savunulmasıdır. Turhan'a göre "toplumda işlevlerin zaman kaybetmeden, tereddüt uyandırmadan, aksaklıklara meydan vermeden düzgün bir şekilde yapılması için geleneksellik şarttır ama gelenekçilik gereksizdir." (Özakpınar, 1997, s.35).

Burada onun günümüzde muhafazakâr çevrelerde sıklıkla rastlanan ve en aşırı şekliyle geçmişe kaçış olarak nitelenebilecek bir tarih anlayışının çok uzağında olduğu, tarihi aslında yarının inşasında yararlanılacak bir birikim kaynağı olarak gördüğü anlaşılıyor. Gerçekten de gelenek ve geçmiş, bir birikim olarak çok önemli olmakla birlikte insanlığın yeni ufuklara doğru yol alması geçmişin körü körüne taklidi veya geçmişe sınırsız bir hayranlık ve bağlılık duymak suretiyle gerçekleşemez. Bu bakımdan geleneksellikle gelenekçiliğin ayırt edilmesi son derecede önemlidir. Tarih ve gelenek pek çok yönden bir güç kaynağı olabildiği gibi bazı yönlerden handikap veya problem kaynağı da olabilir.

Türkiye'nin batılılaşma davasını-ki burada onun bunu bir taklitçilik değil medeniyet hamlesi olarak gördüğü malum- ele aldığı *Garplılaşmanın Neresindeyiz* kitabında şu hususun altını bilhassa çizmek suretiyle Türk milletinin milletleşme olgunluğuna atıfta bulunur: "…çok şayanı dikkat bir nokta da Türk halkının hakiki medeniyet hamlelerine karşı ciddi bir mukavemet göstermemiş olmasıdır. Onun mukavemetini ancak örf ve adetlerine lüzumsuz yere müdahale edildiği zaman görüyoruz ki, bu kültür bütünlüğü ve istiklâli bakımından çok sıhhatli bir tepkidir ve medenileşmekle de menfi bir ilgisi yoktur..." (Turhan, 1974, s.22). Burada milletin tarihî süreç içerisinde bir yandan varlığını muhafaza ederken öte yandan

geliştirmesine dayanan dinamik bir anlayış vardır. Medeniyet alanında gelişmek için çaba harcanmalıdır ama kültürel bütünlük ve bağımsızlık pahasına değil… Türk milletine duyulan derin bir inanç ve güvene dayanan bu tespitlerden Turhan'ın Türk milletinin sağlam bir tarihî birikime sahip olduğuna kani olduğu çıkarılabilir.

Mümtaz Turhan, İbn Haldun'un devletlerin kuruluş ve yıkılışları ve bedevî-hadarî umran ilişkisine dayalı analizleri ve Toynbee'nin medeniyetlerin yükseliş ve çöküşlerine dair fikirleri çerçevesinde Osmanlıların duraklamasını tahlil ederken, Osmanlı devletinin İbn Haldun'un sair göçebe kökenli devletler için öngördüğünden çok daha uzun bir ömre sahip olduğuna dikkati çeker. Turhan burada Osmanlıların 11. asırdan beri Türkleşen ve Selçukluların bir medeniyet kurdukları Anadolu ortamında ortaya çıktığını vurgular. Ayrıca Orta Asya'da bir Türk medeniyeti vardı ve bütün Türkler de göçebe değildi. Kısacası Türkler çok uzun ve zengin bir medeniyet tarihine sahiptir. Bundan dolayı, Toynbee'nin İbn Haldun'dan mülhem analizlerini eleştirirken Osmanlıların göçebe imparatorluğu olmadıkları üzerinde bilhassa durur ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Halduncu teoride olduğu gibi kendi idaresi altındaki göçebeler tarafından yıkılmadığını da hatırlatır (Turhan, 1974). Burada Turhan'ın Türklerin daha Orta Asya'da başlayan milletleşme ve medeniyet davasının Anadolu'da Selçuklular ve Osmanlılar tarafından devam ettirildiğini ve dolayısıyla Türk tarihinde böyle bir devamlılık tespit ettiğini görürüz.

Mümtaz Turhan -ilk defa 1959'da basılan *Garplılaşmanın Neresindeyiz* kitabında- İlahiyat liselerinin açılmasını teklif ederken gelebilecek itirazlara karşı çok sağlam bir argüman ileri sürer: Türk münevverleri artık memleket gerçeklerini kabul edip ona göre tedbir almakla yükümlü olduklarını anlamalıdır. "…bu gerçeklerden biri de Türk halkının Müslüman olması ve böyle kalma arzusudur. Bir imparatorluk pahasına elde edilen bu tecanüsün bozulması Lübnan'daki gibi ancak bir facia yaratabilir". Yine ona göre Türkiye'nin ayakta durması "millî bazı hasletleri yanında dinî hislerine borçlu olmasıdır(…) Henüz bütün memlekete şamil, umumi ve müşterek bir kültüre dayanan millî bir şuura kavuşmadan bizi bir millet halinde birleştiren ve birlikte yaşamayı temin eden böyle bir bağı koparmamız doğru olur mu?." (Turhan, 1974, s.141-142). Günümüzde karşılaşılan en önemli problemlerimiz olan etnik ve mezhebî akımlar dikkate alındığında Türk milletinin temel kimliğini iyi kavramış, tarihî sürecin milleti getirdiği noktada oluşan özdeşliğin ne denli hayatî olduğunun şuurunda bir aydın profilini yansıtan bu ifadelerin büyük ölçüde geçerliliğini koruduğu söylenebilir. Türkiye'nin bu gün de en önemli problemlerinden biri, tıpkı Turhan'ın ifade ettiği bağlamda, çoğunluğu

maalesef milletini tanımayan ve tanımak için bir cehd veya gayret göstermek zahmetine de katlanmayan aydınlarıdır.

Turhan, medeniyet-kültür ikilemi bağlamında Gökalp çizgisinin bir devamcısı olarak medeniyeti müspet ilimler, sınaî teknikler ve sosyal teşkilatlardan ibaret gören anlayışa sahiptir. Bu yönüyle o batı medeniyetinin esası olarak gördüğü ilim ve tekniğin alınmasına taraftar ama yerine yenisi konmadan eski gelenek ve göreneklerin veya daha genel bir ifade ile kültürün ortadan kaldırılmasına karşı olduğundan Türk devriminin bu istikamette gördüğü uygulamalarına eleştiriler yöneltmiştir. Buna aşağıda döneceğiz. Mümtaz Turhan'ın Türk modernleşme tarihini kültür değişmeleri bağlamında tahlil ettiği *Kültür Değişmeleri* adlı eserinde Türk milletinin milletleşme sürecine dair şu tespit ve tahlilleri dikkat çekicidir (Yılmaz, 2003, s.192-2019):

Türk tarihinde batı ile temasların çok eski olduğuna işaret ettikten sonra Avrupa karşısındaki tutumumuzun değişmesinde geçmiş dönemdeki "münferit iktibaslardan ziyade mağlubiyetlerimizin daha tesirli olduğu muhakkaktır." diye devam eden Turhan ilk bilinçli iktibas döneminin, "serbest kültür değişmelerinin en şuurlu safhası" olarak nitelediği Lale Devri (1718-1730) olduğunu ama, şayet batılılaşmadan "cezrî ve mecburî" kültür değişmeleri kastediliyorsa bunun II. Mahmud döneminde (1808-1839) başladığını, III. Selim devrinin (1789-1807) ise bir ara dönem olduğunu ifade eder (Turhan, 1987, s.136).

Turhan'ın kültür-medeniyet ayırımı ve medeniyet açısından bilime ve bilim zihniyetine yüklediği merkezî rol, bütün bu dönemlerdeki kültür değişmelerini tahlil ve tenkidinde başlıca mihenk taşı olmuş görünüyor. Meselâ II. Mahmud devrindeki yenilikleri değerlendirirken "garplılaşmaya hakikaten yarayacak tedbirler" olarak "gelecek devirlerin müceddıtlerini,yenilik fikirlerinin taraftarı olacak nesilleri yetiştiren yüksek mekteplerin açılması, bilhassa Avrupa'ya talebe gönderilmesi gibi teşebbüsler"i gösterir (Turhan, 1987, s.168).

Turhan'ın Tanzimat reformlarını değerlendirirken ileri sürdüğü görüşler onun serbest ve mecburî kültür değişmeleri karşısındaki tavrını olduğu kadar gelenek ve yenilik ilişkisi, yani tarihte değişme ve devamlılık konusundaki fikirlerini de yansıtır. Ona göre Tanzimatçıların asıl kabahati eskiyi yıkmadan yeniyi koymaları, yani eğitim, hukuk vb. alanlarda ikili bir yapıya yol açmaları değildir; "Bilâkis bu tarzda hareket, tanzimatın belki en akıllıca icraatından birisidir. Zira yeniyi iyice yerleştirmeden, onu cemiyete hakikaten faydalı bir unsur haline getirmeden eskiyi yıkmanın sadece felâketlere sebep olduğu" görülmüştür. O zaman "bir kültür

değişmesinde esas mesele, eskinin yanında(…)yeninin kurulmasında değil, yeninin hakikaten bütün şartlara uygun düşecek bir şekilde tam olarak alınıp alınmamasındadır" Turhan, Tanzimat devrindeki eğitim reformunun başarısızlığının asıl sebebinin medreselerin kapatılmaması değil mekteplerin kendilerinden bekleneni verememeleri olduğunu, bunun da yapılan faaliyetlerin hazırlıklı, planlı ve belirli bir amaca göre düzenlenmemesinden kaynaklandığını düşünmektedir (Turhan, 1987, s.181).

Mümtaz Turhan'ın Türk milletinin tarihî tecrübesine ve Osmanlıların bu tarihteki rolü ve önemine gereken son derecede vakıf bulunduğu ve ana problematiğinin "garplılaşma" veya daha doğru bir ifade ile çağdaşlaşma olduğu açıktır. Mamafih onun ilim, ilim zihniyeti ve teknik konularına yaptığı vurgu, özellikle "manevî kültür", "tarih şuuru" gibi konularındaki fikirlerini gölgede bırakmıştır. O her halükârda millet'i bir "olgu, bir realite olarak görür." (Özakpınar, 1997, s.202). Bu bağlamda Turhan'ın-ve Gökalp'in- medeniyet anlayışı, onun medeniyeti daha çok maddî başarılara ait milletlerarası bir oluşum, kültürü ise daha çok milletin manevî değerleri olarak görmeye sevk ettiğinden, İslamiyet millî kültürün unsurlarından biri olarak görülmüştür. Özakpınar'ın bu noktada yönelttiği eleştiri, yani "İslâmiyeti Türk milletinin mensup olduğu medeniyetin belirleyicisi olarak görmek yerine, gelenekler, sanat, dil gibi bir kültür unsuru olarak görmesi" (Özakpınar, 1997, s.216)[*] çok mühimdir ve Turhan'ın yaşadığı devrin temel çelişkisini yansıtır. Bunun kaynağındaki düşünce ise şudur: Batı medeniyeti hâkim medeniyettir ve üstünlüğünü sorgulamak anlamsızdır. Gökalp ve Turhan gibi düşünürler, batı medeniyetinin esasının bilim olduğunu, bilime sahip olmanın da din dahil millî kültür unsurlarıyla çelişmediğini ortaya koyarak garp medeniyetini almamızın mümkün ve zorunlu olduğu düşüncesine zemin hazırlamışlardır.

Turhan'ın Türk milletinin sağlam bir kültüre sahip olduğu ve bunu her şeye rağmen geleceğe taşıma yeteneğinin bulunduğu görüşünü taşıdığı açıktır. Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında yaşananlar sonrasında yeni Türkiye'nin milliyetçilik temelinde kurulduğunu tespit eden Turhan, Avrupa karşısındaki iki yüzyıllık mücadeleye ve onun taklit edilmesine rağmen dilde sadeleşme ve millî bir edebiyatın oluşumu gibi gelişmelerin, Türk toplumunun "hâlâ manevî bütünlüğünü, kültür istiklâlini muhafaza ettiğini veya bunu yeniden kazandığını" gösterdiği kanaatindedir (Turhan, 1987, s.205).

---

[*] Turhan'ın dinin millî birliği sağlamadaki rolüne dair yukarıda değinmiştik.

Netice itibariyle şunlar söylenmelidir: Mümtaz Turhan'ın düşüncesi bir yandan derinlikli bir millî tarih ve kültür bilgisi ve şuuruna dayanmakta öte yandan da Türk milletinin geleceğine yönelik olarak medenî dünyada kendi özgün katkılarını ortaya koyma hedefini esas almaktadır. Mazi bir güç ve tecrübe kaynağı, kimliğimizin oluşturucusudur ama toplumların tarihî süreç içerisinde gelişme ve değişmeleri bir gerçek olduğuna göre aslolan, geçmişe ve eski kültüre körü körüne bağlanmak yerine ondan faydalanarak geleceği inşa etmektir. Medeniyete ve bilimin garp medeniyetindeki merkezî konumuna yüklediği anlam- bilim anlayışı da buna eklenebilir- eleştiriye açık olmakla birlikte, onun davasının Türk milletinin bekası ve yeniden büyük bir güç haline gelmesi olduğu tartışılamaz.

Kaynaklar

Carr, H. E. (1993). *Tarih Nedir*. (Çev. M. G. Gürtürk). İstanbul.

Güngör, E. (1980). *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*. Ankara: Ötüken Yayınları.

İbn Haldun. (1981). *Mukaddime*. (Çev. Süleyman Uludağ). C. I. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Özakpınar, Y. (1997). *Batılılaşma Meselesi ve Mümtaz Turhan*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.

Tosh, J. (1997). Tarihin Peşinde. (Çev. Özden Arıkan). İstanbul.

Turhan, M. (1974). *Garplılaşmanın Neresindeyiz*. İstanbul.

Turhan, M. (1987). *Kültür Değişmeleri*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Yılmaz, M. (2003). Mümtaz Turhan., T. Bora ve M. Gültekingil. (Editörler). *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce-Muhafazakârlık.* İstanbul: İletişim Yayınları.

MÜMTAZ TURHAN'IN BUGÜN İÇİN ANLAMI

Prof. Dr. Naci BOSTANCI*

Özet

İçinde bulunduğumuz dönem içinde çoğu insanda Mümtaz Turhan ile ilgili sınırlı bir bilginin olduğu görülmektedir. Turhan'ın üniversitede öğretim üyesi olduğu, sosyal psikoloji alanında çalıştığı ve Kültür Değişmeleri adlı eserinde önemli tespitlerde bulunduğu herkes tarafından bilinen sınırlı bilgiler arasındadır. Ülkemizde aydın kesiminin Mümtaz Turhan hakkında düşünceleri daha fazladır. Türkiye'nin sosyal, kültürel ve siyasal sorunlarıyla ilgilenenlerin Mümtaz Turhan'ı tanımamaları olanaksızdır. Bu gün dar bir elit çevrenin kütüphanesinde Turhan'ın eserlerinin tamamını görmek mümkündür. Mümtaz Turhan'ın düşüncelerinin şekillenmesinde içinde bulunduğu ortamın etkisi büyüktür. Ancak onun kültüre, medeniyete, eğitime, milliyetçiliğe ilişkin tespitleri, yaklaşımı dönemiyle birlikte uzun soluklu bir tarihsel oluşta anlamlı ve haklı bir yere sahiptir. İçinde bulunduğumuz dönemde yetişen yeni nesiller yapılan tartışmaların arka planını görmek, hangi aşamalardan geçilerek yapılan tartışmaların oluştuğunu anlamak ve ilham verici prensipleri tarih tarafından test edilmiş biçimiyle yüzleşmek için, içinde bulunduğumuz zaman içinde dönüp Mümtaz Turhan'a bir kez daha bakmaları gerekmektedir. Çünkü tarihi süreklikten kopuk olarak bu gün, yarını yorumlamada eksik kalmaktadır.

Anahtar Sözcükler: *Mümtaz Turhan, kültür, milliyetçilik*

* Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi

Bugün Mümtaz Turhan ismi birçok kişide sınırlı bir bilgiyi hatırlatır dersek, yanlış söylemiş olmayız. Bu sınırlı bilgi, üniversitede hoca olduğu, sosyal psikolojiyle meşgul olduğu, bir de en tanınan eseri üzerinden Kültür değişmeleri hakkında önemli sözler söylediğidir. Okuryazar çevrelerin ise Turhan'a ilişkin bilgisi muhakkak biraz daha fazladır. Türkiye'nin sosyal, ekonomik, siyasi meseleleriyle ilgilenenlerin Turhan hakkında herhangi bir okuma yapmaması düşünülemez. Bugün her ne kadar kitapları yeni baskılar yapmıyor, dergilerde, kitaplarda kendisine sık sık atıf yapılmıyorsa da, daha dar bir elit çevrenin kütüphanesinde onun aşağı yukarı bütün kitapları vardır ve bunlarda neler yazıldığı, memleket meselelerinde Turhan'ın neler düşündüğü, neler teklif ettiği konusunda fikirleri mevcuttur. Üstelik Mümtaz Turhan'ın kendisi bildik siyasi bölünmede milliyetçi kesime dâhil olarak değerlendirilse bile, Türkiye'nin entelektüel birikimine bir bütün olarak bakmasını bilen, buradaki mükteseBatı ucuz politik kadastrolar üzerinden anlamayan farklı çevreler de Turhan'a hak ettiği değeri vermektedirler.

Bir yazarın, bir düşünürün, bir üniversite hocasının düşünce tarihimiz içinde oynadığı rolü sadece eserlerine indirgemek doğru olabilir mi? Sürekli öğrenci yetiştiren, onlara mihmandarlık eden, bir parlak zekâ, entelektüel konular karşısında derin bir hassasiyet ve elbette bütün bunların anlamını ülkesi ve dünya için hizmet yolunda değerlendirme arzusu gördüğü her kişinin elinden tutan bir insanın anlamını tayinde kitapları kadar mimarı olduğu bu insani ilişkiler üzerinden çözümlemek gerekir. Genç yaşında kaybettiğimiz rahmetli Erol Güngör'ü Türk düşünce hayatına kazandıran Turhan'dır. Keza Yılmaz Özakpınar, onun bir başka öğrencisidir. Ancak bir hocanın değeri ismi parlak öğrencilerinden ibaret de değildir. Ondan ders alan, kendisini hiç tanımasa bile onun kitaplarını okuyan, onun ufkunu takip eden birçok insan gittikleri yerde başka insanlara bunları aktarmışlar, onların yollarını açmışlardır. O yüzden yazar, düşünür ve hocaların anlamını takdirde üzerine konuşabileceğimiz, göndermede bulunabileceğimiz ancak çerçevesi, somut sonuçları üzerine fazla bilgi sahibi olmadığımız böylesi bir arka planın bulunduğunu unutmamak gerekir. Onlar durgun göle atılan taş gibi, genişleyen dalgalar hâlinde gölün tüm kıyılarına tesirlerini taşıyan insanlardır. Ancak o taştan kaynaklanan dalganın ilk nedenden koptuktan sonra neler doğuracağı ilk bakışta anlaşılamaz fakat daha derin bir kavrayışla yorumladığımızda, suyun üzerine çizilmiş olduğu için şimdi kaybolmuş gibi görünen o bağları hayal edebiliriz.

Şahsi tecrübelerim üzerinden söyleyecek olursam, Turhan'ın Kültür Değişmeleri isimli eserini hayli genç yaşlarımda okuduğumda şunu görmüştüm.

Malum olduğu üzere, yaşla bilgi arasında ilginç bir ilişki vardır ve gençlik döneminde insanın fikirlerle ilişkisi radikal beklentilerle doludur. Tarihin alacakaranlık dünyasını keskin bir ışıkta hayal etmeyi, onu bir zıtlıklar bütünü olarak okumayı, kahramanlara ya da öyle kavradıklarımıza gönül verirken yeteri kadar kahraman olamayan, hatta hiç kahraman sayılamayanları acımasızca eleştirmeyi, elimizde adaletin kılıcı hoyratça tarihi sayfaların arasına dalmayı olağan kabul ederdik. Tarih için "Orada olmayanların şahitlikleri" denilen durumun tuhaflığına aldırmaksızın "gerçeklerin" peşinden koşardık. Problemlerin hâlli çok kolaydı. Gelecekte neler yapacağımız, insanlara neler söyleyeceğimiz ve kısa zamanda nasıl memleketi kurtaracağımız aşikârdı. Sorun, bilgisizlik, inançsızlık, ihanet ve entrikadan ibaretti. Ülkesini seven iyi insanların iktidarı toplumun tüm kaderini keskin bir şekilde dönüştürecek en önemli unsurdu. Turhan'ın bu kitabı ve diğerleri bu türden safiyane düşüncelere ve beklentilere karşı çarpıcı ikazlarla doluydu. Tarih ve kültür değişmeleri dediğimiz zaman üç keskin cümleye indirgenemeyecek, anlamaktan tutun alternatif tasavvurlar geliştirmeye kadar her adımın adeta iğneyle kuyu kazmak gibi bir çabayla ancak emekleyerek yürünebilecek bir hayatla karşı karşıya olduğumuzu gördük. Düşünce dünyasında ebedi gençlikleriyle davrananların, kelimeleri kılıç gibi kullananların Turhan'ı anlamasındaki güçlük ortadadır. Bu tür insanların özellikle bir düşünce geleneğinden, belli bir politik çevreden gelmedikleri, her yerden karşımıza çıkacakları doğrudur.

Esasen rahmetli Turhan bu durumun arkasındaki belirleyenleri ifade etmesi bakımından dile getirdiği bir örnek çarpıcıdır. Avrupa ile Türkiye'yi mukayese ederken orada elektrik gündelik hayatta kullanıma girdiğinde uzunca bir süre elektrik hırsızlığına karşı herhangi bir uygulama yapılamadığını belirtir. Çünkü elektrik hayata girmiş ancak onunla ilgili hukuki düzenlemeler yapılamamıştır. Çok sonraları elektrik hırsızlığı suç sayılmıştır. Buna karşılık fikir hırsızlığı suçunun ve telif eserlere saygının çok uzun bir geçmişi vardır. Türkiye'de ise elektriğin kullanılmasıyla birlikte bunun hırsızlığı yasal olarak suç sayılmış, ancak yakın zamanlara kadar telif eserleri koruma, fikir hırsızlığıyla mücadele yasal bir zemine kavuşmamıştır. Bu örnek bize Türkiye'de fikrin değeri hakkında çok söz söylemektedir. Bu arka plan, fikir hakkına sahip olamayacak sözlerin, mütefekkir sayılamayacak insanların, yukarıdaki örnekten ilhamla söyleyecek olursak, fikir değil de elektrik kategorisinde görülecek olanların çokluğu hakkında bize önemli sebepler sunmaktadır.

Turhan hakkında bir değerlendirme yaparken onun yaşadığı yılları tekraren hatırlamakta fayda vardır. O 1908 yılında doğmuş ve 1969 yılında vefat etmiştir. Eserlerini kaleme aldığı yıllar kırklı, ellili, nihayet altmışlı yıllardır.

Toplumu anlamak, geçmişi değerlendirmek, geleceğe ilişkin önerilerde bulunmak için çok gerekli olan bir entelektüel müktesebat son derece sınırlıdır. Kültür, medeniyet, milliyetçilik, kalkınma, gelişme, Batılılaşma gibi kavramlar bugünkü dünyamızda olduğu gibi arkasında ciddi bir birikim teşekkül etmiş kavramlar değildir. Bu konularla uğraşacak kişinin Batı dünyasının benzer konularda eserler vermiş insanları takip etmesi, onların verileriyle kendi özgün düşüncelerini birleştirmesi ve böylelikle telif eserler üretmesi gerekmektedir. Bunun yazıldığı kadar kolay bir iş olmadığı ortadadır. Ancak Mümtaz Turhan, bu güçlüğü başarıyla aşmış, eserlerinde ülkenin en temel meselelerini orijinal bir şekilde ele almış, polemiğe, klişelere başvurmadan, tribünlere oynamadan fikir haysiyetini her dem muhafaza ederek kendi yolunda başarıyla ilerlemiştir. Kitaplarını bugün dahi açıp okuyanlar, sakin, soğukkanlı bir aklı, meselelere mesafeli yaklaşan bir bakış açısını, bilimselliği her zaman ön planda tutan bir muhakeme biçimini, ancak bütün bunları ülkesine karşı duyduğu derin sevgiyle yapan bir yüreği göreceklerdir.

Mümtaz Turhan'ı değerlendirirken öne çıkartılacak birçok karakteristikten söz edebiliriz. Burada dile getireceğimiz hususlar hiyerarşik bir sıralama şeklinde görülmemelidir.

Öncelikle günümüzde de önemli bir tartışma alanı olan milliyetçiliğe onun nasıl baktığını dile getirmek önemli olacaktır.

Bilindiği gibi milliyetçiliğin çok geniş bir coğrafyası, farklı temaları öne çıkartmaları itibariyle birbirinden ayrılan milliyetçilikler vardır. Bu, ülkelerin milliyetçilikleri için olduğu kadar milliyetçiliğin dünya tecrübesi için de geçerlidir. Her ülkenin tarihinden, alışkanlıklarından, kültüründen teşekkül eden milliyetçiliklerden bahsedilebilir.

Türkiye Cumhuriyeti, yıkılan bir imparatorluğun bakiyesi üzerine kurulan bir millî devlet olarak dikkat çekici bir milliyetçilik tecrübesi yaşamıştır, bu hâlen sürmektedir. İmparatorluk bünyesindeki farklı milletlerin milliyetçi politikaları, imparatorluğun parçalanması, savaşlar, "ihanetler" gibi tüm yaşananlar bu milliyetçiliğin teşekkülünde baskın unsurlardır. Milliyetçiliğin emperyal hedeflere yönelik değil müdafaa temelli teşekkülü, imparatorluğa ait alışkanlıklardan ve hatıralardan nispeten bağımsızlaşmaya çalışarak milleti kendisi için millet hâline dönüştürmenin ideolojik tezleri, radikal laiklik anlayışı sebebiyle bu milliyetçiliğin

dinle problemli ilişkileri gibi unsurlar hemen akla gelenlerdir. Saydığımız bu hususların ve başkalarının milliyetçi tahayyülü uçlara savurmaya, kesinleştirmeye ne kadar elverişli olduğu ortadadır. Ziya Gökalp, bir duygu ve naif kaynaklardan beslenen bir politika şeklinde güçlü bir dalga olarak ortaya çıkan milliyetçiliğe bilimsel bir temel kazandırmaya çalışan, işin içine tarihsel yöntemi ve sosyolojiyi katan çok önemli bir düşünürdür. İşte bu çizginin daha sonraki takipçisi olarak Mehmet izzet'le birlikte Mümtaz Turhan'ı sayabiliriz.

Turhan için milliyetçilik, kitleleri ateşleyecek bir politik program değil elitleri kendilerini, yaşadıkları ülkeyi dünya bağlamında anlamaya sevk edecek bilimsel temelli bir yaklaşımdır. Malum olduğu üzere, bilim sloganı kovar; ama pratik hayatta daha çok tersi olur, yani slogan bilimi kovar. Ateşli, kışkırtıcı, baştan çıkartıcı retorikler karşısında bilimin sakin, meseleleri derinliğine ele alan, kurtuluşu bir şimşek çakışı anına indirgemeyen, başta konuşan olmak üzere herkes roller yükleyen yaklaşımı ilk planda etkileyici görülemeyebilir. Ama zaman bilimin lehine çalışır. Yılların bilgeliği kışkırtıcılığın ışığını söndürürken bilimin ışığını daha da parlatır. O yüzden Turhan'ın ve benzerlerinin etkisini derin ve uzun vadeli sonuçları bakımından değerlendirmek gerekir.

Turhan için milliyetçilik bir soyu değil, vatanı esas alır. Soyun karmaşık ve spekülatif anlamlarına karşılık vatanın açık, herkes tarafından anlaşılabilir çıplak gerçeğini koyar. Milliyetçilik yeni yerler fethetmek, gücü ve cesareti göstermek, kahramanlık yapmak, kahramanlık düşüncesini akla getirecek şeklide kritik mücadelelere atılmak değil, modern ve medeni milletlerle yarışmak ve onları her bakımdan geçmektir. Bunu nasıl başaracağız? Elbette savaş meydanlarında değil sanayide, ticarette, eğitimde tabir caizse zaferler kazanarak başaracağız. Türkiye'nin ihtiyacı, zihni sadece Batının eleştirel okumasıyla dolmuş, ona hasım olmuş insanlar değildir, hayır, bu eleştirilerin yanı sıra Batı'yı anlamış, oradaki dinamizmi, modernlik hamlesini çözümlemiş ve bunu ülkesine taşıma konusunda yol ve yöntemler geliştirmeye çalışmış insanlardır.

Turhan'a göre Avrupa, bizim zihnimizde karmaşık çağrışımlara sahip olsa da bilim zihniyetini ve bilimsel araştırmaları ifade eden bir kavramdır, dünyadır. Avrupa'yı örnek almak demek onu taklit etmek değil ondaki bilim zihniyetini adapte etmektir. Avrupa, modern bir ülkenin teşekkülünde bir örnek modeldir.

Bu yaklaşım hemen beraberinde kültür ve medeniyet meselelerini getirmektedir. Bu iki kavram bizim son iki yüz yıllık tarihimizin temel tartışma başlıklarını ifade ederler. Osmanlı İmparatorluğu çözülmeye başladığında, bu kötü

gidişatı durdurmak için ne yapılması lazım geldiği tartışmaları ister istemez bu kavramlar üzerinden yürümüştür. Hem zikredilen kavramların çok çeşitli tanımları olması hem de Osmanlı çöküş döneminin dalgalı politik ve kültürel atmosferi zengin, o ölçüde farklı tartışmalar doğurmuştur.

Temel problem şudur: Toplumu, siyaseti, hayat pratiklerini, ekonomik yapıyı, üretim biçimini değiştirmek gerektiği muhakkaktır, ancak bu değişim nasıl olacaktır? Siyasi otoritenin kullanılarak yukarıdan aşağıya mecburi kültür değişmeleri mi yaşanacaktır, yoksa değişim yolunda toplumsal dinamiklerin kendi yol ve yöntemlerini bulacakları bir kendiliğinden dönüşüm ortamı mı sağlanacaktır?

Değişme sözünün tehdit edici bir anlamı vardır aynı zamanda. Özellikle çöküş dönemlerinde kurtarıcı bir mitos olarak "öze ait olan" şeklinde tasavvur edilen bir otantik kolektif varlık, kimlik daha bir parlaklık kazanır. Nitekim kurtuluşun öze geri dönüşle gerçekleşeceği yolunda birçok tez de ileri sürülür. Böyle zamanlarda değişimin özle ilişkisi ne olacaktır? Bizi kendimiz olmaktan çıkartacak bir değişim talep edilmeli midir? Değişimin böyle bir gücü var mıdır? Öte yandan tüm bu tartışmalardan, iddialardan pay almakla birlikte neredeyse hiçbirisine benzemeyen bir değişim de varlığını hayatın içinde sürdürmektedir. Hem teorik varsayımlarda ikna edici olmak, hem dönemsel kolektif ruhla barışık olmak, hem de yaşananları tutarlı bir şekilde izah etmek önemlidir.

Bütün bu olup bitenleri bilimsel temelde tutarlı bir şekilde analiz eden Gökalp'in açtığı çığır işte burada çarpıcı bir karakter kazanmaktadır. Ona göre kendi kültürümüzde kalarak Batı medeniyetine sahip olabiliriz. O sloganı herkes bilir: Türk milletindenim, İslam ümmetindenim, Batı medeniyetindenim. Bu mümkün müdür? Zaman soruyu abes duruma düşürmektedir. Gökalp'e itiraz edenler, ona dudak bükenler, zihinlerinde ne tür fikirler taşırlarla taşısınlar bir bakıma onun veciz bir şekilde çerçevesini çizdiği bu güzergâhta yürümektedirler.

Mümtaz Turhan'ı da aynı geleneğin önemli bir hâlkası olarak görebiliriz. Turhan, kültürü, bir milletin kolektif varlığı, onu kendisi yapan değerleri, yaşama biçimi ile daha bağlantılı olarak görürken, medeniyeti, teknikler, araçlar olarak değerlendirir. Ancak bu iki dünyanın birbirinden kesin bir çizgiyle ayrılmadığını, araca, tekniğe ilişkin değişimlerin beraberinde kültürel sonuçları getirdiğinin farkındadır. Bu karşılıklı geçişleri, değişimin karşılıklı etkilerini bir elde tutarak en azından kavramsal düzeyde iki farklı kategori olarak kültürü ve medeniyeti zikretmek çözümlemelerde ve geleceğe ilişkin tasavvurlarda kolaylık sağlamaktadır.

Bu kavramlar özellikle niçin imparatorluk çöktü, ne yaparsak kurtulabiliriz, problemlerinin tartışıldığı bağlamda kritik önem taşımaktadır. Çöküşü kültüre ya da medeniyete atfetmek, kurtuluş konusundaki tahayyül bakımından da belirleyici olacaktır. Dönemin atmosferi içinde imparatorluğun İslamiyet yüzünden, geleneklerimiz sebebiyle, kısacası özsel olarak adlandırılabilecek kültürel kodlarımızın niteliğinden dolayı gerçekleştiğini dile getiren çevreler olmuştur. Aslında bu yaklaşım, tam tersi yaklaşımlarla aynı naifliği paylaşmaktadır. Bu değerlendirmenin tersi dine sarılırsak, kimliğimize dönersek yine başarılı oluruzdur. Ki bunu da dile getiren farklı çevreler olmuştur. Esasen her iki yaklaşım da toplumsal bağlamda ilk neden değil, mütekabil ilişkilerin bir sonucu olan kodlara fazlasıyla vurgu yapmaları dolayısıyla yanıltıcıdır. Nitekim Turhan, Osmanlı'nın dinimiz ya da geleneklerimiz sebebiyle çöktüğünü söylemek kadar onlara sarılırsak yeniden ayağa kalkacağımız düşüncesinin de doğru olmadığını belirtir. Çözümün yolu, Avrupa medeniyetini tanımak, modern olmak, bilimi esas almak ve nihayet kültürel dünyamızın değişebilirliğini kabul etmekten geçmektedir.

Turhan, Türkiye Cumhuriyeti'nin başarıya ulaşabilmesi için en azından elitlerin bir sosyal kurtuluş savaşı içinde bulunduğumuzu görmeleri gerektiğini belirtir. Buradaki savaş metaforu, olağan zamanların dışında bir çabanın, iradenin, azmin gerekliliğine vurgu yapmak içindir. Ama bu savaş meydanlarda değil, laboratuvarlarda, eğitim kurumlarında, fabrikalarda verilecektir. Yine bu savaşın ilham kaynakları Avrupa'nın bilim dünyasını, zihniyetini, yöntemlerini bize kazandıracak olan yerlerdir.

Mümtaz Turhan, kısa ömrü içinde ülkenin her türlü problemiyle ilgili yazılar kaleme almıştır. Kültür Değişmeleri, tartışma hayatımıza yeni bir soluk olarak girmişken Garplılaşmanın Neresindeyiz ile bir klişeye, bir söylenmeye dönüşmüş Batılılaşma konusunu aklın, bilimin ışığında aydınlık bir zeminde yeniden ele alır. Atatürk İlkeleri ve Kalkınma kitabı, Cumhuriyetimizin kurucusu Atatürk'ün fikirlerini, onu bağnazca okumak ile onu başka politikaların aracı yapmak isteyen çevrelerin dışında asli mecrasında değerlendirir ve kalkınma ile derin bağlarını ortaya koyar. Toprak Reformu ve Köy Kalkınması kitabı, bir dönem üzerinde büyük tartışmalar yapılan, politik hareketlerin en merkezi temalarından olan toprak reformu meselesini değerlendirir ve köy kalkınmasının önemini vurgular. Maarifimizin Ana Davaları ve Bazı Hâl Çareleri kitabı ise, her problemi getirip eğitime bağlayan ve eğitim lazım, diye bitiren mantığa yönelik eleştirilerle birlikte eğitim konusunun hayati önemini ele alan bir yaklaşıma sahiptir.

Eğitim, bilindiği gibi hakkında birçok klişenin üretildiği bir alandır. Ülkemizde zaman zaman okuryazarlık kursları düzenlenmekte, hemen hemen her çevrenin okuryazar olması için projeler gerçekleştirilmektedir. Turhan, bu çabanın, arka plandaki maddi şartlar değiştirilmediği sürece istenilen sonucu sağlayamayacağını şu örnekle belirtir: Odayı ısıtmak gerekirken termometre ısıtılarak sıcaklığın yükseldiği söylenemez. Bu okuryazarlık kursları da bir bakıma böyledir. Hakikaten kişinin gündelik hayatında okuryazarlığın yeri yokken, ona okuma yazma öğretmek, bir süre sonra unutulacak bir kapasite için harcama yapmak anlamına gelmektedir. Sermayenin kıt olduğu bir ülkede kaynakla elde edilecek sonuçlar arasında fonksiyonel bir ilişkinin gözetilmesi hayatidir.

Mümtaz Turhan'ın fikirleri elbette döneminin havasından, politik tartışmalarından, gündemlerinden derin bir şekilde etkilenmiştir. Ancak onun kültüre, medeniyete, eğitime, milliyetçiliğe ilişkin tespitleri, yaklaşımı dönemiyle birlikte uzun soluklu bir tarihsel oluşta anlamlı ve haklı bir yere sahiptir. Bugünkü kuşaklar, en azından mevcut tartışmaların arka planını görmek, hangi güzergâhlardan geçilerek bu tartışmaların şekillendiğini anlamak ve nihayet ilham verici prensiplerin tarih tarafından test edilmiş biçimleriyle yüzleşmek için dönüp tekrar tekrar Mümtaz Turhan'a bakmalıdırlar. Tarihi süreklilikten kopuk bugün algısı yarının mimarı olamaz. Turhan, dünü yarına bağlayan birçok önemli zincirden birisi olarak bugün kütüphanelerin raflarında sararmış kitaplarıyla okuyucusunu, ülke üzerine düşünen parlak zekâları beklemektedir.

ZİYA GÖKALP, MÜMTAZ TURHAN, EROL GÜNGÖR'ÜN DÜŞÜNCELERİNİN GÜNÜMÜZE YANSIMALARI

Prof. Dr. Özcan YENİÇERİ [*]

Özet

Ziya Gökalp, Mümtaz Turhan ve Erol Güngör'ün düşüncelerinden günümüze yansıyan en büyük ayna Türkiye Cumhuriyeti'nin bizzat kendisidir. Onların çalışmaları bir anlamda modern Türkiye'nin anatomisi kimliğindedir. Denilebilir ki Türkiye'nin bugünkü hali biraz da bu düşünürlerin -ortaya koydukları çözümlemelerin- yeterince anlaşılması ya da anlaşılmamasıyla ilgilidir. Onların eserlerini bugün okuyanlar bazı çözümlemeler dışında aslında günümüz sorunlarıyla yüz yüze gelmiş olurlar. Her üç düşünürün de ortaya koydukları görüşlerinin, istisna sayılacak kadar aşınmış ve aşılmış olanları dışında güncelleştirmelerine bile gerek yoktur. Her üç düşünür de Türk düşünce hayatının birbirini izleyen zirveleridir. Evrensellik cehdine sahip olarak Türkçe düşünmüş olmaları da ortak özellikleridir. Her üçü de içinde yaşadıkları milletin inşa, kültür, kimlik, değişim ve kalkınma sorunlarını kendilerine dava edinmişlerdir. Bu düşünürlerin eserlerinin adları bile günümüz Türkiye'sinin bugün karşılaştığı sorunların adları gibidir.

Anahtar Sözcükler: *Ziya Gökalp, Mümtaz Turhan, Erol Güngör, Türk düşünce hayatı*

---

[*] Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Ziya Gökalp, Mümtaz Turhan ve Erol Güngör'ün yaşadığı dönemlerin ötesine yönelik eserler verdiği hususunda hiç kuşku yoktur. Onların düşüncelerinden günümüze yansıyanlar ele almadan önce yaşam dönemlerinin başlıklarına kısaca değinmek yerinde olacaktır. Ziya Gökalp, 1876'da Diyarbakır'da doğmuş 25 Ekim 1924'te İstanbul'da vefat etmiştir. Doğduğunda birinci meşrutiyet henüz ilan edilmişti, vefat ettiğinde ise Türkiye Cumhuriyeti birinci kuruluş yıldönümünü kutlamaya hazırlanıyordu. Meşrutiyet ile Cumhuriyet arasındaki dönemin imparatorluğun en derin "bozgun"larını, "buhran"larının ve travmalarının yaşandığı dönem olduğunu öncelikle not etmeliyiz.

Mümtaz Turhan ise İkinci Meşrutiyetin birinci yıl dönümünde 1909 yılında Erzurum'da doğmuş 60 yaşında iken vefat etmiştir. Ülkemizde Tecrübi Psikoloji kürsüsünün kurucusudur. Mümtaz Turhan'dan sonra Tecrübi Psikoloji kürsü başkanlığına onun yetiştirdiği değerli bilim adamlarından Erol Güngör gelmiştir. Erol Güngör, Atatürk'ün vefatından 15 gün sonra 25 Kasım 1938'de Kırşehir'de dünyaya gelmiştir. 24 Nisan 1983 tarihinde de vefat etmiştir.

Ziya Gökalp, Mümtaz Turhan ve Erol Güngör gerçekte birbirlerinin hem devamı hem de tamamlayıcısı olan üç düşünür olarak görülebilir. Her üç düşünür de Türk milletinin çöküş, kuruluş, değişim ve kimlik sorunlarını bilimsel ve sistematik bir biçimde irdelemişlerdir. Ancak devlet ya da milletleşme sürecinde Gökalp inşanın; Turhan dönüşümün; Güngör ise idamenin düşünürü olarak görülebilir. Osmanlı Devleti'nin 20. yüzyılın başındaki çöküşü ve Türkiye Cumhuriyeti olarak yeniden kuruluşu Gökalp'ın; kültürel değişim ve dönüşümü Mümtaz Turhan'ın, kimlik ve kültür sorunları ise Erol Güngör'ün çalışmalarının eksenini oluşturmuştur.

Her üç düşünür de Türk düşünce hayatının birbirini izleyen zirveleridir. Evrensellik cehdine sahip olarak Türkçe düşünmüş olmaları ortak özellikleridir. Her üçü de parçası oldukları milletin, inşa, kültür, kimlik, değişim, geçiş ve kalkınma sorunlarını kendilerine dava edinmişlerdir. Bu düşünürlerin eserlerinin adları bile günümüz Türkiye'sinin bugün karşılaştığı sorunların adları niteliğindedir.

Ziya Gökalp, Mümtaz Turhan ve Erol Güngör'ün düşüncelerinden günümüzdeki en büyük yansıması varlığı, bütünlüğü, açmazı ve çıkmazlarıyla bugünkü Türkiye'nin bizzat kendisidir. Onların çalışmalarından modern Türkiye'nin anatomisini çıkarmak mümkündür. Denilebilir ki Türkiye'nin bugünkü hâli biraz da bu düşünürlerin -ortaya koydukları çözümlemelerin- yeterince anlaşılması ya da anlaşılmamasıyla yakından ilgilidir. Onların eserlerini bugün okuyanlar bazı çözümlemeler dışında aslında günümüz sorunlarıyla yüz yüze gelmiş olmaktadırlar.

Her üç düşünürün de ortaya koydukları düşünceleri, istisna sayılacak kadar aşınmış ve aşılmış olanları dışında bugün bile büyük ölçüde günceldir. Bu yüzden olacak Tütengil, "Çağdaşlarından hiçbirisi Ziya Gökalp kadar günümüzün sorunlarına yakın değildir".(Tütengil 1964;21) der. Turhan ve Güngör için de aynı şeyi söylemek mümkündür. Örneğin Turhan'ın "Garplılaşmanın Neresindeyiz?" adlı çalışması aynı zamanda bugünlerde tartışılan "Küreselleşmenin Neresindeyiz?" sorusunun cevabını da içermektedir. Güngör'ün "Türk Kültürü ve Millîyetçilik" adlı çözümlemeleri ise güncel kafa karışıklıklarının da cevaplarını içinde barındıran bir çalışmadır. Her üç düşünürün diğer çalışmaları için de aynı şeyi söylemek mümkündür.

Ziya Gökalp, Mümtaz Turhan ve Erol Güngör'ün düşüncelerinin günümüze yansımalarını saptayabilmek için onların düşünce ve görüşlerine bir göz atmak yeterlidir. Görülecektir ki her üç düşünür de bugün hâla tartışılan sorunlarla ilgili olarak ortaya koyduğu görüşler bugün hâla aşılmış değildir. Olgunun bu yanını ortaya koymadan önce üç düşünür için aşağıdaki saptamayı yapmak da bir borçtur.

Burada hüzünle ifade etmek gerekir ki, Güngör, Gökalp ve Turhan'ın eserleri çorak düşünce hayatının üzerine serpilen rahmet olmuştur. Türk aydını onları sünger gibi emmek yerine mermer gibi itmek muamelesine tabi tuttuğundan günümüz sorunlarının altından kalkacak entelektüel birikim yaratılamamıştır. Onların izlediği çizginin zaman içinde geliştirilmesi yerine terk edilmiş olması, bugünkü Türkiye'nin karşılaştığı sorunlara etkili cevap verilememesi sonucunu doğurmuştur. Türk aydını ve siyaset adamları onların izlediği yöntemi geliştirip/izleyerek karşılaşılan sorunları çözümlemek yerine farklı toplumlara özgü ithâl çözüm yöntemlerini benimsemeleri işleri iyiden iyiye içinden çıkılmaz hâle getirmiştir.

Zaman zaman her üç düşünür içinde çeşitli yerlerde Tevfik Fikret'in aşağıdaki mısralarına atıfta bulunulması nedensiz değildir.

"Öyle bir nehr–i muazzam gibi cuş etmişsin,

Fakat eyvah, çorak yerde akıp gitmişsin!

Sana bir başka zaman başka diyâr, lâzımdı,

Sana bir âlem–i lâhut nişan lâzımdı..."

Gökalp'ın Özgünlüğü

Ziya Gökalp, Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılışına, çözülüşüne ve nihayet yeniden Türkiye Cumhuriyeti adıyla millî bir devlet olarak kuruluşuna şahitlik etmiş

bir düşünürdür. Düşüncelerinin büyük bir kısmını bozgunla sonuçlanan felaketler sırasında ve büyük bir yokluk altında ortaya koyduğu bilinmektedir. Onun çalışmaları, her türden kötü şart altında dahi, diri bir zihnin soğukkanlı ve yaratıcı gücünün kanıtıdır. Bu yönü itibarıyla o, bunalımlı bir geçiş döneminin köprüsü ve Türk milletinin yaşadığı millî Araf'ın en önemli düşünürüdür. Onu, Osmanlı İmparatorluğuyla Türkiye Cumhuriyeti arasındaki en güçlü bağlantı olarak tanımlamak mümkündür. Hayata gözlerini yumduğu 25 Ekim 1924 yılında Türkiye Cumhuriyeti henüz kuruluşunun birinci yıl dönümünü kutlamamıştı.

Ziya Gökalp'ı anlamadan bugünkü Türkiye'yi anlamak mümkün değildir. Türkiye'de bugünlerde yaşanan akıl ve mantık krizinin temelinde Gökalp'ın yeterince anlaşılmaması ve izlenmemesi vardır. Gökalp, 20. yüzyılın başındaki gerçekleri, sosyolojik akımları ve yükselen değerleri esas alarak geliştirdiği düşüncelerle Türkiye Cumhuriyeti'nin en önemli millî ve fikrî mimarlarından birisi olmuştur. Türkiye, onun fikirleri üzerinden yükselmiştir. Ziya Gökalp, Türkiye millî devletinin bu yönü itibarıyla en önemli düşünürüdür.

Medeniyetlerin geriye çekilişinin, imparatorlukların dağılışının ve milletlerin yeniden doğuşunun derin hikâyeleri vardır. Aslında bugün biz burada biraz da bu hikâyeyi konuşuyoruz. Ziya Gökalp hakkında bütün anlatılanlar, bir imparatorluğun dağılışını, bir kültürün direnişini ve nihayet bir milletin yeniden ayağa kalkışının hikâyesidir. Ziya Gökalp aslında böyle bir hikâyenin fikrî ve ahlakî temelinde yer alan baş aktördür. O, yalnızca tarihe tanıklık etmemiş, tarihi inşa etme cüretini de göstermiştir. Bir kültürü silkeleyerek bir ideali dirilterek bir milletin kendisine özgülüğünün farkına vardırmaya çalışan bir kültür adamıdır.

Ziya Gökalp, bu yönü itibarıyla bir yıkılışın ve dağılışın ortaya çıkardığı yok oluş tehlikesine karşı bir kültürün ve tarihin, var oluş kavgasının adıdır. Ziya Gökalp, Türkiye'de sosyolojinin kurucusu olduğu kadar aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti'nin de fikrî, millî ve manevi mimarıdır. Atatürk inkılaplarının zihnî ve fikrî alt yapısının hazırlayıcısıdır. Türk milletinin inşa edilmesine en büyük katkıyı Ziya Gökalp yaptığı rahatlıkla söylenebilir. Bu nedenle günümüz Türkiye'sini tanıyabilmek, anlayabilmek ve kavrayabilmek için ilk önce Gökalp'ın yazdıklarını okumak ve anlamak gerekir.

Bugün hâlâ Türkiye'de tartışılan "Türk", "Türkiyelilik", "Millet", "Kültür", "Medeniyet", "İslamcılık", "Çağdaşlık" gibi kavramlar "Kürt Sorunu", "Ermeni Sorunu" ve "Türk Dünyası" gibi sorunlar bundan yüz yıl önce Gökalp'ın çalışmalarının mihverini oluşturmuştur.

Üç Tarz-ı Siyaset ve Gökalp

Ziya Gökalp'ın tarih ve toplum anlayışına hâkim olan sentezci ve bütünsel yaklaşımına değinmeden önce o dönemin tartışılanları bir anlamda özetleyen Yusuf Akçura'nın "Üç Tarz-ı Siyaset" adlı çalışmasına atıfta bulunmamak eksiklik olacaktır. Akçura'nın üç siyasi meslek de dediği Osmanlılık, İslamcılık ve Türkçülük ile ilgili değerlendirmesi şöyleydi:

Osmanlıcılıktan maksat; "Osmanlı memleketindeki müslüm ve gayrimüslim ahâliye aynı siyasi hakları tanımak ve vazifeleri yüklemek; böylece aralarında tam eşitlik meydana getirmek; fikirlerce ve dince tam serbesti vermek; bu eşitlik ve serbestiden faydalanarak, söz konusu ahâliyi aralarındaki din ve soy ihtilaflarına rağmen yek diğerine karıştırarak ve temsil ederek Amerika Birleşik Devletleri Hükümetlerindeki Amerikan milleti gibi müşterek vatanla birleşmiş yeni bir millîyet Osmanlı milleti meydana çıkarmak"tır. (Akçura 2005;36)

İslamcılık: "İslam unsurlarını soy farkına bakmaksızın dindeki ortaklıktan istifade ile tamamen birleştirmeye, her müslimin en küçük yaşında ezberlediği "din ve millet birdir" kaidesine uyarak bütün Müslümanları, millet kelimesine verdiği mana ile bir tek millet hâline koymaya çalışmak"tır.(Akçura 2005;36).

Türkçülük: "Irk üzerine dayanan bir Türk siyasi millîyeti meydana getirmek" amacına yöneliktir. Türklük siyaseti de, tıpkı İslam siyaseti gibi geneldir; Osmanlı sınırları ile sınırlı değildir.

Akçura'nın irdelediği bu üç yaklaşımla birlikte tartışılan ve etkin olan bir de Batıcılık akımı vardı. Aşırı Batıcılar "Gülü ve dikeniyle" her şeyin Batı'dan alınması gerektiğini savunuyorlardı. Düşüncelerini büyük ölçüde yaratıcılığa değil taklitçiliğe, üretime değil ithâlatçılığa dayandırmışlardı. Batı kültürünün dayandığı eserlerin tıpkı basımını ve Batı'nın uygulamalarının körü körüne izlenmesini kurtuluş için ideal görüyorlardı. Batıcıların en tutarlılarından olan Abdullah Cevdet'e göre, batılılaşma basit bir taklitçilik değil, kültürel bir değişmedir. Bu gerçekleştirilemezse devletin yok olması kaçınılmazdır". "Tek bir uygarlık vardır, o da Batı uygarlığıdır. Gülüyle dikeniyle almaktan başka yol yoktur. Ancak bu şekilde Türkiye Avrupa'nın bir parçası hâline gelebilir. (Cevdet: 1329). Ahmet Muhtar 1912'de, "ya Garplılaşırız, ya da mahvoluruz" diye yazmıştı". (Torun 2006;71)

Ziya Gökalp, "Memleketimizde üç fikir cereyanı vardır. Bu cereyanların tarihi araştırılırsa görülür ki, fikir adamlarımız başlangıçta muasırlaşmak (çağdaşlaşmak) lüzumunu hissetmişlerdir. Üçüncü Sultan Selim devrinde başlayan

bu temayüle inkılaptan (1908 İkinci Meşrutiyetin ilan) sonra İslamlaşmak emeli katıldı. Son zamanlarda ortaya bir de Türkleşme cereyanı çıktı". (Gökalp 1977;9).

Bundan tam yüz yıl öncesinin Türkiye'sinde siyasi İslamcılık vardı, bugün de var. Osmanlıcılık vardı, bugün yeni Osmanlıcılık var. Batıcılık vardı bugün AB'cilik olarak var. Türkçülük vardı ve bugün o da var. Ancak Gökalp, Türkçülüğü algılayış biçimi kapsamlıdır. O, Türkçülüğü şöyle tanımlar: "Gerçekten, biz aradığımız millî hayatı, milletin vicdanında şuursuz bir surette var kabul ediyoruz. Bu şuursuz vicdanı, şuurlu bir hâle getirmeye Türkçülük adı veriyoruz". (Gökalp 1973;271).

İşin ilginç yanı bütün bu akımların tezlerini hâla Gökalp öncesi bir anlayışla sürdürüyor olmalarıdır. Ziya Gökalp bütün bu akımları aynı konsept içerisinde gören bir anlayış getirmişti. Gerçekten Ziya Gökalp'ın başlıca çabası, İkinci Meşrutiyet sonrasında ortaya atılan karşıt gibi görünen düşünceleri belli bir düzenin uyumu içinde birleştirme uğraşıdır.

Dört Tarzı Bir Arada Düşünmek!

O dönem aydınları da bugün olduğu gibi zihinsel olarak bölünmüştü. Osmanlıcılığı savunanlar, Türkçülerin yanlış yolda olduğunu düşünüyorlardı. İslamcılar ise hem Batıcılığı hem de Türkçülüğü tehlikeli sayıyordu. Batıcılar eksen olarak "Batı"yı aldıklarından kendi yollarının dışındaki hiçbir yolun çözüm ve kurtuluşa katkı sağlayamayacağını iddia ediyorlardı. İşin ilginç yanı da Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük ve Batıcılık anlayışını savunanların hepsinin amaçlarının aynı olmasıydı. Bu fikir akımların hepsinin ortak amacı Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkılmaktan ve dağılmaktan kurtarmaktı.

O dönemde bu ve benzeri düşüncelere sahip herkes kendi ayırıcı anlayışını Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkılmaktan kurtaracak yegâne yol olarak görüyordu. Her üç yaklaşımı da o dönemlerde savunan çok ciddi dergiler ve aydınlar vardı. İslamlaşmayı Sıratı Müstakim ve Sebilü'r-Reşad çevresinde toplananlar, Türkçülüğü Türk Yurdu Dergisinde yoğunlaşan aydınlar, Muasırlaşmayı (çağdaşlaşmayı) ise hemen hemen herkes istiyordu. Ziya Gökalp bu üç anlayışı birbirinin karşıtı olarak görmenin ve çatışma içinde ele almanın doğru olmadığı görüşündeydi. Ona göre bu üç akım birbirinin zorunlu sonucu olduğu için bunlar arasındaki çatışma gereksizdi.

Gökalp, üç hatta dört tarzı da bir arada düşünen sentezci bir yaklaşımla görüşlerini sistemleştirmiştir. Bu anlayışın doğal uzantısı olarak Ziya Gökalp, birbirinden farklı, bazen de birbirine karşıt gibi algılanan bu üç yaklaşımı sentezci ve bütünsel bir biçimde ele almış ve uzlaştırmıştır. İnancın milliyete ya da milliyetin

inanca karşı kullanılmasının felaket getireceğini Gökalp o zaman fark etmişti. Bugün yaşanan birçok sorun dikkatli bir biçimde irdelenirse Gökalp'ın o zaman farkına vardığı bu gerçeğin, bugün ihmal edilmesinden kaynaklandığı görülür. Gökalp bütüncül ve sentezci bir yaklaşımla Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmakla ilgili olarak şunları yazar: "her birinin nüfuz dairelerini tayin ederek bu üç gayenin üçünü de kabul etmeliyiz; daha doğrusu bunların bir ihtiyacın üç muhtelif noktadan görülmüş safhâları olduğunu anlayarak "muasır bir İslam ve Türklüğü" ibda etmeliyiz". (Gökalp 2007;49). Ziya Gökalp "ümmet-millet" ikiliğine karşı entelektüel bir mücadele vermiştir. Soruna sosyolojik temelde bilimsel bir kimlik kazandırmıştır. O, İslami değerlerle Batı normlarını birbiriyle zıtlaştıranlara karşı sosyal bir gelenek içinde bütünleşmesini sağlamıştır.

Gökalp sosyolojisinde, "Türkleşmek, İslamlaşmak ve Modernleşmek" birbiriyle bütünleşen, aralarında uyum sağlayan bir bütünün üç parçası gibidir. Gökalp, "Türklük cereyanı Osmanlılığın muarızı olmak şöyle dursun, hakikatte en kuvvetli müeyyididir…/…Türklük, kozmopolitliğe karşı İslamiyet ve Osmanlılığın hakiki istinatgâhı" olduğunu da söylemiştir. O, şöyle demiştir: "Türk fikir adamları, Türklüğü inkâr ederek dinler arası bir Osmanlılık hayal ettikleri zaman İslamlaşmak ihtiyacını duymuyorlardı, hâlbuki Türkleşmek mefkûresi doğar doğmaz İslamlaşmak ihtiyacı da duyulmaya başladı…/... Bu sebeple Türkleşmek, İslamlaşmak mefkûreleri arasında bir zıtlık yoktur".(Türkdoğan: 1987; 119) Slogan hâline gelen "Türk Milletindenim, İslam Ümmetinden ve Garp Medeniyetindenim." üçlemesi de onun izahıydı. O, dönem de "Din cihetiyle İslam, heyeti ictimaiyemiz cihetiyle Osmanlı, kavmiyet cihetiyle Türk'üz" (Terbiye, İkdam, 27 Temmuz 1896) diyenlerin etkinlikleri giderek artmıştı.

Türk siyasetinde "üç ya da dört akımı birleştirmek" denilen vak'a Ziya Gökalp'ın 1915'lerde savunduklarını tekrarlamak anlamına geliyordu. Bugün de aynı anlama gelen çabalara zaman zaman rastlanmaktadır.

Günümüz Tartışmaları Gökalp'ı Güncelliyor

Osmanlının dağılış döneminin ve bu döneme ilişkin yapılan çözümlemelerin basmakalıp, genelleyici ve önyargılı bir biçimde ele alınması Gökalp'ın yeterince anlaşılmasını engellemiştir. Bugün hâlâ karşılaşılan sorunlara verilen cevaplar bakımından bir çok aydın Gökalp'ın gerisinde kalmıştır. Onun, o gün ortaya attığı birçok düşünce bugün de değerinden hiçbir şey kaybetmemiştir. Günümüz aydınları

arasında yapılan tartışmalar, gerçekte Gökalp'ı güncellemekten ileriye gitmemektedir.

Bu konuda birkaç küçük alıntı yapmak açıklayıcı olacaktır:

"Dünyanın Şarkı'ı da, Garb'ı da bize celi bir surette gösteriyor ki bu asır, "milliyet" asrıdır; bu asrın vicdanları üzerinde en müessir kuvvet, millîyet mefkûresidir…/…Milliyet hissinin hâkim olduğu bir memleketi ancak millîyet zevkini nefsinde duyanlar idare edebilirler". (Gökalp 2007; 46) Gökalp sonrası dünyadaki gelişmeler onun bu düşüncelerini teyit etmiştir. Dünyanın her yerinde ideolojik ve siyasi imparatorluklar dağılınca onların yerini sınırlarını büyük ölçüde milliyetin belirlediği devletler ya da devletçikler almıştır.

Gökalp'ın günümüzde evrenselcilik anlamına gelen "beynelmileliyet" düşüncesiyle ilgili olarak da şunları yazmıştır: "İlk vakitlerde beynelmileliyet hissini bütün insanlara şamil zannetmek doğru değildir…/…Avrupa'daki beynelmilel şefkat ve müzaheretin Hristiyan milletlere müncer olduğunu; beynelmilel hukukun da Hristiyan devletlerin imtiyazları hükmünde bulunduğunu görürüz. Balkan Muharebesi, Avrupa vicdanının bugün bile Hristiyan vicdanından başka bir şey olmadığını gösterdi". (Gökalp 2007;48)

2000'e birkaç yıl kala Bosna-Hersek'te üç yüz bin Müslüman katledilirken Avrupa ülkelerinin takındığı tavır, insan haklarının değil ama Gökalp'ın düşüncelerine beynelmileliyet kazandırmıştır. Diğer yandan Türkiye'nin AB'ye üye olmasının "Hristiyan kulübünde Müslüman ülkeye yer yok" anlamına gelen karşı çıkışlar da bir nevi Gökalp'ın düşüncesini doğrulayan kanıttır.

Halk ve Aydın

Ziya Gökalp'ın karşılaşılan sorunlar karşısında geliştirdiği bazı çözümlemelerine de değinmek gerekir. Sözgelimi Gökalp, aydın ve halk ilişkisinin nasıl olması gerektiğini şöyle ortaya koymuştur: Ona göre, "Aydın medeniyetin taşıyıcısıdır. Bu yüzden de kozmopolittir. Halk ise kültüre, millî değerlere sahiptir. Bu noksanlığını giderilmesi için aydının halka gitmesi gerekir. Gökalp'a göre böyle bir eğilim, her şeyden önce, iki hususu gerçekleştirmek için zorunludur: 1. Halktan kültürel bir eğitim almak için halka doğru gitmek; 2. Halka medeniyet götürmek için halka doğru gitmek". (Gökalp 1972;42) Aydın, halka doğru yönelmediği sürece millî değerlerden uzaklaşarak sun'i bir ortam içinde bozulmaya uğrayacaktır. (Türkdoğan 2005; 69).

Gökalp, Osmanlı dönemini kast ederek seçkinlerin aldıkları eğitimde millî harsın olmamasını onların halk mektebinde okumamasına bağlar. Ona göre memleketin seçkinleri bu nedenle millî harstan yoksun kalarak gayri millîleşerek yetişmektedir. Bu eksikliği gidermek için seçkinler halkın içine girmeli, halkla beraber yaşamalı halka doğru gitmelidir. Böylece aydının "halkın kullandığı kelimelere, yaptığı cümlelere dikkat etmek…/…Düşünüşündeki tarzı, duyuşundaki üslubu zapt etmek. Dini hayatına, ahlaki duygularına nüfuz etmek" (Gökalp 1972; 42) imkânına kavuşacağını söyler.

Yakup Kadri, Gökalp'tan yıllar sonra "Anadolu halkının bir ruhu vardı; nüfuz edemedin. Bir kafası vardı; aydınlatamadın. Bir vücudu vardı; besleyemedin. Üstünde yaşadığı toprağı vardı; işletemedin." diyecektir.

Ruhuna nüfuz edilemeyen halka; "Bidon Kafalılar", "Karnını Kaşıyan Adamlar", "Dağdaki çoban" nitelemesi yapmak yerine Gökalp'ın önerdiği yöntemi kullanarak ulaşılması mümkün olur.

Bunalım Analizi!

Gökalp, dönüşüm ve inşa döneminde toplumun karşılaştığı buhranlarla ilgili olarak şu saptamayı yapmıştır: "Memleketimizde bir gençlik buhranı, bir kadınlık buhranı, hâsılı bir terbiye meselesi, bir muaşeret meselesi var mı, yok mu? Memleketimizde birbirinin zıddı mahkemeler, birbirini zıddı öğretim yerleri, birbirinin zıddı ahlaklar ve hukuklar, yazma ve konuşmada birbirini benzemeyen lisanlar, seçkinler ile halkta birbirine benzemeyen vezinler ve zevkler var mı, yok mu? Düşündükleri gibi duymak ve duydukları gibi düşünmek isteyen kimseler için, fikir hayatındaki bu ikiliklerin giderilmesine çalışmak, şüphesiz, en kaçınılmaz ihtiyaçlar arasındadır". (Gökalp 1973; 260).

Gökalp, bu saptamayı 1918'lerde yapmıştır. Aynı saptama bugün için de geçerli değil midir? Sözgelimi bugün toplumda bir gençlik bunalımından, kadınlık krizinden, çelişkili değerler veren eğitim sorunlarından ya da görgü kurallarından daha az mı yakınıyoruz? Gökalp'in yaşadığı dönemden bugüne birbirine karşıt mahkeme kararları, birbirine zıt değerler veren eğitim kurumları ya da ahlak anlayışında olumlu anlamda bir değişmeden ne kadar söz edilebilir? Günümüzde "mutlu azınlık" ya da "Beyaz Türkler"den giderek daha fazla söz edilmesi rastlantı değildir. Fikir hayatındaki ikiliklerin giderilmesi için çalışmak bugün de en önemli ihtiyaçlar arasındadır.

Ziya Gökalp'ın Türkiye Cumhuriyeti kurulmadan önce toplumla ilgili olarak yaptığı tespitler bugün için de geçerli ise bu durum onun yeterince anlaşılmadığını gösterir.

Eski Cevaplar İçin Yeni Sorular Sormak Anlamsızdır

2009 yılının Türkiye'sinde bugün yapılan tartışmaların birçoğu Gökalp'ın 1918 yılında cevabını verdiği anakronik sorunlardır. Günümüzde baskın olan bir kısım çevreler Gökalp'ın verdiği eski cevaplara yeni soru sormakla meşguller. Bugün hâlâ "Türk", "Kürt", "Türkiyelilik", "İslamcılık", "Türkçülük", "Osmanlıcılık", "Batıcılık" kavramları üzerinde bitmeyen ve dinmeyen tartışmalar yaşanmaktadır. Hâlbuki bu kavramların çözümlemesini, başını Gökalp'ın çektiği düşünürler daha 1918'lerde yapmışlardır. Bu tür tartışmaları bugün sürdürenler, eğer kötü niyetli değillerse Gökalp'ı ve yaşanılan dönemi ya okumamışlar ya da anlamamışlar demektir. Yeri geldiği için yazalım Yusuf Akçura Üç Tarz-ı Siyaseti 1904 yılında; Ziya Gökalp, "Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak" isimli eserini 1918 yılında yazmıştır.

Gökalp'ın Türkiyelilik Kavramına Verdiği Cevap

Bugün yeniden Türk ve Türkiyelilik kavramları üzerinde inanılmaz tartışmaların yapıldığı görülmektedir. Bu tartışmaları yapanların ya hafıza ya da bilgi sorunu yaşadıklarına kuşku yoktur.

Eski başbakanlardan birisi 31 Aralık 1994 günü Karabüklülere hitap ederken: ''Ne mutlu Türkiye'nin vatandaşıyım diyene'' demişti. Bugünkü Türkiye'nin Başbakanı da "Türkiye'de Türkiyelilik bilincini en azından yakalamalıyız. Bunun bir de Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı bilinciyle zenginleştirmeliyiz" diye konuşmuştu. Hâlbuki, Türkiye'nin derinlerdeki ruhu olan Ziya Gökalp 1918 yılında 'Türkiyecilik' ve 'Türkçülük' kavramı üzerine şunları yazmıştır: '*Gerçekten, biz aradığımız millî hayatı, milletin vicdanında şuursuz bir surette var kabul ediyoruz. Bu şuursuz vicdanı, şuurlu bir hâle getirmeğe Türkçülük adı veriyoruz'*. Bugünlerde Türkiye'ye birileri tarafından dayatılan "Türkiyecilik" kavramıyla ilgili olarak da Ziya Gökalp tam 91 yıl önce şu görüşü ileri sürmüştür: *"Türk kelimesi ile Türkiye kelimesi arasında büyük fark vardır; her Türkiyeli, Türk değildir; aynı zamanda her Türk de Türkiyeli değildir.*

Türkiye kelimesi devletimizin ismidir; Türk kelimesi milletimizin adıdır. Ben tabiiyetim itibariyle Türkiyeliyim, kültürüm itibariyle de Türküm. Benim bu iki ada birlikte sahip oluşum, bu kelimelerin eş-manalı olmasını gerektirmez. .../... İşte Türk ve Türkiyeli kelimelerinin mukayesesi gösteriyor ki, Türkçülük başka bir şey, Türkiyecilik ise başka şeydir../.."*Jöntürkler, yalnız Türkiyeciydiler. Türkçüler, Türkiye ile beraber Türklüğü de düşünenlerdi. Türkçülüğün birinci işi, devlet, ümmet, millet kelimelerinin farklarını meydana koymak oldu.* ***Devlet tabiiyette, ümmet dinde, millet kültürde müşterek olan fertlerin toplamıdır.*** *Bu suretle, bizim, Türkiye devletine, İslam ümmetine, Türk milletine mensup olduğumuz anlaşıldı*". (Göklap 1973; 287/291). Ziya Gökalp'ın Türkçülük anlayışı kavrayıcı ve kapsayıcıdır. O, İslamcılığı, Osmanlılığı ve Türkçülüğü aynı konsept içinde birleştirmiştir.

Şu satırlar da Gökalp'a aittir: "*Türk mütefekkirleri, Türklüğü inkâr ederek beyne'l edyan bir Osmanlılık tasavvur ettikleri zaman İslamlaşmak ihtiyacını duymuyorlardı; hâlbuki Türkleşmek mefkûresi doğar doğmaz İslamlaşmak ihtiyacı da hissedilmeye başladı*". (Gökalp 2007;48).

Türkçülük etrafında o dönemde tartışma açan Osmanlıcıların sonuçta vardıkları noktayı da Gökalp şöyle anlatır: "Evvelce Türkçülüğe lakayt kalan bazı insaf sahibi Osmanlıcılar, Wilson prensipleri ortaya atıldıktan sonra, "Türkçülük bize, Osmanlı İmparatorluğundan müstakil, hususi ve millî bir hayatımız, hudutları etnografi ilmi tarafından çizilmiş millî bir vatanımız, bu vatanda kendimizi tam bir istiklale idare etmekten ibaret olan millî bir hakkımız olduğunu vaktiyle bir çoğumuzun zihnine ve ruhuna yarleştirmiş olmasaydı, bugün hâlimiz ne olacaktı?" demeğe başladılar. Demek ki, yalnız bir tek kelime, mukaddes ve mübarek (TÜRK) kelimesidir ki, bu herc ü merc içinde doğru yolu görmemize sebep oldu…/…Türkçüler, seçkinlere yalnız milletlerinin adını öğretmekle kalmadılar, onlara milletin güzel lisanını da öğrettiler". (Gökalp 1972;46). Bu yönü itibarıyla da Türkçülüğün ne anlama geldiğini de yine Gökalp şöyle açıklar: "Türkçülük, ne kavim, ne ümmet ne de ahâli Türkçülüğüdür. Türkçülük demek, Avrupa medeniyeti içinde bir Türk harsı vücuda getirmektir. En mukaddes şahıs (Hazreti) Peygamber; en mukaddes ma'bed, (Kabe-i Muazzama) kalacak. En güzel lisan, Türkçe(dir). Musiki ve edebiyatta, Türk güzelliği tecelli edecektir". (Gökalp 1977; 113/114).

Gökalp ve Atatürk'ün ölümünden sonra, sistemin felsefesiz ve kuralsız olarak dinî sistemi dışlayan bir sekülerizme yönelmesi karşısında, cemaatleşme unsurları da ümmet ideolojisine bağlanmıştı. Böylece, yasal olmayan ortamda ümmet, yasal ortamda ise ulus-devlet veya "Türk" kimliğine dönme süreci gündeme getiriliyordu.

Bu durum uygulamada, ümmet-millet zıtlaşmasını ortaya çıkarıyordu. Türkiye'nin günümüzdeki toplumsal dramı budur. Cemaatleşme grupları, bugün hâlâ Türk ulus-devleti anlamında "milliyet" gerçeğini dışlamakta, ancak "ümmet" olgusuna yönelerek tüm alt grupları yapısında bütünleştirmeye çalışmaktadır (Türkdoğan; 2004).

Batılılaşma: Ziya Gökalp ve Mümtaz Turhan

"Hemen her yeni müessesenin ortaya çıkışında yeni hareketin başına geçmiş bir şahıs, eski tabirle bir mübeşşir görünür. İşte Türkiye'de Gökalp ve Sebahaddin Bey'den sonra sosyal ilimlerde yeni bir aşamayı temsil eden en önemli şahıs Mümtaz Turhan" böyle bir kavramı hak eden bir düşünürdür. (Güngör; 2007; 40).

Turhan'ın Batılılaşma ya da çağdaşlaşmakla ile ilgili görüşlerine değinmeden önce Gökalp'ın bu konudaki düşüncelerine kısaca hatırlamakta yararlı olacaktır. Gökalp için "çağdaşlaşmak sözcüğünün anlamı, çağdaş olan uygarlık topluluğun gittikçe yetkinleşen bilim ve tekniğinde hiçbir ulustan geri kalmayacak biçimde üstün bir yer elde etmektir. Uygarlık topluluğu içinde ortak bir insan hayatı yaşamak, hiçbir zaman ne aile ve devlet hayatlarını özelliğine, ne de ulusun ve ümmetin içerdiği kültürel dayanışmalara aykırı değildir". (Gökalp 2004; 55) Gökalp, çağdaşlaşmadan anladığı şudur: "Bugün bizim için muasırlaşmak demek, Avrupalılar gibi dretnotlar, otomobiller, tayyareler yapıp kullanabilmek demektir. Muasırlaşmak, şekilce ve maişetçe Avrupalılara benzemek değildir". (Gökalp; 2007;49). Türkiye'deki modernleşme ve çağdaşlaşma gayretlerine Mümtaz Turhan da aynen Gökalp gibi bakmaktadır. Turhan'a göre Batılılaşmanın bir sınır vardır. "Biz, Avrupa'nın bilimlerini ve sanayini almaya mecburuz, ama âdetlerini, ahlakını ve yaşayış tarzını kabul edemeyiz". Turhan'a göre eski yaşam tarzını terk etmek Batılılaşmak değildir. Turhan, Türkiye'nin Batılılaşmasında aydınlara çok özel bir görev düştüğüne de özellikle vurgu yapar. Ona göre bugüne kadarki deneyimin başarısızlığının sebebi romantik ve taklitçi sözde aydınlardır. Onlar şekilci bir Batılılaşmayı esas almışlardır. Bu Tanzimat'tan bu yana süregelmekte olan bir sorundur ve Osmanlı geçmişinin reddiyle iyiden iyiye Avrupa hayranlığına ve körü körüne taklide dönüşmüştür.

2009'lu yıllarda AB'ye girmeyi "medeniyet projesi dâhil olmak" çabası olarak niteleyenlerin Gökalp ve Turhan'ın görüşlerinden habersiz görünmeleri ilginçtir.

Kültür Değişmeleri ve Turhan

Diğer yandan Turhan, 'Kültür Değişmeleri' adlı eserinde (1951) şu hususun özellikle altını çizer: Medeniyet alanı değiştirmeye zorunlu bir toplumun kültürü, bu değişim anında tamamen ortadan kalkıp onun yerine hâkim milletin kültürü geçmez. İki toplum, iki kültür karşılaşınca, birinin mutlaka yok olması gerekmez; sentez gerçekleşir. Batılılaşıyoruz diye dinimizin benliğimizin kaybolacağı iddialarının hiçbir ilmî değeri yoktur. Ne var ki, Türkiye Batılılaşamamıştır, çünkü insan unsuru göz ardı edilmiş, sadece Batılıya benzer şekilde yaşar gibi görünmeye başlanmıştır. Ünlü eserinde Doğu toplumlarının Batı ülkeleri karşısında düştüğü durumun nedenlerini ortaya çıkararak,, bu durumdan Türkiye'nin nasıl kurtulacağını ortaya koyan yolu ve yöntemi göstermiştir. Toplumların yaşadıkları değişimleri, örnekleriyle karşılaştırmalı olarak izah eden Mümtaz Turhan, özellikle zor kullanarak yapılan kültürel değişimlerin toplumlarda meydan getirdiği çöküntüye dikkat çekmiştir.

Batılılaşma hareketine sosyal-psikolojik açıdan bakan Turhan, Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk yenileşme hareketini kültür değişmesi kalıbı içinde yorumlar ve 18. yüzyılda başlayıp 19. yüzyıla kadar uzanan dönemi "**serbest kültür değişmesi**" dönemi olarak ifade eder.

Serbest kültür değişmesinin özelliğine gelince bu da, münferit kültür unsurlarının, matbaa ve bazı ticaret maddelerinin (teknik) alınması şeklinde ortaya çıkmış esas köklü değişmeler ise İkinci Mahmut'la başladığından Turhan bunu "**mecburi kültür değişmeleri**", Üçüncü Selim zamanını da serbest ve mecburi kültür değişmeleri arasında bir geçiş dönemi olarak belirtmiştir". (Turhan 1977; 122/123).

Hiç kuşkusuz Türk düşünce tarihinin zirvelerinden birisidir, Mümtaz Turhan. Türk toplumunun sahip olduğu medeniyet dünyasını Batı medeniyeti ile sentezleme çalışmalarının en önemlilerinden birisi onundur. Turhan**, ç**ağdaş medeniyet seviyesi için gerekli olan şartlar üzerinde çalıştı. Türkiye'nin ölüm kalım davası olan kalkınma meselesinde, ütopyaya olduğu kadar ümitsizliğe de yer vermeden tamamen bilimsel ve gerçekçi analizler yaptı.

Ona göre, Türkiye'nin önündeki tek yol Batı medeniyetinin temel öğelerini yaşama geçirmektir. Bu öğeler ilim ve ilim zihniyeti; ilimin uygulaması olan teknik; ilim zihniyetinin gelişeceği çevrenin koşulu olarak hukuk ve özgürlüktür. Bu nedenle de düşüncelerinin odağına Türkiye'nin var oluşunu ve değerlerini koymuştur. O, Batılılaşmayı bir put ya da amaç olarak almamış, Batı'nın bilim zihniyetini almanın var olmanın zorunlu şartı olarak görmüştür. Turhan,

alternatifinin olmadığını düşündüğü bir çareyi topluma kabul ettirmek için çabalamıştır. Amacı açıktır: Benliği ve kimliği kaybetmeden Batı'nın bilimini almak.

Toplumsal işlev görecek anlamda Batı'dan bilim almadıkça eğitim, öğretim seferberliği yapmışsınız, en iyisi bile çağdaş bilimin çok gerisinde olan üniversitelerin sayısını yüze çıkarmışsınız, televizyon kanallarına her gün bir tane daha eklemişsiniz, köprüler, barajlar, dev alışveriş merkezleri kurmuşsunuz, lüks oteller yapmışsınız, Avrupa modasını yakından takip etmişsiniz, fazla bir önemi yoktur. Bir milletin hakiki gücü bunlardan oluşmaz. Hakiki güç, bilme ve yapabilme gücüdür ki, he alanda, en ileri olanlarla bile rekabet edebilecek ilerlemeyi doğurur. Bu gücü sağlayan bilimdir. Bilim ne üniversite sayısıyla ne de öğretim üyesi sayısıyla ölçülür. Nitelik yoksa niceliğin değeri yoktur. (Özakpınar 1995; 106).

Turhan, batılılaşmadan söz eder ama "Batıcı" değildir. Batıcılar, Batı'ya hayranlık duyuyorlardı ve bazen bu hayranlık Batı karşısında aşağılık duygusunu da içeriyordu. Turhan bu tavrın doğuşunu psikolojik bakımdan incelemiş ve eleştirmiştir.(Özakpınar 1995; 142).

Turhan, Türk medeniyetinin farkındadır. O, bir bilim adamı olarak Türk toplumunun ve Batı'nın tarihî gelişmesini incelemiş ve iki medeniyetin birbirinden mahiyet itibarıyla ayrıştığı noktaları saptamıştır. Ona göre Batı medeniyetini başka medeniyetlerden mahiyet bakımından farklı yapan modern bilim zihniyeti ve yöntemidir. Batıyı üstün kılan şeyin bilimin uzantısı olan yüksek teknolojidir.

"Batının sopası olmadan biz adam olamayız", "kendi kendimizi yönetmemiz mümkün değil", "AB'ye giremezsek üçüncü dünya ülkesi oluruz", "Türkiye, Türklere bırakılamayacak kadar önemli bir ülkedir", "bağımsızlık eskimiş bir kavramdır", "Türkiye AB'siz yaşayamaz!", "Ya AB ya Ölüm" söylemlerini ancak Turhan'ı anlamamışlar söyleyebilir. Mümtaz Turhan'ın ölümünden kırk yol sonra AB'ye üyelik tartışmaları vesilesiyle dile getirilen bu görüşler, Türkiye'deki entelektüel birikimin geldiği yeri göstermesi bakımından ibret verici bir örnektir.

Mümtaz Turhan ve Millîyetçilik

Türkiye'deki milliyetçiliğe olmadık anlamlar yükleyenler, Gökalp'ın olduğu kadar Turhan'ın analizlerine de görmezlikten gelmektedir. Türk milliyetçiliği, Avrupa ile olan ilişkilerin yansıması olarak ortaya çıkmasına karşın Batı'dan çok farklı bir rota izlemiştir. Batıda saldırgan ve dışlayıcı temelde şekillenen millîyetçilik, Türkiye'de savunma ve var olma amaçlı bir trend izlemiştir. Bu

gelişmenin doğal sonucu olarak da Türkiye'de milliyetçilik hep kavrayıcı, kapsayıcı ve içselleştirici olmuştur.

Mümtaz Turhan, özellikle Batı'daki milletleşme sürecine dikkat çeker. Turhan, millet olma bilinç ve millet olarak yaşama iradesini tarihi süreç içinde oluşturarak siyasi birliğini bunun üzerine inşa etmiş toplumların özgün durumlarına vurgu yapar. Türkiye'de bilinç ve irade imparatorlukla birlikte çökünce milletin varlığı büyük bir tehlike altına girmiştir. Bunun üzerine var olma kaygısıyla Türk aydınları can havliyle adeta bir can simidi gibi milliyetçilik bilincine sarılmışlardır. Onun ifadesiyle **"**Türkiye'de, milliyetçiliğin asıl anlamı budur ve milliyetçilikte bundan başka bir anlam aranmamalıdır…/… Millet olarak yaşamak ve milletin siyasi birliğini koruma iradesi olarak milliyetçiliğe her zaman ihtiyacımız olacaktır" der. (Özakpınar 1995; 126/127).

Turhan'ın 1942'deki "Niçin Milliyetçiyiz?" başlıklı makalesinde milliyetçiliği, millet olmanın bilinci diye tarif eder. Bu da bizi, milletin yaşama iradesine götürür. Turhan milliyetçiliği, millet olma bilinci ve milletin varlığını koruma iradesiyle ilişkilendirir. Mümtaz Turhan, Türkiye'nin ana davasının, bir an önce millet olma ve millî bir kültüre kavuşma davası olduğunu söylemiş, milliyetçiliği de bu hayati davada başarılı olmanın aracı olarak görmüştür. Ona göre, milliyetçilik "millet olma ve millî kültüre kavuşma davasının bilincidir". Bu bilinç olmazsa, toplum ne dağınıklıktan ve gevşeklikten kurtulabilir, ne de kurumların kuvvetlenmesini engelleyen şahsi menfaat endişelerini aşabilir. (Turhan 1980; 413). Milletin varlığını, bütünlüğünü ve bağımsızlığını koruması, ilerlemesi için bir an evvel genel, ortak, mütecanis ve yüksek bir kültür seviyesine kavuşmasının gerekli olduğunu söyler. (Turhan 1980;70).

Turhan, kalabalıkları ve yığınları millet hâline getiren unsurlara ve etkilerine dikkat çekerek şöyle yazar: "Bir ferdi, cemiyetine bağlayan en kuvvetli bağ hiç şüphesiz kendi kültürüdür. Hiç şüphesiz kültürün en önemli ve en güçlü unsurları din, dil, tarih şuuru, örf ve âdetleri, gelenekleridir. Bunlar ferdin yetişmesi, mensup olduğu cemiyete bağlanması bakımından en etkili faktörlerdir. Bunlar aynı zamanda bir topluluğu millet hâline getiren unsurlardır. Bunlar bir memleketin kültürünün ağaçlarıdır, kan damarıdır. Onun için ne sebep, bahane ile olursa olsun bunlar üzerinde gelişigüzel oynamağa hiç kimsenin hakkı yoktur. Bunlar tahrip edildiği takdirde fertler kopmuş tespit taneleri gibi etrafa dağılır". (Turhan 1980; 553).

Günümüz Türkiye'sinde milleti millet hâline getiren bu değerlerin üzerinde oynanmasının amacı da açıktır. Bu amaç milletleşme sürecinin durdurulması ve

toplumu birbirine bağlayan bağların koparılmasını esas alır. Turhan, bu nedenle günümüz savaşlarının biçim ve nitelik olarak değişeceğine vurgu yaparak şöyle yazar: "Bundan sonra ordular harp etmeyecek, makineler, onları yapan, idare eden mütehassıslar ve ilim adamları çarpışacaktır. Hangi taraf ilimde daha ileri ise savaşı o kazanacaktır." (Turhan 1980; 555).

"Garp memleketlerinin beş asırdan fazla süren millet olma vetireleri esnasında kendi milletlerinin üstünlüklerini terennün ve iddia eden düzinelerle şairleri, musikişinasları, edebiyatçıları, tarihçileri, ilim ve siyaset adamları, hatta filozofları çıkmıştır. Bizim, garbın bu oluş ve gelişme seyrine iştirak ve onu yakından müşahede edemeyişimiz, bu devre esnasında geçen hadiseleri layıkıyla kavramamasına ve kıymetlendirmemize mani olmaktadır…/…Garbı bugünkü hâliyle taklit etmeğe kakışmamız lehimize olmamakta, beyhude emek, enerji kaybına yol açmaktadır". (Turhan 1980; 415).

Bilim, Örgütlenme ve Turhan

Mümtaz Turhan, Türk milletinin varlığını, bütünlüğünü ve ilerlemesini sağlayabilmesinin yolunu çok açık bir biçimde göstermiştir. Bunu bilimin dayandığı yüksek bir örgütlenme yeteneğiyle, teknolojiyi sürekli ilerleme sağlayacak biçimde kullanma kapasitesi olarak nitelemiştir. O, bu düşüncelerini şöyle ifade etmiştir: "Bugün Batılı milletler öyle bir teşkilat geliştirmiş bulunuyorlar ki dünya siyasetiyle temasa gelen hiçbir millet, o tür bir teşkilatı geliştirmeden ayakta kalamaz ve ileri denilen o milletlerle eşit konuma gelemez…/…Bilimin imkân verdiği en verimli teşkilatı ve teknolojiyi kullanma, bu kurumları sürekli gelişmeye ayarlamıştır. Durmadan ilerlemek âdeta prensip olmuştur. Bilimsel araştırmalara dayanma ve böylece toplumun kendi amaçlarına göre sürekli artan bir verimlilikle çalışmasını sağlama, bu prensibin gereğidir. Toplumun kurumları, dıştan ve keyfi müdahalelerle değiştirilmiyor; bilimsel araştırma verilerine ve toplumun temayüllerine göre değişiyor…/…İşte bugün İslam ülkeleri ve bu arada Türkiye, manevi değerler ile bilim ve teknoloji kombinasyonunu ortaya koyamadığı için Batılı ülkeler tarafından bilmeyen ve beceremeyen, hatta aklı ermeyen bir çocuk muamelesi görmektedir". (Özakpınar 1995;38).

Turhan, Batı toplumunun bilimi kurumsallaştırmasının adeta yaşam tarzı hâline getirmesinin onu üstün bir konumu yükselttiğine dikkat çekmiştir. Bilimin yaygın olmadığı dönemdeki şartlarının değiştiğini, yaşanan dünyada geçmişin yetenekleriyle ve geçmişe dönerek ayakta kalmanın mümkün olmadığını söyler.

Yaşanan dünyadaki yükselişlerin ve çöküşlerin tamamen bilimden yararlanmak ve onu kullanmak ya da kullanmamak ile ilgili olduğunu söyler. Bunu da şöyle ifade eder: "Tarihleri, geçmişteki başarıları, inançları ne olursa olsun, bu milletler, bilimi toplumsal bir kurum hâline getirip onun nimetlerini toplumun bütün hayatına yaymadıkça ve böylece toplumu güçlendirmedikçe, Batı karşısında aciz kalmaya mahkûmdur. Geçmişte bilim olmadan da güçlü bir devlet olmak ve yüksek seviyeli müreffeh bir hayat meydana getirmek mümkündü; ama bugün farklı bir dünyada yaşıyoruz. Sadece geçmişte olduğumuz nitelikleri yeniden kazanmaya çalışarak emelimize erişemeyiz. Çünkü bugünün problemleri başkadır. En azından eskiden karşımızda bilim ve teknolojiyle donanmış bir Batı ve Kuzey yoktu. Onun için eskiye dönmek isteyen gelenekçiler de, eskiden bizde ne var idiyse onların hepsinin bizi bu hâle düşürdüğünü sanan inkılapçılar da dünya gerçeğine sırt dönüyorlar… Ne Osmanlı İmparatorluğu din ve gelenekleri yüzünden battı, ne de Türkiye sırf din ve geleneklerle bugün ihtiyaç duyduğu güce erişebilir. Osmanlı İmparatorluğu bilimi kavrayamadığı ve ondan yararlanamadığı için gücünü koruyamadı. Bütün mesele bu yeni bilim faktörünün önemini ve etkilerini kavrayabilmek noktasında düğümlenir. Birbirini tamamlayan şeyleri birbirine zıt ya da birbirinin alternatifi gibi görmek dar bir kafanın eğilimidir". (Özakpınar 1995; 39/40).

Erol Güngör ve Sosyal Değişme

Mümtaz Turhan, ekonomik ve sosyal şartlar ile ilim ve ilim zihniyeti yerleştirmeden, birinci sınıf ilim ve teknik adamlarından oluşan kadrolar teşekkül ettirmeden, "Batı'nın tekniğine kavuşmak ve sanayileşmek mümkün değildir", der. Yapılan denemelerin başarısızlıkla sonuçlanmasının nedenini de buna bağlar. Ana şartlara riayet etmeden, gerekli tedbirleri almadan sihrin kudretine inanıyormuş gibi hareket ederek memleketi çok kısa bir zamanda kalkınacağını sanmanın vehim olduğunu söyler.

Sosyal, ekonomik, ilmi ve teknolojik şartlar uygun olmadığı sürece ne arzu edilen kalkınma ne de ilerleme gerçekleşebilir. Erol Güngör de değişimin her şeyden önce zihniyetle ilgili olduğunu Max Weber'e dayandırarak açıklar. O, şöyle der: "Bayrak kaldırıp sokağa fırlamakla bugünden yarına değiştirebileceğiniz bir şey yoktur. Cemiyet ihtilalle değişmez.../…Sosyal-iktisadi değişime zihniyetteki değişmeye bağlı ise, ihtilal yapılarak kazınılacak bir şey yoktur. İnsanların kafaları silahla veya bir gece içinde değişmez; şu hâlde Weber'in bunalan insanlar için derhâl tesir edecek ve kesin netice verecek bir reçetesi mevcut değildir".(Güngör

2007;25). Bu yaklaşım günümüz Türkiye'sinde hâlâ geçerliliğini sürdüren toptancı, genellemeci ve bir parçanın değişmesiyle bütünün değişeceğine inanan anlayışa yıllar önce verilmiş güçlü cevaptır.

Erol Güngör ve Tarih

Erol Güngör'ün tarih yorumlaması, bu yönü itibarıyla Hâldun'un yöntembilim anlayışıyla örtüşür. O, tarihi açıklamalarını, hem felsefi ve ekonomik hem de sosyolojik bir temele dayandırır. Türk tarihini sosyolojik, ekonomik, coğrafi ve kültürel yapının ışığı altında ele alır.

Ona göre, "**bir şeyin izahını yapmak, her şeyden önce onun tarihini"** izah etmek anlamına gelir. Bu durumun sosyal olayların mahiyetinden kaynaklandığına dikkati çeker ve "**Sosyal olaylar tarihî olaylardır**" der. (Güngör 1992;73). Tarih şimdiki manasıyla çok sonraları ortaya çıkmış olmakla birlikte, tarih düşüncesi en ilkel cemiyetler de bile vardır.

Erol Güngör'ün, "**Tarihte Türkler**" adlı eserinin giriş cümlesi şöyledir: "**Bugün Türk denince Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yaşayan ve ana dili Türkçe olan insanlar akla geliyor. Hâlbuki yeryüzünde ana dili Türkçe olup da bizim sınırlarımız dışında yaşayan milyonlarca insan vardır. Demek ki, Türklerin bugünkü Türkiye'ye gelmeden önce de bir tarihleri vardı**". O, bu açılımıyla çoğu zaman siyasi sınır ile kültürel sınırın örtüşmesi gerektiğini savunanların ne denli yanlış bir yaklaşım içinde olduklarını ortaya koymuş olmaktadır.

O, aynı zamanda yalnızca "**Türkiyeli**"yi, Türk saymak gibi bir anlayışın da ne denli bilimsel bir temelden yoksun olduğunu açıkça ifade etmiş olmaktadır. Güngör'e göre milletlerin tarihi; coğrafya, din, ideoloji, zaman ve siyasi örgütlenme biçimleriyle sınırlanamaz. Gerçekte Türkler tarihî süreç içerisinde Asya, Avrupa ve Afrika'da etkin olmuşlardır. Şaman, Budist, Hristiyan ve İslam gibi çok farklı din mensubu olmuşlardır. Kapitalist, sosyalist, monarşi ve cumhuriyet rejimi altında yaşamışlardır. Orta, yeni ve yakın çağ da da etkili olmuşlardır. Hun, Göktürk, Selçuklu ve Osmanlı gibi çok çeşitli devletler kurmuşlardır. Bugün de Türkler dünya üzerinde birden fazla bağımsız devleti olan bir millettir. Türklerin çeşitli boyları "**bir millet yedi devlet**" hâlinde dünya üzerinde varlıklarını sürdürmektedirler.

Erol Güngör'ün Toplum Görüşü ve Farklılığı

O, Karl Manheim'in "İnsan, cemiyetin sosyal ve tarihi yapısı hakkındaki en açık görüşe toplumlar ya yükselirken, ya da düşerken ulaşır." anlayışının özellikle altını çizer. O, bu anlamda "**tarihe ilginin arttığı çağlar genellikle toplumun süratli değişme içine girdiği, yani düşüş ve çıkışların çoğaldığı zamanlar**" olduğunu söyler. (Güngör 1992;59).

Erol Güngör, toplumların karşılaştığı sosyal sorunların aşılmasında tarihî bilincin kullanılmasını zorunlu görür. Bilgi ve yöntemin sosyal sorunların çözümünde kullanılan bir araç olduğunu düşünmektedir. Bu bağlamda da "**mesleğimin bilgilerini ve metodunu Türkiye'nin meselelerine uygulayarak Türk aydınlarının dikkatine sunmak benim yapmakta olduğum bir iştir**"der. (Güngör 1992;5). Bunu Türk aydınında gördüğü noksanlıklar nedeniyle yapar.

Ona göre aydın diye ortaya çıkan bir takım "**kötü psikolog**"ların, "kendileri için iyi ve güzel saydıkları şeylerin başkaları için de aynı ölçüde geçerli olması gerektiğine inanmaları söz konusudur. Hatta onlar bu uğurda demokratik rejimi yıkarak "**kamçılı idare**" kurmak üzere fesat cemiyetleri oluşturduklarından bile bahseder. Bunun nedenini Güngör, bu insanların kötü olmalarına değil, içinde yaşadıkları toplumsal yapının ve siyasal geleneklerin sorunlu olmasına bağlar.

Aydın ile halk arasındaki mahiyet farklılığını da bir kültür nizam içinde kaynaşma imkânlarının gitgide azaltması sonucunda, aydın ve halkın aynı coğrafya içinde yan yana yaşayan iki ayrı sosyal ve kültürel grup olarak ortaya çıktığını belirtir. Türkiye'de bu ayrılığın her sahada kendini belirten kuvvetli bir sosyal gerçek olduğunu söyler. Güngör, aydının halkla barışması ya da tanışmasının yolunun demokratik rejimle yakından ilişkili olduğunu söyler. Ona göre "Demokratik rejimin, devam etmesi Türkiye'deki münevver zümrenin halka yaklaşması için de en sağlam ve en emin yol olacaktır. Başarının ölçüsü halkın tasvibi olduğuna göre bu tasvibi almak zorunda bulunanlar halkı tanımaya ve onunla birlikte çalışmaya mecburdurlar. Bizim kanaatimize göre zaten Türk münevverinin politikada en büyük kusuru kendi milletini tanımamış olmasıdır". (Güngör 1976;61).

Her üç düşünür de çağdaş bir Türk millî devleti ve kültürünün kurulmasına büyük katkılar sunmuşlardır.

Ziya Gökalp, Mümtaz Turhan ve Erol Güngör, Türkiye'de sosyal bilimlerin üç büyük ismidir. Her üçü de bilimin, toplumun sorunlarının çözümünde nasıl kullanılacağını ortaya koymaya çalışmıştır. Her üç düşünürün de ortak özelliği de

Türkçe düşünmeleridir. Bu yakından uzağa; somuttan soyuta; yerelden ulusala; ulusaldan evrensele giden bir düşünce tarzıdır.

Üç düşünür de Türk milletinin üzerinde yaşadığı topraklarda tutunmak için verdiği mücadelenin aklî ve ilmî izahını yapmaya çalışmışlardır. Millî devlet, millet, milliyet, modernleşme, milliyetçilik, Türkçülük, kültür, kültür değişmesi, Batılılaşma vb. sosyolojik kavramlar çerçevesinde Türk milletinin karşılaştığı sorunların çözümlenmesi için insan üstü gayretler sarf etmişlerdir. Zamanlarında Türk kültürüne, tarihine, medeniyetine ve kimliğine yönelik eleştirilere çok güçlü cevaplar vermişlerdir.

Türkiye'de günümüzde de milliyetçiliğe, millî devlete, millî kültüre ve millî birliğe yönelik eleştiriler onların yaşadığı dönemkinden çok daha şiddetli bir biçimde sürmektedir. Gökalp, Turhan ve Güngör'ün görüşleri bu bağlamda büyük ölçüde günceldir. Değişen ve gelişen şartlarda her üç düşünürün kullandığı yöntemleri kullanarak yeni araçlarla yapılan eleştirilere aynı araçlarla güçlü cevapların üretilmesine bugün her zamankinden daha çok ihtiyaç vardır.

Gökalp'ın çöküş ve geçiş; Turhan'ın kör paradigma ve kompleks; Güngör'ün ise ideolojik pranga ve kesin inanç döneminin şartlarında yaşadığını unutmamak gerekir.

Kaynaklar

Tütengil, C. O. (1964). *Ziya Gökalp üzerine notlar*.

Akçura, Y. (2006). *Üç tarz-ı siyaset*. Ankara: Lotus Yayını.

Cevdet, A. (1329). *İçtihad,* No:69.

Torun, E. (2006). *Türkiye'de kültürel değişimler*. Antalya.

Gökalp, Z. (1977), *Türkleşmek, islamlaşmak, muasırlaşmak* (3. Baskı). İstanbul: Türk Kültür Yayını.

……..(1973). *Terbiyenin sosyal ve kültürel temelleri 1*, 1000 Temel Eser Yayını, İstanbul.

…….. (1972). *Türkçülüğün esasları*, Yayına Hazırlayan Mehmet Kaplan. İstanbul: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları.

……(2007). *Ziya Gökalp kitapları*, Cilt:1.İstanbul: YKY Yayınları.

…….(1977). *Malta konferansları*, Ankara.

Özakpınar, Y. (1995*). Mümtaz Turhan ve batılılaşma meselesi*. Ankara: Türk Diyanet Vakfı Yayını.

Turhan, M. (1977). *Kültür değişmeleri* (2. Baskı). İstanbul.

……..(1980). *Garplılaşmanın neresindeyiz*. İstanbul: Yağmur Yayını.

Türkdoğan, O. (1987). *Ziya Gökalp sosyolojisinin temel ilkeleri*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

……(2005). *Ulus-devlet düşünürü Ziya Gökalp.* İstanbul: IQ Yayını.

…….(2004). Avrupa Birliği sürecinde doğu ve güneydoğu: kabile-aşiret yapısı. *2023 Dergisi,* Sayı: 43.

Güngör, E. (2007). *Dünden bugüne tarih-kültür ve milliyetçilik*. Ankara: Ötüken Yayını.

……(1992). *Kültür değişmesi ve milliyetçilik* (6. Baskı) . İstanbul Ötüken Yayını.

……(1976). *Türk kültürü ve milliyetçilik***.** İstanbul: Ötüken Yayını.

MÜMTAZ TURHAN'IN MİLLİYETÇİLİĞE VE MODERNLEŞMEYE BAKIŞI

Prof. Dr. Abdullah KORKMAZ*

Özet

Turhan'a göre modernleşme ve millet olma süreci birlikte yaşanır. Turhan bu olgunun anlaşılamadığı ve bilinmediği için milliyetçiliğe karşı olumsuz ve düşmanca tavırlar takınıldığını, millet olma sürecinin ihmal edildiğini ileri sürmektedir. Cumhuriyet inkılâpları millet olma-milletleşme- hedefine yönelik politikalardır. Mümtaz Turhan'ın değerlendirmelerine göre Türk Milleti dünyanın medeni milletlerinden farklı olmamakla birlikte aynı şeyi Türk aydınları için söyleyemeyiz. Turhan'a göre Türk toplumunun sorunlarının çözümünde doğru tespit yapılamamıştır ve yanlış tespitin sorumlusu aydınlardır. Bir toplumun sosyal yapısını batı medeniyeti doğrultusunda değiştirebilecek ana faktör bilimsel bilgidir. Onun için sosyal yapıyı değiştirmek amacıyla yapılan, kanunlar çıkarmak türünden girişimler, eğer ülkede bilimin hâkimiyetini kurmak amacıyla yapılmamışsa, ne kadar ciddi ve özenle yapılırsa yapılsın modernleşme açısından beklenen neticeyi doğurmayacaktır. Bütün dava, taklitçi bir aşamada kalmadan, sosyal çözülmeye uğramadan yaratıcı bir sentezle kendimize özgü orijinal bir kültür meydana getirmektir

Anahtar Sözcükler: *Sosyal yapı, milliyetçilik, modernleşme*

* İnönü Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

Sosyal bilimlerde bir ilim adamının toplumsal meselelere bakışı, yaşadığı dönemin yaygın anlayışını yansıttığı gibi aynı zamanda, değerlendirmenin yapıldığı dönemin sorunlarını da yansıtır. Toplumsal problemler kısa sürede ortaya çıkmadığı gibi kısa sürede de çözüme kavuşmaz. Bu özellik sebebiyle çoğu zaman tartışılan konular yıllar geçmiş olsa da hâla tartışılmaktadır. Bu husus, tartışılan konulara yönelik değerlendirmeler yapmış olan ilim adamlarının zamanın tanıklığında sorgulanmasına imkân verir.

Toplumların yaşamakta olduğu değişme süreçleri, değişmelerin kurumların ve insanların hayatında meydana getirdiği farklılaşmalar, sebepleri ve sonuçları itibarıyla iyi tahlil edilmelidir.

Turhan'ın eserlerini kaleme aldığı dönem, II. Dünya Savaşı sonrası, Türkiye'de çok partili parlamenter sistemin başladığı ve dünyada soğuk savaş döneminin başladığı ve Türkiye'nin modernleşme sürecinde alternatiflerin yoğun olarak tartışıldığı bir dönemdir. Çözüm bekleyen meselelerin çokluğu ve önemi, tartışmaların da yoğunlaşmasına ve tarafların ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır.

Mümtaz Turhan bir meseleye yaklaşırken önce olgunun bilimsel izahını ortaya koyar, daha sonra bu izah çerçevesinde Türkiye'nin o husustaki problemlerini tanımlar. Batılılaşma, millet ve milliyetçilik, kültür değişmeleri, eğitim meselesi hep bu tarzda ele alınmıştır. Turhan'ın milliyetçilik ve modernleşme hakkındaki düşünceleri tahlil edilirken ilim adamının izlediği metoda sadık kalınarak büyük âlimin eserlerinden referanslarla konu ele alınmaya çalışılmıştır.

Modernleşme meselesi günümüzde Avrupa Birliği hedefi ile daha çok tartışılan bir süreç olmuştur; ama konu ile ilgili yapılan izahlar ve sürdürülen tartışmalar olgunun ve sürecin hâlâ yeterince açıklığa kavuşmadığını göstermektedir.

Modernleşme konusundaki belirsizlik, milliyetçilik söz konusu olunca daha da artmaktadır. Her iki konu da hâlihazırda Türkiye'nin en çok tartışılan meseleleri arasında ilk sırayı almaktadır. Turhan'ın bu iki hayati mesele hakkındaki düşünceleri tartışmanın zenginleşmesi ve bilimsel bir zemine oturması bakımından önemlidir. Söz konusu öneme binaen çalışmamızda ikincil kaynaklar ya da yorumlar yerine doğrudan doğruya Turhan'ın görüşlerine müracaat edilmiş ve kendi yorumlarımıza öncelik verme yoluna gidilmiştir.

Millet ve Milliyetçilik

Mümtaz Turhan'a göre hangi sürecin sonucu olursa olsun, bir milletin varlığını sürdürebilmesi, bağımsızlığını ve kimliğini devam ettirebilmesi için bir millî kültüre sahip olması şarttır. Batı milletlerinin teşekkülü, 19. yüzyılda ortaya çıkan ve yaygınlaşan milliyetçilik fikrinin etkisiyle değil, 13. yüzyılda başlayıp 18. yüzyıla kadar devam eden değişme süreciyle olmuştur. Avrupa'daki ekonomik gelişmeyle milletleşme süreci birbirinden ayrı düşünülemez: "Avrupa'da içtimaî ve iktisadî bakımdan kalkınma, ilerleme ile millet olma, millî birlik ve millî kültür bütünlüğüne kavuşma cehdi arasında hiçbir fark yoktur" (Turhan, 1980, s.411).

Milleti "…her şeyden evvel sosyolojik bir birlik, sosyal psikolojik bir vakıa" olarak tanımlayan Turhan (1980, s.406), bir cemiyetin bağımsız bir millet hâlinde ortaya çıkabilmesinin iki yolla mümkün olacağını söylemektedir. Ya belli bir sosyal grup çeşitli sahalardaki yoğun faaliyetleriyle evvela millî bir kültürün meydana gelmesini temin edip buna dayanarak bağımsız bir devlet kurmaya muvaffak oluyor, ya da önce bir millî devlet kurarak bunun çerçevesi içinde millî kültürü gerçekleştirmeye çalışıyor. Türkiye'nin milletleşme süreci daha çok bu ikinci tipe girmektedir. Yani önce bir devlet kurulur, devlet millet olma sürecini gerçekleştirmeye çalışır.

Turhan, Atatürk'ün ilkelerini yorumlarken merkeze "millet olma" ve "millî kültür"e kavuşmayı yerleştirmiştir. Ona göre medenî bir toplum olmakla, millet olmak arasında hiçbir fark yoktur. Ancak bu konuda yazılmış çoğu siyasi eserler, milliyetçiliğin siyasî bakımdan zararlı tezahürleri üzerinde durarak millet olma sürecini ihmal etmişledir. Hâlbuki Türkiye'nin tarihî ve sosyal oluşunun seyri takip edildiği zaman Atatürk inkılaplarının gayesinin çağdaş medeniyet seviyesine kavuşmadan başka bir şey olmadığı anlaşılır.

Turhan'ın kültürü merkezî noktaya yerleştirmesi, onu sosyal dayanışmanın temeline yerleştirmesinde ve müşterek bir kültüre sahip olmadan bir toplumun olamayacağını düşünmesinden kaynaklanmaktadır. Burada kültürün Turhan tarafından tek taraflı bir belirleyici faktör olarak ele alındığını söylemek mümkün değildir. Çünkü o, az çok teşkilatlı bir toplum olmadan kültürün de olamayacağını belirtmektedir. Bu noktada milliyetçilik de, millet olma, millî bir kültür ve millî birliğe kavuşma iştiyakından başka bir şey değildir. Ona göre Avrupa'da sosyal ve ekonomik kalkınma, ilerleme ile millet olma, millî birlik ve kültür bütünlüğüne kavuşma cehdi arasında hiçbir fark yoktur. Bu sebeple, Batı'nın bu çok uzun süren sosyal, iktisadi ve kültürel gelişmesi ile onun seyrini gerektiği kadar kavramadıkça

bu hususta Türkiye'nin isabetli kararlar alması neredeyse imkânsızdır. Zira Batılılar bu sürecin zirvesine ulaştıklarında, Türkiye, millî bir kültürün nüvesini dahi teşkil edememiştir. Dolayısıyla millî kültür, henüz zayıf, gevşek birer münferit unsur hâlindedir. Turhan burada zayıf bir kültür unsurundan, muhteva ve fikrî bakımdan geliştirilmemiş, işlenmemiş olması; gevşek bir kültür unsurundan da, bütün fertleri ve grupları aynı derecede alâkadar etmemesi ve birbirine bağlayamamasını kastetmektedir. Zaten din, dil edebiyat, tarih şuuru, örf ve âdetler, gelenekler ve sair kültür unsurları birleşip bir terkip hâlinde millî kültürü meydana getiremediği müddetçe onun birleştirici rolünü bu unsurlardan birisi veya birkaçı üzerine alır. Bu unsurlardan hangisinin veya hangilerinin millî kültürün rolünü tek başına veya kısmî bir terkip hâlinde temsil edeceği cemiyetten cemiyete, devirden devire, o toplumun sosyal yapısına, yaşadığı coğrafyaya, tarihî tecrübesine göre değişir. Bu kültür unsurlarından hangilerinin diğerlerine göre daha önemli, daha kuvvetli olduğuna dair genel bir hüküm verilemez. Bir toplumda varlığıyla yokluğu hissedilemeyecek olan bir kültür unsurunun diğer bir toplumda önemli ve birleştirici bir rol oynaması mümkündür (Turhan,1980, s.412). Bu bakımdan Türkiye'nin ana ve hayati davası millet olma ve millî kültüre kavuşmaktır.

Turhan, Batı dünyasında yaşanan süreci Türkiye açısından değerlendirirken geçmişte büyük devletler kurmuş ve uzun süre yaşatmayı başarmış olan Türklerin millî bir kültür oluşturmadaki başarısızlığından rahatsızdır (Turhan, 1980, s.411). Türkiye Cumhuriyeti'ni millî bir devlet olarak nitelemekte fakat millî kültürün oluşturulamadığını da tespit etmektedir. Turhan'a göre, yüzyıllardan beri kendi gerçeklerimizle ve ihtiyaçlarımızla temasımızı kaybetmiş olduğumuz için, artık hangi çarenin doğru hangi tedbirin zorunlu olduğunu göremiyoruz. Uzun vadeli, bilgi ve uzmanlığa dayanan, külfetli, sorumluluk isteyen gösterişsiz önlemler zorunlu ve çekici gelmiyor.

Fedakârlık isteyen, sessiz ve sürekli çalışma gerektiren, sonucu derhâl sayılar ve grafikle gösterilemeyen bir tedbir vakit kaybettirir diye reddedilebiliyor. Buna karşılık gaflet ve yanılgı eseri olan, safsataya ve laf kalabalığına elverişli, herkesçe kolaylıkla benimsenebilen göz alıcı tedbirler biricik ve kaçınılmaz çare olarak gösterilmektedir.

Turhan, millet olma ve millî bir kültüre kavuşmak bakımından milliyetçilik ve Atatürk'ü değerlendirirken milliyetçiliği, modern bir millet olma ve millî bir kültüre kavuşmanın esas şartlarından ve temel unsurlarından biri olarak ele alır. Ona göre Atatürk'ün de büyük dehası buradadır. Zira Atatürk, milliyetçiliğin modern bir millet olma ve millî kültüre kavuşma hususundaki önemli rolünü sezmiş, onu

umdelerinin başına koymuştur. Onun ne kadar derin, köklü ve samimi bir milliyetçi olduğu bütün nutuklarında, ifade ve beyanlarında, davranışlarında, yakın mesai arkadaşlarının hatıralarında bariz bir şekilde görünmektedir. Bu sebeple Atatürk ilkelerinden, milliyetçilik çıkarılacak olursa bu sistem, orta direği alınmış bir çadır gibi çöker (Turhan, 1980, s.416). Burada mesele, dünyada hiçbir halk kültürünün erişemeyeceği bir seviyeye yükselmiş, maddi ve manevi kıymetleri bakımından çok renkli, incelmiş ve işlenmiş bir hâlde olan Türk halk kültürünün şimdiye kadar tanınmamış veya tanıtılmamış olmasıdır. Bu durum Türk millî kültürü gibi aydınının da felaketini teşkil etmiştir. Bu ise Türk aydınının cehalet ve aczinden ileri gelmektedir. Bu bakımdan hakir görülmesi gereken bir zümre varsa bunun halk olmadığı muhakkaktır. Mesele yarım aydınlardan kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla memlekette yarım aydınla halk arasındaki ayrılıktan başka hakiki bir sınıf ayrılığı mevcut değildir. İşte Atatürk, bu noktayı kendisine has dehasıyla açık bir şekilde görmüş ve bunu defalarca ifade ederek söz konusu zararlı ve sunî ayrılığı bertaraf etmek için halkçılığı kabul etmiştir.

Osmanlı imparatorluğu, Avrupa'da modern çağı başlatan yeni bilim zihniyetini ve bilim metodunu, bunların sosyal ve ekonomik hayata etkilerini kavrayamadığı ve zamanında bu gelişme yoluna giremediği için batmıştır. Bu sebeple, Türk milleti bir millet olarak kendini yeniden inşa etmek zorundadır. Toplum kurumlarını bugünün ihtiyaçlarına göre ayarlamak zorundadır.

Türk milleti, temelleri sarsılan, kendini geliştirme ve mükemmel eserler verme yolları tıkanan, istilacı kültürler karşısında bocalayan millî kültürünü yeniden kurmak zorundadır.

Profesör Turhan'ın, Türk toplumunun sorunlarının çözümünde doğru tespit yapılamadığı endişesi vardır. Turhan değerlendirmelerinde, yanlış tespitin sorumluluğunu aydınlara yüklemektedir. İlim adamına göre, ilerici geçinenler, harfleri yazıyı, milletin alışkanlıklarını, hançere yapısına uygun ve munis olduğu dili ve bir takım millî değerleri değiştirmekle bir anda her şeyi hâlledeceğiz ve bir çırpıda Batılı olacağız sanıyorlar. Hâlbuki bu zavallılar bilmiyorlar ki, bir kültür hiçbir zaman bir başka kültürü taklit etmekle değişmez. Bu bakımdan neyi, niçin, nasıl yapacağını bilmeyen bir takım münevver geçinen insanlar, milletin refahı için pek çok hizmetler ve asıl meseleler dururken her gün bir yeni hezeyanla ortaya çıkıyorlar. Dolayısıyla, batılılaşacaksak önce onu iyi tanımamız gerekir. Kaldı ki, Batı bizim taklitçilerin anladığı gibi coğrafi bir çevre olmadığı gibi, Batılı da belli bir çevrede, mesela Avrupa'da, Amerika'da şurada veya burada yaşayan insan

demek değildir. Hatta tam aksine, o bir zihniyet, bir anlayış, bir ilmî seviye, bir millî şuur, kısaca bir metot meselesidir.

İşte bu temel unsurlardan herhangi birisi ihmal edildiği müddetçe, Batılılaşma yolunda girişilen hamlelerden hiçbir fayda oluşmayacak, yapılan şatafatlı planların maketleri insan unsurunu bünyesine alıp yoğurmadıkça alınacak her yeni sonuç mevcut durumdan daha kötü, çok daha verimsiz, hatta çok daha zararlı olacaktır.

Turhan (1980), millî kültür eksikliğini telafi eden din bağına dikkat çekerek inkılapçılık adına din bağının ortadan kaldırılmaya çalışılmasının millî birliğe zarar verdiğine işaret etmektedir (s.135–136). Turhan (1980) inkılapçılığı dine karşı olmak şeklinde yorumlayan çevrelerin Atatürkçülüğü istismar ederek millî birliği bozan yobazlar olarak nitelendirmektedir (s.136). Turhan'ın bakış açısına göre Türkiye'nin temel meselesi millet olmak ve millî kültüre kavuşmaktır. İktisadi kalkınma bu ana davanın bir parçasından başka bir şey değildir. Batı'nın gıpta ile bakılan bütün kültür ve medeniyet eserleri millet formundaki modern toplumların ürünüdür. Turhan'a göre (1980) "Milliyetçilik bu hayati ana davanın gerçekleşmesinde ve hedefe erişilmesinde bir vasıtadır" (s.416). Turhan Türkiye'nin millet olabilmesi için "hakiki Batıcılığa" ihtiyacı olduğunu düşünmektedir. Milliyetçilik ve Batılılaşmanın aynı sürecin içinde ifade edilmesi çelişki gibi görünse de Turhan Türkiye'nin Batılılaşarak güçlü ve bağımsız olabileceğine inanmaktadır.

Batı, Batılılaşma ve Modernite

Turhan'a göre (1980) ilim adamları, Batı medeniyetinin rasyonel münasebetlerin bir terkibi, bir nizamı ve ifadesi olduğuna kanaat getirmiş bulunmaktadır. Batı medeniyetinin temel özelliklerini vurgulayan Turhan, asıl medeniliğin bu prensipler bağlılık olduğunu, bu unsurların Batı medeniyetini diğer medeniyetlerden ayırdığını ve ona asıl hüviyetini verdiğini ileri sürmektedir (s.47).

Garp medeniyetinin ilme, ilim zihniyetine ve bunların meydana getirdiği teknikle hak ve hürriyet prensiplerine dayanan müesseselerden oluşan bir nizam olduğunu vurgulayan Turhan (1980) Batı ile aramızdaki farkın bir zihniyet, bir tutum, bir görüş ve düşünüş farkı olduğunu göremeyişimizden yakınmaktadır (s.52, 95).

Türkiye'nin Batılılaşma sürecinin Tanzimat'a kadar ordunun ıslahını esas aldığını, Tanzimat'tan sonra ise Batılılaşma hareketinin hedefini değiştiğini, devletin

sosyal yapısının, kurumlarının Avrupa devletlerinin yapısına benzetilmeye çalışıldığını, 1908 inkılapçılarının Batı'yı öncekilere göre daha iyi anladığını, Batı ile aramızdaki farkın sadece askeri alandaki farklılıktan ibaret olmayıp esas farkın ilimden, ilmî tatbikattan ve ilmî zihniyetten kaynaklanan bir düşünce farklılığı olduğunu anladıklarını ama bilim ve tekniği Avrupa'ya has bir imtiyaz gibi, edinilmesi güç ve hatta imkânsız gördüklerini ileri sürmekte ve bu durumu şöyle tasvir etmektedir:

> " Avrupa'ya bir an evvel benzeme temayülü her şeye hâkim oluyordu. Onun için asrileşmede en cezri yolu seçen garpçıların programında ilme hususi bir yer verilmemiş; buna mukabil derhâl göze çarpan şekil ve kıyafet, yaşayış tarzı, içtimai teşkilatın taklidi ve buna benzer unsurlar veya farklar üzerinde durulmuştur" (Turhan,1969, s.298).

Turhan, cumhuriyet döneminde yapılan Batılılaşma teşebbüslerini de tahlil etmektedir:

> "Garp medeniyetine mensup bir cemiyetin içtimai münasebetlerini ve teşkilatını; davranış ve yaşayış tarzlarını iktibas etmekle bunlara bağlı diğer kısımların kendiliğinden birlikte geleceğini ve bilhassa alıcı kültürün dünya görüşünde, zihniyet ve atitüdünde esaslı bir değişikliğin vuku bulacağını beklemenin doğru olmadığını,…… bir medeniyeti sadece görünüşüyle, şeklen taklit etmek, ona ait birçok teknik ve sair unsurları alıp kullanmak için büyük bit cehit ve bilgiye ihtiyaç olmadığını,…yalnız sadece bununla da o medeniyete intisap edilemeyeceğini" (Turhan,1969, s.361–362) bilmek gerekmektedir.

Bu tarz kültür değişmelerinin genelde istenilmeyen sonuçlara yol açtığını, çünkü alınan yabancı kültür unsurlarının hazmedilemediğini bununda buhrana sebep olduğunu ifade eden Turhan'a göre, "…bir cemiyetin bu duruma düşmemesi için iktibas edeceği yabancı unsurları sıkı bir kontrolden geçirmesi ve ilkin Batı medeniyetinin esasını teşkil eden asli unsurları alıp benimsemesi….." (Turhan,1969, s.362) gerekir.

Batılılaşmadan "Biz hakiki garplılaşmadan yukarıda birçok defalar işaret edildiği gibi, garp medeniyetinin aslî, esas kıymetlerinin benimsenip alınmasını ve bu sahâlarda milletlerarası seviyeye erişip onlar gibi yaratıcı olmayı" (Turhan,1980, s.24) kastettiğini söyleyen Turhan, aynı eserin başka yerlerinde konuyu daha derinlemesine izah etmektedir:

> "Şu hâlde biz, Garplılaşmadan, bir millet veya cemiyetin kendi örf ve âdetleri, ananeleri içinde ziraî, iktisadî, sınaî, siyasî, maarif, sanat ve sair içtimaî faaliyet sahâları ihtiva eden umumî bir kültür inkişafını kastediyoruz ki bu da, Garptan her şeyden evvel ilim ve teknikle ilmî zihniyeti almakla tahakkuk edebilecektir. Onun için bunun adına ister Garplılaşma, ister muasırlaşma veya modernleşme, ister ilerleme densin hiçbir ehemmiyeti yoktur. Zira bütün mesele garp medeniyetini bütünüyle almak mümkün olmadığına göre iktibas edilecek aslî, hakiki kıymetlerin tayininden ve bunları bir an evvel alıp benimsemekten ibaret kalıyor ki bizim de burada belirtmek istediğimiz budur" (Turhan,1980, s.67-68).

Anlaşılacağı gibi Turhan, Batılılaşma ile modernleşmeyi aynı anlamda kullanmaktadır. Bu çerçevede cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen modernleşme hamlelerini başarısız bulmakta, bunu sebeplerini izah ederken, "….garp medeniyetini iyi anlayamadığımız ve onun hakiki kıymetlerini, esas unsurlarını alıp kendimize mal edeceğimiz yerde, onun yerine talî, ehemmiyetsiz unsurlarla iktifa ettiğimiz için garplılaşamadık" (Turhan,1980, s.68) demektedir.

Batılılaşamayışımızın asıl sebebinin insan unsurunun dışında bir çağdaşlaşmanın mümkün olacağını sanmamıza bağlayan Turhan'a göre:

> "..hakikatte biz, insanımızın umumî meslekî, teknik bilgisini artırmadan, ona yeni maharetleri kazandırmadan, istidatlarını inkişaf ettirmeden ve dünya görüşünü, zihniyetini ilmi esaslara göre değiştirmeden, yani ona ilim zihniyetini aşılamadan sadece fabrikalar, geniş caddeler açmak, Batılı kanunlar, nizamlar vazetmek suretiyle garplılaşacağımızı zannettik" (Turhan,1980, s.68).

Turhan, düşünüş ve yaşayış tarzını değiştirmeden ne kalkınmanın ne sanayileşmenin ne de modernleşmenin mümkün olacağını ifade etmektedir:

> "bir cemiyetin içtimaî bünyesini garp medeniyeti istikametinde en esaslı bir şekilde ancak ilmî bilgi değiştirebilmektedir. Onun için içtimaî bünyeyi değiştirmek maksadıyla girişilen her sair ıslahat teşebbüsleri – kanunlar çıkarmak ve sair içtimaî değişiklikler-, eğer memlekette ilmin hâkimiyetini tesis maksadıyla yapılmamış veya bunda muvaffak olunmamışsa, ne kadar ciddi ne kadar titizlikle icra edilmiş olursa olsun, garplılaşma bakımından istenilen gayeyi tahakkuk ettiremeyeceklerdir. Nitekim son inkılâbımızın beklenen neticeyi vermemesi de sırf bu yüzdendir" (Turhan, 1980, s.73).

Turhan, değerlendirmelerinde Batı medeniyetini bir bütün olarak ele almakla birlikte tümden Batılılaşmaya, yani Batı kültürünün alınmasına karşıdır. Turhan'a göre çağdaşlaşmak için, bugünün medenî ülkelerinin yaşadığı tarihî tecrübeyi yaşamak gerekmemektedir. Bunun bilinmemesi batı medeniyetinin esas unsurlarının, ana kıymetlerinin neler olduğunun iyi anlaşılamamasıyla alakalıdır. Turhan, Rusya ve Japonya'yı Batılı olmadan Batılılaşan ülkeler olarak göstermektedir ve bizimde bunu başarabileceğimizi vurgulamaktadır.

Bu ifadelerden anlaşılmaktadır ki Turhan, batıdan sadece ilmin ve ilim zihniyetinin alınması gerektiğine inanmaktadır. Türk halkının hiçbir zaman hakiki medeniyet hamlelerine karşı çıkmadığını, yalnızca örf ve adetlerine lüzumsuz yere müdahale edildiği zaman mukavemet gösterdiğini, bunun da kültürün bütünlüğü ve istiklali bakımından çok sıhhatli bir tepki (Turhan,1980; s.21) olduğunu söylemektedir.

Mümtaz Turhan **Kültür Değişmeleri** adlı eserinde kültürün, mensup olduğu sosyoloji geleneğinin icabınca **maddi** ve **manevi** unsurları olduğunu, kültür değişmelerinde bu unsurların değişme hızının ve dolayısıyla değişmeye karşı mukavemetinin farklı olduğunu belirterek değişme süreçlerinde kültürün unsurları arasındaki ahenge dikkat çekmektedir: "…bir cemiyeti inhilâle sürükleyen sebep… bir cemiyetin garp medeniyetinin tazyikiyle kültürünü değiştirdiği esnada bunun maddi kısmıyla manevi kısmı arasındaki münasebeti ve bu arada ruhî muvazenesini kaybetmiş olmasıdır" (Turhan,1969, s.385).

Çağdaşlaşma yolunda bilimsel usullere dayanmayan yenilikçi tavrın yol açacağı sorunlara dikkat çeken Turhan'a (1980) göre,

> "..insan ruhunu bir yazboz tahtası zanneden bu telâkkinin en çok yanıldığı nokta hiç şüphesiz eskiyi, eski kıymet sistemlerini ve nizamları kökünden yıkarken bu arada inanma kabiliyet ve iradesini temelinden sarstığının zedelediğinin farkına varmamasıdır. Çünkü cemiyetin asırlardan beri inandığı, uğrunda hayatını feda ettiği kıymetlerin sahteliği, fenalığı telkin edilirken ister istemez yeniler hakkında şüphe uyandırılacak, böylece kıymetler şuuru zedelenmiş olacaktır. Bundan başka, hiçbir şeyin yoktan meydana getirilemeyeceği prensibine göre eskiye müracaat etmeden yeni bir nizam kurulamayacağı hakikati de unutulmaktadır; zira her 'yeni' aslında şekil ve muhteva değiştirmiş bir 'eski' den başka bir şey değildir" (s.254).

Turhan, Türkiye'deki Batılılaşma hareketlerini ve Batılılaşma yaklaşımlarını eleştirerek hiçbirinin gerçek Batılılaşmayı gerçekleştiremediği gibi bunu amaçlamadığını da iddia etmektedir. Tanzimat'tan beri devam eden Batılılaşma ve kültür değişmesi politikalarının başarısızlığının sebebi Batı'yı Batı yapan asli unsurların teşhis edilememesi, sebep sonuç ilişkilerinin yanlış kurularak sebeplerin anlaşılmadan sonuçların taklit edilmesidir. Hâlbuki Batı medeniyetinin dayandığı üç ana esas vardır: 1. Bugünkü modern ilim; 2. Ona bağlı olan ilim zihniyeti; 3. Yine ilimin bir uygulaması olan teknikle bir hürriyet ve kanun rejimi olan demokrasidir (Turhan,1980, s.457).

Turhan modernleşmenin nasıl tesis edilmesi gerektiği hususunda izlenmesi gereken usul hakkındaki fikirlerini şu şekilde ifade etmektedir:

> "Evvela bugünkü medeniyet şartlarına uygun, kendi öz ve hakiki kıymetlerimizin yardımıyla yeni bir nizam, yeni bir kıymet ölçüsü ve kıymetler sistemiyle bize has bir kültür ve medeniyet meydana getirmek; sonra bunu yeni ve eski nesillere benimsetmeye, mal etmeye çalışmak" (Turhan,1980, s.257).

Turhan'a göre bu hususları dikkate almadan modernleşmek mümkün değildir. Türkiye'nin modernleşme çabalarının başarılı sonuçlar vermemesi de belirtilen hususlara riayet edilememesinden kaynaklanmaktadır.

Son Söz

Bilindiği gibi son inkılaplarımız esasta Batı medeniyetinin hayat tarzını kendisine hedef edinmiştir. Ancak bu hayat tarzı belli bir tarihî oluşum içinde gelişen kurumların, belli bir iktisat düzeninin, üretim ve tüketim araçlarının, belli bir değerler sisteminin ve zihniyetin, belli bir tutumun ve dünya görüşünün ürünü olarak meydana gelmiştir. Öyleyse onu bu dayanaklarından ayırarak benimsemek mümkün değildir. Mesela, dayandığı kurumlar geliştirilip kuvvetlendirilmeden, zihniyeti benimsenmeden, prensiplerine sadık kalınmadan gerçek demokrasi kurulamaz. Ekonomik imkânlar ve ülkenin gelir kaynakları hesaba katılmadan soyut bir biçimde belli bir hayat düzeyi benimsenemez. Tatmin edilme çare ve vasıtaları hazırlanmadan yeni ihtiyaçlar uyandırılmaya kalkışılırsa toplumun düzeni tehlikeye girer, ahlak kuralları ve değerler sistemi alt üst olur. Böyle bir durumu izleyen safhalarda ortaya çıkacak sayısız iktisadi ve sosyal meselelerin çözümlenmesinde rehberlik edecek bilim adamlarına ve uzmanlara, bunları yetiştirecek gerçek bilim kurumlarına ihtiyaç vardır.

Bu sebeplerle bütün bu kurumları kurmadan ve mensuplarını yetiştirmeden yeni modern bir hayat tarzı meydana getirilemez. Aksine hareket edildiği takdirde elde edilecek sonuç, bazı tavır ve hareketlerle kılık kıyafetin ya da fikirlerin taklidinden ibaret olacaktır. Böylece değişen, bazen parlak dış görünüşün arkasında, asıl değişmesi gereken şeyler eskisi gibi devam edip gidecektir. Üstelik bu yüzeysel değişmeler, toplumun bütün üyelerince benimsenmediği için anlamsız bir gerginliğin ve zıtlaşmanın doğmasına yol açacaktır.

Bir toplumun sosyal yapısını Batı medeniyeti doğrultusunda değiştirebilecek ana faktör, bilimsel bilgidir. Onun için sosyal yapıyı değiştirmek amacıyla yapılan, kanunlar çıkarmak türünden girişimler, eğer ülkede bilimin hâkimiyetini kurmak amacıyla yapılmamışsa, ne kadar ciddi ve özenle yapılırsa yapılsın Batılılaşma açısından beklenen neticeyi doğurmayacaktır. Son inkılabımızın beklenen neticeyi vermemesinin sebebi de budur. İnkılaplarımız "Hayatta en hakiki mürşit ilimdir" cümlesinde belirtildiği üzere, ülkede ilim zihniyetini oluşturarak taassubu yıkmak, keyfi hareketlere engel olmak için yapılmışsa da ikinci, üçüncü derecedeki

taraftarlarınca iyi anlaşılamamış, vasıta amaç hâline gelerek doktrin hâline getirilmek istenmiş, böylece yeni ve başka bir taassup zihniyetine yol açmıştır.

Turhan bu tespitleri yaptıktan sonra çıkış yolunu izah etmeye çalışır. İlim adamına göre, öncelikle bugünkü medeniyet şartlarına uygun, kendi öz ve hakiki kıymetlerimizin yardımıyla yeni bir düzen, yeni bir kıymet ölçüsü ve kıymetler sistemiyle bize has bir kültür ve medeniyet meydana getirmek, sonra bunu yeni ve eski nesillere benimsetmeye, mal etmeye çalışmak gerekir.

Bütün dava, taklitçi bir aşamada kalmadan, sosyal çözülmeye uğramadan yaratıcı bir sentezle kendimize özgü orijinal bir kültür meydana getirmektir. Bu da ancak bu sentezde kullanmak üzere Batı'dan alacağımız unsurlarla kendimizden katacağımız değerlerin tam, doğru ve kesin bir biçimde belirlenmesiyle mümkündür.

Turhan'a göre modernleşme ve millet olma süreci birlikte yaşanır. Turhan bu olgunun anlaşılamadığı ve bilinmediği için milliyetçiliğe karşı olumsuz ve düşmanca tavırlar takınıldığını, millet olma sürecinin ihmal edildiğini ileri sürmektedir. Cumhuriyet inkılapları millet olma -milletleşme- hedefine yönelik politikalardır. Mümtaz Turhan'ın değerlendirmelerine göre Türk milleti dünyanın medeni milletlerinden farklı olmamakla birlikte aynı şeyi Türk aydınları için söyleyemeyiz. Turhan'a göre Türk toplumunun sorunlarının çözümünde doğru tespit yapılamamıştır ve yanlış tespitin sorumlusu aydınlardır.

Turhan'ın bakış açısına uygun bir son kelam edilecek olursa şu hususlar belirtilmelidir:

Kendini yaşadığı topluma adayan insanların bulunduğu disiplinli, düzenli, ne istediğini ve nereye gideceğini bilen, amaçları olan bir millî yapı içinde aydınların sorumluluklarını yerine getirmesi hâlinde, ecdat yadigârı olan, geçmişte büyük medeniyetler ve Yunus Emre gibi büyük şahsiyetleri yetiştiren kültürel mirası koruyabilir ve geliştirilebiliriz. Modernleşirken geleneklerimizi, bizi biz yapan değerlerimizi zedelemeden kendi kültürümüzü geliştirmeliyiz.

Kaynaklar

Turhan, M. (1980). *Garplılaşmanın neresindeyiz*. İstanbul: Yağmur Yayınevi.

Turhan, M. (1969). *Kültür değişmeleri*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

3 Kasım 2009 Salı

IV. OTURUM

10:00-12:00

KÜLTÜR

(Mimar Kemaleddin Salonu)

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Ülker AKKUTAY, Gazi Üniversitesi

Kültür Değişmeleri ve Kimlik Sorunları

Prof. Dr. Nuri BİLGİN, Ege Üniversitesi

Mümtaz Turhan'da Değişim Fikri: Batılılaşma ve Yerlilik

Prof. Dr. Vedat BİLGİN, Gazi Üniversitesi

Türkiye'de Sosyo-Kültürel Değişme: Göstergeler, Öneriler

Yrd. Doç. Dr. Serdar SAĞLAM, Hacettepe Üniversitesi

Fiili Âlemin Ölçeği

Dr. Kadir KOÇDEMİR, Merkez Valisi

KÜLTÜR DEĞİŞMELERİ VE KİMLİK SORUNLARI

Prof. Dr. Nuri BİLGİN*

Özet

Mümtaz Turhan kültür değişmelerini, toplumların gelişmesindeki temel faktör olarak görmektedir. Ona göre kültür araştırmaları misyonerlik ve sömürgecilikle gelişmeye başlamıştır. Kültürün önemli bir parçasını oluşturan değerler ise toplumun sert çekirdeğini oluşturmaktadır. Bir topluluğu karakterize eden en önemli boyutlarından birisini de kültürü oluşturur. O halde kültür, topluluğun kimliğinin de temel bir yanıdır. Günümüzde küreselleşme kültür değişmelerini hızlandırmaktadır. Kültür değişmeleri ise insan ve toplum yaşamlarında önemli etkiler yapmaktadır. Örneğin, küreselleşmeye bağlı olarak dünyanın her yerinde aynı veya benzer tüketim davranışları gelişiyor. Modern bir toplumun kültürel manzarası incelendiğinde, bu toplumda yerli ve yabancı değişik kültür unsurları iç içe geçmiş olduğu görülmektedir. Bu nedenle bir toplumun kültüründe sabit bir içerikten bahsetmemek gerekmektedir.

Anahtar Sözcükler: *Mümtaz Turhan, kültür değişmeleri, kimlik, kimlik sorunları*

* Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü

Topluma ve insana ilişkin düşünceler çok uzun bir geçmişe sahip olmakla birlikte, sosyal bilimlerin doğuşunda ve gelişiminde en kritik dönem, 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarıdır. Bu dönem, insanlık tarihi bakımından da büyük değişimlerin yaşandığı bir tarihe işaret eder,[1] Avrupalılar 19. yüzyılda dünyanın keşfini tamamlamışlar ve keşiften kolonyal ve ekonomik fethe geçen büyük uluslar, dünyayı paylaşmaya girişmişlerdir. Özellikle Hindistan başta olmak üzere Asya'da egemen olan İngiliz İmparatorluğu 500 milyon insanı kapsar hâle gelmiştir; Fransa, çok sayıda sömürgesiyle Afrika'da egemen durumdadır. Pek çok devletin av alanı olan Çin, İngiliz, Alman, Fransız, Japon ve Amerikalıların paylaşma mücadelelerine sahne olmaktadır. Hepimizin yakından bildiği gibi, Osmanlı İmparatorluğu da benzer mücadelelerin hedefi durumdadır. 19. yy. liberal kapitalizminin yerine, bazı sektörlerde tröst, kartel ve tekeller geçmiştir. Avrupa'da 1880'lerden itibaren II. Endüstriyel ve Teknik Devrim yaşanmaktadır. Elektrik ve patlamalı motorlar icat olmuş, üretim ve günlük yaşamı derinden değişmeye başlamıştır. Teknik gelişmenin şaşırtıcı ürünleri, 1900 yılında Eiffel Kulesi'nin inşasıyla taçlandırılan Paris Evrensel Sergisi'nde sahnelenmiştir. Sinema, telefon ve otomobil Yeniçağın sembolleri hâline gelmiş, 1903'te ilk uçak havalanmıştır.1904'te Pavlov, şartlanma konusundaki çalışmalarıyla 1904 Nobel Fizyoloji ve Tıp ödülünü alırken 1905'te Einstein izafiyet teorisinin ilk versiyonunu ortaya atmıştır. Sanayileşmenin hızla geliştiği Avrupa ve ABD'nin büyük kentsel merkezlerinde yeni yaşam tarzları belirmiştir. İlk deniz banyoları, kır kafeleri ve moda olguları, insan yaşamına dâhil olmaya başlamıştır. İş bölümü, ticari ilişkiler, bürokrasi, bireycilik gibi olgular, kırsal yaşamı ve sosyal ilişkileri etkilemektedir. Sosyolojik perspektifte cemaatten topluma geçiş süreci yaşanmaktadır.

Dünyayı derinden etkileyen değişim süreçleri ve olaylar, bundan sonraki dönemde de bütün hızıyla devam etmiştir. Önce Avrupa'nın süper güçleri sömürgeleriyle birlikte dünyayı savaşa sürüklemiş ve milyonlarca insanın hayatına mal olan, sosyal ve ekonomik planda ağır sonuçlara yol açan I. Dünya Savaşı baş göstermiş; Avrupa'nın ileri sanayi ülkelerinde beklenen Bolşevik Devrimi 1917'de Rusya'da gerçekleşmiş; savaş sonrası Osmanlı ve Avusturya-Macar İmparatorlukları yıkılmış, yerlerine irili ufaklı pek çok ulus-devlet kurulmuştur. Türk Kurtuluş Savaşı ve ardından Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması da bu süreçte cereyan eden önemli gelişmelerdendir. Savaş sonrası ABD hem sanayi, hem askerî planda süper güç hâline gelmiş, ancak 1929'da Kara Perşembe olarak bilinen büyük borsa felaketiyle,

[1] Bkz. 100 ans de sciences humaines, in *Sciences Humaines,* Hors serie, n. 30, 2001

Amerikan ve dünya ekonomileri derin bir krize sürüklenmiştir. 1922'den itibaren Duce İtalya'yı, 1933'te ise Hitler Almanya'yı faşizme taşımış, İspanya'da Franco'nun isyanıyla Cumhuriyet yıkılmıştır, vb.

Kaba bir panoramasını çizdiğimiz bu olaylar, bugün anısına bu sempozyumun düzenlendiği Mümtaz Turhan'ın dünyasının olaylarıdır. 1908 doğumlu olan Mümtaz Turhan, bir yandan makro planda cereyan eden bütün bu olayların etkileriyle büyümüş, öte yandan dağılan imparatorluğun bir ferdi olarak da bu olayların daha yerel ölçekteki yansımalarını yaşamıştır; 1916'da Rus İşgali nedeniyle çocuk yaşlarında ailesiyle birlikte Kayseri'ye sekiz yıl sürecek bir göç mecburiyetinde kalışı, bunun belirgin bir göstergesidir.

Tüm bu veriler birlikte düşünüldüğünde Mümtaz Turhan'ın araştırmacı kariyerinde ve akademik yaşamında 'kültür değişmeleri' alanına odaklanması son derece anlamlı görünmektedir. Genelde kültür ve özellikle de kültür değişmeleri, sosyal bilimlerin tarihinde daima merkezi bir konumda bulunmuştur. Hatta bazı teorisyenler (Rickert, vb), doğa bilimlerine karşıt olarak konumladıkları sosyal ya da beşeri bilimleri, 'kültür bilimleri' olarak nitelemiştir (Bkz. Özlem, 2005). İnsanın, bir 'kültür inşa eden hayvan' (*a culture building animal*) olarak kavramlaştırılması ve bunun, evrensel bir insani özellik olarak görülmesi de (Abou, 1981), kültürün sosyal bilimler için önemini vurgulamaktadır. Genel olarak kültür doğaya ait olmayan tüm insani olguları ifade ederken dar anlamda, toplumsal yaşamda ekonomik, siyasal, hukuksal, dinsel olandan geri kalan alanı belirtmektedir (Morin). Kültür kavramı, genel olarak etnologların, antropologların anlayışına yakın bir anlamda tanımlanıyor. Kültür tanımlarını Sapir'den hareketle gözden geçiren Turhan (1951: 30), sosyal bilimlerde, kültürü "insanın hayatında sosyal olarak miras aldığı maddi ve manevi unsurlar bütünü" olarak tanımlayan etnoloji ve kültür tarihçilerinin yaklaşımının yaygın olduğuna işaret ediyor.

> Gökalp tarafından ortaya atılan hars ve medeniyet ayrımı, kültür araştırmaları tarihimiz bakımından önemli olmakla birlikte, yaygın anlayışın dışında kalıyor; Güngör'ün (1982: 9) işaret ettiği gibi, 'millet hayatına nasıl bir yön vereceğimiz konusundaki isteklerimize objektif veya ilmi bir destek bulma' kaygısından kaynaklanan bu ayrımda, kültürün değişmemesi istenen kısımları (kültürel değerler, inançlar, vb) kültür / hars; değiştirilmesi gereken veya Batıdan alınabilecek kısımlar ise medeniyet olarak belirtilmişti. Mümtaz Turhan (1951), zamanın pratik ihtiyaçlarına cevap getiren bu ayrıma işaret etmekle birlikte, detaylı olarak ele almamaktadır.

'İnsanın doğaüstüne eklediği her şeyi' kapsayan kültür, bir insan topluluğunun kullandığı teknikler, bina ve yapılar, giyim ve beslenme, sanat etkinlikleri ve semboller, düşünce ve davranış tarzlarının örgütlenmiş bir sistemini ifade ediyor; kültür bu toplulukta, sonradan kazanılmış davranış biçimlerinin bir bütününü (Mauss) belirtiyor. Bu anlamda kültür genler tarafından nakledilmeyen ve öğrenilen her şeyi kapsıyor. Analitik olarak kültürün çeşitli boyutları ayırt edilebilir, genelde kültürün teknolojik, ekonomik, politik, kurumsal, estetik, aksiyolojik (değerlerle ilgili) ve ideolojik (dünya görüşü, vb) boyutlarından söz edilebilir. Antropolojk anlamda kültür, daima bir topluluğa (*community*) referansla tanımlanır. Burada kültür, büyük ölçüde bir insanın, belirli bir topluluğa aidiyetini sağlayan ve perçinleyen bir bağdır. Bu toplulukla birlikte gelişir ve değişir. Dolayısıyla kültür, donmuş, sabit bir yapıdan ziyade, canlı bir organizmaya benzemektedir.

Kültür değişmelerini, toplumların gelişmesindeki esas faktör sayan Turhan (1951), kültür araştırmalarının, misyonerlik ve sömürgecilikle birlikte geliştiğine işaret eder. Gerçekten de sömürgeciliğin gelişme sürecinde Beyaz Avrupalı için sömürgeleştirilmiş topraklarda yaşayanların düşünce ve davranışları, gelenek ve görenekleri, yaşam tarzları, kısacası kültürleri önemli bir merak konusu olmuştur. Bu çalışmalar farklı anlayışlardan beslenmiş ve farklı ekoller doğmuştur:

1/ İlk antropolojik çalışmalar *Uygar İnsan - İlkel insan* veya *Modern zihniyet – İlkel zihniyet* kutuplaştırması etrafında yürütülmüştür. Bu anlayış, ilkel zihniyeti akıl ve mantığın kurallarına uymayan bir düşünce tarzı olarak kavramlaştırmıştır. Bu dönemde antropolojide, Avrupa kültürlerini, kültürler hiyerarşisinin en üst basamağına koyan iki ekol, evrimcilik ve yayılımcılık (*diffüzyonizm*) akımları öne çıkmıştır (Meyran, 2003).

2/ Kültür araştırmalarının ikinci aşaması, 20. yüzyılın başında Amerika'da Franz Boas'la birlikte başlayan *kültürel antropoloji dönemi*dir ve bu alanda, en dikkati çekici akım 1930'lu yıllarda yükselen *kültüralizm akımıdır*. Boas, kültürün ırk ve biyolojiden daha belirleyici olduğunu savunmuş, *potlaç* kavramını ortaya atmış ve Alfred Kroeber ve Robert Lowie yanı sıra, yüzyılın önemli antropologlarından Ruth Benedict ve Margaret Mead'in hocası olmuştur (Teixido, 2003). Esas olarak kültürel modeller üzerinde duran Benedict çeşitli kültürler arası farkları incelemiş ve Nietzsche'nin Apolloncular

- Dionizoscular şeklindeki tipolojisini kültürlere uygulamıştır.[2] Mead ise Okyanus'ta bazı adalardaki kültürleri incelemiş ve kadın ve erkek rollerine göre kültür tipolojileri kurmuştur. Kültüralizm akımı, kültürün insan davranışları ve kişiliği üzerindeki etkilerinin araştırılması yönünde büyük bir ilgi uyandırmıştır. Kültürün insan kişiliğini belirlediği şeklinde gelişen ve psikanalizden de etkilenen bu yeni anlayış, Temel Kişilik *(basic personality*) kavramı altında Abraham Kardiner ve Ralph Linton'la birlikte zirvesine ulaşmıştır. Ulusal karakterin bir versiyonu gibi görünen temel kişilik kavramı, belirli bir toplumun üyelerinin ortak kişilik yapısını ifade etmektedir. Turhan, bu araştırmacılarla çağdaştır; bunları tanımakla birlikte bunlardan ayrı bir ekol olarak söz etmemektedir.

3/ Kültür araştırmalarının tarihinde iz bırakan bir diğer anlayış, İngiltere'de özellikle 1920'li yıllardan itibaren Malinowski'yle birlikte gelişen *fonksiyonalist antropoloji* anlayışıdır. Bu anlayış kültürleri günün ihtiyaçları (grup dayanışmasını korumak, çatışmaları çözmek, vb) açısından anlamayı hedeflemiş ve bir kültürün çeşitli öğelerinin (kurumlar, modeller, mitoslar, inanç ve değerler, davranış örüntüleri, vb.) işlevsel bir bütün oluşturduğu tezini savunmuştur. Fonksiyonalist akım, 1940-1950 yıllarında Edward Evans-Pritchard, Radcliffe Brown, Max Gluckman'ın çalışmalarıyla yaygınlık kazanmıştır.

Batı dünyasının uzak kültürlere yönelik araştırmaları, zaman zaman bilimsel mantığın gerekleri dışında ilerleyerek arka planda cereyan eden uluslararası güç ve çıkar ilişkilerinin gereklerine tabi olmuştur. Bu araştırmalar nedeniyle, antropolojinin sömürgecilikle ilişkileri ve bilimsel niteliği tartışmalara konu olmuştur. Kültürler arası ilişkileri konusunda Batı düşüncesi bazen evrenselci, bazen de farkçı perspektiften hareket etmiş; sömürgeci anlayışın gereklerine göre şekil değiştirmiştir. Hussein'in (1992) analizine göre Avrupa'da feodalizm ve mutlakıyetçilik yıkıldıktan sonra, hümanizmin ilkeleri, 1789 Devrimi'nin sağladığı yeni perspektiflerle beslenen mali ve endüstriyel kapitalizmin gerekleri tarafından yavaş yavaş bir kenara itilmiştir. Bu noktadan itibaren endüstrileşmenin müthiş ilerlemeleriyle güçlenen bir dünya hegemonyası perspektifi doğmuştur. Avrupa, diğer toplumlara Evrensel İnsan mesajını götürmek yerine, bu toplumların kolonizasyonunun gereklerine göre

---

[2] Ruth Benedict bu tipolojiyi II. Dünya Savaşı sonrası, Japon kültürünü analiz ettiği ve *Krizantem ve Kılıç* adıyla Türkçeye çevrilen kitabında kullanmıştır

seçilmiş evrensel kısmi özelliklerin bir bütününü götürmeye çalışmıştır. Örneğin kültürlerin ve dolayısıyla halkların birbirinden radikal olarak farklı olduğunu ve aralarında aşılmaz sınırlar bulunduğunu varsayan farkçı veya ırkçı görüşler, sömürgeci ülkelere yayılma ve etki alanlarını genişletme hakkını vermiştir. Çünkü yerli halkların, insani özelliklere sahip olmadığını varsayan bir anlayışta, onlara yönelik müdahalelerde etik kaygıların da yeri olmamaktadır. İspanyolların Meksika'da ve Güney Amerika'da yerlileri topluca katletmeleri, gemi halatları ve tahtalarında kullanılacak yağı elde etmek için kazanlarda kaynatmaları ve diğer zulümleri bu anlayışın en acı örneklerinden olmuştur. 1890'larda Fransa ve İngiltere, bir yandan Afrika'da işgal ve katliamlarını sürdürürken, öte yandan Paris ve Londra'da hormonsal dengesizlikler nedeniyle anatomileri bozulan ve 'yaratık' imajı çağrıştıran yerlilerin sergilendiği *insan zooları* kurarak, yaptıkları zulümleri haklılaştırmaya ve sağduyulu vatandaşlarının tepkilerini önlemeye çalışmıştır.

Evrimci veya evrenselci görüşler ise bir başka açıdan yine sömürgeciliğin gereklerine hizmet etmiştir. Eğer halklar aynı evrim çizgisini izleyecekse, önde olanların geride olanlara müdahalesi meşru bir nitelik kazanacaktır. Kendini insanlığın ve uygarlığın zirvesinde gören Batı, keşifler çağında dünyaya İsa'nın mesajını yayma ve diğer halkları Hristiyanlaştırma; sömürgecilik çağında ise uygarlaştırma misyonunu yüklenerek işgallere ve savaşlara girmiştir. Guillebaud'nun (1992) belirttiğine göre, sömürgeciliğin asimilasyoncu felsefesini üreten sol çevreler, evrensel değerler adına, aşağı halklara bazı şeyleri kabul ettirme gereğini meşrulaştırmıştır; nitekim Ferry "üstün ırklar, aşağı ırklara karşı, onları uygarlaştırma hakkına ve ödevine sahiptir" demektedir.

Kültür araştırmalarının sömürgecilikle ilişkisi, 1950'li yıllarda dekolonizasyon döneminde de sıklıkla sorgulanmış ve etnolojik çalışmalar, UNESCO'nun konuya yaklaşımının fikrî temellerini hazırlayan Levi-Strauss'un ırkçılık karşıtı çalışmalarıyla[3] meşru bir zemine kaymıştır.

---

[3] 1951'de Unesco'nun isteği üzerine *Race et Histoire* (Irk ve Tarih) adlı kitabını yazan LEVİ-STRAUSS, Unesco'nun bir bakıma sözcüsü olmuş ve 1960'ların düşünce dünyasının ve dekolonizasyon söyleminin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Değer Değişmeleri

Kültür değişmelerini, değer değişmeleriyle ilişkilendirmek yararlı olacaktır. Bu ilişki teorik planda sağlam bir argümana dayanır; çünkü değerler kültürün önemli bir parçasını, hatta sert çekirdeğini oluştururlar. Öte yandan bu ilginin pratik bir nedeni daha vardır; değer değişmelerini izlemek için 1980'lerden itibaren dünya ölçeğinde düzenli araştırmalar yapılmaktadır ve karşılaştırmalı araştırmalar için uygun bir veri birikimi bulunmaktadır.

Literatürde değerler, genel olarak *"bireyleri belirli bir yönde hareket etmeye hazır tutan idealler, tercihler"* veya "*bireylerin temsillerini ve eylemlerini yapılandıran derin oryantasyonlar*" olarak tanımlanmaktadır. Bu anlamda değerler,bireyleri harekete sevk eden ve yaşatan derin kimliğin ögeleri gibi görülebilir. Bir insanın değerleri birbiriyle ilişkilidir, az çok tutarlı bir yapı oluştururlar ve yaşam boyunca oldukça istikrarlı bir biçimde varlıklarını sürdürürler (Brechon, 2004). Toplumda bazı değerler konusunda zayıf bir uzlaşma varken bazıları konusunda büyük bir konsensüs vardır; bunlar, çok sayıda insan tarafından paylaşılan ve ortak bir değer kütüğü oluşturan ve toplumu karakterize eden değerlerdir; örneğin pek çok toplumda aile bu değerler arasında yer alır.

Modern toplumlarda değer sistemlerinin değişimi, bireylerin değer sistemlerini nasıl oluşturdukları, toplumun dönüşüm eğilimleri, önemli bir inceleme konusudur. Bu düşünceden hareket eden bir grup araştırmacının inisiyatifiyle, 1981'de 9 Avrupa ülkesinde bir değer araştırması gerçekleştirilir. Bu çerçevede serbest zamanlar, iş, kendini ve diğerini algılama, etik ve hayatın anlamı, din, aile ve politikaya ilişkin değerler saptanır. Inglehart'ın öncülüğünde, aynı anket formu 1981-1983 arasında ABD, Kanada ve Japonya dâhil, 23 ülkede daha uygulanır. İkinci anket dalgası 1990'larda yapılır. *European Values Survey* yerine World *Values Survey* (WVS) adını alan bu anket, 60 ülkeye uygulanır. Üçüncü anket dalgası 1999'da başlar. Demokrasiye ve bireysel özgürlüklere bağlılık; göçmenlere ilişkin tutumlar, bireyselci değerler ve dayanışma konusunda yeni soruların eklendiği bu anket uygulamasına Türkiye'de katılır. Şu ana kadar yaklaşık 10'ar yıllık arayla toplanan verilere göre, değerlerde değişme hızlı değil; bazı alanlarda istikrarlılık ve süreklilik görülüyor.

Inglehart ve arkadaşlarının (Inglehart ve Baker, 2000; Inglehart ve Welzel, 2005), geleneksellik / sekülerlik - rasyonellik kutbu ve varlığını idame ettirme-kendini gerçekleştirme kutbuna göre yaptığı yaklaşık 65 ülke üstündeki analizleri, geleneksel değerlerin Türkiye'de dâhil olmak üzere, Güney Asya, Afrika ve Latin

Amerika'da; seküler değerlerin Protestan Avrupa ve Eski Komünist Blok ülkelerinde; kendini ifade değerlerinin yine Protestan Avrupa'da, İngiliz Milletler Topluluğu ve Latin Amerika ülkelerinde yüksek olduğunu göstermektedir.

Değer değişmeleri bağlamında bazı sosyologlar (Weber, Huntington, vb.) kültürel değerlerin toplum üzerinde sürekli ve özerk bir etkiye sahip olduğunu savunurken, bazıları da (Marx, Daniel Bell, vb.) ekonomik gelişmenin kültürel değerlerdeki değişmeleri etkilediğini öne sürmüştür. Inglehart ve Baker (2004), dünya nüfusunun yaklaşık % 70'ini kapsayan, *World Values Surveys*'in üç aşamasından edinilen veriler sonucunda, daha ziyade bu son görüşe yakın duruyorlar. Onlara göre anketlerin sonuçlarında "hem büyük bir kültürel değişimin olduğu, hem de özgün kültürel geleneklerin korunduğuna dair kanıtlar var." Bu farkı, ekonomik ve kültürel değişmenin niteliğiyle ilişkilendiriyorlar. Şöyle ki ekonomik gelişmeyi, toplumdaki mutlak norm ve değerlerden uzaklaşıp rasyonel, hoşgörülü, güvenilir ve katılımcı değerlere geçişe bağlarken, kültürel değişmeyi, izlenen kültürel yola bağlıyorlar. Bir toplumun büyük kültürel mirasının bir değerler bütünü yarattığını ve bunun modernleşmeye rağmen varlığını sürdürdüğünü vurguluyorlar (Inglehart ve Baker, 2000, 2001).

Öte yandan söz konusu yazarlara göre toplumda farklı alt gruplara (örneğin dinsel topluluklar) mensup kişilerin değerleri arasındaki farklar, uluslar arasındaki farklılıklardan daha küçüktür. Bu türden kültürel farklılıklar bir kere oluşturulduğunda eğitim kurumları ve medya tarafından aktarılan ulusal kültürün bir parçası haline gelirler.

Inglehart ve Baker'a (2000) göre modernleşme, belirleyici ve doğrusal bir süreçte değil, tamamen olasılıklar dâhilinde şekillenmektedir. Ekonomik kalkınma toplumları belirli bir yöne doğru hareketlendirir, ancak toplumların yönelecekleri yol ve geçirecekleri dönüşüm süreçleri önceden tahmin edilemez. Pek çok etmen bunda rol oynar; değerlendirmede toplumun tarihsel ve kültürel bağlamını dikkate almak gerekir**.** Inglehart ve Baker'ın bu ihtiyat kaydı dâhilinde düşündüğümüzde, Dünya Değerler Anket'inin sonuçları hakkında genel değerlendirmelerden kaçınmak daha makul olacaktır. Değer dönüşümleri, Brechon'un (2004: 14) belirttiği gibi kaçınılmaz bir evrimcilik anlayışına bağlanamaz; zira bir toplumda belirli bir yöndeki gelişme, çoğu kez tam karşıt gelişmeyle birlikte bulunur, bir kutuplaşma belirir. "*Değer sistemlerinin çok kutuplu olduğu ve giderek daha plüralist olan bir toplumda değer çatışmaları, hatta geriye dönüşler olabilir*". Örneğin Weber'in 'kutsallıktan çıkma' (*desenchantement*) süreci olarak tanımladığı ve değerler anketinde rasyonellik-sekülerlik olarak nitelenen değişim yönüne rağmen, insanlık

tarihinin çeşitli zaman dilimlerinde 'dinin / kutsalın yükselişi' dönemleri yaşanmıştır.

Mümtaz Turhan, kültürel değişmeyi tetikleyen ana faktör konusunda Weberci perspektife yakın durmakla birlikte ele aldığı ve verdiği çeşitli örneklerde, bazen manevi kültür ögelerinin, bazen de maddi kültür ögelerinin değişimini öne almaktadır. Turhan (1951: 30) "değişmelerin kültürün hangi alanlarında başladığı sorunu, değişmelerin şartlarına, psikolojik faktörlere, karşılaşan kültürlerin türüne, düzeyine, vb. bağlı olduğu" görüşündedir. Ona göre bir toplumda sadece maddi veya sadece manevi kültür değişebilir; maddi ve manevi kültürler arası ahenksizlik olabilir. Örneğin endüstri devrimi Batı toplumlarının maddi kültürünü büyük ölçüde değiştirmekle birlikte, ama kurumlarında, siyasette, ailede istikrar olduğu gözlenmektedir. Bu nüanslı yaklaşım ideolojik veya manevi değişmenin teknolojik değişmeden daha önce geldiğine işaret etmekle birlikte, Güngör'de de (1981) gözlenmektedir. Nitekim Güngör (1981:14) "Kültür unsurlarının alışverişinde öncelik-sonralık meselesini belirleyen şey bunların maddi veya manevi olmaları değildir. Maddi ve manevi nizam arasında kesin bir ayrım yapılamaz. Maddi olaylar ile manevi olaylar etkileşim hâlindedir" demektedir. Bu saptamaları çeşitli açılardan gözden geçirmeye çalışalım.

Değişim Sürecinde Kültürün Maddi ve Manevi Öğeleri

Kültürel değişimin çeşitli kısımlarının değişimi sorununu, boylamsal bir çalışmamın verilerinden hareketle tartışabiliriz. Çeşitli sosyo-kültürel gruplarda eşya sistemlerinin ve insan-eşya ilişkilerinin incelendiği bu çalışmanın ilk adımı, 1979 yılında Afyon'un Sandıklı kazasında Yörükler, köyler ve kazanın geleneksel mahalleleri ile İzmir'de bir gecekondu semti ve merkez semtler durumundaki Alsancak-Karşıyaka kordon kesiminden alınan 5 örneklem grubu üzerinde yürütülmüştür. Araştırmada, çeşitli sorunlar yanı sıra, bu grupların hem sahip olunan eşyalar planında, hem de eşyalarla ilgili değerler planında, bir başka deyişle kültürün bazı maddi ve manevi yanları planında birbirine göre konumları ele alınmıştır. Maddi kültür ya da eşyalar planında, Yörükler bir yana bırakılırsa Sandıklı ile köyleri, geleneksel yaşam tarzına uygun bir eşya sistemine, üst sosyo-ekonomik düzeyde bir grubu temsil eden İzmir'in merkezi semtleri ise modern kentsel yaşam tarzına uygun bir eşya sistemine sahip bulunmuştur. Eşyaya ilişkin değerler planında da aynı farklılaşma saptanmıştır. Buna karşılık, gecekondu grubu eşyalar planında İzmir merkez gruba, değerler planında ise geleneksel gruplara benzer bir özellik

göstermiştir. Yaklaşık 30 yıl sonra 2007'de aynı gruplarda tekrarlanan araştırma sonuçlarına göre ise,[4] geleneksel Sandıklı mahalleleri ile köylerinin modern yaşam tarzına uygun bir eşya sistemine geçtiği gözlenmiştir. Ancak ev ortamının maddi ögeleri (eşyalar, aydınlanma, ısınma, duvar örtüsü, döşemeler, vb) planında, yine de İzmir merkez grup ile diğerleri arasında belirli bir farklılaşma dikkati çekmektedir.

Grafik-1'e bakıldığında yatay eksende, İzmir merkez grup ile diğerleri arasında bir kopma gözleniyor. Ancak Sandıklı grubu gecekondu grubuna kıyasla İzmir merkez gruba daha yakın bulunuyor. En yüksek değeri köylerin aldığı dikey eksende, Sandıklı ve gecekondu grubu arasında bir yer değiştirme olduğu gözleniyor. Dikey eksen bir tür 'tüketim motivasyonu' veya 'tüketim dispozisyonu'dur. Burada köy grubu, sahip olduklarının görece azlığı nedeniyle tüketmeye daha 'aç' ve 'meyilli' görünüyor. İzmir merkez grubu ise alıştığı yüksek konfor ve refah düzeyinin gereğince tüketme motivasyonu yüksek bir grup portresi çiziyor.

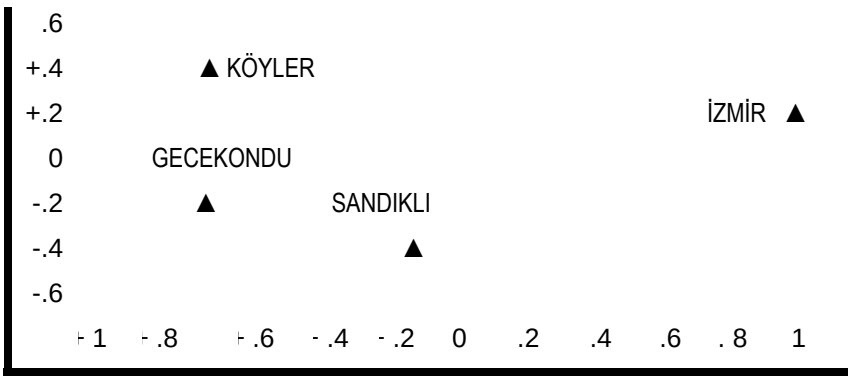

Grafik 1

Tüketim anlayış ve pratikleri bakımından grupların birbirine göreceli konumları

[4] Grupların birbirine göre konumlarını belirlemek amacıyla 144 boyutta toplanan veriler, çok boyutlu ölçekleme (*multi-dimensional scaling*) tekniği kullanılarak analiz edilmiştir. Bu çerçevede sosyo-kültürel grupların ankette yer alan eşya listesinden sahip oldukları bakımından bir yakınlık matrisi oluşturularak gruplar arası benzerlik yapısı iki boyutlu bir grafik modelde gösterilmiştir. Çok boyutlu ölçekleme tekniğinde, verilerin modelde önerilen boyut sayısına uygunluk düzeyi *s-stress değeri* ile ölçülmektedir. S-stress değeri, 0 ile 1 arasında değişen bir değer olup, 0.15'in altındaki s-stress değerleri kabul edilebilir bir uyuma, 0 değeri ise mükemmel bir uyuma işaret etmektedir

Tutumlar ve değerler planında, aynı ikiye bölünme görülüyor. Burada Sandıklı grubu, sahip olduklarının altında bir tüketim motivasyonuna sahip görünüyor ve bir bakıma tüm gruplar içinde geleneksel değerleri en çok koruyan grup olarak beliriyor.

Tüketim alanında 30 yıllık değişmelere genel olarak bakıldığında;

- En dikkati çeken değişmelerden biri, 'tüketimin demokratikleşmesi' olarak da nitelenen 'temel ev eşyalarının genelleşmesi'dir. Modern evler, yüzyıl kadar önce, ancak bir iş yerinde bulunabilecek ölçüde elektro-mekanik aygıtlarla donatılmış görünmektedir. Temel ev eşyalarının (beyaz eşya ve mobilyalar) genelleşmesi, Batı Avrupa ülkeleri için 1945'ten sonraki 25-30 yıllık dönemde gerçekleşirken Türk toplumunda bu süreç, esas olarak 1983-84'ten[5] itibaren 10-15 yıl gibi daha kısa bir sürede yaşanmış görünüyor.

- Geleneksel gruplarda ve gecekondu gruplarında, sosyal temsillerde bir dönüşüm yaşanıyor. Yoksulluk kültürünün "başını sokacak bir çatı" ve "karnını doyuracak bir lokma ekmek" gibi sembol ifadeleri, yerlerini farklı bir mutluluk temsiline bırakmış görünüyor. Bu yeni temsilde, "adam gibi yaşamak", birincil motivasyonların doyurulmasında asgari konfora kavuşmayı içeriyor. Bir önceki kuşakta 'lüks' gibi görünen şeyler, yeni kuşakta temel maddi konforun olağan gereklerine dönüşüyor.[6]

- 1979'da çeşitli grupları birbirinden ayırt edici (birinde büyük oranda varken diğerlerinde bulunmayan ya da az bulunan) eşyalar, takriben yarı yarıya azalmış görünüyor; yani belirli bir eşyaya sahip olmanın kişinin sosyo-kültürel grubuyla ilişkililik derecesi zaman içinde azalıyor.

- Temel ev eşyaları arasındaki benzerlik, kişilerin yaşam tarzlarındaki benzerliğin artışıyla paralel görünüyor. Aynı yaşam tarzı genelleştiği ölçüde, benzer eşyalar alma eğilimi beliriyor ve bu durum, az çok benzer yaşam tarzlarının bulunduğu gruplarda sosyal normlarla pekiştiriliyor. Fakat bazı sosyal kesimlerde yaşam tarzı fazla değişmeden eşyalar değişebiliyor. Reklam ve promosyon faaliyetleri, kişileri yaşam tarzlarıyla ilişkisiz standart tüketim davranışlarına sevk edebiliyor.

---

[5] Bu iki yıl, Türkiye'de merdaneli çamaşır makinesinden otomatik çamaşır makinesine geçiş yıllarıdır.
[6] Bu dönüşüm, dünya ölçeğinde pek çok ülkede gözlenen genel bir olgu gibi görünüyor. Bkz. RYBCZYNSKI, W. (1986): *Home. A Short History of an Idea*, Toronto: Penguin Boks; GOUBERT, J.-P. (ed) (2000): *Du Luxe au Confort,* Paris: Belin, coll. Modernites XIX. et XX.

- Fakat kitlesel tüketim ne bireyselliği ne de gruplar arası farkları ortadan kaldırmamaktadır. Tüketiciler arasında olduğu gibi, gruplar arasında da mesafeler silinmemektedir. Temel ihtiyaçlardaki genelleşme, arzular planındaki farklılaşmaya kendini bırakıyor. Tüketimde özlem ve arzuların payı giderek artıyor. Tüketim hem sosyal kimliğin hem de bireysel kimliğin ya da benlik imajının göstergesine dönüşme eğilimi gösteriyor.

Genel olarak kültürün eşyalar planındaki maddi ögeleri değiştikçe, manevi ögelerini de etkiliyor. Turhan'ın (1958: 68)[7] 'maddi, somut şeyleri almakla, teknik vasıta veya değişmelerle arzu edilen sosyal değişikliklerin meydana getirilebileceğine inanmayı, 'basit bir determinizm' ve 'materyalist görüşün yanlış tefsiri' olarak görüşü, sağlıklı bir kalkınma ideali açısından geçerli de olsa, pek çok toplumda olduğu gibi toplumumuzdaki sosyal değişmeler de maddi çevrenin değiştirilerek zihinsel yapıların değiştirilmesi ve daha çok tüketmeye eğilimli bir değerler sistemine doğru gitmektedir. Turhan'ın (1958: 15), Batılılaşmaya ilişkin değerlendirmesini hatırlayalım: "*İnkılaplarımız Batı'nın hayat tarzını hedef edinmiştir. Ve dolayısıyla onun temsilcisi olan bazı milletlerin kanunları, teşkilatları, âdetleri, kıyafet ve yaşayış tarzları taklit edilmiştir. Bu da normaldir. Çünkü her medeniyet, bir yaşayış tarzıdır Ama bu tarz belirli bir tarihsel süreçte, belirli bir ekonomik düzenin, üretim ve tüketim vasıtalarının, belirli bir tavrın ve dünya görüşünün ürünüdür. Dolayısıyla onu bu dayanaklardan soyutlayamayız...Tatmin edilme çare ve vasıtalarını hazırlamadan yeni ihtiyaçlar uyandırmaya kalkışmak, toplumun düzenini bozar ve ahlak kaideleri ve kıymet sistemleri altüst olur... Aksi kılık kıyafetin ve fikirlerin taklidinden ibaret kalır. Fiil ve hareketleri meydana getiren saiklerde, zihniyette değişiklik yapmadan davranışlarda devamlı, hakiki bir yenilik temin edilemez*". Fakat küreselleşme bağlamında medyatik tüketim toplumunun ikna ve etki yöntemleri, sosyal dayanaklarından ve bağlarından gittikçe kopan insanları kolayca ayartabiliyor, gerçek yenilik / köklü değişiklik hedeflemeden de saiklerde (motivasyonlar) ve davranışlarda devamlılığı sağlamayı başarıyor.

Turhan (1951: 112), bu hususu, bir başka yerde tekrar vurguluyor: "Sosyal ilişkiler, tutumlar ve zihniyet değişmeleri, maddi kültür alanındaki değişikliklerin bir sonucu mudur, yoksa 'Bu sahada meydana gelecek aynı neviden değişmelerin bir alameti midir?' şeklindeki bir soruya kati bir cevap verilemeyeceğini belirttikten sonra, kültür değişmeleri çalışmalarının sonuçlarından hareketle şu görüşü öne

---

[7] TURHAN, M. (1958): *Garplılaşmanın Neresindeyiz?,* İstanbul: Yağmur Yayınevi, 4. bası, 1967

sürüyor: 'Herhangi bir sosyal grubun tutum, zihniyet ve kıymet ölçülerinde esaslı bir değişiklik olmadan maddi kültüründe genel, derin ve özellikle de başarılı ve devamlı bir değişmenin meydana gelmesi mümkün değildir.' Ama "bu hüküm, münferit kültür unsurlarının veya unsur komplekslerinin iktibası bakımından doğru olmayabilir." Hakikatte genel olarak en muhafazakar bir toplumda bile münferit unsurlar iktibas olunabilir." Ama bunlar kültürde iz bırakacak devamlı derin bir değişme meydana getiremezler.

Görüldüğü üzere Turhan 'insan unsurunu dâhil eden' bir modernleşmeyi model alıyor. Oysa günümüzde, insanın dâhil edilmesi, onun hiç de arzulamadığı bir mecrada gelişiyor ve küreselleşme süreci, insanı tüketici ve seyirci olarak oyuna dâhil ediyor.

Turhan'ın, sosyal değişmenin manevi kültür ögelerinden başlayacağını öngördüğü dönemde, tüketim toplumu henüz yoktu; üretim temel sorundu; üretim kapasitesi, savaş ve kıtlık yılları bağlamında, üretim kapasitesi talebi karşılamada çok yetersizdi. Nitekim Turhan (1951: 111) toplumun "*fakir ve teknik bakımdan geri olması, maddi kültüre ait yeni unsurların ithalini kat'i şekilde tahdit etmiştir"* derken aynı hususa işaret etmektedir. Toplumun değerler sistemi yokluk ve yoksunluğa göre şekillenmişti ve insanlara, zihinsel yollardan ulaşılmaktaydı. İlerleme ideolojisi hâkimdi. Mutluluk, toplumun ilerlemesiyle gelecekte ulaşılacak bir hedefti.

Turhan, bugünkü dünyanın pek çok önemli olgusuyla tanışmamıştı: Serbest piyasa ekonomisinin genelleşmesi, küreselleşme (serbest dünya ticareti, uluslar arası sermaye, vb), ulus devletlere yönelik ideolojik eleştiriler ve ekonomik baskılar, kitle iletişim araçlarının ve uzaktan iletişimin yaygınlaşması, iletişim uyduları, televizyon, İnternet, sofistike reklam ve manipülasyon teknikleri, vb. Tüm bunlar son 25-30 yılın getirdiği olgular. Bunlara Türk toplumunda önemli bir değişim faktörü olarak işleyen bir başka olgu, somut olarak Almanya başta olmak üzere çeşitli Avrupa ülkelerine Türk işçi göçü ve hatta Türkiye'nin AB'ye giriş projesine bağlı gelişmeler de eklenebilir. Sosyal psikolojide de, sosyal olguları anlamamızda ışık tutacak yeni kavramlar ve yeni teoriler gelişti. Örneğin tutarlılık teorileri ve özellikle bilişsel çelişki teorisi, davranışlarımızın tutum ve inançlarımızın değişmesindeki rolünü ortaya koydu; manipülasyon alanındaki çalışmalar, el alıp kol kapma veya olta atma gibi çeşitli tekniklerin işleyiş mekanizmasını aydınlattı. Böylece 'insanların düşündükleri gibi yaşamadığında yaşadıkları gibi düşünme eğiliminde oldukları' anlaşıldı. Günlük yaşamda geçim sıkıntısı çeken insanların

masum görünen küçük tüketim davranışlarıyla, nasıl tutumlarının değiştiğini ve nasıl daha çok tüketmeye hazır hale geldiklerini bugün daha iyi kavrıyoruz.

Kültürel Değişme ve Kolektif Kimlik Tasavvuru

Bir topluluğun kültürü, onu karakterize eden en önemli boyutlardan biri olduğuna göre, bu topluluğun kimliğinin de temel bir yanıdır. Bu durumda kolektif kimlik sorunu bütün canlılığıyla karşımıza çıkıyor. Türk olmak ne demektir? Toplum açısından Türk olmanın bir anlamı varsa bu anlam, toplumun kolektif hafıza yerlerinde yuvalanır. Bu yerler, çeşitli tarihsel olaylara, coğrafi yerlere, tarihsel şahsiyetlere, toplumsal kurumlara, kültürel ürün ve sembollere tekabül edebilir: Örneğin Malazgirt Savaşı, İstanbul'un Fethi, Çanakkale Savaşı, Kurtuluş Savaşı, vb; dergâh veya türbeleriyle birlikte Hacı Bektaş Veli, Yunus Emre, Mevlana, vb.; Orhun Anıtları, Kutadgubilig, Divan-ı Lügatüt Türk, Karamanoğlu Mehmet Bey'in Dil Fermanı, Babürname, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Nutuk, Türk Dil Kurumu Derleme Sözlüğü, vb.; Ziya Gökalp, Yusuf Akçura, Fuat Köprülü, vb. Yahya Kemal Beyatlı, Mehmet Akif, Nazım Hikmet, Necip Fazıl Kısakürek; Adnan Saygun, Münir Nurettin Selçuk, Mahzuni Şerif, vb.. Hafıza yerleri, zihnimizde kalıntıları varlığını sürdüren geçmiş acı olaylar da olabilir: Sarıkamış Bozgunu, Yemen Savaşları, Balkan Savaşları, Ermeni Olayları, Sevr Antlaşması, Menemen Olayı, vb.

Kolektif hafızanın demir attığı yerler arasında çeşitli semboller ve özellikle de yer sembolleri ayrıcalıklı bir konumdadır; çünkü yer sembolleri, somutlukları ve ulaşılabilirlikleri nedeniyle diğerlerine kıyasla daha merkezi bir işlev görürler. Camiler, mescitler, türbe ve yatırlar, mezarlar ve şehitlikler, anıtlar ve abideler sadece basit birer kült veya ibadet yeri değil, aynı zamanda sosyal bağı pekiştirici ve kültürel mirası temellendirici yerlerdir.

Kült merkezleri ve tapınaklar, yerleşik hayata geçişin başlangıcından itibaren insanlık tarihinin hemen her döneminde, toplumu tesis edici bir rol oynamıştır. Ekonomik hareketlilik, bereketli topraklar, orman, akarsu ve su kaynaklarının varlığı, ticari anayollara yakınlık gibi özelliklere sahip yerlere kurulan yerel ve küçük tapınaklar zamanla gelişmiş ve çevrelerinde ekonomik ve demografik bir hareketlilik başlamıştır. Hatta öyle ki, tapınağın adı yanı başında gelişen yerleşimin de adı olarak benimsenmiştir. Arkeologların Batı Anadolu'da pek çok örneğini ortaya koyduğu bu merkezlerin tipik örneklerinden bazıları şunlardır (Debord, 1982): Thermai Theseos ("Theseus'un Şifalı Su Kaynakları"), Hierakome ("Kutsal Köy"), Hierapolis ("Kutsal Şehir"), Dioshieron ("Zeus Tapınağı"), Aphrodisias

("Aphrodite'nin Şehri"), Apollonoshieron (Apollon'un Tapınağı"), Dionysopolis ("Dionysos'un Şehri"), Diospolis ("Zeus'un Şehri"), Herakleia (Herakles'in Yeri"), Herakleopolis (Herakles'in Şehri"), Metropolis ("Anatanrıça'nın Şehri") vs. Eldeki bulguların, bir tapınak etrafında kurulup geliştiğini açıkça gösterdiği çok sayıda kent vardır: Artemis tapınakları ile ünlü Sardeis ile Ephesos; Apollon Klarios tapınağı ile ünlü Kolophon ve Zeus tapınağı ile ünlü Aizanoi gibi. Gediz Vadisinde bulunan yazıtlar (adak, kefaret, vb) (Malay, 1994, 1999; Hermann ve Malay, 2007), sosyal yaşamın, tapınaklara bağlı norm ve ritueller etrafında şekillenişini göstermekte ve bir bakıma doğuş hâlindeki (*in statut nascendi*) toplumları anlamamızı sağlamaktadır.

Yer sembolü özelliğindeki kült yerleri ve tapınaklar, kolektif kimlik açısından da işlevsel bir nitelik taşırlar. Bonnemaison'un (1996) ifadesiyle, b*ir halkın kültürünün ve hafızasının ifadesi olan jeo-sembol, dinsel, kültürel veya politik nedenlerden ötürü bu topluluğun gözünde, onları miras aldıkları bir kimlikte demirleyen sembolik bir boyut taşıyan bir yer, bir parkur, bir inşa, bir alandır*". Bunlar değerlerin mekânda yoğunlaştığı, demir attığı yerlerdir. Üstelik bu tür yerler, birtakım ritüellerin zorunlu sahnesi ve yaşanan canlı yerler olmaları dolayısıyla, topluluğun yaşadığı mekânları işaretlemesi ve sahiplenmesinde önemleri büyüktür (Bousquet ve Morissette, 2008). Pek çok Avrupa ülkesinde, köy ve kasabalarda, merkezdeki kiliselerin önlerinde, I. ve II. Dünya Savaş'larında ölen hemşehrilerinin adının kazındığı bir mermer levhadan veya yontma taş dizisinden ibaret mütevazı anıt mezarların bulunduğu gözlenmektedir. Hiç kuşkusuz, bir yerleşim yerine meçhul asker anıtları yerine, akrabaları hâlâ yaşamakta olan hemşehrilerinin anıtlarının dikilmesi, bu yerin insanlarını ulusal kültüre bağlayan önemli bir hafıza yeri işlevini görmekte ve ulusal kimlik, teritoryal olarak kaydolmaktadır.

Kuşkusuz hepimizin hafızasında delikli, boşluklu ve farklı geçmiş tasavvurları var. Türk olmak, her birimizin zihninde farklı tarihlere, coğrafyalara, şahsiyetlere, kavramlara, geleneklere gönderiyor. Bazıları geçmişin gurur veren olaylarını, bazıları ise bir travma gibi işleyen bozgunları, yıkımları, katliamları belirginleştiriyor; dolayısıyla bazıları övünürken diğerleri yeriniyor. Bir kısmının hafızasında tarihin sakin dönemleri, diğer bir kısmının ise makro dönüşümler, büyük dönemeçler, yani din, coğrafya, medeniyet değişikliği anları, rölyef halinde kabarıyor. Kolektif hafızamızın malzemesini oluşturan bu kişiler, olaylar, mekânlar konusunda hepimiz aynı temsillere sahip olmasak da, tüm bunlar kolektif kimliğimizi üretmeye ve şekillendirmeye devam ediyor.

Bir sosyo-kültürel grubun üyeleri, kolektif ve otobiyografik bellekleri yanı sıra, belirli bir anda algısal dünyalarında mevcut diğer kültür ögeleriyle de bir

aşinalık içindedirler. Her grup, maddi ve manevi kültürün ögeleriyle çerçevelenmiş bir durumda bulunur. Bu yaşam çevresi, sesleri, kokuları ve görsel öğeleriyle tanıdık kılınmış, sahiplenilmiş, kök salınmış bir çevredir; sosyalleşme sürecinde ve günlük iletişimlerde mimari, estetik, kültürel, ekonomik yapıları ve ürünlerini, örgüt ve kurumlarını, örf ve âdetlerini, kültürel repertuvarları ve kodlarını, inanç ve değer sistemlerini, etkinlik ve alışkanlıklarını, sosyal temsillerini ve tasavvurlarını, gelecek projelerini ve hedeflerini öğrendiğimiz ve paylaştığımız bir yaşam alanıdır. Bunlar söz konusu grup üyeleri tarafından içselleştirildikleri ölçüde, grup aidiyetinin bağlantı noktalarını, bir başka deyişle kolektif kimliğin işaret taşlarını oluştururlar.

Kültürel Değişme ve Kolektif Kimlik Şeması

Bir topluluğun veya grubun kolektif kimliği, üyelerinin az çok paylaştıkları bir sosyal temsildir. Kolektif kimlik grup üyeleri açısından bir adres ve bir resim içerir. Kolektif kimlik bir adres olarak grup üyelerinin gruplararası ilişkiler bağlamındaki aidiyetlerini ve ayrıca kendilerini hangi grup veya gruplara yakın veya uzak olduklarını, açık veya kapalı durduklarını, lehte veya aleyhte tutumlar taşıdıklarını belirtir. Resim olarak ise grup üyelerinin ne tür özellikler gösterdiğini, örneğin paylaşılmış inanç ve değerlerini, örf ve âdetlerini, tipik etkinlik ve alışkanlıklarını, ilgi ve zevklerini, vb. betimler. Bu demektir ki kolektif kimlik, nerede durduğumuzu, ne olduğumuzu ve nelere sahip olduğumuzu yansıtır. Bu temelde kim olduğumuzu söylemek, aynı zamanda ait olduğumuz grubu ve bu grubun üyeleriyle ortak olarak sahip dolduğumuz özellikleri ifade etmektir. Söz konusu topluluk bir aşiret ise aşiretin adını; cemaat ise cemaatin adını; ulus ise, ulus veya ülkenin adını belirtmektir.

Bir grubun kolektif kimliğini, benlik araştırmalarının sistematiğine göre, bilişsel (kognitif), duygusal ve davranışsal açılardan ele almak mümkündür: Bu durumda bu grup üyelerinin grup kimliklerinin kapsamında yer alan şeylere ilişkin bilgilerini, yani bilişsel yanı *kolektif kimlik kavramı* (*identity-concept*), bu kimliğe duygusal olarak verilen değer, yani atfedilen olumlu veya olumsuz duygular *kolektif kimlik saygısı* ve bu kimliği ortaya koyan eylem ve davranışlar, *kolektif kimlik sunumu* olarak nitelendirilebilir.

Sosyal psikolojide benliği, şema (Markus, 1977), prototip (Rogers, Rogers ve Kuiper, 1979) veya ağ (Bower ve Gilligan, 1979) metaforundan hareketle ele alan

çeşitli benlik modelleri geliştirilmiştir.[8] Benliği, *prototip, şema* veya *ağ* olarak nitelemek, onu bir bilgi yapısı gibi görmek, yani kendimiz hakkındaki bilgilerin bir organizasyonu gibi anlamak demektir. Örneğin benlik, bir şema gibi görüldüğünde, insanın diğer insanlarla etkileşimlerinden, yaşantı ve deneyimlerinden kaynaklanan kognitif bir yapı söz konusudur. Bu yapı, kısaca benlik kavramımızı (*self - concept*) ifade eder. Benlik kavramı, insanın kendi hakkında nasıl bir insan olduğuyla ilgili genellemelerini, algılarını ve duygularını, inançlarını ve tutumlarını az ya da çok etkiler, davranışlarını yönlendirir.

Bireysel kimlik için kullanılan şema kavramını, kolektif kimlik kavramı için de kullanmak mümkündür. Kuşkusuz burada, topluluğun bir özne gibi düşünülmesi değil, topluluk üyelerinin tek tek grup kimlikleriyle ilgili tasavvurları söz konusudur. Şemalarımız ilgili olduğumuz alanlarda (örneğin akademik) belirgin bir durumdayken ilgisiz olduğumuz alanlarda (örneğin ticaret) daha muğlak durumdadırlar. Benlik şemaları, benliğin tanımlanmasında ve öğelerinin örgütlenmesinde rol oynarlar. Belirli bir alanda benliğimizle ilgili enformasyonun işlenmesinde devreye girer, bu alandan daha önce yaptığımız davranış örnekleri sunar, gelecek davranışımızı öngörmemizi sağlar. Genellikle benliğimize / kimliğimize referans veren olaylar veya özellikler prototip etkisi nedeniyle daha hızlı değerlendirilir ve bellekte daha iyi tutulur.

Kolektif kimlik şeması, kolektif kimlik bilinci etrafında çeşitli ögelerin birbirine eklemlendiği bir şema olarak resmedilebilir. Yetişkin bir Türk insanının kolektif benlik şemasında, dil, sanat eserleri, eğlence tarzları, geleneksel müzik, beslenme ve mutfak alışkanlıkları, örf ve âdetler, dinsel yaşam, kolektif hafıza, gelecek tasavvuru gibi ögeler ve bunlara bağlı alt ögeler (mimari, ritüeller, folklor, normlar, vb) bulunur. Konjonktüre bağlı olarak bu öğelerin ve ögeler arası ilişkilerin önemi zayıf veya güçlü olabilir. Kültür değişmeleri, benlik şemasında yer alacak ögeleri ve önemlerini değiştirecektir. Büyük ölçüde kendimden kalkarak resmettiğim bu şema, azımsanmayacak bir ölçüde başkaları tarafından da paylaşıldığı takdirde, onlarla benim taşıdığım bir kolektif kimlikten söz edilebilir. Türk toplumu açısından yaklaştığımızda, bu gereğin, günümüz itibariyle Anadolu'daki nispeten küçük illerde ve Tire, Ödemiş, Kula, Sandıklı, Bolvadin gibi ilçelerde yeterince yerine geldiğini gözleyebiliriz. Ancak anonim ve dolaylı ilişkilerin ağırlıklı olduğu büyük kent ve metropollerde, sosyal değişme süreci içinde yukarıdaki kolektif kimlik şemasının paylaşılma düzeyinin düştüğü, şemadaki bazı

---

[8] Bu konuda Bkz. BİLGİN, N. (2008): *Sosyal Psikoloji,* İzmir: Ege Ün. Yayınları

boyut veya ögeler konusunda konsensüsün bulunmadığı, bu boyutlarda yepyeni seçeneklerin belirdiğini ve hatta daha büyük bir kitle tarafından paylaşıldığı fark edilecektir. Örneğin kolektif kimlik şemasının öğelerinden geleneksel yiyecek ve içecekler, fast-food kültürünün; 'Türk halk müziği' ve 'Türk sanat müziği', rock, rap, metal, punk, hiphop gibi yeni müzik türlerinin; örf ve âdetler, ritüeli olmayan bireysel kutlamaların; kolektif hafızamız geçmişe yönelik hesaplaşmaların ve yeni tarih yazımlarının etkisiyle, hem değerler sistemimizde gözden düşmekte, hem de günlük pratiklerimizdeki yaygınlıklarını kaybetmektedirler. Dolayısıyla bu tür etkinlik veya pratikleri yapma veya yapmama, Türklerin ayırt edici vasıfları olmaktan çıkmaktadır.

Aşağıda değineceğimiz üzere, uzaktan iletişim teknolojisinin gelişmesi ve kitle iletişim araçlarının yaygınlaşmasıyla, kolektif kimlik şemasının hemen her boyutunda bir parçalanma gözlenmekte ve merkezkaç kuvvetlerinin güçlendiği toplumda, anomi düzeyi yükselmektedir. Mevcut normlardan uzaklaşmayı ifade eden anomi durumu, her zaman ve her koşulda bir hata veya tehlike ifadesi değildir. Moles' (1984) "bireylerin yaratıcılığının, çeşitli faktörler yanı sıra, belirli bir anomi düzeyinin varlığına (normdan sapış) bağlı olduğunu" öne sürer; çünkü yaratıcılık, "olabilir" (veya olması gereken) adına, olanı sorgulamaya dayanmaktadır. Ona göre norma yaklaştıran ve normdan uzaklaştıran güçleri dengelemek gerekir. Genel olarak toplum, sapmaların aleyhine normu pekiştirir ve merkezî gücün elinde tuttuğu kontrol mekanizmalarının çok güçlü olması nedeniyle, sapmaların artma şansı zayıftır. Ama aşağıda ele alacağımız üzere, toplumdan sosyal sisteme geçiş ve küreselleşme bağlamında normdan uzaklaştırıcı güçlerin, Türkiye gibi ülkelerde, elverişli bir zemin bularak etkisini artırdığı ve sosyal kontrolün çok da güçlü olamadığı açıkça gözlenmektedir.

Sağduyu düşüncesinde 'kültür şoku' veya 'süngerler savaşı' olarak nitelenen kültürler arası etkileşimler (Waterbury, 2003), kolektif kimlik şeması açısından temel önemdedir. Zira bir topluluğun üyeleri, dış kültürlerin etkisinde kaldığında, kimlik şemalarının bazı temel ögeleri değişir veya önemsizleşir. Bunun, bağlama göre farklı sonuçları olabilir:

- Birinci hâlde, kişiler sosyal referans noktalarını kaybettiği için sosyal bağ zayıflar ve bireysel kimlikler gelişebilir; toplumsal kurumların çöküş sürecine girmesi, bireyciliğin yükselişi, kişiler arası katı bağların yerini akışkan bağların alması (Bauman'ın sıvı modernlik kavramı) ve ulus odaklı bir kavram olan 'toplum'un sonunun ilan edilmesi, bu gelişmenin işaretleridir.

- İkinci hâlde, bu değişmeye tepki olarak kimlik şemasının nispeten sabit görünen bazı öğelerinin öneminin artması, bir başka deyişle kökensel kimliklere kapanma ve sarılma eğilimi güçlenir. Genellikle dinsel ve etnik nitelikli bu kapanma süreci, toplumda cemaat tipi yapılanmalara yol açar. "Küresel bütünleşme yoğunlaştıkça, çok kültürlülük akımları daha hızlı bir şekilde birbirine karışır. Birbirlerinden etnik olarak farklı emek güçlerini ve topluluklarını içeren bu koşullar altında kimlik politikaları, bir ulus kurmayı hedefleyen evrenselci politikalarla yer değiştirme eğilimine sahiptir (McMichael, 1996:42).
- Üçüncü olarak birbiriyle fonksiyonel nedenlerle temasta olan veya yaşam erekleri planında benzer olan kişiler arasında ilişkisel kimlikler gelişebilir. Bu tür kimlikler mesleki örgütlenmelerden ve sivil toplum kuruluşlarına üyelikten informal dostluk gruplarına katılmaya kadar geniş bir yelpaze oluşturur. Ulusal ölçekte cumhuriyetin yurttaşlığı ile lokal ölçekte *işletme yurttaşlığı* veya *kent yurttaşlığı* da bu çerçeveye sokulabilir.

Toplumdan Sisteme

Yukarıda kabaca değindiğimiz antropolojik anlayışlar ve özellikle de kültüre, insan kişiliği ve davranışları üstünde belirleyici bir rol yükleyen kültüralist akım bu dünyaya daha uygun bir anlayıştır. Kültürün çeşitli yanlarının ahenkli ve tutarlı bir şekilde bütünleştiği ve topluma özgü kalıcı bir kültürel yapı oluşturduğunu varsayan kültüralist yaklaşım, nispeten kapalı bir kültür anlayışı geliştirmektedir. Toplumlar arası etkileşimleri ve karışımları önemsiz görmektedir. Dolayısıyla kültürel değişmeyi kapatan bu bakış açısı, bugünkü veriler ışığında doğru görünmemektedir.

Aynı şekilde Weberci anlayış da, 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarının Avrupa toplumlarındaki değişimleri kavramaya daha uygun görünmektedir. Bir başka deyişle, ülkelerin kendi coğrafyalarına daha çok hâkim olduğu, sınırların daha net ve ayırıcı olduğu bir bağlamda, toplumun merkezî norm ve değerlerinden beslenen gelecek projelerinin ve iradesinin rolü de önem taşımaktadır.

Literatürde sosyal değişme süreci, büyük ölçüde cemaatten cemiyete geçiş ekseninde ele alınmış ve bu süreçte, geleneksel tarım toplumlarından bu yana birtakım değişiklikler vurgulanmıştır (Bartle, 2009); örneğin,

- *Daha fazla kentleşme oldu.*
- *Toplum daha karmaşıklaştı.*

- *Global toplumun gelişiminin tersine yerel ölçekte cemaatçi örgütlenmeler belirdi.*
- *Daha çok kurallara bağlanmış, daha formel ve soğuk bir hâl aldı.*
- *İş bölümü arttı ve karmaşıklaştı.*
- *İktidar daha hiyerarşik bir nitelik ald.ı.*
- *Güç ile sosyal prestij ve zenginlik ilişkisi arttı.*
- *Gönüllü kuruluşlar ve örgütlenmeler gelişti.*
- *Bireyler arasında daha fazla etkileşim belirdi.*
- *Kişiler arası ilişkiler, sosyal roller arası ilişkilere doğru değişti.*

Ancak McLuhan'ın spekülatif iddiaları dışta bırakılırsa genel iletişim tarzlarındaki değişmeler üzerinde yeterince durulmadı. Oysa yaşadığımız dünyayı kavramsal düzeyde analiz etmek için, bu boyuttaki dönüşümü dikkate almak gerekir Weber'in dünyası bugünkünden farklı bir etkileşim dünyasıdır; proksemik yasaların, yani mesafe kurallarının hâkim olduğu bir dünyadır.

Toplum tipleri ile iletişim tarzları arası ilişkileri inceleyen nadir araştırmacılardan Moles (1986:186), iletişimsel toplum modelleri analizinde, bu dünyayı şöyle betimler: Psiko-sosyal ve fiziksel nitelikli bu yasaya göre, "*tüm şeylerin önemi, burası noktasına olan uzaklıklarına bağlı olarak azalır*". Modern zamanlar öncesinde iletişim, genellikle, vasıtasız ilişkilerle sınırlıydı: A, B ile konuşuyordu, ona vuruyordu veya sevgi belirtiyordu. Burada A, B'nin bitişiğindedir, yanındadır; birinin çevresi diğerininkiyle kesişir. Söz konusu etkileşimler, belirli bir miktar zaman, bir zaman-bütçesi gerektirir. Bir zamanlar, A'nın kendisinden uzaktaki B ile iletişime girmesi için, B'yi görmeye gitmesi gerekirdi; burada A, fikirlerini kendisiyle birlikte götürmektedir; yani fikirlerini iletmek için bu fikirlerin kaynağı olan kendisini götürmektedir. Zamanla ulak belirmiş ve ulak onun temsilcisi, memuru, kölesi veya elçisi olarak bir başka iletişim yolunu mümkün kılmıştır. Nihayet, vericisinin davranışını taşıyan bir mesaj üretme aşamasına gelinmiştir. Telekomünikasyon esas olarak fiziksel bir taşıyıcıya (kağıt parçası, kodlanmış işaret veya harfler, elektromanyetik dalgalar veya elektrik akımı kabloları) dayanır. Mesajlar, sosyo-coğrafi bir alanı kat eden etkileşim ağları içinde yol alır ve bu ağlar, birbirinden uzak bireylerin bağlantılarını oluşturur.

Moles'ün (1986: 210- 224) anlayışında, belirli bir alanın çeşitli noktalarının iletişim ağlarıyla eklemlendirilmesi, insani dünyanın iletişim yoluyla organizasyonu

anlamını taşır. Bu ağların işleyişi, verimliliği, doluluğu, ağlarda gözlenen kuyruklar, bekleme süreleri, hatalar ve diğer kusurlar iletişim toplumunun önemli sorunlarındandır. Ağların mevcut durumu, olması gerekene göre sürekli olarak düzeltilmeye çalışılır. Bu tavır, ağın dolu hatlarının geliştirilmesine yol açar. Sosyo-kültürel devre ya da kendi kendini gerçekleştiren kehanet mekanizması işler: Bir hatta ne kadar çok bağlantı varsa, bu hattın iki ucu arasındaki bağlantılardan kaynaklanan etkinlikler de o kadar çoğalır ve bu etkinlikler, o kadar çok başka yeni iletişim bağlantılarına yol açarlar; bu hatta iletişim kolaylığı ve debisi artar. Böylece, iletişim ağları kristalleşir ve yavaş yavaş yapılanır. Sonuçta dolayımsız iletişimin aleyhine gittikçe artan ucuz ve etkili telekomünikasyona dayalı yeni bir sosyal sistem oluşur. Oysa geleneksel uygarlık, iletme ve taşıma maliyetinin büyük olduğu ve bu yüzden tüm uzaktan ilişki süreçlerinin sınırlandırıldığı bir toplum modeli inşa etmiştir; burada paha, mesafeyle doğrusal ve aşılmaz bir tarzda doğru orantılıdır; uzak ilişkiler, yakın ilişkilere kıyasla fazladan çaba gerektirir, bundan ötürü derin ve sık ilişkiler, genellikle, mekanda birbirine yakın insanlar arasında oluşur.

Telekomünikasyonun gelişmesinin mesafenin önemini azalttığını belirten Moles'e (1986) göre, uydularla bağlantılı iletişim ağlarının, iletişimin pahasını mesafeye bağlı olmaktan çıkarmasıyla, teknoloji, iletişimin maddi sınırlarını hemen hemen tümüyle yok etmek üzeredir. Bir zamanlar insanlar arası etkileşimin temel fiziksel freni olan mesafe, iletişimin pahasının bir parçası olmaktan çıkmak üzeredir. Uzak varlıklar, yakın hâle gelmiştir; hatta coğrafi olarak yakın olanlar kadar yakınlaşmıştır. Elektronik Galaksi fikrinin popülerleştirdiği bu perspektifte, iletişimsel toplum herkesin herkesle eşit ölçüde potansiyel olarak ilişkide olacağı bir toplumdur. İnsanların birbiriyle iletişime girme iradesinde mesafenin sınırlandırıcı rolü azalınca ve ilişki kurmanın maliyeti elenince, geride zaman faktörü ve diğer faktörler (mesajın kalitesi, vs.) kalmaktadır. Bu mesafe, "sosyal mesafe" olarak yorumlanabilir; metre veya kilometreyle ifade edilen maddi mesafenin yerini, burada, etkileşim ritleri, düzenleyici yapılar, ilişkiye geçirme süreçleri, duvarlar ve paravanlardan oluşan bireyler arası uzaklık fikri alır. Bu perspektifte, insanlar arası mesafe, özellikle heyecansal veya fonksiyonel mesafeler, bir etkileşim pahasıyla ifade edilir; fiziksel mesafe küçüldükçe sosyal mesafe artar. İnsanlar coğrafi olarak birbiri üstüne ne kadar çok yığılmış bir durumdalarsa, birbirlerinden psikolojik olarak o kadar uzaklaşırlar. Ucuz ve etkili telekomünikasyon evreninde, mekânda yayılmış bir toplumun modeli, klasik piramit modeline göre düşünülemez. Burada "toplum", üyelerinin bilincinden silinerek "sosyal sistem"e dönüşür (Moles, 1986: 263); zira birey ile diğerleri arasında, karşılıklı bir mecburiyetler alışverişine dayalı,

imzalanmamış, fakat olgusal bir sosyal kontratın varlığını içeren toplum, şekli belirsiz bir nebülöze dönüşüyor. Giddens'in (1994) *Mahremiyetin Dönüşümü* adlı eserinde belirttiği gibi, saf / katıksız ve karşılıklı sorumluluk içeren insan ilişkileri kayboluyor; partnerler birbirlerine karşı ettikleri muamele, tıpkı borsadaki mallara karşı muamelelerine benziyor. Bu sosyal sistem mekânda yayılmıştır; insanlar *a priori* olarak birbirinden ayrılmıştır, aralarındaki kişisel ilişkiler, ikincil derecededir; her bireyin sistemle iletişiminin nitelikleri daha önemlidir (Moles, 1986: 263).

Sosyal bilimlerde hâkim olan kültür kavramı, yerli (otokton) veya geleneksel kültürlere gönderir. Bu kültürler, yüzyüze ilişkiler içinde oluşan kültürlerdir. Bu olgu, örf ve âdetlerin aktarılması konusunda Güngör'ün de (1981: 100) vurguladığı bir husustur. Bunlar proksemi kurallarına bağlı yakın düzen kültürleridir. Burada olan, başka yerde olana kıyasla daha önemlidir; kendini koruma ve sürdürme bakımından daha avantajlıdır, orada yaşayan insanlar açısından bilişsel planda daha tanıdık, duygusal planda daha sıcak, davranışsal planda daha pratiktirler. Kültürün bir ögesinin bir yerden bir başka yere transferi, yer değiştirmeyi gerektirdiğinden, kültürler arası etkileşim, nispeten sınırlıdır. Bu kültürde Tanrı, zaman ve mekândan münezzeh, her yerde hazır ve nazır; insanlar ise bir tek yerde ve zamanda bulunurlar. İnsanlar uzaktan iletişim teknolojilerinin gelişmesiyle Tanrısal bir güç elde etmişlerdir. Zaman ve mekânın sınırlarına aşkın bir hâle gelmişlerdir. Uzaktan iletişim çağının insanı, burada ve başka yerde, yakında ve uzakta, her yerde olabilen insandır (*ubiquitus men*) ve üstelik eş zamanlı olarak (kendi imgesiyle) çok sayıda yerde birden bulunabilen bir insandır. Öte yandan yapay bellek araçları ve depolama aygıtları sayesinde, bugünde ve yarında, bir saat, bir gün, bir hafta veya yıl sonraya da kendini taşıyabilen bir insandır.

Çağdaş toplumları *iletişimsel refah toplumları* olarak niteleyen Moles (1986: 236), *iletişimsel bolluk* kavramını, bireylerin kullanabileceklerinden veya isteyebileceklerinden daha fazla iletişim olanaklarına veya kolaylıklarına sahip olması şeklinde tanımlar; burada bireylerin diğerleriyle etkileşiminin sınırları, dış etkenler tarafından belirlenmeyip kendi yaşamları üstüne kendilerinin dayattıkları belirlemelere göre çizilmektedir. İletişim bolluğu dayanışmayı yaratmak yerine, insanı kendine göndermektedir. İletişim edimlerine gömülmüş olan birey, apartman dairesinin hemen hemen denizaltına benzeyen kabuğunda ve duvarlarının aynasında kendini aramaktadır; kitle iletişimi onu toplum içinde bir topluluğa bağlamak yerine, toplumun hizmetlerini ve kurallarını getirmektedir.

Bu gelişmelere ek olarak demokratik açık toplum modelinin (Hayek) ve serbest piyasa ekonomisinin yaygınlaşmasıyla, kültür açısından 'burada' ve 'şimdi'

olanın avantajı kaybolmuştur. Bir yandan kültürün oluşumu, zaman ve mekân sınırlarının ötesine geçerken, öte yandan kültürler arası etkileşim, olağan bir hâle gelmiştir. Belirli bir coğrafyada konumlanmış bir toplumun kendi üyelerini, belirli sosyal normlara göre sosyalleştirme gücü zayıflamış, sosyal kontrol kapasitesi azalmıştır. Çünkü geleneksel kültürleri koruyan mesafe ve coğrafya zırhı parçalanmıştır. Aynı kültürel dünyada yer aldığım benim kuşağımdan insanlar, çocukluklarında yerel veya ulusal olarak icra edilen babalarının müziğini dinleyerek büyümüştür. Radyoyla birlikte benim dünyama bir başka evrenden gelen müzikler ulaşmaya ve bunlardan bazıları da girmeye başladı. Oysa benim kuşağımın çocukları, benim içinde büyüdüğüm müzikten ziyade, başka yerlerden, uzaklardan gelen müzikleri daha çok duydu veya duyuyor. Hâkim değerler sistemi, kültür tüketiminde *meşru* ve *meşrulaştırılabilir* olan ürünlerle, bunların dışında kalan ürünleri mertebelendiriyor (Bourdieu). Kültür ürünlerinin kıymet borsasında, Batı markalı ürünlerin yüksek değeri nedeniyle, bu müzikler daha değerli olarak sunuluyor. Bu sayededir ki ABD'nin dış ticaret gelirlerinde, TV yapımları, filmler, müzik eserleri ve benzeri kültürel ürünlerin ihracatı, silah sanayisinden sonra ikinci sırada yer alıyor.

Tüketim toplumu, genelleştikçe toplumun manevra ve yaratıcılık alanları daralıyor. Tüketimcilikte, tüketimi hayatın merkezine koyan, hatta varoluşun amacı kılan bir tüketimci toplum gelişiyor (Bauman, 2007). Bu koşullarda kültürün yerli ögelerinin kendini koruması, üretmesi veya yenilemesi güçleşiyor. Elbette ki dıştan gelen kültürlerin, somut olarak Batı kültürünün daha doğru, daha mükemmel olarak görüldüğü zamanlarda değiliz. Ama açık olan bir husus var: Bu kültür, 2-3 asırdan beri, Moles'in deyişiyle 'fetih gücüne sahip'tir; dolayısıyla Batı'nın kültürel modellerinin etkililiğini, bu modellerin bizatihi özelliklerinden ziyade fetih gücüne sahip olmalarında aramak gerekir. Bu analiz yüzyıllar önce İbn Haldun'un öne sürdüğü görüşlerle örtüşmektedir: "Yenilmiş kavimler, giyim ve kuşam, mezhep, diyanet ve başkaca hal ve itiyatlarında galip kavim ve hükümdarları örnek alırlar, zira nefis ve kalp daima galiplerin olgunluk ve üstünlüklerine inanırlar". Bu görüş, Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer devletlere karşı savaşlarında yenildikçe ve toprak kaybettikçe Batı hayranlığına kapılmasıyla da bağdaşmaktadır.

Kültür değişmeleri küreselleşme bağlamında, daha önceki çağlara kıyasla çok daha büyük boyutlarda cereyan ediyor. İnsan ve grupların yaşamında, daha önceleri bir "aksesuar değişimi" gibi etkide bulunan kültür değişmeleri, daha köklü ve daha geniş ölçekli bir etkide bulunuyor; bu etki gündelik hayata ve zihinsel yapılara nüfuz eden derinlikli bir etki niteliği gösteriyor. Küreselleşmeye bağlı olarak dünyanın her

yerinde aynı veya benzer tüketim davranışları gelişiyor. Serbest piyasa ekonomisi, rekabet ilişkileri ve bireyselleşme temelinde yükselen tüketim toplumunda, varolmak tüketmekle eş anlamlı hâle geliyor; insanlar tükettikleri ölçüde varlığını hissediyor veya var sayılıyor. Buna paralel olarak kitle iletişim imkânlarının gelişmesiyle birlikte, diğerlerinin algısal alanında varolmayı temel bir motivasyona dönüştüren bir tür imaj uygarlığı beliriyor. İnsanlar veya şeyler, içsel özelliklerinden çok, görünen özellikleriyle tartılıyor. Yüzü korumak, cephe görüntüsünü ayarlamak, bir başka deyişle benlik sunumunu yönetmek (*self monitoring*) değer kazanıyor. Bu iki sürecin karakterize ettiği medyatik tüketim toplumunda, tüketerek/tüketimle varolmak, görünür olmayı; görünür olmak da tüketmeyi zorunlu kılıyor.

Kültür değişmeleri, bir toplumun kültürel spesifikliğini az ya da çok azalttığında, bu toplumun kültürel manzarası bir tür heterokültür hâlini alıyor. Kuşkusuz küçük topluluklar veya cemaatler haricinde, pek çok toplum için kültürel homojenlik bir kurgu veya varsayım olmaktan ileri gitmemiştir. Heterokültür durumunu, toplumun 2 veya 3 kültür arasında bölünmesi olarak anlamak gerekir. Modernleşme sürecinde pek çok toplumun durumu, bu tür bir bölünme göstermektedir: Yakın geçmişimizdeki alafrangalık / alaturkalık bölünmesi bunun tipik bir örneği sayılabilir. Bir toplumun kültürünün spesifikliği, yüksek teknolojinin ikinci dereceden ürünlerinin ithal edilmesi nedeniyle de dayanıklılığını yitirmektedir. Küreselleşmeyi bir olgudan ziyade bir politika olarak benimseyenlerin, iddia ettiğinin aksine kültürel spesifikliğin az ya da çok korunması, toplumun varlığı bakımından bir gereklilik olarak görünüyor. Moles (1986: 227), kültürün dinamizmi açısından sapmaları ve yaratıcılığı zorunlu görmekle birlikte, yabancı kültürlerin tümüyle kaçınılması mümkün olmayan yan-ürünlerine karşı, birtakım kontrol organlarının ve 'kültürel gözlemevleri'nin ihdas edilmesi gerektiğini vurguluyor. Ancak bu tür kurumların rolü, bir kültürü otantikliğinde korumaktan çok, dış kaynaklı kültürel ürünlerin de dâhil olduğu bir kültürel birikime ya da 'birikimli kültür'e (*cumulative culture*) oranla yeni eklenenlerin belirlenmesi olacaktır. Bu oran, belli bir düzeyin üstüne çıktığında, toplumun kendisiyle korelasyonu (*self-correlation*), yani zaman içinde kendisine benzerliği zayıflayacak ve kültürel parçalanma, toplumun kültürel çeşitliliği bütünleştirme kapasitesine (kalkınmışlık düzeyi, kültürel üretim kapasitesi, kültür politikası, vb) bağlı olarak artacak veya azalacaktır.

Modern bir toplumun kültürel manzarasına yakından baktığımızda, bu toplumdaki yerli veya yabancı çeşitli kültürlerin adacıklar veya mozaik parçacıkları gibi yan yana bitişik bir tarzda değil, iç içe geçmiş 'kültürlerarası' bir durumda

bulunduğu görülür. Daha önce bir yazımda (Bilgin, 2007) dile getirdiğim üzere, kültürler arasında kesin net ayırıcı çizgiler gören anlayış (örneğin çok-kültürcü anlayış), kültürlerin temas noktalarında iç içe geçişler, birbirinden alışverişler olduğunu dikkate almıyor. Bu anlayışın kültürü, Weber anlamında, sınırları belirgin bir alan içinde yerleşen ve çeşitli özellikleri bakımından az çok tekbiçimlilik gösteren bir topluluğun kültürüdür. Bu tür kültürler, geniş coğrafi alanlarda, Moles'in metaforuyla ifade edersek bir kavanoz reçelin yüzeyinde ya da Petri kutusunda üreyen mantarlar veya küfler gibi çekirdekler hâlinde serpilmişlerdir (matematiksel biyolojide Lotka veya Rashevsky modelleri). Bunlar, yakın düzen kültürleridir; yani burada birbirinin duyumsal alanında yer alan ve doğrudan iletişimde bulunan teritoryal bir var oluş içindeki bir topluluk söz konusudur. Topluluk, temel bir çekirdekten itibaren, yani bir merkezden çevreye doğru piramit tarzında örgütlenir. Bir 'iç ve dış'ı vardır. Weber'in Pomeranya köyü analizinde betimlediği gibi, çeşitli göstergeler, şeyler ve mallar, birbiriyle takas edilebilir özelliktedir. Belirgin bir hiyerarşik yapı içinde, koloniler kurarak, yani başka çekirdekler etrafında odaklaşarak genişler. Bu piramidal kültür modeli, uzun zamandan beri geçerliğini yitirmiştir. Örnekleri, birer *ersatz* olarak gettolarda, Sibirya köylerinde, uzak denizlerdeki adalarda veya Amazon ormanlarının derinliklerinde bulunabilir. Uzaktan iletişim ağlarıyla örülü bir coğrafyada, kültürlerin mesafeli var oluşu mümkün değildir. Kültürler arasında geçişler, alışverişler, kısacası bir tür ozmos hali söz konusudur. Turhan'ın (1958: 25) Batı'dan alınanlar ile toplumumuzda mevcut kültürel öğelerin etkileşimi konusundaki *"Binaenaleyh biz istesek de istemesek de... ne terkibe mani olabiliriz, ne de bu neticeyi değiştirebiliriz"* sözleri, bu anlayışa yakın görünmektedir.

Bu çerçevede bir toplumun kültüründen söz ettiğimizde sabit bir içerik veya kapsamdan hareket etmemek gerekiyor. Toplumun üyeleri açısından anlamlı olan, içinde yaşadıkları veya onları sarmalayan kültürel ögelerin kolektif kimliğin bir parçası olarak algılanmasıdır. Örneğin toplumumuzda oldukça yaygınlık kazanan arabesk müzik ile 'Türk pop müziği', tarihsel planda Türk halk müziğine kıyasla daha az otantik, daha az 'yerli' gibi görülebilirlerse de, insanların bu müzik türlerine ilişkin temsilleri ve bu müziklerle kurdukları ilişki planında bunun bir anlamı olmayabilir. Hepsi de ulusal kültürün bir parçası gibi işlev görebilir. Dolayısıyla insanların kendilerini ve çevrelerini nasıl algıladıkları ve anlamlandırdıkları, temel önemdedir. İnsanların kültürel bağlılıkları arttıkça, ulusal duyarlılıkları da artmaktadır. Çünkü aidiyet grubunun (iç-grup) değerlerini yüceltmekte, tutumlarını benimsemekte ve sembolleriyle özdeşleşmektedir. Ancak biliyoruz ki insanlar,

dünyayı boş bir levha, beyaz bir zemin üzerindeki şeyler gibi algılamıyor. Kültürel açıdan anlamlı birtakım işaretlere göre algılıyor. Musevilerin Davud'un yıldızı, Hristiyanların haç ve Müslümanların hilal ile yaşanan mekânları damgalamasında açıkça görüldüğü üzere, büyük dinlerin yayılma sürecinde uyguladıkları çerçeveleme etkisi (*framing effect*), kolektif kimlik konusunda da geçerli bir olgudur. Kolektif kimliğin, onu taşıyıcı bir kolektif hafızaya; kolektif hafızanın da hafıza yerlerine ihtiyacı vardır.

Kolektif kimliği sabit içerikler dışında bir inşa gibi gördüğümüzde, mevcut ya da yaşanan kültürün üstüne eklenmiş iradeci bir siyasal anlayışa kapı açılır. Siyasetin bir ayağı geleneklere dayanıyorsa, öbür ayağı da gelecek yönelimli projelere dayanır. Güngör (1981: 52), *"milliyetçiler ... henüz modernleşmemiş bir cemiyet karşısında modernizmi temsil etmektedirler*" derken haklıdır. Bu anlayışta, bir toplumun kolektif kimliğinin nihai ufku, siyasal bir topluluk olarak ulus ve dolayısıyla ulusal kimliğin tesisidir. Siyasal planda inşa edilen yurttaşlık esaslı ulusal kimlik, antropolojik planda tarihsel süreçte oluşmuş olan yerli kültürün alternatifi değildir. Halklar ülkeleriyle, uluslarıyla, vatanlarıyla entelektüel bir ilişkiden önce, tensel bir ilişkiye sahiptir; bunun üstünde gelişen ulusal kimlik ise bizi bizden daha büyük bir şeye bağlayan yanımızdır; bir başka deyişle bizi aşan değerlere, miraslara, tarihe bağlayan yanımızdır (Guiano, 2007).

Genelde, sosyal değişme ve yabancı kültürlerin etkisi, yerli kültürlere dayalı (etnik veya dinsel olanlar da dâhil) kolektif kimlikleri aşındırmakta ve kişiler arası sosyal çimentoyu eritmektedir. Bu durumda, sosyal kontrat ve iradeye dayalı bir yurttaşlık anlayışının geliştirilmesi, kültürel anomiye karşı bir emniyet supabı gibi de işleyebilir. Burada kültürel kimlik ile siyasal kimlik ilişkisi üzerinde düşünmek gerek. Bu sorunu cumhuriyetçi model konusundaki polemiklerin merkezinde gören Costa-Lascoux'nun (2001) vurguladığı gibi, bunlar Janus'un iki yüzü gibi aynı kişiyi inşa ederler; birbirine tekabül edebilirler, ama birbirinde karışmazlar; birisi duygular, bellek, soy ve miras planındadır, diğeri ise siyaset, tarih, tercih ve hukuk planındadır.

Pek çok ulus-devlet, kuruluş yıllarında kültürel, ekonomik ve politik olarak kendi üstlerine kapanma suretiyle gerçekleşmiş de olsa, mevcut ulus-devletlerin bekaları için, kendi üstlerine kapanmaları zorunlu olmadığı gibi, mümkün de değildir. Küreselleşme sürecinde uluslara yönelik normatif değerlendirmeler ve eleştiriler, uluslar çağının sona erdiğini iddia etse de, Avrupa Birliği çerçevesinde dahi ulusal kimliğe farklı yaklaşımlar bulunuyor. Bunlar arasında ulusal cumhuriyetçi yurtseverlik ya da medeni yurtseverlik (*civic patriotism*) olarak

nitelenen anlayış, Türkiye açısından da anlamlı görünüyor. Ulusu etnik bir topluluk olarak görmeyen bu anlayışa göre (Heine, 2007); ulusal kimlik, demokrasiyi sağlamak için gereklidir. Cumhuriyetçi ve liberal değerler ile ulusal kimlik arasında sıkı bir bağ vardır; demokratik yurttaşlık ulustan ayrılamaz. Çünkü demokratik kurumların istikrarını, ulusal kimlik sağlar; yurttaşların bu kurumları meşru görmeleri için onlarla özdeşleşmeleri gerekir; bu da ulusal gelenekleri içselleştirmekle mümkün olur; öte yandan ulusal öykülere ve kültüre bağlı heyecan ve duygular olmadan yurttaşlar demokratik hayata katılım motivasyonuna sahip olamazlar, özel alanlarına kapanır, negatif özgürlüklerine sarılırlar; nihayet ulusal kimlik sosyal adaletin de bir gereğidir, bu kimlikle özdeşleşmeksizin yurttaşlar arasında dayanışma olamaz ve kaynakların yeniden dağıtımı amaçlanamaz; bu ise adaletin temelidir.

Kaynaklar

Abou, S. (1994). *Identité culturelle,* ed. Anthropos, coll. Plurielle, Paris.

Bartle, P. (2009). Neo-gemeinschaft, in [www.scn.org/gcad/modules/com-intf.htm], 15.7.2009

Bauman, Z. (2007). *Consuming life.*Cambridge: Polity Pres.

Bilgin, N. (2007). *Kimlik inşası.* Ankara: Aşina Kitaplar.

Bilgin, N. (2007). Kimlikler inşa ürünüdür, *Türkiye Günlüğü,* temmuz**.** 2007, n. 89, s. 97-102.

Bonnemaison, J. (1996). *Les fondements geographiques d'une ıdentite*, Paris, Editions de l'ORSTOM.

Bousquet, M. P., Morıssette, A. (2008) Inscrire la memoire semi-nomade dans l'actualite sedentaire, *Archives de Sciences Sociales des Religions, n. 141, p.* 9-32.

Costa-Lascoux, J. (2001). Ethnicisation du lien social, dans les banlieux françaises, Revue Europeenne des Migrations Internationales, vol. 17, n. 2, s. 123-130.

Debord, P. (1982). Aspects sociaux et économiques de la vie religieuse dans l'Anatolie gréco-romaine, *Leiden 1982*, s. 9-25.

Giddens, A. (1994). *Mahremiyetin dönüşüm.* İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Guaino, H. (debat avec Juliard, J.): Il n' y a pas de memoire de droite ou de gauche, *Nouvel Observateur*, n. 2229, 26.7-1.8.2007, s. 40-41

Güngör, E. (1982). *Kültür değişmesi ve milliyetçilik*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Heine, S. (2007), Theorie et les discours politiques sur l'Union Europeenne entre le national, l'europeen et le global, in *Federalisme et Regionalisme,* vol. 7, n. 2

Herrmann, P., Malay, H. (2007). *New documents from lydia* (ETAM 24), Wien 2007

İbn Haldun (1977). *Mukaddime*. Ankara: Onur Yayınları.

Inglehart, R., Welzel, C. (2005). Modernization, cultural change and democracy. New York, Cambridge University Press, p. 64 based on the World Values Surveys, see www.worldvaluessurvey.org.

Inglehart, R., Baker, W.E. (2001). Modernization's challenge to traditional values, *The Futurist*, March-April 2001, 16-21.

Inglehart, R., Baker, W. E. (2000). Modernization, cultural change and the persistence of traditional values. *American Sociological Review,* 65(1), 19-51.

Malay, H. (1994). *Greek and Latin Inscriptions in the Manisa Museum* (ETAM 19), Wien 1994.

Malay, H. (1999). *Researches in Lydia, Mysia and Aiolis* (ETAM 23), Wien 1999.

Mcmichael, P. (1996). *Development and social change: a global perspective*. Thousand Oaks, CA: Pine Forge Press.

Mcmichael, P. (2000). Globalization myths and realities, *in* timmons roberts & amy hite, *From Modernization to Globalization. Perspectives on Development and Social Change*, Malden-Massachusetts and Oxford, Blackwell, p. 274-292.

Meyran, R. (2003). Antropologie: L'avenement des cultures. in *Sciences Humaines*, n. 143, s. 24- 26.

Moles, A. A. (1986). *Theorie structurale de la communication et societe* . Paris: Mason.

Özlem, D. (2005). Kant ve yeni kantçılık. *Cogito,* 41-42, Yapı Kredi Yayınları.

Teixido, S. (2003). Franz Boas; le pere de l'anthropologie culturelle, in *Sciences Humaines*, mai.2003, 138, 44-46.

Turhan, M. (1951). *Kültür değişmeleri.* İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, II. Baskı, 1972.

Turhan, M. (1958). *Garplılaşmanın neresindeyiz?*. İstanbul: Yağmur Yayınevi, IV. Baskı, 1967.

Waterbury, J. (2003). Cultures, ınstitution et changement social, in *News Highlights,* March 07.

MÜMTAZ TURHAN'DA DEĞİŞİM FİKRİ: BATILILAŞMA VE YERLİLİK

Prof. Dr. Vedat BİLGİN*

Özet

Mümtaz Turhan Batılılaşma, modernleşme, çağdaşlaşma ve ilericilik-gericilik gibi kavramsal kutuplaşmalarda ele alınan konuları farklı bir şekilde, bilimsel açıdan yorumlamıştır. Turhan Türkiye'nin toplumsal ve kültürel yapısını, kültürel antropolojinin kavramlarıyla köklü bir şekilde analiz eden büyük sosyal bilimcidir denebilir. Türk Sosyal Bilimler alanında yapmış olduğu çalışmalarla yeni çığır açan Turhan, Batılılaşma karşısında almış olduğu tavırla da dikkat çekmektedir. Öncelikle, Batıcı grubun toplumsal psikolojisini ve kaynaklarını analiz etmiştir. Bu zihinsel travmanın her şeyden önce Batıyı anlamayı engelleyen bir niteliğe dönüştüğünü, bunun aydınlar arasında bir ideoloji halinde yayılmasıyla bir ülkenin kendi sorunlarını bilimsel olarak kavramasının önünü kesen bir hal aldığını ortaya koymuştur. Bunun yanında Mümtaz Turhan, çalışmalarıyla batıcılığın yarattığı hastalıklı yapının analizini yapmakla kalmamış, batıcılığın nasıl bir modernleşme engeli olduğunu ortaya koymaya da çalışmıştır.

Anahtar Sözcükler: *Mümtaz Turhan, batılılaşma, modernleşme*

* Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Mümtaz Turhan kültür değişmeleri kitabında yaptığı analizlerle ülkemizde sık sık tartışılan Batılılaşma, modernleşme, çağdaşlaşma ve ilericilik-gericilik gibi kavramsal kutuplaşmalarda ele alınan konuları farklı bir tarzda yorumlayarak meselenin önyargılara dayalı suçlamalar içeren açıklamaları yerine bilimsel olarak ortaya konulmasına önemli bir katkı yaptı. Belki bu katkı sözcüğü Prof. Turhan'ın yaptığı işi yeterince ifade edecek bir kelime olmayabilir. Gerçekten de kültür değişmelerinin yayımlandığı yılları düşündüğümüz zaman bilhassa Türkiye'nin sosyal bilimcileri arasında üstünkörü yargılardan öteye gitmeyen analizden ziyade suçlayıcı, mahkûm edici hükümlerin herhangi bir teorik temele dayanmadan ortada dolaştığı bir zeminde ne anlama geldiğini veya nasıl bir katkı olduğunu daha iyi görebiliriz.

Mümtaz Turhan Türkiye'nin toplumsal ve kültürel yapısını, kültürel antropolojinin kavramlarıyla köklü bir şekilde analiz eden büyük sosyal bilimcidir denebilir. Hatta Ziya Gökalp'ten sonra yaşanan teorik gelişmeleri de dikkate alarak bu meseleyi Gökalp'ten daha ileri bir aşamaya yani kendi zamanına taşıyarak ortaya koyan bir bilim adamıdır. Mümtaz Turhan'ın çalışmalarını, Kültürel Antropolojinin kavramlarıyla başlattığı analizi, sadece bu alanın içinde sınırlı kalmayarak sosyal psikolojinin ve sosyolojinin sahasına kadar taşıdığını görürüz. Bir bakıma Mümtaz Turhan çalışmalarında Türkiye'nin değişim sorunlarını ve bu değişimin bazen sebepleri, bazen sonuçları olan çeşitli konuları eğitimden, üniversiteye, köylülükten modernleşmeye, demokrasiden ekonomik kalkınmaya kadar çok geniş bir çerçeveye yaygınlaştırmıştır diyebiliriz.

Prof. Turhan'ın düşünce hayatımıza, toplumsal yapımızın analizine kattığı değerlerin çok önemli olduğunu ifade ettik. Burada hocanın ülkemize kattığı çok değerli bir hususu daha kısaca belirtmek durumundayız. Prof. Turhan aynı zamanda üniversitede verdiği derslerle, bu derslerde kullandığı teorik ve pratik bilgilerle de üniversite eğitimimizde bilhassa sosyal psikoloji alanında âdeta bir çığır açmıştır. Kendi kürsüsünü dünyanın en başarılı, en önde gelen üniversiteleri ile aynı düzeyde eğitim veren bir konuma getirecek önemli başarıya imza atmıştır.

Şüphesiz bilimsel çalışmaların içerisinde bir bilim adamının verdiği dersler, yaptığı araştırmalar kadar önemli olan diğer bir husus da yetiştirdikleri genç bilim adamlarının sayısı ve niteliğidir. Bu konuda da Mümtaz Turhan hoca çok önemli katkılarda bulunmuş, bir anlamda görevini hakkıyla başarmış bir bilim adamıdır. Genç bilim adamı adaylarının yetiştirilmesine çok önemli katkılarda bulunmuş, gerek lisans öğretiminde gerekse lisans sonrası çalışmalarında birçok değerin yetişmesini sağlamıştır. Bunlar içerisinde unutulmaz bir yere sahip olan Prof. Dr.

Erol Güngör'ün düşüncesine ve sosyal bilimler sahasına yaptığı katkı asla inkâr edilemez bir değere sahiptir. Erol Güngör, Mümtaz Hoca'dan sonra Türk sosyal düşüncesinin mütefekkir sıfatını hak eden kıymet olarak birçok çalışmaya imza atmıştır. Bir anlamda Erol Güngör, Ziya Gökalp'ten başlayan fikir çizgisini günümüze intikal ettiren sadece bilim adamı olarak değil bir ideolog olarak da önemlidir.

Batılılaşmadan Modernleşmeye

Mümtaz Turhan'ın Türk sosyal bilimler alanında yaptığı çalışmalarla yeni bir çığır açtığını ifade etmeye çalıştık. Burada ilk yaptığı şey, çağdaşı olduğu sosyal bilimler literatürünü Türkiye'ye getirmesidir. Sosyal psikolojinin, sosyolojiye, tarihe ve hatta ekonomiye uygulanması diyebileceğimiz teorik tartışmaları başlatması, toplumsal gerçekliğimizin anlaşılmasına önemli katkılar yapmıştır. Bu çalışmalarda onun sadece bir teorik ya da kavramsal analiz aktarıcısı değil, nasıl yetenekli bir analizci olduğunu yani sahip olduğu teorik birikimi, toplumsal ve kültürel yapımızı açıklamada kullandığını görürüz.

İkinci önemli katkısı belki de bütün Türk sosyal bilimler literatüründe çığır açıcı bir yeniliğe işaret etmektedir. O da Mümtaz Turhan hocanın Batılılaşma karşısındaki tavrıyla ilgilidir. Türk düşünce hayatında Batılılaşma fikri çok eski bir geleneğe uzanmaktadır.

18. yüzyıl Sanayi Devrimi'nin ilk belirtilerinin ortaya çıktığı yeni bir dönemin başladığı yüzyıldır. Bu, Batı açısından olduğu kadar Doğu açısından da çok önemlidir. Çünkü Batı'da başlayan değişim, Doğu'da yeni bir anlayışın doğmasına da yol açmıştır. Doğu toplumları önce Batı'nın yıkıcı etkilerine maruz kalmışlar, arkasından bir anlamda bu etkiler karşısında bir çıkış yolu arayışı olarak 'Batılılaşma hareketleri'ne girmişlerdir.

Türk dünyası yani başta Osmanlı İmparatorluğu olmak üzere, Asya'daki Türk toplulukları da dâhil bu sürecin sarsıcı etkilerini 19. yüzyıldan itibaren çok şiddetle hissedegelmişlerdir. Asya Coğrafyasında Kırım'dan Kazan'a, Azerbaycan'dan Türkistan'a kadar birçok ülkede Ceditçilik denilen hareketler aslında bu neviden hareketlerin bir parçasıdır.

Osmanlı İmparatorluğu Coğrafyasında Batı'nın etkisi şüphesiz daha yıkıcı ve daha tahripkâr olmuştur. Çünkü yükselen Batı karşısında bir anlamda Doğu uygarlığının Batı'yla temas hâlindeki ilk temsilcisi olan Osmanlılar büyük bir gerileme yaşamaya başlamışlardır. Batı'nın yükselişi, teknolojide ve ekonomide

sahip olduğu yeni güçler imparatorluğun gerilemesine, coğrafyasında adım adım bir küçülme yaşanmasına yol açmıştır. İşte bütün bu sarsıcı dalganın bilhassa devlet yöneticileri ve devletle bütünleşmiş aydın kadrolarda meydana getirdiği ilk fikrî karmaşa Batılılaşma şeklinde ortaya çıkmıştır.

Daha sonra Batılılaşma ideolojisine dönüşecek bu karmaşa etrafında ileri sürülen bu fikirler herhangi bir iç tutarlılığa, herhangi bir yeni toplumsal projeye sahip olmasa da Batı'yı taklit edilmesi gereken bir nesne olarak görerek kendi dönemlerinde bir iddia ortaya koymaktadırlar. Bunların ortaya sürdükleri yeni fikrî nitelik taşımayan şeyler Batı'nın taklit edilmesi anlamında kendi dönemi içerisinde savunucuları tarafından bizatihi yenilik diye algılanmıştır.

Kısaca özetleyerek ifade etmek istersek ve kendi içerisindeki farklılıkları bir kenarda tutarak ana hatlarıyla belirleyecek olursak, Batılılaşma düşüncesi şu temellere dayanmaktadır:

1-Batı'nın her şeyi üstündür, bunun ispatı yükselen Batı medeniyetinin içerisinde saklıdır.

2-Batı'nın üstünlüğü göreli, tarihsel bir üstünlük değil, mutlak bir üstünlüktür.

3-Üstün Batı medeniyeti karşısında diğer medeniyetler kaybettiklerine göre onların mağlubiyeti mutlak bir mağlubiyettir.

4-Yeni, yani Batı medeniyetinin takip edilmesinden, taklit edilmesinden başka bir yol bulunmamaktadır. Özetle bir an önce kendi medeniyetimizi terk etmek mecburiyeti vardır.

Bu bakış açısının dikkate aldığı hususlar bütünüyle bir mağlubiyet psikolojisini yansıtmaktadır. Bu psikolojinin içerisinden kalkarak Batı'nın neden yükseldiğini, 18. yüzyıla kadar bu yükselişin neden beklediğini yani öncesinin ne olduğunu dahi kavramak mümkün değildir. Basitçe ifade etmek gerekirse, Batıcı ideolojinin temel kabulleri açısından Batı'da meydana gelen büyük değişimi anlamak, izah etmek imkânsızdır, dolayısıyla onların Batı'yı anlayamadıkları hâlde ruh çöküntüsü içerisinde Batı'ya hayranlıklarının ürünü olarak 'Batıcı' olduklarını söylemek mümkündür.

Batıcılık başlangıçta sadece bir psikolojik sarsıntının yarattığı tepkisel psikolojik olarak travmalı bir ruh hâlinin ortaya koyduğu tavır iken, zaman içerisinde giderek ideolojik bir toplumsal zihniyete dönüşmüştür. Bu zihniyetin yerleşik hâle gelmesi yani, bir grubun dünya görüşü hâline dönüşmesi Batı

karşısında belli bir çağdan sonra geri kalmış konuma düşen ülkeler açısından ayrı bir sorun oluşturmuştur.

Mümtaz Turhan öncelikle bu Batıcı grubun toplumsal psikolojisini, kaynaklarını analiz etmiştir. Bu zihinsel travmanın her şeyden önce Batı'yı anlamayı engelleyen bir niteliğe dönüştüğünü, bunun aydınlar arasında bir ideoloji hâlinde yayılmasıyla bir ülkenin kendi sorunlarını bilimsel olarak kavramasının önünü kesen bir hâl aldığını ortaya koymuştur. Mümtaz Turhan'ın çalışmaları özellikle kültür değişmelerini de analiz ettiği yapının objektif olarak ortaya koyduğu veriler Batı karşısında bulunan bir ülkenin çıkmazlarını sergiler mahiyettedir.

Batıcı gruplar kendi toplumlarında Batılılaşma yoluyla nasıl doğrudan doğruya sömürge olmadan, sömürgeciliğin önce sosyal psikolojisini, arkasından ideolojik ve zihinsel yapısını, daha sonra da iktisadi ve siyasi bağlarını oluşturmaya vasıta olduklarını gösteren ilginç bir örnek olaydır.

Prof. Turhan çalışmalarında Batıcılığın yarattığı hastalıklı yapının analizini yapmakla kalmamış, aynı zamanda Batıcılığın nasıl bir modernleşme engeli olduğunu da bir anlamda ortaya koymuştur. Bu yönüyle Hocanın çalışmaları Batılılaşmayı Modernleşmeden ayıran bir yeni çığırın başlangıcıdır. Modernleşme süreci köylü bir toplumun modernliğin aşamalarında ilerlemesini ifade etmektedir. Burada bir toplumun kendisini başka bir medeniyete mensup kılmak gibi bir imkânsızın peşinde koşmak yerine başka süreçler ön plana çıkmaktadır.

Bu süreçleri belirlemek istersek; Bunlardan ilki, rasyonel düşüncenin gelişimi,

İkincisi, bilimsel yöntemle sorunların ortaya konulması, bilimsel anlayışın gelişimi,

Üçüncüsü ise ekonomik ve teknolojik gelişmelerin başarılmasına yönelik yeni toplumsal organizasyonun ortaya çıkarılması,

Dördüncüsü, yeni bir üretim düzenine geçilmesidir.

Batılılaşmacı anlayışın âdeta bir inanç olarak Batı'ya ve Batı medeniyetinin ürünlerine bakması meselenin zihinsel, bilimsel, ekonomik ve diğer boyutlarını fark etmesini engellemiştir. Bu sebeple Türkiye, Batıcılığın egemen olduğu bir aşamada bu meseleleri yeterince ele alamamış, bunların nasıl başarılacağını yeterince kavrayamamıştır.

Modernleşme sürecinin herhangi bir uygarlık alanıyla doğrudan doğruya nedensel bir ilişkisi yoktur. Yani, modern bir toplumu kurmak için Batı

medeniyetine mensup olmak gibi bir zorunluluk yoktur. Nitekim, Japonlar, bugün Uzak Asya'da yaşanan değişmeler Hocanın işaret ettiği modernleşme ve Batılılaşma farkının açık örnekleri olarak günümüzde sürecin devam ettiğinin de göstergeleri olarak hatırlanacaktır.

Köylü Bir Toplumun Dönüşümü

Mümtaz Turhan Hoca'nın üzerinde durduğu en önemli sorun Türkiye'nin kalkınma meselesidir. Kalkınma meselesi ise, açıktır ki, geri, örgütsüz bir köylü toplumun kapalı yapısının aşılmasıyla başarılabilecek bir iştir. Köyün geri ve içine kapalı yapısı, basit teknolojilere dayanan üretim şekli, yoksulluğu bir an önce içinden çıkılması gereken bir durumdur. Bunun iki boyutu vardır, birincisi, köyün üretim şeklini değiştirecek, teknolojilerini değiştirecek yeni bir örgütlenmeye gidilmesi, ikincisi ise, kentin yeni bir yapıya kavuşturulmasıdır.

Batıcı ideolojiye göre sorun basit bir okuma-yazma sorunudur. Köylerimize 'aydınlanmayı' götürecek olan öğretmenleri gönderdiğimiz zaman onları ilkokul düzeyinde veya biraz daha ileri bir seviyede bilgilendirdiğimiz zaman sorun kendiliğinden çözülecektir. Bunu yapmak için ilkokul eğitiminin yaygınlaştırılmasının yanında, bu eğitimi götürecek kadroların yetiştirilmesi yeterli olacaktır. 'Köye giden Batıcılar' konumunda olan öğretmenler Batı uygarlığını, felsefesini Anadolu'nun en ücra köşesine kadar yaydıkları zaman Anadolu köyü kalkınmaya başlayacaktır. Bir anlamda 'Homeros Destanı'nın Anadolu köylüleri tarafından okunması, aydınlanma düşünürlerinden kırık dökük üç beş cümlenin öğretmenler ağzından köy kahvelerinde telaffuz edilmesi ve bu yöndeki çalışmalara başlanması Anadolu'yu aydınlatmaya yetecektir.

Mümtaz Turhan, Batıcılığın temelsiz, mesnetsiz, ne Batıyı ne de kendi toplumunu kavrayabilecek durumda olan yetersiz ve seviyesizliklerini bir tarafa iterek köy kalkınmasına gerçekçi bir yaklaşım getirir. Ona göre, Anadolu'nun bütün köylerini sosyal ihtiyaçlarını karşılayacak sağlıktan, eğitim ihtiyacına, üretim aracından, kredi sistemine kadar birçok unsuru götürmek yoksul ülkenin başarabileceği bir iş değildir. O hâlde bu hizmetleri belli noktalara taşıyarak, bu hizmetlerden maksimum faydayı sağlayacak bir yeni örgütlenmeye gitmek gerekir. Sağlık hizmetlerinden okullara kadar her alanda bunu başarmak mecburiyeti vardır. Bu, Anadolu'nun ihtiyaçlarına cevap veren bir örgütlenmeyi başarması olduğu kadar, nüfusun hareketliliğini sağlayacak bir altyapının da oluşmasına, bir anlamda kapalı yapıların kırılmasında ilk adımın ortaya çıkmasına yol açacaktır.

Kentteki örgütlenme ulaştırma altyapısının gelişmesi, köy ve kent arasındaki ilişkileri yeni bir biçime doğru değiştirmeye başlayacak bir yönüyle köyde başlayan hareketlilik kentle bütünleşecektir.

Prof. Turhan'ın geri kalmışlığın bilimsel bakımdan yetersizlikle ilişkisini ortaya koyan tespitleri onu eğitimde bugün dahi ihtiyacını duyduğumuz yeni bir modelde devrim nitelikli bir projeye götürür. Turhan'a göre her köye, her kasabaya lise götürmek yaygın eğitim kurmak 1940'lı yılların Türkiye'si için doğru değildir. Bugünün Türkiye'si 2000'li yılların ülkesi için bunu her kasabaya, her vilayete üniversite kurmak çözüm değildir diye tercüme edebiliriz. Yapılması gereken şey, insan yetiştirme düzenimizin niteliğini artırmaktan geçmektedir. Yani, ülkenin kaynakları sınırlı olduğuna göre, öyle bir eğitim örgütlenmesi gerçekleştirelim ki, bunların kalitesi çağın herhangi bir gelişmiş ülkesindeki eğitim kurumunun sağladıklarını, başardıklarını ortaya koysun ve buradan çıkan insanlar bilimde, sanatta, düşüncede ülkeye katma değer katsın ve değişimi başarsın.

Kitlesel eğitim yerine niteliksel eğitim anlayışını savunan Mümtaz Turhan, kitlesel eğitimin kalkınmışlığın sonucu olduğunu, dolayısıyla sonuçlar ve sebeplerin yer değiştirmemesi gerektiğini tespit eder. Az gelişmiş bir ülkeyi sabahtan akşama kadar okur-yazar olmayan bir toplumdan okur-yazar bir topluma veya diplomasız bir toplumdan diplomalı bir topluma çevirirseniz fazla bir şey değişmez. Az gelişmiş diplomasızlar toplumundan, az gelişmiş diplomalılar toplumuna dönüştürmüş olursunuz. O hâlde kitlesel eğitim, kalkınmanın sonucudur ve Türkiye kalkınmak için harekete geçmelidir.

Zorunlu Kültür Değişmelerinden Serbest Kültür Değişmelerine

Prof. Turhan'ın Türk düşünce hayatında önemli yer tutan eserlerinin içinde Kültür Değişmeleri çalışmasının ayrı bir yeri olduğunu söylemiştik. Hoca bu çalışmasında yukarıda da üzerinde durduğumuz gibi, sosyal bilimlerin temel kavramlarını bir tarihsel örnek olayla yani, Osmanlı Batılılaşmasına uygulayarak çok önemli sonuçlara ulaşmıştır. Bunları burada ayrıntılı olarak ele alacak değiliz. Hocanın çalışmasında ortaya koyduğu verilerden bir analiz yapmak istiyoruz.

Mümtaz Turhan, Batıcılığın ve Batıcı yaklaşımın resmî bir ideoloji hâline dönüşmesinin yarattığı sorunların üzerinde önemle durmuştur. Buna göre, devlet eliyle Batıcılık, bir toplumun kendi kültürel varlığını tahrip etmesi, kendi kültürel kimliğinden travmalar yaratması ve bunun da kaçınılmaz olarak toplumsal değişimi yönetemeyen bir elit yetiştirmesi gibi ciddi bir soruna yol açmıştır. Mümtaz Turhan

Hoca'nın yazdıklarının üzerinden bunca yıl geçtikten sonra geldiğimiz noktada Batıcılığın Türkiye'nin gelişiminde nasıl engelleyici bir rol oynadığının yanı sıra, nasıl bir yabancılaşmaya yol açtığını da görmek mümkündür.

Burada sorun şudur: Zorunlu kültür değişmeleri denilen süreç bir toplumda nasıl uygulanabilir? Yani, bir toplumun elitleri, siyasal kadroları, sömürge konuma düşmemiş kendi halklarına karşı nasıl bir tavır alabilirler? Bunun şartları nelerdir? Bizim buradan Mümtaz Turhan Hoca'ya onun çalışmalarından kalkarak ekleyeceğimiz husus şudur: Zorunlu kültür değişmeleri ancak kapalı rejimlerde işleyebilir. Yani, bir toplumun elitleri kendi halklarına karşı yabancı bir kültürün misyonerliğini ancak ve ancak anti-demokratik bir yapıda sürdürebilirler. O hâlde diyebiliriz ki, Türkiye'nin demokratikleşme sürecinin uzamasında, bu sürecin sorunlu bir biçimde yaşanmasında Türkiye'deki Batıcılığın önemli bir yeri vardır.

Serbest kültür değişmeleri dediğimiz olay, demokratik bir toplumda toplumsal aktörlerin kendi davranış motivasyonları, toplumsal konumları, sınıf ve toplumsal tabaka yapıları, bilgi ve sahip oldukları değerlere göre ortaya koydukları performansın yaratacağı sonuçlardır. Bir toplumun hareketliliği toplumsal yapı değişmeleri ancak bu kadroların kendi toplumsal ve bireysel potansiyellerini ifade etme imkânı bulduğu zaman ortaya çıkar.

Sonuç Yerine…

Mümtaz Turhan biz sosyal bilimcilere çok şey öğretmiştir. Onun eserlerini bugün okumak bize yaşadığımız bilimsel tarihin evrimini göstermesi bakımından ilginç olduğu kadar bir sosyal bilimcinin Türkiye'nin toplumsal hayatında oynadığı rolü göstermesi bakımından da ilginçtir. Biliyoruz ki, Türkiye'nin demokratları, milliyetçileri bu anlayıştan çok şey öğrenmişlerdir. Bu sebeple denilebilir ki, Mümtaz Turhan sadece fikirleriyle değil, asistanları olan başta Erol Güngör olmak üzere onların fikirlerinden hâlâ etkilenmeye devam etmektedir.

Sömürgeciliğe karşı yerli kültürün bir başka söyleyişle millî kültürün temsilcileri birçok kaynaktan beslenmektedirler. Bunların içerisinde geleneğin çok büyük bir rolü vardır. Fakat bu geleneği anlamlı kılan da, onu değerlendiren, onu yorumlayan, onu çağdaş bilim anlayışıyla buluşturan düşüncelerdir. Bu düşüncelerin yaratılmasına katkıda bulunanlar arasında Prof. Turhan hep saygıyla anılacaktır.

TÜRKİYE'DE SOSYO-KÜLTÜREL DEĞİŞME: GÖSTERGELER, ÖNERİLER

Yrd. Doç. Dr. Serdar SAĞLAM*

Özet

Toplumsal değişme kavramı bir toplumdaki her alanda ve her türlü değişmeyi kapsayan oldukça geniş bir kavramdır. Toplumsal değişme, fiziki ve maddi alandaki değişimleri olduğu gibi manevi ve kültürel alanları da kapsamaktadır. Bu bakımdan bu yazıda Türkiye'deki değişim sürecini ele alırken maddi ve teknolojik yapı ile birlikte toplumsal, ekonomik, kültürel alanlar gibi topluma ait olduğu kadar tek tek kişilerin günlük yaşantılarına ve zihniyet dünyalarındaki değişime kadar pek çok veçhe değinmeye çalışılmıştır. Ülkemiz cumhuriyetin kurulması ve hızla gerçekleştirilen devrimlerle beraber büyük bir toplumsal değişme sürecinin önünü açmıştır. Cumhuriyetin ilanından sonra görülen devrimler zorunlu bir kültür değişmesini gerektirmiştir. Özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra görülen çok partili hayata geçiş ve kentleşme serbest kültür değişmelerin olduğu yıllar olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye'de özellikle 1950'li yıllardan sonra görülen kentleşme ekonomik ve toplumsal yapıda olduğu kadar toplumu oluştursan bireylerin yaşamlarında da önemli değişmeleri beraberinde getirmiştir. Eğitim, okullaşma ve uzmanlaşma artmış, aile yapıları ve kadınların konumlarında değişmeler görülmüştür.

Anahtar Sözcükler: *Toplumsal değişme, kültürel değişme, devrim, cumhuriyet, kentleşme*

---

* Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü

Toplumsal değişme kavramı bir toplumdaki her alanda ve her türlü değişmeyi kapsayan bir kavramdır. Bu fiziki ve maddi alandaki değişimleri olduğu gibi manevi ve kültürel alanları da kapsamaktadır. Bu bakımdan bu yazıda Türkiye'deki değişim sürecini ele alırken maddi ve teknolojik yapı ile birlikte toplumsal, ekonomik, kültürel alanlar gibi topluma ait olduğu kadar tek tek kişilerin günlük yaşantılarına ve zihniyet dünyalarındaki değişime kadar pek çok veçhe değinmeye çalışacağız.

Türkiye'deki toplumsal değişme süreci hakkında bize en fazla teknik bilgiyi sağlayan kaynak Türkiye İstatistik Kurumunun yayınları olacaktır. İstatistik Kurumu 1927 yılındaki nüfus sayımından itibaren nüfus üzerinde ve 1923 yılından itibaren de devlet kayıtlarından ve sayımlardan yola çıkarak birçok alandaki istatistiki veriyi sunmaktadır. Bunun yanında akademik ve bilimsel çalışmalar, hatıratlar ile yazılı ve görsel birçok malzeme değişme sürecinin tanıklarıdır.

Ülkemiz cumhuriyetin kurulması ve hızla gerçekleştirilen devrimlerle beraber büyük bir toplumsal değişme sürecinin önünü açmıştır. Türkiye Cumhuriyetinin kurulması ile birlikte Osmanlı hanedanının tasfiyesi, hanedanın yerine hâkimiyetin millete geçişinin teorik çerçevesinin kabulü, devlet ve yönetim biçiminin değişmesi, hukuk alanındaki devrimlerle medeni kanun ile Türk Ceza Kanunu'nun dünyevi esaslara dönüştürülmesi, tekke ve zaviyelerin ilgası, laiklik, kılık ve kıyafet devrimi ve Latin alfabesinin kabulü gerçekleşmiştir. Osmanlı devletinin son dönemlerinde de dış güvenlik sebebiyle sık sık gündeme gelmiş bulunan başkentin Anadolu'ya taşınması, Ankara'nın başkent olması ile hayata geçirilmiştir. Bunlara ilaveten Batı dünyasına ve dünya ekonomik sistemine ayak uydurmak amacı ile miladi takvim, uluslararası saat, ölçü ve tartı aletlerinde uluslararası standartlara geçilmiş ve resmî tatil günü cumadan pazara aktarılmıştır.

Türkiye'nin İktisadî Yapısındaki Değişmeler

1923 İzmir İktisat Kongresi Cumhuriyetin iktisat politikasını belirlemeyi ve bunu iç ve dış dünyaya ilan etmeyi amaçlıyordu. Bu kongrede sanayici, tüccar, köylü ve işçi gibi toplumsal tabakaların görüş ve talepleri dile getirilerek tartışılıyordu. Buna göre İzmir İktisat Kongresinde belirlenen iktisadi politikanın devletin öncülüğünde liberal bir iktisat anlayışına dayandığını söyleyebiliriz.

1929 dünya iktisadi buhranının etkileri ile ülkemizde gelişmiş bir burjuvazi ve büyük sermayenin bulunmaması 1930'lara kadar uygulanan ekonomik politikadan vazgeçilmesine yol açmıştı. "İktisadi devletçilik" adı verilen ve özel teşebbüsün başaramayacağı büyük yatırımların devlet eliyle gerçekleşmesine

dayanan bir sistem kurulmuştu. Bu sistem özel teşebbüsün ve yerli zenginin yaratılmasını ve güçlendirilmesini de merkezine almıştı.

1945'lerden sonra "devletçilik" adı verilen sistemden vazgeçilmiş, "karma ekonomi" adı verilen daha liberal bir sisteme geçilmiştir. Bu ekonomik model de özel teşebbüsün güçlendirilmesini esas alıyordu. Yüksek gümrük duvarları içeride özel teşebbüsün ve yerli sanayicinin korunması hedefleniyordu.

1980'li yıllar Turgut Özal'la birlikte daha liberal iktisadi politikaların uygulanmasına imkân verdi. Bu tarihler aynı zamanda bütün toplum kesimlerinin daha çok ekonomi, daha çok para ve üretimden bahsetmeye başladığı yıllardı. Ülkede terör ve anarşinin sona ermesi, tüketim ve üretimin, iktisadi faaliyetlerin daha merkezi bir yere oturmasına da zemin hazırlamıştır. Bu süreç aynı zamanda şehir kültürünün ve şehir toplumunun değer ve kurallarının gerekliliğinin öneminin farkına varıldığı ve güçlenmeye başladığı yıllardı.

Bu yıllar bir yandan 12 Eylül öncesinin yanlış ve yıkıcı bir politizasyon sürecine bir tepki olarak da anlaşılabilirdi. Depolitizasyon süreci şeklinde yorumlanma eğiliminin yaygın bu dönemde siyaset, iktisadi yapı ve çeşitli ideolojik arayışlar ile bireyselleşme kaygıları kendisini hissettiriyordu.

1990'lı yıllar ise Doğu Almanya'da demir perdenin yıkılması ile birlikte Sovyetler Birliğinin dağılması ve sosyalist iktisadi sistemin çözülmesi süreci ile başladı. Sovyetler Birliğinin dağılması birçok bağımsız devletin kurulması ile sonuçlandı. Bu devletler ekonomik model olarak kapitalizm ve liberalizmi temel almaya başladılar.

2000'ler ise tek kutuplu dünyanın egemenliğinin kendisini daha fazla hissettirdiği yıllardı. Küreselleşmenin, Avrupa Birliğine girme çabalarının ve mevcut iktidarın iktisadi anlayışı kadar iktidar mücadelelerinin de zorlamasıyla devletin iktisadi hayattaki rolünün neredeyse tamamen devre dışı bırakıldığı bir süreç ortaya çıktı.

Türkiye'de Nüfus ve Kentleşme

Türkiye'de nüfus artışı ve kentleşme sosyal ve kültürel değişmenin en önemli göstergesidir. Ülkemizde nüfus sayımı ilk defa 1927'de, daha sonra 1935'de yapılmış ve sonraki nüfus sayımlarını bu tarihten itibaren beşer yıllık dilimler hâlinde tekrarlama kararı alınmıştır. 1990'lardan sonra ise 10'ar yılda bir yapılmasına karar verilmiştir. 2006 yılında çıkarılan bir yasa ile de T.C. kimlik

numaraları üzerinden gerçekleştirilen ADNKS (adrese dayalı nüfus kayıt sistemi) sistemi ile sürekli olarak güncellenen yeni bir uygulamaya geçilmiştir.

Buna göre; 1927'de Türkiye'nin nüfusu 13.648.270 kişidir. 1950'de bu rakam 20.947.188 iken 1970'de 35.605.176'e ulaşmıştır. 1980'de ülkemizin toplam nüfusu 44.736.957, 1990'da 56.473.035, 1997'de ise 62.865.574'dür (İstatistiki Göstergeler 2000: 5).

Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) verilerine göre, 31 Aralık 2008 tarihi itibarıyla Türkiye nüfusu 71.517.100 kişidir. 2008 yılında Türkiye'nin yıllık nüfus artış hızı Binde13,1olarakgerçekleşmiştir. Ülke nüfusunun %75'i il ve ilçe merkezlerinde yaşamaktadır.

İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa, Adana, Konya, Gaziantep, Kocaeli, Antalya, Mersin, Kayseri ve Diyarbakır olmak üzere il nüfusları milyonu aşan 12 şehrimiz bulunmaktadır. Bu illerin toplam nüfusları tüm illerin toplam nüfuslarının yaklaşık % 53'ünü oluşturmaktadırlar. Sadece İstanbul'un nüfusu Türkiye'nin tüm nüfusunun yaklaşık olarak % 18'ine karşılık gelmektedir (http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?tb_id=39&ust_id=11).

Aydın, Balıkesir, Denizli, Eskişehir, Hatay, Kahramanmaraş, Sakarya, Samsun, Tekirdağ ve Şanlıurfa da il nüfusları 500.000'i geçen şehirler arasında yer almaktadırlar. Bunların yanında yakın zamanlarda nüfusları 500.000'e ulaşmakta bulunan bir dizi şehrimiz de bulunmaktadır. (http://report.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?adnksdb2=&report=turkiye_il_koy_sehir.RDF&p_kod=1&p_yil=2008&desformat=html&ENVID=adnksdb2Env)

Ülkemizdeki yıllık nüfus artış hızı 1935 rakamlarına göre %0 21'dir. Bu oran 1955 ve 1960'dan sonra %0 28'lere ulaşmış ve daha sonra kademe kademe tekrar azalmaya başlamıştır (*İstatistik Göstergeler 1923-1990*,1991: 8) 2000 yılında %0 18 olan bu oran 2008'de %0 13.1'e kadar inmiştir (*Türkiye İstatistik Yıllığı- Turkey's Statistical Yearbook 2008*; Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu, *http://www.tuik.gov.tr/yillik/Ist_gostergeler.pdf: 30),* (*http://tuik.gov.tr/PreTablo.do?tb_id=39&ust_id=11).* Bu oranların önümüzdeki yıllarda daha da azalması beklenmelidir.

1927 yılında Türkiye'de nüfusun ancak %24,2'si şehirlerde yaşamaktaydı. Bu oran 1950'lere kadar çok büyük bir değişiklik olmadan devam etti. 1950'de şehirlerin genel nüfus içindeki oranı % 25, kırlar % 75 şeklindedir. 1960'da şehir nüfusunun genel nüfusa oranı % 32'ye, 1970 yılında ise % 38.45'e ulaşır. 1980 de ise şehirlerin ülkenin genel nüfus oranı % 44'e yükselmiştir. Ancak 1990'da

sayımlarından sonra nüfusun yarısından fazlasının şehirlerde yaşamaya başladığı bir sürece girildiği anlaşılmıştır. O yıl yapılan nüfus sayımına göre ülkemizin şehir nüfusun genel nüfusa oranı % 59'u geçmiştir. 2000 yılında ise şehir kapsamına giren yerleşim yerlerinin toplam nüfusa oranı % 64'e ulaşmıştır (DİE Türkiye İstatistik Yıllığı, 2000: 48). Adrese dayalı Nüfus Kayıt Sistemi verilerine göre de günümüzde bu oranın % 75 olduğu ifade edilmektedir (http://tuik.gov.tr/PreTablo.do?tb_id=39&ust_id=11).

Sayım yıllarına göre doğduğu ilin dışında yaşayan nüfus, hızlı kentleşmenin en önemli göstergelerinden birisidir. 1935 yılında doğduğu ilin dışında yaşayan nüfusun genel nüfusa oranı % 6,8'dir. 1950 yılında bu oran % 8.3, 1970'de % 16.3, 1980'de % 21.4, 1990'da ise % 23.5'tir (Özer 2004: 53). 1990'dan 2009'a kadar geçen sürede de bu oranın % 50'lere ulaşmış olması beklenir. Bu yaklaşık her iki kişiden birinin doğduğu ilin dışında yaşamakta olduğu anlamına gelmektedir. Bu rakamlara aynı il sınırları dâhilindeki (köy, kasaba ve il) göçler de ilave edildiği takdirde bu oran daha da çarpıcı bir hâle gelecektir.

1950 Sonrası Türkiye

1950'li yıllara kadar Türkiye birkaç büyük şehrin dışında kırdan kente göçün yoğun olmadığı, yerleşim birimlerinin kendi doğal nüfus artışları içerisinde kalabalıklaştığı adeta durağan bir toplum görünümündeydi. İstanbul dışında ülkemizin neredeyse nüfusu 100.000'i geçen şehri yoktu.

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi bütün dünya için olduğu kadar Türkiye için de büyük bir dönüm noktasıdır. Bu savaşı Amerika'nın öncülüğünde İngiltere, Fransa, Rusya ve müttefikleri kazanmıştı. Fakat savaşın sonunda dünya 1990'lara kadar süren iki büyük kampa bölündü. İlki Batı Avrupa ve Amerika ekseninde demokratik veya liberal, diğeri ise Rusya önderliğinde sosyalist blok veya Demirperde ülkeleri şeklindeydi.

Türkiye, savaşın sonrasında Batı ittifakı içinde yer almak için ciddi çabalar sarf etmişti. Sovyetler Birliği'nin Kars ve Ardahan'ı talep etmesi, Yunanistan'ın bu ittifakın içinde yer alması gibi daha çok güvenlik kaygılarımız bu çabanın temel etkenleriydi. Bunun dışında ülkemizin yaklaşık 200 yıllık bir Batılılaşma ve modernleşme süreci de Batı eksenli gerçekleşmekteydi.

1950 Yılında Demokrat Parti İktidarı

Batı ittifakı içinde yer almamız, çok partili sisteme geçişimiz ve siyasal alanda ortaya çıkan büyük kırılmalar daha sonraki yıllarda etkisini göstermiştir. İktidarda bulunan Cumhuriyet Halk Partisinin muhalif ve daha liberal kanadı İsmet İnönü ile aralarında zaman zaman sürtüşmelerin yaşandığı Celal Bayar öncülüğünde Demokrat Partiyi kurmuşlardı.

Tarihe şaibeli seçim olarak geçen açık oy gizli sayımla gerçekleştirilen 1946 seçimlerinden sonra Batı ülkelerinin de baskısıyla gizli oy açık tasnif kuralı ile yapılan 1950 seçimleri 27 yıldır ülkeyi yöneten iktidara son vermişti. Demokrat Parti, seçimleri büyük bir oy oranı ile kazanmıştı. Demokrat Parti iktidarı ile birlikte ülkemizde büyük ekonomik ve toplumsal hamleler gerçekleştirilmiş, aynı zamanda kırlardan kentlere doğru büyük bir göç yaşanmaya başlamıştır.

Kırlardan Kentlere Büyük Göçler

Ülkemizde 1950'li yıllara kadar köy ve şehir âdeta birbirinden ayrı iki dünyaydı. Demir yolunun geçtiği ve motorlu araçların kullanılabileceği yolların dışında ulaşım ve nakliye hayvanlarla sağlandığı için iktisadi ve kültürel ilişkiler daha sınırlı bir şekilde cereyan ediyordu. Köy ve şehirlinin kılık kıyafeti, hayat tarzı birbirinden tamamen farklıydı.

1950'lerden itibaren kırlardan kentlere doğru göçün yoğunlaşmasındaki etkenlerin başında öncelikle karayollarının özendirilmesi politikası yatmaktadır. Bu politika gelişmiş ülkelerin 1929 dünya ekonomik buhranına benzer krizin yaşanmaması ve dünyanın Demirperde haricindeki kısmının tek pazar hâline dönüştürülmesi gayetlerinin sonucu ortaya çıkmıştır. Bunun dışında savaş sonrasında tarımda makineleşmenin özendirilmesi ve kır işsizliği de diğer önemli etkenlerdendir.

Ülkemizde Demokrat Partinin sürdürdüğü karayolları politikası ve tarımda makineleşmenin yanında 1950 seçimlerinden sonra Cumhuriyet Halk Partisinin büyük bir oy farkı ile seçimde hezimete uğramasının toplumda yarattığı kendine güven duygusunun da etkisinden de bahsedilebilir. Bu hadise aynı zamanda durağan bir toplumun talep etme ve harekete geçmesinin ilk kıvılcımı olarak değerlendirilebilir.

Göç; belirli bir nüfusun çeşitli sebeplerle, uzun süreli veya kalıcı olarak bir bölgeden bir başka bölgeye yaptığı yer değiştirme hareketleridir. Ülkemizdeki göç

hareketleri bilhassa 1950'li yıllardan itibaren artan ivmelerle kırlardan veya köylerden kentlere doğru gerçekleşmiştir.

Kırlardan kentlere doğru olan göç hareketleri "şehrin cazibesi" ve "kırın itişi" şeklinde özetlenebilecek iki ayrı sebeple izah edilir. Tarımda makineleşmenin sonucunda kırda yaşanan işsizlik ve toplumsal çatışmalar ülkemizdeki kırlardan kentlere göç hareketinin ilk ve temel etkenidir.

Batı Avrupa'da birkaç yüzyıl önce başlayan burjuva sınıfının doğuşu, sanayileşme ile birlikte işçi sınıfının zuhuru, parlamenter sistemlerin ortaya çıkışı ve bu süreçteki diğer paralel gelişmeler doğu toplumlarında, Osmanlı Devleti ve onun devamı olan Türkiye Cumhuriyet'inde de yaşanmamıştı. Batı Avrupa'da şehirleşme ve sanayileşme aynı sürecin parçaları hâlinde doğduklarından ve belirli bir aşamadan sonra da şehirleşme sanayileşmenin sonucunda geliştiğinden dolayı oralarda "düzenli kentleşme" ortaya çıkmıştı. Diğer birçok az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeler gibi bizim ülkemizde de kentleşme sanayileşmenin sonucunda gerçekleşmediğinden dolayı bizde "çarpık kentleşme" veya "sanayileşmesiz kentleşme" diyebileceğimiz olgudan bahsedilebiliriz.

Kırlardan kentlere doğru yeni bir hayata tutunmak için akan göç dalgası devlet ve belediyelerin arazilerine hukuka aykırı olarak yapılan "gecekondu" adı verilen sağlıksız ve basit binalarla ifade ediliyorlardı. Türkiye'nin farklı yörelerinden gelip büyük kentlerin etrafında belli toprak parçalarını çevirerek kendilerine barınak yapan insanlar kısa zaman sonra akraba, köylü, hemşeri ve yakınlarını da getiriyorlardı. Bu bakımdan ilk gecekondu bölgeleri kırdan gelenlerin göç ettikleri yörenin küçük bir örneğini oluşturuyordu.

Türkiye'de kırlardan kentlere doğru göç hareketi ile çok partili sisteme geçiş ve muhalefet partisinin büyük bir oy farkı ile iktidara gelmesinin aynı dönemlere rastlaması aynı zamanda göç eden kitlenin oy gücünün farkına varmasını sağlamıştı. Gecekonduları inşa eden insanlar hükûmet ve devlet yetkilileri ile oy gücüne dayalı bir pazarlık ilişkisi ile Osmanlı devletinin toprak sisteminin mirasının sonucu olarak büyük şehirlerin etrafındaki arazilerin devlete ait olması sebebiyle büyük toplumsal çatışma ve kargaşalar yaşanmaksızın mevcut konumlarını meşrulaştırmışlardır. Farklı seçim dönemlerinde de gecekondu ve konut arsaları ve gecekondularına tapu alma neredeyse doğal bir hak haline gelmiştir.

Kır ve köylerden şehirlere göçen yeni kentle tabakalar kırdan getirdikleri kültürel yapıyı şehre aktarmışlardı. Aynı zamanda ülkenin farklı bölgelerinden gelen insanlar, farklı alt kültürler, âdet, gelenek, görenek, şive veya ağza da sahiplerdi.

Göçün çok nadir olduğu ve komşu kasabaya gidenlerin bile kendilerine "gurbete" gitmiş olarak idrak ettikleri ve ancak memleketlerine geri döndüklerinde rahatladıkları görülmekte, uzun yıllar boyunca iki köy arasında bile şive veya ağız farkı bulunmaktaydı. Aynı zamanda insanlar yüzlerce yıldır akrabaları veya komşularının çocukları ile yahut aynı veya civar köylerdeki kişilerle evlendirilmişlerdi.

Bu süreç Türkiye'nin farklı bölgelerindeki insanları şehir mekânında bir araya getirdi. Herkes birbirinin memleketini merak etti. Farklı kültürler karıştı, kaynaştı. İş ve eğitim alanları tanışma ve evliliklere de yansıdı. Farklı bölgelerden evlilikler ve akrabalıklar arttı.

Kırdan kente göçün yarattığı büyük dönüşümün en bariz şekilde görüldüğü alanlardan biri de aile yapısıdır. Bu süreçte ailelerdeki baba otoritesine dayanan ataerkil aile, sancılı bir şekilde de olsa yerini yavaş yavaş ailelerin diğer üyelerinin de söz sahibi olduğu aile yapısına dönüşmüştür. Tarım toplumunun geleneksel yapısının, güvenlik ihtiyacının, köyün iktisadi şartlarının ve tarım üretiminin zorunlu kıldığı yüzlerce yılın eseri olan geniş aile yerini ana, baba ve çocuklardan ibaret bulunan çekirdek aileye terk etmeye başladı.

Kırda sadece tarımla uğraşan ve hemen hemen benzer faaliyetleri sürdüren göçenler şehirde öncelikle beden gücüne veya ticarete dayanan işler yaptılar. Şehir hayatında ayakta kalmak, içinde bulundukları toplumsal tabaka ve konumu değiştirmek yönünde çaba gösterdiler.

Kentlerin yeni sakinleri şehrin tüketim alanlarına, kültür hayatına katılırken kendi alışkanlık ve âdetlerini de taşıdılar. Aynı zamanda bir kültür tüketicisi olarak farklı taleplerle iktisadi ve kültürel piyasayı belirlediler.

Hızlı kentleşmenin yoğunlaştığı ve yeni kentli tabakaların kentlere ağırlıklarını koydukları 70'li yıllarda basın ve yayın piyasasını da söz etkilediler. Daha az renkli ve daha çok kentli orta sınıf memur ve bürokratlara hitap eden entelektüel seviyesi yüksek, iç ve dış olaylar ile hükûmet ve devlet uygulamalarına dayalı haberleri esas alan, siyah beyaz gazetelerin yerini iri harf ve puntolu, magazin ve cinayet haberlerinin ağırlıklı olduğu renkli gazeteler almaya başladı.

70'li yıllardan itibaren şehirlerde yeni kentlilerin müzik piyasasına da damgalarını vurdular. Bulundukları bölgelerde (Türkiye radyosunu da belki dinlemekle birlikte) daha çok kendi yörelerinin sanatçılarını ve eserlerini dinlemekteydiler. Kırdan kente göçün ilk yıllarında büyük kentlerde mahallî sanatçıların plak ve kasetleri satılmaya başladı. Türk sanat müziği, Türk halk müziği

ve Türkçe sözlü hafif müzik gibi eski şehirlilerin daha çok itibar ettiği türlere ait eserler kentlerdeki temel müzik tarzlarını oluşturuyordu.

Arabesk adı verilen ve büyük kent mekânlarında şekillenen yeni bir müzik tarzı ortaya çıktı. Bu tarz, daha çok köyünden tarlasından kopmuş, mesleksiz, tutunmaya ve ayakta kalmaya çalışan, eskiden öğrendikleri ve bildikleri şehirde kendisine ayak bağı olan yeni kentli ve gecekondulu kitlede karşılığını buluyordu. Arabesk öncelikle bu kitlenin duygu ve endişelerini dile getiren şehirli bir müzik türüydü. Arabeskin en önemli sanatçılarından Orhan Gencebay bir dergiye verdiği mülakatta arabeskin Arap müziği ile bir ilgisi bulunmadığını iddia ediyordu. Ona göre arabesk tarzı köylerden büyük şehirlere göçen ve ülkenin değişik yörelerinden gelen insanların ortak diliydi. Hızlı şehirleşmenin ilk yıllarında her yöreden gelen insanlar kendi yörelerinin sanatçılarını türkülerini dinliyorlardı. Onların tümüne hitap eden şehirlere has bir müzik türüne ihtiyaç vardı. O bakımdan Orhan Gencebay ülkenin farklı bölgelerine ait müzik tarzlarını, üslupları ve müzik aletlerini kullanarak bir senteze gittiğini söylüyordu. Aynı zamanda parçaların sözleriyle de şehirdeki insanların günlük kaygı, endişe ve meselelerini dile getirmeye çalıştığını ifade ediyordu. Bu hâliyle arabeske bir yanıyla piyasa şartlarının doğurduğu ticari bir müzik tarzı demek mümkündür.

Arabesk, devlet radyo ve televizyonları tarafından yoz müzik olarak nitelendirilerek uzun süre yasaklandı ve çalınmadı. Ancak bu tarza ait plak ve kasetler satış rekorları kırdı. Arabesk devlet radyo ve televizyonunun dışında kendi tarz ve icracılarının yetiştirdi. Zamanla diğer müzik türlerini de etkileyerek dönüştürürken, kendisi de dönüşmeye başladı. Esasen arabesk adı verilen müzik türü de tek tip değil, heterojendi.

Arabeskin ticari başarısı veya onun öne çıkan Orhan Gencebay, Ferdi Tayfur ve İbrahim Tatlıses gibi yıldızlarının etkisi Türkçe sözlü hafif müzik yerine yerli popun gelişmesine örnek teşkil etti. 2001 yılında Erdinç Kineşçinin Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji bölümünde hazırladığı "Popüler Kültür ve Sezen Aksu Müziği" adlı yayınlanmamış lisans tezinde (Kineşçi 2001: 1- 27) Sezen Aksu'nun müziğe başladığı ilk yıllardan itibaren 90'lı yılların sonlarına kadar müzik geçmişini ele almaktadır. Bu tezde Sezen Aksunun klasik Batı müziği ve Türkçe sözlü hafif müzik adı verilen tarzda söylediği parçalarda kullandığı müzik aletlerini ve bu aletlerin hangi müzik parçalarında kullanıldığını, hangi yıllarda icra edildiğini ve o yıllar içinde hangi sanatçı ve parçanın meşhur olduğunu tespit etmeye çalışmaktadır. Buna göre Sezen Aksu'nun ilk eserlerinde klasik batı müziğinde kullanılan müzik aletleri bulunmaktadır. Daha sonra ud, kanun başta olmak üzere klasik Türk

musıkisi aletleri yer almakta, onları bağlama, saz gibi Türk halk müziğine ait aletleri takip etmektedir. Nihayet tef, cümbüş, davul ve zurna da Sezen Aksu'nun son müzik parçalarında kullanılmaya başlanmıştır.

Günümüzde özel televizyon ve radyoların artması ve teknolojik gelişmeler farklı müzik tarzlarının gelişmesi ve yaşamasına da imkân vermektedir. Bugünü kadar tozlu raflarda kalan klasik Türk musikisinin birçok beste ve icracısının eserlerinin tekrar gün yüzüne çıkarılması buna örnek verilebilir. Bunun yanında birçok müzik kanalı ve İnternet toplumun farklı kesimlerinin taleplerine karşılamaktadır.

İkincil İlişkiler

Sosyolojinin Batı Avrupa'da bir bilim hâline gelmeye başladığı yıllardan beri "köy" ve "kent" ayırımı veya ikiliği üzerinden yola çıkılarak düşünce üretilmiştir. Tönnies'ten beri de köy toplumlarına atfen "cemaat" ve "kent"e karşılık da "cemiyet" kavramları bulunmaktadır. İlk yıllarda mekâna bağlı olarak yapılan bu tasnifler günümüzdeki fiziki ve teknolojik gelişmelerle sanal bir boyut da kazanmıştır.

Cemaat, yüz yüze samimi birincil ilişkilerin, kan bağı veya akrabalığın ve ona bağlı dayanışmanın olduğu, "biz" duygusunun hâkim olduğu homojen yapılar şeklinde tanımlanmaktadır. Cemiyet ise üyeleri arasında ikincil ve resmî ilişkilerin, kan bağının olmadığı, uzmanlığın ve bireyciliğin hâkim olduğu yapıdır.

Kırsal karakteri ağır basan bir toplumdan oluşan ülkemizde kentlere hatta sanayileşmiş kent ve ülkelere has bir davranış tarzı olan "ikincil ilişkiler" yani, sanayinin, iş dünyasının, bürokrasinin ve günlük hayatın zaruri kıldığı resmî, insanların birbiriyle yüz yüze ve samimi olmasını gerektirmeyen ilişkilerin henüz tam anlamıyla yerleşmemiş olduğu bir vakıadır. Eğer ülkemizde ciddi ölçülerde bir sanayileşme ve dolayısıyla sanayi kültürü bütün şehir ve metropollere sirayet etmiş, yaşanan bir hayat tarzına dönüşebilseydi, iş hayatının ve birlikte yaşamanın gerekli kıldığı "ikincil ilişkiler" toplumdaki ve kişiler arasındaki bazı gerilim ve çatışmaları azaltabilir yahut engelleyebilirdi.

Hâlen günümüzde gerek iş dünyası gerek bürokrasi, gerekse siyaset ve diğer alanlarda "ikincil ve resmî ilişkilerin" yerleşememesi, bütün ilişkilerin kişisel düzeyde algılanmasına ve ele alınmasına yol açmaktadır. Bürokratik sistem ve kurumlar arası ilişkiler kişisel çatışmalarla tıkanmakta, hemen hiçbir alanda rasyonel

bir kurumlaşmaya rastlanamamaktadır. Bu durum kendi içinde kabileleşme veya cemaatleşmeyi, çeteleşmeyi (Sağlam 2005: 64) oluşturmakta yahut körüklemektedir.

İktisadi Zihniyet, Küçük İşletmeler

İktisadi zihniyet kavramı akademik hayatımıza Sabri Ülgener'in "İktisadi Çöküşün Ahlak ve Zihniyet Dünyası" adlı eseri (Ülgener 1981: 1- 208) ve ona paralel makaleleriyle girdi. Bu çalışmada Ülgener, Osmanlı devletinin Akdeniz'in dünya ticareti açısından önemini kaybetmesinin ardından bütün alanlardaki gerileme sürecine bağlı olarak şekillenen "ortaçağlaşma" adını verdiği ortaçağ değerlerini ve iktisadi zihniyetin yüceltme biçiminde bir düşünce kalıbı oluşturduğu tespitinde bulunuluyordu.

Bu zihniyet ticarete ve para kazanmaya değil "ağalık ve efendilik şuuru" adını verdiği geleneksel önderlere ve daha sonra da bürokratik otoritelere özenmeyi ve özdeşleşmeyi getiriyordu. Osmanlı devletinde de Türklerin veya Müslümanların ağırlıklı olarak köylü ve asker, gayrimüslimlerin tacir olduğu bir gerçekti.

Osmanlı devletinde esnaf teşkilatlarının ve loncaların bulunduğunu ve bu teşkilatların sadece ticari ve mesleki teşkilatlar olmayıp aynı zamanda dinî, kültürel ve estetik değerlerin de yaratıldığı ve uygulandığı mekânlardı.

Türkiye'nin tarihi aynı zamanda bakkaldan başlayarak ticari şirketlerin, küçük işletmelerin doğuşu ve gelişiminin de tarihidir. Bu tarih şunun için de önemlidir: Nüfusunun % 70'inden fazlasının şehirlerde ikamet ettiği ülkemizin nüfusunun önemli bir kısmı küçük esnaf ve işletmecilerden oluşmaktadır. Türkiye'de ticaretle uğraşan ve küçük üretici ve esnafların çoğu köy kökenlidir ve ticari hayata atılmaları bir veya iki nesil öncesine dayanır.

Ülkemizin belli başlı büyük zengin ve iş adamlarının hatıraları bu süreci bize anlatan malzemelerle doludur ve esasen bu alandaki kitapların sayısı da küçümsenmeyecek orandadır.

Ülkemizin kırsal karakterinin ağır bastığı ve üretim, ekonomi ve ticaret devletin elinde olduğu yıllar boyunca para ve ekonominin konuşulması ayıp sayıldı. 1980'lere kadar ticari merkezlerde dahi paradan bahsetmek, fiyatı konuşmak hoş olmayan bir davranıştı. Eski kitapların üzerinde veya bazı malların fiyat yerine uzun süre "hediyesi" kelimesi yer aldı. Mobilya üretimi başta olmak üzere birçok mamul açısından bir üretim merkezi olan Ankara Sitelerde bile bir malın doğrudan fiyatını sormanın yadırgandığını o yıllarda bölgedeki gözlemlerimle şahit oldum. Fiyat

sormak ticari merkezlerde bile yadırganan bir davranış olmakla birlikte abartılı bedel ve fahiş fiyatlarla müşteriye mal satmak sık rastlanan bir durumdu.

Türkiye'nin para, fiyat, üretim, ihracattan bahsetmeye ve uluslararası alanları hedeflemeye başlaması 1980'lerden sonrasına rastlamaktadır. Bu süreç hâlen iktidarları da aşarak devam etmektedir.

Günümüzde küçük esnaf, küçük işletmeci ve tüccar tabaka genel nüfusumuz içerisinde geniş bir kesimi oluşturmaktadır. Bu kesim ülkemizin dinamik, girişimci bir tabakasıdır. Aynı zamanda ülkemizin bir başka gerçeği de bu kesimin "üniversite ve mektepli" diyebileceğimiz kesimden fazla bir destek alamadan üretim yapmakta olmasıdır. Hâlen Ankara'nın Siteler, Ostim, Şaşmaz gibi sanayi ve ticaret bölgelerindeki kuruluşlar faaliyetlerinin büyük ölçüde "çekirdekten yetişme" adı verilen "alaylılar" tarafından sürdürmektedirler. Bu durumun ülkemizde çağın en büyük teknolojisi olan "iletişim" ve "bilgisayar" alanı için de söz konusu olduğunu gözlemleyebiliriz.

Ticari ve ekonomik ilişkilerin sanayileşmiş ve gelişmiş ülkelerde olduğu gibi iktisadi ve hukuki kurallar tarafından tam anlamıyla belirlenemediği uzun dönemler boyunca küçük işletmeler ticari kuruluşlarını akraba, aşiret ve hemşehrilik bağlarının sağladığı dayanışma ile devam ettirmişlerdir. Bu dayanışma tarzları işlevlerini yitirmeye başladığı zaman diliminde kuruluşları ayakta tutan bu bağlar arasına "cemaatler" de eklenmiştir. Ülkemizde büyük ve orta ölçekli işletmelerin çok ciddi bir kısmı da halen "aile şirketi" şeklinde olması aynı şartların bir tezahürüdür.

Tüketim Kültürü

Ülkemizde karayollarının artışı ve ulaşımın kolaylaşması, kentleşme ve sanayileşme süreci tüketim ve gıda kültürünün de değişmesine yol açmıştır. Önceki yıllarda ulaşım sıkıntıları dolayısıyla coğrafi yapı ve iklim özelliklerine göre belirlenen gıda kültürü bu dönemler boyunca dönüşüme uğramıştır. Ülkenin her yöresi başka yörelerde yetişen ürünlerle de tanışma imkânına kavuşmuştur.

Bilhassa 1980'lı yıllar "fast food" denilen ve kentleşmiş toplumların çalışma temposuna uygun beslenme kültürünün ülkemizde de yaygınlaşmıştır. Hamburger tarzı uluslararası alanda sembolleşen çabuk yemek türlerinin arasına yerli olan döner ile benzeri ürünler de katılmış ve bu ürünler uzun dönemde farklı sunuş biçimleriyle Avrupa ve dünya kültürlerinde de yerlerini almıştır.

Yine 1980'li yıllardan itibaren önce büyük kentlerde görülmeye başlayan ve zaman içinde diğer kent ve kasabalara kadar uzanan bir diğer tüketim mekânı da süpermarketlerdir. Her türlü mal ve ürünün bir arada sergilendiği bu mekânlar yeni bir tüketim kültürünün ve iktisadi zihniyetin de oluşmasını sağlamıştır. Bu mekânlar zaman içinde sinema, spor salonu, kafe gibi kültürel ve zaman değerlendirmeye yönelik faaliyetleri ile farklı bir kimlik kazanmışlardır.

Siyaset Süreci

Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı devleti'nin son yıllarından itibaren birkaç nesil süren Batılılaşma ve modernleşme hareketlerinin mirasına sahipti. Bu bakımdan kurulduğu andan itibaren modernleşmenin bir aşaması olarak çok partili sistemi hedeflemiş olmalıdır. Türkiyede tek partili bir sistemi temsil eden 1924 Anayasasında bugünkü anlamda bir seçim olmamasına rağmen seçme ve seçilme yaşı, seçimlerin kaç yılda bir yapılacağına dair maddelerin varlığı (Kili; Gözübüyük, 1985: 112- 113) buna delil sayılabilir.

Çok partili sisteme geçtiğimiz yıllarda bürokratik kadrolar ve aydınlar arasında büyük kırılmalar, ideolojik ve menfaate dayalı çatışmalar artmış ve gitgide derinleşmiştir. Demokrat Partinin iktidara gelmesi ile birlikte de bürokrasinin savunma refleksleri harekete geçmiştir.

Sanayileşme öncesi tarım toplumlarında toplumsal mekanizma kişilerin doğumundan ölümüne kadar bütün yaşayışlarını belirleyen bir yapıya sahipti. Ortaçağlar boyunca kırlarda ve köylerde geniş aileler içerisindeki insanlar neleri öğreneceklerini, neler yiyip içeceklerini, nelere sahip olacaklarını, kiminle evleneceklerini ve nereye gömülecekleri gibi hayatlarının istikametini bilmenin rahatlığına sahiptiler.

Tek parti devrinde de bürokratların önemli bir kısmında aynı belirlenmişlik büyük ölçüde söz konusuydu. Cumhuriyet elitleri çoğunlukla alt orta sınıf kökenli ailelerden gelmekle birlikte bürokratik mekanizma içerisinde var olan bu zihniyet tarzı tek parti devrinde onlara da sirayet etmiş olmalıdır. Bürokratik kadrolar içerisinde güç, iktidar ve itibar savaşlarını sürdürmekle birlikte çocuklarının hangi okullarda okuyabileceği, hangi mevkileri talep edebileceği gibi nispeten belirli fırsatlar onlar için de sözkonusuydu.

Cumhuriyetin ilk yıllarında iyi eğitimli, aydın ve bürokrat kesimlerden oluşan elitlerin sayıca azlığı dolayısıyla bürokratik mevkiler üzerindeki güç ve iktidar kavgaları sınırlı bir tabaka arasında sürmekteydi. Bu mücadeleler de şahsi veya

küçük gruplar arasında cereyan ediyordu. İşte çok partili sisteme geçiş bürokratik kadroları parçalamış ve bürokrat tabaka arasındaki görece belirlenmişliği ortadan kaldırmıştır.

Türkiye'nin çok partili sisteme geçiş sürecinde ülkemizin % 80' e varan bir kısmının kır ve köylerde yaşaması, güçlü bir sanayinin ve özel kesimin olmayışı gibi nedenler iktidar ve muhalefet ilişkilerinin çok şiddetli cereyan etmesinin sebeplerindendir. Çok partili siteme geçtiğimiz yılların iki büyük siyasi partisinin de mensupları başlangıçta aynı toplumsal sınıf, tabaka ve aynı siyasi hareketten geliyorlardı.

Ülkemizin yakın tarihinde yer alan CHP ve DP ekollerinin yarattığı gerilim, daha sonra da kesin inançlı sağ ve sol hareketler arasındaki çatışmalar hâlâ hafızalardadır. 1960'lı yılların sonunda başlayan ve 1980'e kadar şiddetini artırarak devam eden öğrenci hareketlerinin de hızlı kentleşme ve kırsal kültürle ilgisi bulunmaktadır. Öğrenci hareketlerinin şiddetinin yoğunluğunda iç ve dış birçok tahrik ve teşviklerin de bulunduğu bir vakıadır. Ancak, bu tarihlerden sonra üniversite sayılarındaki hızlı artış ve ülkenin muhtelif yörelerinden gelen alt-orta sınıflardan ve kasaba ve köylerden kentlere akan yığınların çocuklarının da üniversiteye gelmesi ve bu kesimlerin sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel yapıları, kırsal karakterleri öğrenci hareketlerinin şiddetine yansımıştır (Sağlam 2005: 64).

Edward A. Shils Doğu toplumlarının, Batı toplumlarından farklı bir tarihi ve toplumsal bir süreçten gelmeleri dolayısıyla onlarda bir feodalite bulunmadığını ve akabinde de bir burjuva sınıfının ortaya çıkmadığı için onların gelişme sürecini açıklamaya çalışan bir model geliştirmişti (Shils 1975: 3- 16). Türkiye'de daha çok Şerif Mardin'in "Türk Siyasasını Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez- Çevre İlişkileri" (Mardin 1990: 30- 66) adlı makale bu modeli Osmanlı devleti ve Türkiye çerçevesinde somutlaştırıyordu.

1950'li yıllardan itibaren bu yaklaşım Türkiyedeki dönüşümün anlaşılmasını kolaylaştırmıştır. Gerek aşağıdan yukarıya hızla yükselen ve kitleler gerekse bürokrasi içerisindeki güç ve iktidar mücadeleleri Türkiyenin son altmış yılına damgasını vurmuştur.

Türk siyasi hayatı ve demokrasisi çok çalkantılı ve sancılı bir süreçte ilerlemiştir. Bunda temel etken de şüphesiz çok partili sisteme geçtiğimiz yıllarda toplumumuzun bir kır ve tarım toplumu olmasıydı. Bu bakımdan "köylülük", "bürokratik" ve "otoriter" kalıplar siyasi hayatımızda etkili olmuştur. Siyasi parti ve

fikir hareketlerinin mücadelelerinin çok şiddetli olmasında da bu faktörün etkisi büyüktür.

Türkiye'de çok çalkantılı dönemlerden geçilmekle birlikte çok partili siyasi hayatın toplumun tüm katmanlarında benimsendiğini demokrasinin daha fazla kök saldığını söyleyebiliriz.

Siyaset ve siyasi partiler aynı zamanda iktidarın, gücün, itibarın ve iktisadi kaynakların bölüşülmesine dayandığından dolayı siyasetin bu boyutu toplumda karşılığını bulmuştur. Hem bir sınıf atlama hem de fikrî kaygılar çok geniş kalabalıkları harekete geçirmektedir. Günümüz Türkiyesinde sayıları 100'ü bulan büyük kısmı teşkilatlanma açısından zayıf ve iktisadi bakımdan güçsüz dahi olsalar siyasi partilerin önemli bir kısmının pek çok şehir ve kasabada örgütü ve ona umut bağlayan tabanından bahsedebiliriz. Türkiye'de siyasi partilerde üye olarak görev yapmış, kayıt olmuş veya halen kayıtlı çok ciddi sayıda kişi bulunmaktadır.

Ülkemizde çok partili sisteme geçtiğimiz yıllardan önce de kurulan ve farklı gerekçelerle kapatılmış bulunan Terakkiperver Fırka ve Serbest Fırka tecrübeleri gibi siyasi partileri bir kenara bırakırsak yine de 65 yıllık çok partili yapıdan bahsedebiliriz. Buna rağmen demokrasinin kesintiye uğradığı askerî darbeler dolayısıyla kalıcı siyasi partilerden söz edebilmek zordur. Günümüzde siyasi partilerin tam anlamıyla kurumlaşmalarını tamamlamamış görünmektedirler. Daha çok liderler ve etraflarındaki gruplarla devam eden ve bir kısmı tarih sahnesine karışan siyasi organizasyon durumundadırlar. Ülkeyi yıllarca yönetmiş, koalisyonlarda görev almış, cumhurbaşkanı çıkarmış birçok siyasi parti bile bugün siyaset sahnesinden elenmişlerdir. Bu durumun bir süre daha devam etmesi muhtemeldir.

İlerideki yıllarda ayakta kalabilecek olan siyasi organizasyonlar sadece lider ve etrafları ile değil örgütleri, teorisyenleri, araştırmacıları, arşivleri ve her şeyden önce parti kimlikleri ile var olabileceklerdir.

Sivil toplum örgütleri

Sivil toplum örgütlerinin bir kısmı sendikalar ve mesleki örgütler gibi belirli bir toplumsal sınıf ve tabakanın menfaatlerini ve görüşlerini savunan kurumlardır. Bir kısmı ise belirli bir kültürel, fikrî veya toplum menfaatine bir amaç için bir arada olma iddiasıyla faaliyettedirler.

Sanayileşmiş, modern toplumlarda yaygın olan sivil toplum örgütlerinin Türkiye'nin iktisadi, siyasi ve sosyal yapısı içerisindeki kendine has macerası ve gelişimi sürmektedir.

Sivil toplum örgütlerinin gelişmemesinde muhtelif dönemlerde birtakım hukuki ve siyasi baskıların rolü aşikârdır. Ancak devletin dışında da bazı cemaatvarî organizasyon ve yapılar, siyasi hareketler de sivil toplum örgütlerinin gelişememesinde diğer bir etkendir. Emekli dernekleri üzerine 1990'larda İpek İncealtın tarafından hazırlanan bir yüksek lisans tezinde (İncealtın 1999: 1- 110) emekliler adına kurulan derneklerin birçoğunun o dönem içerisinde etkili bulunan sağ ve sol siyasi parti ve organizasyonların yan kuruluşu olduğu ve onlar tarafından kurdurulup yönlendirildiği tespitinde bulunulmaktadır.

Yine o yıllarda doktora dersi için "çevre dergileri" üzerine yapmayı düşündüğüm bir çalışma için gerçekleştirdiğim araştırmada elde ettiğim 11 çeşit çevre ile ilgili derginin sağ ve sol ideolojik hareketlerin o alanı da boş bırakmamak için çıkardıkları dergiler olduğunu görmüştüm. Bu çevre ile en fazla ilgili olanları da Tarım Bakanlığının çıkardığı 2 farklı dergiydi. Bu tarihlerden epey sonra Atlas, Turkuaz, Gezi vs. dergiler yayınlandı. Günümüzde bağımsız ve sadece kendi alanı içerisinde faaliyet gösteren bu tür dergilerin sayısı 100'ün üzerindedir.

Günümüze doğru gelindiğinde soğuk savaş yıllarının ideolojik hareketlerinin etkisi, örgütlerinin gücü ve heyecanlarının ortadan kalktığını ve insanların daha bireysel düşünmekte ve hareket etmekte olması sivil toplum örgütlerinin yapılarına da yansımaktadır. Doğrudan doğruya kendi kuruluşunun amacı doğrultusunda faaliyette bulunan kuruluşların sayısı ve ona ilişkin zihniyet de yerleşmektedir.

Türkiye'de Eğitim Alanındaki Gelişmeler

Ülkemizde okuma yazma oranlarının düşüklüğü cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren hâlledilmesi gereken ilk mesele olarak ele alınmıştır. Bu bakımdan ilk eğitimin mecburi kılınması ve devlet bütçesinin bu alana aktarılması söz konusu olmuştur. Askerde bugün de var olan ve Ali Okulları adı verilen sistemle okuma yazma öğretilen erlerin kendi köylerine eğitmen olarak gönderilmesi, Köy Enstitülerinin açılması ve daha sonra her köye yönelik okul yatırımlarının sürdürülmesi bu politikanın aşamalarıdır.

Cumhuriyetin ilk devir bürokratlarının okuma yazma alanındaki bu gayretlerinin altında çok haklı gerekçeler yatmaktaydı. Türkiye'nin hâlen en büyük aile şirketlerinden Koç grubunun kurucusu ve ülkemizin en zengin iş adamlarından merhum Vehbi Koç'un "İşte Hayatım" (Koç 1974: 33) adlı hatıratında okuma yazma bilmesinin sayesinde mecliste çalışması ve milletvekili ile bürokratlarla tanışmasından bahsetmektedir. İlk mecliste okuma yazma bilen memur sıkıntısı çekildiği gibi Ankara esnafı arasında da aynı sıkıntının var olduğu anlaşılmaktadır. Yine Şevket Süreyya Aydemir "Suyu Arayan Adam" (Aydemir 1979: 1- 487) adlı eserinde cephede erler arasında okuma yazma bilen asker sıkıntısı ve bunun meydana getirdiği güçlüklerden söz eder.

Mümtaz Turhan, "Maarifimizin Ana Davaları" (Turhan 1980: 199- 325) adlı eserinde devlet bütçesinin okuma yazmaya harcanmasını ciddi şekilde eleştirmekte ve bu meblağın yüksek öğretime aktarılması gerektiğini savunmaktadır. Mümtaz Turhan hem sınırlı kaynakların yüksek öğretime aktarılmasından, hem de okuma yazmanın köylerdeki insanımızın sağduyusuna verdiği zarardan söz etmekteydi.

Ülkemizde okuma yazma seferberliği bürokratların bu politikayı Batılılaşma ve modernleşme ve milletleşme sürecinin bir aracı olarak görmelerinden kaynaklanmaktaydı.

Ülkemizdeki okuma yazma oranlarındaki artışı İstatistik Kurumunun verilerinden takip edebiliriz. Ancak bu rakamların ülkemizdeki gerçek okuma oranlarını verdiği şüphelidir. Çünkü kırsal kesimlerde yakın zamanlara kadar köyde okuma yazma fazla işlerine yaramadığı için unutmuş oldukları bir vakıaydı.

Ülkemizde Osmanlı Devleti'nin tecrübesinin de bir neticesi olarak yatılı okullar oldukça revaçtaydı. Bilhassa şehir merkezlerinin dışında bu yola başvurulmuştu. Bu uygulama durağan yapıdan gelen öğrencileri alıp sıkı gözetim altında tutarak eğitim verme amacına yönelikti.

Ülkemizde İlk ve Orta Öğrenimin Sayısal Görünümü

Ülkemizde 1923-24 yıllarında ilkokul sayısı 4894, öğretmen sayısı 10238 ve öğrenci sayısı da 341.941'di. Bu rakamlara göre okul başına düşen öğretmen sayısı 2.09'dur ki bu durumda mevcut ilkokulların çoğunun çok küçük, bakımsız olduğu ve öğretmenlerin birkaç sınıfa birden ders verdikleri anlaşılmaktadır. 2007- 2008 yılları verilerine göre de toplam ilköğretim okulu sayısı 34.093, öğretmen sayısı 445.452 ve öğrenci sayısı da 10.870.034 şeklindedir (İstatistik Göstergeler-Statistical Indicators 1923–2007: 64- 65).

1923-24 yılında ülkemizde sadece 23 lise bulunmaktadır. Bu okullarda 513 öğretmen görev yapmaktaydı ve 241 öğrenci eğitim görmekteydi. 2007- 2008 yılları arasında lise sayısı 3830, öğretmen sayısı 88771'dir ve toplam 1.980.452 öğrenci bulunmaktadır (İstatistik Göstergeler- Statistical Indicators 1923–2007: 68- 69).

Mesleki ve teknik okullarda ise 1923- 1924 yıllarında 64 okul, 583 öğretmen ve 6547 öğrenci bulunmaktadır. Bu rakamlar 2007- 2008 rakamlarına göre 4450 okul, 88771 öğretmen ve 1.264.870 öğrenci şeklindedir (İstatistik Göstergeler- Statistical Indicators 1923–2007: 70- 71). Buna göre 2007- 08 yıllarında genel lise ve mesleki ve teknik okullardaki toplam öğrenci sayısı 3.245.322'dir.

Özel Dershaneler

Özel dershanelerin kuruluşu cumhuriyet öncesine dayanmaktadır. 1915 yılında özel dershaneler "Mekatib-i Hususiye Talimatnamesi"yle hukuki bir çerçeve içine alınmışlardı. (http://www.ozdebir.org.tr/TR/Icerik.ASP?ID=347). Ancak gelişmeleri üniversite seçme sınavlarına paralel bir seyir izledi. Bunun dışında özel dershaneler, orta öğretim sınavları, bilgisayar ve sürücü ehliyeti gibi alanlarda da faaliyet göstermektedir.

Günümüzde sayıları 4.000'i aşan dershaneler ülkemizin her şehir ve kasabasına uzanmaktadır. Dershanelerin yapı ve nitelikleri ile eğitim sistemi üzerindeki etkileri hususunda tartışmalar sürmektedir. Ancak ailelerin çocuklarını ücret ödeyerek bu kurumlara göndermeleri ile alttan gelen bir talep ve toplumsal değişmeye işaret etmekte oldukları da bir vakıadır.

Ülkemizde Yüksek Öğrenimin Sayısal Görünümü

Ülkemizde TÜİK rakamlarına göre 1923-24 yılında toplam 9 üniversite ve yüksek okul ile 307 öğretim elemanı ve toplam 2914 öğrenci bulunmaktaydı. 1950-51 yılında bu rakamlar 33 yüksek okul, 1496 öğretim elemanı ve 24815 öğrenci şeklindedir. 1960'lı yıllardan sonra yüksek okul ve öğrenci sayısında bariz bir artış göze batıyor. Buna göre 1966-67 'de 106 yüksek okul, 6200 öğretim elemanı ve 108632 öğrenci vardır. 2007-2008 yıllarında şöyledir: 1412 yüksek öğretim kurumu, 98766 öğretim elemanı ve 2.372.136 öğrencidir (İstatistik Göstergeler- Statistical Indicators 1923–2007: 72- 73).

Günümüzde ise ülkemizde 94'ü devlet, 45'i özel veya vakıf üniversiteleri olmak üzere toplam 139 üniversite bulunmaktadır. Bunların bir kısmı henüz kuruluş aşamasındadır (http://www.yok.gov.tr/content/view/532/lang,tr/).

Basılan kitap, Gazete ve Dergi Sayıları

TÜİK yıllara göre basılan kitap, gazete ve dergi sayılarını 1978 yılı ile başlatmaktadır. Bu rakamlara göre 1978 yılında ders ve yardımcı kitaplar hariç olmak üzere basılan kitap sayısı 5033'dür. 1990'da bu rakam 6586 ve 2007 yılında ise 15605'dir (İstatistik Göstergeler- Statistical Indicators 1923–2007: 83- 84).

Yine 1978 rakamlarına göre o yıl içinde yayınlanmakta olan gazete ve dergi sayısı toplam 2256'dır. 1990'da bu rakam 2614, 2000 yılında 2357 ve 2005'de ise 5653'dür (İstatistik Göstergeler- Statistical Indicators 1923–2007: 85).

Türkiye'nin Beyaz Eşya ve Teknoloji ile Tanışması

Türk toplumunun geniş kesimlerinin beyaz eşya ile tanışması 1970'li yıllardır. Eski evlerde gaz ocağında yemek pişirilir, kışın soba ve kuzinenin üzeri de bu işi görürdü. Tel dolap ve tek katlı evlerde soğutucu yerine çukurlar bulunurdu. Buzdolabı ve çamaşır makinesi bu tarihlerden itibaren yaygınlaştı. Önce şehirlerde, 1980'lerden sonra da köylerde yaygınlaştı. 1968 yılında faaliyete geçen siyah beyaz televizyon yayınlarının ardından televizyon önce kıraathanelere, daha sonra evlere ulaştı. Önceleri fiyatları çok pahalı olan beyaz eşyaların çeşitli marka ve kalitelerle ve yeni teknolojilerin gelişmesiyle ucuzlayarak her eve ve bütçeye uygun hâle geldi.

Sosyolojik çalışmaların çoğunda içinde bulunulan toplumsal tabakayı belirlemek üzere anketlerde sahip olunan eşyalarla ilgili bir soru yer almaktadır. Bu soruda televizyon, buzdolabı, müzik seti, video gibi beyaz eşyalar şıklarda sıralanır, böylece kişinin bu eşyalara sahip olmasından dolayı mensup olduğu toplumsal sınıf veya tabaka hakkında fikir yürütülürdü. Günümüzde bu soru akademik çalışmalar için ölçücülüğünü büyük ölçüde yitirmiş görünmektedir.

Ülkemizde Özel Otomobiller

Dünyada özel otomobiller Amerika'da Henry Ford'un 1913'de imal etmeye başladığı ve "T modell" adını verdiği hafif ve ucuz otomobille yaygınlaşmıştı. Batı Avrupa'nın gelişmiş refah toplumlarının dışında orta sınıfların özel otomobil sahibi

olmaları için daha uzun bir zaman geçmesi gerekti. Türkiye'de de belirli zengin ve bazı bürokratların dışında otomobil sahibi olmak 1960'lı yıllar için bile zordu. Türkiyenin ilk akla gelen büyük aile şirketlerinden olan Sabancı Holding'in sahiplerinden Sakıp Sabancı "İşte Hayatım" adlı hatıratında 1945 yılında Adana'da sadece 3 özel otomobil olduğundan, bunların birinin vali ve diğer ikisinin de Adananın en zengin gayrimüslim ailelerinden birine ait olduğundan ve kendilerinin de 1950 yılında özel otomobil sahibi olduklarından bahsetmektedir (Sabancı 1985: 49).

TÜİK'de Mart 2009 itibariyle ülkemizde 6.872. 598 özel otomobil olduğu ve yaklaşık 11 kişiye bir otomobil düştüğü belirtilmektedir. Günümüzün Adanasında ise 175. 756 otomobil bulunmaktadır ve 11.56 kişiye bir otomobil düşmektedir. Bu oran başkent olması dolayısıyla Ankara'da 5.27, Antalya'da 7 kişiye bir araba iken bu oranların en az olduğu iki ilden Şırnak'ta 133.56, Hakkari'de ise 100.85 kişiye bir otomobil şeklindedir (http://www.tumgazeteler.com/?a=5136679).

Otomobil ülkemizin sosyal ve kültürel değişme sürecinde kendisine has bir kültür veya kültürler yaratmıştır. Bu kültürler farklı sosyo-ekonomik, sınıf ve tabakalarda farklı şekillerde tezahür etmiştir.

Ülkemizin bürokratik mekanizması ve otoriter ve gösterişe dayanan kültürel yapısı "makam arabası" düşkünlüğünü ve bolluğunu yaratmıştır. Aynı kültürün yarattığı bir başka görünüş, farklı kesimlerdeki "jeep" sayısında kendisini gösterir. Yine "dolmuş" 1950'lerden itibaren şehrin ekonomik ve kültürel hayatında var olan ve daha çok orta ve alt toplumsal tabakalarla özdeşleştirilen bir kültür taşayıcısı olarak sembolleşmiştir. Dolmuşlar üzerlerine yazılan kısa ve toplumun belirli kesimlerinde karşılığı olan deyişlerle ve içerisinde arabesk veya Türk halk müziği parçalarının çalınması ile ünlenen bir dönemi yansıtmışlardır.

Ülkemizde otomobilin yaratmış olduğu kültürel ve sosyolojik yapı iktidar ve güç ilişkileri, cinsiyet ayrımcılığı, erkek kültürü gibi her an trafikte gözlenebilecek ve araştırılması gereken yoğun bir malzemeye sahiptir.

Türkiye'de Tatil Kültürü

Ülkemizde turizm dünyada olduğu gibi 1950'lerden itibaren canlandı. İç turizmin özendirilmesi ve deniz kıyılarına yönelik hareketlilik ise 1960'lardan sonra başladı. 1970'li yıllarda Turizm Bakanlığı tarafından finanse edilen tatil kredisi ile memur ve işçilerin tatile çıkması sağlanmış fakat daha sonra bazı aksaklıklar yüzünden bu uygulama yürürlükten kaldırılmıştı. 1990'lı yıllarda iç turizme yönelik

tanıtma faaliyetlerine ağırlık verildi (http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/ 409468.asp#storyContinues).

Ülkemizde tatil denildiğinde uzun yıllar sadece memur ve işçilerin yılda bir ay veya 20 günlük izinleri, öğretmenlerin ve öğrencilerin okulların yazın verdiği uzun ara akla geldi. Köylüler ve esnaflar ise zaten yıl boyu çalışırlardı. Memurlar ve öğrenciler de tatillerini ya memleketlerinde veya köylerinde baba ocağında geçirirlerdi. Ülkemizin üç tarafı denizlerle çevrili olduğu halde, uzun yıllar boyunca ve hatta sayıları hayli azalmış olmakla birlikte hâlen yüzme bilmeyen sahil köylülerine rastlamamız ihtimal dâhilindedir.

Günümüzde ise tatil denildiğinde birçok kişi deniz sahillerin ve denize girmeyi anlamaktadır. Bilhassa 1980'li yıllardan itibaren artan turizm yatırımlar ile sahil bölgelerine otel ve pansiyonlar inşa edilmiştir. Yine o yıllarda kooperatiflere sağlanan bazı hukuki kolaylıklar ve kredilerle gerçekleştirilen yazlıklar hızla artarak devam etmektedir.

Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan sayısal veriler göre Türkiye'de 546 bin 454 yazlık-mevsimlik konut bulunmaktadır (http://www.kusadasiweb.com/content/view/399/2/)

Günümüzde tatil kavramı sadece memur, işçi ve öğrenciler için değil toplumun tümü tarafından giderek aynı şeyleri ifade etme yolundadır. Artık tatil denildiğinde köy ve memleket ziyareti hemen akla gelmemektedir. Marmara, Ege ve sahillerden başlayarak İç Anadolu ve en son Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesi dâhil olmak üzere ülkemizin bütün bölgeleri belirli mevsimlerde sahillere akmaktadır. Tatil veya denize girme orta sınıf Türk vatandaşı için neredeyse olmazsa olmaz bir hâle gelmiştir. Sadece büyük şehirlerden değil, kasabalardan ve köylerden de sahil bölgelerine akın sürmektedir.

Sonuç

Ülkemiz 1923'ten itibaren büyük bir toplumsal ve kültürel değişme içindedir. Cumhuriyetin kurulması ile birlikte gerçekleştirilen devrimlerle birlikte zorunlu bir kültür değişmesi yaşamıştır. Bunun yanında bilhassa II. Dünya Savaşı'nın ardından çok partili sisteme geçiş ve hızlı kentleşme süreci ise serbest kültür değişmesinin hızlandığı yıllardır denilebilir.

1950 yılından itibaren Türkiyedeki fiziki hareketlilik ve toplumsal değişmenin hızı olağanüstü bir biçimde artmıştır. Batı Avrupa ülkelerinde birkaç

yüz yıl süren kentleşme ve sanayileşme süreci bizde yaklaşık 50 yıllık bir zaman dilimine sığmıştır.

1950'li yıllardan itibaren kırlardan kentlere ve 1985'lerden itibaren de kasaba ve küçük kentlerden metropollere doğru uzanan bir göç hareketi sürmektedir. Günümüzde İstanbul başta olmak üzere nüfusu 1 milyonu aşan metropoller hızla ülke nüfusunu emmektedirler. İstanbulun sadece ülke nüfusunun % 18'ini oluşturduğu göz önüne alınırsa bu hızlı kentleşme sürecinde kent sorunlarının daha da büyüyeceği tahmin edilmektedir.

Ülkemiz bu hızlı kentleşme sürecinde gerek ülkenin ekonomik ve toplumsal yapısında gerekse kişilerin hayat tarzlarında köklü değişmeler yaşanmıştır. Eğitim ve okullaşma ve uzmanlaşma artarken aile yapıları ve kadınların konumları değişmektedir.

1950'li yıllardan bugüne kadar devam eden çok partili sistem ve demokrasi macerası da ülkemizde sancılarla sürmektedir. Her geçen gün toplumun bütün katmanlarında demokrasi ve ona ilişkin davranış kalıpları yerleşmektedir. Bu durumun Türk siyasal sisteminde de yansıması kaçınılmazdır.

Kaynaklar

Aydemir, Ş. S. (1979). *Suyu arayan adam* (7. Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.

http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/409468.asp#storyContinues

http://www.ozdebir.org.tr/TR/Icerik.ASP?ID=347

http://report.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?adnksdb2=&report=turkiye_il_koy_sehir.RDF&p_kod=1&p_yil=2008&desformat=html&ENVID=adnksdb2Env

http://www.kusadasiweb.com/content/view/399/2/

http://www.tuik.gov.tr/yillik/Ist_gostergeler.pdf

http://tuik.gov.tr/PreTablo.do?tb_id=39&ust_id=11

http://www.tuik.gov.tr/yillik/Ist_gostergeler.pdf: 30

http://www.tumgazeteler.com/?a=5136679

http://www.yok.gov.tr/content/view/532/lang,tr/

İncealtın, İ. (1999). *Yaşlı kültürü ve emekli derneklerindeki yaşlıların sosyo-kültürel özellikleri.* Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

İstatistik Göstergeler- Statistical Indicators 1923–1990; (1991). Ankara: T.C Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü.

İstatistik Göstergeler – Statistical Indicators 1923 – 1998; (2000), TC Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara.

İstatistik Göstergeler- Statistical Indicators 1923–2007: (2008). Türkiye İstatistik Kurumu- Turkish Statistical Institute.

Kili, S., Gözübüyük, A. Ş. (1985). *Türk anayasa metinleri – senedi ittifaktan günümüze.* Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Kineşçi, E. (2001). *Popüler kültür ve Sezen Aksu müziği*. Yayımlanmamış lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.

Koç, V. (1974). *Hayat hikâyem* (2. Baskı). İstanbul.

Mardin, Ş. (1990). "Türk siyasasını açıklayabilecek bir anahtar: merkez- çevre ilişkileri". *Türkiye'de Toplum ve Siyaset- Makaleler 1*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Özer, İ. (2004). *Kentleşme kentlileşme ve kentsel değişme*. Bursa: Ekin Kitabevi.

Sabancı, S. (1985). *İşte hayatım*. İstanbul: Aksoy Matbaacılık AŞ.

Sağlam, S. (2005). Türkiye'de kentleşme sürecinde köylülüğün veya kırsallığın dönüşümü. *Türk Yurdu*, Sayı 217, Cilt 25, s. 57- 65, Ankara.

Türkiye İstatistik Yıllığı- Turkey's Statistical Yearbook 2008, Türkiye İstatistik Kurumu.

Shils, E. A. (1975). *Center and periphery: essays in macrosociology*. The University of Chicago Pres, S. 3-16.

Turhan, M.(1980). *Garplılaşmanın neresindeyiz*, Bütün Eserleri 1. İstanbul:Yağmur Yayınevi.

Türkiye İstatistik Yıllığı- Turkey's Statistical Yearbook 2008; (2009). Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu.

Ülgener, S.F. (1981). *İktisadi çözülmenin ahlak ve zihniyet dünyası*. İstanbul:Der Yayınları.

FİİLİ ÂLEMİN ÖLÇEĞİ

Dr. Kadir KOÇDEMİR*

Özet

Çalışma, küreselleşme kavramının, çeyrek asırdır kullanılmasına rağmen, ilmî analizler bakımından yetersizliğini göstererek, bunun yerine "fiilî âlemin ölçeği" kavramını teklif etmektedir. Fiilî âlem, insanların amorf bir kütlenin değil, içtimaî, bedenî ve ruhî ihtiyaçlarının karşılanmasında kültürel bir bütünlük ve farklılık gösteren bir yapının mensupları olarak, irtibat ve münasebetlerinin fiilen gerçekleştiği âlemdir. Tarih içinde fiilî âlemlerin sayısı azalmış ve ölçekleri büyümüştür. Avrupa'da bunun son safhası millî devletlerin kurulması süreci olmuştur. Yine Avrupa'da millî devlet ölçeğinin günün meselelerini çözme ve ihtiyaçları karşılamada bazı bakımlardan yetersiz hâle gelmesi, fiilî âlemin ölçeğinin tekrar büyümesini gerektirmiştir. Bir önceki safhayı tamamlamayan toplumlar bakımından bu durum ciddi riskler ihtiva etmektedir. Bunların tespiti için Mümtaz Turhan'ın ilmî yaklaşımı ve metodunun sürdürülmesi ve geliştirilmesi lâzımdır.

Anahtar Sözcükler: *Küreselleşme, fiilî âlemin ölçeği, kültür değişmeleri, millet, Avrupa Birliği, garplılaşma.*

---

* Merkez Valisi

"Kem Âlât ile Kemâlât Olmaz"

Küreselleşme, bilhassa son yirmi yıldır sıkça kullanılan bir kavramdır. Varlığına dair yaygın bir kabul mevcuttur. Ancak mahiyeti, tesirleri ve istikameti üzerinde henüz -çerçeve seviyesinde dahi- bir mutabakata varılmamıştır. Herkes mahareti ve imkânları nispetinde, şu ya da bu şekilde kavramı kullanmaktadır. Kavram bazen soyut, metafizik bir inanca dönüşüp, determinist projeksiyonlara gerekçe teşkil etmekte, bazen emperyalizmin yeni maskesi olarak nitelendirilip yeni tür bir muhafazakârlığın hedef tahtasına yerleştirilmektedir.

Meselenin vuzuha kavuşması ve kafa karışıklığının giderilmesi için merhum Mümtaz Turhan hocanın ilmî yaklaşımı ve metoduna ihtiyaç vardır. Onun "memleketin tenkit ruhu ve hürriyet imkânları nispetinde" (1994, s.122) kültür değişmeleri hakkındaki muazzam çalışmasında tatbik ettiği zihniyet, telâkki, mana, realite ve illiyet hususlarında temkinli, tedbirli, zahmetli fakat o derecede sağlam ve isabetli metodu bugün tekrar ele alınmayı ve geliştirilmeyi hak etmektedir. Çünkü 17. yüzyıldan bu yana, şekilde, satıhta yaşanan bütün değişimlere rağmen temel zafiyetimiz hep aynı kalmıştır. Aynı zamanda bir kültür değişimi süreci olan meseleler künhüne vakıf olma gayret ve zahmetine girmeden, nazariyatla vakit kaybetmeden, "Göç yolda düzülür" anlayışıyla, "hayranlık, korku ve aşağılık hisleri" ile (Turhan, 1994, s.176, 187) ele alınmaya devam etmektedir. Çoğu zaman birer mecburî "siyasî tedbir" biçiminde algılanıp formüle edilen değişimi yönlendirme çabaları, ilmî zeminden ve tutarlı bir vizyondan mahrum olduklarından başarısız kalmaktadır.

Hepimize sirayet eden çaresizlik ve can sıkıntısının bir sebebi de soruları belirleyenlerin kavramlarıyla düşünmekten kurtulamamaktır. Çünkü bu durum "…kültürde insicam, istikrar ve muvazenenin; fertlerdeyse iç huzur ve emniyetle birlikte bilhassa içtimaî davranışlarının istikamet ve cihetini tayin hassasının kaybedilmesine sebep olmaktadır" (Turhan, 1994, s.242). İsim vermek, isimleri bilmek insanoğluna bahşedilmiş en büyük özelliklerden birisidir. Hadiseleri ve olguları doğru isimlendirememek bu büyük nimetin sui istimali olduğu kadar, fert ve cemiyetin olması gereken durumun gerisinde kalmasının da başlıca sebebidir.

Burada önce küreselleşme ile ilgili mevcut durum ana hatlarıyla özetlenecek, daha sonra tarafımdan geliştirilen bir kavramın geçmişe ve günümüze uygulanmasıyla ilgili bir teşebbüste bulunulacaktır. Fiilî âlemin ölçeği kavramının, tarih î gelişimi izahta elverişli bir fonksiyon üstlenebileceği, keza günümüzü

anlamlandırma ve -determinizme düşmeden- gelecekle ilgili ihtimalleri değerlendirebilme imkânı verebileceği iddia edilecektir.

Mümtaz Turhan okumalarının cesaret verdiği bu teşebbüs muhtemelen cüretkâr bulunacaktır. Bu teşebbüsün ilâmı diye bir kenara atılıvermesi de mümkündür. Ancak ilmî gelişmenin başka bir yolu yoktur. Yanlışlanabilirlik bilimselliğin bir gereğidir. İlmî hakikatin bir özelliği de basit, herkes tarafından anlaşılabilen, tek cümleyle ifade edilebilen bir sonuca ulaşmasıdır. Tahlillere çok sayıda unsurun dâhil edilmesi bazen teşhisin sıhhatine halel getirebilir. [1]

Küreselleşme Kavramı ya da "Kuyuya Atılan Taş"

McLuhan'ın (1962) homojenleştirme süreçlerine vurgu yaparak kullandığı "global köy" tabiri küreselleşme ile ilgili çalışmalarda en eski referansı teşkil eder. Mekânın, mesafenin ve sınırların engelleyici özelliklerinin azalmasına, hatta zamanla anlamsız hâle gelmesine (Coğrafyanın Sonu, O'Brien, 1992) vurgu yapılır. Kavramın ilmî olarak ilk kullanımından (Levitt, 1983) itibaren çalışmaların iki kutba ayrıldığı söylenebilir.

Bunlardan ilki dünya çapında bir homojenleşme, tek tipleşme, aynılaşma ve buna intibak üzerinde durur (Friedman, 2000). Bu grupta küreselleşmeyi, kültürel değerleri ortadan kaldıran, dünyayı McDonaldlaştıran (Ritzer, 2006) ya da demokrasiyi sona erdiren (Guéhenno, 1998; Martin ve Schumann, 1996; Rodrik, 1997; Afheldt, 2003) negatif bir süreç olarak görenler çoğunluktadır. Sayıları az da olsa, küreselleşmeye demokrasiyi yaygınlaştıran (Diamond, 1993), refahı artıran (Krueger, 1990) olumlu bir süreç olarak bakanlar vardır.

Bunun karşısında yer alan kutup ise (Castells, 2003; Chomsky, 2000; Scholz, 2000 ve 2002; Harvey 2007; Lyotard 1982 ve 1999) küreselleşmeyi ileri seviyede bir farklılaşma, parçalanma ya da çözülme süreci olarak ele alır. Bunlara göre, küreselleşme henüz küresel bir süreç değildir. Aksine farklılığı, ayrışmayı körükleyerek bu zamana kadar sağlanabilen küreselliği ya da küresel ahengi ortadan kaldırmaktadır. Çok sayıda ilmî araştırma bunu teyit etmektedir. Mesela Dünya Bankası (Dollar ve Collier, 2002) yerküre üzerinde küreselleşme süreçlerinden etkilenen nüfusun 2 milyar civarında olduğunu belirtmektedir. Diğer çalışmalar

[1] Bir arkadaşım idrarda kan şikâyeti üzerine bir yıla yakın üst seviyede muayene ve tahlillerle uğraştı. Sebebin her gün kanı inceltmesi için aldığı bir hap olduğu, torbalarca tahlil evrakını bir tarafa atıp sanki ilk defa muayeneye ediyormuş gibi basit sorularla tekrar işe başlayan bir doktor tarafından tespit edilebildi.

(Hirst ve Thompson, 1999; Nuhn, 1997; Schamp, 1997; Altenburg, 2001; Enquete-Kommission, 2002; Zürn, 1998) sınır aşan irtibatların dünyanın üç bölgesinde (ABD, Batı Avrupa ve Japonya) yoğunlaştığını göstermektedir.

Süreç içinde aynılaşma, tek tipleşme ile beraber mahallî kültürlerin yeniden hayat bulması, başka bir ifade ile homojenleştirme ve farklılaştırma süreçlerinin eş zamanlı gerçekleşmesini ifade etmek için ortaya atılan glokalizasyon (küyerelleşme) kavramı (Robertson, 1992) tutunamamıştır. "Küresel düşün, mahallî ifa et." gibi fiyakalı formülasyonlar, popüler söylemde dikkat çekse de ilmî araştırmalar bakımından bir başlangıç noktası teşkil etmemektedir.

Kavramın mahiyeti hakkında belirsizlik devam etmektedir (Busch, 1999; Grande ve Risse, 2000; Mayntz, 2005; Kessler, 2007). Bunun sebeplerinden birisi de kavramın gelir dağılımının bozulmasından teröre, millî siyasetlerin başarısızlığından işsizliğe kadar çok farklı alanlardaki gelişmeleri izah ve mevcut durumu ya da talepleri meşrulaştırmak için kullanılmasıdır. Böylece, küreselleşme mesuliyetten kurtulmanın bir aracı hâline getirilmektedir. İlmî analizlere dayanmayan, duygusal ve ütopik bir yaklaşım hakimdir.

Hepsi birbirinden farklı mefhumlar olan küresellik, küreselleşme, küreselcilik ve anti-küreselcilik birbirine karıştırılmaktadır. Küreselleşmenin kendisi küresel bir süreç hüviyetini kazanamazken, anti-küreselcilik küresel denilebilecek bir yaygınlığa ulaşmıştır. Radikal sağcılardan radikal solculara, çevrecilerden sendikalara, kiliselerden kürtaj yanlılarına kadar farklı kesimlerin anti-küreselci tutumları bir menfi algılamaya yol açmaktadır.

Hülâsa, bir yanda yeni bir küresel sınıf niteliği kazanan, mesafe ve sınırları aşma imkânına sahip, "karşılaştırmalı üstünlükler"den azami derecede istifade eden küreselleşmeciler (kırkayaklar), diğer yanda aynı meydanları doldurup birbirine tamamen zıt talepleri dile getiren anti-küreselciler (kırkağızlar) sağlıklı bir tahlili engellemektedir (Koçdemir, 2002, 63-104).

Peki, işin hakikati nedir? Kessler'in (2009) doğrudan yabancı yatırımlar, dış ticaret, internet kullanıcıları, uluslar arası telefon trafiği, uluslar arası uçak yolcuları ve uluslar arası turistlerle ilgili verileri esas alarak yaptığı kapsamlı çalışma, küresel ölçekte sınır aşan münasebetlerin artışında homojenlikten asla söz edilemeyeceğini ortaya koymuştur. Aynı çalışma, gerek "modernleşen toplumlar" gerekse "üç bölge" ayrımlarının da geçersiz olduğunu göstermiştir. Üç bölgeden birinin merkezi kabul edilen Japonya pek çok bakımdan Güney Kore, Malezya, Yeni Zelanda ve Avustralya'nın çok gerisinde kalmaktadır. Refah ve siyasî hürriyetlerin seviyesinin

daha fazla açıklama gücü olduğunu gösteren araştırma, millî devletlerin analiz birimi olarak belirleyiciliğini ve önemini teyit etmiştir.

Fiilî Âlemin Ölçeği

Farklı pozisyonları ve iddiaları dışlamayacak bir tarif yapmak gerekirse, *küreselleşme sınır aşan beşerî faaliyet, irtibat ve münasebetlerin (interaction) yoğunluğunun artması ve coğrafi boyutunun büyümesi sürecidir*. O hâlde, bu sürecin bazılarının iddia ettiği gibi geçen yüzyılın sonlarında başladığını iddia etmek imkânsızdır. Bazı dönemlerde hızının arttığı ya da yavaşladığına, istikametinin değiştiğine, hatta geriye döndüğüne şahit olunsa da, bu süreç dünyanın muhtelif kısımlarında, çeşitli yoğunluk ve boyutlarda hep var olmuştur.

Sadece beşerî irtibat ve münasebetlerin yoğunluğu ile bunların gerçekleştiği coğrafi boyutu ele alan bu tarif ve onun işaret ettiği küreselleşme kavramının anlama ve açıklama kabiliyeti sınırlıdır. Çünkü görünenin tespitiyle iktifa etmekte, yoğunluğun artmasının ve ölçeğin büyümesinin tabi olduğu mekanizmaları ve sürecin aldığı farklı biçimlerin sebeplerini izah edecek operasyonel bir imkân sunamamaktadır. Beşerî irtibat ve münasebetleri ekonomik faaliyet, ticaret, turizm, iletişim gibi konularda fertlerin ya da tüzel kişiliklerin davranışlarına indirgemekte, buna imkân ve zemin sağlayan kültürel yapılanmaları ve tarihî tecrübeleri ihmal etmektedir. Esas önemlisi, beşerî irtibat ve münasebetler ile entegrasyon ilişkisini göz ardı etmektedir.

Kanaatimizce "fiilî âlemin ölçeğinin büyümesi" kavramı bu sakıncaları giderme potansiyeline sahiptir. Öncelikle fiilî âlemden ne anlaşıldığı izah edilmelidir: Fiilî âlem, fiilen irtibatta olunan, beşerî münasebetlerin gerçekleştiği âlemdir.

Tarihin başlangıcından bu yana insanlığın yaşadığı fiziki âlem tektir ve aşağı yukarı aynı kalmıştır. Buna mukabil, bu fiziki âlemin içinde çok sayıda fiilî âlem mevcut olmuştur. Kıtanın keşfine kadar, eski dünyadaki fiilî âlemlerin hiçbirinde Amerika mevcut değildi. Eski dünyanın birbirileriyle irtibat hâlindeki fiilî âlemleri de ölçek itibarıyla çok küçüktü. Aynı imparatorluk sınırları içinde çok sayıda fiilî âlem bulunuyordu. Buna aşağıda tekrar döneceğiz.

Fiilî âlemin hudutlarını, beşerî irtibat ve münasebetlerin erişebildiği mesafe değil, içinde yaşayanları amorf bir kütle olmaktan çıkarıp, onlara mensubiyet ve aidiyet duygusu verebilme gücünün kapsamı belirler. Başka bir ifadeyle lisan, din, sanat, örf ve âdetler, itiyatlar, an'ane, norm ve kıymet hükümleri, müşterek hatıralar,

tarih, zihniyet gibi kültüre ait unsurlar bakımından gerçekleştirilen ahengin (aynılığın değil!) mekândaki sınırları, fiilî âlemin de sınırlarıdır. Bu manasıyla fiilî âlem yekdiğerlerinden ayrılabilen, hudutları içinde kültürel bütünlüğü ve ahengi daimi kılacak entegrasyonu tesis etmiş bir bütünlüktür. Diğer yandan, fiilî âlemin ölçeği mensubu olan insanların tamamı için aynı mahiyet ve derecede olmak zorunda değildir. Bu sınırı gündem tespiti, irade oluşturma, karar alma ve icra mekanizmalarını şu ya da bu biçimde etkileyebilen, sevk ve idare edebilen, başka bir ifadeyle kültürün temsili fonksiyonunu üstlenenler belirler. Fiilî âlemin, -mahiyet ve derece farklarıyla birlikte- içinde yaşayanların ekserisi bakımından kabule mazhar olması onun tarihin akışında otonom bir unsur olarak kabulünün baş şartıdır. Bunun tezahürü, ortak bir geçmiş ve müşterek bir gelecek tasavvurunu ihtiva eden müşterek biz duygusunun âlemin mensuplarınca paylaşılıyor olmasıdır. Farklı fiilî âlemlerin mevcudiyetinin önemli bir sebebi de budur. Fiilî âlemin sınırlarını sadece maddî-fizikî imkânlar değil, aynı zamanda ve bazen daha belirleyici olmak üzere o âlem mensuplarını diğerlerinden ayıran "bedeni, içtimaî, ruhi ihtiyaçların tatmin tarzı" yani kültür belirler.

Şöyle müşahhaslaştırabiliriz: Beşerî irtibat ve münasebetleri yerküre üzerinde işaretleyebildiğimizi kabul edelim. Bunlardan bir kısmı insanların fiziki hareketleri olacaktır. Mesela, yerküre üzerindeki bugün bu salonda bir araya gelmeden önceki hareketlerimiz her birimiz için birer çizgi ile ifade edilseydi, salonda bulunanlar adetince çizgi, farklı desenler oluşturup bir noktada buluşmuş olacaklardı. Bu işlemi beşerî faaliyetin bütün türleri için (entelektüel irtibatlar, telefon görüşmeleri, kitle iletişim organlarının takibi, mal ve para hareketleri, bilginin dolaşımı, bayramlar, afetler…) yaptığımızda yer küre üzerinde belli bölgelerde çizgilerin yoğunlaştığı görülecektir. İşte bu çizgilerin oluşturduğu interaksiyon öbekleri muhtemel fiilî âlemlerin önemli işaretleri olacaktır.

Tarihe bakıldığında fiilî âlemin dinamik, sürekli değişen bir yapı arz ettiği görülür. Ulaşım ve iletişim başta olmak üzere teknolojik gelişmeler, tabiat hadiseleri, sosyal hareketler, tesadüfler, iktisadî faktörler, dinî anlayışlar, zihniyet değişimleri gibi sebepler fiilî âlemin kaderi üzerinde etkili olmuştur. Genel eğilim fiilî âlemlerin sayısının azalması ve ölçeklerinin büyümesi biçimindedir.

Mekânın ve zamanın beşerî münasebetler üzerindeki sınırlandırıcı etkilerini azaltan teknolojik gelişmeler, mal ve hizmetlerle insanları buluşturan ekonomik bütünlüklerin büyümesi, gümrük, oturma izni gibi hukuki şartların iyileştirilmesi fiilî âlemin büyümesi için tek başına yeterli değildir. Çünkü en iyi ve hiç maliyeti olmayan bir iletişim altyapısının (mesel telefon) mevcudiyeti bu yolla bir

münasebeti garanti etmez. Görüşme yapacaklarının başta lisan olmak üzere müşterek bir kültürel altyapısının ve birbirleriyle konuşacak konularının da olması gerekir. Keza, maddi şartlar mesafe ve sınırların beşerî münasebet bakımından engelleyici rolünü azaltsa, daha kolay, daha hızlı, daha ucuz, daha güvenli, daha rahat ve cazip hâle getirse dahi maddi olmayan hususlar (kültür, zihniyet, telâkki, yasal durum) bundan yararlanma derecesini ve imkânını belirleyebilir.

Beşerî münasebetlerin mesafe ve zamanla ilgili zahmet ve maliyetinin düşmesi bunlardan herkesin aynı derecede istifade edebileceği anlamına da gelmez. Uçağın icadı hatta uçuş ücretlerinin ucuzlaması herkesi aynı biçimde etkilemez. Teknolojik gelişmenin gerektirdiği bilgi ve maharet eşit dağılmamaktadır. İnternet bağlantısının kullanım imkânı, bilgisayar kullanma kapasitesi, okuma yazma kabiliyeti ve gerekli lisan hâkimiyetine bağlıdır.

Tarihi, fiilî âlemin ölçeğindeki değişmeler açısından okumak, anlamayı ve günümüzle ilgili tespitlerde bulunmayı kolaylaştıracaktır. Ölçekteki değişmeleri fark ve tespit etmek mümkündür. Zor olan değişmelerin sebepleri hakkında doğru değerlendirmeler yapabilmektir. Bu husustaki isabet derecesi, mevcut fiilî âlemimizin kaderi bakımından hayati önemi haizdir.

Yukarıda da belirtildiği gibi, fiilî âlemin ölçeği ile birlikte yaşamanın şartları ve biçimi arasında sıkı bir ilişki vardır. Muhakkak ki fiilî âlemin niteliği, başka bir ifadeyle cari kültürün mahiyeti de ihmal edilemeyecek, belirleyici bir unsurdur. Fakat gerek ölçekle nitelik arasında az çok tutarlı bir ilişkinin bulunması gerekse değişimin daha kolaylıkla ölçülebilmesine imkân sağlaması sebebiyle ölçek kavramına öncelik verilmesi gerektiği düşünülmektedir. Keza, ölçekteki değişimin sebebi aranırken ilk bakılacak hususlardan birisi fiilî âlemin niteliği olacaktır.

Mümtaz Turhan'ın ifadesiyle "… tarihin durmadan değişen prosesinde nisbeten daimî olanla muvakkat olanı; âlemşümul olanla tamamıyle mevziî olanı; iki veya daha çok hadise arasındaki münasebetlerde arızî olanla hakikaten illî olanı bilmek" yani "içtimaî ilimlerin en büyük derdini teşkil eden meseleyi…" (1994, s.28) çözebilmek için bunu yapmak, yani karmaşıklığı azaltmak gereklidir.

Nihayet, fiilî âlemin ölçeği kavramı piyasada dolaşan diğer isimlendirmelere kıyasla daha basit ve cazibesiz görünmektedir. Ancak onlardan farklı olarak, yanlış anlamaya müsait değildir. Kavramın konsepti net ve kapsayıcıdır.

Çeyrek asırdır kamuoyunu meşgul etmesine rağmen henüz ilmî bir kavram mertebesine yükselemeyen küreselleşme kavramının başarısızlığı, onun fiilî âlemin teke indiğini ve fiziki âlemle örtüştüğünü iddia etmesinden kaynaklanmaktadır.

Öngörülebilir bir gelecekte bunun mümkün olamayacağı tarihin en bariz hakikatlerinden biridir.

Fiilî Âlemin Ölçeğinin Büyümesi

Tarihin rahminde asırlarca evrilen gelişmelerin zorunlu kıldığı fiilî âlem ölçeği değişiklikleri sancılı, tahrip edici süreçlerle gerçekleşmiştir. Eski ölçeğin ihtiyaçlarını karşılayan sosyal, iktisadî, kültürel yapının bazı unsurları tamamıyla yok olmuş, bazıları yeni şartlara göre fonksiyon değişimine maruz kalmış, aynı zamanda yeni unsurlar hayatiyet bulmuştur.

Konuyu dağıtmamak için, temasta bulunduğumuz garp medeniyeti çerçevesinde kalırsak, denilebilir ki 17. yüzyılın ortalarından itibaren Batı'da fiilî âlemin ölçeği millî devletler seviyesine doğru büyümeye başlamıştır (Koçdemir, 2004). İletişim, ulaşım ve harp teknolojilerinde yaşanan gelişmelerin büyüttüğü ölçek, birlikte yaşamanın şartlarını da değiştirmiştir.

Tarihte ilk defa müstakil bir hukuki tüzel kişilik olarak ortaya çıkan modern devletler, bir yandan kendileri yeni sorumluluklar üstlenirken diğer yandan millet olma sürecindeki mensuplarına yeni yükümlülükler yüklemişlerdir. Özetle ifade etmek gerekirse, millî devletler, fiilî âlemin ölçeğinin büyümesine bağlı olarak (kent devletleri, imparatorluklar, feodalizm, monarşiler gibi) eski birlikte yaşama biçimlerinin artık çözemediği dört önemli meseleyi çözmüştür:

1. Refah: Ekonomik kalkınma ile gelir dağılımında adalet arasında rızayı sürekli kılacak bir dengenin tesisi.

2. Güvenlik: Ödüllendirme ve cezalandırma mekanizmalarının hesaplanabilir olduğu bir ortamın yaratılması ve muhafazası.

3. Kimlik: Aidiyet, entegrasyon, müşterek bir biz duygusu ve motivasyonun tesisi.

4. Meşruiyet: İrade oluşturma, karar alma ve icra süreçlerine demokratik katılımın sağlanması.

Süreç içinde pek çok küçük fiilî âlem parçalanarak, kültür değişmelerine tabi olmuş, kültürel alış-verişin ahenkli bir dengeye ulaştığı yeni ve daha büyük bir fiilî âlem oluşmuştur. Artık bu fiilî âlemin mensuplarının adı millettir. Birkaç misal verelim: Bugünkü millî dillerin pek çoğu 19. yüzyılda norma, standarda ve gramere kavuşmuş, hatta bir kısmı Balkan ülkelerinde olduğu gibi icat edilmiştir. İngiltere'de 14. yüzyıla kadar parlamentoda Fransızca konuşuluyordu ve 1731'e kadar hukuk dili

Fransızca idi. 1792'de Fransa'da yaşayan 27 milyon Fransızın sadece yüzde 12-13 kadarı düzgün Fransızca konuşabiliyordu.[2] 1861 yılında, İtalyan millî devletinin ilk parlamentosu Turin'de toplandığında hatipler Fransızca konuşuyordu. Realist bir tahminle 1861 yılında en fazla 600.000 kişi, yani İtalyan nüfusunun % 2,5'i İtalyanca biliyordu. Almanya'da 19. yüzyılın başlarına kadar bazen 250 kilometre içinde 4-5 defa gümrük ödemek gerekiyordu (Koçdemir, 2004, s.199-200, 217, 237).

Modern millî devlete giden süreçte başta devlet olmak üzere, çiftçiler, müteşebbisler, sanatçılar, edebiyatçılar, ilim ve fikir adamları, siyasetçiler velhasıl bütün toplum kesimleri birlikte yaşamanın optimum ölçeğinin oluşturulmasına katkıda bulundu. Neticede millî devletin üç klasik unsuru (ülke, millet ve kamu gücü) aynı fiilî âlemi teşkil etti. Çünkü yukarıda zikredilen dört temel vazife ancak bu şekilde çözülebiliyordu. Rasyonelleşme, sekülerleşme, demokratikleşme, bürokratikleşme, sanayileşme, merkezîleşme ve dâhilde iktisadi liberalleşme bu sürecin anahtar kavramları oldu. Tamamı için modernleşme kavramının da kullanıldığı bu süreçler, Avrupa'yı modern millî devletlerin kıtası yaptı. Yeni fiilî âlemlerin mensupları bakımından ise süreç milletleşme manasına geliyordu. Bu süreçlerin birer kader olmadığını, bilinçli projelerle sevk ve idare edildiğini belirtmeye lüzum yoktur.

19. asırdan 1970'li yıllara kadar bu husus pekişti. Süreç Avrupa dışı dünyaya da yayılmaya başladı. Ancak dünyanın diğer yerlerinde aynı şekilde neticelenmedi. Pek çok yerde başarısız oldu. Bunun sebeplerinden birisi, farklı tarihî geçmişe, zihniyetlere, telâkkilere sahip toplumların fiilî âlemin ölçeğini büyütmede kendi şartlarının gerektirdiği adımları atamaması, belki de henüz böyle bir kabiliyet ve kapasiteye sahip olmamasıydı. Diğer bir sebep, fiilî âlemin ölçeğinin büyütülmesi üzerinde durulmaksızın, yani milletleşmeyi anlamadan, millî devlet konstrüksiyonunun hayata geçirilmeye çalışılmasıydı.

İçtimai tarihte gelinen bu durum, uzun müddet "tarihin sonu" kabul edildi. Mümtaz Turhan da (ilim adamlığının verdiği temkini elden bırakmayarak) benzer kanaattedir (1994, 38): "Eğer bugün, kültürün bu ayırt edici vasfı olmasaydı ve o da,

---

[2] F. Brunot (Ed.), **Historie de la langue française et des patois**, Paris 1905, Cilt 9'dan naklen (Creveld, 1999, s.226) Şubat 1790'da çiftçiler silaha sarıldı. Bağımsızlık bildirisini yanlış anlamışlardı. Millî meclis üyesi *Abbé Grégoire* yanlış anlama sebeplerini araştırdı. Bildirgede kullanılan Paris'te konuşulan Fransızca Fransızların çoğuna yabancıydı. 83 vilayetten sadece 15'inde Fransızca konuşuluyordu. Geri kalan vilayetlerde Abbé'nin 30 tanesini tespit edebildiği, yabancı dil sayılması gereken diyalektler, *patois* geçerliydi. Bir Moskova'lının Paris'te ihtiyaç duyduğu gibi, çoğu yerde tercümana ihtiyaç vardı. Fransızların yaklaşık 6 milyonu Fransızca'yı hiç bilmiyor, bir o kadarı düzgün konuşamıyor, sadece 3 milyonu düzgün konuşabiliyordu.

medeniyet gibi içtimaî grupların en son merhalesini teşkil eden millet hududunu aşabilseydi, bütün insanlığı tek bir medeniyete sahip kılmak suretiyle bir camia hâlinde birleştirmek kolaylaşırdı." Bu mümkün değildir. "Çünkü kültür ve medeniyetçe müşterek, ahenkli, tabiî en büyük içtimaî bütün olmak üzere yalnız 'millet' dediğimiz topluluk vardır; bunun altında aynı vasıfların mühim bir kısmını haiz daha küçük gruplar bulmak mümkün ise de bunun üstünde aynı hususiyetle, aynı imkânları havi daha büyük bir içtimaî bütün tespit edilememiştir. Bundan daha büyük camialarda, meselâ imparatorluklarda, tâbi milletlerle hâkim millet arasında olsa olsa yalnız medeniyet iştiraki vardır; fakat kültür birliği yoktur. Hulâsa, medeniyet ve kültür birliğinin cari olduğu en büyük içtimaî varlık 'millet'tir ve öyle kalması da çok muhtemeldir." Her ne kadar kültür ve medeniyet ayrımıyla ilgili olanları zayıf ve zorlama görünse de, millet ve millî devletle ilgili görüşler 1980'lere kadar üzerinde umumî mutabakat bulunan hususlardı. Bugün de durum pek değişmemiştir.

1970'lerden itibaren Batı dünyasında millî devlet, birlikte yaşamayı temin eden optimum fiilî âlem ölçeği olma vasfını kaybetmeye başladı. Teknolojik gelişmeler, ekonominin rantabl olması için ihtiyaç duyduğu üretim yeri, girdi temini ve pazar ihtiyaçları, kitle iletişim araçlarının hitap ettiği âlemin büyümesi, iletişim ve ulaşım imkânlarının iyileşmesi… gibi sebepler fiilî âlemin ölçeğinin büyümesini gerektiriyordu. Çünkü zikredilen dört fonksiyon (bilhassa refah ve güvenlik) sadece millî devlet sınırları içinde çözülemez hâle gelmişti.[3] Böyle olduğu içindir ki, İkinci Cihan Harbinden sonra Almanya'nın bir daha Avrupa'nın başına bela olmaması için yapılan antlaşmalarla başlayan Avrupa Birliği süreci güvenlik ve ekonomi boyutuyla birlikte siyasi bir veçhe kazandı. Ancak bazılarının iddia ettiği gibi (Habermas, 1996; Guéhenno, 1998; Czempiel, 1990; Albrow, 1998; Strange, 1996; Sassen, 2008) asla millî devletin sonu gelmemişti (Koçdemir, 2004).

Fiilî âlemin ölçeğinin büyümesiyle ilgili (NAFTA, ASEAN gibi diğerlerine nispetle) en fazla mesafe kat eden bu oluşumla ilgili birkaç tespit yapmakta fayda var: AB süreci ölçeğin büyümesi sırasında karşılaşılan tipik meseleler ve çözüm yolları hususunda manidar ipuçları vermektedir. Süreç demokratik değil, bürokratik

---

[3] Sınırlar ekonomik olarak açılırken insanlar bakımından kapanmaktadır (Koçdemir, 2004). 2004 yılı için 225 Milyar dolarlık ticaretin gerçekleştiği, NAFTA kapsamındaki ABD-Meksika sınırındaki güvenlik meseleleri için 2007 yılında 1,3 milyarı duvar benzeri engellerin inşasında kullanılmak üzere 7,4 milyar dolar ayrılmıştır. 2008 için öngörülen miktar 10,4 milyar dolardır. Her yıl bir milyondan fazla insan sınırda tutuklanmakta ve geri gönderilmektedir. 2004 yılında 500 kadar insan illegal olarak sınırı geçmek isterken hayatını kaybetmiştir (Dittgen, 2009: 160). Aynı şey AB'nin dış sınırları bakımından da geçerlidir (Diez, 2006).

bir yapılanmayla yürütülmektedir. Yarım asır sonra bile Birlikle ilgili "demokratik açık" ve "demokratik meşruiyet zafiyeti" hemen herkesin kabul ettiği hususlardır. Öyle ki, Offe'ye göre "AB kendisine üyelik müracaatında bulunsa, demokratik kriterler sebebiyle, dosyasının kapağı bile açılmadan derhal reddedilirdi (1996, s.145)." Fiilî âlemin büyümesi esnasında yaşanan sancılar burada da geçerlidir. Birliğin düzenli olarak her yıl iki kere yaptırdığı saha araştırmalarına göre (EUROBAROMETER) üye ülkelerde insanların % 95 civarındaki büyük bir çoğunluğunun kendisini sadece ya da öncelikle milletinin mensubu hissetmektedir. Üstelik eğilim bu oranın artması yönündedir. Üye ülkelerin kamuoyu hâlâ millîdir. Avrupa kamuoyu tesis edilememiştir. Yeni fiilî âleme entegrasyonda (Schengen ve EURO'da görüldüğü gibi) farklı hızlar söz konusudur. Birliğin gelişmesiyle ilgili hususlar olumsuz tecrübelerin ardından halk oylamasına sunulmamaya çalışılmaktadır. Belki bu sebeple, birlik yapılanmasında millî devletlerin konumunu zayıflatacak bölgeler uygulamasına ağırlık verilmektedir. Ayakta kalamayacağına inanılan mahalli kültürler desteklenmektedir. Bir yandan bu kültürler milli kültürler tarafından tehdit ediliyormuş gibi gösterilirken, diğer yandan "farklılıklarda birlik" biçiminde tarif edilen Avrupalılık kültürünü destekleyen unsurlar olarak kabul edilmektedir. Ölçek büyümesinin zorunlu kıldığı kültür değişmeleri karşısında kabuğuna çekilme, maziye dönme durumu tabiî kabul edilip, bununla doğrudan mücadele ediliyormuş gibi bir görüntü verilmeyerek, muhtemel dirençlerin kırılması hedeflenmektedir.

Bütün bunlar millî devletler kurulurken yaşanan süreçlerle mahiyet itibarıyla paralellik göstermektedir. Hatta bugünleri sağlam mesnetlerle "yeni ortaçağ" diye isimlendirenler (Minc, 1995; Reinhard, 2000, s.26; Koçdemir, 2002, s.55-62) vardır.

Avrupa Birliği ile ilgili değerlendirmelerde gözden kaçırılan bir husus da neticede Birliğin, tıpkı millî devlette olduğu gibi, mülkî (territoryal) temelde bir politik birim olduğudur. Dâhilî sınırlar gevşetilirken, haricî sınırlar oluşturulmuştur. Birlik içi sınırlar da tamamen kaybolmuş değildir. İşsizlik oranlarından ekonomik büyümeye kadar pek çok gösterge ülkeler arasında büyük farklılıklar göstermektedir. Kamuoyunun ölçeği nüfusun büyük çoğunluğu için hâlâ millî devlettir. Millî devletler otonomi kaybına uğramıştır, ancak millî devletlerin hükümranlık haklarında bir azalmadan söz etmek mümkün değildir. Süreç millî devletlere rağmen değil, bizzat onlar tarafından bilinçli biçimde yürütülmektedir. Sınırlar hukuki, ideolojik, sosyal-psikolojik, askerî ve ekonomik fonksiyonlarını ifaya devam etmektedir. Dittgen'in ifadesiyle "Bu paradoks gelişme, millî devleti zayıflattığından daha fazla güçlendirmektedir (2009, s.170)."

Demirperdenin yıkılmasından sonra Batı kendi ihtiyaçlarından kaynaklanan bu süreci evrensel bir kanunmuş gibi Batı dışı dünyaya da empoze etmeye başladı. Bununla hem başta enerji olmak üzere ihtiyaçlarını karşılama imkânını bulmayı hem de henüz böylesi bir değişim için gerekli şartları haiz olmayan toplumların bağımlılığını sürekli kılmayı hedefliyordu. Askerî, ekonomik, siyasî ve kültürel gücünün yanında, kendisinin yaptığı bir şeyi istemenin verdiği sözde meşruiyet elini güçlendiriyordu! Millî devletler oluşması sürecinde de benzer talep ve zorlamalar muhatap toplumların münevverleri tarafından, "bunlar orada var ve orası bizden iyi durumda" gibi sathî değerlendirmelerle birer kurtuluş reçetesi olarak görülmüştü. Sonucun ne olduğunu görmek için bizim Garplılaşma tecrübemize bakmak yeterlidir.

Mümtaz Turhan'ın Türkiye'deki kültür değişmeleri bağlamında gösterdiği gibi, empoze kültür değişmeleri mevcut kültür unsurlarının, yani "bedenî, içtimaî ve ruhî ihtiyaçların tatmininde rol oynayan vasıtaların" (1994, s.41) tahribine, diğer kültür unsurlarının ise intibak ettirilememesine yol açar. "Unutma, öğrenme veya yeniden öğrenme ameliyesi"ni (1994, s.238) gerektiren bu süreç, hele günümüzde olduğu gibi çok kısa bir zamanda gerçekleştirilme baskısıyla karşı karşıya ise sonuç hüsran olur. Söz konusu cemiyet zatiyetini, niteliğini kaybedip, irade ortaya koyamaz hâle gelir.

Sonuç

Küreselleşme kavramının bu zamana kadar iktibas ettiği menfi tedailerden ve muhtemel yanlış anlamalardan kurtulmak kolay değildir. İlmî ve operasyonel olmayan bu ütopik kavramın bir yana atılmasının herhangi bir mahzurunun olmayacağı değerlendirilmektedir.

Kanaatimizce, "fiilî âlemin ölçeği" isabetli analizlere imkân verme kabiliyetine sahip bir kavramdır. Beşerî münasebetlerin coğrafi izdüşümlerinin, bunların zaman içinde nasıl bir seyir takip ettiklerinin, bu değişikliklerin sebeplerinin ve muhtemel etkilerinin ortaya konması faydalı sonuçlara götürecektir.

Bizim hikâyemize kabaca bir bakışın şunları ifadeye imkân verdiği düşünülmektedir: Mümtaz Turhan'ın ruhî körlük dediği ihtişamın verdiği göz kamaşması ve diğer maddî ve tarihî sebeplerle, uzun müddet tecrit olduğumuz dünyanın hakikatleri ile harp meydanlarındaki hezimetlerle yüz yüze geldik. Algılama ve anlama hataları, kültür değişmelerinin tabiî özellikleriyle birleşince maalesef yaklaşık üç asırdır başarısız bir Garplılaşma macerası yaşadık.

İmparatorluk içinde yaşayan insanların fiilî âlemini günün şartlarına uygun biçimde büyütemediğimiz için küçüldük.

Cumhuriyetle, bu tecrübeden alınması gereken dersleri (tam olarak değilse bile, istikamet itibarıyla) hayata geçirmek istedik. Elde kalan vatan parçası içindeki halkı "esası ve eşkâli ile" değiştirmeyi, modern manada milletleşme sürecine tabi tutmayı hedefledik. Maalesef, başarılı olduğumuzu, Türkiye'yi nüfusunun tamamına yakınının müşterek fiilî âlemi hâline getirdiğimizi, "biz" diyen herkesin nüfusun tamamını kast etmesini sağladığımızı söylemek mümkün değildir.

Onun için, adına ne dersek diyelim, yaşanan sürecin sadece etkileriyle meşgul olmak yerine, fiilî âlemin ölçeğinin büyümesi gerçeğini kabul edip, bunun şartlarını ve mekanizmalarını önce tespit daha sonra da tesis etmeye koyulmalıyız. Unutulmamalı ki, birden fazla olguyu aynı anda müşahede edebiliriz. Ancak bu, olgular arasındaki illiyet bağını da anladığımız manasına gelmez. Bugün yaşanan sürecin düğün, bayram, kandil, komşuluk, evlenme yaşı, boşanma, meslek, hayat tasarımları, aile bağları, doğum oranları, çocukluk, değerler ve normlar vb. üzerindeki etkilerini, hatta bunun tarihî gelişimini tespit etmek muhakkak ki önemlidir. Ancak bunlarla ilgili illiyet bağları isabetle ortaya konulamazsa, sonuç sızlanma ve şikâyetten başka bir şey olmayacaktır. Bu yapılmadığı takdirde, farklı tarihî süreçlerin ürünü olan fiilî âlemlerle temas, geçen asırlar içinde oluşan tahribatın da etkisiyle bu zamana kadar iyi kötü varlığını devam ettire geldiğimiz fiilî âlemimizin önce amorf bir unsur haline gelmesine daha sonra da yok olmasına sebep olabilir. Tarih bunun misalleriyle doludur. Kabul etmek gerekir ki millî kültürümüz hibrid kültür (Young, 1994: 18-28), ya da "asrî Babil" olma yolunda epey mesafe kat etmiştir. Harp meydanları, bedeli ağır da olsa hakikatle yüzleşmeyi kolaylaştıran mekânlardı. Oysa bugün sanal gündemler bunu oldukça müşkül hâle getirmiştir.

Yapılacak ilk iş modern millî devlet olma ve milletleşme sürecini tamamlamaktır. Bunun için, başta Batı olmak üzere mevcut tecrübelerin iyi tahlil edilmesi, uygulanabilirliklerinin araştırılması elzemdir. Fakat bu yetmez. Aynı zamanda, asırlar içinde oluşturduğumuz fiilî âleme niteliğini veren, başka yerlerden yapılacak aktarmalarla asla tatmin edilemeyecek ihtiyaçları karşılayan unsurların tespit edilmesi ve günün şartlarında fonksiyonlarını devam ettirmelerinin sağlanması gerekir. Avrupa liberal düşüncesinin beyinlerinden Dahrendorf'un Batı toplumları için bile normal mekanizmalarla telafi edilemeyecek sakıncaları bulunduğunu söylediği (2000) küreselleşme sürecinin, tarihî gelişmenin geride kalan bir

safhasının gereklerini dahi henüz yerine getirememiş bir toplum için muhtemel sonuçları çok daha ağır olacaktır.

Tarih, en azından orta vadede fiilî âlemlerin büyümesi sürecinin devam edeceğini göstermektedir. Bugünün Türkiye'si muhtemelen yakın gelecekteki fiilî âlemin optimum ölçeğinden daha küçüktür. Buna hazırlanmanın yolu, onu bugün içinde yaşayanlar ve gelecek nesiller için müşterek fiilî âlem yapabilmekten geçer.

Kaynaklar

Afheldt, Horst. (2003). *Wirtschaft, die arm macht. Vom Sozialstaat zur gespaltenen Gesellschaft*. München: Kunstmann.

Albrow, Martin. (1998). *Abschied vom Nationalstaat. Staat und Gesellschaft im Globalen Zeitalter*, Frankfurt a. Main: Suhrkamp.

Altenburg, Tilman. (2001). Ausländische Direktinvestitionen und technologische Lernprozesse in Entwicklungsländern. *Geographische Rundschau*, 53 (7/8), 10-15.

Busch, Andreas. (1999). Die Globalisierungsdebatte: Ein einführender Überblick über Ansätze und Daten. In: Busch, Andreas & Thomas Plümper (Eds.), *Nationaler Staat und Internationale Wirtschaft: Anmerkungen zum Thema Globalisierung* (p.13-40). Baden-Baden: Nomos.

Castells, Manuel. (2003). The Rise of the Fourth World. In: Held, David & Anthony McGrew (Eds.), *The Global Transformations Reader. An Introduction to the Globalization Debate* (p.430-439). Oxford: Blackwell.

Chomsky, Noam. (2000). *Profit Over People. Neoliberalismus und globale Weltordnung*. Hamburg: Europa.

Creveld, Martin v. (1999). *Aufstieg und Untergang des Staates*, München: Gerling-Akademie-Verlag.

Czempiel, Ernst-Otto. (1990). Konturen einer Gesellschaftswelt. Die neue Architektur der internationalen Politik. *Merkur*, 44 (10/11), 835-851.

Dahrendorf, Ralf, (2000). İmkânsız Vazife: Hürriyet, Tesanüt ve Refah (Çev. K. Koçdemir). *Liberal Düşünce*, 5 (18 Bahar 2000), 60-78 (1998).

Diamond, Larry. (1993). The Globalisation of Democracy. In: Slater, Robert O./ Barry M. Schmitz and Steven R. Orr (Eds.), *Global Transformation and the Third World* (p.31-69). Boulder: Lynne Rienner.

Diez, Thomas. (2006). The Paradoxes of Europe's Borders. *Comparative European Politics*, 4, 235-252.

Dittgen, Herbert. (2009). Globalisierung und die Grenzen des Nationalstaats, in: Johannes Kessler · Christian Steiner (Eds.) *Facetten der Globalisierung - Zwischen Ökonomie, Politik und Kultur* (p.160-171). Wiesbaden: VS Verlag.

Dollar, David and Paul Collier (Eds.). (2002). *Globalization, Growth, and Poverty: Building an Inclusive World Economy*. New York: The World Bank Press.

Enquete-Kommission. (2002). *Schlussbericht der Enquete-Kommission des Deutschen Bundestages: Globalisierung der Weltwirtschaft . Herausforderungen und Antworten*. Drucksache 14/9200, 12.06.2002.

EUROBAROMETER, (1-71 (2, 5-9 hariç)) Web: http://ec.europa.eu/public_opinion/standard_en.htm 01 Ekim 2009'de alınmıştır.

Friedmann, Thomas. (2000). *Globalisierung Verstehen: Zwischen Marktplatz und Weltmarkt*. München: Econ.

Grande, Edgar & Thomas Risse. (2000). Bridging the Gap. Konzeptionelle Anforderungen an die politikwissenschaftliche Analyse von Globalisierungsprozessen. *Zeitschrift für Internationale Beziehungen*, 7 (2), 235-266.

Guéhenno, Jean-Marie. (1998). *Demokrasinin Sonu*. Ankara: Dost

Habermas, Jürgen. (1996). Der europäische Nationalstaat . Zu Vergangenheit und Zukunft von Souveränität und Staatsbürgerschaft. In: Habermas, Jürgen (Ed.): *Die Einbeziehung des Anderen. Studien zur politischen Theorie* (p.128.153). Frankfurt a. Main: Suhrkamp.

Harvey, David. (2007). *Räume der Neoliberalisierung. Zur Theorie der ungleichen Entwicklung*. Hamburg: VSA.

Held, David/ Anthony McGrew/David Goldblatt and Jonathan Perraton. (1999*). Global Transformations: Politics, Economics and Culture*. Stanford: Stanford University Press.

Hirst, Paul and Grahame Thompson (1999). *Globalization in Question*. Cambridge: Polity Press.

Kessler, Johannes. (2007). Globalisierung oder Integration. Korrespondenzprobleme bei der empirischen Erfassung von Globalisierungsprozessen. *TranState*

Working Papers, 53, Sonderforschungsbereich 597, Staatlichkeit im Wandel. Bremen: Universität Bremen.

Kessler, Johannes. (2009). Der Mythos vom globalen Dorf: Zur räumlichen Differenzierung des Globalisierungsniveaus. In: Kessler, Johannes and Christian Steiner (Eds.) *Facetten der Globalisierung - Zwischen Ökonomie, Politik und Kultur* (p.28-79). Wiesbaden: VS Verlag.

Kessler, Johannes. (2009). Zur konsistenten Messung komplexer Makrophänomene. Das Beispiel Globalisierung. In: Schnapp, Kai-Uwe/ Nathalie Behnke and Joachim Behnke (Eds.) *Datenwelten. Datenerhebung und Datenbestände in der Politikwissenschaft* (p.351-372). Baden-Baden: Nomos.

Koçdemir, Kadir. (2002). *Küreselleşme. Koordinatları Okumak.* İstanbul: Ötüken.

Koçdemir, Kadir. (2004). *Millî Devlet ve Küreselleşme. Anlamı Değişen Sınırlar.* İstanbul: Ötüken.

Krueger, Anne O. (1990). Government Failures in Development. *The Journal of Economic Perspectives*, 4 (3), 9-23.

Levitt, Theodore. (1983). The Globalization of Markets. *Harvard Business Review*, 61 (3), 92-102.

Lyotard, Jean-François. (1982). Was ist Postmodern? *Tumult*, 30 (4), 131-142.

Lyotard, Jean-François. (1999). *Das postmoderne Wissen. Ein Bericht*. Wien: Passagen.

Martin, Hans-Peter and Harald Schumann. (1996). *Die Globalisierungsfalle: Der Angriff auf Demokratie und Wohlstand*. Hamburg: Rowohlt.

Mayntz, Renate. (2005). Embedded Theorizing: Perspectives on Globalization and Global Governance. *MPIfG Discussion Paper*, 05/14. Köln: Max-Planck-Institut für Gesellschaftsforschung.

McLuhan, Marshall. (1962). *The Gutenberg Galaxy. The Making of Typographic Man*. Toronto: University of Toronto Press.

Minc, Alain. (1995). *Yeni Ortaçağ*. Ankara: İmge.

Nuhn, Helmut. (1997). Globalisierung und Regionalisierung im Weltwirtschaftsraum. *Geographische Rundschau*, 49 (3), 136-143.

O'Brien, Richard. (1992). *Global Financial Integration: The End of Geography*. London: Council on Foreign Relations.

Offe, Claus. (1996). "Bewährungsproben- Über einige Beweislasten bei der Vertedigung der liberalen Demokratie", In: Weidenfeld, Werner (Ed.) *Die Demokratie am Wendepunkt. Die Demokratische Frage als Projekt des 21. Jahrhunderts* (p.144-157). Berlin: Siedler.

Osterhammel, Jürgen and Niels P. Petersson. (2003). *Geschichte der Globalisierung – Dimensionen, Prozesse, Epochen*. München: Beck.

Reinhard, Wolfgang. (2000). *Geschichte der Staatsgewalt. Eine vergleichende Verfassungsgeschichte Europas von den Anfängen bis zur Gegenwart* (2. Auflage). München: Beck

Ritzer, George. (2006). *Die McDonaldisierung der Gesellschaft*. Konstanz: Universität Verlag Konstanz.

Robertson, Ronald. (1992). *Globalization. Social Theory and Global Culture*. London: Sage.

Rodrik, Dani. (1997). *Has Globalization Gone too Far?* Washington: Institute for International Economics.

Sassen, Saskia. (2008). *Das Paradox des Nationalen*, Frankfurt a. Main: Suhrkamp.

Schamp, Eike. (1997). Industrie im Zeitalter der Globalisierung. *Geographie Heute*, 18 (155), 2-7.

Scholz, Fred. (2000). Perspektiven des Südens im Zeitalter der Globalisierung. *Geographische Zeitschrift*, 88 (1), 1-20.

Scholz, Fred. (2002). Die Theorie der Fragmentierenden Entwicklung, *Geographische Rundschau*, 54 (10), 6-11.

Strange, Susan. (1996) *The Retreat of the State. The Diffusion of Power in the World Economy*. Cambridge: Cambridge University Press.

Turhan, Mümtaz. (1980) *Garplılaşmanın Neresindeyiz,* Bütün Eserleri 1, İstanbul: Yağmur.

Turhan, Mümtaz. (1994) *Kültür Değişmeleri. Sosyal Psikolojik Bakımdan Bir Tetkik*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

Young, Robert J.C. (1994) *Colonial Desire: Hybridity in Theory, Culture and Race.* London: Routledge Chapman & Hall.

Zürn, Michael. (1998) *Regieren Jenseits des Nationalstaates*. Frankfurt a. Main: Suhrkamp.

3 Kasım 2009 Salı

V. OTURUM

10:00-12:00

ÜNİVERSİTE

(Gazi Konser Salonu)

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Hasan BACANLI, Gazi Üniversitesi

Avrupa ve Amerika'ya Öğrenci Gönderme ve Yurt Dışından Öğrenci Kabulü: Mezuniyet Sonrası İzleme ve Yönetimi

Doç. Dr. Galip YÜKSEL, Gazi Üniversitesi

Mümtaz Turhan'dan Günümüze Üniversite Problemi: Mevcut Durum ve Öneriler

Doç. Dr. Suna BAŞAK, Gazi Üniversitesi

Ortaçağ ve Bilimsel Zihniyet

Doç. Dr. Ramazan ACUN, Hacettepe Üniversitesi

Mümtaz Turhan ve Kültürel Okur-Yazarlık

Yrd. Doç. Dr. M. Kayahan ÖZGÜL, Gazi Üniversitesi

AVRUPA VE AMERİKA'YA ÖĞRENCİ GÖNDERME VE YURT DIŞINDAN ÖĞRENCİ KABULÜ: MEZUNİYET SONRASI İZLEME VE YÖNETİMİ

Doç. Dr. Galip YÜKSEL[*]

Özet

Bu çalışmanın amacı, yurt dışına öğrenci gönderme ile yurt dışından yabancı uyruklu öğrenci kabulü süreçlerinden yararlanmış kişilerin mezun izleme ve yönetim süreçlerine ilişkin görüşlerini ortaya çıkartmaktır. Çalışmada resmî bursluluk statüsü ile yurt dışı eğitimini tamamlayıp Türkiye'ye dönen öğrenciler ile Türkiye'de eğitim almış olan yabancı uyruklu öğrencilerin mezun izleme süreçlerine ilişkin görüşleri araştırılmaktadır. Araştırma betimsel bir araştırma olup, araştırmada nitel yaklaşıma dayalı olan görüşme tekniği kullanılmıştır. Bunun yanında uygulamaları düzenleyen mevzuat incelenmiştir. Araştırmada on yedi (15 Erkek, 2 Kadın) kişi ile görüşme yapılmıştır. Bunların on üçü, resmî bursluluk statüsü ile yurt dışında doktora eğitimlerini tamamlayıp Türkiye'ye dönen ve Gazi Üniversitesinde çalışan kişilerdir. Yabancı uyruklu öğrencilerin ise biri yüksek lisans diğerleri lisans mezunudur. Yurt dışı eğitimini tamamlayıp Türkiye'ye dönen öğrencilerden elde edilen bulgular mezuniyet sonrası izleme çalışması olarak değerlendirilebilecek sistemli çalışmaların olmadığını göstermektedir. Öte yandan yabancı uyruklu öğrencilere yönelik sistemli bir mezun izleme modelinin olmamasına rağmen, mezunlarla ilişkilerin sürdürüldüğüne dair bazı uygulamaların olduğu ortaya çıkmıştır. Yurt dışı eğitim sürecinden yararlanmış kişilere ve Türkiye'de eğitim almış yabancı uyruklu öğrencilere yönelik "Mezun İzleme ve Yönetimi" modelinin oluşturulması önerilmektedir. Bunun yanı sıra yurt dışından dönen öğrencilerin atama ve yerleştirilmesinde açık, anlaşılır ve performansa dayalı kuralların belirlenmesi; bu kişilere uzman oldukları alanlardaki emek ve girişimlerinin sonuçlarından yararlanma izni veren olanakların tanınması ve yabancı uyruklu öğrencilerle iletişimin çok boyutlu ve ülkeye artı değer katacak şekilde planlanması gerekmektedir.

Anahtar Sözcükler: *Yurtdışı öğrenim, yabancı uyruklu öğrenci, lisansüstü çalışmalar, Avrupa, Amerika*

---

[*] Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü

Bilgi, ülkenin gelişmesinde önemli rol oynar. Bilgi ve ekonomi arasında bir ilişki olduğu yeni bir fikir değildir. "Bilgi"yi kimler üretiyor? Bilgiyi üretenler üniversitelerde, araştırma kurumlarında ve özel sektörün ARGE birimlerinde yer alan insanlardır. Bilgi toplumunun omurgasını bilgi üreticileri oluşturmaktadır. Bursalı'ya göre (2009, s.94) bilgi üreticileri, bilgi toplumunun "*en yaratıcı kesimi*"dir. Bilgi üreticilerinin belirleyici gücü, ürettikleri nesnenin doğasından kaynaklanmaktadır. Doğal olarak ülkeler bilgi üreticilerine sahip olmak istemektedir. Bunun için de çeşitli politikalar geliştirilmektedir. Eğitim sürecinde iyileştirme yapmak, yabancı ülkelere öğrenci göndermek, yabancı ülkelerden bilim insanlarını getirmek bu politikalardan bazılarıdır.

Türkiye de bilgi üreticilerine sahip olmak istemektedir. Cumhuriyet'in kuruluş döneminde Türkiye'nin içinde bulunduğu durumu hızlı bir biçimde iyileştirmek için çeşitli çözüm önerileri üretilmiştir. Bunlardan biri yurt dışına öğrenci gönderme politikasıdır. Yurt dışına öğrenci gönderilen ülkeler arasında başlangıçta Batı Avrupa ülkeleri daha sonraları ise ABD önemli bir yere sahiptir.

Türkiye yurt dışına öğrenci göndermenin yanında yurt dışından öğrenci kabul eden bir ülke konumundadır. Yurt dışından öğrenci kabulü de yurt dışına öğrenci gönderme uygulamaları kadar önemlidir.

Bu çalışmada, yurt dışına öğrenci gönderme ile yurt dışından yabancı uyruklu öğrenci kabulü süreçlerinden yararlanmış kişilerin (bilgi üreticilerinin) mezun izleme ve yönetim süreçlerine ilişkin görüşleri incelenmektedir.

Yurt dışına öğrenci gönderme uygulamaları

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi uygulaması aslında Tanzimat'tan itibaren başlayan bir süreçtir. Özellikle teknik alanlarda Avrupa biliminin sonuçlarını ülkeye taşımak için birtakım insanların Avrupa'ya gönderilmesi, Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinden itibaren süregelen bir uygulamadır. Cumhuriyet'ten önceki uygulamaların sistemleştiğini söylemek ileri bir savdır. Ancak söz konusu süreçte şu ya da bu olanakla Avrupa'da öğrenim görerek Türkiye'ye dönenlerin, uzmanlık alanlarında verdikleri hizmetlerin yanı sıra, ulusalcılığa, bağımsızlığa, özgürlüklere, güzel sanatlara, eğitime araladıkları aydınlıklar azımsanamaz (Şarman, 2008).

Atatürk, 1922'de Bursa'da yaptığı konuşmasının eğitimle ilgili kısmında şunları söylemektedir: "*En mühim ve feyizli vazifelerimiz maarif işleridir. Maarif işlerinde behemehâl muzaffer olmak lazımdır.*" (Sayılı, 1990). Atatürk'ün bu

düşüncesi kendisi ve Cumhuriyet'in ilk Millî Eğitim Bakanları tarafından benimsenmiş ve uygulamaya geçirilmiştir.

Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte, devrim yolunda ilerlemek, toplumu uyandırıp gönendirmek için düşüncede, teknikte ve sanatta iyi yetişmiş aydınlara, sanatçılara, fen adamlarına önceki döneme oranla daha çok gereksinim duyulması doğaldır. Cumhuriyet dönemi modernizasyonunda temel araç olarak eğitim görülmüştür. Diğer bir deyişle, eğitim toplumsal dönüşümün nedeni olarak görülmüştür. Bu görüşe göre, eğitim sisteminde yapılan herhangi bir düzeltme ya da köklü bir yenilik, toplumsal, siyasi veya ekonomik kurumların da değişmesini sağlamaktadır. Bu tercih, gerekçeleri olan bir tercihti. Çünkü Türkiye'deki üniversiteler Batı'daki örneklerine oranla gerideydi. Bilimsel çalışmalar Batı'nın ileri gitmesini sağlayan çalışmalarla karşılaştırıldığında yetersizdi. Üniversitenin yetiştirdiği gençler, çağdaş bilimin ve tekniğin gerektirdiği düzeyden uzaktı. Bunun sonucu olarak Batı ile aramızdaki mesafe Batı'nın lehine açılmıştır. Batı dışında dünyanın geri kalanı pek de ileri gitmemiştir. Öksüz'e göre (2007) bunun nedeni; "Batı'nın ileri gitmesiydi". Batı dışındaki dünyanın geri kalanının pek de geri gitmediği, dengesizliğin, Batı'nın ileri gitmesinden kaynaklandığı belirtilmektedir. Bizim eksiğimiz, onlar ilerlerken yerimizde saymamızdır. Diğer bir deyişle "geri gittik" bir göz aldanmasıdır.

Cumhuriyet'in kuruluş döneminde "yerimizde sayma" durumunu hızlı bir biçimde gidermek için çeşitli çözüm önerileri üretildi. Bunlardan biri yurt dışına öğrenci gönderme politikasıdır. 18 Ağustos 1923 tarihli hükümet programında bu uygulama şu sözlerle tarif edilmiştir: "*Halkın talim ve terbiyesi için gece dersleri ve çırak mektepleri tahsis olunacak, halk lisanı ile halkın ihtiyacına muvafık milli güzidelerin yetiştirilmesi için istidat ve kabiliyeti tebarüz eden ve ailesinin kudret-i maliyesi müsaid olmayan gençler orta ve yüksek mekteplerde suret-i mahsusada himaye ve muavenete mahzar olacakları gibi ihtisas peyda etmeleri için Avrupa'daki irfan mekteplerine gönderileceklerdir*."

1923 hükümet programında yer verildiği gibi, Atatürk'ün bu konuda başta Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) olmak üzere devlet kurumlarına verdiği talimat üzerine bilim, sanat, teknik ve siyaset alanlarında yetiştirilmek üzere yetenekli öğrencilerin Avrupa'ya gönderilmesi süreci başladı (Şarman, 2008). MEB, yurt dışına gönderilecek öğrencileri seçmek amacıyla "*Avrupa Konkuru"* adı verilen sınavlar düzenleme kararı alarak, 1924'ün Ekim ayında Cumhuriyet'in birinci yıldönümü kutlama programı çerçevesinde de ilk sınavı açtı. Sınav sonuçlarına göre yirmi iki kişiden oluşan ilk grup Almanya ve Fransa'da öğrenim görme şansını yakaladı.

Avrupa'ya öğrenci gönderme uygulaması ilk grubun ardından hızla sürdürüldü. Yetersiz kaynaklara rağmen bütçeden ödenek ayrılarak devlet hesabına, fen bilimlerinden siyasal-sosyal bilimlere, güzel sanatlardan arkeolojiye kadar birçok alanda öğrenci yurt dışına gönderildi. 1928–1945 yılları arasında Almanya, Fransa, Belçika, İsviçre ve İngiltere'ye yılda ortalama yüz yirmi öğrenci gitti.

Şarman'a göre (2008) Avrupa'ya gönderilen öğrenci isimlerine bakılırsa, Türkiye'nin bütün entelektüel kaymağı aşağı yukarı bu uygulamayla örtüşmektedir. Türkiye'den yurt dışına öğrenci gönderme uygulamaları hakkında çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalarda yurt dışına öğrenci gönderme uygulamaları, Cumhuriyet öncesi (Şişman, 2004) ve Cumhuriyet dönemi (Şarman, 2008) olmak üzere ele alınmıştır. Söz konusu çalışmalarda, yurt dışına öğrenci göndermenin yasal temelleri incelenmekte, kimlerin bu süreçten yararlandığı, hangi ülkelere gönderildikleri gibi boyutlar ele alıp incelenmektedir. Bu konuda Şarman'ın *Türk Promethe'ler: Cumhuriyet'in Öğrencileri Avrupa'da (1925-1945)* kitabı örnek olarak verilebilir.

Şarman'a göre (2008); yurt dışına öğrenci gönderme konusunda Atatürk'ten sonra en çok emeği geçen ve Türk Millî Eğitimi'ne damgasını vuran kişi Millî Eğitim Bakanı Mustafa Necati'dir. Mustafa Necati, Mecliste yaptığı bir konuşmada: "*Bizim için Avrupa'ya geniş nispette talebe göndermek ve gelenlerden azami nispette istifade etmek hayati bir zarurettir. Gönderdiğimiz talebenin, hakkıyla istifade etmesi için en kati tedbirleri aldık. Gittikleri müesseseleri idare edenlerle daima muhabere ve münasebette bulunarak, talebemizin oradaki mesaisini yakından takip ediyoruz…*" demiştir.

İlk grupta bulunan yirmi iki kişiden ikisi Almanya, diğerleri Fransa ve Belçika'ya gönderildiler.[1] Atatürk yurt dışına gidecek öğrencilere çektiği telgrafta şöyle diyordu: **"*Sizi birer kıvılcım olarak gönderiyorum. Volkan olup dönmelisiniz.*"**

1929 yılında, "*Ecnebi Memleketlere Gönderilecek Talebe Hakkında Kanun–1416*"[2] çıkartıldı. Bu Kanun; devlet dairelerinin, valiliklerin, belediyelerin, ticaret odalarının, Sümerbank, MTA gibi iktisadi devlet kurumlarının, Harp Okulları ile askerî kurumların Avrupa'ya öğrenci gönderme kurallarını belirliyordu.

---

[1] İlk grupta Mahmut Cuda, Muhittin Sebati, Refik Ekipman, Ulvi Cemal Erkin, Cezmi Rıfkı, Cemil Sena Ongun, Naci Ecer, Vildan Aşir Savaşır, Burhan Toprak, Ekrem Zeki Ün, Osman Horasanlı, Necip Fazıl Kısakürek, Sadi Irmak, Suad Hayri Ürgüplü, Cevad Dereli, Şeref Akdik, Ali Münip Karsan, Namdar Rahmi ve Necmi Bey gibi isimler yer alıyordu.

[2] 1416 sayılı "Ecnebi Memleketlere Gönderilecek Talebe Hakkında Kanun" 1929.

Öğrenci gönderecek kurumlar göndermek istedikleri öğrencilerin sayısını, öğrenim durumunu, göndermek istedikleri ülkeyi ve alacağı eğitimi her yılın, nisan ayına kadar MEB'e bildiriyordu. MEB de o yıl yabancı ülkelere gönderilecek öğrencilerle ilgili bilgileri gazeteler aracılığıyla duyuruyordu.

Avrupa sınavını kazanan ve gönderilmeleri kararlaştırılan öğrencilerden, söz konusu Kanun gereğince, dönüşlerinde yapacakları zorunlu hizmetle ilgili MEB tarafından bir taahhütname alınıyor ve bu taahhütnamelerin onaylı birer örneği de ilgili makama veriliyordu.

Avrupa'ya gönderilen öğrenciler, hastalık ve herhangi bir olağanüstü hâl dışında öğrenim planında gösterilen sürede eğitimlerini tamamlayamazlarsa geri çağırılıyordu. MEB, yurt dışında eğitimini sürdüren öğrencileri düzenli şekilde denetliyor ve bu denetim göreviyle ilgili o ülkede en fazla dört millî eğitim müfettişinden oluşan bir heyet bulunduruyordu. Öğrenci müfettişleri, önemli bir neden görürse öğrencinin bulunduğu şehir ya da okulu ziyaret edip rapor verebiliyordu. Bu kapsam içine, ailelerinin isteğine bağlı olarak, kendi paralarıyla yurt dışına giden öğrenciler de giriyordu. Kendi hesabına giden öğrencilerden ulusal haysiyeti kıracak şekilde hareket ettikleri müfettişler tarafında belirlenenler; ailelerine, öğrenim gördüğü ülkenin büyükelçiliğine ve MEB'e bildiriliyordu (Şarman, 2008).

Türkiye'nin yurt dışına öğrenci gönderme uygulamaları Millî Eğitim Bakanlığı tarafından uzun yıllar boyunca sürdürülmüş, daha sonraları başka kuruluşlar da (YÖK, TÜBİTAK ve TÜBA) bu uygulamaya katılmıştır.[3] Yurt dışına öğrenci gönderme uygulamaları yapan kurumlar bu uygulamaları kendi yasal çerçeveler içerisinde yapmaktadır.[4]

---

[3] 1987-2004 yılları arasında YÖK tarafından 3745 öğrenci yurt dışı doktora eğitimine gönderilmiştir. YÖK tarafından bu sürede yurt dışına gönderilen öğrencilerin 2132'si; 1994-2005 yıllarında MEB tarafından yurt dışına gönderilen 1755 öğrenciden ise 357'si doktora eğitimini tamamlayarak yurda dönmüştür. Ayrıca, TÜBİTAK tarafından 1986-2001 yılları arasında NATO-A1 bursiyeri olarak 384 öğrenci yurt dışına gönderilmiştir.
1990'lı yıllarda TÜBİTAK'ın doğa ve mühendislik bilimlerinde, Türkiye Bilimler Akademisi'nin sosyal bilimlerde başlattığı yurt içi-yurt dışı bütünleştirilmiş doktora bursu programları (BDBP) doktora çalışmalarını ülkemizde sürdüren öğrencilere çalışmalarının belirli bir bölümünü yurt dışındaki bir üniversitede ya da araştırma kuruluşunda yürütme olanağını sağlamaktadır. Bu program çerçevesinde 1995-2005 yılları arasında TÜBİTAK tarafından yürütülen programda 238, Akademi tarafından yürütülen programda 157 öğrenci bütünleştirilmiş doktora eğitimi görmüş, bunlardan sırasıyla 178 ve 116 öğrenci eğitimlerini tamamlamıştır (TUBA, 2006).

[4] MEB, 1416 sayılı kanun; YÖK, 2547 değişik 33. maddesi; TUBİTAK, NATO – A1 ve Yurtiçi-Yurtdışı Bütünleştirilmiş Doktora Bursu (BDBP); TUBA, Yurtiçi-Yurtdışı Bütünleştirilmiş Doktora Bursu (BDBP-Sosyal Bilimler)

Cumhuriyet öncesi başlayan ve Cumhuriyet sonrası artarak devam eden yurt dışına öğrenci gönderme uygulamaları çeşitli ortamlarda ele alınıp tartışılmaktadır. Cumhuriyet'in kuruluş aşamasında önemli görülen bu uygulama, kalkınma planlarında[5] da yerini almıştır. Yurt dışına öğrenci göndermenin "öğrenci seçme" boyutu ele alınıp incelenebilir. Aynı uygulamanın, öğrenci gönderilecek "alan" ve öğrenci gönderilecek "üniversite" boyutları da ele alınıp incelenebilir. Kuşkusuz sağlıklı çözüme, bu boyutların tümünün birlikte ele alınmasıyla ulaşılabilir.

Bu çalışma, yurt dışına öğrenci gönderme uygulamalarının mezuniyet sonrası izleme ve yönetimi boyutları ile sınırlı tutulmuştur.

Ortaç (2005); "Yurt dışından başarı ile dönen bilim insanları ne yapıyorlar?" sorusu ile konunun önemine işaret etmektedir. Yurt dışına giden öğrencilerin kimi YÖK, kimi Millî Eğitim Bakanlığı kimi de TÜBİTAK bursları ile gönderildi. İyi niyetle başlayan bu projeler maalesef birbirinden kopuk bir şekilde başladı ve şimdi sonuçlarının da aynı şekilde koordinesiz olduğu görülmektedir. Ortaç'a (2005) göre asıl sorunu doktorasını tamamlayıp yurda dönen başarılı bilim insanları yaşadılar ve yaşıyorlar. Yurda dönen genç bilimciler, adına gönderildikleri üniversitelere gittiler. Şimdilik çoğu kadro alamamıştır. Kimi yurt dışına geri dönme planı yapıyor, kimisi de üniversitelerde Arş. Gör veya Yrd. Doç. Dr. kadrosunda ders veriyor. Bazıları da karşılıklı önyargılardan dolayı intibak sağlayamamış durumdadır. Yurt dışında iyi eğitim alarak dönen bu insanlardan, doğru yer ve imkân tanınmadığı için ne ülke olarak yararlanılabiliyor ne de onlar kendilerini ortaya koyabiliyorlar. Maalesef çok dinamik ve taze bilgi ile gelen ve gelecek vadeden bu gençler, kapasitelerini kullanabilecek ortam bulamadılar. Kendisi de resmî bursluluk statüsünden yararlanan Ortaç (2005) "MEB, DPT, YÖK veya TÜBİTAK koordineli olarak bugüne kadar kaç kişiyi doktora yapmak üzere yurt dışına gönderdi? Bu kişiler hangi alanlarda gönderildi? Bu iş için yurt dışına ne kadar para kaynak aktarıldı? Yurt dışından dönen gençlerden kaçı bilimsel proje ve yayın üretmiştir?" sorularını sormakta ve bazılarına gözlemlerine dayanarak cevap vermektedir.

Ortaç'a göre (2005) Türkiye'nin önemli ekonomik kaynak ayırarak yurt dışında yüksek eğitim yaptırdığı ciddi derecede potansiyel sahibi bilim insanları şu anda dağınık, eli kolu bağlı olarak beklemektedir. Bu gençleri bir araya getirecek bir koordinasyon bulunmamaktadır. Bundan dolayı söz konusu kişilerden yeterli derecede verim alınamamaktadır. Bir organizasyonla bu insanlar belirli merkezlerde

---

[5] Devlet Plânlama Teşkilatı (DPT). Kalkınma Plânları (1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8,9), Ankara.

toplanarak biz merkezli çalışan iyi yöneticiler ile uzun vadeli projeler üzerinde çalışılabilir ve bu, Türkiye'de bilimin gelişmesi için önemli ufuklar yaratabilir. Aksi takdirde iyi niyetle yurt dışında eğitimler tamamlanır, Türkiye'ye dönülür; fakat bir süre sonra başta ekonomik kaygılar olmak üzere kadro beklentisi, vb. nedenlerle bu kişilerden bazıları yurt dışına geri döner, bazıları da sisteme uymaya çalışır.

Mümtaz Turhan bu tür sorunların olabileceğini önceden öngörmüş ve Batı'ya en kabiliyetli ve zeki öğrencilerin gönderilmesi suretiyle yetişecek kadroların çalışacakları araştırma enstitüleri kurulmasını önermiştir (Turhan, 1961; Turhan, 2006). Ona göre yurt dışı eğitimini tamamlayan doktoralı insanlar belirli araştırma merkezlerinde toplanarak uzun vadeli projeler üzerinde çalışabilir ve bu, Türkiye'de bilimin gelişmesi için önemli ufuklar yaratabilir.

2009 yılı için yurt dışında öğrenim gören resmî burslu Türk öğrenci sayısı 1.129, özel öğrenci sayısı ise 24.026'dır (MEB, 2009). 1929-2009 yılları arasında 10.321 kişiye yurt dışında Devlet Bursu ile öğrenim görme imkânı verilmiştir[6] (MEB, Yükseköğretim Genel Müdürlüğü, 2009).Türkiye'den yurt dışına öğrenim amacıyla giden öğrenciler resmî bursluluk statüsünün dışında farklı kaynaklardan burs temin ederek yurt dışında eğitim hakkı kazanmaktadır (Fulbright Programı, sivil toplum kuruluş bursları vb.) Bu çalışmaya, resmî bursluluk dışında yurtdışına giden öğrenciler dâhil edilmemiştir.

Özetle söylemek gerekirse, Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte devrim yolunda ilerlemek, toplumu uyandırıp gönendirmek için düşüncede, teknikte ve sanatta iyi yetişmiş aydınlara, sanatçılara, fen adamlarına önceki döneme oranla daha çok gereksinim duyulması sonucu başlatılan yurt dışına öğrenci gönderme uygulamaları devam etmektedir. Yurt dışına öğrenci gönderme süreci iyi yönetilemediğinde hem Türk eğitim sistemi, hem Türk ekonomisi hem de genel olarak Türk toplumu olumsuz etkilenebilir.

Kaynakların etkili kullanımı için mezun izleme önemli bir araç olarak görülebilir. Mezunları izleme hizmetleri ile çeşitli üniversite, fakülte, araştırma enstitülülerine ve diğer kurumlara mecburi hizmeti yerine getirmek amacıyla atanmış kişilerin bulundukları ortamlardaki uyum durumları, performansları hakkında sürekli veri edinmek mümkündür. İzleme hizmeti olmadan eğitim sürecinden yararlanan öğrencilerin uyumları ve performansları hakkında fazla bir şey söylenemez.

---

[6] MEB Yükseköğretim Genel Müdürlüğünden Genel Müdür Yard. Sn. Selahattin Şahin ile yapılan görüşme (23 Ekim 2009). Ankara.

21. yüzyılda değişen eğitim anlayışının gereği olarak, mezuniyet sonrası izleme ve yönetimi önemli konular arasında yer almaktadır. İzleme hizmetleri, uygulamanın ne ölçüde etkili olduğu, uygulamanın yeterli ve yetersiz yanları hakkında değerlendirmeye dönük bilgiler sağlar. Mezun izleme hizmetleri ile öğrencilerin genel olarak eğitim hizmetlerinden ne ölçüde yararlandıkları ortaya konulabilir. Bu hizmetlerle, yurt dışına öğrenci gönderme uygulamalarının etkililiği, dönüş sonrası karşılaşılan sorunlar tespit edilebilir.

Yurt dışından öğrenci kabul uygulamaları

Yabancı uyruklu öğrenci kabulü ülkeler için önem kazanmaktadır. 2009 yılında 2,9 milyon öğrenci ülkesi dışında öğrenim görmektedir. Bu sayının yıllara göre artarak değişeceği tahmin edilmektedir. Örneğin; 2025 yılında sekiz milyon olacağı öngörülmektedir (The Institute of International Education, 2009).

Yurt dışından öğrenci kabul eden ülkeler arasında ABD (%32), İngiltere (%13), Avustralya ve Kanada gibi ülkeler ilk sırada yer almaktadır. ABD'de toplam 623.805 yabancı uyruklu öğrenci vardır. IMF'nin yayımladığı çalışma raporunda toplam yabancı öğrenci oranının paylaşımına ilişkin şekil aşağıda verilmektedir.

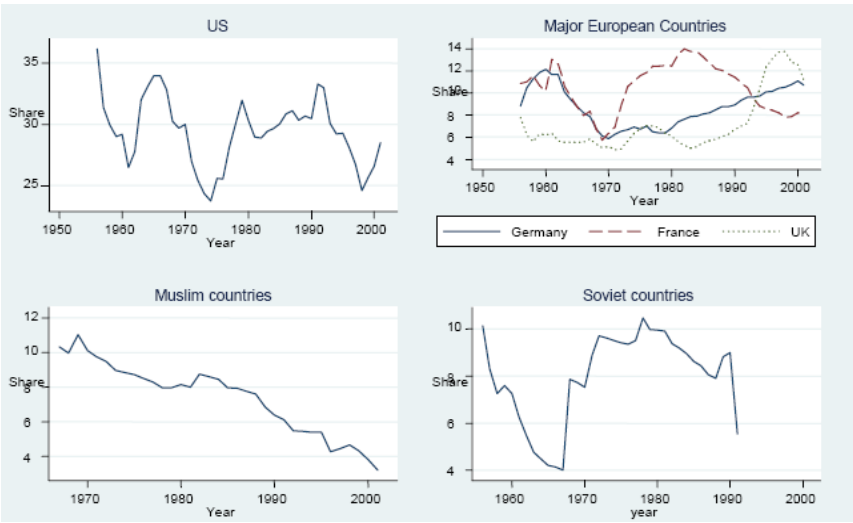

Şekil 1

Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Ülkeler Arasındaki Dağılımı

Kaynak: Spilimbergo, 2007.

Şekilde görüldüğü gibi yabancı uyruklu öğrenci yoğunluğunun ABD ve bazı AB ülkelerinde olduğu anlaşılmaktadır.

2007–2008 Eğitim Öğretim Yılında 21.360 yabancı uyruklu öğrenci Türkiye'de eğitim almaktadır. Türkiye'de, Türk Cumhuriyetleri, Türk ve Akraba Toplulukları, Balkan ülkeleri olmak üzere yüz yirmi üç ülkeden yabancı uyruklu öğrenci eğitim almaktadır (MEB, 2009). Yabancı uyruklu öğrencilerin Türkiye'de eğitim almalarını sağlayan çeşitli uygulamalar bulunmaktadır. Bunlardan biri "Büyük Öğrenci Projesi"dir.

Büyük Öğrenci Projesi: 1992–1993 Eğitim Öğretim Yılından itibaren, ilgili ülkelerle yapılan ikili anlaşma ya da protokoller çerçevesinde "Büyük Öğrenci Projesi" kapsamında, Türk Cumhuriyetleri'nden devlet bursu sağlanarak 10.000 öğrenci getirme projesi uygulamaya konulmuştur. Başlangıç aşamasında, 10.000 öğrencinin 7.000'inin yükseköğrenim, 3.000'inin de orta öğretim için getirilmesi hedeflenmiştir. Bunun yanında yurt dışından öğrenci kabulü uygulamaları Türk Cumhuriyetleri, Türk ve Akraba Toplulukları ile sınırlı değildir.

Büyük öğrenci projesinin dışında, Türkiye'de eğitimlerine ya da araştırmalarına devam eden yabancı ülke vatandaşlarına yönelik burs ve destekler de verilmektedir. Doktorasını Türkiye'de yapacak üstün başarılı yabancı ülke vatandaşı öğrenciler, Yabancı Uyruklular İçin Doktora Burs Programı; doktora sırası ve doktora sonrası araştırmacılar ise Yabancı Uyruklular İçin Araştırma Burs Programı kapsamında desteklenmektedir.

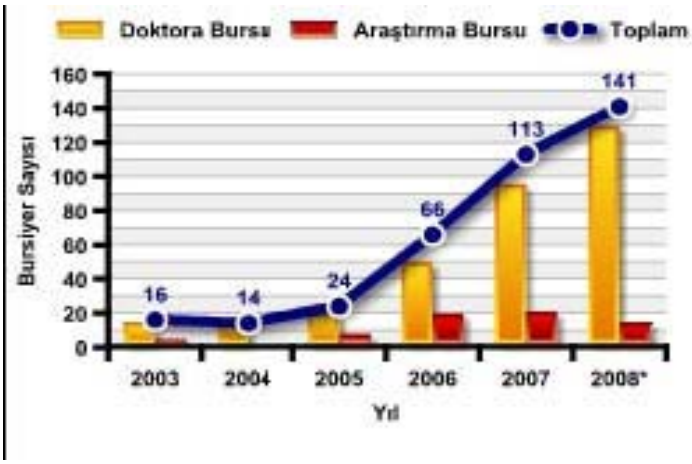

Şekil 2

2003-2008 Yılları Arasında Toplam Yabancı Uyruklu Doktora ve Doktora Sonrası Bursiyer Sayılarının Yıllara Göre Dağılımı

Kaynak: Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu18. Toplantı raporu, 2008

Yabancı Uyruklular Doktora Burs Programı kapsamında, 2003 yılı içerisinde sadece 3 farklı ülkeden 13 kişi desteklenirken, 2007 yılı içerisinde 19 farklı ülkeden 45 kişi desteklenmiştir. 31.10.2008 itibarıyla bursları devam eden 128 yabancı uyruklu doktora bursiyeri ve 13 yabancı uyruklu araştırmacı bulunmaktadır. Toplam yabancı uyruklu doktora ve doktora sonrası bursiyer sayılarının yıllara göre dağılımı Şekil 2'de verilmektedir.

Türkiye'deki yabancı uyruklu öğrenci sayısı yıllara göre değişmesine rağmen toplam öğrenci sayısının %1'in altındadır. Yabancı uyruklu öğrenciler çeşitli şekillerde Türkiye'ye gelebilmektedir. Sınavla gelen öğrenciler[7], İslam Kalkınma Bankası destekli öğrenciler, değişim programları (Socrates/Erasmus gibi) çerçevesinde gelen öğrenciler gibi.

Yabancı uyruklu öğrencilerin öğrenim görmek üzere Türkiye'ye gelişleri, öğretim kurumlarına kabulleri, ilgili kurum ve kuruluşların ve yabancı uyruklu öğrencilerin yükümlülükleri ile ilgili esasları düzenleyen 2922 sayılı kanun

[7] Yabancı Uyruklu Öğrenci Sınavı (YÖS)

bulunmaktadır.[8] Aynı Kanunda öğretim kurumları; yabancı uyruklu öğrencilerin öğrenimlerini başarılı bir şekilde sürdürebilmeleri için gerekli tedbirleri almak, rehberlik hizmeti sağlamak, kurumlarındaki yabancı uyruklu öğrencilerle ilgili bilgileri toplamak, öğrencilerin durumlarını izlemek, Millî Eğitim Bakanlığı'na ve gerektiğinde diğer ilgili mercilere bilgi vermekle yükümlüdürler." ifadesi bulunmakta, ancak mezuniyet sonrası izleme ve yönetimi konusuna ilişkin bir ifade yer almamaktadır.

Yükseköğretim Kurulu'nun *"Mezun Öğrenci İzleme Projesi"* oluşturulması için ilgili Devlet Bakanlığı'na ve Başbakanlık Tanıtma Fonu Başkanlığı'na bir yazı ile başvurduğu Kavak ve Baskan (2001) tarafından belirtilmektedir. Ancak söz konusu uygulamayla ilgili somut adım görülmemektedir. Projenin amacı; mezun olan öğrencilerle ilişkileri sürdürmek olarak belirlenmiş, bu amaçla Yükseköğretim Kurulu'nda bir büro oluşturulması hedeflenmiştir. Proje kapsamında mezunlara, çeşitli kamu kurum ve kuruluşları ile özel yayınların gönderilmesi, yılbaşlarında takvim, kalem, anahtarlık vb. hediyelikler hazırlanması ve Türkiye'yi tanıtıcı video film ve kasetler gönderilmesi planlanmıştır.

Yukarıda sözü edildiği gibi 21. yüzyılda değişen eğitim anlayışının gereği olarak mezuniyet sonrası izleme ve yönetimi önemli konular arasında yer almaktadır. İzleme hizmetleri uygulamanın ne ölçüde etkili olduğu, uygulamanın yeterli ve yetersiz yanları hakkında değerlendirmeye dönük bilgiler sağlar. Yabancı uyruklu öğrencilere yönelik olarak oluşturulacak mezun izleme hizmetleri ile öğrencilerin genel olarak eğitim hizmetlerinden ne ölçüde yararlandıkları ortaya konulabilir. Bu hizmetlerle, öğrenci kabul uygulamalarının etkililiği ve sonrası karşılaşılan sorunlar tespit edilebilir.

Yabancı uyruklu öğrencilerle mezuniyet sonrası iletişimin sağlanması ülke için önemli kazanımlar sağlayabilmektedir (Kaya, 2008). Yabancı uyruklu öğrenciler, ekonomik ve sosyal yönden artı değer olabilecek potansiyeli taşımaktadır. Yurt dışı eğitiminden geçmiş bireylerin, ana vatanlarında demokrasiyi teşvik edip etmedikleri tartışılmaktadır. IMF Araştırma Birimi'nden ekonomist Spilimbergo (2007); "Yurt dışı eğitiminden geçmiş bireyler ana vatanlarında demokrasinin teşvik edilmesinde bir rol oynuyorlar mı?" sorusunun yanıtını aramıştır. "*Demokrasi ve Yurtdışında Eğitim"* başlıklı bir çalışma raporu hazırlayan araştırmacı, raporunun özetinde; büyük miktarda, önemli kamu kaynakları harcanmasına karşın, yurt dışında eğitim görmüş bireylerin ülkelerinde demokrasiyi

---

[8] 2922, Türkiye'de Öğrenim Gören Yabancı Uyruklu Öğrencilere İlişkin Kanun, 1983.

geliştirdiklerine ilişkin sistemli kanıt bulunmadığını belirtmektedir. Ancak araştırmanın yurt dışında eğitim görmüş bireylerin hangi mekanizmalarla ülkelerindeki demokrasiye değişim getirdikleri konusunda bazı noktaların altı çizilmektedir. Bunlar: (1) Yurt dışı eğitimli teknokratlar birçok ülkede 'kıt bulunan kaynaklardandır' ve demokratik rejim adına kendi tercihlerini empoze edebilirler. (2) Yurt dışı eğitimli liderler demokrasiyi ortaya çıkarmak ve demokrasilerinin eğitim gördükleri gelişmiş ülkelerdekine yetişmesini sağlamak için son derece motive olmuş görünmektedirler. (3) Yurt dışında eğitim görmüş bireyler, ana vatanlarında yeni düşüncelerin yaygınlaşmasına karşı baskının yapılması uygulamalarını daha güç kabul edebilmektedirler. (4) Bu kişiler, diktatörlük rejimlerinin baskıcı etkinliklerini daha maliyetli hâle getirebilirler. Çünkü dış basınla daha kolay iletişime geçebilirler, dışarıdaki hükümetler nezdinde, ülkelerinde olumlu değişikliklere yönelik lobi faaliyetleri yapabilirler. (5) Dış eğitim uluslar arası demokratik toplumla ortak kimlik duygusunu da aşılamaktadır; bu ortak kimlik duygusunun son derece motive edici bir faktör olduğu kanıtlanmıştır. Raporda yüz on beş ülke liderinden altmış altısının yabancı bir ülkede eğitim gördüğü, yurt dışı eğitimli lider oranının "gelişmekte olan" ülkelerde üçte ikiye ulaştığı, yurt dışında eğitim gören kişilerin, ülkelerinde çok büyük bir rol oynadıklarına işaret edilmektedir**.**

Türkiye'de yabancı uyruklu öğrencilerin durumlarıyla ilgili bazı çalışmalar bulunmaktadır (Özkan, 2003; Ertürk, Beşirli ve Dursun, 2004). Ertürk, Beşirli ve Dursun (2004) tarafından, "Türk Cumhuriyetleri öğrencilerinin Türk Dünyasına Bakışları" adında bir araştırma yapılmıştır. Araştırma sonucunda, Türk Cumhuriyetlerinden öğrenci getirmenin, Türkiye'nin bu ülkelere yönelik uyguladığı en başarılı projelerden biri olduğu ancak Türk devlet ve topluluklarından öğrenci getirme projesinin üç temel eksiğinin de bulunduğu belirtilmektedir. Bu eksikler: (1) Öğrencilere ülkelerinden gelmeden önce Türkiye'ye uyum ile ilgili yeterince bilgi verilmemesi, (2) Türkiye'de rehberlik hizmetlerinin yeterli olmayışı, (3) Öğrencilerin, mezuniyet sonrası ülkelerinde ya da başka yerlerde ne gibi durumlarda olduklarıyla ilgili periyodik bilgi akışı sağlayan bir veri sisteminin kurulamamış olması. Oysa günümüzde yabancı uyruklu öğrenci kabul uygulamaları ve uygulamaları iyileştirme çalışmaları ülkeler tarafından tartışılmaktadır.

Yabancı uyruklu öğrenciler, başta ABD olmak üzere, ülkeler tarafından bir gelir kaynağı, pasta, olarak görülmektedir. Bu pastadan pay almak, yabancı uyruklu öğrenci potansiyellerini artırmak için ülkeler çalışma yapmaktadır (The Institute of International Education, 2009).

Türkiye yukarıda söz edildiği gibi 123 ülkeden 21.360 öğrenciye ev sahipliği yapmaktadır. Söz konusu öğrenciler, Türk eğitim sistemi içinde eğitim almaktadır. Yabancı uyruklu öğrencilerle mezuniyet sonrası iletişim kurulması, Türkiye'ye ekonomik ve sosyal yönden artı değer katabilir. Mezun izleme ve yönetimi kamu sektörü (Dış Ticaret Müsteşarlığı, bazı bakanlıklar) ve özel (sivil toplum kuruluşları, odalar, Kobi'ler…) sektör için önemli bir kaynak olacaktır.

Bu çalışmanın amacı, resmî bursluluk ile yurt dışına öğrenci gönderme ile yurt dışından yabancı uyruklu öğrenci kabulü süreçlerinden yararlanmış kişilerin mezun izleme ve yönetimi süreçlerine ilişkin görüşlerini ortaya çıkartmaktır. Bu amaca ulaşabilmek için aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır.

Yurt dışı eğitimi sürecinde izleme ve yönetim çalışmaları nasıldır?

Yurt dışı eğitimi sonrası Türkiye'de mezun izleme ve yönetim çalışmaları var mıdır?

Yurt dışı eğitimi deneyiminin güçlü ve zayıf yanı ile fırsatlar ve tehditleri nelerdir?

Yabancı uyruklu öğrencilerin mezuniyet sonrası izleme ve yönetimi çalışmaları var mıdır?

Yöntem

Bu çalışma betimsel bir araştırma olup nitel yaklaşıma dayalı olarak görüşme tekniğinden yararlanılmıştır.

Verilerin toplanması: Araştırmada kullanılan veriler iki kaynaktan elde edilmiştir. Bunlar, söz konusu eğitim sürecinden yararlanmış ve mezun olmuş öğrenciler ve uygulamaları düzenleyen geçerli mevzuatlardır. Araştırmadaki veriler son on yılda yurt dışında eğitim alıp Gazi Üniversitesinin çeşitli birimlerinde görev yapan 13 kişi ile Gazi Üniversitesinde eğitim alan yabancı uyruklu 4 kişiden elde edilmiştir. G.Ü.'nün çeşitli fakülte, enstitü ve yüksekokullarında görev yapan 13 kişi ile görüşülmüştür. Bu kişilerin tamamı doktora eğitimlerini yurt dışında (3'ü İngiltere'de, 10'u ABD'de) tamamlamıştır. Bunun yanında G.Ü.'de eğitim alan ve mezun olan yabancı uyruklu öğrencilerden 3'ü Türk Cumhuriyetleri ve Akraba topluluklarından, diğeri ise Balkan ülkelerinden gelmiştir. Görüşmeler ortalama 45 dakikalık sürede gerçekleştirilmiştir. Görüşmecilere yöneltilen sorulara verilen cevaplar araştırmacı tarafından yazılı not olarak kaydedilmiştir. Görüşme yapılan

kişilerin on beşi erkek, ikisi kadındır. Araştırma bulguları söz konusu çalışma grubu ile sınırlıdır.

Görüşmede Türk öğrencilere yöneltilen sorular:

1. Yurt dışı eğitim sürecinizde akademik çalışmalarınız hakkında Türkiye'deki ya da bulunduğunuz ülkedeki Türk yetkililerle iletişiminiz nasıldı?
2. Yurt dışı eğitiminiz sonrası Türkiye'ye döndüğünüzde karşılaştığınız durumla ilgili neler söyleyebilirsiniz?
3. Eğitiminiz sonrası Türkiye'ye döndükten bir, beş ya da on yıl sonra yurt dışında aldığınız eğitimin etkililiği ya da sizin Türkiye'deki durumunuzla ilgili yetkililerle kurduğunuz iletişim hakkında neler söyleyebilirsiniz?
4. Yurt dışı eğitiminiz ve sonrasının, güçlü ve zayıf yanları ile fırsat ve tehditleri nelerdir?

Yabancı uyruklu öğrencilere yöneltilen sorular:

1. Türkiye'deki eğitiminiz süresince Türk yetkililerle iletişim durumunuz hakkında neler söyleyebilirsiniz?
2. Mezuniyet sonrası Türkiye ile olan iletişiminizle ilgili neler söyleyebilirsiniz?

Bulgular

Türk öğrencilere ait bulgular

Türk öğrencilere yöneltilen ilk soru; "*Yurt dışı eğitim sürecinizde akademik çalışmalarınız hakkında Türkiye' deki ya da bulunduğunuz ülkedeki Türk yetkililerle iletişimiz nasıldı?*" şeklinde ifade edilmişti.

YÖK-Dünya Bankası iş birliği ile İngiltere'ye giden üç öğrenci, Türkiye'deki yetkililerle kurumsal anlamda iletişim içinde olduklarını belirtmektedir. Ancak MEB kanalıyla yurt dışına giden öğrenciler, ABD'de herhangi bir Türk yetkiliyle iletişim hâlinde olmadıklarını, ancak ilk yıl eğitim ataşeliğine öğrenim planı gönderdiklerini ifade etmektedir. Bu plan danışmanla birlikte hazırlanmaktadır. Plan gereği derslerin

hemen seçilmesi gerekmektedir. Gidilen üniversiteler ilk elli üniversite arasından seçilmektedir.

Her dönem sonrası not durumlarını gösterir belge, ilgili ülkedeki Türk eğitim ataşeliğine gönderilmektedir. Not durumuna göre öğrenciye teşekkür (3–3,9) ya da takdir (4) belgesi verilmektedir. Ancak eğitim ataşeliği dönem sürecince öğrencilerle iletişim kurmamakta ya da kuramamaktadır. Tez konusu, danışmanın çalışma konusuna uygun olacak şekilde belirlenmektedir.

Görüşmede kullanılan ikinci soru; "*Yurt dışı eğitiminiz sonrası Türkiye'ye döndüğünüzde karşılaştığınız durum hakkında neler söyleyebilirsiniz*?" şeklinde ifade edilmişti. Bu soruya ilişkin kurumlar (MEB ve YÖK) ve bireylerden elde edilen veriler belki de bu çalışmanın en önemli bulgusu olarak görülebilir. Bu soruya şu şekilde cevap verilmiştir: Yurt dışına giderken öğrencilere göre kurum tercihi yapılıyor, ancak kurum bu tercihten habersiz olduğu için mezuniyet sonrasında öğrenciyi kabul etmeyebiliyor. Reddetme durumunda MEB, YÖK'e görüş soruyor ve bu durumda YÖK, kişiyi bir üniversiteye atayabiliyor ya da öğrenci kendi çabası ile bir üniversite bulabiliyor. MEB, mecburi hizmeti YÖK'e devrediyor. MEB, tez CD'sini istiyor, ancak tezi basılı olarak almıyor. Tez denklik için YÖK'e veriliyor. Denklik sonrası tez tekrar kişiye iade ediliyor.

Görüşme yapılan öğrencilere göre; mezuniyet sonrası MEB ve YÖK tarafından öğrencilerle iletişim kurulmamaktadır. Görüşme yapılan öğrencilerden üç tanesi mezuniyet sonrası kurumları tarafından iyi karşılandıklarını belirtmektedir. Geriye kalan Türk öğrencileri mezuniyet sonrası çeşitli sorunlar yaşadıklarını belirtmektedirler. Bu sorunlardan bazıları, kuralların ve ölçütlerin olmaması, kişiye göre uygulama yapılması… şeklinde sıralanmaktadır. Öğrenciler mezuniyet sonrası Türkiye'ye gelip iki üç yıl sonra yeniden Türkiye'den ayrılan öğrenci arkadaşlarının olduğunu görüşmede ifade etmektedirler. Diğer yandan öğrenciler, doktora eğitimlerini tamamladıkları üniversitelerle iletişimlerinin deneyimli mezun şeklinde devam ettiğine işaret etmektedir.

Görüşmede kullanılan üçüncü soru; "*Türkiye'ye döndükten bir, beş ya da on yıl sonra yurt dışında aldığınız eğitimin etkililiği ya da sizin Türkiye'deki durumunuzla ilgili yetkililerle iletişim durumunuz hakkında neler düşünüyorsunuz*?" şeklindeydi. Bu soruya görüşme yapılan öğrencilerin tamamı bu tür bir geribildirim uygulaması ile karşılaşmadıkları şeklinde cevap vermiştir.

Görüşmede kullanılan dördüncü soru "*Yurt dışı eğitiminiz ve sonrasının güçlü ve zayıf yanı ile fırsatları ve tehditler olarak neler söyleyebilirsiniz*?" şeklinde sorulmuştu. Bu soruya verilen cevaplar Tablo 1'de gruplandırılarak sunulmaktadır:

Güçlü yan	**Zayıf yan**
• Alanda otorite olan kişilerle tanışıyorsunuz. • Kaynaklara birinci elden ulaşabiliyorsunuz. • Yabancı dil öğreniyorsunuz. • Dersler yoğun, bilimsel yönden yeterli. • Programa devam tek taraflı olsa bile izleniyor. • Araştırmacılığın ne olduğunu öğrendim.	• Mezuniyet sonrası Türkiye'deki belirsizlikler. • Oradaki araştırma konularıyla buradakiler uyuşmuyor. Bu durumda yapılan çalışmalar değer olarak ortaya çıkmakta gecikiyor ya da hiç çıkmayabiliyor. • Üniversite bizden yararlanmıyor. • Emek ve girişimlerimizin sonuçlarından yararlanmamıza izin verilmiyor. • Uyum sıkıntısı var. • Doktora eğitim süresi yetersiz. • Döndükten sonra iletişim eksikliği yaşanıyor. • Sağlık sorunları sıkıntılı (Bazı ülkelerde)
Fırsatlar	**Tehditler**
• Yeni konuları, gündemi izleme mümkün. • Dışarıya açılım fırsatı veriyor. Konferanslara katılma olasılığı artıyor. • Çalışma alanlarıyla ilgi ders ya da program açılması, kütüphaneye kitap ve dergi önerme fırsatı. • Akademik işleyişle ilgili beceri ve anlayış kazanma. • Perspektif değişiyor. • Daha cesur oluyorsunuz.	• Mezuniyet sonrası dönüşte Türkiye'de ilgi eksikliği, yasal belirsizlik var. • Herkese önceden açıkça bildirilen kurallar uygulanmıyor. • Yurt dışına dönme potansiyelinin olması. • Türkiye' de üniversite yapısını tanımamak. • Yurt dışındaki üniversite ve ülke seçimlerindeki ölçütlerin esnetilmesi. • Tükenmişlik. • İletişimsizlik, güvensizlik • Eğitim sisteminin Türkiye'ye uygun olmaması. İngiltere'de Tam öğrenme var. Türkiye'deki uygulamalar belirsiz. Orada ve burada kendimi yalnız hissediyorum.

Öğrenci görüşlerinin yanında yurt dışına öğrenci gönderme uygulamalarının yasal temeli olan 1416 sayılı Kanunun 14, 15 ve 16. maddeleri yurt dışına gönderilecek öğrencilerin oradaki eğitim süreçlerinin izlemesini öngörmektedir. Ancak bu izleme süreci yurt dışında bulundukları süre ile sınırlı tutulmaktadır. Türkiye'ye dönüşte izleme süreci açık değildir.

Yabancı uyruklu öğrencilere ait bulgular

Yabancı uyruklu öğrencilere sorulan ilk soru *"Türkiye'deki eğitiminiz süresinde Türk yetkililerle iletişim durumunuz hakkında neler söyleyebilirsiniz*?" idi. Bu soruya verilen cevaplar, akademik başarı durumuyla ilgili her dönem için bilgilendirme yapıldığı şeklindedir.

Yabancı uyruklu öğrencilere sorulan ikinci soru; "*Mezuniyet sonrası Türkiye ile iletişiminizle ilgili neler söyleyebilirsiniz*?" şeklinde sorulmuştu. Bu soruya verilen cevaplar arasında şunlar bulunmaktadır: "Kurumsal bir iletişim yok, ancak özel sektör temsilcileri bizim gibi Türkiye'de eğitim almış kişileri arıyor. Onlarla zaman zaman iletişim kuruyoruz.", "Özel sektör temsilcileri ile iletişim sonrası iş buldum.", "Bazı arkadaşlarımda Türkiye'de iş buldu."

Yabancı uyruklu öğrencilerle yapılan görüşmede, "Türk Cumhuriyetleri ve Akraba topluluklarında iş yapan Türk ya da ortak girişim gruplarının Türkiye'de eğitim almış kişilerle iletişim kurmak, onlarla iş birliği yapmak isteğinde oldukları sonucuna varılmıştır (Örneğin, Türk okullarında öğretmenlik, inşaat sektöründe bürokratik işlemleri takip vb.). Görüşme yapılan bir öğrenci, Makedonya'da yerel radyo yayını yaptığını belirtmiştir.

Sonuç

Türk öğrencilere ait sonuçlar

Yurt dışı eğitim sürecinde öğrencilerin akademik çalışmaları hakkında başlangıçta bir izleme çalışması yapılmakta, ancak bu süreç yeterli görülmemektedir.

Yurt dışı eğitim sonrası Türkiye'ye dönüşte öğrenciler, kuralların belirsiz olmasından ve kişiye göre uygulamalardan rahatsız olmaktadır.

Yurt dışı eğitim sonrası Türkiye'ye dönüşte yurt dışında alınan eğitimin etkililiği konusunda geribildirim alınmadığı görülmektedir.

Öğrencilere göre yurt dışı eğitiminin güçlü yanları; alanda otorite olan kişilerle tanışılması, kaynaklara birinci elden ulaşabiliyor olması, derslerin yoğun, bilimsel yönden yeterli olması, programa devamın tek taraflı da olsa izleniyor olması ve araştırmacılığın ne olduğunun öğrenilmesi olarak sıralanmaktadır.

Öğrencilere göre yurt dışı eğitiminin zayıf yanları; mezuniyet sonrası Türkiye'de herkese açıkça bildirilen kuralların olmaması, oradaki araştırma konularıyla buradakilerin uyuşmaması, bu durumun da yapılan çalışmaların değer olarak ortaya çıkmasını geciktiriyor olması, Türkiye'ye uyum sıkıntısı, eğitim süresinin yetersizliği, iletişim eksikliği olarak sıralanmaktadır.

Öğrencilere göre yurt dışı eğitiminin onlar için yarattığı fırsatlar arasında gündemi izleme, dışa açılım fırsatı, çalışma alanlarıyla ilgi ders ya da program açılması, akademik işleyişle ilgili beceri ve anlayış kazanma, özgüven sahibi olma yer almaktadır.

Öğrencilere göre yurt dışı eğitimi ile ilgili tehditler arasında; Türkiye'de ilgi eksikliği, yasal belirsizlik, yurt dışına dönme potansiyelinin var olması, Türkiye'de üniversite yapısını tanımamak, yurt dışındaki üniversite ve ülke seçimlerindeki ölçütlerin esnetilmesi, iletişimsizlik ve güvensizlik sonrası yaşanan tükenmişlik olguları yer almaktadır.

Yabancı uyruklu öğrencilere ait sonuçlar

Türkiye'de eğitim alan yabancı uyruklu öğrencilerin eğitim süreçlerinin sistemli olmasa bile dönemler hâlinde izlendiği görülmektedir.

Yabancı uyruklu öğrencilerle mezuniyet sonrası kurumsal bir iletişimin olmadığı ancak özel sektör temsilcilerinin onlarla zaman zaman iletişim kurduğu söylenebilir.

Türkiye, Türk Cumhuriyetleri ve Akraba topluluklarının yanında dünyanın geri kalan ülkelerinden öğrenci kabul oranını yükseltebilir.

Öneriler

Yurt dışında eğitim alan öğrencilerle uygun iletişim süreçleri oluşturulabilir. Örneğin; YÖK'te "Mezun İzleme ve Yönetim Sistemi" oluşturulabilir.

Yurt dışı eğitim sonrası Türkiye'ye dönüşte kurumlara kabul ve atanma ölçütleri herkese açıkça bildirilen kurallar olarak belirlenebilir. Bu kurallar, performans göstergeleri olarak tanımlanır. Örneğin; yurt dışı yayın, alanıyla ilgili güncel bir ders kitap çevirisi, belli sayıda yabancı dilde yazılmış makaleyi Türkçeye çevirme gibi.

Yurt dışından alınan eğitimin güçlü ve zayıf yanlarıyla ilgili geribildirim alınabilir ve bu geribildirim eksikleri giderme fırsatı olarak değerlendirilebilir.

Mezun öğrencilerin alanlarına katkı yapmalarına uygun seçenekler oluşturulabilir.

İzleme sonuçlarına göre yurt dışına öğrenci gönderme politikaları revize edilerek günün koşullarına göre işlevsel hâle getirilebilir.

Yabancı uyruklu öğrenciler için benzer şekilde "Mezun İzleme ve Yönetim Sistemi" kurulabilir. Bu sistemden elde edilecek veriler doğrultusunda, yabancı uyruklu öğrenci kontenjanı artırılabilir. Bu durum uzun vadede ekonomiye artı değer olarak dönebilir.

Mezun İzleme ve Yönetim Sistemi verileri kamu sektörü (Dış Ticaret Müsteşarlığı, bazı bakanlıklar vb.) ve özel (Esnaf odaları, KOBİ'lervb.) sektörle paylaşılabilir.

Kaynaklar

Bursalı, O. (2009). Bilgi Toplumu Sınıfı, Dünya ve İktidar Sorunu. Ankara: TÜBA Akademi Forumu:58.

Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu. (2008).Gelişmelere İlişkin Değerlendirmeler ve Kararlar. Ankara. Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu 18. Toplantısı 24 Aralık, 2008.

Cobb, S. (2006) Gerçek Türkler. (Çeviren: Hasan Kaya) İstanbul: Maviağaç yayınları.

Devlet Plânlama Teşkilatı (DPT). Kalkınma Plânları (1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9), Ankara. DPT Yayınları.

Ertürk, Y. E, Beşirli, H. ve Dursun, T. (2004). Türk Cumhuriyetleri Öğrencileri'nin Türk Dünyasına Bakışları. Ankara: Siyasal Kitabevi.

Kavak, Y. ve Baskan, G.A. (2001). Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri, Türk ve Akraba Topluluklarına Yönelik Eğitim Politika ve Uygulamaları. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* 20, 92–103.

Kaya, M. (2008). Gelişmiş Ülkelerin Kültür Mühendisliğinde ve Zekâ Ekonomisinde En Önemli Silah, *Üniversite ve Toplu Dergisi*. 8, Sayı 1,

Millî Eğitim Bakanlığı (2009). Yükseköğretim Genel Müdürlüğü Verileri, Ankara.

Turhan, M. (1961). Garplılaşmanın Neresindeyiz? İstanbul: Babıali Yayınevi.

Turhan, M. (2006). Kültür Değişmeleri. İstanbul: Çamlıca Yayınları.

Ortaç, İ. (2005). Yurtdışında Doktora Yapıp Yurda Dönen Bilim Adamları Şimdi Ne Durumdadırlar? *Üniversite ve Toplum Dergisi*. 5, Sayı 2.

Öksüz, İ. (2007). Niçin geri kaldınız? II. *Türk Yurdu Dergisi*, cilt 27, sayı:243..

Özgüven, İ.E. (1982). Görüşme İlke ve Teknikleri: Bireyi Tanıma Teknikleri: 1. (İkinci baskı). Ankara: Odak ofset Matbaacılık yayını.

Özkan, İ. (2003). "Türk Cumhuriyetleri, Türk ve Akraba Topluluklardan Gelen Burslu Öğrencilerin Meseleleri ve Çözüm Teklifleri, 21. Yüzyılda Türk Dünyası Jeopolitiği," *Muzaffer Özdağ'a Armağan*, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara

Sayılı, A. (1990). Atatürk'ün Kültür ve Medeniyet konusundaki Sözleri: Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını. Sayı 37.

Spilimbergo, A.(2007). Democracy and Foreign Education. IMF Working Paper, Research Department

Şarman, K. (2008). Türk Promethe'ler: Cumhuriyet'in Öğrencileri Avrupa'da (1925–1945), 3. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Şişman, A. (2004). Tanzimat Döneminde Fransa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri (1839–1876). VII. Dizi. Sayı: 209. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

The Institute of International Education (2009). Diversification of Higher Education Worldwide Typologies & Definitions in Global Mobility. http://www.iie.org adresinden 13.10.2009 edinilmiştir.

TÜBA, (2006). Türkiye'de doktora eğitiminin durumu üzerine görüşler.

MÜMTAZ TURHAN'DAN GÜNÜMÜZE ÜNİVERSİTE PROBLEMİ MEVCUT DURUM VE ÖNERİLER

Doç. Dr. Suna BAŞAK*

Özet

Mümtaz Turhan üzerine yapılan çalışmaların önemli bir kısmında ya Turhan'ın bütün ilgilendiği konular ve hayatı, ya da özellikle kültür, medeniyet, Batılılaşma ve kalkınmaya ilişkin görüşleri ayrı ayrı inceleme konusu yapılmıştır. Onun üniversite, araştırma enstitüleri, bilim zihniyeti ve bilim adamı ile ilgili görüşleri tali bir mesele olarak ele alınmıştır. Hâlbuki Turhan'ın "bilim zihniyeti" kavramı ve bu zihniyetin toplumun tümüne kazandırılması arzusu, ele aldığı tüm meselelerin temelinde yer alır ve Turhan ele aldığı bu meseleleri bir şekilde mutlaka bilim zihniyeti ile ilişkilendirir. Bu makalede Turhan'ın üniversite, araştırma enstitüleri ve bilim zihniyetine ilişkin görüşleri münhasıran ele alınmıştır. Makalede üniversite, araştırma merkezleri ve enstitülere, Mümtaz Turhan'ın tespit ettiği meseleler çerçevesinde yaklaşılmış, konjonktür itibarıyla Turhan tarafından ele alın/a/mayan meselelere de yeri geldikçe o günle bağlantısı ve bugün açısından önemi çerçevesinde değinilmiştir. Turhan'ın üniversite ve araştırma enstitülerine ilişkin görüşlerinin incelenmesi ve yapılacak değerlendirme ve tartışma, sadece olgulara ait bilgiler ve görüşler üzerinden değil, bu bilgilerin oluştuğu paradigmalar üzerinden de yapılmıştır. Üniversitelerin devletin ideolojik aygıtları olmaları sorununa bugün sermayenin ideolojik aygıtları olmaları sorunu eklenmiştir. Türkiye için en önemli sorunlardan biri de kültürel sermayenin oluş/a/madığı taşrada açılan yeni üniversitelerdir. Bu makale yöneldiği konu ile ilgili ortaya konmuş olan kaynaklar üzerinden yapılan literatüre dayalı bir tarama değerlendirme çalışmasının ürünüdür.

Anahtar Sözcükler: *Üniversite, araştırma enstitüleri, bilim zihniyeti, pozitivist, fenomenolojik, holictic paradigma, kültürel sermaye, habitus, devletin ideolojik aygıtları*

---

*Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Mümtaz Turhan'ın kültür, kültür değişmeleri, millî kültür, medeniyet, Batılılaşma, kıymet hükümleri, reform, kalkınma gibi kavramlar üzerine örülü birçok konuyu ele alırken üzerinde önemle durduğu konulardan biri de maarif ve üniversite olmuştur. Erzurum'da alt tabakada bir ailenin oğlu olarak dünyaya gelmiş ve eğitim yolu ile üst tabakaya yükselmiş biri olarak Turhan için kanaatimizce eğitimin önemli bir mesele olması kaçınılmazdır. "Maarifimizin Ana Davaları ve Bazı Hal Çareleri" (1964) ve "Üniversite Problemi" (1967) konuyla ilgili iki önemli eseridir. Onun için eğitim, tüm parçaları (ilk, orta, lise ve üniversite) ile bir bütündür; O, üniversite problemini eğitim sisteminden yalıtılmış biçimde ele almamıştır. Yüksek lisans ve doktora eğitimini Almanya ve İngiltere'de tamamlayan ve oradaki üniversiteleri tanıma imkânı bulan, ülkesini seven ve ülke sorunlarına duyarlı bir bilim adamı olarak alışılmışın dışında, alanı psikoloji ve sosyal psikoloji olmasına rağmen kalkınma, Batılılaşma gibi konuların yanı sıra üniversite ve eğitim sorunları ile de ilgilenmiş ve bu konuda eserler vermiştir. Tebliğin konusu değişen bilim anlayışı ve bu anlayışın temellerinde yer alan ontolojik, epistemolojik ve metodolojik sayıltılar çerçevesinde Mümtaz Turhan'ın üniversite problemini nasıl açıkladığıdır.

Makalede önce münevver, entelektüel ve aydın ayrımında bilim adamı yönüyle Mümtaz Turhan'ın hayatı ele alınacaktır. Daha sonra Turhan'ın üniversiteler ve araştırma enstitülerine ilişkin görüşleri açıklanarak bugün üniversitelerin bünyelerinde yer alan araştırma merkezlerinde yapılan çalışmaların değerlendirmesi paradigma esasında yapılacaktır. Üçüncü olarak Turhan'ın özellikle üzerinde durduğu ve bugün de hâlen önemini koruyan yeni üniversitelerin açılması meselesi, hem Turhan'dan hareketle hem de sosyolojiye Bourdieu'nun kazandırdığı kültürel ve sosyal sermaye kavramları bağlamında değerlendirilerek, Turhan'ın konuya ilişkin öngörüsünün ne kadar isabetli olduğunun tespiti yapılacaktır. Turhan'ın diğer bir önemli tespiti de içinde Fen-Edebiyat Fakülteleri bulunmayan, Turhan'ın "Yüksek okul" olarak nitelendirdiği üniversitelerdir. Bugün çatışmacı bakış açısına sahip bilim adamları tarafından 'sermayenin ideolojik aygıtları' olması bağlamında eleştirilen bu üniversitelerin durumunu, Turhan tarafından altmışlı yıllarda tespiti çok güçlü bir öngörüdür. Son olarak üniversiteler hem nicel hem de nitel faktörler esasında Turhan'dan hareketle değerlendirilecek, Türkiye'de üniversitelerin devletin ideolojik aygıtları olması bağlamındaki eleştirisi verilecek ve sonuç bölümünde önerilerde bulunulacaktır. Konuyla ilgili değerlendirme ve eleştirinin tümüne sinen temel kavram paradigmadır.

Bilim anlayışı olarak da adlandırabileceğimiz paradigma iç içe geçmiş ontolojik, epistemolojik ve metodolojik temel kabuller üzerine yükselir. Bu temel kabullerden biri eksik olduğunda bilim anlayışı oluşamaz ve bunlar bilim insanına bilimsel faaliyetlerini başlatabileceği, anlamlandırabileceği ve sınayabileceği bir referans çerçevesi sunar (Dikeçligil, 2006:31). Dikeçligil'in de belirttiği gibi bilim adamlarının herhangi bir olgu ile ilgili görüşlerinin incelenmesinde yapılacak değerlendirmelerin ve tartışmaların, sadece olgulara ait bilgiler ve görüşler üzerinden değil, bu bilgi ve görüşlerin oluştuğu paradigmalar üzerinden yapılması (2005:40), bizi daha verimli bir alana taşıyacaktır.

Gerçekliğin (tabiatın doğasının, insanın doğasının, toplumun doğasının, birey-toplum, eylem-yapı ilişkisinin doğasının) ne olduğu ontolojik; bilginin (kaynağının, ne kadar bilebileceğimizin, bilgi edinmenin amacının ne olduğu, bilen ve bilinen arasındaki ilişkinin nasıl olması gerektiği) ne olduğu epistemolojik; bilgiye nasıl (Araştırma süreci nedir? Araştırmanın amacı nedir?) ulaşmamız gerektiği metodolojik sayıltılarımızı oluşturur. Kısaca gerçekliğin (ontolojik) bilgisine (epistemolojik) nasıl ulaşacağımıza (metodolojik) ilişkin sorgulamaksızın ve sınamaksızın kabul ettiklerimiz temel kabullerimiz olup bu temel kabuller bilim anlayışlarının en derinlerinde yer alırlar. Turhan'ı bütüncü bilim anlayışının ilk temsilcileri arasında zikredebiliriz (Başak, 2004:104-116). Turhan üniversite problemini, maarif/eğitim meselesinden ayrı görmemiştir. O, meselelere bütünü parçada arayan ve parçaya indirgeyen pozitivist bilim anlayışının dışında bakmaya gayret etmiştir. Parçalar arasındaki bağıntıları dikkate aldığı için üniversite meselesini eğitim sisteminin diğer parçalarından ayrı tutmamıştır.[1]

Münevver, Entelektüel, Aydın Ayrımında Bilim Adamı Yönüyle Mümtaz Turhan'ın Hayatı

Turhan'ın üniversite ile tanışıklığı İstanbul Üniversitesi Felsefe bölümüne kayıt yaptırmasıyla başlar. Burada iki yıl okuduktan sonra Millî Eğitim Bakanlığı tarafından 1928 yılında Almanya'ya gönderilir. Haydelberg ve Berlin Üniversitelerinde psikoloji öğrenimi görür. Arkasından Frankfurt Üniversitesinde Psikoloji doktorasını tamamlar (Özakpınar, 2002:12). 1936 yılında Türkiye'ye

[1]Turhan'ın görüşleri her ne kadar siyasi platformda Gökalp'çi çizgide kabul edilmiş ise de, onda siyasi bir tercihten çok bilim nosyonu ön plandadır. "Kültür Değişmeleri" ve "Garplılaşmanın Neresindeyiz" adlı eserleri ile iki parçalı kültür analizi yerine bütüncü bilim anlayışının üç boyutlu kültür analizinin ipuçlarını taşır. Bu sebeple Türkiye'de sosyolojik açıklamalarda kültüre ilişkin üç boyutlu analizin (bilişsel, davranışsal, maddi boyut) ilk işaretlerini veren bilim adamları arasındadır (Başak, 2004:93-129).

dönünce İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde Deneysel Psikoloji kürsüsüne asistan olur. 1939'da "Yüz İfadelerinin Tefsiri Hakkında Tecrübi Bir Tetkik" konulu teziyle doçent olan Turhan, bu çalışmasında alan araştırması yapar. 1951 yılında "Kültür Değişmeleri" kitabının ön sözünde köydeki kültür değişmelerini incelemeye başlarken, hatta İngiltere'ye gitmeden önce, dünyanın başka yerlerinde de bu çeşit araştırmalar yapılmış olduğunu bilmediğini ifade eder (Turhan, 2002:12). Turhan'ın doktora öğrenimi sırasında yaptığı köy ziyaretindeki gözlemleri onun sosyal psikoloji alanında ikinci doktora yapmasını sağlar. 1944'te İngiltere'deki üniversiteleri gözlemleme imkânı bulan, 1939'da doçent 1951'de profesör olan Turhan, 1953'ten ölümüne kadar Tecrübî Psikoloji Bölümünün başkanlığını yapmış, Sosyal Psikoloji ve Sosyal Antropoloji gibi iki önemli bilim dalının Türkiye'deki ilk temsilcisi olarak bu bölümlerin açılmasını sağlamıştır. Avrupa ve Amerika'ya giderek incelemeler yapan -ki bu imkânı elde etmelerinde Turhan'ın çabaları etkili olmuştur- birçok öğretim elemanı yetiştirmiştir (Korkmaz, 2008:704,705). Turhan'a göre;

> …Ancak kendisine güvenen, kafasında halledecek ilmî problemleri bulunan, fakat bunların hepsini ele almasına ömrünün kifayet etmeyeceğini bilen ve eserinin kendisinden sonra da yaşamasını isteyen bir ilim adamı halef yetiştirebilir (1967:12).

Turhan üniversitedeki bilim adamlarının en önemli görevlerinden birinin de kendilerine halef bilim adamı yetiştirmek olduğunu ifade etmiştir. Kendisi birçok öğretim elemanı yetiştirmiş ve Erol Güngör gibi bir bilim adamını kendisine halef bırakmıştır. Erol Güngör "…fikirlerinin Turhan'ın fikirlerinin devamı olduğunu…"(1993:209) belirtir. Turhan'ın ilk asistanı olarak açtığı yolu genişletmiştir. Ayrıca Yılmaz Özakpınar, Namık Ayvalı, İsmail Alev Arık onun yetiştirdiği önemli isimlerdir. Bu yönüyle Turhan, üniversitelerde bilim dallarında belli meseleleri ele almada ekollerin gelişmesine katkıda bulunmasıyla da ilk olmuştur.

Turhan'ın kitaplarından ikisi üniversite ile ilgilidir. Çevirdiği kitapların sayısı beş olup "Cemiyet İçinde Fert" eserinin ikinci cildi M. Turhan'ın ölümü sebebiyle eksik kalmış ve Erol Güngör tarafından tercüme edilmiştir. Turhan'ın yetmişin üzerinde makalesi olup, makalelerinin kırk yedi tanesi sosyo-kültürel meselelerle ilgilidir. Kırk yedi makalenin kırkı Türkçe, dördü İngilizce, üçü Almancadır. Sosyo-kültürel meselelerle ilgili kırk yedi makalesinin yedisi doğrudan yirmisi ise dolaylı olarak üniversite ve araştırma merkezleri ile ilgilidir. Turhan iki yabancı dile

incelikleri ile vakıf, kendi alanında (psikoloji ve sosyal psikoloji) üretken bir bilim adamı olmasının yanı sıra toplum meselelerine de duyarlı olmuş bir entelektüeldir.

Cangızbay'ın sosyolojimize kazandırdığı münevver, entelektüel, aydın ayrımından hareketle Turhan'a bakarsak onun zaman zaman münevver çoğunlukla da entelektüel tavrı sergilediğini görürüz. Münevver, aydın ve entelektüel kavramlarının semantik tahliline girişen, 'edilgenliğin gölgesindeki münevver' ile, 'despotluğun gölgesindeki aydın' kavramlarının 'zihinsel inşa düzeyi' anlamına gelen entelektüeli karşılamayacağına işaret eden Cangızbay (1999a:11-14); aydın ve entelektüel terimlerinin birbirlerine indirgenmemeleri gerektiğini, indirgendikleri takdirde gerek toplumsal bir grup olarak aydınların etkin bir rol oynadığı yakın tarihimizi, gerekse entelektüellerin geçmişe oranla çok daha zengin bir çeşitlilik gösterdiği günümüz Türkiye'sini ele alırken başvurmak zorunda olduğumuz bir kavramdan yoksun kalacağımızı belirtir.

Toplumsal bir grup olarak aydınların etkin rol oynadığı yakın tarihimizde, Batı'dan ithal edilen pozitivist paradigmanın da etkisiyle hem sol ideolojide yer alan aydınların hem de sağ ideolojide yer alan münevverlerin zaman zaman buyurgan bir tavır sergilediklerine ve toplum mühendisliğine kalkıştıklarına şahit oluruz. Münevver olarak tanımlayabileceğimiz ancak eserlerinin tümüne bakıldığında da bir entelektüel tavrı sergileyen Turhan'ın zihni, "düşüncesiz çekişmelere ve gözü kara hizipçiliğe müsait değildi. Onun bilim zihniyeti ve vatan sevgisi, küçük çaplı politikaya da müsait değildi" (Özakpınar 1999:179). Özakpınar'a göre (1999:178) sol ideolojide yer alanlar Turhan'ı milliyetçi olduğu ve inkılapçılığın bayraktarlığını yapmadığı için dışlar ve onun ismi ve eserleri etrafına bir sessizlik perdesi gererken sağ ideolojide yer alanlar, Turhan kurtuluşu, bilim zihniyetine erişmede ve bilimsel araştırma kurumlarının sosyo-kültürel realiteye yerleşmesinde gördüğü ve kurtuluş çaresini "Batılılaşma" terimiyle ifade ettiği için ona mesafeli durmuşlardır.

Her ne kadar muhafazakâr tavrı sergilemesi (ki burada bilim adamlarının muhafazakârlık, ilericilik, sağcılık, solculuk gibi kategorilere dâhil edilmesinde bilim felsefesi açısından en son getirip dayayacağımız nokta ontolojik kabulleridir. Turhan'ın ifadesiyle 'Hakiki bilim adamı' bu kabullerin farkında olandır.) ve konjonktürün etkisiyle toplum mühendisliğine yaklaşan açıklamalarıyla onu münevver kategorisine dâhil etmek mümkünse de o, Türkiye'ye ilişkin birçok meselede "Bir haksızlık gördüğünüzde elinizle, elinizle düzeltemiyorsanız dilinizle, dilinizle de düzeltemiyorsanız hiç değilse içinizden buğz ediniz, ancak bu imanın en zayıf hâlidir." prensibinden hareket eden, içinde yaşadığı toplumun meselelerine duygusal değil duyarlı olarak yaklaşmış ve bu meseleleri hem zihninde hem de

gönlünün derinliklerinde hissetmiş bir bilim adamı ve yapıcı bir kalem ehli olarak karşımıza çıkar ki, bunlar da tam anlamıyla bir entelektüelde bulunması gereken özelliklerdir.

Üniversiteler ve Araştırma Enstitülerinin Fonksiyonları

Turhan bilimsel araştırma geleneğine uygun kurulan araştırma enstitülerinin ve üniversitelerin fonksiyonlarını şöyle belirtir: Öncelikle "…enstitülerin vazifesi, umumi ve memlekete ait mevzular, meseleler üzerine araştırmalar yapmak, bunların neticelerini, herkesin faydası için neşretmektir" (1964:91-92). Turhan'ın üniversite ve araştırma enstitülerinin vazifelerine ilişkin bu görüşünü değerlendirebilmek için şu bilgiye ihtiyacımız olacak. Peter Atteslander bilim adamının objesine iki amaçla yaklaştığını belirtir: Birincisi; bilmek için bilmek, ikincisi; fayda için bilmek. Bunun sonucunda da ortaya iki tür ilmî araştırma ortaya çıkar: 1. Temel araştırmalar (Teori kurma bu tür araştırmaların amacıdır.) 2. İhtiyaç araştırmaları (akt. Arslantürk, 2001:20). Bu iki araştırma türünün birleştikleri nokta, varlığın gerçek bilgisidir. Bu iki araştırma aslında birbiriyle iç içedir. Turhan'ın yukarıda alıntıladığımız sadece bu cümlesini ele alırsak bilginin ve üniversitelerin asıl vazifesinin ne olduğu konusunda onun pozitivist bilim anlayışının epistemolojik sayıltıları içinde yer alan ve bilgi edinmenin amacının ne olduğuna ilişkin soruda, toplumsal yapıyı ve yaşamı kontrol edebilmek ve yapabilmek için bilmek ya da Peter Attelander'in ifadesiyle fayda için bilmek anlayışının yattığı zannedilebilir. Ancak o günkü konjonktür, Turhan'ın da bilginin bu özelliğini ön planda tutmasına sebep olmuştur:

> Mümtaz Turhan'ın bilimin ne olduğunu anlatma girişiminde bulunduğu söylenemez… Yani o, bilimin nasıl bir süreç olduğunu, bilim metodolojisi ve bilim felsefesi açısından değil tamamen pragmatik bir açıdan yaklaşarak göstermeye çalışmıştır. Turhan'ın vermek istediği mesaj şudur ve bu mesaj bugün için de geçerlidir: Kapitalist ol sosyalist ol, dindar ol dinsiz ol, bugünkü dünyada bilimde geri isen her şeyde geri olursun(Özakpınar, 1999:50,51).

Onun için önce bilim adamlarının yetiştirilmesi ve bilimin toplumun işleyişine dâhil edilmesi gerekmektedir. Turhan'ın bilime yüklediği anlamın ve üniversiteye yüklediği misyonun, konjonktürün de etkisiyle yer yer pozitivist çağrışımlara yol açtığı söylenebilir. Turhan bilimin her şeyi kontrol ettiği, metafizik ve diğer düşünce biçimlerini ortadan kaldırdığı bir düzeni arzulamaz; özellikle dinin ve maneviyatın, bilimden farklı ihtiyaçlara cevap verdiğini ve her zaman önemini

muhafaza ettiğini belirtir. Yani bugün postmodern bilim anlayışının sızıntılarını Turhan'da görebilmek mümkündür.

Turhan'ın sadece enstitülerin vazifelerini belirtirken değil medeniyetleri tarif ederken de kullandığı ilim tanımının epistemolojik dayanaklarının pozitivist bilim anlayışının bilim tanımına –fayda ve kontrol etmek için bilmek- yaklaştığını görürüz. Turhan, Batı medeniyetini mihenk taşı olarak alıp diğer yirmi iki medeniyeti Batı medeniyeti ile karşılaştırırken temele bilim zihniyetindeki farklılığı koyar. Bu yirmi iki medeniyetin temsilcisi olarak da Çin medeniyetini ayrıntılı ele alır:

> …Türk maarifi İkinci Mahmud'a kadar – şüphesiz bazı farklarla – Çin tipi bir sistemi andırmaktadır. Bu tarihten bilhassa Tanzimat'tan itibaren yapılan ilavelerse tamamıyla arızi, tesadüfî, günlük ihtiyaçları tatmin maksadıyla yapılmış eklemeler ve taklitlerden ibarettir. Cumhuriyet devrine kadar yapılan bütün ıslah hareketleri hep aynı karakteri taşımış…(1964:17)

ve bu durum cumhuriyet döneminde de aynen devam etmiştir (1964:18). Turhan, Batı medeniyetinin ilim ve bu ilmin tatbikatı üzerine kurulu olduğunu bildirerek bu medeniyette ilmin terbiye değil tahsil ve talim odaklı olduğunu, maarif sistemlerinde ana gayenin ilme ve ilmî düşünceye sahip insan yetiştirmek, tali gayenin ise her meslek için zaruri ve elzem bilgiyi vermek olduğunu ve maarif meselesinin uzun vadeli ele alındığını belirtir. Çin medeniyetinin ampirik bilgi ve onun tatbiki ile oluşun bir medeniyettir; bu medeniyette ağırlık noktası tahsil ve talim değil terbiyedir. Tahsil verilse de bu daha ziyade meslekler odaklı olup ampirik bilgiye dayanır ve maarif meselesi günlük ihtiyaçlar odaklıdır (1964:10-15).

Üniversite ve enstitülerin ikinci vazifesi "…hükûmete icraatında rehber olmak, halka yol göstermek, memlekette ilim havası yaratmak, zihin mahsullerini kıymetlendirmek suretiyle hakiki fikir hayatı meydana getirmektir" (Turhan 1964:92). Öncelikle münevverler arasında etkisi hissedilen bilim zihniyeti zamanla diğer tabakalara nüfuz edecektir. Zira bir toplumda sınırlı da olsa gerçek bilim müesseselerinin mevcudiyeti, "ilmî zihniyetin teessüs etmesine ve yayılmasına kafi gelebilmektedir" (Turhan, 1972:358). Turhan, Cumhuriyet elitinin etkilendiği zamanın egemen bilim anlayışının bilimi "en hakiki mürşit" ilan edişinden ve bu bilim anlayışına dâhil olmakla birlikte Pozitivist paradigmanın sınırlarını zorlayan Ziya Gökalp'ten fazlasıyla etkilenmiştir. Öncelikle bir psikolog ve sosyal psikolog olan Turhan'ın sosyo-kültürel gerçeklik ve topluma ilişkin makro düzlemdeki açıklamalarında zaman zaman pozitivist paradigmanın çizdiği sınırlar içinde

sosyoloji üreten Z.Gökalp'in izini yakalamak mümkündür. Ziya Gökalp'te yer alan müceddid/yenilikçi ve mübdi/yaratıcı büyük adam ayrımı[2] Turhan'ın eserlerine de yansımış ve Gökalp'teki mübdi/yaratıcı büyük adam Turhan'da 'Hakiki bilim adamı' olarak isimlendirilmiştir. Pozitivist sosyolojinin toplum-birey, makro-mikro ikilemi Z.Gökalp vasıtasıyla Turhan'a aktarılmış ve psikoloji kökenli bir bilim adamı olarak Turhan, toplumsal determinizmdeki önceliği bireye yani yaratıcı ve hakiki bilim adamları grubuna vermiştir. Bu yer verişte zamanın sosyo-kültürel yapısının ve toplumda birçok değişimin elitler vasıtasıyla gerçekleştirilmesinin etkisi de vardır. Turhan Batı'da bilimin ve bilim zihniyetinin Rönesans, kapitalizmin gelişimi, ulus devletlerin doğuşu gibi daha makro olgularla ilişkisini kur/a/mamış; bilimin, bilimsel zihniyetin ve faaliyetin, içinde oluştuğu, geliştiği ve değiştiği sosyo-kültürel ve siyasal gerçeklikten ve çevreden bağımsız bir biçimde transfer edilebileceği fikrine yakın durmuştur. Nasıl bir sosyo-kültürel gerçekliğin ve ilişkiler örüntüsünün bilim zihniyetinin doğuşuna ve yerleşmesine daha elverişli olduğu sorusu sosyologların cevabını aradığı sorular arasındadır.

Bugün bilimin her türlü kültüre, her türlü toplumsal ilişkiler sistemine kolaylıkla sokulabilecek bir faaliyet alanı olarak görme ve 'hakiki bilim adamlarının' tüm toplumun mürşidi olacağı ifadesi sosyo-kültürel gerçekliğe ilişkin üç temel metodolojik ilke esasında değerlendirilebilinir. Turhan'ın döneminde pozitivizmin tek hâkim paradigma olduğu gerçeğini dikkate almalıyız. Bugün pozitivizmin hâkimiyetinin kırıldığı ve yeni bilim anlayışının yeşermekte olduğu bir dönemin bilgisi ile bu görüşleri eleştirmek yerine değerlendirmek daha uygun düşecektir:

> …birey ve toplum arasında zaman ve mekân şartlarına ve etkileşimdeki objelerin niteliklerine göre, ağırlık payları değişen bir etkileşim vardır. Bu etkileşimde bütün zamanlar ve mekânlar için geçerli genel ilkeler de vardır; zaman mekân bağlamı ve etkileşime katılan nesnelerin ve oluşlara göre değişen kendine özgü durumlar ve oluşlar da vardır…(Dikeçligil, 2005:45).

Bu metodolojik ilkeleri bilim zihniyeti örneğinde şöyle somutlaştırabiliriz: Bilimsel zihniyetin ortaya çıkışını ne katı bir toplumsal determinizm ile ne de tekrarlanan bir işleyişin olmadığı indeterminizm ile açıklayabiliriz. Bilimsel

---

[2] Eski ve yeni sosyoloji ayrımında Ziya Gökalp'te büyük adam sorununun nedensellik ilkesi çerçevesinde değerlendirilmesi ve bu değerlendirmede Gökalp'in pozitivizmin sınırlarını zorlaması konusunda bkz. (Dikeçligil:2005).

zihniyetin ortaya çıkışına ilişkin bütün zamanlar ve mekânlar için geçerli tek bir kanun yoktur. Bilimsel zihniyetin ortaya çıkışına ilişkin genel ilkeler belirleyebiliriz, ancak bu ilkeler toplumdan topluma, zamandan zamana ve 'etkileme gücü olan' bireylerin niteliklerine göre farklı görünümler alabilecektir. Turhan bir psikolog ve sosyal psikolog olarak üniversite ve bilim zihniyeti olgularını eğitimle bağlantılı (grup-grup düzlemi ve birey-grup düzlemi) ele almış ancak konusu ve metodolojisi bakımından kapsayıcı olması sebebiyle sosyal bilimlerde ayrıcalıklı bir konuma sahip olan sosyolojinin ve sosyolojik bakış açısının gerektirdiği sosyo-kültürel gerçekliğin tüm boyutlarıyla olan bağlantısına açıklama getirmemiştir. Bu son cümlemiz Turhan'a bir eleştiri değildir. Çünkü bilim adamları konularını herhangi bir kriterden hareketle sınırlandırabilirler.

Turhan üniversite toplum bağlantısında iki kritik hipotez kurmuştur. Bunlardan ilki toplumun, bilimsel prensiplerden yola çıkan iyi niyetli kişilerin önderliğinde değiştirilebileceği fikridir. Toplum mühendisliğini de çağrıştıran bu düşüncede bilinçli insan eylemlerinin niyet edilmemiş ve öngörülemeyen sonuçlarının, toplumsal yapı içinde değişmeye direnen birey ve grupların varlığının, mevcut ilişkiler ağının bu güçlerin çıkarına olduğu için korunuyor olabileceğinin o günün bilim anlayışı içerisinde yakalanabilmesi pek de mümkün değildir. Bugün, çatışmacı bakış açısı güç ilişkilerinin bu yönü üzerinde ayrıntılı düşünmemizi sağlar. Turhan'ın kurduğu ikinci kritik hipotezin ipuçlarını şu cümlesinden çıkarabiliriz:

> …Memleketin hakiki bir şekilde kalkınabilmesi,…rejimin istikrar kazanması, ideolojik demagojilerin ortadan kalkması, cehaletin istismar edilmemesi, yarım münevverlerin şerrinden ve tahakkümünden kurtulup ilmî otoriteye tabi ve cemiyete nazım rolünü oynayan bir umumi efkara kavuşmak da ona bağlıdır (1967:50-51).

Yani kalkınma, hakiki ilim adamlarının yetişmesine ve ilmî hakikatlerin ortaya çıkmasına bağlıdır. İkinci hipoteze göre Turhan siyasi iradenin, bilim yoluyla kalkınmayı sağlayacağını düşündüğü politikaları gerçekten uygulamak isteyip istemediği sorusunu yine psikolog olması sebebiyle sosyal etki ve uyma mülahazası çerçevesinde "ikna" sorunsalına indirgemiş ve yukarıda sözünü ettiğimiz değişmeye direnen birey ve grupların varlığını hesaba katmayarak, onların bile bilim tarafından ortaya konan "hakikatlere" gözlerini kapatamayacaklarını varsaymıştır.

Araştırma Merkezlerinde Yapılan Çalışmaların Değerlendirilmesi

Bugün üniversitelerin bünyelerinde işbölümü sonucu araştırma merkezleri ve enstitüler şeklinde iki ayrı yapılanma olarak karşımıza çıkan olgudan Mümtaz Turhan araştırma enstitüleri olarak bahseder. Turhan'ın öncelikle üzerinde durduğu konu araştırma enstitülerinin kurulması ve bilimsel araştırma geleneğinin bu enstitüler vasıtasıyla oluşturulmasıdır. Özellikle Cumhuriyet döneminde kurulan ve sayıları gittikçe artan araştırma enstitülerinin toplumda bilimsel araştırma geleneği ve zihniyetini oluşturamamasını Turhan, 'kendine dönüş'ün gerçekleştirilememesi ve yapılan işlerin taklitten öteye geç/e/memesine bağlar. Turhan "Maarifimizin Ana Davaları ve Bazı Hal Çareleri", "Garplılaşmanın Neresindeyiz?", "Atatürk İlkeleri ve Kalkınma" kitaplarında Cumhuriyet döneminde bilimin ve üniversitelerin öneminin anlaşıldığını, ancak bu anlayışın yüzeysel kaldığını ve bilimin bir zihin faaliyeti olduğunun anlaşılamadığını belirtir. Zihnî faaliyetin görünmez ama onun sonuçları olan bilgiler ve teknolojilerin uygulamaları görünür olduğu için Türkiye'de halka bilimi getirme girişimlerinin hazır bilgileri öğrenmek ve öğretmekle sınırlı kaldığını belirtir. Ülkede araştırma enstitüleri kurma fikri Avrupa'ya öğrenci gönderme tedbirlerini tamamlamak üzere onunla bir bütün teşkil eder. Bu sayede Avrupa'dan dönen gençler branşlarıyla ilgili olarak çalışmalar yapabilecektir. Araştırma enstitüleri projesi gerçekleştiği takdirde üniversitelerin ıslahı meselesi de çözülmüş olacaktır. Şimdiye kadar yapılan üniversite reformları bilimsel seviyeyi yükseltememiştir. Bunu yükseltecek olan araştırma enstitüleridir. Turhan'ın araştırma enstitüleri projesi, mevcut üniversitelerin dışında, Batı'nın en yüksek bilim düzeyinde yeni bir zihniyete göre yetişmiş, araştırmacı, orijinal düşünme kabiliyeti gelişmiş, uzmanlaşmış, verimli ve koordinasyonlu bir biçimde çalışmaya alışmış bilim adamlarından oluşan yepyeni bir kurumdur.

Bilimsel araştırmaların kurumsallaşması, toplumsal bir işlev kazanması ve kazandığı bu toplumsal işlevle toplumda bilimin benimsenmesi için çaba gösteren araştırma enstitüleri toplumdaki her türlü problemin teşhisi ve çözümünde en önemli kurumdur (Turhan, 1964:90-91). Yetenekli gençlerimizi bilim zihniyetinin ve bilim kurumlarının kuvvetli olduğu Batı'da yetiştirmelidir. Onlar orada yetişirken, döndükleri zaman araştırma enstitüleri kuralım. Her bir enstitünün başına bilim dünyasında yeri olan yeni birkaç bilim adamı getirelim. Başında deneyimli birkaç bilim adamının bulunduğu bu enstitülerde her bir genç, bilimsel verimlilik için şart olan iletişim ve etkileşim imkânı bulacaktır. Yurt dışına öğrenci gönderme araştırma, enstitüleri kanalıyla ülkemizde Batı ayarında bilimsel araştırma geleneği

kurulana kadar sürecektir. Bu gelenek iyice yerleştikten sonra yabancı bilim adamlarının sayısı azaltılacaktır.

Mümtaz Turhan'ın arzu ettiği bu bilimsel araştırma geleneğinin bugün bile tam anlamıyla oluşturulamayışının nedenlerine bakmamız gerekmektedir. Batı'da yer alan bilimsel araştırma geleneğinin Türkiye'de oluşturulabilmesi için bilimsel zihniyet ve faaliyetin ontolojik, epistemolojik ve metodolojik temellerinin olduğunun farkında olunması ve Batılılaşmayla birlikte Türkiye'de kendine yer bulan ancak herhangi bir entelektüel bedel ödenmediği için de verimli olamayan pozitivist bilim anlayışının sorgulanması gerekmektedir. Batı bilim anlayışının temellerinde yer alan ontolojik, epistemolojik ve metodolojik kabullerin kazandığı anlamların ne olduğu ve bu temel kabullerin Türkiye'de yetişmiş bir bilim adamının zihniyet dünyasındaki anlamlarla örtüşüp örtüşmediği ya da bilim adamlarının zihinlerinde bilimin temellerinde yer alan bu anlamların (ontolojik, epistemolojik, metodolojik) bulunup bulunmadığı cevaplamamız gereken sorulardır. Eğer cevap bu anlamların bulunmadığı ya da farkında olunmadığı yönünde ise Türkiye'de neden bilimsel araştırma geleneğinin kurul/a/madığının, ayrıca sosyal bilimlerde neden ekollerin kurul/a/madığının ve araştırmaların neden çoğunlukla tanımlayıcı düzeyde surveyle sınırlı kalıp, açıklama düzeyine geç/e/mediğinin de cevabı bulunacaktır.

Ülkemizde son yıllarda üniversitelerin bünyesindeki araştırma merkezlerinin sayısı artmakla birlikte, bu araştırma merkezlerinin bir kısmının atıl, bir kısmının ise istenen verimlilikte çalışmadığını görüyoruz. Sosyal araştırmalarla ilgili literatürde çok önemli araştırmalara rağmen, özellikle nicel veri toplama teknikleri kullanılarak yapılmış ancak bu nicel verileri pozitivist bilim anlayışının hedeflediği 'açıklama' düzeyine ulaştıramamış birçok survey bulunmaktadır. Bu araştırmalarda kullanılan surveylerin genel özellikleri eleştirel olarak şöyle sıralanabilir.

(1) Pozitivist bilim anlayışında sosyal bilimler açıklama düzeyinde bir bilim olup, survey nedensel açıklama getirdiği için bu anlayışın temel veri toplama tekniği olmuştur. Hâlbuki ülkemizde yapılan araştırmalarda bu veri toplama tekniği çoğunlukla, durum tespitine yönelik tanımlayıcı düzeyde kalmıştır (Dikeçligil:1993,53). Pozitivist anlayışta şayet konu yeni araştırılıyor ve konuyla ilgili bilinen faktörler az ise başlangıçtaki araştırmalar tanımlayıcı (betimleyici) düzeyde kalabilir ancak araştırmaların sayısı arttıkça, tanımlama düzeyinden sınıflama ve nedensel açıklamaya geçilmesi beklenir.

(2) Araştırmaların nedensel açıklama düzeyine gelemeyişinin temel sebebi araştırmanın herhangi bir kuramdan hareketle kurgulanmaması ve "Kuram"

teriminin "literatür" bilgisini karşılayacak şekilde kullanılmasıdır (Dikeçligil, 1993:55). Hâlbuki pozitivist bilim anlayışının temelinde bir kuramdan hareket etme zorunluluğu varken, Fenomonolojik bilim anlayışında kuramdan hareket etme zorunluluğu olmayabilir, eğer kuram söz konusu ise bu araştırma boyunca geliştirilen inşa edilen (grounded theory) bir kuramdır.

(3) Araştırmaların kuramdan yoksun ve betimleme düzeyinde kalması hipotezlerin sınamaya elverişli ve nedensel ilişkileri ifade edecek biçimde kurulmamasına sebep olmaktadır. Araştırmalarda kurulan hipotezlerin, doğruluğundan ya da yanlışlığından emin olmadığımız ancak doğru olduğuna kanaat getirip sınamak üzere kurduğumuz ifadeler olmak yerine bağımlı değişkene bazı faktör (bağımsız değişkenler) etki eder şeklinde muğlâk ifadeler olduğunu görmekteyiz. Yetersiz gözlemin yapılması bazen hipotezin sonradan geliştirilmesine yol açmaktadır. Gözlem başlangıçta "hunch" adı verilen, hipotezin kurucusu ya da bulanık bilgisi olan hipotezimsi önermelerin olgunlaşarak hipotez hâlinde ifade edilmesinde en önemli araçlardan biridir (Dikeçligil, 1993:55).

(4) "Araştırmacının konuya yaklaşımını gösteren kavramsal çerçeve, özel kavramların veya bilinen kavramlara araştırmacının yüklediği farklı anlamların açık ifadesi olmak yerine, genel kavramların sözlük tanımları halindedir" (Dikeçligil, 1993:55). Diğer bir deyişle araştırmacı şayet toplumda tabakalaşma olgusunu araştırıyorsa kullandığı sınıf terimini sözlük anlamıyla değil, hangi kuramdan hareket ediyorsa o kuramın yüklediği anlam çerçevesinde olacaktır. Örneğin Marx ve Weber aynı kelimeyi (sınıf) kullanıyor olmakla birlikte bu kelimeye yükledikleri anlam birbirinden farklıdır. Bu anlam farkları sebebiyle de her bilimin kendine özgü bir terminolojisi oluşur. Araştırmalarda kelimelerin herhangi bir bilim dalındaki kuramların yüklediği terminolojik anlamlarıyla değil sözlük anlamlarıyla kullanılıyor olması, aynı zamanda kelimeleri birbirinin yerine kullanma hatasını da beraberinde getirmektedir. Mesela toplumda hiyerarşik ilişkileri inceleyen bir kişi araştırmasında bazen proleterya-burjuvazi (ki bu terimler Marksist bakış açısında yaygın) bazen işçi-işveren (ki bu kullanım liberal bakış açısında yaygın) ya da sömüren-sömürülen (Marksist) güç ilişkileri (Weberyen), kelimelerini kullanıyorsa bu onun herhangi bir kuramdan hareket etmediğinin göstergesidir.

(5) Açık ve seçik bir biçimde ortaya konmuş kavramsal çerçevelerin olmaması surveyleri gereksiz ve ilgisiz ayrıntılara boğmaktadır. Rastlantı yoluyla toplamış ve bir kuramda bütünleştirilemeyen veri yığınlarının bulguya dönüştürülemediği görülmektedir. Araştırmaların herhangi bir kurama dayandırılmaması bu araştırmaların boş bir çaba olarak kalmasının sebebidir.

(6) Kuramdan hareket edilmemesi verilerin keyfi bir biçimde yorumlanmasına ve elde edilen sonuçların hiçbir araştırmaya yer bırakmayacak şekilde baştan verilmiş cevaplar olduğunun farkına varılmamasına yol açmaktadır.

(7) Sosyal bilimlerde yapılan araştırmalarda tabloların açıklanması sayıların ve yüzdelerin sözel ifadeleri şeklinde tekrarlanması şeklinde olmaktadır. Hatta tabloları okumayı bilen kişinin bu yazıları okuması bile gerekmeyebilir (Dikeçligil, 1993:56). Özellikle grafikleri ve tabloları okumayı bilen kişilerin bu yazıları okumasını gerektirmeyen sebep, araştırmalarda bir kuramdan hareket edilmemesi ve kuramdan hareket edilmediği için de hipotezlerin açık ve net bir biçimde ortaya konmamasıdır. Bu sebeple tablolar nedensel ilişkileri açıklayan çapraz tablolar yerine sadece oranları gösteren tablolardan oluşmaktadır. Ayrıca araştırmaların daha önce yapılmış nicel araştırma sonuçlarıyla ya da başka bir kuramdan hareketle yapılmış araştırma sonuçlarıyla karşılaştırılması mümkün olmamaktadır.

(8) Araştırma sayısı arttıkça araştırma sonuçlarının bulgularının bütünleştirilmesi ve aynı konuda birçok araştırmanın sonuçlarının istatistiksel analizlerle kapsam çözümlemelerinin yapılabilmesi yukarıdaki sebepler dolayısıyla mümkün olmamaktadır.

Sosyal bilimlerde araştırma merkezlerinde ya da Enstitülerde yüksek lisans ve doktora tezlerinde yapılan araştırmaların Pozitivist bilim anlayışının veri toplama tekniği olan nicel veri toplama tekniklerinden hareketle araştırma yaptıklarını ancak bu araştırmaların felsefi ve metodolojik arka planlarının olmaması sebebiyle nasıl tıkandıklarını gösterdik. Şimdi, biraz da fenomonolojik bilim anlayışından hareketle yapılan araştırmalara bakalım.

II. Dünya Savaşı'ndan bu yana tüm dünyada ve özellikle de ABD'de sosyal bilimler özellikle de sosyoloji giderek daha nitel bir disiplin olmaya başlamıştır. Önde gelen sosyoloji dergilerinde yayımlanan makalelerden nitel ve nicel verileri kullananların oranı bu eğilimin sadece göstergelerindendir. Önde gelen dergilerde nitel detayı kullanan makalelerin oranı yüzde on dörtten yüzde altmış dokuza çıkmıştır (Cole, 1999:112). Batı'da sosyal bilimlerin ve özellikle de sosyolojinin fenomonolojik bilim anlayışı sebebiyle gittikçe daha çok nitelleşmekte (quantified) olduğunu ama Türkiye'de araştırma merkezlerinde yapılan araştırmalarda pozitivist bilim anlayışı sebebiyle nicel (qualitatif) araştırmaların yukarıda zikredilen eksikleriyle yaygın olduğunu görmekteyiz. Araştırma merkezlerinde proje önerisi hazırlama, nicel veri analizi (SPSS), nitel veri analizi (NVİVO) konularında yetişmiş bilim adamının sayısının yeterli olmaması, araştırma merkezlerini atıl hâle getiren

en önemli sebeptir. Üniversitelerin lisans, yüksek lisans ve doktora programlarında bilimsel araştırmaların nasıl yapıldığı, yazıldığı ve yayımlandığına ilişkin derslerin sayısının yeterli olmaması, sayı yeterli olsa bile öğretim üyesine düşen öğrenci sayısının fazlalığı sebebiyle hazırlanan proje tekliflerinin, makale taslakları ile ilgili ödevlerin veril/e/memesi sadece anlatılarak geçmek zorunda kalınması önemli problem kaynaklarıdır. Bilimsel yazımın, makalenin ne olduğu, başlığın, kısa özetin, girişin, sonucun ve tartışmanın nasıl yazılacağı, örneğin IMRAD formatının ne olduğu, tarama değerlendirme makaleleriyle, araştırma makaleleri arasındaki farkın ne olduğu, jargondan nasıl uzak kalınacağı, kaynaklara nasıl atıf yapılacağı, bilimsel araştırmanın başlangıcında şekil şartlarına ilişkin olup bu en basit şekil şartları açısından hareketle bile, yapılan birçok araştırmanın eleştirilebilmesi mümkündür. Bugün üniversiteler Turhan'ın öncülüğünü yaptığı araştırma merkezleri fikriyle canlandırılmak istenmiş ancak eğitim ve öğretim faaliyetlerinin yanı sıra bir araştırma merkezi gibi çalışmayı hedeflemesi gerekirken üniversitelerin sadece eğitim ve öğretim faaliyetlerini sürdüren bir "yüksek okula" dönüşme tehlikesi ile karşı karşıya olduğunu söyleyebiliriz. "Yüksek okula" dönüşme sürecini Turhan'ın üzerinde önemle durduğu "ilim zihniyeti" ya da Bourdieu'nun "kültürel sermaye" ve Althuser'in "Devletin ideolojik aygıtları" kavramlarından hareketle ele aldık.

İlim Zihniyeti, Kültürel Sermaye ve Habitus Kavramları Çerçevesinde Üniversite Açma Politikaları

Bugün taşrada açılan birçok yeni üniversitenin sosyo-kültürel yaşamı zenginleştirdiği, o yere ekonomik canlılık getirdiği ve bazı alanlarda istihdam yarattığı, bölgenin değişim ve dönüşümüne öncülük ettiği söylenebilir. Türkiye'nin en ücra köşelerinde bile üniversite açılmasının gerekçeleri arasında bunlar özellikle sıralanır. Ancak bu ve benzeri faydalarının yanı sıra Turhan'ın terimiyle "ilmî atmosferin" Bourdieu'nun terimiyle ise yeterli "kültürel sermaye" ve "habitus"un olmadığı yerlerde üniversite açmanın özde "şehirli", "medeni" olan üniversal anlayışa zarar verebileceğini ve bu anlayışın taşralaşabileceğini unutmamak gerekir.

Çağdaş üniversitelerin klasik "entelektüel sermaye" ya da Turhan'ın deyişiyle "ilim müesseselerine, bilhassa mevcut üniversitelere ve ilerde açılacaklara bir nevi ihtiyat depo-reservoir vazifesi" (1964:92) görmesinin yanı sıra sosyal ve kültürel sermayeyi yaratan kurumlar olması gereklidir. Sosyal ve kültürel sermayenin oluşturulması ve dağıtımı ise bilginin paylaşımının ötesinde paylaşılan değerleri, işi, riski, karar vermeyi ve öncelikleri, hesap vermeyi ve güveni

kapsamaktadır. Üniversitelerin olmazsa olmazları, özerklik, bilimsel liyakat, bilim etiği ve bunların temel alınarak vizyon ve misyonlarının biçimlendirilmesidir. Ayrıca üniversitelerin akademik, idari ve mali yönden özerk olmaları gerektiği tüm dünyada artık tartışma konusu yapılmayan bir gerçektir. Ancak üniversiteler, uygulamalarında şeffaf ve topluma karşı hesap verebilen bir yapılanma içinde olabilmelidir.

Akademisyenler çalışmalarında yalnızca bilimselliği esas almalı, görevlerini politik, ekonomik ve mesleki çıkar gruplarından bağımsız yürütecek bilim etiğine bir gelecek öngörüsü olarak "Niçin varız, neden buradayız, amacımız nedir?" soruları ile özetleyebileceğimiz bir vizyona ve bu sorulara cevap verecek işlevler ve görevler demek olan bir misyona sahip olmalıdır. Üniversitenin diğer bir önemli özelliği de bilimsel liyakattir. Bilimsel liyakat bilim adamının öz kıymeti ile birlikte, ulusal ve uluslararası düzeyde bilimsel çalışmalarının ve bunların bilime katkılarının değerlendirilmesiyle belirlenen yetkinliğidir. Mümtaz Turhan'ın üzerinde önemle durduğu "bilim zihniyeti" kavramı, bilimsel namusun, vizyonun, misyonun ve liyakatin de temelinde yer alır.

Daha sonraki başlıklarda ele alacağımız klasik üniversite, firma üniversiteleri ve internet üniversiteleri ile birlikte Türkiye için düşünülmesi gereken, devletin özellikle taşrada açtığı yeni üniversiteler ve bu üniversitelerin içinde bulundukları daha doğrusu bulunamadıkları ve Turhan'ın da üzerinde önemle durduğu ilim zihniyetidir. Turhan'a göre;

> …siyasi icaplar, içtimai temayüller ne olursa olsun şarkta yeni bir üniversite kurmak, mevcut şartlar içinde imkânsız, hatta zararlı bir teşebbüs olacaktır. Çünkü elde mevcut tedris uzuvları ancak bir üniversiteye kâfi gelecek sayıda iken üniversite kurulmuş, bu yüzden birçok esaslı ilimlerin kürsüleri boş kalmıştır. Bir lise hatta orta mektepte bile hoş görülmeyen bir usulle bazı dersleri vekaletle idare etmek mecburiyeti doğmuştur. Şüphesiz, mesele, bu ilimlerin kadroda asil veya vekil olarak tayin edilmiş insanlar tarafından temsil edilmesinde değil, bunların cidden ehliyetli olup olmamasındadır(1964:98).

Turhan, üniversite meselesinin bilim adamı meselesi olduğunun farkındadır. Bilim adamı ve bilimsel zihniyetin yeşerebileceği bir bilimsel ortam yaratılmadıkça millî eğitimde ve üniversitelerde teşkilat değişikliği, program değişikliği, yeni tip kurumlar açılması, bu kurumların sayısının çoğaltılmasının bir kısır döngü olduğunu

belirtir. Turhan, yeni üniversitelerin açılması ve bu açılacak üniversitelerin sahip olması gereken özellikler hususunda şunları belirtir:

> … Hakiki bir üniversitede ağırlık noktası daima pür ilimlerin toplandığı, diğer her nevi tatbiki bilgilere temel teşkil eden ilimlerin bulunduğu edebiyat ve fen fakülteleridir. Bunun için iyi, esaslı, şöhretli bir üniversite tıp ve hukuk fakülteleri kalabalık olan üniversite değil, içinde milletlerarası şöhretler toplayan, devamlı araştırmalara, keşiflere ve türlü ilmî faaliyetlere sahne olan edebiyat ve fen fakülteleri kuvvetli üniversitelerdir… Edebiyat ve fen fakülteleri olmadan açılacak münferit bir veya iki fakülte ile bir üniversite değil, ancak yüksek bir okul kurulmuş olur (1967:15).

Turhan'ın fen-edebiyat fakülteleri olmadan, ilim zihniyeti yerleştirilmeden kurulacak yeni üniversitelerin ancak yüksek okul düzeyinde kalabileceği düşüncesini Bourdieu'nun kültürel sermaye ve habitus terimleriyle açıklayabiliriz. Bourdieu toplumları sınıflar esasında çözümleme yerine, alan kavramından hareketle çözümler. Bourdieu'ya göre (Wallace ve Wolf, 2004:129-134) alan tıpkı bir oyunda olduğu gibi insanların manevra yaptıkları, stratejiler geliştirdikleri ve arzu edilen kaynaklar için mücadele ettikleri yerler olup akademik, dinsel, ekonomik, politik, alanlar vardır. Her alan kendi içinde, güç ilişkileri ile yapılandırılmış bir toplumsal mevkiler sistemidir. Her alanda üç sermaye tipi vardır. Bunlardan ekonomik sermaye ekonomik kaynaklara, sosyal sermaye ilişkilere, kültürel sermaye ise değerlere hâkimdir. Kültürel sermaye ile ilgili düşünülen habitus (alışılmışlık, yatkınlık) ise nesnel şartlar tarafından oluşturulan, ama bu şartların değişmesinden sonra bile devam etme eğiliminde olan, kazanılmış devamlı bir algılama düşünce ve eylem şemaları sistemidir.

Turhan'ın fikirlerini Bourdieu'dan hareketle çözümleyecek olursak Turhan üniversitelerde/akademik alanda gerekli olan toplumsal ve kültürel sermaye birikimi olmadan ve toplumsal ve kültürel sermaye ile iç-içe olan habitus (alışkanlık/yatkınlık) yani akademik alana ait kazanılmış, devamlı bir algılama düşünce ve eylem şemaları olmadan Turhan'ın ifadesiyle 'ilim zihniyeti' 'ilmi atmosfer' olmadan, "Yüksek bir tahsil müessesesi açıp, adına layık olmadığı hâlde Üniversite demekle memlekete mümkün fenalıkların en büyüğü yapılmış olur" (Turhan, 1967:11). "Hakiki bir üniversitenin yokluğu bir memleketin kalkınmasına ilerlemesine mani olabilir, fakat seviyesi düşük bir üniversite o memleketi muhakkak mahva götürür" (Turhan, 1967:49). Turhan günlük ihtiyaçlar ve sahte hâkim eğilimlerin etkisiyle ve siyasilerin halktan gelen talepleri reddedememesi

sebebiyle yeni üniversitelerin açıldığını ancak ilmî zihniyetten yoksun olmaları sebebiyle üniversitelerin fonksiyonlarını yerine getiremediğini belirtir.

İlim zihniyeti ve ilmî atmosferin ve dolayısıyla kültürel sermaye ve habitusun oluşturulmasında Batı'daki kolej sistemini (üniversite hocalarının nezaretinde kalan yatılı üniversite öğrencileri) örnek gösteren Turhan'a göre;

> …Cambridge ve Oxford Üniversitelerinde… içtimai bir terbiye görmelerine, ilmî bakımdan yetiştirilmelerinden daha büyük bir ehemmiyet ve kıymet verilmektedir. İçtimai terbiye kolejlerde kurulmuş nizamlar, var edilmiş kaideler ve yaşayış tarzları vasıtaları ile müşterek itiyatlar, kıymetler, kıymet ölçüleri edinilmesi, bir arada yaşama ve çalışma adabının öğretilmesi suretiyle tatbiki olarak verilir. Talebeler bu surette birbirlerinin hukukuna, şeref ve haysiyetine riayet etmeyi, yekdiğerine karşı saygı ve sevgiyi öğrenir (1967: 44).

Üniversite öğrencilerine bilgiden önce bilim zihniyeti ve bilim etiğinin aktarılması Turhan için en temel meseledir.

Üniversitelerin bel kemiğini teşkil eden Fen Edebiyat Fakültelerinde öğretilen ilim dallarının felsefe ile olan bağları sebebiyle bu bilim dalları sadece ders anlatımlarıyla öğrenilemez. Bu fakültelerden mezun olacak öğrenciler bilim adamı olmaya aday olup bilim adamlığı kendine has bir tefekkür kabiliyeti ve kültür seviyesi, Bourdieu'nun deyimiyle habitus ve kültürel sermaye ister. Öğrenci ve hocalara tefekkür etmelerini teşvik edici bir kültür çevresi hazırlanmadan, bunun bilişsel, davranışsal ve maddi zemini zenginleştirilmeden üniversite açma, problemin temelinde yer alır. Kültürel sermaye ile bağlantılı diğer problem Giddens'ın ifadesi ile "uyduruk standart"tır.

Üniversiteler arası eşitsizliklere işaret eden Giddens, Britanya'da zaman zaman "uyduruk standart" adı verilen bir durumun yaşandığını belirtir. Bunun anlamı, Leicester ya da Leeds'ten alınan bir diplomanın hiç değilse teorik olarak Cambridge, Oxford ya da Londra'da alınan üniversitelerle aynı standartta sayılmasıdır. Ancak Oxford ve Cambridge'den alınan bir diploma, diğer üniversitelerin birçoğundan alınan bir diplomayla karşılaştırıldığında bol kazançlı bir meslek hayatına atılmak için çok daha büyük şans demektir (2008: 746). Bu durum kültürel sermaye ve eğitimin sınıfsal eşitsizlikleri perçinlemesi bağlamında Türk üniversiteleri içinde söz konusudur.

Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de ilk ve orta öğretim kurumlarındaki derslerin resmi içerikleriyle hiçbir ilgisi olmayan birçok şey öğretilir. Okullar

disiplin yapıları, düzene sokma anlayışlarıyla Illich'in "edilgen tüketim" adını verdiği şeyi yani var olan toplumsal düzenin sorgulanmaksızın kabulünü aşılamayı mümkün kılar. Bu konular bilinçli olarak öğretilmez, okulun örgütleniş şeklinde ve prosedüründe örtük olarak bulunur. Illich'in ifadesiyle "gizli müfredat" öğrencilere yaşamdaki rollerinin "yerini bilmek ve orada kalmaya devam etmek" olduğunu gösterir (Illich: 2006). Gerek ortaöğretim kurumlarında, özellikle de üniversitelerde eğitim sürecinin resmi olmayan bu boyutunun üzerinde dikkatlice durulması gerekmektedir.

Yeni Üniversitelerin Açılmasında Nitel Faktörlerin Dışında Göz Önünde Bulundurulması Gereken Nicel Faktörler

Üniversite açma politikalarında temel alınması gereken nitel faktörler olarak da isimlendirebileceğimiz Turhan, Cangızbay ve Bourdieu'nun terimlerini meczederek ele aldığımız, ilim zihniyeti, ilmî atmosfer, münevver, entelektüel, aydın ayrımında hakiki bilim adamı, kültürel sermaye ve habitus kavramlarının yanı sıra üzerinde düşünülmesi gereken tali bir konu da nicel faktörlerdir.

Turhan'a göre (1967:49-53) üniversitelerin fonksiyonlarını gereğince yerine getirebilmeleri için şu nicel şartların yerine getirilmesi gerekir: Öncelikle çok sayıda ilim adamı yetiştirilmelidir. Kaliteli ilim adamları olmadıkça ne üniversitelerin ıslahı, ne seviyelerini yükseltmek, ne de yeni üniversiteler açmak mümkündür. Ancak bu ilim adamlarının sayısı ihtiyacın çok üstünde olmalıdır. Üniversitelerde bilhassa fen ve edebiyat fakültelerinde bütün asistan ve doçent kadrolarının asgari beş misline çıkarılması ve asistan maaşlarının artırılması, asistanların kıt'a hizmetinden muaf tutulmaları şarttır. Ayrıca Fakültelerin dengesine dikkat edilmelidir. Tıp, hukuk, iktisat gibi daha çok ameli, tatbiki mahiyetlerinin icabı göze çarpan ve öğrencileri çok olan fakültelerin üniversite camiası içinde hâkim duruma geçmelerine, diğer fakültelerin gelişmelerini köstekleyecek şekilde onları baskı altında bulundurmalarına engel olunmalıdır.

Bir sonraki bölümde üzerinde ayrıntılı duracağımız Turhan'ın üniversitelerle ilgili en büyük endişelerinden biri olan "tıp, hukuk, iktisat gibi ameli ve tatbiki" fakültelerin üniversitelerde baskın hâle gelmesi tüm dünyayı saran kapitalistleşme süreciyle gerçekleşmiştir. Bugün içinde Fen Edebiyat Fakülteleri bulunmayan "ekonomi ve teknoloji" üniversiteleri Türkiye'de de yaygınlaşmaya başlamıştır.

Turhan "ihtiyaçtan daha çok ilim adamı yetiştirilmedikçe üniversitelerde hakiki bir gelişme beklenemez" (1967:19) der. Bu konuda Batı ile Türkiye'yi karşılaştıran Turhan durumun vahametine ilişkin bazı rakamları verir:

> Bütün medeni memleketlerde birinci sınıf, yani müstakil araştırma yapabilecek veya üniversitede öğretim üyesi olabilecek ilim adamlarının umumi nüfusa nispeti birbirine çok yakındır ve hemen hemen hiçbir memlekette bu nispet 120'de birin altına düşmez… Yalnız İsrail'de 80 kişiye bir bilim adamı düşmektedir (1967: 19).

1940'tan 2009'a kadar olan sürede Türkiye'ye bakarsak uçurumu tespit edebiliriz. Gerçi oranlarda iyileşme söz konusudur ama Batı'nın 1960'lardaki oranı bugün de yakalanabilmiş değildir.

Tablo 1

1940-2008 Yılları Arasında Bir Öğretim Elemanına Düşen Birey Sayısı[3]

1940-41	1960-61	1980-81	2000-01	2007-08
21.747	6.818	2.139	999	715

Turhan, bilim adamlarının nüfusa oranlarının ardından bilim adamlarının öğrenciye olan oranlarını verir.

Milletlerarası şöhreti olan Harvard Üniversitesinin … yirmi bin talebesi ve altı bin öğretim üyesi vardır. Buna mukabil, otuz binin üzerinde talebesi olan İstanbul üniversitesinde öğretim üyelerinin sayısı bunun onda birini bulmaz. Gene dünyaca meşhur Oxford ve Cambridge üniversitelerinde ise beş ila on kişiye bir öğretim üyesi düşmektedir. Dünyanın diğer hakiki üniversitelerinin hiç birinde bir öğretim üyesine on beş'ten fazla talebe düşmez(1967: 21).

[3] Makaledeki tüm tablolar yüksek lisans öğrencisi Mehmet Yahya Çiçekli tarafından derlenerek oluşturulmuştur.

1935 ve 2000 yılları arasında Türkiye'deki oranlar aşağıda verilmiştir.

Tablo 2

1935-2008 Yılları Arasında Bir Öğretim Elemanına Düşen Öğrenci Sayısı

1935-36	1940-41	1950-51	1960-61	1970-71	1980-81	1990-91	2000-01	2007-08
10	13	13	16	19	11	20	22	24

(TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923-2007, Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara, 2008)

Hem tablo 2 hem de aşağıdaki grafik bize öğretim üyesi başına düşen öğrenci sayısının yıllar geçtikçe daha da arttığını göstermektedir.

Tablo 3

*2000-2009 Yükseköğretim Öğrenci ve Öğretim Elemanı Verileri **

Eğitim Öğretim Yılı	**Öğrenci**	**Prof. Dr.**	**Doç. Dr.**	**Y. Doç. Dr.**	**Diğerleri** (öğretim görevlisi, okutman, uzman, araştırma görevlisi, çevirici, eğitim ve öğretim planlayıcısı)	**Toplam** öğretim üyeleri ve diğerleri toplamı	**Öğretim Elemanı** (Prof. , Doç. , Y. Doç. ve Diğ.) **Başına Düşen Öğrenci Sayısı**	**Öğretim Üyesi** (Prof. , Doç. , Y. Doç.) **Başına Düşen Öğrenci Sayısı**
2000-2001	1.607.388	8.804	5.249	10.407	43.420	67.880	23,7	65,7
2001-2002	1.677.936	9.529	5.576	11.420	44.765	71.290	23,5	63,3
2002-2003	1.918.483	10.187	5.401	12.621	47.881	76.090	25,2	68,0
2003-2004	1.972.662	10.864	5.298	13.555	49.087	78.804	25,0	66,4
2004-2005	2.106.351	11.381	5.456	14.461	50.798	82.096	25,7	67,3
2005-2006	2.342.898	11.841	5.769	15.129	52.046	84.785	27,6	71,6
2006-2007	2.453.664	12.773	6.150	15.844	54.562	89.329	27,5	70,6
2007-2008	2.532.622	13.494	6.867	18.074	60.331	98.766	25,6	65,9
2008-2009	2.924.281	13.662	7.360	18.538	60.944	100.504	29,1	73,9

* ÖSYM Yükseköğretim İstatistikleri Kitabı (2001, 2002 , … , 2009) kaynaklarındaki tablolardan belirli veriler alınarak derlenmiştir. http://www.osym.gov.tr

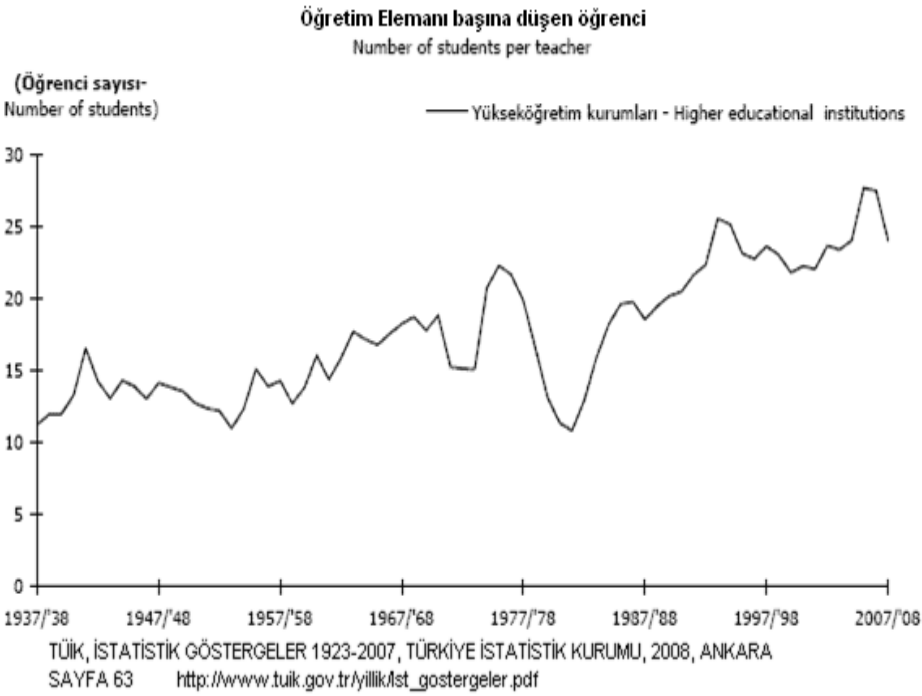

Grafik 1

Tablo 3 bize iki binli yıllarda öğretim elemanı (Prof., Doç., Yrd. Doç., öğretim görevlisi, uzman, araştırma görevlisi, çevirici, eğitim ve öğretim planlayıcısı) başına düşen öğrenci sayısının 23,7'den 29,1'e yükseldiğini göstermektedir. Sadece profesör, doçent ve yardımcı doçente düşen öğrenci sayısı ise 2000-2001 döneminden 2008-2009'a 65,7'den 73,9'a çıkmıştır.

Tablo 4

Ülkelere Göre Yükseköğrenim Kurumlarında Öğrenci ve Öğretim Elemanı İstatistikleri 2007[4]

* : (x 1000) Bin kişi

**: Oran, öğretim elemanı başına düşen öğrenci sayısını yansıtmaktadır.

Ülke	***Öğrenci**	***Öğretim E.**	****Oran**
Japonya	4.033	516	7,8
Ermenistan	107	13	8,2
Azerbaycan	135	16	8,4
Bulgaristan	259	21	12,3
İspanya	1.777	144	12,3
ABD	17.759	1.310	13,6
Rusya	9.370	656	14,3
Ukrayna	2.819	197	14,3
Belçika	394	26	15,2
Macaristan	432	23	18,8
Çin	25.346	1.326	19,1
İtalya	2.034	104	19,6
Etiyopya	210	8,4	25,0
Türkiye	2.454	89	27,6
Gana	140	4	35,0
Kamerun	132	3	44,0
K. Amerika ve B. Avrupa	34.009	2.619	13,0
Orta ve Doğu Avrupa	20.750	1.273	16,3

[4] UNESCO, Global Education Digest 2009, Unesco Institute For Statistics, Montreal, Canada, 2009

Bütün bu nicel veriler bize 2000'li yılların Türkiye'sinin Turhan'ın 1960'lı yılların Türkiye'sinden konumuzla ilgili olarak çok da farklılaşmadığını göstermektedir. Yeni üniversiteler, öğrenci hoca oranlarına ilişkin ise Turhan şunları belirtir:

> İngiliz hükûmetinin… yeni bir üniversite açılması için koymuş olduğu şartların başında öğretim üyesi sayısı ile bunun talebe miktarına olan nispeti gelir: 375 öğretim üyesi tayin edilmeden hiçbir yeni üniversite açılamaz. Bu üniversitede talebe sayısı da başlangıçta kat'iyyen üç bini geçemez. Üniversite genişletmek istenince her sekiz talebe için muhakkak yeni bir öğretim üyesinin tayini zaruridir… Mevcut her üniversitede, gelecekte açılacak en az üç üniversitenin kadrosu bulunuyordu. Bugün bile… Oxford ve Cambridge'de bazı bölümlerde talebe sayısına yakın öğretim üyesi vardır. Bunların çoğu nöbetleşerek ilmî araştırmalarla meşgul olmaktadır…(1967: 21, 22).

Geçmiş ve günümüze ilişkin karşılaştırmalı tüm bu nicel verilerin üniversite açma politikalarında göz önünde bulundurulmaları gerekmektedir. Biz bu bölümde Turhan'ın değindiği konular çerçevesinde (öğretim üyesi, öğrenci ve genel nüfus) meselesini ele aldık, herhangi bir konuda politika oluşturulurken nitel faktörlerle birlikte göz önünde bulundurulması gereken en basit ve birinci adım nicel verilerdir.[5]

Ulus Devlet ve Son Dönemde Sermayenin İdeolojik Aygıtı Olarak Üniversiteler

Üniversite açma politikalarının değerlendirilmesinde Turhan'ın "ilmî atmosfer", "ilim zihniyeti" ve Bourdieu'nun kültürel sermaye ve habitus kavramlarının yanı sıra üzerinde düşünülmesi gereken diğer önemli bir husus da bilgi, daha doğrusu malumat toplumuna geçişle ortaya çıkan içinde fen-edebiyat fakülteleri olmayan, kazanca dayalı özel üniversiteler ya da firma üniversiteleridir.

Parsons ve Platt "The American University" adlı eserlerinde (akt. Şimşek, 2008: 19) üniversitelerin yapılanmasıyla ilgili olarak şunları belirtirler: Zekâ ve akıl, üniversitelerin bütün fakültelerinde dolaşımda olmasına rağmen fen ve edebiyat

---

[5] Bu konularda ayrı olarak son dönemlerde üniversite, üniversite gençliği ve üniversite çalışanları üzerine özellikle Gazi Üniversitesi öğretim üyelerince yapılmış çalışmalar için bkz. (Bilgin, Erdem ve diğ., 2009), (Güngör, Yaşın ve diğ., 2007), (Özdemir, Yüksel ve diğ., 2003), (Yazıcı, Bacanlı ve diğ., 2003), (Yazıcı, Başak ve diğ., 2001)

fakültelerinin lisans ve lisans üstü programlarında ve diğer fakültelerin lisans üstü programlarında daha çok öne çıkmıştır. Modern üniversite anlayışında fen ve edebiyat fakültesi olmayan yani araştırma işlevi öne çıkmayan bir üniversite olamaz.

Gerek Turhan'ın gerekse Parsons ve Platt'ın fen-edebiyat fakülteleri olmadan üniversitenin ol/a/mayacağı düşüncesi bugün gelinen noktada Parsons'un ifadesiyle "fen edebiyat fakülteleri olmayan firma üniversitelerini" gündeme getirmiştir. Geleneksel üniversitelerden firma üniversitelerine dönüşümde bilgiyi üretmekten ziyade hazır bilgiyi kullanarak teknoloji üretmeye yönelme söz konusudur. Parsons'a göre (akt. Şimşek, 2008:20) klasik veya geleneksel üniversitelerde bilgiler, genellikle nesneleri anlama, açıklama ve kavramlaştırmayı amaçlayan ve kaynak üretmeye yönelik olmayan soyut bilgilerdir. Oysa yeni dünyada geçerli olan bilgi, daha çok "işe yararlılık ve kullanışlılıkla"[6] ilgilidir. Elde edilen bilgi genellikle mal, hizmet ve enformasyon üretiminin ve dağıtımının programlanmasında kullanılmaktadır. Günümüzde böyle bir anlayışla oluşan firma üniversiteleri, âdeta piyasanın bir uzantısı (ticari bir faaliyet) olarak bilimsel bilgiyi üretmekten çok hazır bilgiyi kullanarak teknoloji üretmeye yönelmişlerdir. Firma üniversitelerinin yapılanmalarında, klasik üniversite yapılanmasındaki fen-edebiyat fakülteleri bulunmamakta ve genellikle biyoloji, elektronik ve hesaplamadan oluşan Bilim ve Teknoloji Fakültesi ile İşletme Fakültesi gibi iki temel fakülte bulunmaktadır. Bugün hem ABD hem de Avrupa'da yaygınlaşmaya başlayan bir başka üniversite tipi de "sanal/internet üniversiteleri"dir. İnternet ağının genişlemesiyle ortaya çıkan sanal üniversitelerin en önemli özellikleri ders programları dışında fazla yatırım gerektirmemesi, devam zorunluluğunun olmaması dolayısıyla fiziksel engellerin mobilite sorununa ve başka işte çalışanlar için zaman sorununa çözüm getirmesidir.

Althusser, devletin bastırıcı aygıtlarının (hükûmet, bürokrasi, polis, ordu, yargı organları vb. gibi) yanı sıra egemen sınıfa fiilen güç sağlayan ve onu hegemonik kılan edebiyat, sanat, basın, yayın, eğitim ve öğretim kurumlarını içeren devletin ideolojik aygıtlarından söz eder (Althusser, 1989: 36-38). Bizi ilgilendiren ve Althusser'in deyişiyle devletin ideolojik bir aygıtı olan üniversiteler, ulus devletlerin kuruluş ve kurumsallaşma süreçlerinde "ulus değerler ve ulusalcı ideolojilerin" başlıca üretim ve yayma odakları arasında yer almıştır. Bu durum klasik devlet üniversitelerinin özellikle çatışmacı bakış açısına sahip bilim

[6] Çünkü yeni dünya bilgiye pozitivist paradigmanın temel kabulleri çerçevesinde "hakikat aşkı ve bilmek için bilmek" değil "fayda için bilmek" odaklı bakmaktadır.

adamlarınca eleştirilmesini gündeme getirmiştir.[7] Ancak bu eleştiri modernleşme ve ulus devletin inşasında üniversitelerin "devletin ideolojik aygıtları" olmasını eskiden yapılan esasında değil de, yapılmış olanda, bugün değişen zaman ve mekân şartlarına rağmen hâlen diretme anlamında olmalıdır. Bugün üniversiteleri belli bir ideolojiye göre örgütlemek, resmî ya da yarı-resmî bir ideolojik vesayet kurmak bilim özgürlüğünü ortadan kaldırır. Üniversitelerin kurumsal olarak bir ideolojisi olamaz, diğer bir ifadeyle üniversiteler ideolojik dogmaların olmadığı, ancak bütün ideolojilerin ifade bulduğu ve tartışıldığı ortamlardır.

Bugün üniversite üzerine araştırma yapanların, üniversitelerin devletin ideolojik aygıtı olmaları eleştirisinin yanı sıra, son dönemde, eleştirdiği bir başka husus daha vardır. Sanayi toplumundan "enformasyon/bilgi" toplumuna[8] geçişle ortaya çıkan, literatürde yukarıda da Parsons'dan hareketle açıkladığımız bazen "bilim ve teknoloji üniversiteleri" ya da "ekonomi ve teknoloji üniversiteleri" bazen de "özel üniversiteler" ya da "firma üniversiteleri" olarak isimlendirilen üniversitelerdir. Gerek çatışmacı bakış açısına sahip, gerekse bu bakış açısının dışındaki sosyal bilimciler bu üniversiteleri sermayenin uzantıları olmaları bağlamında eleştirirler. Türkiye'de devletin uzantısı olarak YÖK'ün yanı sıra özel sermayenin üniversite üzerinde kurduğu otorite üniversite problemiyle ilgili tartışılan meselelerden en önemlisidir. Mesela İnam'a (1999:137-138) göre akademik hayat bugün piyasayla bütünleşmiş olup oradan gelen sorunları çözme ve talepleri karşılama çabasındadır. Nelerin araştırılıp çalışılacağını piyasa belirliyor ve akademisyen de şirkette çalışan memura benzemeye başlıyor. Araştırma ürünleri sınıflara ayrılmış; yayın yapma belli formatlar içinde ancak içeriği değersiz, sözde araştırma ve sözde çalışmalar akademik etkinlik olarak sayılmaya başlanmıştır.

Amerikan üniversitelerinin önde gelen eğitimcilerinden, Harvard Üniversitesi öğretim üyesi, dekanlık ve rektörlük yapmış Derek Bok "Piyasa Ortamında Üniversiteler Yüksek Öğretimin Ticarileşmesi" adlı kitabında 1975'ten bugüne üniversitelerin araştırma ve eğitim faaliyetlerinden nasıl para kazandıklarını anlatır. Derek'e göre (2007) bu ticarileşme süreci, çalışmaları karşılığında para almak için

---

[7] Bu konuda bkz. Düşünen Siyaset, 1999:2; Mürekkep 1999:12; Doğu Batı, 1999:7; İktisat Dergisi 1998:376

[8] Information ve knowledge sözcükleri arasında ince fakat önemli bir ayrım vardır. "Information" çoğunlukla dıştan yeni görünmesine ve yararlarına rağmen temelde herkesçe bilinenin tekrarı dolayısıyla kişi yaşamına anlamlı bir değişiklik getirmemesi sebebiyle "bilgilendirim" yani "malumat", "knowledge" ise katkısıyla kişiyi zenginleştirmesi sebebiyle "bilgi" sözcüğü ile karşılamak uygundur. (Nalbantoğlu, 2009: 397) Ayrıca bkz. (Cangızbay, 2006:145-162)

çabalayan üniversiteleri, kamuoyunun güvenini sağlayan yerleşik değerlerden taviz verebilecek bir dönüşüme itmektedir.

Derek Bok'un yanı sıra Lindsay Waters da "Akademinin Düşmanları" adlı eserinde kitapları üniversitede kadro alabilmek için birer araca dönüştüren zihniyeti eleştiriyor. Waters'a göre (2009) üniversite yayınevlerini tamamen kâr amaçlı çalışan firmalara dönüştürme gayreti, akademik ortamın vaat ettiği temel değerleri aşındırmaktadır. Piyasa koşulları özgür düşüncenin ve akademik yayıncılığın itibarına yönelik bir tehdide dönüşmüştür.

Meseleye Türkiye açısından baktığımızda "…bugün Türkiye bilgi toplumunun olmasa dahi 'malumat çağı'nın gerektirdiği bilim ve teknoloji politikalarını geliştirmeye olanak tanıyan birikime yeterince sahip görünmektedir. Adında "teknik üniversite" sözcükleri geçse de bu tür ortamlar her şeyden önce birer akademik-üniversiter kuruluşlar ve salt bir "uygulamalı bilim" ve "pazarlamacılık" üniversitesine indirgenemezler. Seksenli yıllarda hızla çoğalan bazı kuruluşlara üniversite adı yerine "teknik okul" adını yakıştırmak daha doğrudur." (Nalbantoğlu, 2009: 407). Ya da Turhan'ın ifadesiyle içinde fen edebiyat fakülteleri barındırmayan felsefe ile dolayısıyla da hakikatle (hakikat daha çok bizi doğruya götüren içinde doğru, güzel, iyi, değerli, önemli görülen ahlaki değerleri barındıran bir alandır) bağını kesmiş yüksek okul. "Bilim ve teknoloji üniversitesi", "ekonomi ve teknoloji üniversitesi", "firma üniversitesi", "özel üniversite" olarak adlandırılmasına rağmen 1960'lı yıllarda Turhan bunları "yüksek okul", 2009 yılında Nalbantoğlu "teknik okul" olarak isimlendirmiştir. Çünkü buralar hakikatin bilgisine nasıl ulaşılacağına dair farklı metodolojilerin tartışıldığı farklı yöntemlerin kurulduğu ve farklı paradigmalardan hareketle bilimsel bilginin inşa edildiği yerler değildir. "Üretim ve uygulama bilgisi demek olan teknolojiyi üniversiteler de üretirler; fakat üniversitelerin asıl yaratıcı tarafı bu değildir. Asıl yaratıcı tarafı yeni teoriler ve bilgiler üretmesidir" (Bilgin, 2009:32). "Her bilimin kendi nesnesini oluşturacak zihinsel bütünlüğün inşa edildiği…" (Cangızbay, 1999b:48) yerler olarak üniversiteler felsefi bir arka plana sahip olduğu ve hakikatle bağını kurabildiği ölçüde üniversite unvanına layık olacaktır.

Günümüzde bir yandan bilim ve teknoloji alanında yeni gelişmeler yaşanırken, öte yandan pozitivist temelli bilim yapma tarzı ve felsefesi epeydir bilim adamları tarafından Batı'da sorgulanır durumdadır. Dünyanın epeydir gündeminde olan bu sorgulamanın Türkiye'de üniversite bünyelerinde yaygın olarak tartışıldığı söylenemez. Tersine, özellikle 1980 sonrası dönemde pazara egemen iktisadi trendler üniversitelerin eğitim faaliyetlerinde de kısa sürede kârlılık ilkesini öne

geçirmiştir. Bu süreçte üniversiteler, salt kârlılık ilkesine, kısa dönem getirilere ve uygulamalı bilim dallarına mahkûm edilmiştir (Nalbantoğlu, 2009: 405-406). Özetle daha 1960'lı yıllarda Turhan'ın tespit ettiği ve bugün Batı'da doruk noktasında olan, bünyesinde fen-edebiyat fakülteleri barındırmayan Nalbantoğlu'nun ifadesiyle adına her ne kadar "bilim ve teknoloji üniversiteleri" ya da "firma üniversiteleri" dense de aslında birer "teknik okul" ya da Turhan'ın ifadesiyle "yüksek okul" olan bu yapılanmalar duyumcul/maddeci Batı medeniyetinin ürünleri olup istendik ve istenmedik sonuçlarıyla bir vakıa olarak karşımızdadır.

Sonuç ve Öneriler

Türkiye'deki üniversitelerin dünyadaki başarı sıralarının düşük olması üniversiteleri savunma psikolojisi içine sokmaktadır. Üniversitelerin başarısızlığı, verimsizliği ilk ve orta öğretimin yetersizliğine, öğretim sistemine, aile çevresine, öğretim üyelerinin maaşlarına, ders yüklerine, öğretim üyesi başına düşen öğrenci sayısının kabarıklığına bağlanarak açıklanabilir. Ancak bütün bunlar başarısızlığı açıklayan genele/bütüne ait faktörlerdir. Üniversitelerin sonuca, yani başarısızlıkları ve verimsizliklerine ilişkin bu genele/bütüne ait nedenleri tespitleri doğrudur, ancak, yetersizdir. Başarısızlığa etki eden bu dolaylı faktörlerin yanı sıra başarısızlığa doğrudan doğruya etki eden nedenlerin tespiti önemlidir. Üniversite hocalarının kendilerini eleştiriye tabi tutmaları gerekmektedir. Bütüne ait bu nedenler yapısal olup bu yapısal nedenlerin kısa vadede olmasa bile uzun vadede aşılabilmesi mümkündür.

Bugün birçok sorun gibi üniversite sorununu da sadece ulusal çerçevede yorumlamak bir anlam ifade etmemektedir. Her geçen gün daha fazla karşılıklı bağımlılık içine giren bir dünyada politika yapmak giderek küresel bir boyut kazanmak zorundadır. Türkiye'nin istenilen seviyede bir üniversiteye kavuşmasında yalnızca teknik değişim ve reformlar dışında bir politik irade ile bağlantısının da bilincinde olarak üniversiteyle ilgili ele aldığımız meseleler çerçevesinde şu önerilerde bulunabiliriz:

1. Üniversitelerin bünyesinde bilim ve teknoloji politikaları oluşturulmasına katkıda bulunacak merkezlerin kurulması gerekmektedir. Bir yandan kör piyasa mekanizmalarının, diğer yandan yine kör, üstelik müdahaleci ulus devlet politikalarının belirlediği öncelik ve isteklerle güdümlenmiş zihniyeti örtük ya da açık benimseyen bir merkez ya da programdan "bilim-teknoloji

ve üniversite politikaları" üretmesini beklemek beyhudedir (Nalbantoğlu, 2009:406-407). Üniversiteler bütün ideolojilerin eleştirel olarak ele alınıp kritik edildiği bir yer olma vasfını kaybettiği zaman misyonunu yerine getiremez. Üniversitelerin devletin ideolojik aygıtlarına dönüşmesi ve "…devletin ağırlıklı olarak otoriteryan bir yönetim yapısını yüksek öğretim sisteminde ısrarla egemen kılmaya çalışması" (Bilgin, 2009:53) başlangıçta bir koordinasyon kurulu olarak düşünülen Yüksek Öğretim Kurulu'nu otorite ve baskı üreten bir yapıya dönüştürmüştür. Üniversitelerin, devletin ve sermayenin ideolojik aygıtları konumuna dönüşme potansiyelleri göz önünde bulundurulmalı ve gerekli tedbirler alınmalıdır.

2. Bilim-teknoloji ve üniversite politikalarının oluşturulmasında müzakereci siyaset anlayışından hareketle sadece üniversitelerde bu politikaları oluşturmak üzere kurulmuş merkezlerin değil aynı zamanda özel sanayi, devlet kuruluşları, öğrenci temsilcileri, siyasi partiler ve toplumun farklı kesimlerini temsil eden kanaat önderlerinin de fikirlerine başvurulmalıdır.

3. Üniversitelere ilişkin politika üretilirken devlet-vatandaş-üniversite etkileşiminde üniversitelerin sadece devlet için değil insan için var olduğu kabulü esasında, halkın üniversite ile barıştırılması gerekmektedir.

4. Üniversitede akademik ortam görece özerk olmalı ve doğrudan dış müdahalelere maruz bırakılmamalıdır (Nalbantoğlu, 2009:407). Bilim yapmanın kişilerin cesaretlerine indirgenmediği, hem dinî hem de dünyevi ideolojilerden gelebilecek saptırmaları önleyecek bir bilimsel eleştiri ve özgürlük ortamının oluşturulması önemlidir.

5. Üniversite mensuplarının tefekkür etmelerini teşvik edici bir sosyo-kültürel çevre hazırlayarak, bilişsel, davranışsal ve maddi zemini zenginleştirerek ya da Bourdieu'nun ifadesiyle sosyal ve kültürel sermayenin oluştuğu yerlerde yeni üniversiteler açmak seçkinci bir tavır olarak algılanıyor olsa da uygun olanıdır.

6. Yükseköğrenime devam eden öğrenci sayısındaki muazzam artışa karşılık kamu harcamalarından ayrılan pay aynı ölçüde artmamaktadır. Bu durum yükseköğrenime ayrılan ödenek konusunda tartışmalara yol açmaktadır. Bu tartışmaların son bulması artırılan öğrenci sayısına uygun ödenek ayrılmasıyla mümkün görünmektedir.

7. Türkiye'de tüm kurumlarda olduğu gibi üniversitelerde de yaşanan ideolojik kutuplaşma, konuların sağlıklı bir şekilde tartışılmasına imkân

tanımamaktadır. Türkiye'de üniversite sisteminin dayandığı ideolojik çerçeve hâlâ 1930'ların katı pozitivizmine dayandığı için sağlıklı bir tartışma ortamı pek de mümkün olmamaktadır. Oysa bugün değişen bir bilim anlayışı söz konusudur. Bugün Batı'da 1930'lardan beri sıkı bir sorgulamadan geçirilen ve hâlâ da geçirilmekte olan, ancak taklit sonucu üniversitelerimizde yaygın olan pozitivist paradigmanın üniversite ortamında sorgulamaya açılması gerekmektedir.

8. Evreni anlamak ve hakikat nedir sorusunu cevaplamak için ontolojik temel kabul olarak parça değil bağlantıların söz konusu olduğu dinamik ve ahenkli bütün anlayışı, 'hem-hem de' şeklinde bulanık mantığın hâkim olduğu bütüncü paradigmanın üniversitelerde tartışılmaya açılması ve bilimin diğer bilgi bağlarıyla olan ilişkilerinin bilim merkez alınarak kurulması ve hayat damarlarının beslenmesi gerekmektedir. Şüphesiz bu yeni düzlemin pozitivizmin sağladığı bilgi birikimi üzerine kurulduğu da unutulmamalıdır.

9. Pozitivist paradigmanın etkisiyle çeşitli bilim dalları ve disiplinler arasında irtibat problemi bulunmaktadır. Bugün sunulan eğitimin entegre edilmiş, düşünceyi besleyen bir bilgi olmaktan çok, bölük-pörçük malumat paketlerinden oluşması eleştiri konusudur. Bu problemi aşmak için Batı'da birçok üniversite inter-disipliner yaklaşımı, eğitim müfredatının önemli bir parçası durumuna getirmiştir. Ayrıca hermonatik, semiyoloji, yapısalcılık ve yapı-çözüm (deconstruction) gibi akımlar kartezyen dualizminin yarattığı disipliner daralmayı aşmak için öne sürülen yeni felsefi okuma biçimleri olarak göz önünde bulundurulmalıdır.

10. Günümüz Türkiye'sinde üniversitelerin hazırlıklı olmasını gerektiren ir husus da internet temelli öğrenimdir. ABD'de Phoenix Üniversitesi'nin öncülüğünü yaptığı "elektronik sınıflar" köklü üniversitelere örnek olarak onların "e-üniversite" olma yolunda adımlar atmasına sebep olmuştur (Giddens: 2008:283). İnternet temelli öğrenimin esnekliği ve rahatlığı yadsınmamakla birlikte yüz yüze öğrenimin yerini tutmayacağı da bir gerçektir. İletişim teknolojisinin yaygınlaşmasıyla bu teknolojiye sahip ülkeler bilgi birikimi ve bilginin yaygınlaşması imkânına sahip olmuşlardır. Bu durum hem toplumlar hem de bir toplumda sınıflar arasında farklılaşmalara sebep olmuş "bilgisayar alt sınıfları", "internet okuryazarlığı" gibi oluşumları gündeme getirmiştir. Küresel ekonomi giderek artan ölçüde bilgi temeline otururken, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin bilgi zengini ve bilgi yoksulluğunda internet erişimi yeni bir sınır çizgisi olmuştur.

Bilgisayar kullanımı ve internet erişimi ulusal ya da küresel ölçekte olduğu kadar üniversiteler arasında da fırsatların ya da sınırlılıkların kaynağı durumuna gelmiştir. Bilgisayar eğitimi almamış ya da yeni teknolojilerden yararlanma imkânı bul/a/mamış üniversite mensuplarının bir tür "bilgi yoksulluğu" ile karşı karşıya kalma ihtimali vardır. Üniversiteye ilişkin politikaların oluşturulmasında bu yeni oluşumların da göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Bugün ülkemizde üniversite politikasının, hem küresel hem de yerel sosyo-kültürel ve ekonomik konjonktürleri göz önünde tutarak ülkemize ve tüm insanlığa en fazla yarar getirecek (fayda için bilmenin yanı sıra hakikat aşkı ile bilme gayesinden de uzaklaşmadan) biçimde oluşturulması hepimizin arzusudur. Gerek üniversite içinde gerekse dışında bilim adamları, münevverler, aydınlar, entelektüeller, öğrenciler, siyasiler, sermayedarlar ve toplumda var olan yelpazenin her diliminden meşru kabul ve itibar gören temsilci, sözcü ve kanaat önderlerinin iş birliği ve müzakereci siyaset zemininde üniversite politikasının oluşturulması önemlidir. Turhan'ın üniversite politikası oluşturulması hususundaki fikirlerinin önemli bir kısmı bugün hâlâ geçerliliğini korumaktadır. Ancak yeni problem alanları ortaya çıkmıştır. Geçmişten günümüze aktarılan tepeden inmeci politikalar üretmek yerine, sivil, yaygın ve aşağıdan yukarıya doğru, toplumsal bütün tarafların ortak katılımını öngören bir mutabakat aranmalıdır.

Bilindiği gibi bilim adamlarının büyüklükleri onların yanılmazlıklarından ileri gelmez. Onların büyüklüğü başka zihinlerde oluşturdukları sorular ve verimlilikleri ile de ilgilidir (Başak, 2004:138). Üniversite, araştırma merkezleri ve enstitüler üzerinde bilimsel bir zemin üzerinde düşünebilmeyi bir yönüyle de Mümtaz Turhan'ın fikirlerine borçluyuz. İyi bir çalışma yalnızca geçerli olan bir çalışma değildir; yeni düşünceler üretmek ve daha ileri araştırma çalışmalarına yol açmak bakımından da verimli olandır. Turhan aynı zamanda içinde bulunduğu dönemin hâkim bilim anlayışının sınırlarını zorlamış öncü bir bilim adamıdır. Onun üniversiteyle ilgili çalışmaları hem dün ile bugünü kıyaslayabilmemize, hem de zihnimizde yeni soruların oluşmasına verimli bir zemin hazırlamıştır. Turhan'ın üniversite meselesi üzerine düşünmemize zemin hazırlayan "bilim zihniyeti", "ilmî atmosfer", "araştırma enstitüleri", "hakiki ve sözde bilim adamı" "yüksek okul ya da lise anlayışında üniversiteler", "üniversite-toplum, üniversite-politika ilişkisi" Türkiye'deki üniversiteler için hâlen önemini koruyan meseleler olup bunların üzerine, "teknoloji/özel/firma üniversiteleri", "sanal üniversiteler", "üniversitelerin

ulus devletin ya da sermayenin ideolojik aygıtları olmaları" gibi yeni meseleler eklenmiştir.

Kaynaklar

Althusser, Louis. (1989). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. İstanbul, İletişim Yay.

Arslantürk, Zeki. (2001). *Sosyal Bilimciler için Araştırma Metod ve Teknikleri*, 5. Baskı. İstanbul, Çamlıca Yay.

Başak, Suna. (2004). *Kültür Olgusu Analizleri ve Üç Tarz-ı Siyaset.* Ankara, Odak Yay.

Bilgin, Vedat; Tevfik Erdem ve diğ. (2009). *Türkiye'de Üniversite Sorunu ve Üniversite Çalışanları*. Ankara, Türk Eğitim Sen. Yay.

Bok, Derek. (2007). Piyasa Ortamında Üniversiteler Yüksek Öğrenimin Ticarileşmesi, çev. Barış Yıldırım, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yay.

Cangızbay, Kadir. (1999a). Münevver mi, Entelektüel mi? *Sosyolojiler Değil Sosyoloji*. Ankara, Ütopya Yay. s.11-14

Cangızbay, Kadir (1999b). Sosyolojinin Ontolojik Temeli İnsan Özgürlüğü. *Sosyolojiler Değil Sosyoloji*. Ankara, Ütopya Yay. s. 37-72

Cangızbay, Kadir. (2006). Bilgi Toplumu Masalı. *Çok-hukukluluk, Laiklik ve Laikrasi*. Ankara, Liberte Yayınları, s. 145-162

Cole, Stephan. (1999). *Sosyolojik Düşünme Yönetimi*. Ankara, Vadi Yay.

Dikeçligil, Beylü. (1993). Batıda Değişen Bilim Anlayışı ve Türkiye'de Sosyal Araştırmalar. *Türkiye'de Son Gelişmeler ve Türkiye'deki Etkileri*. (Yayına Hazırlayan Mahmut Tezcan, Nilgün Çelebi) UNESCO s.39-57

Dikeçligil, Beylü. (2005). Eski ve Yeni Sosyolojide Nedenselliğin Anlamı ve Ziya Gökalp'in Büyük Adam Sorununa Yeniden Bakış. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi*. 3. Dizi 10. Sayı, ss. 39-57.

Dikeçligil, Beylü. (2006). Sosyal Bilimler Epistemolojisinde Sorunların Kaynağı: Ontolojiyi Unutmak. *Felsefe ve Sosyal Bilimler*. Ankara, Vadi Yayınları, s.31-51.

Giddens, Anthony. (2008). *Sosyoloji.* Çev. Hüseyin Özel vd. İstanbul, Kırmızı Yayınları.

Güngör, Erol. (1993). *Sosyal Meseleler ve Aydınlar*. İstanbul, Ötüken Neşriyat Güngörmez, Efe; Cem Yaşın ve diğ. (2007). *Gazi Üniversitesi Öğrenci Profili Araştırması*. Ankara, Gazi Üniversitesi Yay.

Illich, Ivan. (2006). *Okulsuz Toplum,* İstanbul, Şule Yayınları.

İnam, Ahmet. (1999). Akademisyen mi, Ak-Adam-İsyan mı? *Doğu Batı.* Sayı 7, s. 131-140

Korkmaz, Abdullah. (2008). Mümtaz Turhan (1908-1968). *Türkiye'de Sosyoloji* I (Der: Çağatay Özdemir). Ankara, Phoenix Yay. ss.703-708.

Nalbantoğlu, Hasan Ünal. (2009). *Arayışlar: Bilim, Kültür, Üniversite*. Ankara, İletişim Yay.

ÖSYM *Yükseköğretim İstatistikleri,* erişim: http://www.osym.gov.tr

Özakpınar, Yılmaz. (1999). *Kültür Değişmeleri ve Batılılaşma Meselesi*. Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yay.

Özakpınar, Yılmaz. (2002). *Türk Düşünce Ufukları, Mümtaz Turhan*. Ankara, Alternatif Yay.

Özdemir, Çağatay, Galip Yüksel ve diğ. (2003). *Gazi Üniversitesi Öğretim Elemanı Profili*. Ankara, Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Basımevi.

Şimşek, Şaban. (2006). *Kırmızı Çizgi YÖK*. Ankara, Nobel Yayın Dağıtım.

Turhan, Mümtaz. (1952a). "İçtimai veya Milli Terbiye:Ahlak, İrade ve Karakter Terbiyesi" *Bilgi Dergisi,* Türkiye Muallimler Birliği, Ekim, sayı: 66, İstanbul, Yeni Matbaa, s.3-7.

Turhan, Mümtaz. (1952b). "İçtimai veya Milli Terbiye: Ahlak, Din ve Estetik Terbiye" *Bilgi Dergisi,* Türkiye Muallimler Birliği, Kasım, sayı: 67, İstanbul, Yeni Matbaa, s.5-7.

Turhan, Mümtaz. (1952c). "Tahsilin Muhtevası" *Bilgi Dergisi,* Türkiye Muallimler Birliği, Temmuz, sayı: 63, İstanbul, Yeni Matbaa, s.2-4.

Turhan, Mümtaz. (1953). "Milli veya İçtimai Terbiye" *Bilgi Dergisi,* Türkiye Muallimler Birliği, Ocak, sayı: 69, İstanbul, Yeni Matbaa, s.2-4

Turhan, Mümtaz. (1956a). "İstanbul Türk Ocağı Reisinin 25 Mart Ocak Bayramını Açış Nutku" *Türk Yurdu Dergisi,* Ed. Abdülhak Şinasi Hisar, İstanbul, Halk Matbaası: Türk Ocakları, sayı:255, s.797.

Turhan, Mümtaz. (1956b). "Hızla Değişen Cemiyetlerde Üniversitenin Rolü"*Türk Yurdu Dergisi,* Ed. Abdülhak Şinasi Hisar, İstanbul, Halk Matbaası: Türk Ocakları, sayı:253, s.631-635.

Turhan, Mümtaz. (1956c). "Üniversite ve Vazifeleri" *Türk Yurdu Dergisi,* Ed. Abdülhak Şinasi Hisar, İstanbul, Halk Matbaası: Türk Ocakları, sayı:254, s.645.

Turhan, Mümtaz. (1964). *Maarifimizin Ana Davaları ve Bazı Hal Çareleri*, 2. Baskı. İstanbul, Bedir Yay.

Turhan, Mümtaz. (1967). *Üniversite Problemi*. İstanbul, Baha Matbaası

Turhan, Mümtaz. (1972). *Kültür Değişmeleri-Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik*. İstanbul, MEB Yay.

Turhan, Mümtaz. (2002). *Kültür Değişmeleri*. İstanbul, Çamlıca Yay.

TÜİK. (2008). İstatistik Göstergeler 1923-2007, Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara.

Türkiye İstatistik Kurumu (2008). *İstatistik Göstergeler 1923-2007*, Ankara, s.63, erişim: http://www.tuik.gov.tr/yillik/ist_göstergeler.pdf

UNESCO, *Global Education Digest 2009,* Unesco Institute For Statistics, Montreal, Canada, 2009

Wallace, Ruth ve Wolf Alison. (2004). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları* (çev. Leyla Elbar, Rahmi Ayas). İzmir, Punto Yay.

Waters, Lindsay. (2009). *Akademinin Düşmanları,* çev. Müge Özbek, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yay.

Yazıcı, Erdinç; Suna Başak ve diğ. (2001). *Üniversite Gençliği.* Ankara, Gazi Üniversitesi Yay.

Yazıcı, Erdinç; Hasan Bacanlı ve diğ. (2003). *Türk Üniversite Gençliği,* Ankara, Gazi Üniversitesi Yay.

ORTAÇAĞ VE BİLİMSEL ZİHNİYET

Doç. Dr. Ramazan ACUN*

Özet

Ortaçağ bilimsel düşünce anlayışı incelendiğinde, bu anlayışın merkezinde dinin yer aldığı görülmektedir. Bu düşüncenin temelinde Hıristiyan teolojisi, İslam felsefesi ve Yahudi felsefe gelenekleri yer almaktadır. Bu geleneklerin farklılıklarına rağmen ortak felsefi özellikleri Antikçağ felsefesine dayanıyor olmalarıdır. Ortaçağ için kullanılan "Karanlık çağ" deyiminin ancak Erken Ortaçağlar için kullanılabileceği, buna karşılık Yüksek ve Geç Ortaçağların bilim ve sanatta yeniden doğuş anlamına gelen Rönesans için hazırlık dönemleri olarak değerlendirilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Rönesans'ın batıda eski Yunan Medeniyeti'ne sadece bir dönüş olup olmadığı sorusuna Mümtaz Turhan, tam tersine Ortaçağ boyunca Yunan ve Latin kaynakları ile bağlantının kesilmediğini ifade etmektedir. Ona göre Rönesans eski kaynaklara bir dönüş olmaktan ziyade, Ortaçağ boyunca yükselen bilim ve sanat Rönesans'ı hazırlamıştır.

Anahtar Sözcükler: *Mümtaz Turhan, Orta Çağ, bilimsel zihniyet, Rönesans*

* Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümü

Ortaçağ'da bilimin durumu yakın zamanlara kadar genellikle geriliği ifada eden "Ortaçağ zihniyeti", "Ortaçağ karanlığı" deyimleriyle ifade edilmekteydi. Ancak, bu deyimlerin Ortaçağ'ın tamamı için kullanılamayacağı son araştırmalarla ortaya çıkmıştır.

Ortaçağ deyimi, bilindiği gibi, Batı Roma İmparatorluğu'nun MS 476'da çöküşünden 1453'te İstanbul'un Fethine kadar geçen yaklaşık bin yıllık dönem için kullanılmaktadır. Söz konusu bu bin yıllık dönem üzerinde yapılan son araştırmalar, Ortaçağ'ın hem bilim tarihi bakımdan hem de siyasi ve sosyal tarih bakımdan yek pare bir bütün olmayıp üç farklı döneme ayrıldığını göstermektedir. Bu dönemler: **Erken Ortaçağlar**, Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden itibaren yaklaşık 500 yıl süren (MS. 500-1000) döneme verilen addır. **Yüksek Ortaçağlar**, Erken Ortaçağlar'dan sonra gelen 1000-1300 yılları arasındaki üç yüz yıllık dönemi kapsar. **Geç Ortaçağlar**, Yüksek Ortaçağlar'dan sonra gelen 14. ve 15. yüzyılları kapsayan dönemdir.

Bu bildiride "Ortaçağ bilim zihniyeti"nin oluşum ve değişimi, söz konusu bu dönemler bazında ele alınmıştır. Bilim zihniyetin oluşumu ve gelişimi şüphesiz ki ilgili dönemin siyasi ve sosyal olaylarından bağımsız değildir. Bu çerçevede, Ortaçağ'ın yukarıda söz edilen dönemlerinde yer alan belli başlı siyasi ve sosyal olaylar da yeri geldikçe kısaca özetlemiştir.

Erken Ortaçağlar ve Bilimsel Düşüncenin Gerilemesi: Bu dönemin en belirgin özelliği Hunlar, Almanlar, Araplar, Vikingler ve kavimler tarafından gerçekleştirilen göçler, akınlar ve fetihlerdir. İslam doğdu ve gelişti. Kuzey Afrika, İber Yarımadası ve Ortadoğu, Müslümanlar tarafından fethedildi. Sık sık meydana gelen savaşlar, şehir hayatının neredeyse yok olmasına sebep oldu. Bronz çağından sonra, ticaret en düşük seviyesine geldi. Dönemin sonuna doğru feodal sistem altında tarımın gelişti. Ağır pulluk bu dönemde keşfedildi.

19. yüzyılda bütün Ortaçağlar "karanlık çağ" olarak adlandırılmıştı. Bilim dışı, din ve inancın hâkim olduğu bir dönem kastediliyordu bu deyimle. 20. yüzyıl başlarında, Yüksek ve Geç Ortaçağlara dair elde edilen yeni bilgiler ışığında köklü bir yeniden değerlendirme yapıldı. Sonuçta, "karanlık çağ" deyimi sadece Erken Ortaçağlar için geçerli olabilirdi. Sebebi konusunda görüşler farklıdır. Bazı tarihçilere göre Erken Ortaçağlar karanlıktır; çünkü dönem hakkında daha fazla bilgi sahibi olmamızı sağlayacak yeterli kaynak yoktur. Bazı tarihçilere göre ise bu dönem gerçekten karanlıktı; çünkü bu döneme bilim dışılık hâkimdi. Her ne ise, bütün Ortaçağları karanlık çağ olarak nitelendirmek artık doğru olmasa da, Antik

Yunan ve Helenistik dönemlerine kıyasla bu dönemde bilimsel faaliyetin daha zayıf olduğu genel olarak kabul görmektedir.

Peki ama neden? Antik Yunan ve Helenistik dönemde göreli olarak canlı bir bilim ortamı varken nasıl oldu da Ortaçağ'da özellikle de Erken Ortaçağlar'da bilimsel faaliyet durma noktasına geldi? Bazı bilim tarihçilerinin ifadesiyle Avrupa'da bilimin meşalesi niçin söndü?

En eski Yunan felsefeleri gözlemlenebilen dünya ile ilgileniyordu. Sokrat ve Platon ile birlikte ilgi doğal olandan doğaüstüne kaymıştı. Felsefe artık arkada yatan gerçeklikle ilgilenmeye, mistik ve ideal bir eğilim göstermeye başladı. Yunan aklı kendi yaratılarının içine hapsolmuştu. Platon'a göre haricî olgular, gerek tabiata gerekse insana ait olsun, ancak akılla kavranabildiği takdirde gerçeklik kazanırlar. Olguların gerçek anlamları, aklın tutarlı kavramsal yapısı ile uyumlu olan niteliklerinde gömülüdür. Olgular ancak böylece düşünülebilir olurlar, ancak bu şekilde var olabilirler. Gerçekte kavranamayacak olan imkânsız olandı.

Böyle bir felsefe tabii olarak, fiziksel dünyanın veya tarihin doğru ve önyargısız gözlemlenebilmesi içim uygun değildi. Evrenin yapısı, Platoncu felsefenin fikirlerine uygun olmak zorundaydı. Tarihî olgular, argümanlara destek sağlama aracından başka bir şey değildi.

Aristoteles, tabiatla Platon'un olduğundan daha çok ilgileniyordu. Buna rağmen Aritoteles'in de en güçlü olduğu alan metafizik ve mantıktı. Bilimi fizikten çok biyoloji olarak görüyordu. Mantığı bir bilim alanı olarak geliştirdi. Biyolojide gözlem metodunu kullandı. Ancak, fiziği gözleme dayalı değildi. Aristoteles, mantığı, algılanan nesneleri sınıflandırarak yeni bilgilere varmaya çalışmıştır. Bunu yaparken de kullandığı metot sınıflama ve karşılaştırmadır. Aristoteles, mantığı diğer bütün felsefe disiplinlerinden ayırmaya çalışmış; onu varlıkla ve bilgiyle ilgili bir alan değil, daha çok düşünme sanatı olarak görmüştür. Mantık doğru düşünme sanatı, akıl yürütmenin bilimi, daha doğrusu geçerli çıkarımları sağlayan kural ve ilkelerin bilimidir. Geçerli çıkarım şekillerini veren mantıktır. Aristoteles, mantığı fizik ve metafizik olgulara tatbik etmiştir. Bu nedenle onun düşünce sisteminde mantık, bilimlerden ayrı bir konuma sahiptir. Bütün bilimler için ortak bir alet, bir metottur; bilimlere giriştir. Sınıflama, varlıkların ortak niteliklerine veya bu niteliklerin değerlerine dayanır. Klasik mantık varlık değerleriyle idare edilen düşünce kanunlarını açıklamıştır.

Yüksek Ortaçağlar'da, Aristoteles'in geliştirdiği klasik mantık bütün bilimlerin metodu olarak kabul görüyordu. Bu durum hem Batı hem de Doğu

Ortaçağ'ı için geçerliydi. Ortaçağ düşüncesi biçimsel mantığı bir tartışma tekniği hâline getirince; bilgi elde etmede sürekli kavramlarla çalışarak deney ve gözlem bir kenara itilmiştir. O kadar ki, mantığın uygulaması ve önermelerin oluşturulması konusunda pek dikkat gösterilmeyip, bu konudaki hataların artması sonucu bazı metafizik prensipler üzerine kurulan garip sonuçlar yaygınlaşmıştır; artık duyulur âlemden bahsederken bile dış dünyaya müracaat edilmeyerek kıyasla bilgi elde etme yoluna gidilmiştir. Böylelikle mantık tamamıyla bir şekilden ibaret kalmış, eşyanın derinliğine inmediği, hep bilinen hakikatlerle uğraştığı ve bilimin dışında özlerden bahseden bir düşünüş sistemi olduğu fikri yerleşmiştir. Sonuçta Ortaçağ skolastik düşüncesinin en çok metot anlayışı tenkit edilmiş ve biçimsel mantığın esaslarının yetersizliği fikrî metodoloji konusunu gündeme getirilmiştir.

Yukarıda belirtildiği üzere, Hristiyanlık inancı Yahudiliğin kutsal kitabına, eski Yunan felsefesine ve daha önceki pagan inançlara dayalı olarak kilise babaları tarafından geliştirilmişti. Bunların başında Augustinus geliyordu.

Augustinus (354-430) Hristiyan teolojisine bütünlük kazandırmak yolunda en önemli adımları atan kişidir. Hristiyan dogması olarak bilinen düşüncenin temellerinde Augustinus vardır. Augustinus sırasıyla inançsızlıktan maniciliğe, oradan şüpheciliğe ve sonra Platonculuğa geçti ve en son olarak da Hristiyan oldu. Hristiyanlık içinde kısa sürede yükselmesiyle birlikte sapkın akımlara ve Hristiyanlığın birliği için savaşımın temsilcisi oldu. Platon'u felsefe ile Hristiyan kutsal metin öğretilerini birleştirmesi Hıristiyanlığın ilk bilgi sentezinin temelini oluşturdu ve alternatif düşünce tarzı olarak Aristoteles ve Thomas Aquinas'ın etkili olduğu Yüksek ve Geç Ortaçağlar'da bile varlığını sürdürdü. Augustinus'a göre "*Bir doğru vardır ve bunun elde edilebileceğinden şüphe edilemez.*" Buradan hareketle o, "Şüphe ediyorum, demek ki varım." sonucuna ulaşmıştır. Bunun yanı sıra Tanrı ezelî ve ebedî bir varlıktır. Augustinus, Tanrı'yı ve insan ruhunun Tanrı ile ilişkisini temel mesele olarak ele alır. Yaradan ile yaratılan arasında varlık niteliği bakımından aşılamaz bir fark vardır. Tanrı Devleti'ni temellendiren Augustinus, Hristiyan kilisesinin görevinin de bu devletin yeryüzündeki temsilcisi olma ve Tanrı'nın sözünü bu dünyada egemen kılma olarak belirlenmesinde etkili olmuştur. Augustinus'un Hristiyan felsefesinin temsilcisi ve temeli olmanın yanında "Günah Çıkarmalar" ve "Tanrı Devleti" adlı eserlerinde ele alıp tartıştığı pek çok konu modern düşünce içinde bile varlığını sürdürmüştür.

Kısaca Erken Ortaçağlar'da insanlar gözlerini bu dünyadan öbür dünyaya çevirmişlerdi. Bununla birlikte Avrupa'nın şurasında burasında, küçük dünyevi bilgi filizlerinin ışığa kavuşmaya çalıştıklarını da görüyoruz. Dünyevi eğitim veren bazı

okulların İtalya'da büyük şehirlerde devam etmiş olması muhtemeldir. Fakat bu dönemde ortaya çıkan manastırlar öğrenme için asıl uygun ortamı yaratmıştı.

Kilise babaları, iyileştirme sanatı diğer dünyevi bilgiye uyguladıkları, en hafif ifadeyle göz ardı etme muamelesini tıbbî bilgi için yapamamışlardı. Çünkü hastaları iyileştirmeye çalışmak Hıristiyanlığın temel esaslarından biriydi. Böylece tıp, manastırlarda gelişen ilk bilim alanlarından biri oldu. Rahipler Helenistik dönem tıpçıları Hipokrat ve Galen'in eserlerini incelediler ve bu bilgi zamanla bütün Avrupa'ya yayıldı. Rahipler ayrıca çiftçilik de yapıyorlardı ve ziraata dair bilgileri canlı tutmuşlardı.

Avrupa'da bilim en düşük seviyesinde iken, Yunan, Roma, Yahudi ve uzakdoğu kültürlerinin karışımına dayalı bir kültür doğuda Bizans'ta, Suriye ve İran'da devam etmişti. İran'da Cündişapur'da yer alan okul ilk merkezlerden biriydi. Burada yerleşmiş bulunan Nesturi Hristiyanları ve yeni Platoncuların özellikle Plato Aristoteles'te yaptığı çeviriler sayesinde İran, Suriye ve Hint felsefeleri Yunan felsefesi ile tanışma imkânı bulmuştur.

620 ile 650 arasında Müslüman Araplar Arabistan, Suriye, İran ve Mısır'ı fethetti. Yüz elli yıl sonra, ünlü Abbasi Halifesi Harun el Reşid, Yunanlı yazarlardan çevirileri teşvik etti; böylece İslam dünyasında bilim ve düşünce alanında büyük bir canlılık dönemi başladı. Başlangıçta ilerleme yavaştı. Felsefi ve bilimsel düşünceyi ifade için Arap dilinde yeni terimler ve kavramlaştırmalar gerekiyordu. Müslüman bilginlerin ilk yaptıkları iş Yunan bilgi hazinesini ortaya çıkarmaktı. Sonra kendi dil ve kültürlerinde bulduklarını buna eklediler. En sonra ise kendi katkılarını ortaya koydular.

Hz. Muhammed'in ölümünden sonra iki yüz yıl boyunca İslam dünyasında yoğun bir teolojik tartışma yaşandı. Hz. Muhammed tevhit anlayışını getirmişti. Kuran'a göre Allah evreni mutlak varlığından yaratmıştı. Bu düşünce sistemi daha sonra Hint ve Yunan felsefelerinin etkisiyle gözden geçirildi ve sonuçta çeşitli felsefi akımlar, mezhep ve tarikatlar ortaya çıktı. Bu süreçte İslam'ın itikadi esasları ile çelişen çeşitli akımlar da ortaya çıkmıştı. Fakat bu akımlar İslami esasları kabul eden akımlara göre azınlıktaydı. Fakat Maddeciler hariç diğer akımlar İslam'ın tevhit anlayışı esaslarına çok yakın durdular. Bu akımlar geneli itibarıyla Tanrı, ruh, vahiy, peygamber, kutsal kitap vb. dinsel varlık ve kavramları kabul etti.

İslam felsefecilerinde, kutsal metinlerle Yunan felsefi metinlerini uzlaştırma çabası görülür. Bunun etkisiyle bir yüzyıl sonra benzer bir çaba Hristiyan Skolastiklerde görülür. İbni Rüşt ve ekolünden gelenler aklı öne çıkarıp rasyonel sonuçlara dayanırken Gazali ve ekolünden gelenler Vahye veya mistik dinî tecrübelere önem verdiler. İslami

felsefe ile kelam bir süre birlikte yürüdü, daha sonra genel olarak felsefe ekolü ile kelam ekolü arasında önemli görüş ayrılıkları çıktı ve kelam, İslami ilimlerde felsefeden ayrıldı. İtikadi konularda felsefe ekolü ile kelam ekolü arasında görüş ayrılıkları mevcuttur. Her ne kadar bu iki farklı grubun düşünceleri diğer grup ve mezheplere oranla daha akli bir bazda olsa da kelam, felsefeye oranla klasik dinî itikada ve nakile daha yakındır. Her iki ekolde de inanç konuların akıl yürütmenin geçerliliğini kabul etmemişlerdi.

İslam filozoflarının kutsal metinleri yorumlama, tefsir ve mantık ya da dil analizlerini ortaya koyduğu görülür. Bu yaklaşım Ortaçağ felsefesinin genel karakteristiğidir bir anlamda. Diğer Ortaçağ filozofları gibi onlar da Tanrı'dan hareket ederek, varlığa ve varoluşa, insan varlığına ve düşüncesine açıklık getirmeye çalışırlar. Bunlarla birlikte Antikçağ düşüncesinin taşınması ve geliştirilmesi bakımından Farabi, İbni Rüşt, İbni Sina, İbni Arabi gibi filozofların Batı felsefesi üzerinde etkisi birçok bakımdan belirleyici olmuştur.

Bu dinî felsefi tartışmalarla beraber fizikî dünyaya olan bir ilgi de vardı. Sekizinci yüzyılın ikinci yarısından itibaren bilimde üstünlük İslam dünyasına geçmişti. Dokuzuncu yüzyılda tıp, fizik, kimya, matematik ve astronomi alanlarında büyük ilerlemeler görüldü. Bu dönemde ve daha Yüksek Ortaçağlar'da Arapça bilim dili oldu. Arapçada yazılan her eser daha önceki dönemlerde Yunanca eserlerin sahip olduğu prestije sahip oldu.

Yüksek Ortaçağlar ve Skolastik Düşüncenin Doğuşu ve Gelişimi: Dönemin en belirgin özelliği, sosyal ve politik bakımdan büyük değişime yol açan Avrupa nüfusunun hızla artmasıdır. 1250'ye doğru ulaşılan seviye bazı bölgelerde 19. yüzyılda bile görülmedi. Dönem sonuna doğru görülen salgın hastalıklar ve savaşlar bu gelişmeyi gölgeledi. Bu dönemde Vikingler, İngiliz adalarına, Fransa'ya ve diğer bölgelere yerleşti. İskandinav ülkelerinde Hristiyan krallıklar doğdu. Orta Avrupa'da 1000 yılında Hristiyan Macar krallığı tanındı. Kısa süreli Moğol istilaları görüldü. Bir kısmı Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra Alpler'in kuzeyine, vahşi doğaya çekilmiş bulunan nüfus yeni alanlara yerleşmeye başladı. Avrupa'nın ormanlık ve sulak alanları temizlenerek tarıma açıldı. Bu süreçte yerleşmeler doğu Avrupa'ya kadar uzandı. Almanya'nın yüzölçümü üç katına çıktı. Roma Kilisesinin öncülüğünde Hristiyan Avrupalılar tarafından kutsal toprakların Müslümanların elinden alınması amacı ile 1095 ve 1291 arasında Haçlı seferleri gerçekleştirildi. Haçlılara karşı İslam dünyasını Selçuklu Türkleri savundu. Doğu Akdeniz ve Baltık bölgelerinde Haçlı kolonileri kuruldu. İber Yarımadası'nın büyük bölümü

Müslümanlardan geri alındı. Bu çağda Batı Avrupa'da ulus devletlerin doğuşu gerçekleşti. İtalya'da büyük şehir devletleri gelişti.

On birinci yüzyılda eleştirel düşüncenin yer yer teolojideki tartışmalı konulara uygulandığını görüyoruz. On ikinci yüzyılda teolojik felsefi çalışmalara bir süre ara verildi ve yeniden keşfedilen klasik eserlerin edebî değeri üzerinde düşünülmeye başlandı. Aristoteles'in dolaylı etkisine rağmen, ağırlıklı düşünce hâlâ Platoncu veya Yeni-Platoncu ve Augustinci idi; felsefi ve rasyonel olmaktan ziyade idealist ve mistikti.

Fakat on üçüncü yüzyılda manastır okullarının odağında olduğu hümanist akımla ve belki de onunla bağlantılı olarak büyük bir manzara değişikliği oldu. Dünyevi bilgiye olan ve giderek artan talep Yunan yazarların önce Arapçadan sonra da doğrudan Yunancadan Latinceye çevrilmesiyle karşılanıyordu.

Arapçadan Latinceye çevirinin en aktif olduğu yer İspanya idi. 1125 ile 1280 arasında Aristoteles, Ptolemy, Öklid ve diğer Yunan fizikçileri; İbni Sina ve İbni Rüşt başta olmak üzere diğer Müslüman gökbilimciler ve matematikçiler Latinceye kazandırıldı. Çeviri alanında önem bakımından İspanya, sonra ikinci sırada Güney İtalya ve Sicilya geliyordu. Buradaki çeviriler yerleşik Arap ve Yunanlılar tarafından yapılıyordu. Zamanın Bilim dili Arapça idi ve Arapçadan çevirilere çok değer veriliyordu. Bu durum Yunan yazarlarının Arapçadan çevirileri için bile geçerli idi. Bu dönemde Müslüman toplumlar ve onlar içinde yaşayan Yahudiler bilime gerçekten ilgi duyuyorlardı. Avrupa'nın bu ülkelerle temasa geçmesiyledir ki daha rasyonel bir düşünce tarzına doğru dönüşüm gerçekleştirdiler.

En büyük değişim Aristoteles'in yeniden keşfi ile gerçekleşti; 1200 ile 1225 arasında eserlerinin tamamı ortaya çıkarıldı ve Latinceye çevrildi; önce Arapça çevirilerinden daha sonra ise doğrudan Yunancadan çevirileri yapıldı. Bu son çabada kendisi bir gökbilimci olan Robert Grosseteste başı çekiyordu. Grosseteste Yunanlıları İngiltere'ye davet etti ve Yunan kitaplarını İngiltere'ye getirtti. Öğrencisi, Fransisken tarikatı rahibi Roger Bacon, Yunan dilinin bir gramerini yazdı. Amaçları edebî değil teolojik ve felsefi idi; kutsal metinlerin ve Aristoteles'in orijinal dilini anlamaktı.

Yeni bilgi mevcut tartışmaları konularda etkisini göstermişti. Realizm daha az Platoncu olarak devam etti. Nominalizme yaklaştı. Aristoteles Ortaçağ zihinlerinde yeni bir pencere açtı. Aristoteles genel olarak o zamana kadar Antik felsefeyi temsil eden Yeni Platonculuktan daha bilimsel ve daha rasyoneldi. Felsefede ve tabii bilimlerdeki bilgisi o zamana kadar bilinenlerden daha fazlaydı. Bu bilgiyi Hristiyan Ortaçağ düşüncesine uyarlaması ve hazmettirmesi büyük -ve tehlikeli- bir işti. Kilise ilahi

bilginin alıcısı ve yorumlayıcısı olarak rakipsizdi. Dünyevi bilgi de Yeni-Platonizm'le temsil ediliyordu. Bu yüzden Aristoteles'in yeni keşfedilen eserlerinde yer alan bilimsel ve yarı bilimsel bilgileri kabul edip bunları Hristiyan öğretisiyle bağdaştırmaya çalışmak gerçek bir entelektüel cesaret işiydi. Gerçekten de ilk çalışmalar bazı çevrelerde alarma yol açmıştı. Aristoteles'in eserleri 1209'da Paris bölgesinde yasaklandı, ancak daha sonra 1225'te Paris Üniversitesinde okutulacak eserler listesine alındı.

Aristoteles'i yorumlayan bilim adamlarının başında Dominiken tarikatına mensup Albertus Magnus (1206-1280) gelir. Albertus belki de Ortaçağların en bilimsel düşünen beynine sahipti. Aristoteles'in Müslüman ve Yahudi bilim adamlarının eserlerinde yer alan gökbilim, coğrafya, botanik, zooloji ve tıp alanındaki bilgileri bir araya getirdi.

Albertus'un çalışmaları Oxford Fransiskenleri olan Grosseteste ve Bacon'ın çalışmalarına yakınlık gösterir. Ancak asıl önemlisi doğrudan öğrencisi Aziz Thomas Aquinas'ın kendisininkinden daha sistematik olan felsefesine yol açmasıdır. Her ne kadar zihniyeti Albertus'tan daha az bilimsel olsa da Aquinas'ın, felsefe tarihi ve modern bilimin başlamasında oynadığı rol bakımından önemi büyüktür. Albertus'un kutsal veya dünyevi mevcut bilgiyi rasyonelleştirme çalışmasıda devam ederek entelektüel ilgileri canlandırdı ve evrenin anlaşılabilirliği düşüncesini beyinlere yerleştirdi.

Albertus Magnus ve Thomas Aquinas birlikte düşüncede özellikle de dinî düşüncede bir devrim yarattılar. Platon'dan yeni Platonculuğa oradan Aziz Augustine kadar insan, kendi başına bağımsıZ varlığa sahip olduğu kabul edilen ruh ve gövdenin karışımı olarak düşünülmüştü. Her ruha Tanrı doğuştan fikirler aşılar. Bunlar içinde bir ilahi varlık fikri de vardır. Bu düşünce tarzı, bireysel hayatta kalma ve Tanrı'nın doğrudan bilgisine sahip olma gibi Hristiyan öğretileriyle kolayca bağdaşmıştı.

Buna karşılık Aristoteles, farklı bir insan ve bilgi teorisi ortaya koymuştu. Ne gövde ne de ruh kendi başlarına varlıklar değillerdi ve insan bunların birleşiminden meydana geliyordu. Fikirler doğuştan gelmiyor, fakat duyulardan alınan verilere dayalı olarak sebep sonuç ilişkisi içinde inşa ediliyordu. Tanrı'nın anlaşılması doğuştan değil, rasyonel ve zahmetli bir akıl yürütme sonucu olmak zorundaydı. Bu düşünce dinî inançlara uymasa da dış dünyanın daha iyi temsiline yol açtı. Bu yüzden Albertus ve Aquinas bu düşünceyi benimsedi. Sonra Thomas Aquinas bu düşünceyi Hristiyan öğretisiyle bağdaştırmaya koyuldu ve bunda da başarı oldu.

Aquinas, cahiller için Hristiyanlık bilgisini anlattığı en önemli eserleri *Summa Theologiae* ve *Summa Philosophica contra Gentiles'i* iki önemli bilgi kaynağı kabul eder: Hristiyan inancının kutsal metinleri, Kilise babaları ve Hristiyan geleneği aracılığıyla ulaştırılan gizemler ve insan aklı ile ulaşılan doğrular. Bu sonuncu tür bilgi yanılabilen bireysel akıldan gelen değil, Platon ve Aristoteles gibi otoritelerden gelen tabii bilgidir. Bu iki tür bilgi birbirleriyle çelişmez; çünkü her ikisinin kaynağı Tanrı'dır. Bu yüzden felsefe ve teoloji bir bütünün parçalarıdır. Tanrı'nın varlığı bile akıl yoluyla ispat edilebilir. Burada Aquinas kendisinden önceki filozoflardan ayrılmaktadır. Kendinden öncekiler Neo-Platonizm'in etkisi altında, Teslis ve enkarnasyonun gizemlerini ispat etmeye uğraşmışlardı. Fakat Thomas, Aristoteles ve onun Müslüman şarihlerinin etkisi altında, bu gizemlerin akıl yoluyla ispat edilemeyeceğini, ancak anlamak üzere akıl yoluyla incelenebileceğine inandı. Böylece, bu doktrinler felsefi teolojinin alanından çıkartılıp inanç alanına dâhil edilmişti. Aziz Thomas Aquinas'la, Skolastisizm en yüksek seviyesine ulaştı. Skolastik düşüncenin insan aklı üzerindeki kıskacı çok uzun ve yoğun oldu.

Roger Bacon (1220-1292) skolastik dönemin Aquinas'tan sonra gelen en önemli bilginlerindendir. Bacon'a göre, güvenilir bilgiye ancak akıl ve deney yollarıyla ulaşılabilir; akıl kanıtlayıcı, deney ise veri toplayıcıdır ve doğru bilgi için her ikisinden de yararlanmak gerekir; akıl yürütme yoluyla ispat tek başına yeterli değildir; doğruluğunun deney yoluyla denetlenmesi gerekir.

Deneyle elde edilen bilgi, aynı zamanda yararlı bir bilgidir; çünkü insanlara geleceği önceden kestirme ve kavrayış yetisini geliştirme imkânı verir; böylece birçok kötülük gerçekleşmeden önce belirlenebilir ve giderilmesi için gereken tedbirler alınabilir; insanlık bu sayede doğaya egemen olabilir ve asırlardan beri özlemini duyduğu kurtuluşa ulaşabilir.

Bu, Ortaçağlar düşüncesinde bir devrim demekti. Nitekim, insan hatalarının sebeplerini analizi konusunda söyledikleri, 150 yıl sonra yine bir İngiliz filozofu olan adaşı Francis Bacon'ın söyledikleri ile benzerlik gösterir: Otoriteye gereğinden fazla saygı, alışkanlık, önyargı ve bilgiye aşırı güven.

Bacon, felsefe yanında optikle de ilgilenmiş, mercekler ve aynalar üzerinde düzenli araştırmalar yapmıştır. Işığın niteliği ve gökkuşağı üzerindeki incelemeleri özellikle ilginçtir; deneylerini özenli bir biçimde tasarlamış ama çoğunu hiç gerçekleştirmemiş ve sadece anlatmakla yetinmiştir. Optiği doğa felsefesinin odak noktası olarak gören Bacon'ın çalışmaları, Eski Yunan ve İslam optik geleneklerinin belirgin izlerini taşımaktadır. Yaşadığı dönem İbnü'l-Heysem etkisinin ortaya

çıkmaya ve güçlenmeye başladığı bir dönemdir ve Bacon'ın temel optik görüşleri de İbnü'l-Heysem'e dayanmaktadır.

Roger Bacon felsefe alanında tam bir İbn-i Sina takipçisidir. 13'üncü yüzyıl filozofları arasında İbn-i Sina'nın hayatı *ve* eserleri hakkında en iyi bilgisi olan odur. O İbn-i Sina'nın Latinceye tercümelerinin hepsini bilmekle kalmıyor, bunlar dışında Arapça başka eserleri olduğunu da biliyordu. Onun yalnız felsefeye ait eserlerini değil, astronomi ve kimyaya ait eserlerini de biliyordu; deneyci bir filozof olması bakımından, onun bütün bu araştırmalarından geniş ölçüde faydalanmış, İbn-i Sina hakkında dönemin skolastiklerinin mahdut görüşlerine saplanmamıştır (Ülken, 1957).

Özetle, Yüksek Ortaçağların en belirgin özelliği manastırlarda gelişen skolastik düşüncedir. Skolastik düşüncenin gelişmesinde yukarıda belirtildiği gibi 800-1100 yılları arasında zirvesinde bulunan İslam felsefesi çok etkili olmuştur. Skolastik düşünce genel olarak bir öğreti durumuna gelmiş olan Hristiyan inancının temellendirilmesi ve sistematikleştirilmesi girişiminden doğmuştur.

Yüksek Ortaçağlarda görülen din ağırlıklı Platonizm'den ayrılmak üzere, skolastik felsefede bilgi ağırlıklı bir Aristoculuk öne çıkmıştır. Skolastik düşüncenin temel motivasyonu rasyonel düşünceyi inanca uygulamak, vahiye akıl aracılığıyla bir kavranılırlık getirmek, inanca akıldan gelen saldırıları yine akıl aracılığıyla engellemeye çalışmaktır. "Anlamak için inanıyorum." düsturu bir anlamda skolastik felsefenin nihai konumunu göstermektedir. Bu bakımdan skolâstik felsefe önceleri realist bir karakter kazanmış daha sonra ise nominalizme doğru yaklaşmıştır.

Geç Ortaçağlar ve Skolastik Düşüncenin Yıkılışı: Sosyal ve siyasi bakımdan krizler dönemi olarak bilinir. Bir dizi açlık, salgın hastalıklar Avrupa nüfusunu bazı tahminlere göre yarı yarıya azalttı. Nüfus azalmasıyla birlikte soysal kargaşa ve savaşlar baş gösterdi. Fransa ve İngiltere ciddi köylü ayaklanmalarına ve 100 yıl savaşlarına sahne oldu. Kilise içinde bölünme meydana geldi.

Bütün bu krizler, Eski Yunan ve Roma metinlerine olan ve gittikçe artan bir ilgiyi engellemedi. Eski Yunan ve Roma metinleriyle tanışma, Haçlı Seferleri sırasında Müslüman bilginleriyle karşılaşma sonucu olmuştu. Klasik metinlerle tanışma ile beraber matbaanın icadı bilginin yayılmasında erişimde geniş fırsatlar yarattı. Bunlar daha sonra Protestan Reformasyonuna yol açtı. Bu dönemin sonuna doğru Coğrafi Keşifler başladı. Bu keşifler Avrupa ekonomilerini güçlendirdi. Bu gelişmelerin yol açtığı değişmeler Ortaçağ'ın sona ermesi ve yeni bir çağın başlaması olarak yorumlandı.

Roger Bacon'ın skolastizmi eleştirmesi, günümüz bakış açısından haklı ve yerinde görünse de, zamanın ruhuna uygun değildi. Dolayısıyla da etkisi çok az oldu. Skolastizme asıl zarar veren yüzyılın sonuna doğru başlayan felsefi saldırılardır. Paris ve Oxford'da ders vermiş bulunan Duns Scotus (1265-1308), Aquinas'ın bile aklın ötesinde gördüğü felsefi alanı genişletti. Zamanın hâkim Hristiyan öğretilerini Tanrı'nın keyfi kudretine dayandırdı. İnsanı temel özelliğinin özgür iradesi olduğunu ileri dürdü. Bu özellik akıldan bile önce geliyordu. İşte bu noktada skolastiklerin felsefe ve din arasında kurmaya çalıştıkları ve Thomas Aquinas'in nihayet başardığı düşünülen birliğe karşı bir duruş vardı. Eksik ve yetersiz de olsa ikilik yeniden ortaya çıkmıştı. Bununla birlikte felsefeyi teolojiye hizmetten kurtarıp, deneyle birleştirerek bilimin doğması için imkân sağlayan gerekli bir adımdı.

Duns Scotus tarafından başlatılan süreç William Occam'ın (ölümü 1347) yazılarında daha da ileri gitti. Occam'a göre, teolojik doktrinler akıl ile izah edilemezdi. Kilisenin pek çok doktrinin akıl dışı mahiyetini gösterdi. Papalığın üstünlüğü teorisini eleştirdi.

Skolastik filozoflar yorumcuydular. Orijinal araştırma ve deney onların dünyasına yabancıydı. Bununla birlikte rasyonel düşünceye olan bağlılıkları mantıksal analiz ruhunu canlı tuttu, hatta güçlendirdi. Tanrı ve evrenin insanlar tarafından anlaşılabileceğine dair kabulleri bilinçsiz de olsa doğanın düzenliliği ve işleyişin belli kurallara bağlı olduğu düşüncesini Batı Avrupa'nın en iyi beyinlerine işlemişlerdi. Bu düşünce olmaksızın bilimsel araştırmaya asla teşebbüs edilemezdi. Rönesans insanı skolastik otoritelerin prangasından kurtulur kurtulmaz skolastik metodun kendilerine öğrettiği dersleri kullanmaya başladı. Doğanın tutarlı ve anlaşılır olduğunu gözlemlemeye, gözlemlerini açıklamak üzere tüme varım yoluyla hipotezlerini formüle etmeye ve tümden gelim yoluyla ulaştıkları sonuçları deneyle test etmeye başladılar. Skolastizm, kendisini yok edecekleri yetiştirmişti.

Görüldüğü üzere Rönesans, yeni bir metot ararken, skolastiğin kullandığı biçimsel mantığa özellikle de onun kıyas ve yorumlama metoduna karşı çıkmıştır. Rönesans ile birlikte tabiat bilimlerindeki gelişme karşısında yeni metot arayışları başladı. Çünkü, Rönesansla başlayan modern bilim, olgu ve olaylar arasındaki ilişkilerin matematiksel ifadesiyle ilgileniyordu. Bu münasebetleri en iyi temsil edip açıklamaya yarayacak yeni bir alete ihtiyaç vardı. Klasik felsefenin konusu mutlak değerdir. Modern bilimin konusu ise göreli olgu ve olaylarla aralarındaki ilişkilerdir.

Yeni mantık genel bağlantılar kuramını kurmuştur. Bu düşünce şekli klasik mantığı dışarıda bırakmaz tam tersine onu da kapsar. Aristoteles'in akıl yürütme

metoduna karşı çıkanların başında Galileo (1564-1642), çağdaşı Francis Bacon (1561-1626) ve Descartes (1596-1650) gelir. Onlar mantığı metot olarak yetersiz görüp yeni metot arayışına başladılar. Bacon ile başlayan yeni mantık çalışmaları mantığın kendi içinde gelişmesinin tabii bir sonucu değil, bilimde o zaman gelinmiş olan seviyenin yeni ve sağlam bir metoda ihtiyaç hissettirmesindendir.

Francis Bacon sınıflama ve karşılaştırma metodu yerine tüme varımı esas alıp geliştirmeye çalıştı. Aynı şekilde, bilim metodu üzerinde ilk eserin sahibi olan Descartes de Aristoteles'in sınıflama ve karşılaştırmaya dayalı mantığını yeni bilimi kurmaya elverişli bulmamıştı. Ona göre, bilimler arasında yalnızca matematik sağlam temellere dayanmaktadır; o yüzden sarsılmaz bilime ancak matematik kullanılarak ulaşılabilir. Felsefede doğru ve şüphe götürmez bilgilere ulaşmak istenirse, matematik bütün bilimlere uygulanmalıdır. Descartes matematiği genel düşünüş yöntemi olarak gördü. Çünkü rasyonel bir bilim olan matematik, disiplinlerin en sistemlisidir. Kısaca, Descartes karşılaştırma yerine matematiksel dedüksiyonu bilim metodu olarak geliştirdi.

Bu yeni bilim yönteminin en iyi uygulamasını Yeniçağ'ın başlarında Galileo serbest düşme yasasını, Kepler güneş sistemindeki gezegenlerin hareketlerine ilişkin yasaları, Newton ise evrensel çekim yasasını formüle ederken kullandı. Mesela Galileo cisimlerin serbest düşüşlerini açıklayan yasada, cisimlerin neden düştüğünü değil nasıl düştüğünü ortaya koymayı amaçladı. Cisimlerin serbest düşüşünü doğru olarak tanımlayabilmek için olayın bütününü zaman (t), ivme (g), yol (s) gibi ölçülebilen ögelerine ayırdı ve onu bu ögeleri içine alan bir matematik fonksiyon şeklinde ($s=1/2gt^2$) ifade etti. Buna göre, serbest (ya da boşlukta) düşen bir nesnenin aldığı mesafe, düşme süresinin karesiyle doğru orantılıdır. Bu ilişki ağırlıkları veya maddesel nitelikleri ne olursa olsun tüm nesneler için geçerlidir. Galileo, burada Aristoteles mantığını bir yana itmiş, onun yerine matematiği koymuştur. Bu davranış ile matematik yeni bilimin aracı olma yolunda çok önemli bir mesafe almıştır.

Görüldüğü üzere bütün Ortaçağlar boyunca aynı olmamakla birlikte, Ortaçağ bilimsel düşüncesinin genel özelliliği din eksenli olmasıdır. Bu düşüncenin temelinde Hristiyan teolojisi, İslam felsefesi ve Yahudi felsefe gelenekleri yer almaktadır. Bu geleneklerin farklılıklarına rağmen ortak felsefi özellikleri Antikçağ felsefesine dayanıyor olmalarıdır; bu gelenekler Antikçağ felsefesini kendi dinî niteliklerine göre sürdürür durumdadırlar ve birbirlerini bu temelde sürekli etkilemişlerdir. Ortaçağ felsefesi geleneklerinde, şüphecilik hariç, Antikçağ'ın önemli filozoflarının ve felsefe akımlarının çoğu görülür.

Ortaçağ için kullanılan "Karanlık çağ" deyiminin ancak Erken Ortaçağlar için kullanılabileceği, buna karşılık Yüksek ve Geç Ortaçağların bilim ve sanatta yeniden doğuş anlamına gelen Rönesans için hazırlık dönemleri olarak değerlendirilmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

Mümtaz Turhan'ın "Garplılaşmanın Neresindeyiz?" adlı eserinde Batılılaşma ve modernleşme konusunda kendi zamanında ileri sürülmüş fikirleri eleştirirken sorduğu sorular ve bunlara verdiği cevaplar bu makale için iyi bir sonuç niteliğindedir:

Rönesans hakikatte Eski Yunan Medeniyeti'ne sadece bir dönüş müdür? Bugünkü Garp Medeniyeti ile Eski Yunan Medeniyeti arasına müşterek olan unsurlar nelerdir, eksik veya fazla olan kıymetler hangileridir, bunları biliyor muyuz? Sonra intisap etmek istediğimiz Garp Medeniyeti'nin esas unsurları olan kıymetleri nelerdir?

Bu sorulara cevap verirken Turhan haklı olarak Ortaçağ'da hiçbir zaman Yunan ve Latin kaynakları ile bağlantının kesilmediğini belirtiyor. Rönesans'ın eski kaynaklara bir dönüş olmayıp, tam tersine Ortaçağlar boyunca çoğalan bilim ve sanat alanındaki çalışmaların Rönesans'a yol açtığını belirtiyor. Aynı şekilde feodalizmin yıkılışı, insan topluluklarının milletler hâlinde taazuvu, büyük şehirlerin ortaya çıkışı gibi içtimai yapıda büyük değişmeler ve mütemadiyen artan, biriken bilgi neticesinde de Rönesans'a hakiki manasını ve hüviyetini veren Reformasyon mümkün olabilmiştir.

Bununla beraber ilim bakımından Ortaçağ zihniyetinden hakiki kurtuluş insan düşünce ve görüşünü değiştiren hakiki inkılâp, ancak on yedinci asrın ortasında Galileo'nin ilim sahasında yaptığı büyük keşif sayesinde olmuştur. Çünkü Ortaçağ'ın ilim telakkisiyle bugünkü ilim zihniyeti arasındaki fark, bu ve benzeri keşiflerle açığa vuruluyordu. Artık büyük otoritelerin üstatların hâkimiyeti sonra eriyor, sistemli müşahede ve tecrübelerin son sözü söylemesi isteniyordu. Hadise ve vakıalarla bunlar arasındaki münasebetlerin objektif bir şekilde ifadesi, şahsi kanaat ve fikirlere tercih ediliyordu. Bu fikirler ve kanaatleri ortaya atanlar ne kadar büyük ne kadar meşhur olurlarsa olsunlar bir kıymeti yoktu."

Kaynaklar

Colin, A.R. (2003). *Bilim tarihi dünya kültürlerinde bilimin tarihi ve gelişmesi*. Ankara: TÜBİTAK yayınları.

Dampier, W. C. (1948). A *History of science and ıts relations with philosophy and religion*. Cambridge: Cambridge Univeristy Pres.

Köz, İ. (2002). Aristoteles mantığı ile felsefe-bilim. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 10(2), 355-374. http://dergiler.ankara.edu.tr/ dergiler/37/725/9167.pdf. "Ortaçağ Felsefesi": http://tr.wikipedia.org/

Turhan, M. (1959).*Garplılaşmanın neresindeyiz?*. İstanbul:Türkiye Basımevi.

Ülke, H. Z. (1955). Gazali ve felsefe. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,*4(3),98-121. http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/ 37/734/9374.pdf

Ülken, H. Z. (1957). Farabi ve İbn Sina'nın garp ortaçağ düşüncesi üzerinde tesirine dair yeni bazı münakaşalar. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,*6(1), 27-34. http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/ 37/739/9431.pdf.

Yıldırım, C. (2008). *Bilim tarihi.* İstanbul: Remzi Kitabevi.

MÜMTAZ TURHAN VE KÜLTÜREL OKUR-YAZARLIK

Yrd. Doç. Dr. M. Kayahan ÖZGÜL*

Özet

Prof. Dr. Mümtaz Turhan, bilim adamlığını Türkiye'nin dertleriyle meşgul bir aydın olmak özelliğiyle desteklemeyi bilmiş nadir beyinlerdendir. Düşüncelerinin önemi günümüzde de tazeliğini korumaktadır. Başka bir medeniyete intisap ederken taklitten kaçınılıp kendi değerlerimizi muhafaza etmemiz gerektiğini ifade eden Turhan, milletler arasındaki gelişmişlik farkının okuma yazma bilenlerin sayılarıyla ilgili değil, okuma yazma bilenlerin niteliğiyle yakından ilişkili olduğunu ifade etmektedir. Okur-yazar yetiştirmek, okuyan ve yazma becerisine sahip bireyler yetiştirildiği anlamına gelmemektedir. Turhan, ilköğretimden başlayarak üniversiteye kadar gelen öğrenciler okumayı sevmeyen ve yazmayı beceremeyen kişiler olarak karşımıza çıkmaktadır. Ona göre okuma-yazma seferberliği gibi bir hedef olamaz. Bu hedef ancak bu yoldaki ilk basamak olabilir. Çünkü bir milletin bütün bireylerine okuma-yazma öğretmek o milleti yüceltmek anlamı taşımamaktadır. Ülkemizin yükselişinin sağlanabilmesi için okuma-yazma öğretimine harcanan çabanın hiç olmasa bile bir kısmını lise ve üniversite öğretimine harcanması gerekmektedir. Bunun için üniversitelerin öğretim elemanı ihtiyacı giderilmeli, üniversitelerin kütüphanelerine yeterli ve nitelikli kaynaklar temin edilmelidir. Üniversitelerin temel görevlerinden birisi, ele aldığı insanları en iyi biçimde donatacak yazılı materyalleri temin etmek ve öğretim üyeleri tarafından gerçekleştirilen eserleri basmak ve yaymaktır.

Anahtar Sözcükler: *Mümtaz Turhan, okur-yazarlık, beceri, üniversite eğitimi*

---

* Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi

Nasıl ki, her aydının bilim adamı olması gerekmiyorsa, bilim adamlığı da mutlaka aydın olmayı veya aydın sorumluluğu taşımayı gerektirmez. Prof. Dr. Mümtaz Turhan, bilim adamlığını Türkiye'nin dertleriyle meşgul bir aydın olmak özelliğiyle desteklemeyi bilmiş nadir beyinlerdendir. Batılılaşma, kültürel değişim, eğitim, üniversite, ilâhiyat liseleri, tarım köylüsü gibi konulardaki düşünce ve faaliyetleri hem zamanında hem de sonrasında ilgiyle takip edilmiştir. Ben burada, onun kültürel okur-yazarlıkla ilgili tespit ve yorumlarının milenyum Türkiye'sinin şartlarında yeniden sağlamasını yapmaya çalışacağım.

Bu sınırlı konuda söylenebileceklerin ilki, *"muasır medeniyetler seviyesi"*ni *"garplılaşmak"* olarak anlayanlara, Mümtaz Turhan'ın ısrarla itirazlarından çıkıyor. Batılılar gibi olabilmek için Avrupa'nın antik Yunan ve Lâtin kaynaklarından başlayarak onun geçirdiği merhaleleri tekrarlamak gerektiğini iddia eden; bunun için de Yunan ve Lâtin klâsiklerinin okunmasını şart koşan resmî görüş, oldukça ısrarlıdır. İnönü'nün *"Millî Şef"* olduğu sıralarda, Maarif Vekili Hasan Âli Yücel'in neşrine önayak olduğu *"klâsikler"* serisi, bu yoldaki ilk adımdır. Daha küçük bir grup ise, klâsik metinleri tercümesinden okumanın anlamaya yetmeyeceğini ve orta dereceli okullara Yunanca, Lâtince dersleri konması gerektiğini söylemektedir. Onlara göre, bu bir maarif dâvâsıdır. Sözün gelişi, Nurullah Ataç –otuz yıl öğretmenliğin kazandırdığı tecrübe ile– *"Neden bizim liselerimizden çıkan gençler, Avrupa liselerini bitirenler gibi olamıyor?"* diye sormakta ve cevabını da Avrupa'daki liselerde Yunanca, Lâtince öğretilmesinde bulmaktadır (Ataç, 1972: 298-299). Ataç, bir yazısında diyor ki (Ataç, 1968: 100):

> *"İş Batı kafasını, Avrupalı kafasını edinmekte. Avrupalılar büğünkü kafaya, büğünkü medeniyete, büğünkü düşünceye yunancayı, lâtinceyi öğrenerek ermişler, eğitimlerinin temeli o diller olmuş. Demek büyük bir güç var o dillerde."*

Aynı fikri, *"mavi yolculuk"*a çıkan Sabahattin Eyuboğlu, Azra Erhat ve Cevat Şakir gibi isimlerde de bulmak mümkün.

Mümtaz Turhan ise, meseleye bir sosyal bilimci olarak bakmaktadır. Ona göre, Batılılaşabilmek için, mutlaka Avrupalı'nın ayak izlerine basarak ilerlemenin ve Grekoromen kaynaklardan Rönesans'a, oradan da modern Avrupa'ya sıçrayacak

bir yol aramanın hiç gereği yoktur. Hoca, Ataç ve dostlarını olduğu kadar, hükûmetin kültür politikasını da eleştirirken sorar (Turhan, 1958: 5):

> *"(...) herhangi bir hedefe erişebilmek behemehal aynı yoldan, aynı merhalelerden geçmeğe mi bağlıdır? Meselâ bu gün elektriği elde edebilmek için muhakkak evvelâ çıra, kandil, sonra havagazı yakmak mı lâzımdır? Öyle ise rönesansı yapmadan bugün garp medeniyetine kavuşmuş olan İskandinavya, Rusya ve Japonya'nın durumunu nasıl izah edeceğiz?"*

O hâlde, Turhan'ın tavsiye ettiği kültürlenme programı, Garplılaşmanın kaynaklarına kadar inmeyecek ve Avrupa'da vardığı son noktayı benimsemekten ibaret kalacaktır. Hocanın kültürlenmek için *"ihtiyaç halinde öğrenmemiz lâzım gelen diller"* olarak Yunanca ve Lâtince'yi değil de modern Batı dillerini tavsiyesi, okunacak Batılı kaynakları ve onların yazıldığı dilleri de belirlemiş olur. Türk insanı, 1950'li yıllardaki hâliyle bile, *"rönesans insanının bilemediği birçok şeyleri biliyor, onun tahayyül etmeğe bile cesaret edemeyeceği birçok şeylere erişmiş bulunuyor ve onun düşünemeyeceği bir şekilde"* düşünebiliyor iken, sırf Batı'nın gelişim çizgisini takip hevesiyle, Rönesans'ı ve onu hazırlayan kaynakları okumak için Yunanca, Lâtince öğrenmek, boşuna dirsek çürütmek olacaktır. Meraklısı, eldeki tercümeleri ve modern Batı dillerindeki yorumlarını okuyarak bu metinleri kolayca çözebilir. Akıldan çıkarılmaması gereken şudur (Turhan, 1958: 6):

> *"(...) bizim, iştirak edemediğimiz, kaçırdığımız, binaenaleyh telâfi etmemiz lâzım gelen aslında rönesans değil; insanın kafasında, zihniyetinde hakikî değişikliği meydana getiren Kopernik, Galilei ve Dekart'la başlayan objektif, ilmî düşünce hareketidir."*

Peyami Safa'nın çıkardığı **Türk Düşüncesi Mecmuası** tarafından temsil edilen ve Mümtaz Turhan'ın da hem destekleyip hem eksiklerini söylediği görüş, *"başka bir medeniyete intisap ederken onun çevresinde bir mukallit gibi kalmamak için terkip yapmağa, kendimize has kıymetleri muhafaza etmeğe mecburuz."*

(Turhan, 1958: 7) cümlesiyle özetlenebilir. Şimdiki Batı medeniyeti, XIX. asrın ilk yarısında taklide başladığımız Batılı birikimi çoktan terk etmişken, bizde bu değişime paralel bir rota tashihi yaşanmamış; o eski değerlerin benimsenmesi ve benimsetilmesi gayreti inatla sürdürülmüştür. Böyle bir inadın sonunda varılan nokta ve ileride varılacak noktalar, hep modern Batı'nın terk ettikleri, geride bıraktığı köhne ve süprüntü değerler olmuştur, olacaktır. Şübhesiz ki, bu durum okumalara da yansıyacaktır. Batı'da yaşanmakta olanı gelip geçici fikir, bilim ve sanat hareketleri zannederek burun kıvırırken gelenekli olan metinlerin okunması sürdürülür; bu arada Batı, bulunduğunu sandığımız yerden çok ötededir. Benim neslim bile, lise fizik kitabında *atom*'u maddenin parçalanamayan en küçük hâli olarak öğrendi; tarih kitabında XIII. asrın İtalyan Rönesans'ını, XV. asırda İstanbul alınırken Fatih'in önünden kaçan Bizanslı âlim ve sanatkârların oluşturduğunu okudu; II. Dünya Savaşı'nın getirdiği müthiş yıkımın sosyopsikolojik ve felsefî sonucu olarak Avrupa edebiyatlarında varoluşçu bir cereyan sürerken, savaşa katılmamayı başarmış Türkiye'nin, hangi etkilerle egzistansiyalist kesildikleri anlaşılamayan ediplerine bakakaldı.

Mümtaz Turhan, *"garplılaşamayışımızın sebepleri"*ni sıraladıktan sonra, *"bir an evvel çok sayıda ilim adamı yetiştirmeğe, ilim müesseselerini kuvvetlendirmeğe çalışmalıyız. Çünkü bizim için biricik kurtuluş yolu budur."* der (Turhan, 1958: 17). İki asırdır Batılılaşmaktan söz edilmesine rağmen, bunun gerçekleştirilememesinin temel sebebi, *"bizim, insan unsurunun dışında bir garplılaşmanın mümkün olabileceği zehabına kapılmış olmamız"*dır (Turhan, 1958: 19). İnsan'ın ihmâli, Batılı kriterlere uygun, okumuş adam yetiştirilmesine de engeldir. Okur-yazar insan yetiştirmek bir amaç değil, araç olmalı iken, bizde *"maarif"* denince ekseriyetle akla gelen *"ilk tahsil"* olmuştur. Ne kadar ilerlediğimizden bahsedilirken okur-yazar oranları itina ile hesaplanır da bilim adamlarının, uzmanların, araştırmacıların –kısacası okuyan, yazan ve düşünen beyinlerin sayılarından– hiç bahsedilmez; toplam nüfusa oranına hiç dikkat edilmez. Oysa, *"Garplılaşma bakımından esas olan okuma yazma değil, bu kadronun varlığı ve miktarıdır"*.

Mümtaz Turhan'ın bu son cümlesi, gününde ve sonrasında o kadar yanlış değerlendirilir ki*, burada yeniden açıklanması gerekiyor. Hocanın bu ifadeden

---

* Bu yanlış –belki de kasıtlı– değerlendirmelerin son örneği, Prof. Dr. Sina Akşin'in bir yazısında görülür (*"Bir Toplumu Dönüştürmek..."*, **Cumhuriyet Gaz.**, 8 Kasım 2001). Yazıda, 27 Mayıs'tan sonra Cemal Gürsel'in Mümtaz Turhan'ı çağırtarak halkın nasıl eğitilebileceğini sorduğu, onun da böyle bir gayretin hiç gerekmediğini söylediği yolundaki ifadeler tamamen bühtandır.

kastı, herkesin okuma-yazma bilmesi gerekmediği ve elit bir *"beyaz yakalılar"* sınıfının kendisini yetiştirmesinin kâfî geleceği değildir. *"Garplılaşma"* diye bir hedef belirlenmişse, bu hedefe erişmek için okuma-yazma bilmenin yeterli olmayacağı; kültürel okumalar, ilmî araştırmalar yapabilecek, eriştiği sonuçları kaleme alabilecek nitelikli okur-yazarlara ihtiyaç duyulacağıdır. Turhan'ın, Sovyetler Birliği'ndeki okur-yazarlık oranının pekçok Batılı ülkeden daha düşük olmasına rağmen, ilmî ve teknik kadroya verilen önemle yükseldiği örneğini aktarması da bu yorumu destekliyor.

Mümtaz Turhan'ın fikrince, milletler arasındaki gelişmişlik farkını okuma-yazma bilen nüfusun miktarı değil, içlerinden kaç tanesinin nitelikli okur-yazar olarak yetiştirilebildiği, onların da ne okuyup ne yazdıkları belirler. İsmini vermediği bir sosyal antropologtan aktardığı *"İptidaî bir kavmi medenileştirmek gayesiyle, sadece okuma yazma öğretirseniz, okuma yazma bilen iptidaî bir kavim elde etmiş olursunuz"* tespitini de bu iddiasını doğrulamak için kullanır.

Bir eğitim sendikasının yenilerde yaptırdığı araştırmanın sonuçları dehşet-engiz! 2008 yılında, ders kitapları hariç, ABD'de 72 bin, Almanya'da 65 bin, Brezilya'da 13 bin, Türkiye'de ise, 6031 kitap basılmış. Üstelik, bu kitapların toplam nüsha sayısı Japonya'da 4 milyar 200 milyon iken, Türkiye'de yalnızca 23 milyon... AB ülkeleri kitaba yılda 500 dolar harcarken Türkler 2 doları gözden çıkarabilmiş; çünkü kitap, ihtiyaç maddeleri arasında ancak 235. sırayı alabilmiş. Dolayısıyla, Birleşmiş Milletler'in İnsanî Gelişim Raporu'na göre, kitap okumada 173 ülke arasında 89. olmamız da sürpriz sayılmaz. Buna göre, Libya, Tanzanya ve Ermenistan gibi burun kıvırdığımız pek çok ülkenin arkasında yer alabilmişiz. Ortalama olarak, günde 5 saat televizyon seyreden bir milletin fertleri olarak, yılda 6 saatimizi de okumaya ayırışımızı büyük bir iltifat saydığımız anlaşılıyor ki, bir Norveçli bu sürenin 300 katını okumak için feda etmekte... İngiltere ve Fransa'da toplumun %21'i, Japonya'da %14'ü, ABD'de %12'si düzenli olarak kitap okurken, Türkiye'de bu oran %0,1'i zor buluyor. Bir yılda okunan kitapları nüfusa paylaştırınca, Japon'un 25, İsviçreli'nin 10, Fransız'ın 7 kitap devirdiği, buna mukabil, bir Türk'ün 10 yılda 1 kitap okuduğu anlaşılıyor. Evlerin %75,9'unda biblo, vazo, fotograf koymakta kullanılmak için bile olsa, alınmış bir kitaplık yok. Asıl okur kitlesini oluşturduğunu düşündüğümüz genç neslin sadece %11,2'si düzenli olarak kitap okuyor.

Bu rakamlardan çıkarılacak sonuç, Mümtaz Turhan'ın itirazlarını destekliyor. Okur-yazar yetiştirmek, okuyan ve yazan fertler yetiştirmek mânâsına gelmez. İlköğretimden yavaş yavaş yükselen bir dalga, okumaya üşenen ve yazmayı

beceremeyen üniversitelilerin sayısını hızla artırmakta... Düşünmeyi bilmediği için, düşünen kafaların yazdıklarını okumaya da katlanamayan; problematik kurmayı ve çözmeyi bilmediği için, seçenekleri verilmemiş soruların cevabını da bulamayan; imgeler çağında okumayı unutup sadece seyrederek yaşarken, çoktan seçmeliler dünyasında da yazarak kendini ifade etmeyi beceremeyen nesiller yetiştiriyoruz.

Çareyi yine Mümtaz Hoca gösteriyor. Okuma-yazma seferberliği gibi bir hedef olamaz. Bu –olsa olsa– hedefe giden yoldaki ilk adımdır. Bir milletin her ferdinin okur-yazar olması, o milleti yükseltmez; sadece, insanların gündelik ihtiyaçlarını (sokak tabelası, otobüs levhası ve fiyat etiketi okuma, takvimi ve saati bilme, imza atma, mektuplaşma, ehliyet alma...) daha kolay karşılamalarını sağlar. Okur-yazar oranını artırmak için harcanan gayretin hiç değilse bir kısmı da lise ve üniversitelere yöneltilmelidir ki, beklenen yükseliş sağlanabilsin. Oysa, mevcut durumda, yeni bir üniversite kurulduğunda ona aktarılabilecek kadronun olmayışı, *"birçok ilim dallarının kifayetsiz bir tarzda temsil edilmesi, bazı şubelerde henüz Türk profesörlerinin yetişmemiş olması, hattâ bazı çok mühim, memleket için hayatî kıymeti haiz bazı ilim kollarının üniversitelerimize girmemiş olması"* (Turhan, 1958: 26) da göstermektedir ki, ilim kurumlarımız beklenen seviyeye gelememiştir.

Mümtaz Turhan'ın bunları söylediği sıralarda, henüz İstanbul ve Ankara Üniversiteleri dışında akademik kurumumuz yoktur. Hâl-i hâzırda ise, Temmuz 2009 itibarıyla Türkiye'deki üniversite sayısı 139'dur ve mevcut problemler pek de değişmeden, hattâ daha da büyüyerek bugüne naklolmuştur. Hocanın *"İlk ve orta okullar için kaliteye ehemmiyet vermeden öğretmen bulmak veya yetiştirmek belki mümkündür. Fakat lise ile üniversiteye öğretmen yetiştirmek, başlı başına bir dâvadır."* deyişinin üzerinden yarım asır geçti ve aktüalitesinden hiçbir şey kaybetmedi. Hâlâ, orta dereceli okullar için başarılı öğretmen yetiştirmekte zorlanıyoruz ve bu mesele bir kısır döngü hâlini aldı. Kötü öğretmenlerin elinde yetişen liselilerden kötü üniversiteliler çıkıyor ve onlar da mezun olup gittikleri liselerde öğrencileri kötü yetiştiriyorlar. Lisenin eksiği üniversitede kapatılmaya çalışılırken, *"üniversiteli"* olmak için gerekenleri öğretmeye zaman kalmıyor. Dolayısıyla, üniversiteye öğretim elemanı namzetleri seçmek için tek yol, kötüler arasından en iyisini aramak oluyor. Bu durumda, 139 üniversiteyi omuzlarında yükseltecek sayıda nitelikli eleman bulmak bir mucizeye dönüşüyor ve yetersiz üniversitelerin yetersiz mezunları, boylarını aşan işlere talip olmaya koşuyorlar.

Bu büyük meselenin ortaöğretim ayağını MEB'e, üniversite ayağını da YÖK'e bırakalım. Karşınızda bulunma sebebim olan kültürel okuma konusunda kendi üniversitemizde neler yapıldığına ve yapılabileceğine bakalım:

1. Üniversitenin Merkez Kütüphanesine ve yeni kütüphane binasına yakışır şekilde donatılmasına öncelik verilmelidir. Bunun için, kitap ve süreli yayın satın almak için ciddî bir bütçe ayrılmalı ve akademik yayınların sıcak takibi sağlanmalıdır. Yerli ve yabancı literatürün yakından izlenebilmesi öğrenciler kadar, her seviyeden öğretim elemanlarının da en önemli ihtiyacıdır. Yurt içinden ve dışından büyük eğitim kurumlarıyla anlaşarak bilgi ve kitap alışverişi yapılabilmesi sağlanmalıdır. Boğaziçi Üniversitesi başta olmak üzere, önemli üniversite kütüphaneleri okura sadece ellerindeki malzemeyi çıkarmakla yetinmeyip, kendilerine künyesi iletilen materyalleri dışarıdan temin etmek yahut CD'sini getirtmek gibi önemli bir hizmeti de veriyorlar. Aynı uygulama bizim üniversite kütüphanelerimizde de tekrarlanabilir.

2. Lisans üstü öğrenci tezleri enstitüler tarafından muhafaza edilirken aynı dikkat lisans bitirme çalışmalarına gösterilemedi. Kütüphaneye eskiden teslim edilen bazı tezlerin kötü âkıbeti meraklısının malûmudur. Sonraki yıllarda kütüphanelerin kabûl etmek istememesi sebebiyle, tezler yönetenlerin imkânları dahilinde saklanmaya çalışılmış; lâkin yersizlik sebebiyle hepsini korumak mümkün olamamıştır. Oysa, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü 1910'lu yıllardan beri yaptırılan her tez çalışmasını saklayarak önemli bir örnek oluşturmuştur. Ankara ve Hacettepe Üniversiteleri başta olmak üzere, şehrimizdeki belli başlı akademik kütüphaneler lisans tezlerini saklanmağa değer bulurken Gazi'nin bu konuda lâkayt davranması beklenemez. Her biri küçük, fakat değerli bir emek mahsûlü olan bu çalışmalara hak ettiği yerin verilmesi hem çalışmayı yapanı yüreklendirecek hem de sonraki araştırmalara kaynaklık edecek ön malzemeyi sağlayacaktır. Bu bakımdan, Merkez Kütüphane'deki *"Tezler"* bölümü ve dijital olarak kaydedilen tezlerin önemli bir ilk adım olduğu söylenebilir.

3. Her bölümün ve anabilim dalının temel derslerinde öğrencinin mutlaka okuması gereken makale ve kitaplar tespit edilerek kütüphaneye öncelikle bunların alınması sağlanabilir. Daha ileri gidilerek, bu malzemenin elektronik ortamda bir bilgi bankası oluşturulmasında başlangıç olarak kullanılması da mümkündür. Projenin amacı doğru anlatılabildiğinde, yazar ile doğması muhtemel telif problemlerinin asgarî seviyede kalacağını umabiliriz.

4. Gazi'nin tarihine eğilenler fark eder ki, henüz eğitim enstitüsü olduğu yıllarda dahi burada kitap ve dergi çıkarılmaktadır. 1980'li yıllarda, enstitü kisvesinden sıyrılıp üniversite ruhunun yeni yeni kavranmaya başladığı tarihlerde de Gazi'nin peşipeşine kitap yayımladığı görülür. Yanlış bilmiyorsam, 1988'e kadar üniversitenin neşredilmiş ondokuz kitabı vardır ki, bunlara Basın-Yayın Yüksek

Okulu'nun çıkardıkları dâhil değildir. Daha o yıllarda, üniversite olmanın gereklerinden birinin de eğitimi destekleyici akademik yayınlar yapmak olduğu fark edilmişti. Lâkin, basılan kitaplar ciddî bir elemeden geçirilmediği için, büyük kısmının değil satılması, satın alanlar tarafından okunmaya değer bulunması bile mümkün olmadı. Derken, önce yayın faaliyetleri durduruldu; ardından da depolarda kalmış kitaplar gelene geçene dağıtıldı. Şimdi yeniden, bir döner sermaye oluşturularak kitap basımına başlanması gerekiyor. Bu, Gazi'nin akademik prestiji kadar, öğretim elemanlarının çalışmalarının değerlendirilmesi, öğrencilerin kolayca ve ucuza kaynak edinmesi, basılanlar akıllıca pazarlanırsa, üniversitenin kasasına da para girmesi demektir.

Kültürel okur-yazarlığın ilk şartı yeterli ve isabetli kaynak seçimidir. Üniversitelerin kalifiye öğretim elemanı yetiştirmesi ve onların da nitelikli mezunlar vermesi için, herşeyden önce doğru kaynakları okuyarak bilgilenmek gerekir. Bu bakımdan, yüksek öğretim kurumlarının ilk vazîfesi, eldeki insan malzemesini en iyi şekilde donatacak yazılı materyali temin ve mensupları tarafından kaleme alınmış olanları basmak, yaymak, saklamak, ilgilisine ulaştırmaktır. Mümtaz Turhan'ın beklediği üniversiteli ancak böyle yetişecektir. Bu konuda, Gazi Üniversitesinin de üzerine düşeni yaptığına ve yapacağına olan güvenimiz tamdır.

Kaynaklar

Ataç, N. (1968). *Sözden söze-ararken*. İstanbul: Varlık Yayınları.

_____ (1972).*Günce*. C. I, Ankara: TDK Yayınları.

Turhan, M. (1958). *Garplılaşmanın neresindeyiz?*. İstanbul: Türkiye Bsmv.

3 Kasım 2009 Salı

VI. OTURUM

13:30-15:30

BİLİM, TEKNİK VE KALKINMA

(Mimar Kemaleddin Salonu)

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Servet ÖZDEMİR, Gazi Üniversitesi

Bilim ve Teknik: Sosyal ve Ekonomik Alana Yansımaları

Prof. Dr. İskender ÖKSÜZ, Gazi Üniversitesi

Bilimin Sosyal Hayattaki Rakipleri: Sosyal Yaşama Yansımalar

Prof. Dr. Hasan SEÇEN, Atatürk Üniversitesi

Mümtaz Turhan'ın Eğitim Tercihleri ve Kalkınma Açısından Değerlendirilmesi

Prof. Dr. Tayyip DUMAN, Gazi Üniversitesi

Mümtaz Turhan'da Köy ve Kalkınma: Mevcut Durum ve Öneriler

Yrd. Doç. Dr. Yıldız AKPOLAT, Atatürk Üniversitesi

BİLİM VE TEKNİK: SOSYAL VE EKONOMİK ALANA YANSIMALARI

Prof. Dr. İskender ÖKSÜZ*

Özet

Mümtaz Turhan'ın, Türkiye'nin kalkınması için gerek gördüğü "birinci sınıf bilim adamı kadrosu", tabiat bilimleri ve mühendislik konularında sağlanmıştır. İnsan ve toplum bilimlerinde, hukuk, edebiyat ve sanatta eksiklik sürmektedir. Gellner'e göre toplumu millet yapan ortak yüksek kültürde eksiklik, Turhan'ın zamanından daha büyüktür. Bugün "Garplılaşmanın neresindeyiz?" diye sorduğumuzda, Turhan'ın öngördüklerine 1) kadrolar için arz ve talep problemini; 2) kültürde sert ve yumuşak unsurlar problemini; 3) özellikle eğitim ve araştırmada odak problemini ve 4) millî kimlik problemini eklememiz doğru olur.

Anahtar Sözcükler: *Bilim, bilimsel zihniyet, kalkınma, kök amil, Mümtaz Turhan, garplılaşma, millî kimlik*

* Gazi Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Kimya Mühendisliği Bölümü

Mümtaz Turhan'ın Türk fikir hayatına etkisi, bana, Winston Churchill'in bir sözünü hatırlatıyor. İkinci Dünya Harbi'nin belki en kritik çarpışmalarından biri, Manş üzerinde hava hâkimiyeti için verildi ve tarihe "Britanya Muharebesi" (Battle of Britain) diye geçti. Bu muharebede birkaç yüz İngiliz savaş pilotu, haftalar boyunca ancak yakıt almak için yere inerek Alman Hava Kuvvetleri'ne karşı mücadele etti. Sonuçta Almanya, planladığı İngiltere çıkartması için gereken hava üstünlüğünü kuramadı ve tarih değişti. Churchill'in meşhur sözü, "İnsanlık tarihinde hiçbir zaman bu kadar çok insan bu kadar az kişiye bu kadar çok şey borçlanmamıştır." idi.

Mümtaz Turhan için, "Hiçbir ülke bir tek bilim adamına, bu kadar çok şey borçlanmamıştır.", veya eserleri için, "Hiçbir ülke bu kadar az sayfaya bu kadar çok şey borçlanmamıştır." diyebilirsiniz.

Turhan'ın tezlerini özetleyerek başlayalım:

Kültür, bir cemiyetin maddî ve manevî bütün unsurlarını kapsar. Bu tanım, maddî unsurları "medeniyet", manevî unsurları "kültür" diye adlandıran ekolünkinden farklıdır. Kültür unsurları, modüler bloklar hâlinde yaşamaz. İllâ bir benzetme gerekiyorsa, kültür unsurlarını vücuttaki sinir ağlarına benzetmek daha doğrudur. Kültür unsurları birbiriyle yoğun ve karmaşık ilişki içindedir ve aralarında sebep–sonuç, diğer bir deyişle illiyet (causality) bağları vardır.

Bu yüzden, kültürler arası alışverişte, bir kültürden bir unsuru alıp, diğerindeki bir unsurun yerine koymak, genellikle mümkün değildir. Bu gerçeğe rağmen, böyle yapmaya kalktığınızda alınan unsurun sizin kültürünüzde istenen yararı sağlamadığını, beklenen fonksiyonu yerine getirmediğini görürsünüz. Daha kötüsü, yerine yenisini koymak için tahrip ettiğiniz eski kültür unsurunun fonksiyonunu da kaybedersiniz. Bu kayıp, birbirine sıkı sıkıya bağlı kültür ağı içinde, önceden hesaplanamayacak yıkımlara yol açabilir.

Alınan kültür unsurunun, kendi kültürü içinde bir sebebi vardır. Yararını o sebep dolayısıyla göstermektedir. Sebebi kavramadan, alacaklarınızı görüntüye göre seçerseniz, kökünden kopmuş şekiller size beklediğiniz yararı vermeyecektir.

Bu yüzden bir kültürün, ki burada kastedilen "Garp Kültürü"dür, görünen farklılıklarını alıp bizdeki eşdeğerlerinin yerine koymak veya bizde olmayan unsurları inşa etmek, beklenilen yararı sağlamaz. Garp ile aramızdaki güç farkında "kök sebep"in ne olduğunu bulmak ve bu kök kaynağı edinmek gerekir.

Turhan'a göre bu kök kaynak, bilim ve bilim kültürünün düşünüş ve tavırları etkileyen hâli olan bilim zihniyetidir. Bu ikincinin Turhan'daki bir adı da "atitüd"dür.

Kök amil bilim olunca, yapılması gereken bir an önce birinci sınıf bilim adamları yetiştirmektir.

Bu hükmün ayrıntıları da şöyledir:

1. "Bilim"den yalnız tabiat bilimleri değil, bütün bilimler kastedilmektedir. Turhan'da, bilhassa psikoloji, sosyoloji ve sosyal psikoloji, bilimler arasında özellikle vurgulanır. Bilimde tabiat bilimlerinin vurgulanması, cemiyeti ve insanı konu alan dalların göz ardı edilmesi, "görüneni taklit" sendromunun bir parçasıdır. Çünkü bilim kültürüne sahip olmayan biri, Batı'ya baktığında önce madde bilimlerinin parlak sonuçlarını görür.
2. Teknik, bilimin uygulamasıdır ve Turhan, "ilim" dediğinde genellikle hemen ardından "ve onun amelî tatbikatından ibaret olan teknik" der.
3. Kastedilen bilim adamı, araştırma yapabilecek kapasitede "birinci sınıf" bilim adamıdır. "Yetiştirmek"ten de en azından doktora seviyesi öngörülmektedir.

Turhan, kök amilin Türkiye'de inşası için iki kurum düşünmektedir:

1. Önce Batı'ya en kabiliyetli ve zeki öğrencilerin gönderilmesi suretiyle yetişecek kadroların çalışacakları araştırma enstitüleri. Bunlar 20-30 adet olacaktır. Planlandığı yıllarda Türkiye nüfusu göz önüne alınırsa, bunun, günümüz için, Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu benzeri 40- 60 müessese anlamına geldiğini söyleyebiliriz. Öncü kadrolar temin edildikten sonra bu kurumlar, kendi içlerinde ve üniversitelerle bağları sayesinde yetiştirme işini kendileri yüklenebilir.
2. 5-10 köyü kapsayacak yerel araştırma birimleri. Bu birimler (1)'deki kadrolarca yönetilecek, yönetimlerinden psikolog ve sosyal psikologlar sorumlu olacaktır. Bu ikincisi "Tarım Kentleri", "Köy Kent" gibi isimlerle siyasî hayatımızda da popülarize edilmiştir.

Bu yazıda, Turhan'ın fikirlerinin, günümüz Türkiye'sinde geçerliliğini incelemeye çalışacağım. Turhan'ın tenkitleri ve öngörüleri hâlâ geçerli midir? Türkiye, Turhan'ın hayal ettiği noktaya gelmiş midir; gelmekte midir? Bir kez daha sormakta yarar var: Garplılaşmanın neresindeyiz?

Yazının bundan sonraki bölümlerinde önce "garplılaşma"da sebep-sonuç ilişkileri, sonuçları sebep zannetmek yanılgısı tartışılacaktır. Buna paralel, kalkınmanın "görünen ve görünmeyen" unsurları bir sonraki bölümün konusudur. Turhan'ın büyük önem verdiği millî eğitim ve yüksek öğrenime kısaca değinildikten sonra bir sonraki bölümde "Garplılaşmanın neresindeyiz?" sorusu tekrarlanacak ve Turhan'dan sonraki yarım asırda Türkiye'nin değişimi ve yeni bulgular ele alınacaktır. Bugünkü Türkiye'nin gerçeklerinden hareketle dört başlık, 1. Arz ve talep problemi; 2. Katı ve yumuşak unsurlar; 3. Eğitim ve araştırmada odak problemi ve 4. Kimlik problemi üzerinde durulacaktır.

Sebepler ve Sonuçlar

Turhan'ın yazdığı yıllarda Türkiye nüfusunun %75'i köylüdür. Garplılaşma gayretlerinin öncelikli hedeflerinden biri, sayısı 40 000'i aşan köylere ilköğretimi getirmektir. Çünkü Batı'ya bakıldığında, göze çarpan esas farklardan biri, orada okuma-yazma oranının yüzde yüze yaklaşması, buna karşılık Türkiye'de çok düşük olmasıdır.

Turhan, yüksek okur-yazarlık oranının, gelişmenin bir sebebi değil, bir sonucu olduğunu söyler. Asıl yapılması gerekenin, birinci sınıf bilim adamı yetiştirmek olduğunu iddia eder. Garpta, gelişmenin bu suretle başladığını, mesela Sorbonne veya Cambridge kurulduğunda, çevredeki insanların pek azının okuryazar olduğunu anlatır. Fakat o Sorbonne ve o Cambridge'in ivmesiyle kalkınan bu ülkeler, bütün vatandaşlarını eğitme imkânına kavuşmuştur. Turhan bu tezi savunurken, ünlü antropolog Margaret Mead'den şu alıntıyı yapar: Margaret Mead'e göre "*umumî, sathî, formel bir tahsil sayesinde ümmî bir cemiyetin kalkındırılabileceğini zannetmek hatâdır; çünkü Garp modeli formel, mücerret bir tahsil görmüş bir iptidaî, nihayet okur yazar bir iptidaîden başka bir şey olmayacaktır"* (Turhan, 1961).

Tek başına önemli bir tespit teşkil eden bu hüküm, aslında Turhan'ın kültür alıntıları için yaptığı genel belirlemelerin bir alt cümlesidir. İki yüz yıldan beri Türkiye, Batı'yla kendi arasında görünen, en göze çarpıcı farklara odaklanmakta ve bunları tekrarlamaya çalışmaktadır. Hâlbuki bu görünür unsurlar karmaşık sebep-

sonuç ilişkilerinin yüzeydeki yansımalarıdır ve bir kısmı arızîdir. Diğer bir kısmı da sebep değil sonuçtur. Her iki hâlde de taklit boşunadır. Sıklıkla da yarardan çok zarar getirir.

Turhan'ın öğrencilerinden, bugünün tanınmış popüler psikoloji yazarı Doğan Cüceloğlu, onun fikirlerini şöyle popülerleştirmeye çalışmıştır: "İleri ülkelerde kediler az ve semiz, geri ülkelerde çok ve cılızdır. İleri ülkelerde köpekler kedilerden fazladır… İleri ülkelerde bıyıklı erkek sayısı az, geri ülkelerde çoktur… İleri ülkelerde bakire genç kız sayısı az, geri ülkelerde fazladır." O hâlde yapmamız gereken bellidir: "Kedilerin bir kısmı öldürülmeli, hayatta kalanlar beslenmelidir. Halkın köpek beslemesi teşvik edilmelidir. Bıyık bırakmak yasaklanmalıdır" (Cüceloğlu, 1971). Cüceloğlu bakire genç kızlar için alınacak tedbiri yanılmıyorsam belirtmemişti[1].

Garpla aramızdaki görünür farklar, garplılaşma düşünülürken bir uçta, Cüceloğlu'nun misallendirdiği cinsten saçmalıkları hemen belli olan öneriler, diğer uçta, ilk bakışta sebep zannedilecekler şeklinde bir spektrum olarak düşünebiliriz. Turhan'a göre "muaddıl" (saptırıcı- aldatıcı) ve asıl tehlikeli olan ikincilerdir. Bunlar büyük masraflara, boş emeğe yol açtıkları gibi, bizim kültürümüzde derin bağlantıları olan unsurları bunlar için feda ettiğimizde yıkıma götürürler:

"Sırf bize ait olduğu için birçok iyi şeyler bırakılıp karşılığında fena şeyler alınmış; kabul edilebilen iyi şeyler arasında da bunların fenaları seçilmiştir. Terk ettiğimiz unsurların içinde fenaların bulunmasına mukabil bizi büyük bir millet yapan, diğer birçok milletlerin başaramayacağı muvaffakiyetlere götüren, hakkımızda «beşer üstü insanlar» hükmünü verdiren kıymetler de vardır. Bugün bile bunların sayesinde yaşadığımızın farkında olmadan hâlâ onları tahrip etmekle meşgulüz" (Turhan, 1961).

Saptırıcı unsurların taklidi, militan taraftarlarca desteklendiğinden bunları serinkanlılıkla tartışmak da mümkün değildir. Çünkü onların savunucusu, "kolay ikna edilemez, inandıklarını hakikat, kırık dökük ve irtibatsız müşahedelerini de, realite sanmaktadır. Onda ne ilim adamının müsamahası, ne de hakikat karşısında teslim olmaya hazır olma uysallığı vardır. Bu bakımdan, Türk münevveri ile onun cahil diye damgaladığı halk arasında ilmî düşünüş ve zihniyet bakımından, büyük bir fark yoktur. Çünkü her ikisi de peşin hükümleri, kanaatleri ve batıl itikatlarıyla,

---

[1] Alıntının bir kısmı, (Cüceloğlu, 1971) referansında belirtilen kaynağın daha popüler tarzdaki bir versiyonunun Töre Dergisi'ne sunulmuş hâlindendir. Bu versiyon yayımlanmamıştır.

yani inançları ile hareket etmektedir. Aradaki fark, sadece bu zihnî muhtevaların mevzu ve nevilerindedir."

Görünenler ve Görünmeyenler

Sebepler anlaşılmadan sonuçların taklidi kadar vahim ikinci hata, Batı'ya bakıp görünenlerin taklidi, fakat bu görünenlerin kaynağı olan esasların farkına varılmamasıdır. Açıktır ki bu da sebepler bilinmeden sonuçların taklidiyle yakından ilişkilidir.

Türkiye'de Garbı taklit ihtiyacı askerî yenilgilerle çarpıcı şekilde ortaya çıktığı için ilk Garplılaşma girişimleri ordu üzerinden yapıldı. Fakat bu değişiklikler yeni silahların ithali, kıyafetin değiştirilmesi ve bir adım daha tutarlı sayılabilecek organizasyon değişiklikleri şeklinde görüldü. Hâlbuki o görünenlerin arkasında yeni silahları keşfettiren, seri imalini sağlayan, silahlı kuvvetleri barışta da her an harbe hazır hâlde tutan toplum dinamikleri vardı. Turhan'a göre bu dinamiklerin en önemlisi o toplumlara bilimin kazandırdığı tavırdır. Bu da birinci sınıf bilim ve teknik adamların yetiştirilmesi ile sıkı sıkıya ilişkilidir.

Kıyafet gibi, yüzeyde ilk göze çarpanların taklidi sonuç vermeyince sıra bir kademe daha derindekilerin taklidine gelir. Batı sanayileşmiştir. Sanayi, özel şirketler vasıtasıyla büyümektedir. Demek ki asıl bu taklit edilmelidir. Sanayi ve şirket kurma teşebbüsleri çokçadır. II. Mahmut devrinde, padişahın önderliğinde bu maksatla Sultanahmet Meydanı'nda bir sergi binası inşa edilmiş; bir taraftan sanayi erbabının birleşerek şirketler kurmaları, müşterek teşebbüslere geçmeleri teşvik edilmiş, diğer taraftan devlet sermayesiyle yeni fabrikaların tesisine başlanmıştır. Ancak bu şirketler ve tesisler verimli olamayarak kapanmıştır. Abdülmecit devrinde devlet sermayesiyle kurulan fabrikaların da mühim bir kısmı yine aynı sebeplerden ötürü bir müddet sonra kapanmış, diğer kısmı hazine için büyük bir yük teşkil etmek, daima zararına işlemek suretiyle faaliyetlerine devam edebilmiştir. Bunlardan ancak cüz'i bir kısmı müsait şartlar altında zamanımıza kadar gelebilmiştir. (Turhan, 2006 (1951)). Turhan, "Garplılaşmanın Neresindeyiz?"de kurulan fabrika sayısını 150- 160, "zamanımıza kadar", yani 1961'e kadar yaşayabilenlerin sayısını 3 olarak vermektedir.

Başarısızlığın sebebi bellidir: (Sebebi)"…bizim insan unsurunun dışında bir garplılaşmanın mümkün olabileceği zehabına kapılmış olmamızda aramalıdır. Hakikatte, biz, insanımızın umumî, meslekî, teknik bilgisini arttırmadan, ona yeni maharetler kazandırmadan, istidatlarını inkişaf ettirmeden ve dünya görüşünü, zihniyetini ilmî esaslara göre değiştirmeden, yani ona ilim zihniyetini aşılamadan

sadece fabrikalar, geniş caddeler açmak, parklar, barajlar, limanlar yaptırmak, lüks otomobiller, kombine ziraat âletleri, radyolar, buzdolapları v. s. almak ve Batılı kanunlar, nizamlar vazetmek suretiyle garplılaşacağımızı zannetmişiz. Bu tutum bugün de (1961'de) devam etmektedir: "150 seneden beri hep bu kanaat ve bu batıl itikatla hareket etmekteyiz" (Turhan, 1961).

Bir başka "görünen", Garp'ta yüksek okulların varlığıdır.

İlk taklitler, kara ve deniz mühendishaneleriyle başlar. Sonra başka yüksek okullarla ve giderek bütün okul sisteminin Batı'yı taklidiyle devam eder. Fakat… "Bu mekteplerin hepsi de memleketin bir ihtiyacını karşılayacağı düşüncesiyle açılmış olmalarına rağmen şüphesiz hiç birisi hakikatte onu tatmin edecek bir mahiyet ve seviyede değildi. Zira hepsi gelişi güzel, derme çatma vasıtalar ve kifayetsiz hocalarla, sistemsiz, plânsız bir şekilde tesis edilmişlerdi. Bununla beraber, cemiyetin bünyesinde meydana gelen veya beklenilen değişmelerden doğan ihtiyaçlar bu müesseselerin teşekkülünü zarurî kılıyordu; fakat bu dava, devrin adamlarının halledemeyeceği kadar muazzam bir dava idi. Bu mesele, bir taraftan devrin anî ihtiyaçları gibi geleceğin devamlı ihtiyaçlarını da göz önünde tutmak, istikbali hazırlamak üzere kurulacak müesseseleri iğretilikten, derbederlikten, münferit şahısların karihalarından gelme ilhamlardan, tesadüflere bağlı olmaktan kurtarmak, bir plâna, bir sisteme bağlamak, diğer taraftan —şüphesiz daha mühimi— bütün bu yeni teşekküllerde çalışacak insanları yetiştirmek ve zarurî vasıtaları temin etmek meselesiydi" (Turhan, 2006 (1951)).

Millî Eğitim ve Yüksek Öğrenim

Turhan'ın eğitim sistemimizi tenkidi Osmanlı devri ile sınırlı değildir. Şüphesiz kendisi her şeyden önce bir akademisyen ve eğitimcidir; dikkati öncelikle "birinci sınıf ilim ve teknik erbabını" yetiştirecek ve "ilim zihniyetini ve tavrını cemiyete verecek" müesseselerdedir.

Fakat Türk Millî Eğitim sistemi, maalesef, büyük bir gürültü ile dönen, büyük bir maliyete yol açan, fakat suyla (garptaki bilim uzmanlığı ve bilim zihniyeti) temas etmediği için çevresindeki verimli toprakları susuzluktan kavuran bir çarktır. Verimli fakat susuzluktan kavrulan topraklar, Türkiye'nin kabiliyetli gençleridir.

Bilimin esasta bir metot ve bir zihniyet olduğu anlaşılmamış, bilim = bilgi sanılmış ve eğitim sistemi öğrenciye birtakım bilgileri yükleme görevini üstlenmiştir. Bilimin metodunu ve zihniyetini vermek yönünde bir gayret yoktur.

Bina yapmak, okul kurmak yeterli sayılmış, bu okullardaki öğretici kadroların teminine ve daha önemlisi bu kadroların kalitesine dikkat edilmemiştir.

Genel olarak kaliteye değil, sayıya önem verilmiştir. Hâlbuki ülkenin ihtiyacı olan her şeyden önce "birinci sınıf" bilim ve teknik kadrolardır.

Bilim ve tekniğin tamamına değil, sadece tabiat bilimleri ve mühendislik alanlarına yatırım yapılmış, acil ihtiyacımız olan psikoloji, sosyoloji gibi insanla ilgili alanlar ihmal edilmiştir.

Turhan, bu tenkitlerini artık Osmanlı devrine değil, kendi devrine yöneltmektedir.

Peki, Şimdi Garplılaşmanın Neresindeyiz?

Mümtaz Turhan'ın tespitlerinin bir kısmının bugün için de aynen geçerli olduğu açıktır. Ancak "birinci sınıf bilim ve teknik kadro" yetersizliğinin, temel bilimler ve mühendislik haricindeki kısımlarında, onun zamanındaki gibi olmadığını söyleyebiliriz.

Bir alandan, kimyadan örnek verecek olursak, Garplılaşmanın Neresindeyiz'in yayımlandığı 1960'lı yıllarda, Türkiye'de kimya öğretmeni, kimyager ve kimya mühendisi açığı 3000'in üstündeydi. Bu eksiğin zorlamasıyla, bu alandaki devlet memurlarına bir ayrıcalık tanınmış ve memuriyetleri dışında iş yapmalarına izin verilmiştir (Bu hüküm hâlen yürürlüktedir.). Bugün, piyasa, bu alanlarda açık değil, fazlalık bulunduğuna dair sinyaller vermektedir. Bu durum başka birçok temel bilim ve teknik alan için de olumlu yönde değişmiştir.

Kişi başına millî gelir gibi kalkınmışlık veya "garplılaşma" ölçülerinde 1940'ların, 1960'ların konumunda değiliz. O zaman Batı'dan farkımız 1'e 10 gibiyken, bugün 1'e 3'e daha yakındır.

Kalkınma yolunda zaman içindeki performansımızı değerlendirirken düşülecek baş hata, ülkenin geçmişi ile bugününü karşılaştırmaktır. Enformasyon akışının gittikçe hızlandığı ve kolaylaştığı, buna sermaye akışının da eklendiği dünyada, yerinde sayan veya geri giden pek az ülke vardır. Buna rağmen dünyanın birçok geri ülkesinde siyasi otorite ve özellikle diktatörler, kendi propagandalarını ülkelerinin geçmişi ile bugününü karşılaştırmaya dayandırırlar. Bu tip karşılaştırmalar hemen her zaman olumlu sonuç verir. Türkiye de kendi kendiyle mukayeseye dayanan bir değerlendirmede, millî kültürle ilgili (fakat geleceği açısından hayatî önemde) bazı istisnalar hariç, olumlu sonuçlar gösterir. Hâlbuki bir

ülkenin kalkınmışlığı, dünyanın diğer ülkelerine görece incelenmelidir. Bu ölçütle bakıldığında Türkiye'nin performansı dünyanın önde gelen başarı hikâyelerinden biri değildir. Kişi başına gayrı safi millî hâsılada kendi geçmişimize göre büyük düzelmeler görülse de mesela AB ortalamasının 1/3'ü ilâ ¼'ü arasındayız. OECD ülkeleri arasında birçok gelişme ölçütünde sonuncu veya sonuncuya yakınız. Güney Kore, Yunanistan, Hong Kong gibi ülkelerin geçen asrın ortalarında bizim epey gerimizde bulunduğu, fakat bugün bizim birkaç kat önümüze geçtiği sık dile getirilen bir vakıadır.

Bu gerçeklerin ışığında, şu iddia ileri sürülebilir:

1. Mümtaz Turhan'ın, "Çare, birinci sınıf bilim ve teknik kadrolar yetiştirmektir." hedefinin hiç olmazsa bir kısmı gerçekleşmiştir. Belki Turhan'ın araştırma enstitüleri kurulabilse, sosyal bilimci ve teknik kadrolarla donanmış, tarım-kentleri veya köy-kentler gerçekleştirilse bugünkünden daha ileri bir noktada olurduk. Fakat sırf bu kadroların elde edilmesi "muasır medeniyet seviyesi"ne ulaşmamızda yeterli olmamıştır.
2. Batı'nın algılanmasındaki temel hatalar büyük çapta devam etmektedir. "Bizi biz yapan" değerlerin ihmali, bunların yıkımına kadar varmıştır ve bu hâl sonunda kimlik krizine ulaşmıştır.

Bugünün gerçeklerinin ışığında şimdi şu başlıkların incelenmesini önermek isterim:

1. Arz ve talep
2. Katı unsurlar ve yumuşak unsurlar
3. Odak problemi: "Know-how"a karşı "know-why"
4. Kimlik problemi

Arz Tarafı-Talep Tarafı

Modern iktisat biliminde ekoller sınıflandırılırken "arz tarafçıları"ndan (supply siders) ve "talep tarafçıları"ndan (demand siders) söz edilir. Yüzeysel bir benzetmeyle, Turhan'ın garplılaşma konusunda arz taraftarı olduğunu söyleyebiliriz.

Garpta, onların bizimle arayı açtığı asırlarda birinci sınıf bilim ve teknik adamı sayısında çarpıcı bir artış olduğu, bizim bu konuda çok geride kaldığımız kesindir. Fakat şu soruyu sormamız da gerekir: Batı'da bilim ve teknik adamı

sayısının artışına, onlara talebin yükselmesine ne sebep olmuştur? Görüyoruz ki bu kadroları kuran ferasetli yöneticiler değil, sanayileşmenin bizzat kendisidir.

Ronald Dore'un önemli incelemesi Diploma Hastalığı'nda belirttiği gibi, sanayi devriminin doğduğu ülkelerde bilim ve teknik kadroları yetiştiren okullar sanayinin çekmesiyle açılmıştır. Dirayetli devlet adamlarının veya plancıların itmesiyle değil (Dore, 1976). Sanayi devriminden önce aristokrat gençler Yunanca, Latince, adabımuaşeret ve güzel sanatlar (liberal arts) tahsil eder[2], halk çocukları ise eğer mutlaka okuyacaklarsa, kilise okullarına gönderilirdi.

Bilim ve teknik eğitimi, sanayinin büyüttüğü talep üzerine hızla genişlemiştir.

Dore, endüstriyi sonradan ithal eden ülkelerde, endüstrinin ve yeni ekonominin kurulmasının güç, buna karşılık, sanayinin menşei olan ülkelerdeki bilim ve teknik eğitimin taklidinin daha kolay olmasından ötürü bu ülkelerin, sanayilerini kurmadan, okullarını kurduklarını anlatır. Buna karşılık kültürlerini ihmal ederler. Vurguladıkları konular, yeni ekonominin yapı taşları sayılan tabiat bilimleri, teknik ve bir de "kolonizatör ülkenin dili"dir. Dore'un tarif ettiği oluşum, Türkiye'de aynen gerçekleşmiştir.

Dore'un ikinci tespiti, alıcı ülkede bu yeni okulların fonksiyon değiştirdiği ve sanayinin ihtiyacı olan elemanları yetiştirmek yerine—ki sanayi henüz gelişmediği için henüz büyük bir talep de yoktur—kısıtlı istihdam imkânı sunan yeni ekonomide rol almak için patlayan talebin önünde bir filtre vazifesi yüklendiğidir. Dolayısıyla bu okullara girmek için uzun kuyruklar oluşur ve giriş sınavları çok önemli hâle gelir. Fakat Dore'un ifadesiyle, istihdam kısıtlı olduğundan "bu okulların yalnız giriş kapılarının değil, çıkış kapılarının önünde de uzun kuyruklar vardır".

Anlaşılıyor ki ülke yönetimlerinin yapacağı, bilim ve teknik adam yetiştirmenin yanı sıra, sebep tespitinde bir kademe daha derinleşip, yeni ekonomileri kuracak müteşebbis kadroları için ortamı verimli hâle getirmektir. Modern kalkınma ekonomisinin ana problemi de budur.

---

[2] Batı'da "liberal arts" eğitimi geniş şekilde devam etmektedir. Mesela ABD'de, bir profesyonel meslek diploması olmadan eğitimin tamamlandığı "liberal arts college"lar vardır. Üniversitelerin çoğunda, profesyonel meslek edinmede de bu eğitim asıl müfredattır, meslek buna "major" ve "minor" alanlar olarak eklenir.

Katı ve Yumuşak Unsurlar

İlber Ortaylı, Mümtaz Turhan'ın tabiat bilimleri ve teknik konusundaki talebinin bugün karşılandığı kanaatindedir: "Türk inkılâbı, teknik eğitime daha eskiden başladığı için olsa gerek, mühendislik konusunda nihaî başarıya ulaşmıştır. Bugün Türkiye mühendislik ülkelerinden birisidir, çok yakında da tababet, hekimlik ülkelerinden birisi hâline gelecektir. Fakat Türk inkılâbı; hukukçuluk, hukukşinaslık dalında yeterince parlak, başarılı bir icraat gösterememiştir ve bugüne kadar hukuk inkılâbımız tamamlanmamıştır. Gerçi bunu hukukçulara söylediğiniz zaman reddederler; ama benzer dallarda da böyle bir eksiklik söz konusudur, bunlardan biri de Türk inkılâbının, Türk toplumunun değişmesinin edebiyat sahasında kendini ifade edememesidir. Dahası, Türk inkılâbı içtimaî ilimler ve tarih sahasında kendisini tamamlayamamıştır. Türkiye finans sahasında birtakım uzmanlar yetiştirmiş olabilir ama bu demek değildir ki, Türk inkılâbı iktisat ilmi sahasında kendini tamamlamıştır. O sahada da tamamlamamıştır" (Ortaylı, 2008).

Taha Akyol da, Ortaylı'nın fikrini ekonomi için tekrarlar: "Bizim modernleşme modelimizin temel zaafı, 'ekonomi'nin işlevini yeterince kavrayamamaktır" (Akyol, 1999) ve Bernard Lewis'ten şu alıntıyı yapar: "18 yüzyılın sonlarında Avrupa'nın ekonomik güç sayesinde siyasî ve askerî üstünlüğü ele geçirmekte olduğu belliydi. Fakat Müslüman yazarlar bunu fark etmediler. Avrupa'nın ekonomik literatürü de Müslüman dünyasının meçhulü idi. 19. yüzyıla kadar, ekonomik içerikli bir tek kitap bile Arapça, Farsça veya Türkçeye çevrilememişti. Avrupa hakkında eldeki sınırlı değerlendirmeler daha çok askerî ve siyasî konularla ilgilidir ve Avrupa milletlerinin ekonomileri hakkında pek az şey yazılmıştır..." (Lewis, 1982).

Bu tespitler, Turhan'ın, "bütün ilim dalları" diye ısrarıyla ve özellikle psikoloji, sosyoloji ve sosyal psikolojinin ihmaliyle ilgili şikâyetleriyle birleştirilebilir. Sosyal bilimlerdeki gerilik, yirminci asrın son çeyreğinde, ancak tabiat bilimlerinde asrın başında meydana gelen radikal sıçrayışla kıyas edilebilecek "yönetim bilimi" (management) gelişmelerinin bizde yeterince yansıma bulmayışına yol açmıştır.

Bu, tıpkı daha genel, görünen unsurları taklit edip görünmeyenleri ihmal yanlışındaki gibi, bilimlerde de sanayi toplumunun yaptıklarıyla ilişkisi hemen fark edilen tabiat bilimleri ve mühendislik konularına öncelik verip sosyal konuların ihmaline benzer. Ortaylı'nın tespiti, Dore'un tespitleriyle paralellik içindedir.

Toplum hayatında ve kalkınmada en az tabiat bilimleri ve teknoloji gibi "katı" konular kadar – genelde onlardan daha önemli ve daha önce gelen— "yumuşak" konuları ihmal etmekteyiz.

Sosyal ve ekonomik şartlar sanayiyi ve sanayi sonrası ekonomiyi doğuracak amillerdir. Bunlar, sürecin "talep" yönüyle ilgilidir ve talep ortaya çıkmadan arz da ortaya çıkmamakta, suni şekilde çıkarılsa da işlevini görememektedir. Bunları anlayabilmek ve yönlendirebilmek için de hukuk, ekonomi, sosyolojiye ihtiyacımız vardı. Toplumun, bilim ve teknolojinin katı ürünleri kadar, toplumu ve insanı inceleyen bilimlere, bunların da ötesinde sanayi sonrası toplumunun işlerliğini sağlayacak zengin bir dile (Gellner, 1998), onu sürdürecek ve geliştirecek edebiyata ve sanata ihtiyacı vardı.

Doğrudan tabiat bilimleri ve mühendislikle ilgili olmayan "yumuşak" konuların ihmali, birleştirici millî kültürün ihmaline ve giderek tahribine, bu ise kimlik problemine yol açmıştır ki bu son bölümün konusudur.

Eğitim ve Araştırma: Odak Problemi

Yukarıda sözünü ettiğimiz "yönetim bilimi"ndeki gelişmeler, herhangi bir kurumun başarılı olabilmesi için öncelikle kime hangi hizmeti (veya ürünü) vermekle yükümlü olduğunu bilmesi gerektiğini ortaya çıkardı. Hızla değişen çevre şartları içinde ayakta kalabilmesi için de kendisine uzun vadeli bir hedef koyması gerektiği anlaşıldı. Uygulamada birinciye "misyon", ikinciye "vizyon" denmektedir.

Birçok kurumumuzda, fakat özellikle ilk, orta ve yüksek öğrenimimizde çağdaş yönetim biliminin bu gereklerinden mahrumuz. Gerçi yoğunlaşan uluslar arası malumat trafiği sayesinde "misyon" ve "vizyon" kelimeleri kültürümüze girmiştir. Fakat bunların içleri boş gibidir ve mesela Avrupa Öğrenim Birliği (EUA)'nin "misyon ve vizyon belirlenmeli" ilkesi, içi boş vecizelerle karşılanmaktadır. Bütün kademelerde öğrenim odaktan yoksundur.

Örnek olarak orta öğrenimi alalım. Misyon nedir? Öğrenciyi üniversiteye hazırlamak mı? Bunu liselerin değil, özel kursların yaptığı açıkça görülmektedir. Dore'un deyimiyle, "kolonizatör ülkenin dili"ni öğretmek mi? Bu, gerçeğe daha yakın bir misyon tarifi gibi görünüyor.

Üniversitelerin araştırma politikalarına bakalım. Misyon nedir? Şu anda buna verilecek doğru cevaplar: 1. Öğretim elemanlarının akademik terfilerine sağlamak. 2. Yayın sayısını artırmak şeklinde sıralanabilir. Ülkenin problemlerine yönelik

araştırma misyonu ancak Devlet Planlama Teşkilatı destekleri ve kısmen Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu desteklerinde göze çarpmakta, bunlar yeterli ve kapsayıcı odaklanmayı sağlamakta eksik kalmaktadır. Araştırma konusunda Turhan'ın zamanından hemen sonra gelen bir bilim adamının, Batı biliminin ithalinde üçlü şeması maalesef bize de uymaktadır (Basalla, 1967, 1968). Basalla'nın modelinde, "koloni bilimi" denilen aşamada, batıda doktora yapmış bilim adamları, ülkelerine döndükten sonra Batı'daki araştırmalarının yolunda çalışmaya devam ederler. Hâlbuki orada üzerinde çalıştıkları konular, oranın problemlerine çözüm aramaktadır. Bu dışa bağlılık öyledir ki, "Ayrı iki dış merkezde doktora yapmış iki araştırmacı, odaları yan yana bile olsa, doktoralarını yaptıkları ülkelerdeki hocalarına ve o muhitin vaaz ettiği problemlere bir birlerine olduğundan daha yakındırlar." Terfi ve yayın sayısını artırma politikalarının bu odaklanmayı değiştirmeyeceği, tersine bu hedefler için dış ülkedeki çevreye odaklanmanın daha verimli bir yol olduğu açıktır.

Odak problemi aslında Turhan'ın sebeple sonucun karıştırılması ve görünen unsurların alınıp görünmeyenlerin ihmali problemlerine paraleldir. Bir işin nasıl yapılacağına dair "know-how"ı ithal etmek nispeten kolaydır. Mesela yüksek öğrenimde kalite hareketi için Batı'da "misyon" ve "vizyon" yazıldığı gözlenmekte ve bizde de yazılmaktadır. Mesela araştırma kapasitesi gelişmiş kurumlarda yayın sayısının yüksek olduğu gözlenmekte ve bizde de yayın sayısının artırılması teşvik edilmektedir. Fakat bunların orada neye yaradığı, ne için yapıldığı hakkındaki algılamamız yetersiz kalmaktadır. "Know-how" (nasıl yapıldığını bilmek) başarılmakta, fakat "know-why" (niçin yapıldığını bilmek) hususunda başarısız olmaktayız.

Turhan'ın çarkı, tabiat bilimleri ve mühendislikte artık suyla temas etmektedir. Fakat çekilen suyun önemli bir kısmı bizim çorak topraklarımız yerine başka topraklara akmaktadır.

Yeni Derdimiz: Kimlik Problemi

Bir toplumun ne yaptığı, muhakkak ki hayatta kalmasını belirleyecektir. Fakat ne yapacağından önce kim olduğu sorusuna cevap vermesi gerekir ki bu "yumuşak", fakat hayatî bir konudur. Demokrasi de hukuk da, sanayileşme de "Biz kimiz?" sorusunun cevabı alındıktan sonra değer taşır. Kimin için demokrasi? Kimin için hukuk? Kimin için kalkınma?

Bu soruların cevapları hususunda Turhan'ın bir tereddüdü yoktur. Onun yetiştiği ortamda cevaplar açıktır, Türk milleti için: "Birinci Umumî Harp esnasında olduğu gibi onu takip eden felâketli mütareke senelerinde de ne Avrupa hayranı Garpçılar, ne de istisnalarla hali hazırın devamını ve İslâm birliğini müdafaa eden İslamcılar, inhilâl etmekte olan cemiyeti yeni bir kuruluşa veya kurtuluşa götürecek fikir sistemini verememişlerdir. Bilâkis her iki fikir cereyanı da Umumî Harpte bir hayli hırpalanmış, hele İslamcılık tamamiyle iflâs etmiştir. İşte bu vaziyet karşısında bütün gözler Türkçülüğe çevrilmiş, kurtuluş ümit ve imkânı ona sarılmakta görülmüştür. Böylece Milliyetçilik, tam manasıyla ve her bakımdan inhilâl etmekte olan imparatorluğun enkazı üstünde bugünkü Türkiye'nin kuruluş imkânını hazırlamıştır (Turhan, 2006 (1951)).

Fakat yazının başlangıcında nakledildiği gibi Turhan, kimliğimiz hakkında gereğinden fazla rahat değildir. Bizi biz yapan unsurların yok edilişinden bahsetmektedir "Bugün bile bunların sayesinde yaşadığımızın farkında olmadan hâlâ onları tahrip etmekle meşgulüz."

Ulus devlette, eğitimin iki hedefi vardır: 1. Sosyolog Ernest Gellner'in "ortak yüksek kültür" dediği ve milleti millet yapan kültürün zamanda (nesiller arasında) ve mekânda (ülke çapında) müşterekliğini sağlamak (Gellner, 1998). 2. Ülkenin ihtiyacı olan donanıma sahip insan kaynağını yetiştirmek. Bunların yerine Dore'un deyimiyle "yeni ekonomiye giriş bileti sayılan tabiat bilimleri, teknoloji ve kolonizatör ülkenin dili" öne çıkınca, yukarıdaki birinci odak tamamen silinmekte, ikincisi ise ancak eksikliklerle gerçekleştirilebilmektedir.

Bırakın ortak yüksek kültürü, bizim eğitim sistemimizle yetişen bugünkü kuşakların mesela Mümtaz Turhan'ı 1950 ve 1960'larda yazdıklarını okuyup anlamaları imkânsızdır. Bu yazıyı okuyup anlayabileceklerinden bile şüpheliyim. Ortak yüksek kültür yoksunluğu öyle bir hâle gelmiştir ki bugünkü nesiller—buna birçok akademisyen de dâhildir— artık bilmediklerini fark edecek kadar bile bilmemektedirler.

Toplumu millet yapan ortak yüksek kültür kaybedilince millet öncesi alt kimlikler çırılçıplak ortaya çıkmaktadır. Etnisite, cemaat, aşiret bu alt kimliklerin bir kısmıdır ve Türkiye şimdi bu ölümcül problemlerle karşı karşıyadır.

Kaynaklar

Akyol, T. (1999). *Osmanlı'da ve İran'da mezhep ve devlet.* İstanbul: Milliyet Yayınları, Doğan Kitapçılık.

Basalla, G. (Dü.). (1968). *The rise of modern science: External or ınternal factors?* Massachussetts, Lexington: D. J. Heath.

Basalla, G. (1967). The spread of western science. *Science , 156*, 611-622.

Cüceloğlu, D. (1971). İlmi düşünce ve kalkınma. *Bayrak* (690), 15.

Dore, R. (1976). *The diploma disease: Education, qualification and development.* Berkley: The University of California Press.

Gellner, E. (1998). *The state of the nation, Ernest Gellner and the theory of nationalism.* (J. E. Hall, Dü.) Cambridge University Press.

Lewis, B. (1982). *The Muslim discovery of Europe.* Londra: W. W. Norton.

Ortaylı, İ. (2008). *Avrupa ve biz.* İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Turhan, M. (1961). *Garplılaşmanın neresindeyiz?* İstanbul: Babıali Yayınevi.

Turhan, M. (2006 (1951)). *Kültür değişmeleri.* İstanbul: Çamlıca Yayınları.

BİLİMİN SOSYAL HAYATTAKİ RAKİPLERİ: SOSYAL YAŞAMA YANSIMALAR*

Prof. Dr. Hasan SEÇEN**

Özet

Bilimsel bilginin teknolojiyle kurduğu ilişki ona ayrıcalıklı bir konum kazandırmıştır. Araştırmalar, teknolojik ürünleri kullanmak hususunda büyük istek sahibi olan insanların, bilimin doğası ve temel işleyişi hakkında büyük bir bilgisizlik içinde olduğunu göstermektedir. 'Basit bilgisizlik' belirli bir süreç izlenerek belirli oranda giderilebildiği hâlde; insan zihninin ön yargıları, saplantıları ve insan zaaflarından kaynaklanan 'karmaşık bilgisizliğin' giderilmesi zordur. Bununla birlikte, 'bilimsel zihniyet'in kazandırılabilmesi ile insanlar 'kısmen' ön yargılardan uzak, kendi aklıyla düşünen, merak sahibi, soru soran, eleştiren, özgürlükçü, çalışkan, dürüst, etik değerleri önemseyen, ülkesinin ve insanlığın sorunları hakkında daha duyarlı, kendi hayatları ve gelecekleri hakkında daha akılcı kararlar verebilen bireyler hâline gelebilir.

Anahtar Sözcükler: *Bilim, teknoloji, bilimsel okuryazarlık*

---

* **TEŞEKKÜR.** Konu üzerinde yaptıkları tenkit ve tavsiyelerinden pek çok yararlandığım değerli meslektaşlarım Prof. Dr. Samih BAYRAKÇEKEN, Doç. Dr. Cevdet COŞKUN ve Yrd. Doç. Dr. Ali UTKU'ya ve Dr. Suat ÇELİK'e içten teşekkür ederim.

** Atatürk Üniversitesi Fen Fakültesi Kimya Bölümü

İlimden Bilime: Bilim, Bilim Bilmek midir?

Bertrand Russel (1872-1970), "Bilim neyi bildiğini, felsefe ise neyi bilmediğini bilmektir." (Science Quotes) demekle birlikte, Yunus'un : "İlim, ilim bilmektir/İlim kendin bilmektir" sözü yine de bir başka mânâ içermektedir!

Yunus'un zamanındaki ilim, içinde "hikmet"i de barındırıyor olmalı ki o "ilim kendin bilmektir" diyordu. Yunus zamanındaki ilim; sevgi, hoşgörü ve aşkı da içeren bir bilme çabası olmalı ki o: "Biz tâlib-i ilimler, aşk kitabın okuruz/Çalap müderris bize, aşk hod medresesüdür/Cümle yaradılmışa bir göz ile bakmayan/Halka müderris ise hakikatte asidür/" diyordu.

Türkçede ilim ve bilim kelimelerinin sözlük anlamları arasında bir fark yoksa da, "ilim" kelimesi, din, hikmet, felsefe, tarih, edebiyat, tıp, fen ve benzerleri gibi, diğer bir ifadeyle "naklî ve aklî" bütün bilgi alanlarını kapsayan bir bilme faaliyeti, "bilim" kelimesi ise Batı dillerindeki "science" kelimesinin karşılığı olarak kullanılmaktadır.

Her tanımın kendi içinde kısıtlayıcılığı varsa da yine de "bilim" için çeşitli tanımlar yapılmıştır:

> "Bilim, insanların bilgi edinmek, cahilliği ortadan kaldırmak ve pratik problemleri çözmek için iş birliği yaptıkları bir meslektir." (Resnik, 2004, s.67)
>
> "İlim, gerçeğe sadakatle bağlı kalarak, vâkıa ve hâdiseler arasındaki münasebeti sistemli müşahede ve tecrübe vasıtasıyla tespit etmektir." (Turhan, 1981, s.473)
>
> "Bilim, var olan anlayışlarımızdan yola çıkarak gözlenebilir kanıtlarla doğal dünyanın tarihini ve nasıl işlediğini anlamak veya daha iyi anlamak için yapılan ortak bir insan çabasıdır." (Railsback, 2009)

Bu bağlamda, "bilimsel metotların, karmaşık olan insan münasebetlerinin ve insanların bir arada yaşayabilmelerini sağlamak için kurulan müesseselerin incelenmesine uygulanması", sosyal bilim olarak adlandırılmaktadır (Sezal, 1991, s. 114).

Bilimsel bilgiyi, gelişigüzel elde edilen düzensiz bilgiden ayıran fark, bilimsel bilginin belli bir metotla elde edilmiş olmasıdır. Düzensiz bilgi tesadüfen,

tecrübe ile veya başka birinden duyarak elde edilebildiği hâlde, bilimsel bilgi belli bir yöntem takip edilerek elde edilir.

Bilim, doğal varlıklar ve olaylar hakkında bilimsel yöntemleri kullanarak bilgi üretmekle kalmaz aynı zamanda bu bilgiyi sistemleştirir. Bu maksatla bilim, benzer varlıklar ve olaylar hakkında elde ettiği "parça" bilgileri birleştirerek, genel geçerliği olan tekrarlanabilen, gözlemlenebilen ve doğrulanabilen "genel bir bilgi" üretmeye çalışır. Bununla birlikte, bilimi bir bilgi yığını olarak görmek bir başka hatadır. Bilim, bir sonuç olmaktan öte bir süreçtir.

Bilim, başka bir açıdan "objektif/nesnel gerçekliği ortaya çıkarma" faaliyetidir. Objektiflik/nesnellik, yapılan araştırmanın yöntem, kapsam ve örneklem olarak yalnızca gerçeği ortaya çıkarmak için tasarlanarak yapılmasını, çıkarılan sonuçların deneysel verilere dayandırılmasını, kişi veya grupların hisleri ve eğilimleri ile çıkarlarından bağımsız olmasını hedefler. Bir bilimsel araştırma nesnel olabildiği ölçüde değerli olduğu için bilimin nesnellik ilkesi etik değerlerle son derece bağlantılıdır.

Bir araştırmada yöntem yanlış seçilip, veriler yanlış analiz edilse bile, her şey büyük bir dürüstlükle ortaya konulmuşsa, bilimin kendi denetim mekanizmaları içinde bu yanlışlar önemli oranda düzeltilebilir. Bundan dolayı, böyle araştırmalar da "değerli araştırma" olarak görülür.

Nesnel gerçekliği ortaya çıkarmak için bilimin eleştiriye açıklığının ve kendi içinde kurduğu denetim mekanizmalarının önemli işlevleri vardır. Bilimsel dergilere gönderilen araştırma yazıları eşdeğer hakemler ve editörler tarafından incelenip kritik edildikten sonra yazarlar tarafından eleştiriler cevaplanabilir ve eksikler tamamlanabilirse yayımlanır. Bununla birlikte, en seçici bilimsel dergilerde yayımlanan araştırma makaleleri bile tartışılmaz "bilimsel doğrular" değildir. Bugün doğru sandığımız şeylerin yarın yanlış çıkma ihtimali vardır. Bilim tarihi bunun örnekleriyle doludur. Bundan dolayı bilimsel bilgiler, yeni bulgular ve veriler varlığında başka araştırmacılar tarafından düzeltilebildiği gibi araştırmacıların bizzat kendileri de düzeltmeler yapabilir.

Sonuçta, bilim sürekli kendini yenileyen ve geliştiren bir dinamik bir süreç olarak karşımıza çıkar.

Bilim-Teknoloji İlişkisi: Ağaçtan Meyveye, Meyveden Ağaca!

Bilim, bilimsel yöntemi takip ederek, sadece "nesnel gerçekliği ortaya çıkarma" faaliyeti olarak kalsaydı bile, insanlık tarihini değiştirebilecek bir karaktere sahipti. Çünkü, bilimsel yöntem, "gözlemlenebilen", "hissedilebilen", "akıl yürütmeyle anlaşılabilen" bir bilginin "muallim-i evvel" veya "muallim-i sani" tarafından ifade edilmesini, test etmeden, onun doğruluğu için yeterli görmüyordu. "Muallim-i evvel" gördüyse aynı usulle başkaları da görebilmeli, "muallim-i sani" bulduysa aynı usulle başkaları da bulabilmeliydi. Yani "nesnel gerçeği" ortaya çıkarmak için bilimin kullandığı deney, gözlem, inceleme, araştırma, akıl yürütme, gerektiğinde matematik bir dille ifade edebilme, genelleme, genellemelerden yola çıkarak tekli veya parça olay/olgular hakkında öngörüde bulunma gibi usullerin, en başta insanın düşünce biçimini derinden etkileyeceği belliydi. Nitekim etkiledi. Gözlem ve mantıksal çıkarsamalarla "Dünya dönüyor olmalı!" diyen Galileo Galilei'yi (1564-1642) herkes hatırlıyor ama, dogmatik görüşleriyle Galilei'yi mahkûm eden yargıçların ismi unutuldu.

Fakat bilim sadece gerçeğin bilgisini araştırma faaliyeti olmakla yetinmedi. Daha işin başında, deneyci bilim insanları, tabiatın yasalarını ve işleyişini tanımak suretiyle onun üzerinde hâkimiyet kuracaklarının, bilimi uygulamaya geçireceklerinin farkındaydılar.

Bozkurt (2008, s.8) teknolojiyi, insanoğlunun, yalın gücü ile yapamadığı işleri, aklını kullanarak bulduğu metot ve araçlarla yapabilmesi olarak tanımlar. Bu bağlamda, sivriltilmiş bir taş, teker, sapan, pulluk, vb. yüzlerce buluş da bir teknolojidir. Teknolojinin tarihi, insanlık tarihi kadar eski olmasına rağmen, teknolojinin en büyük atılımlarını bilimle yaptığı da bir gerçektir. Nitekim Louis Pasteur (1822-1895), bilim ve uygulamalı bilim ayrımına şiddetle karşı çıkıyor ve şöyle söylüyordu: "Hayır, binlerce kere hayır! Bilim ve uygulamalı bilim diye iki ayrı bilim yoktur. Bilim ve onun uygulaması vardır. Bu ikisi ağaçla meyvesi gibi birbirine bağlıdır." (Breslow, 1997).

Bugün Pasteur'u haklı çıkaran, bilimle teknolojinin ilişkilendirildiği binlerce örnek vardır:

Bilim insanları, gazları ve gazların özelliklerini ortaya çıkardılar, bu sayede buhar makinelerini geliştirdiler, pek çok soğutucu sistemleri geliştirdiler, gökyüzünde seyahati başlattılar. Elektriği ve elektrik yasalarını ortaya çıkardılar, elektrikle dinamoyu ve dinamo ile yüzlerce makineyi çalıştırmayı başardılar. Radyoaktifliği ortaya çıkardılar, onu bir enerji kaynağı olarak kullandıkları gibi,

radyoaktif maddeleri hastalıkların teşhis ve tedavisinde kullanmayı başardılar. Taşkömürünü ve petrolü ortaya çıkardılar, binlerce kimyasalı onlardan üretmeyi başardılar. Tabiattaki kauçuğu ortaya çıkardılar, hem kauçuğu malzeme olarak kullandılar, hem de özellikleri kauçuktan daha farklı ve bazı durumlarda üstün yüzlerce polimer madde geliştirdiler. Elementlerin yapılarını ortaya çıkardılar, maddeleri eski simyacıların hayal bile edemeyeceği kıymette değerli ürünlere dönüştürmeyi başardılar. Elektromanyetik dalgaları ortaya çıkardılar, onları kullanarak, radyo, televizyon, telefon vb. cihazları çalıştırmayı başardılar. Mikrobu ortaya çıkardılar, mikroplardan kaynaklanan pek çok hastalığı yenmeyi başardılar, insanlığı salgın hastalıklardan kurtardılar. İnsan vücudunun anatomisini, fizyolojisini, biyokimyasını ortaya çıkardılar, bu bilgileri tıbbî tedavide ve cerrahide kullandılar. DNA'yı ortaya çıkardılar, genetik ve biyoteknolojiyi geliştirdiler.

Bilim ve teknolojinin ürünleri insan hayatına öylesine girmiş bulunuyor ki, hemen her cemiyet kendi gücü çerçevesinde bilim ve teknolojinin imkânlarından yararlanmak, onları bir zenginlik aracı olarak kullanmak istiyor.

Bilim'e Yöneltilen Eleştiriler: Aynalar Söyleyin Bana Ben Kimim?

Bilim ve teknolojinin bunca başarısına rağmen bilim ve teknolojiye yöneltilen ciddî eleştiriler de bulunmaktadır. Bu görüşleri üç kategoride toplamak mümkündür.

Bunlardan birincisi, "pozitivizm" örneğinde olduğu gibi, bilimin bir nevi dinleştirilerek "bilimcilik" veya "bilimperestlik" hâline getirilmesine karşı çıkan görüşlerdir. Paul Feyerabend'in (1924-1994) şu sözleri bu çerçevede dile getirilen görüşlere örnektir:

> "Bilim, kutsal bir varlık değildir. Var oluşu, hayranlık uyandırışı, sonuç üreten bir yapıya sahip bulunuşu, bilimin bir mükemmellik ölçüsü olarak alınması için yeterli değildir. Modern bilim, daha düne kadar olup bitenlere global itirazlardan doğmuştur." (Feyerabend, 1991, s.20).

> "Bilim adamları ve bilim filozofları bilimi, bir zamanlar Roma Kilisesi'nin Hristiyanlığı savunduğu tarzda savunmaktadır. Kilisenin doktrini doğrudur, başka her şey putperest saçmalığıdır. Bir zamanların küfürlerle aşağılamalarla yüklü lisanı, bilimin bünyesinde yeni bir mesken bulmuştur…." (Feyerabend, 1991, s.108).

> "Benim söylemek istediğim, okuyucularımı da inandırmaya

çalıştığım; pek aşikâr gibi gözükseler bile tüm metodolojilerin kendi sınırlarınca sınırlı olduğu hususudur." (Feyerabend , 1991, s.45).

Bu bağlamda birçokları tarafından sık sık güncellenen din-bilim karşıtlığı savına Erol Güngör'ün (1938-1983) sosyal bilimci duyarlılığıyla verdiği cevap önemlidir:

> "İlim duyu organlarımızla kavrayabileceğimiz bilgilerin, din ise sezgi veya vahiy yoluyla edinilen bilgilerin kaynağıdır. Şu halde ilim dine ait bilgileri kendisine konu edinirse ilim olmaktan çıkar. Aynı şeyi din için de söyleyebiliriz." (Güngör, 1975, s.171).
>
> "Filânca doğmanın ilme uymadığını söylemekle âdeta büyük bir keşif yaptığını sananlar dini yine bir ilmî teori gibi ele almak hatası içindedirler. Din bir ahlâk sistemidir, tabiatın kör kuvvetlerine değil de sosyal kıymetlere öncelik verir." (Güngör, 1975, s.176).

İkinci çerçevede ortaya konan tenkitlerde, bilimin "metafizik" ve/veya "hikmet"le ilişki kuramamasından kaynaklanan sorunlar dile getirilmektedir. Seyyid Hüseyin Nasr'ın aşağıdaki sözleri, bu çerçevede dile getirilen tenkitlerin bir özeti sayılabilecek niteliktedir:

> "İnsanı kendisi dışında hiçbir otoriteye karşı sorumlu olmayan ve doğal çevre üzerinde sonsuz kuvveti haiz bir ben-merkezli yaratık olarak düşünen mevcut insan anlayışı, sonunda insanın kendine ve şimdilerde onun varoluşunu tehdit eden tabiat âlemine karşı saldırganlaşmasına yol açmıştır… Heva ü hevesini daha çok tatmin etmek üzere kullandığı yeryüzü üzerinde sınırsız enerji ve güce sahip olduğunu zanneden bu tip Promethean insanın varacağı yer bir dengesizlik ve kaos hâlidir, bu tam da modern insanın hayatının her anında karşılaştığı şeydir." (Nasr, 1995, s.67).

Albert Einstein'in (1879-1955) aşağıdaki sözleri bilim camiasının kendi içinde de bu tür derin kaygıların olduğunu göstermektedir:

> "Öte yandan, teknoloji, ya da uygulamalı bilim, insanlığı son derece ciddi bazı sorunlarla karşı karşıya getirmiştir. İnsanlığın yaşaması bu sorunların yararlı bir yoldan çözümlenmesine bağlıdır. Yapılacak şey, yeni

birtakım toplumsal kurumlar ve gelenekler yaratmaktır. Öyle kurumlar ki, onlar olmadıkça, yeni âletler, ister istemez insanlığın başına belâların en büyüğünü açabilir" (Einstein, 1987, s.27).

"Söylediğim birtakım sözlerin hoşunuza gitmediğini anlıyorum. Ama ben hiçbir zaman insanlık için bir kurtuluş yolu olmadığını söylemedim. Yeryüzündeki koşulların düzelmesi salt bilimsel buluşlardan çok insan geleneklerinin ve ülkülerinin gerçekleşmesine bağlıdır. Ahlâklı bir yaşama düzeninin gelişmesi bakımından Konfüçyüs'ün Buddha'nın, İsa'nın ve Gandhi'nin yaptıkları, bilimin herhangi bir zamanda yapabileceğinden çok daha önemlidir bence." (Einstein, 1987, s.27).

Benzer kaygıları taşıyan bilim kurumları, tek boyutlu insan yetiştirmenin önüne geçmek için fen ve teknik dallarda eğitim gören talebelerinin bilim, teknoloji, çevre, insan, toplum ilişkisini daha iyi kavrayabilmesini amaçlamakta, müfredat programlarında yenileştirmelere gitmekte, bu talebelerin sosyal bilim, sanat, edebiyat, felsefe vb. alanlardan da dersler almasını teşvik etmektedir.

Üçüncü kategorideki eleştiriler ise "insanî" ve "ahlâkî" değerler açısından yapılan eleştirilerdir. Bilimsel ve teknolojik araştırmaların birçoğunun endüstriden sağlanan fonlarla ve kapitalist kâr amacıyla yapılması; bilim ve teknolojinin sahip olduğu baş döndürücü gücün etik kaygıları olmayan teknoloji uzmanlarının veya çılgın politikacıların eline geçmesi hâlinde insanlığın yaşayabileceği felâketler gibi eleştiriler de gerçekten önemsenmesi gereken konulardır ve bilim-etik ilişkisi bu çerçevede bilim çevrelerinin de önemle üzerinde durduğu bir konu hâline gelmiştir.

Cehl-i Basît ve Bilimsel Okur Yazarlık

Dünya ölçeğinde, kamusal ve özel kuruluşlar, AR-GE faaliyetlerine her yıl milyarlarca dolar ödenek ayırmaktadır. Sadece indekslere kayıtlı 20 bine yakın bilimsel dergi bulunmakta ve bu dergilerde yılda 1 milyondan fazla bilimsel araştırma makalesi yayımlanmaktadır. Bilginin önemli bir kısmı da patent olarak saklanmaktadır. 2006 yılı içinde dünya genelinde yürürlükte olan patent sayısı 6,1 milyon olarak tespit edilmiştir. (World Patent Report: A Statistical Review (2008)).

Eski filozoflar öğrendikçe öğrenecekleri daha çok şey olduğunun farkına vardıkları için bilgiyi ışığa, cehaleti de karanlığa benzetirlerdi. Bu çok çarpıcı bir

örnektir, çünkü, ışığın şiddeti arttıkça temas ettiği karanlık yüzeyi de artmakta ve daha şiddetli ışık kaynağı daha çok karanlıkla temas etmektedir.

Bilimin içinde olanlar da dâhil olmak üzere kimsenin bilimin ortaya koyduğu yüzlerce yasa, teori ve hipotezi bilmesi elbette ki mümkün değildir. Bununla birlikte, bilim ve teknolojinin insan hayatını kolaylaştıran ürünlerinden istifade etmek için mağazaları dolduran insanların büyük bir kısmının bilimin doğası ve temel işleyişi ile ilgili en basit bir bilgi kırıntısına dahi sahip olmadığı da gerçektir. Yaşadığı dünyanın nasıl işlediğini bilmeyen insanların, ülkesinin ve insanlığın sorunları hakkında ne kadar duyarlılığa sahip olabilecekleri, kendi hayatları ve gelecekleri hakkında ne kadar akılcı kararlar verebilecekleri de ayrı bir sorudur. Bu bağlamda, insanın kendi kişisel hayatı, toplumsal ve kültürel ilişkileri ve ekonomik üretkenliği için bilimin temel kavramlarını ve işleyişini bilmesi ve kavrayabilmesini hedefleyen "bilimsel okur yazarlık" (Bayrakçeken, 2000, s.15), eğitim-bilimciler tarafından giderek önemsenen ve yaygınlaşan bir konu hâline gelmiştir.

ABD Kaliforniya Bilimler Akademisi'nin çok basit bilim soruları yönelterek yetişkinler arasında yaptığı ve 2009'un Mart ayında açıkladığı anket sonuçları bilimsel okur-yazarlığın önemini göstermektedir (American Adults Flunk Basic Science, 2009). Bu anket çalışmasına göre:

—Dünyanın güneş etrafındaki devrini ne kadar zamanda tamamlandığı sorusuna doğru cevap verenlerin oranı %53;

—Dinozorlarla insanların aynı devirde yaşayıp yaşamadığı sorusuna doğru cevap verenlerin oranı %59;

—Yeryüzünün yaklaşık yüzde kaçının sularla kaplı olduğu sorusuna doğru cevap verenlerin oranı %47,

—Bu üçüne birlikte doğru cevap verenlerin oranı da %21;

—Bu sorulara "asla bilinemez" cevabını veren yetişkinlerin oranı da %40

olarak açıklanıyor.

Bu bilimsel cehalete rağmen, bu bir cehl-i basîttir. Cehl-basît bilmediğini bilir. Nitekim aynı anket çalışmasından, ABD yetişkinlerinin yaklaşık %80'inin "sağlık", "küresel itibar", "ABD ekonomisi" gibi nedenlerle bilimsel araştırmaların ve bilim eğitimin hayatî derecede önemli olduğuna inanmakta olduğu anlaşılıyor. Böylece ABD hükümetinin bilimsel okur yazarlığı toplumda yaygınlaştırmak için 1985 yılında "Project 2061" adı altında başlattığı uzun vadeli bilimsel okur-yazarlık projesinin toplumda bilime karşı olumlu bir tutum geliştirdiği anlaşılıyor.

Cehl-i Mürekkeb ve 4 İdol

Cehl-i mürekkeb tâbiri, mürekkeb kelimesinin hem karmaşıklığı, hem de dolma kalemlerde kullanılan ve yıkamakla çıkmayan mürekkebi ifade etmesi yönünden yerine tam oturan bir deyimdir. Cehl-i mürekkeb, gerçeği görmemizi engelleyen saplantıları, önyargıları, yanlış bilgileri vb. ifade etmek için kullanılan genel bir terimdir.

Cavit Orhan Tütengil (1921-1979) bilim filozofları içerisinde Aristo mantığına karşı ilk sistematik karşı çıkışların Francis Bacon ile başladığını ifade eder (Tütengil, 1981, s.61). Bacon (1561-1626), ünlü eseri Novum Organum'da "idoller" olarak ifade ettiği, insan zihninin ördüğü bazı saplantıların sadece yeni bilgi girişini güçleştirmekle kalmadığını, giriş sağlandığında bile gerçeği olduğu gibi görmekten alıkoyacağını söyler (Bacon, 1999, s.15) Bacon, bu idolleri dört grupta toplar: Soy idolleri, mağara idolleri, çarşı-pazar idolleri, tiyatro idolleri.

> *Soy idolleri:* Bunlar insan doğasında yerleşik olan önyargılardır. Bu idollerden dolayı, biz nesneleri kendimize benzetir, kendi korku ve tedirginliklerimizi doğaya aktarırız. Dolayısıyla da, doğayı olduğu gibi kavrayamayız.
>
> *Mağara idolleri:* Bu idolleri doğuran şey, insan soyu değil de, tek tek insanın kendi yapısıdır. Her insanın kendisine göre yetenekleri, yetişmesi ve çevresi vardır. Kimileri nesnelerin ayrılıkları, kimileri benzerlikleri üzerinde durur, kimileri eskiyi, kimileri yeniyi sever.
>
> *Çarşı idolleri:* Bu idoller sözlerin düşüncelerimiz üzerindeki etkilerinden doğar. Çünkü geçmiş çağların görüşleri dilde kalıplaşmış olup, bizim için bir önyargı olmuştur.
>
> *Tiyatro idolleri:* Bunlar eski kurumlara, otoritelere inanmaktan doğan, önyargılar, kuruntulardır. Bu idoller yüzünden, eski ünlülerin yanılgıları yayılarak, herkes için ortak yanılgılar hâline gelir (Cevizci, 1999, s.450).

Günlük hayatta sıkça karşılaştığımız, ideolojik yaklaşımlar, partizanlık, grupçuluk, çıkarcılık, bencillik, para hırsı, makam-mevki tutkunluğu, şöhret zaafı, kibir, vb. tutumları, adı geçen idollerin bir yansıması olarak düşünebiliriz.

Mümtaz Turhan'a Göre Bilimin Rakipleri

Sosyoloji alanında ülkemizdeki önemli isimlerden biri olan Mümtaz Turhan (1908-1969), bütün eserlerinde, meseleleri bilimsel zihniyetle ele almanın, problemleri öncelik sırasına göre tespit edip çözüm üretmenin, bütün bunları gerçekleştirebilmek için de birinci sınıf bilim insanı yetiştirmenin ehemmiyetini dile getirir.

Mümtaz Turhan'a göre bir cemiyette bilimin ve bilimsel anlayışın yokluğu yalnızca düzen bozukluğunu ve verimsizliği artırmakla kalmaz, aynı zamanda bilim perdesi altında "bilgi kırıntıları", "kanaatler", "peşin hükümler", "bâtıl itikatlar", hattâ "vehimler", bilimin yerini alır. Tıpkı şekerin yokluğunda onun yerini dolduran üzüm, pekmez ve yapay tatlandırıcılar gibi… Fakat arada yine de fark vardır: Şekerle diğerlerinin farkını damağımız hemen fark edebildiği hâlde, bilimle bilimin yerini dolduranların farkını dimağımız kolayca fark edemez (Turhan, 1981, s.474-475).

> "Aynı şekilde hakikî ilim adamının yerini, sözde ilim adamı, hakikî mütehassısın yerini diplomalı memur alıyor. Artık hakikî bir hayat sahnesi yerine, tıpkı tiyatrodaki gibi temsilî bir faaliyet başlıyor. İlmî kudret ve bilginin yerini aktörlük kudret ve mahareti alıyor. Bu tip bir aktör tamir edilmez bir hâta yapmadıkça pek âlâ büyük üstad, yegâne otorite olarak kalabiliyor. Bunun için de bir şey yapmaması veya yapar görünmesi kâfi geliyor." (Turhan, 1981, s.431)

Turhan'a göre yarı aydının ülkeye verdiği zarar, basit cehâletin verdiği zarardan daha çoktur:

> "Hakikatte Türkiye'nin bir numaralı düşmanının cehâlet olduğu ve eğer kalkınmak, kurtulmak istiyorsa her şeyden evvel bunu yenmesi icap ettiği fikri doğruydu. Ancak cehâlet mefhumu çok fazla tahdit edilmiş ve yalnız okuma yazma bilmeyenlere inhisar ettirilerek bu istikamette çalışılmıştır. Halbuki Türkiye'de cehâletin çok daha şümullü, mütenevvi [türlü, çeşitli] ve derin olduğu, okur yazar, sözde münevverin de bundan aynı surette muzdarip bulunduğu ve memleketin ümmilerden daha çok, bunlardan zarar gördüğü düşünülmemiştir." (Turhan, 1981, s.295).
>
> "Geri kalmış memleketler için en büyük tehlike, ilmi değişmez bir muhteva sanıp muayyen bir tahsilden sonra münevverlerin herhangi bir

kademede, çok defa henüz başlangıç merhalesinde duraklayıp, her şeyi bildiklerini vehmetmeleridir." (Turhan, 1981, s.472)

Turhan, insanın fiil ve hareketleri üzerine etki eden inançları bilgi, kanaat ve iman olmak üzere üçe ayırır. "Bilgi"ye dayanan inançlar, kişinin gerçeğe uygunluğunun denetlenebileceğini düşündüğü inançlarıdır. Bu tür inançlar kişinin gözlem veya tecrübesiyle elde edilebileceği gibi, kişi bu bilgileri itimat ettiği bir kaynaktan da öğrenmiş olabilir. Turhan'a göre, ferdin tereddütsüz ve ispatsız olarak kabul ettiği inançlar, "iman" kategorisine girerler. Tahkik olunabilme bakımından "bilgi" ile "iman" arasında bir mevkide olan inançlar ise "kanaat"leri oluştururlar. Kanaat hâlindeki inanç sahipleri, bunların ispat edilebilirliğinden emin olmadıklarından, kendi kanaatlerine katılmayan kimseleri hoş görebilirler (Turhan, 1981, s.478).

Turhan, ilim zihniyetine sahip insanlarda bile inançların her çeşidine rastlanabileceğini, fakat bu insanların inançlar arasındaki farkı idrak edebildikleri için, birinin diğerinin yerine geçmesine izin vermediklerini dile getirir. Halbuki bizde değme bilim adamlarının ele almağa cesaret edemediği meseleler hakkında lise fikir seviyesini bile tutamayan yazılarla hüküm veren, kanaatlerini mutlak hakikatmiş gibi öne süren, basmakalıp inançlar, peşin hükümlerle başkalarını tehdit eden haddini bilmez davranışlar sıradan olgulardır (Turhan, 1981, s.480-481).

Turhan, bilim camiasında zihniyetlerin "ilkel zihniyet", "ortaçağ zihniyeti" ve "bilimsel zihniyet" adı altında üç grupta toplandığını, ancak burada bir tekâmül söz konusu olmadığını, bir toplumda bu üç zihniyete aynı anda rastlanabildiğini dile getirir. Turhan'a göre, "ilkel zihniyeti" temsil eden ilkel insan, pratik pek çok başarısına rağmen, "hakikatin objektif bir kıstası"na ulaşamaz, davranışları sübjektiftir. Turhan, fikir ve vicdan hürriyetine karşı çıkan; gerçeği reddeden; gerçeklerle olgular arasındaki münasebetin gözlem ve deney yoluyla anlaşılmasına ve ifadesine yanaşmayan; onaylanmış otorite ve üstatların ifade ve beyanlarından başka hiçbir görüşe hayat hakkı tanımayan, bütün zulümlerini de 'hakikat ve fazilet' namına işleyen "ortaçağ zihniyeti" diye adlandırılan zihniyeti anlatırken esasında ortaçağ zihniyetinin o devirdeki temsilcilerinin "küflü kafalar" olarak adlandırılan câhil halk değil, o devirin "ulemâsı" olduğuna işaret etmekte ve şu önemli tespitte bulunmaktadır: "Vâkıa ve hakikatlere, müşahede ve tecrübe neticelerine, yani bugünkü ilme sırtını çeviren herkes, ister münevver, ister câhil, Ortaçağ zihniyetinin hakikî mümessilidir." (Turhan, 1981, s.483-489).

Turhan'a göre bilimsel zihniyet, bilime sahip olan, onu hakkıyla benimseyip bu sahada bir varlık gösterebilen bir cemiyette yeşerebilir. Bilimsel zihniyete göre bir şeyin hakikat ve doğru olabilmesi için sistemli gözlem ve deneyler sonucu veya bilimsel yönteme göre veri ve kanıtlara dayandırılması, kontrol edilebilmesi, başkaları tarafından da aynı sonuçları alabilmek üzere tekrarlanabilmesi gerekir. Bu yöntemle elde edilen bir hakikat kendi kendini kabul ettireceğinden onu inandırmak için baskı yapmak gerekmez (Turhan, 1981, s.488-489).

Kat-ı Tarik-i İlim: Bilimin Yolunu Kesenler

Bilim, bir zihniyet, bir ortam, bir atmosfer işidir. Bu nedenle, bilimin gelişmesi için gerekli zihniyet, ortam ve atmosfer yoksa bilim gelişmez:

Bilim merak duygusuyla yapılan bir iştir; merak duygusu olmayan toplumlarda gelişmez!

Bilim, sorgulayıcıdır, bir dizi tetkik ve deneyle sorularına cevap arar; soru sorulmayan, ezberciliğin hâkim olduğu ortamlarda gelişmez!

Bilim, özgür düşünceli insanların yapacağı bir iştir, dogmatik düşüncelerin hâkimiyetinde olan ortamlarda gelişmez.

Bilim, eleştiriye açık bir alandır; eleştirme cesareti olmayan ve/veya eleştiriye tahammül edilmeyen topluluklarda gelişmez!

Bilim, yenilikçidir; hazırlopçu, kopyacı ve taklitçi ortamlarda gelişmez.

Bilim, gayret, azim ve usanmaz bir mesai gerektirir; tembelliğin hüküm sürdüğü yerlerde gelişmez.

Bilim, ciddiyet ve titizliği gerektiren bir iştir; baştan savmacılığın, aymazlığın hâkim olduğu ortamlarda gelişmez!

Bilim, gerçeklere sadakati, doğruluğu ve dürüstlüğü gerektiren bir iştir; gerçekleri örten, doğruluk ve dürüstlüğün olmadığı yerlerde gelişmez!

Bilim, farklı görüş, anlayış, bilgi ve tecrübeye sahip bilim insanlarının etkileşimiyle gelişir; tarafgirliğin, partizanlığın, grupçuluğun, cemaatçiliğin hâkim olduğu ortamlarda gelişmez.

Sosyal Yaşama Yansımalar: Sorular, Sorular, Sorular…

Türk toplumunun bilgiyi, eğitim ve öğretimi önemsemediği söylenemez. Devlet bütçesinde eğitime ayrılan pay azımsanacak bir yekûn değildir. Aileler çocuklarını daha iyi yetiştirmek için, imkânlarını sonuna kadar zorlar. İnsanımız, ülke ve dünya sorunlarına karşı duyarlıdır. Millî maçlarda alınan bir galibiyetle insanlar sokaklara dökülür, sevinç göz yaşlarıyla kutlamalar yapar. Yurt içi ve yurt dışı bir felâkette insanımızın duyguları harekete geçer, bir yardım kampanyasında milyonlarca dolarlık yardımlar toplanır. Türk insanı cesaretlidir, müteşebbistir; en azından küçük ve orta ölçekli işletmeleri başarıyla yürütebilir. Türk insanının sezgi gücü yüksektir, "Ben ettim, oldu." mantığıyla kendisine yutturulmak istenen şeyleri yutmadığını en kısa ve uygun zamanda hemen ortaya koyar. Türk insanı, kendisine doğru hedefler gösterildiğinde çalışkandır. Kendisinin lehine olduğuna inandığında ve yöneticilerine güvendiğinde yasa ve kurallara itaatkârdır. Türkiye, kültürel ve coğrafi zenginlikleri, genç nüfusu, stratejik konumu, insanımızın imparatorluk tecrübesiyle edindiği tarihsel birikimi ile fakir bir ülke de sayılmaz. Bütün artılarımıza rağmen soralım, çünkü ülkesini gerçekten sevenler soru sorarlar:

—Neden bizim ülkemizde bayram ertelerinde yollarda yüzlerce kaza olur ve bu kazalarda yüzlerce insanımız hayatını yitirir?

—Neden bizim ülkemizde aşırı bir yağmur yağışında, evleri ve sokakları seller basar?

—Neden bizim ülkemizde depremlerde, binlerce yapı yıkılır? Binlerce insan hayatı sonlanır?

—Neden birçok şehrimizde yollar, sokaklar her kıştan sonra yeniden yapılır?

—Neden belediyeler yolları asfaltladıktan birkaç ay sonra boru döşemek için yepyeni asfaltı yeniden kazmaya başlarlar?

—Neden çöp yığınları bizim ülkemizde patlar ve bu patlamalarda birçok insan hayatını yitirir?

—Büyük önder Atatürk, "Ben manevi miras olarak hiçbir dogma, hiçbir donmuş ve kalıplaşmış kural bırakmıyorum. Benim manevi mirasım ilim ve akıldır. Benden sonra, beni benimsemek isteyenler, bu temel istikamette akıl ve ilmin rehberliğini kabul ederlerse, manevi mirasçım olurlar." dediği hâlde biz onun emaneti Türkiye Cumhuriyeti'ni neden bir "bilim ve teknoloji cumhuriyeti" hâline getiremedik?

—Ülkelere göre fert başına düşen kitap sayısını gösteren istatistikler yayımlandığında ağlanacak hâlimize niçin güleriz?

—Neden dünyanın ilk 500 üniversitesine bizim ülkemizden –o da bazı yıllar– sadece birkaç üniversitemiz girebilir?

—Neden bizim ülkemizde sanayici ile üniversite iş birliği yapmaz?

—Toyota firmasının AR-GE'ye ayırdığı kaynak, bizim kamu ve özel sektörümüzün hepsinin AR-GE'ye ayırdığı kaynak toplamından neden daha fazladır?

—Neden 'havacılık', 'bilgisayarlar-ofis makinaları', 'elektronik-telekomünikasyon', 'bilimsel cihazlar' vb. gibi alanları kapsayan ileri teknoloji ürünlerinde Türkiye'nin pazar payı dünya ölçeğinde yalnızca binde ikidir?

—Özel kolejlerde yetişenler hariç normal bir lise/üniversiteyi bitiren öğrenci neden belirli bir düzeyde yabancı dil öğrenemez?

—Yabancı dil bir yana, liseyi/üniversiteyi bitiren gençlerimizin birçoğu, neden imla hatası yapmadan yarım sayfa yazı yazamaz?

—Çoğu bir süre sonra unutulacak bilgi kırıntılarından önce millî kültür ve şuur kazandırması gereken eğitim sistemimiz neden öğrencilere millîliğin "m"sini bile veremez?

—Soğuk savaş döneminde, ülke olarak bizim için çok verimli olabilecek nice on yılı neden bir kalkınma seferberliğine dönüştüremedik de halk-aydın yabancılaşması, ideolojik bölünmeler ve iç çatışmalar gibi bir yığın nedenle enerjimizi birbirimizi yiyip tüketmek için harcadık?

—Neden tartışmalarımızı anlamak ve öğrenmek için değil de fikirlerimizi karşımızdakine dayatmak ve onun ezberini bozmak için yapıyoruz?

—Belirli bir dünya görüşüne mensup insanlar, özel girişimleriyle kâr-zarar anlayışıyla açtıkları iş yerlerinde, en iyi doktoru, en iyi mühendisi, en iyi öğretmeni, en iyi idareciyi istihdam ederken, aynı insanlar kamusal alanda yetki sahibi olduklarında, kamusal kurumları niçin ehliyetsiz yandaşlarıyla doldurur ve kurumu yandaşlarıyla yönetmeye/yürütmeye çalışır?

—Nasrettin Hoca gibi soralım: Un, yağ ve şekerimiz varken niçin helva yapamayız?

Bu ve benzeri sorulara her türlü cevap verilebilir. Fakat hepsinin ortak paydasında bizim kendimizi, yaşadığımız hayatı ve geleceğimizi çok da önemsemediğimiz ve sorunları bilimsel bir zihniyet, duyarlılık, yöntem ve ciddiyetle ele almadığımız yatmaktadır.

Kaynaklar

American Adults Flunk Basic Science. (2009, 13 Mart). Web: http://www.sciencedaily.com /releases/2009/03/090312115133.htm adresinden 29 Eylül 2009 tarihinde alınmıştır.

Bacon, F. (1999). *Novum Organum: Tabiatın yorumu ve insan alemi hakkında özlü sözler* (Çev. Sema Önal Akkaş). Ankara: DorukYayıncılık.

Bayrakçeken, S. (2000). Bilimsel okur-yazarlık. *Cumhuriyet Bilim Teknik Dergisi*, *12* Ağustos.

Breslow, R. (1997). *Chemistry today and tomorrow: the central, useful, and creative science*. Sudbury: Jones & Bartlett Publishers, Inc.

Bozkurt, R. (2008). Teknolojiyle barışık olmanın anlamı. *Hayırlı İşler Microsoft*, (1). Web: http://www.microsoft.com/business/smb/tr-tr/hayirliisler/hi1h.mspx adresinden 29 Eylül 2009 tarihinde alınmıştır.

Cevizci, A. (1999). *Paradigma felsefe sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları,

Einstein, A. (1987). *Dünyamıza bakış seçme denemeler* (Çev. S.Eyüboğlu, A. Erhat. V. Günyol, C. Çapan, İ. Öztürk, Y. Anday). İstanbul: Alan Yayıncılık.

Feyeraband, P. (1991). *Bilim kilisesi: Özgür bir toplumda bilim* (Çev: Cevdet Cerit) İstanbul: Pınar Yayınları.

Güngör, E. (1975). *Türk kültürü ve milliyetçilik*. İstanbul: İrfan Matbaası.

Nasr, S. H. (1995). *Bir kutsal bilim ihtiyacı* (Çev: Şehabettin Yalçın). İstanbul: İnsan Yayınları.

Project 2061. Web: http://www.project2061.org/default.htm

Railsback, B. (September 2009). *What is Science?* Web: http://www.gly.uga.edu/railsback/ railsback_1122science1.html adresinden 29 Eylül 2009 tarihinde alınmıştır.

Resnik, D. B. (2004). *Bilim etiği* (Çev. Vicdan Mutlu). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Science Quotes. Web: http://www.wisdomquotes.com/cat_science.html adresinden 29 Eylül 2009 tarihinde alınmıştır.

Sezal, İ. (1991). *Sosyal bilimlerde temel kavramlar*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Turhan, M. (1981). *Bütün eserleri 1: Garplılaşmanın neresindeyiz?* (7. Baskı). İstanbul: Yağmur Yayınevi.

Tütengil, C. O. (1981). *Sosyal bilimlerde araştırma ve metod* (5. Baskı). İstanbul: Ayko Yayınları.

World Patent Report: A Statistical Review (2008). Web: http://www.wipo.int/ipstats/en/statistics/patents/wipo_pub_931.html adresinden 29 Eylül 2009 tarihinde alınmıştır.

MÜMTAZ TURHAN'IN EĞİTİM TERCİHLERİ VE KALKINMA AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Prof. Dr. Tayyip DUMAN*

Özet

Mümtaz Turhan'ın Türk düşünce hayatında önemli bir yer tutmasının en önemli nedeni, 1950 ve 1960'larda öne sürdüğü fikirlerinin tazeliğini koruyarak günümüz sorunlarına ışık tutmasıdır. Ülke sorunlarına bir bilim adamı olarak yaklaşan Turhan, ülkemizin içinde bulunduğu sorunları çözmek, kalkınmak, modern ve ileri millet olmak için toplumumuzun ve diğer kalkınmış toplumların tarihi gelişim sürecinin iyi bir şekilde analiz edilmesinin gerekli olduğunu vurgulamaktadır. Türkiye'nin sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel açıdan kalkınmasında eğitime önemli görevler yükleyen Turhan, kaynakların ağırlıklı olarak ilköğretime kullanılmasını, nitelikten ziyade niceliğe önem verilmesini eleştirir. Ona göre ülkemizin kalkınmasında gerçek bilim adamı yetiştirecek kurumlar son derece önemlidir. Ayrıca ilköğretimden sonra öğrencilerin bir mesleğe yönelmelerinden ziyade lise ve üniversitelere yönelmeleri ülkemiz eğitimi açısından olumsuz gelişmelerdendir.

Anahtar Sözcükler: *Mümtaz Turhan, eğitim, kalkınma*

* Gazi Üniversitesi Mesleki Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü

Adına toplantı düzenlenen Cumhuriyet Türkiye'sinin yetiştirdiği değerli bir bilim insanı ve Türk aydını olan Prof. Dr. Mümtaz Turhan'ın eğitim görüşlerini inceleyerek onu, Türkiye'nin sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi yönden kalkınması açısından değerlendirmek, bu tebliğin temel amacı olmuştur. Merhum Turhan'ın 1950 ve 1960'lı yıllarda ortaya koyduğu aşağıda zikredilecek düşünce ve önerilerinin, 2000'li yılların Türkiye'sinin sorunlarına da ne kadar güzel ışık tuttuğu görülecektir.

Mümtaz Turhan'ın eğitim görüşlerini daha iyi anlamak ve değerlendirmek için, onun diğer konuşmacılar tarafından ifade edilecek olan ülke meselelerine ilişkin temel görüşlerine, tekrar etme hatasına düşmeden kısaca değinmenin gerekli olduğu düşünülmektedir.

Turhan'a göre Türkiye'nin ana ve hayati davası millet olma ve millî bir kültüre kavuşma davasıdır. İktisadi kalkınma ve diğer meseleler bu ana davanın birer parçasıdır. Bu mesele ilmî bir şekilde ele alınmalıdır. Bunun için de Batı medeniyetini teşkil ve temsil eden milletlerin 13. yüzyıla kadar uzanan tarihî ve içtimai gelişim seyri ve mahiyetinin bilinmesine ve sonra da Türkiye'nin bu içtimai oluşun hangi merhalesinde bulunduğunun tespitine ihtiyaç vardır (Turhan, 1965, 6-17). Batıda milletler, 19. asrın başında devrin moda fikri olarak doğmuş olduğu zannedilen milliyetçilik sayesinde birden ortaya çıkmış değillerdir. En az 5 asır süren bir tarihî ve içtimai tekamülün eseridir. Bu uzunca süren içtimai, iktisadi ve kültürel oluş sonunda ortaya çıkan milliyetçilik, millet olma, millî bir kültür ve birliğe kavuşma özleminden başka bir şey değildir.

Batı medeniyetini teşkil eden milletlerin siyaset, medeniyet ve kültür sahalarındaki başarılarıyla, içtimai gelişmeleri ve bilhassa bir millet hâlinde teşkilatlanıp ortaya çıkmaları arasında tarihî bakımdan bir paralellik vardır. Türk topluluğu her ne kadar dünyanın en büyük dinî ve askerî imparatorluklarından birini kurmuş ve onu uzun süre yaşatmağa muvaffak olmuş ise de, bugünkü manada geniş halk kitlelerine dayanan, ne millî bir devlet tesis edebilmiş, ne de ona temel teşkil edecek millî bir kültüre erişebilmiştir (Turhan, 1965, 14,15).

Turhan'a göre Türkiye Batı'nın bu uzun süren içtimai, iktisadi ve kültürel gelişimi ve onun seyrini kavramadıkça bu hususta isabetli kararlar alamayacak, Tanzimat'tan beri olduğu gibi, Batı'yı taklitten öte bir şey yapılmayacaktır. Millet olma ve millî bir kültüre kavuşma meselesi ilmî bir şekilde ele alındığında, Atatürk inkılaplarının gayesinin çağdaş medeniyet seviyesinde bir millet olma ve millî bir kültüre kavuşmadan başka bir şey olmadığı anlaşılır.

Bir milletin ayakta durabilmesi, istiklal ve benliğini muhafaza edip devamlı olabilmesi için millî bir kültüre sahip olması şarttır. Bu itibarla bir milletin varlığı bakımından millî bir kültüre sahip olması, müstakil bir devlet kurmasından çok daha mühimdir. Nitekim kuvvetli bir millî kültüre sahip olmadıkları için yüzlerce, binlerce küçük veya büyük devletin ortadan silinip kaybolmasına rağmen, asırlarca esarette kalmalarına rağmen millî kültürleri sayesinde müstakil birer devlet kurmağa muvaffak olan milletleri tarih göstermektedir (Turhan,1965, 9).

Mümtaz Turhan, "Millet Olma ve Millî Bir Kültüre Kavuşma Bakımından Milliyetçilik ve Atatürk" adlı yazısında milliyetçiliği modern bir millet olma ve millî bir kültüre kavuşmanın esas şartlarından ve temel unsurlarından biri olarak görür. Atatürk'ün büyük dehasıyla bunu gördüğünü, bu yüzden de milliyetçiliği umdelerinin başına koyduğunu, Atatürk ilkelerinden milliyetçilik çıkarıldığında sistemin orta direği alınmış bir çadır gibi bir anda çökeceğini açıklar.

Mümtaz Turhan, Atatürk'ün Milliyetçilik gibi Halkçılık, Cumhuriyetçilik, Laiklik, İnkılapçılık ve Devletçilik ilkelerini de modern bir millet olma ve millî bir kültüre kavuşmanın bir vasıtası olarak açıklar.

Görülüyor ki, Türkiye ideoloji bakımından bir çıkmaza girmiştir. Kurtuluş çarelerini, kalkınma, ilerleme vasıtalarını çok iyi seçmiş olmasına rağmen münevverin sosyal idrak kıtlığı, isabetsiz davranışları, yanlış tefsirleri yüzünden tatbikatta güçlükle karşılaşılmış, beklenilen neticeler elde edilememiştir. Lüzumsuz ve manasız yere halkla ihtilafa düşülmüş, haksız olarak halka baskı yapılmış, bu yüzden onun kurtarıcı iş birliğinden mahrum kalınmıştır. Yine bu yüzden seneler kaybedilmiştir. Türkiye'nin artık kaybedecek zamanı kalmadığına göre bir an evvel bu vaziyetten kurtulup hamle yapması gerekmektedir. Bu itibarla münevverlerin davranış ve anlayışlarında kökten bazı değişiklikler yapmaları icap ediyor. Herkesin arzuladığı, özlediği, erişilmesini temenni ettiği bir hedef olan Atatürk ilkeleri, millet olma ve millî bir kültüre kavuşma gibi daha umumi ve kapsamlı gayelerin birer vasıtası yapılmak suretiyle halkın iş birliği temin edilmeli ve millî birlik kurulmalıdır (Turhan, 1965, 58).

Turhan'a göre, Türkiye'nin bütün bu meseleleri çözerek kalkınması ise, ilmî rehber edinmesi ile mümkün olacaktır. Bir memlekette ilim, ilim zihniyeti ve ilmi araştırma olmadıkça, bunları temsil edecek birinci sınıf ilim, fikir ve teknik adamları kafi miktarda bulunmadıkça hakiki, kapsamlı ve devamlı bir kalkınma mümkün değildir. Zira ilimsiz bir memleketin bu asırda kalkınabildiği ne görülmüş, ne de işitilmiştir. İstenildiği takdirde köklü, sistemli ve şuurlu bir şekilde hareket etmek

şartıyla kısa bir zamanda bir memlekette ilim müesseseleri tesis edilebilir ve bu sayede büyük teknik başarılar temin edilebilir (Turhan, 1965, 80).

Mümtaz Turhan Türkiye'nin meselelerinin aslında bir eğitim meselesi olduğuna, bu mesele çözüldüğünde memleketin ileri, modern ve her bakımdan kalkınmış bir ülke hâline geleceğine inanır. Onun için Maarifimizin Ana Davaları ve Bazı Hal Çareleri adlı eserinin önsözünde şu ifadelere yer verir.

"Maarifin ana davaları, aynı zamanda Türkiye'nin kalkınmasının, ilerlemesinin, bugünkü medeniyet seviyesinde bir millet olmasının da esas davalarıdır. Çünkü bugün medeni, ileri bir millet demek, hakiki ilme, ilim zihniyetine ve bunlarla mücehhez olarak yetişmiş münevverlere sahip cemiyet demektir" (Turhan, 1964, 1).

Turhan, Türkiye'nin tarım, sanayileşme, adalet, kötü yönetim gibi başka meselelerinin de bulunduğunu söyleyenlerin olabileceğini, bunların da doğru olacağını, fakat bir cemiyette içtimai faaliyetler birbirine bağlı olarak işlediği ve geliştiği için, bu faaliyetler içerisinde en temel ve etkili olanın maarif olduğunu belirtir. Çünkü cemiyetteki her faaliyet alanının iyi işletilmesi için insan unsuruna ihtiyaç vardır. Her husustaki başarı ve başarısızlık insan unsuruna bağlanacaktır. Bu kadar açık ve basit hakikatin görülmemesini hayretle karşılanması gereken bir durum olarak gören Turhan, yaklaşık bir buçuk-iki asırlık başarısızlıkla sonuçlanan garplılaşma hareketinin sebeplerini; zamanının fikir hayatında görülen kısırlık, huzursuzluk, endişe ve vehimlerin menşeini de burada aramak gerektiğine inanmaktadır. Onun için bütün meselelerin düğümlendiği maarif meselelerinin çözümlenmesinde gösterilecek cesaret, dirayet ve samimiyet hayat yolumuzu aydınlatan bir ışık olacaktır (Turhan, 1964, 5-8).

Böylesine büyük bir vazife ve ağır bir mesuliyet üstlenen, memleket kalkınmasının manivelası, dayanak noktası olarak seçilen **maarif sisteminin**, bu vazifeye layık bir şekilde teşkilatlandırılması, gaye ve fonksiyonlarının ona göre tayin edilmiş olması gerekir. Bu itibarla maarifin esas vazifesinin memleketi bir kül (bütün) hâlinde Garplılaştırmak, ileri, modern bir millet hâline getirebilmek için hakiki ilim müesseseleri tesis etmek, ilim zihniyetiyle mücehhez münevverler yetiştirmek ve diğer bütün vatandaşlara mesleki ve umumi bir bilgi vermek olduğu bir an bile unutulmamalıdır (Turhan, 1964, 7).

Maarif Sistemine İlişkin Eleştirileri

Mümtaz Turhan, herkes gibi eğitim sistemimizin iyi işlememesinden şikâyetçidir: "Bugün hemen hepimiz maarifimizden şikâyetçiyiz. Orta mekteplerimizin fena olduğunu, liselerimizin iyi olmadığını söylüyor, yüksek tahsil müesseselerinden çıkanların bizi tatmin etmediklerini ve işsiz kaldıklarını görüyor ve üzülüyoruz. Gerek ana baba, gerek hoca sıfatı ile bu husustaki endişelerimizi yenemiyoruz. Kongre ve şûralarda dertlerimizi açıkça ve resmî bir şekilde itiraf etmekten çekinmiyoruz"(Turhan, 1964, 9).

Turhan, Türk maarif sistemine yönelik başka önemli eleştiriler de getirmiştir. Ona göre eğitim sistemleri, bütün toplumlar için önemli, genel ve temel bazı fonksiyonlara sahip bulunsalar da bu sistemlerin rolü, cemiyetten cemiyete, devirden devire hatta medeniyetten medeniyete değişmektedir. Çünkü ona göre her eğitim sistemi, ait olduğu cemiyetin en asli ve hakiki ihtiyaçlarına göre ayarlanmış olarak, tarihî oluşunun çerçevesi içerisinde karşılaştığı şartlar ve tesirler altında şekil alarak inkişaf eder (Turhan, 1964, 10).

Eğitim sistemlerini amaç ve fonksiyonları yönünden, mensup oldukları medeniyetin özelliklerine göre değerlendiren Turhan, genel olarak iki tip medeniyetten söz edilebileceğini söyler. Birincisi, ilmin az veya çok bir nüve hâlinde mevcut olmasına rağmen, cemiyetin bütün ihtiyaçlarının ampirik bilgi ve onun tatbik edilmesi esasına dayanan medeniyet tipidir; ikincisi tamamen ilme ve onun uygulamasına dayanan medeniyet tipidir. Birincisinde eğitim meseleleri ilmin dışında ampirik bilgiye dayanırken, Batı medeniyetinin temsil ettiği ikincisinde tamamen ilme ve ilmin yol göstericiliğine dayanmaktadır. Toplumun iş bölümünün hemen her sahasında kullanılacak ilme ve ilmî düşünceye sahip insan yetiştirebilmek, Batı medeniyetine mensup eğitim sistemlerinin temel özelliğidir. Yakın zamana kadar birinci medeniyet tipinde yer aldığımız içindir ki, bu özellikten yoksun olan eğitim sistemimizde ilim ve ilmî düşünce yeterince yer almamıştır. İşte Turhan'ın şiddetle savunduğu, eserlerinden birine adını verdiği "Garplılaşma", Türk toplumunun yaşamının her alanına ilmi ve ilmî düşünceyi sokmak içindir.

Mümtaz Turhan'a göre iki yüz yıl kadar süren Batılılaşma sürecinde, Cumhuriyetle birlikte önemli ıslah ve inkılaplar gerçekleştirilerek memleket, birinci medeniyet tipinden ikincisine, başka bir ifadeyle ampirik bilgi ve anlayışın, alaylı zihniyetin hâkim olduğu bir cemiyet tipinden, ilmin, ilmî görüş ve zihniyetin hâkim olduğu bir cemiyet tipine geçerken eğitimde önemli işler başarılsa da, eğitim müesseselerine ilim ve ilmî düşünce tam olarak yerleştirilememiştir.

Ona göre bugün maarif sahasında batıl bir inanç kadar salgın, köklü bazı yanlış kanaat ve düşünceler hüküm sürmektedir. Maarif hayatında ilme dayalı prensiplerin geçebilmesi için bunların yok edilmesi gerekir. Bu yanlış düşüncelerden bazıları ise şunlardır:

İlim hakkında açık bir fikrimizin olmaması. İlim kimilerince müstesna yaratılışlı birkaç dehanın meydana getirdiği eser, kimilerince de mevcut bilginin edinilmesidir. Oysa ilim her ikisi de değildir. Fert gibi cemiyetin ilmi tanıması, bilmesi ancak onu edinmesiyle mümkündür. İlmin memleketimize yerleşmesi için her şeyden evvel onun bugünkü medeniyetin ilk ve asli şartı olduğuna; onsuz bir millet olmanın ve modern bir cemiyet kurmanın imkânsız bulunduğuna insanları inandırmaktır. Bugün modern bir cemiyetin hayatı gibi, istikbal ve istiklalinin de ilme bağlı bulunduğuna inanmaktır (Turhan,1964, 21).

İkinci bir yanlış kanat ise, ilmin aşağıdan başlamak üzere yukarıya doğru verilerek, memleket sathında umumi bir tahsil ile elde edilebileceği kanaatidir. Nitelikten çok niceliğe önem veren, herkese okuma-yazma öğreterek, toplumdaki cehaleti yok etmeyi düşünen bu anlayışın yanlış bir yönü de, cehaletin memleketimizdeki asıl temsilcilerinin okuma-yazma bilen münevverler olduğunu görememesidir (Turhan,1964, 23).

Mümtaz Turhan ilköğretimin önemini kabul etmekle birlikte, eğitimde önceliğin bu alana verilerek bütün kaynakların buraya aktarılmasını doğru bulmamakta ve gerekçelerini ise şöyle açıklamaktadır: İlk tahsil davasında hedefe varabilmek için her şeyden evvel yüz binlerce öğretmene, on binlerce ilk ve orta mektebe ve yüzlerce liseye, bir, bir buçuk milyon nüfusa bir tane düşmek üzere de en az on beş üniversiteye ihtiyaç vardır. Memleketin içinde bulunduğu iktisadi, sosyal şartlar, ilim, ihtisas ve fikir seviyesi, tekniği ve mevcut münevverleri böylesine büyük bir davayı yürütecek durumda olmadığı için kısmen başarılı olunsa da istenen sonuç alınamamıştır. Çünkü memleketin bugünkü asıl derdi okuma yazma bilenlerin sayısının azlığında değil, münevverlerinin iyi yetişmemiş olmalarındadır (Turhan, 1964, 25).

Turhan'ın üzerinde durduğu diğer bir mesele de bütünlükten, temel gaye ve prensiplerden yoksun maarif teşkilatının, herhangi bir kısmında ıslahat yapmakla, bütün sisteminin düzeltilebileceği kanaat ve anlayışıdır. Eğer çeşitli kısımlardan oluşan sistem bir bütün olarak ele alınamayacak derecede ahenk ve tecanüsten, gaye ve hedeften mahrum ise, onu teşkil eden kısımlardan herhangi birisinin gaye ve rolünü tayin etmek mümkün olmayacaktır. İşte sistemin gayesine hizmet eden bu

unsurlar arasındaki bağlılık, sistemin herhangi bir kısmında yapılacak değişiklik veya ıslahatın, ancak bütün sistem göz önünde tutularak yapılabileceği zaruretini ortaya koymaktadır. Nitekim yüksek tahsil müesseseleriniz iyi değilse, orta tahsili düzeltmenin bir manası olmayacaktır. Zira taşıdığı isme layık olmayan bir üniversiteye iyi bir lise mezunu göndermekle, kötüsünü göndermek arasında, yüksek öğrenim açısından bir fark olmayacaktır (Turhan, 1964, 27).

Garplılaşma Hareketi ve Maarifimiz

Mümtaz Turhan, Garplılaşma sürecini ve bu süreçte eğitimde gerçekleştirilen yenileşme hareketlerini değerlendirirken bunun asıl nedenleri üzerinde durur. Ona göre iki yüz yıl süren Garplılaşma hareketinin ilk yarısında bu hareketin ağırlık noktasını ordu teşkil etmiştir. Diğer yenilik teşebbüsleri hep bu gaye etrafında toplanmış, ona hizmet etmek için gerçekleştirilmiştir.

Garplılaşma hareketi II. Mahmut zamanında, Tanzimat'la gayesini değiştirerek, Avrupa'ya başka bir cepheden bakmaya başlamıştır. İmparatorluğun kurtuluşunun çaresi bu kez onun teşkilatının, içtimai yapısının değiştirilmesinde, Avrupa devletlerinin yapısına benzetilmekte görülür. Üç çeyrek asır, bunu gerçekleştirmeye yönelik çabalarla geçer. Gayesiz, hedefsiz, plansız ve prensipsiz bu hareketin asıl gayesi, devletin yapısını değiştirmek, memlekete hürriyet rejimini getirmektir. 1908'de bu gerçekleşirse de İmparatorluk çöker. Böylece Osmanlı İmparatorluğu gayesini iyi tayin edemediği bir Garplılaşma uğruna yaptığı iki asırlık bir mücadeleden parçalanmış, yorgun, bitkin ve hayal kırıklığı ile çıkar (Turhan, 1964, 29,30).

Görüldüğü gibi Garplılaşma ihtiyacı çok evvel duyulmasına, bu uğurda bazı çabalar gösterilmesine rağmen, bunda muvaffak olamayışımızın sebebi, bu medeniyeti iyice kavrayıp gaye ve hedefimizi ona göre tayin edemeyişimizdendir. O hâlde garp medeniyetinin esas unsurları nelerdir? Başta ilim olmak üzere, kanun fikri ve ferdî mesuliyettir. Ferdî mesuliyeti ihmal eden Batılı ülkelerin bulunduğu düşünüldüğünde, bu medeniyetin başlıca unsurlarının ilim ve ona dayanan fikir ve sanat olduğu kolayca görülebilir. Şu hâlde hakiki manada Garplılaşmak demek ilmi, onun temin ettiği zihniyeti ve yine onun bir tatbikatı demek olan tekniği elde etmektir. Bu tespiti doğru yapabilseydik, **bunu gerçekleştirmenin tek vasıtası olan eğitimin gayesini** ona göre belirleyip gereken önemi verebilseydik, Garplılaşma hedefine daha çok yaklaşabilirdik (Turhan, 1964, 30).

Bu yarım ve sathi Garplılaşma hareketinin yalnızca büyük şehirlerde meydana gelmesi, ülkenin diğer kısımlarına sirayet edememesi, bugün bizi iki ayrı kültüre sahip bir millet hâline getirmiştir. Bir tarafta büyük şehirlerde yarı münevverin temsil ettiği yarı şark, yarı garptan mürekkep bir medeniyet; diğer taraftan küçük şehir, kasaba ve köylerimizde yaşayan ve nüfusun yüzde sekseninden fazlasının temsil ettiği, Türk ve şark medeniyetlerinin tesiri altında kalmış bir kültür ve medeniyet (Turhan, 1964, 32,33). İşte böyle bir ülkede memleketin hakiki ihtiyaçlarına uygun bir maarif sistemi meydana getirmek mümkün olmadı.

Belli gaye ve hedeflerden mahrum, ülke gerçekleri ve ihtiyaçlarından uzak, bir maarif teşkilatı, boş dönen ve yalnızca gürültü çıkaran bir çark hâlinde, memleketin kesesinden çektiği muazzam paralarla sırf onun sırtından geçinen insanlar ortaya atmaktadır. Öyle ki, eline diploma geçiren herkes kendini, bu memlekette her şeyin uzmanı, her şeyi yapmaya muktedir, her sahada fikir yürütebilir olarak görmektedir. Turhan'a göre sadece okuyup yazmanın bu korkunç imtiyazına, başka medeni hiçbir ülkede rastlamak mümkün değildir (Turhan, 1964, 33).

Mümtaz Turhan'a göre eğitimi yaygınlaştırmaya, temel eğitimden başlanarak kaynakların ağırlıklı olarak bu yönde kullanılması, niceliğe öncelik verilerek herkesin diploma sahibi yapılmaya çalışılması; öncelik ve ağırlığın ülkenin kalkınmasına rehberlik edecek mütehassısların yetiştirilmesine verilmemesi doğru bir tercih olmamıştır. Ona göre eğer buraya akıtılan para mütehassıs yetiştirmeye harcansaydı, Türkiye maarif sahasında bir değil, birkaç defa kalkınabilirdi (Turhan, 1964, 34).

Turhan'a göre bu kısır döngüden kurtulmanın tek bir yolu ve çaresi vardır. O da her şeyden evvel medeni bir milletin, ancak ilmî esaslara dayanan modern bir teşkilatla, bunun içinde çalışacak ilmî zihniyet ve bilgi ile yetişmiş mütehassıs insanlarla mümkün olduğuna; bunsuz Garplılaşmanın, bugünkü dünya içinde müstakil olarak yaşamanın imkânsız olduğuna inanmak lazımdır. Bunu gerçekleştirmeden; memlekette ilmi, ilim zihniyetini, hür tefekkürü tesis etmeden hiçbir inkılabın payidar olamayacağını, aksi takdirde her şeyin sözde, satıhta ve şekilde kalmaya mahkûm olduğunu cesaretle itiraf etme zamanı gelmiştir. Bu ilk şartları kabul edince mesele kendiliğinden halledilecek derecede basitleşir (Turhan, 1964, 35).

Mademki memlekette bu tip insanları yetiştirecek müesseselerden mahrumuz ve bunlara şiddetle ihtiyacımız vardır, o hâlde işe bunları yetiştirmekle başlamalıyız.

Asırlardan beri devam eden siyasi, içtimai hareketler sonunda bugün Türkiye'de siyasi sahada başlatılan bu büyük hamle, zirai, sanayi, iktisadi ve özellikle ilmî ve fikrî inkişafla takviye edilmezse er geç duraklamaya, muhtevasız kalmağa mahkumdur. Bunun için de tek çare Avrupa'ya öğrenci göndermektir.

Mümtaz Turhan yeni ders yılının başladığı bir sırada; "Eğitimin gayesi nedir? Niçin okuyor ya da okutuyoruz?" Sorularını sormanın bazılarına anlamsız gelebileceğini belirterek; bir memleketin eğitim kurumları o ülkenin ihtiyaç duyduğu insanları yetiştirmiyorsa; kabiliyetli ile kabiliyetsizi, en zeki ile ahmağı bir tutar ve hiçbir seçime tabi kılmadan her ikisini de aynı suretle mezun eder; fertlerin dörtte üçü ümmi olduğu hâlde suni bir münevver bolluğu ve işsizliği yaratır ve iktisadi bakımdan Millî Savunma bütçesinden sonra en ağır bir yük teşkil ederse, böyle bir soruyu sormak herkes için bir vazifedir (Turhan, 1964, 41).

Ülkede her ailenin çocuğunu onun ilgi ve isteğine, istidat ve kabiliyetine bakmadan, ilkokuldan sonra orta okul, lise ve üniversitede okutmak istediğini, bizde eğitim sisteminin yalnızca hafıza kuvvetine dayandığı için, çocuk istidatsız da olsa sonunda okulunu hatta üniversiteyi bile bitirdiğini, eğer lalettayin bir memuriyete geçip hayatının sonuna kadar sıkıntı çekmeğe mahkum olmazsa, bir mesleğe girmesinin de güç olduğunu belirtir. Oysa memleketin birinci sınıf ilim ve ihtisas adamına ihtiyacı olduğu kadar, her sahada işçiye, ustaya, ustabaşına ve teknisyene de ihtiyacı vardır. O hâlde fevkalade yani vasatın üstünde bir zekâya ve istidada sahip olmayan, okumaya karşı büyük bir temayül ve heves beslemeyen bir çocuğu, bugünkü şartlar içinde ilk veya orta mektepten sonra bir mesleğe yöneltmek yerine okutmak, öğrenciye eziyet, aile ve memlekete yükten başka bir şey değildir. Okuma sadece memur olmaya yaradığı müddetçe, hiç de kârlı, iyi bir geçim veya hayatı kazanma vasıtası değildir (Turhan,1964, 44). Nitekim gelişmiş ülkelerde lise ve üniversiteye gitme yeteneği olmayan çocuklar ilköğretimin sonunda istidadına uygun bir mesleğe yönelir.

Turhan'a göre, üniversiteye öğrenci hazırlayan okullar gibi teknik okullar da, nazari teknik memur veya memlekette şimdilik ihtiyaç olmayan, müstakil çalışma kabiliyeti ve teşebbüs fikrinden mahrum sözde teknik sanatkar yani işsiz yetiştirmektedir.

Turhan, memleketin kalkınmasının, ilerlemesinin veya Garplılaşmanın maarif sistemimizin ıslahı ile mümkün olacağını bunun için de aşağıda özet olarak sunulan tedbirlerin alınması gerektiğini açıklar.

1. Avrupa ve Amerika'ya Öğrenci gönderme

Mümtaz Turhan, Türkiye'nin bir numaralı düşmanının cehalet olduğu, kalkınmak için önce bunu yenmek gerektiği fikrini kabul ettiğini belirtse de; "cehalet" mefhumunun yalnızca okuma-yazma bilmeyenlerle sınırlı tutularak çalışmaların bu yönde yapılmasını eleştirir. Türkiye'de cehaletin daha kapsamlı ve çeşitli olduğunu, okuma-yazma bilen sözde aydınların da bu kapsamda düşünülmesi gerektiğini belirtir (Turhan,1964, 86).

Bugünkü medeniyet ilme ve onun tatbikatı olan tekniğe dayandığına göre, ilmî zihniyete sahip ve onu idame ettirmeğe, ilmî araştırmalara, şahsi tefekkür ve teşebbüslere muktedir münevverler yetiştirmeyen bir eğitim sistemi fayda yerine zarar verecektir. Hakiki ilim adamlarıyla bunları yetiştiren müesseseler olmadıkça, yapılacak ıslahat hareketleri başarılı olmayacak, zaman ve servet kaybettirdiği gibi, milleti şüphe ve ümitsizliğe düşürecektir (Turhan, 1964, 87).

Kalkınmak, çağdaş modern bir toplum olmak için aynı zamanda başlamak ve paralel yürümek üzere iki esaslı tedbire ihtiyaç vardır. Bunlardan biri Avrupa'ya çok miktarda, çok iyi seçilmiş öğrenciler göndermek; diğeri de araştırma enstitüleri açmaktır.

Turhan'a göre, mademki şiddetle ihtiyacımız olan ilim adamlarını, mütehassısları, mevcut müessese ve maarif sistemimiz bugün yetiştirememektedir ve ne vakit yetiştireceğini, hatta zamanla buna muvaffak olup olmayacağını bilmediğimize göre, bu tip insanları ister istemez hariçte, Avrupa veya Amerika'da yetiştirmek zorundayız (Turhan, 1964, 87).

Turhan bu projenin III. Selim devrinde başlamış, Tanzimat, Meşrutiyet dönemlerinde uygulanmış ve hatta günümüze kadar da devam ettirilmiş bir hareket olmasına rağmen cazibesini yitirdiğini, bunda pek başarılı olunamadığını belirterek, bunu başlıca üç nedenle açıklar.

Bunlardan birincisi garbın ne olduğunu, oraya gönderilen öğrencilerin bize neler getirmeleri gerektiğini bilmeyişimizdir. Onun için de Avrupa'ya öğrenci göndermenin hedefi belli değildir; bu iş gayesiz ve plansızdır.

İkincisi, gönderme işi nasıl ki gayesiz ve plansız ise, gönderilenlerin oradaki eğitimleri de aynı şekilde düzensiz ve kontrolsüzdür. Bunun için gönderilen talebelerin çok az bir kısmı eğitimlerini bitirmiş, hele bunlardan ihtisas yapanlara yakın zamana kadar pek rastlanmamıştır.

Üçüncüsü ise dönenlerle pek ilgilenilmemiş, bunların çoğu tahsil alanları dışında çalışmaya zorlanmış, çoğu heder olup gitmiştir. Bu nedenlerle Avrupa'dan dönen öğrenciler memlekette hiçbir zaman bir fikir hareketi, devamlılık gösteren ilmî bir faaliyeti yürütecek ortamı bulamamışlardır. Böylece bir buçuk asırdır sürdürülen bu proje başarılı olamamıştır. Arada bir, iyi yetişmiş kuvvetli birkaç kişi çıkmış ise de, bunlar da faaliyetlerini ilmî çalışma konusunda zaruri olan çevreyi bulamadıkları için, koca bir çölün üzerine serpilmiş birkaç damla su gibi kalmışlardır (Turhan, 1964, 88, 89).

O hâlde Garplılaşmanın, medeni ileri bir millet olmanın en esaslı şartı olan hakiki ilmi memlekete getirme ve yerleştirmenin şimdilik birinci vasıtası bulunan Avrupa ve Amerika'ya öğrenci gönderme tedbirine daha şuurlu, daha planlı bir şekilde, yukarda sayılan hatalardan ayıklanmış olarak yeniden başvurmaktan başka çare kalmamaktadır. Bunun için gönderilecek talebenin her şeyden evvel ilmî bir şekilde çok iyi seçilmiş olması, sayısının belirlenmesi, gittikleri yerlerde oradaki meslektaşları seviyesinde, uluslar arası bir kıymet oluncaya kadar yetişmesi, bu hususta kendilerine rehberlik ve gerektiğinde onları kontrol ve teftiş edecek muhtelif ilim sahalarına ait mütehassıslardan ve aynı memlekette evvelce tahsil etmiş ilim adamlarından oluşan heyetlerin teşkil edilmesi ve nihayet bu şekilde yetişmiş öğrencilerin döndüklerinde çalışabilmeleri, araştırmalarda bulunabilmeleri, daha fazla inkişaf edip körlenmemeleri, bu suretle ilmi idame ettirebilmeleri için müsait bir zemin hazırlanması şarttır, işte bu maksatla **araştırma enstitülerinin** açılması şarttır (Turhan, 1964, 90).

2. Araştırma Enstitülerinin Gaye ve Fonksiyonları

Turhan'a göre araştırma enstitüleri Avrupa'ya öğrenci gönderme projesi ile birlikte ve onu tamamlamak üzere ele alınmalıdır. Memlekette ilmî ve fikrî faaliyeti meydana getirmek için muhtaç olduğumuz elemanlarla bunların çalışabileceği muhiti temin etmek, hazırlamak hakiki Garplılaşmayı sağlayacaktır. Çünkü ilim, ferdi çaba ve kabiliyet ile ortaya çıksa da, içtimai seviye ve muhite bağlı olan bir kültür faaliyetidir. Belirli bir içtimai seviyenin mahsulü olan bilim, ancak belirli bir çevrede gelişebilir. Böyle bir çevre hazırlanmadıkça memlekette ilmi tesis etmeğe imkân yoktur. Nitekim Avrupa'dan dönen gençlerin iyi yetişmiş bile olsalar, mevcut müesseseler içerisinde oraya buraya serpiştirildiği için heder olup gittiklerini bir buçuk asırlık uygulama göstermiştir. Yine tecrübe ile biliyoruz ki, mevcut müesseseleri ıslah etmek zordur. Ayrıca bu gençleri eski müesseselerin mukavemet

ve baltalamalarından da korumak için bu müesseseleri yeniden kurmak gerekir. Üstelik bu kurumların gaye ve fonksiyonları mevcutlarından farklı olacaktır. İsminden de anlaşıldığı gibi bu enstitülerin vazifesi, umumi ve memlekete ait konular, meseleler üzerinde araştırmalar yapmak, bunların sonuçlarını herkesin faydalanması için neşretmek, hûkümetlere icraatında rehber olmak, halka yol göstermek, memlekette ilim havası yaratmak, zihin mahsullerini kıymetlendirmek suretiyle hakiki fikir hayatı meydana getirmektir (Turhan, 1964, 92). Bundan başka, araştırma enstitüleri ilim müesseselerine, bilhassa mevcut ve ileride açılacak olan üniversitelere elemanlar hazırlayan bir depo vazifesini de görecektir.

Turhan, araştırma enstitülerinin Türkiye'nin merkezî bir yerinde tabiat itibarıyla çok güzel, zengin ve nakil vasıtalarına yakın küçük bir şehir veya kasaba civarında, her ilim için bir tane olmak üzere kurulmasını, her türlü teknik ve araştırma vasıtaları ile donatılmasını, kütüphane, laboratuvarlarda kullanılacak alet ve cihazları yapacak, tamir edecek atölyeleri, spor salonları ile araştırma sonuçlarını yayımlamak için matbaası ve lojmanlarının olmasını önerir. Sayısı 20 ile 30 arasında olacak bu enstitüler Büyük Millet Meclisine veya Başbakanlığa bağlı bir genel müdürlük tarafından idare edilmelidir (Turhan, 1964, 92,93).

Enstitülerin insan kaynağını asıl, yurt dışında iyi yetişmiş olarak dönen gençler oluşturacağı gibi, sayısı az da olsa ülkedeki yetişmiş ilim ve fikir adamları da buralara alınmalıdır. Araştırma enstitüleri devlete büyük bir ekonomik yük de getirmeyecektir. Zaten bu kurumlar yaklaşık on sene sonra yaptıkları araştırmalarla ülke ekonomisine büyük katkı sağlayacaktır.

Turhan bu önerisini şu ifadelerle tamamlamaktadır. "Sonuç olarak şu hakikati tekrarlayarak diyebiliriz ki, bugün için medeni bir millet sadece yüzde yüz okuryazarı olan bir millet demek değildir. Hakikatte medeni millet, her memleketin nüfusuna nazaran bir avuç teşkil eden birinci sınıf ilim ve ihtisas adamı yetiştiren müesseselere sahip olan millet demektir. Zira mühim olan bir şoförün, bir ziraat amelesinin, hatta bir ustabaşı veya makinistin okuma yazma bilmesi değildir; mühim olan bir memleketin, idare ve işbaşında bulunanların emrine verilmesi lazım gelen birinci sınıf ilim ve ihtisas alanına sahip olup olmamasıdır. Çünkü bugünkü medeniyet seviyesi bakımından değil okur yazar, yerine göre lise ve üniversite mezunu olmanın bile büyük bir ehemmiyeti yoktur. Zira ümmi bir şoför, makinist veya çiftçi kendilerine düşen işleri pekala başarabildikleri hâlde, derin bilgi ve ihtisas isteyen bir vazife karşısında üniversite mezunu bocalarsa bu yüzden memleket milyonlar kaybeder. Artık onun üniversite ve lise mezunu olmasının bir ehemmiyeti var mıdır?" (Turhan, 1964, 95).

Bu projenin maddi külfet getireceğini düşünenlere Turhan, medeni, ileri, müstakil bir millet olmanın esas şartını teşkil eden bir tedbir için paranın mazeret olarak ileri sürülemeyeceğini belirtir. Zaten mühim olan, şu veya bu güçlüğün kendisi değil, onu yenme arzusunun cidden mevcut bulunup bulunmamasıdır. Nasıl müzmin bir hasta bütün iyi olma gösterişlerine rağmen hakiki, ciddi çare ve tavsiyeler karşısında isteksizlik içinde bocalıyor ve çırpınıyorsa; belirli bir hedefe erişmek gayesiyle muhtelif çarelere körü körüne başvurup muvaffak olamayan cemiyetler de hakiki, köklü tedbirler karşısında aynı marazi isteksizlik ve aczi göstermektedirler. İşte bütün mesele bu iradesizliği yenip yenememektir. Biz milletimizin bunda da muvaffak olacağına inanıyoruz (Turhan, 1964, 96).

3. Üniversitelerin Islahı ve Yeni Bir Üniversitenin Açılması

Araştırma enstitüleri hakiki Garplılaşmanın, medeni ve ileri bir millet olmanın ilk ve asli şartını teşkil eden ilmî zihniyet ve faaliyetin gelişmesi, hür bir fikir hayatının yerleşmesi için zaruri olan unsurları ve muhiti hazırlayacaktır. Enstitülerin verimli bir şekilde işleyebilmesi, memlekette ilmî araştırma geleneğinin kökleşebilmesi için bunların diğer müesseselerle takviye edilmesi gerekir. Bunların başında da üniversiteler gelir. Bunun için de üniversiteler taşıdıkları isme layık hakiki bir ilim müessesesi hâline getirilmelidir. Araştırma enstitüleri ile birinci sınıf ilim ve ihtisas adamları temin edilmiş olacağından, üniversitelerde bu kez hakiki bir bünye ve zihniyet inkılabı mümkün olacaktır (Turhan, 1964, 96-98).

Turhan, yeterli sayı ve nitelikte öğretim üyesi olmadan yeni bir üniversite açmanın doğru olmayacağı görüşündedir.

4. İçtimai Yardım Teşkilatı ve Buna Ait Müesseseler

Mümtaz Turhan'ın, Türkiye'nin kalkınması, çağdaş ileri bir toplum olması için uygulanmasını istediği bir diğer tedbir, memleket çapında kurulacak **içtimai hizmetler ve yardım teşkilatı**nda çalışacak uzmanları yetiştirecek yüksek okulların veya üniversitelere bağlı içtimai ilimler fakültesi, tatbiki psikoloji, psikiyatri ve pedagoji enstitüleri ile hayvancılık, arıcılık, balıkçılık gibi uygulamalı araştırma merkezlerinin kurulmasıdır (Turhan, 1964, 99).

Turhan, ister gelişmiş, ister gelişmemiş olsun hiçbir toplumun, hiçbir medeniyetin yardıma muhtaç fertlerine karşı kayıtsız kalmadığını, bu hususta çeşitli tedbirler aldığını belirterek, toplumların selameti, devamı ve bekası için bunun

gerekli olduğunu açıklar. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu'nda vakıfların, İslamiyet'te fitre ve zekâtın ve benzeri diğer teşkilatların varlığı bunun içindir. Ona göre bu kurumların önemli bir kısmı ya ortadan kalkmış, ya da fonksiyonları azalmış ve yerlerine maalesef daha iyileri konamamıştır.

Batı medeniyetine mensup ülkelerde sosyal hizmetler ve yardım teşkilatı, cemiyet yapısının esas çatısını, temelini teşkil eden bir nitelik kazanmıştır. Bir memleketin medeniyet seviyesinin göstergesi hâline gelen bu kurumların amacı, doğuştan noksan, sakat oldukları veya sosyal çevreye uyum sağlayamadıkları için özel bir eğitim ve öğretime, bakıma ihtiyacı olanların yetiştirilmesidir.

Turhan'a göre bu hizmetler ülkemizde Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, Millî Eğitim Bakanlığı, Çocuk Esirgeme Kurumu, mahalli idare ve belediyeler, bazen da Kızılay tarafından yerine getiriliyorsa da bu yeterli değildir. Bu hizmetler için bir bakanlığa bağlı veya müstakil bir genel müdürlük oluşturulup, sosyal hizmetler ve yardım teşkilatı ile bunun gerektirdiği tesisler kurulmalıdır. Bu teşkilatın iyi bir hizmet verebilmesi için bu yapıda görev alacak psikoloji, sosyoloji, pedagoji ve psikiyatri uzmanlarına ihtiyaç vardır. İşte bunları yetiştirecek yüksek öğretim kurumları kurulmalıdır (Turhan, 1964, 99-101).

Sonuç ve Değerlendirme

Türkiye'nin bilim, kültür ve eğitim hayatında derin izler bırakan Mümtaz Turhan, memleket meselelerine bir bilim adamı olarak bakmış, günümüzün meselelerini anlamak, çözmek, kalkınmak, modern ve ileri bir millet olmak için toplumumuzun ve kalkınmış diğer toplumların tarihî gelişim sürecini iyi analiz etmek gerektiğini açıklamıştır. Kendisi bunu başarıyla yaparak, ülke meselelerine doğru teşhisler koymuş, çözüm önerileri sunmuştur.

Ona göre bir toplumda iktisadi, sosyal, kültürel, politik her faaliyet alanının iyi işletilmesi insan unsuruna bağlıdır. Bu hakikat ise bizi bir insan yetiştirme düzeni olan eğitim sistemine götürür. Bunun içindir ki Mümtaz Turhan, eğitim meselesini Türkiye'nin kalkınma, ileri ve modern bir ülke olma meselesi olarak görür. Oysa eğitim ve öğretim kurumlarımız memleketin hakiki ihtiyaçlarına uymamakta, onun ihtiyaç duyduğu insanları yetiştirememekte, yetişenler de hiçbir işe yaramamaktadır. O hâlde işe, memleketin ihtiyaçlarına cevap vermeyen, boş bir çark gibi dönen eğitim sisteminin ıslahı ile başlamak gerekir.

İşte bu noktada Turhan, eğitimi yaygınlaştırmaya ilköğretimden başlanarak kaynakların ağırlıklı olarak bu yönde kullanılmasını, niceliğe öncelik verilerek

herkesin diploma sahibi yapılmaya çalışılmasını eleştirir. Türkiye'nin bir numaralı düşmanının cehalet olduğu, kalkınmak için önce bunu yenmek gerektiği fikrini kabul ettiğini belirtse de; "cehalet" mefhumunun yalnızca okuma-yazma bilmeyenlerle sınırlı tutularak çalışmaların bu yönde yapılmasına eleştiri getirir; Türkiye'de cehaletin daha kapsamlı olduğunu, okuma-yazma bilen sözde aydınların da bu kapsamda düşünülmesi gerektiğini belirtir.

Turhan'a göre Türkiye'nin eğitim ya da kalkınma sorunu hakiki ilim adamlarını yetiştirecek kurumların varlığı ile çözülür. Türkiye'de bu nitelikte kurumlar olmadığına göre, öncelikle ve ivedilikle Türkiye'nin kalkınmasına rehberlik edecek elit kadroyu yetiştirmek üzere Avrupa ve Amerika'ya öğrenci göndermek, bu öğrencilerin en iyi şekilde yetişerek yurda döndüklerinde çalışmalarını sağlamak amacıyla araştırma enstitüleri kurmak, bu kadrolardan da yararlanarak üniversiteleri hakiki anlamda ıslah etmek, zaman içerisinde yeni üniversiteler kurmak gerekir. Turhan ayrıca sakat, özürlü, yardıma muhtaç, özel eğitim ve bakım isteyenler için de sosyal yardım teşkilatının kurulmasını önermektedir.

Ayrıca Mümtaz Turhan'a göre, ilköğretimden sonra öğrencilerin bir mesleğe yönelme yerine, lise ve üniversiteye gitmeleri, eğitim sisteminin memur yetiştiren bir yapı ve muhtevaya dönüşmesi de dikkate alınması gereken, günümüze kadar da hâlâ çözülemeyen sorunlardan biridir.

Turhan'ın önerdiği bu tedbirler, yine onun önerdiği şekilde uygulansaydı Türkiye eğitim ve kalkınma sorununu daha kolay çözebilirdi.

Kaynaklar

Turhan, M. (1964). *Maarifimizin ana davaları ve bazı hal çareleri*. İstanbul: Bedir Yayınları.

Turhan, M. (1965). *Atatürk ilkeleri ve kalkınma, sosyal psikoloji bakımından bir tetkik.* İstanbul: Şehir Matbaası.

Turhan, M. (1969). *Kültür değişmeleri, sosyal psikoloji bakımından bir tetkik*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.

Turhan, M. (1980). *Garplılaşmanın neresindeyiz* ?. Bütün Eserleri I. İstanbul: Yağmur Yayınları.

Turhan, M. (1980). *Toprak reformu ve köy kalkınması.* Bütün Eserleri I. İstanbul: Yağmur Yayınları.

Turhan, M. (1980). *Üniversite problemi*. Bütün Eserleri I. İstanbul: Yağmur Yayınları

MÜMTAZ TURHAN'DA KÖY VE KALKINMA: MEVCUT DURUM VE ÖNERİLER

Yrd. Doç. Dr. Yıldız AKPOLAT*

Özet

Batılılaşma konusu Osmanlı'nın son yüzyılında önemli bir problem alanı olmuştur. Batıyı anlamak ve batılılaşmanın nasıl gerçekleştirileceği konusunda yoğun tartışmalar olmuştur. Batılılaşma konusundaki düşüncelerini ortaya koymuş, batılılaşma anlayışımız üzerinde eleştirilerini dile getirmiş ve kendi çözüm önerilerini getiren önemli aydınlarımızdan birisi de Mümtaz Turhan'dır. Türk modernleşmesi üzerine yapılan tartışmalarda köye ayrı bir önem verilmektedir. Nüfusun büyük bölümünün kırsal kesimde toplanması ve modernleşmenin sanayileşme ve şehirleşme etrafında tanımlanması köye ayrı bir önem verilmesine neden olmuştur. Mümtaz Turhan için köy sosyal antropolojik açıdan tanımlanmaktadır. Turhan'a göre köy, sosyal ve iktisadi yaşam tarzı ile kültürü kendine has bağımsız bir yapıdır. Ona göre nasıl sanayileşme için bilim ve uzmanlar-teknokratlar rehber olmalı ise köyün kalkınması için de bilim rehber olmalıdır. Köy kalkınması için üretimin artması şarttır. Bu konuda alınacak tedbirler ve reformlar kalkınma amacına ters düşmemelidir. Eğer toprak reformu üretimi arttıracaksa uygulanmalı ve sosyal yapıya uyarlanmalıdır.

Anahtar Sözcükler: *Mümtaz Turhan, köy, kırsal kesim, kalkınma, batılılaşma, toprak reformu*

---

* Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü

Türk Modernleşmesi/Batılılaşması Türk düşünürlerinin Osmanlının son yüzyılından itibaren temel meselesi olmuştur. Batıyı anlamak, nasıl Batılılaşacağımızı tespit etmek düşün hayatımızın en velut konusudur ve tüm tartışmalar bu eksende belirlenir. Batılılaşmamızın en yoğun tartışma dönemleri ise Batılı modellerimizi ve Batılılaşma tarzımızı değiştirdiğimiz zamanlardır ki ele aldığımız düşünür Mümtaz Turhan'ın da 50 sonrasına denk düşen verimli çalışmalarını ürettiği zaman dilimi Fransız tarzı Batılılaşmadan Anglo-Sakson tarzı muhafazakâr Batılılaşmaya geçtiğimiz ve Batılı model olarak Batının bu kısmını model aldığımız zaman dilimidir. Model alınan Batı değiştikçe bizim Batılılaşma tarzımız da değişmektedir. Mümtaz Turhan işte bu dönemde, Cumhuriyetin ilanından beri ilk defa düşünürlerin fikirlerini serbestçe tartışabildiği 50 sonrası, bastırılan birçok eleştirel fikrin tartışıldığı bir ortamda pozitivist bilimin ışığında devrim ve Batılılaşma tarzımıza yönelik eleştirilerini ve kendi çözümlerini ortaya koyabilmiştir.

Mümtaz Turhan'ı okumak bir sosyolog olarak benim için oldukça heyecanlıydı; tıpkı Peyami Safa gibi. Fransız devrimini kendine model alan Tanzimat ve onun ürünü Cumhuriyete yöneltilen eleştirilerde Fransız muhafazakâr ve Fransız pozitivistlerinin benzer temalarını yakalamak epistemolojik ve ontolojik birçok önermeyi sınama fırsatı verdi. Öncelikle evrensel akıl çok bariz bir biçimde belirleyici. Aynı etkilere aynı tepkiler verilmektedir. Toplum köklerinden koparılırken bu kopmanın acısını aynı fikirler ile ifade edebiliyoruz. Ve/veya nasıl tepki vereceğimizi öğrenmişlikle ifade edebiliyoruz; ama değişmeyen şey Türk düşünürlerinin hissettiği o kopuşun büyük sancısıdır. Öğrenilmiş bir etki öğrenilmiş bir tepkiye yol açsa da bu sancı sahicidir.

Mümtaz Turhan'ın temel eserlerini 50 sonrası vermiştir. Kültür Değişmeleri (1951), Garplılaşmanın Neresindeyiz? (1958), Toprak Reformu ve Köy Kalkınması (1964), Atatürk İlkeleri ve Kalkınma (1965). Bu çalışmada onun köy kalkınması ile ilgili düşünceleri ele alınacaktır. Ancak bu konuyu onun Batılılaşma eleştirileri ve önerdiği çözüm yolları dışında anlamak mümkün değildir.

Turhan öncelikle temel konumuz ve sorunumuz olan Batılılaşma sürecimizi yeniden kavramlaştırmaktadır. Ve kavramlaştırma çabalarından önce o ana kadar yapılanları kritik etmekle işe başlar ki onun ilk iki eseri tamamen bu konuya hasredilmiştir.

Turhan'ın Batılılaşma sürecimizi ve devrimleri eleştirme biçimi ve endişeleri Saint-Simon ile başlayıp Auguste Comte ve Durkheim'a doğru ilerleyen pozitivist

sosyolojinin Fransız devrimi eleştirilerine oldukça benzemektedir. Türk devrimi, Fransız Devrimi gibi önce yıkmıştır ve henüz yerine yenisi inşa edilememiştir bir anlamda devrim Saint-Simon'un Fransız devrimi eleştirisine benzer biçimde yarı-ölü doğmuştur (akt. Meriç, 1967). Bir toplum devrim ile değil, planlı değişme ile değişebilir. Bu anlamda toplumbilimin öngördüğü biçimde değişmelidir. Turhan'a göre, bilim, değişim için rehber olmalıdır. Bilimin toplumsal değişim için rehber olması Auguste Comte'un geliştirdiği bir paradigmadır (bkz. Comte, 2001). Turhan'a göre, toplum organik bir bütün olduğuna göre dışardan, kanun zoru ile değişme anomiyi ortaya çıkarmaktadır. Bu düşünce de Durkheim'ın geliştirdiği bir önermedir (bkz. Durkheim, 1985). Topluma müdahaleyi bilim ile sınırlamak, siyasete bilimi rehber kılarak siyaseti sınırlamak hep pozitivist sosyolojinin Fransız Devrimi sonrası yaşanan anomik hâle karşı geliştirdikleri yönelimlerdir ve kaynağı Fransız muhafazakâr düşüncesidir. Turhan, II. Meşrutiyet'in pozitivizminin Cumhuriyete akan yegâne ilkesi olan "Hayatta en hakiki mürşit, ilmidir" umdesinin devamcısıdır (Turhan, 1965; 22).

Nasıl ki Fransız pozitivistler devrimle gelen değişimleri bilim ile kontrol altına almak istiyorlarsa Turhan da Türk Devrimi sonrası Batılaşmanın aksayan yönlerini gidermek için bilimin rehberliğinden faydalanılması gerektiğini önermekteydi. Ki bilim yolu ile geleceğe hükmetmek modern bilimlerin felsefesini yapan Bacon'dan mütevellit olarak Durkheim'a ve sosyal bilimlere geçmiş bir eğilimdir.

Aslında bu eğilimin oldukça muhafazakâr olduğu da açıktır. Devrimle değil bilimin kontrolü ile ilerlemek toplumun bir yanı ile muhafazakâr kalabilmesinin de yoludur. Bilimi teknik ile ilişkilendirmek ve tekniği maddi kültür veya uygarlık sınırlarında değerlendirmek bir toplumun manevi kültür yanını ve eğilimlerini korumanın "ilmî" bir yolu olagelmiştir. 50 ve 80 sonrası Türkiye'de hız kazanan muhafazakâr modernleşme Ziya Gökalp'ten mülhem bu ikici model ile "kalkınmanın" yollarını aramaktır. Turhan'ın Batılılaşma sürecimizi "kalkınma" olarak ilim-teknik-maddi kültür-uygarlık sınırlarında değerlendirmesi de bu anlamda ilgi çekmektedir. Artık bir devrimden, bir kopuştan değil olduğumuz yerde yükselmekten-kalkınmaktan-nicel değişimlerden söz etmekteyiz. Nitekim Turhan onun bir devamcısı biçiminde değerlendirilmektedir (Özakpınar, 2002; 11).

Batılılaşma sürecimizin kavramlaştırılmasının bu süreç de takip etmek oldukça veluttur. Batılılaşmak Tanzimat'ta "mamuriyet ve mamurlaşma" gibi bayındır işlerini ifade ederken II. Meşrutiyet'te "muasırlaşmak" gibi bulunulan zaman dilimine ayak uydurmak anlamında algılanıyordu. Cumhuriyet ile birlikte

muasırlaşmak değil muasır olanın da üstünde bir "medeniyetleşme" süreci oldukça iddialı ancak bir o kadar da motive edici bir kavram ile kendini belli ediyordu. "Kalkınmak" ise 50 sonrası artık nitel bir değişimi değil nicel bir değişime işaret etmektedir. Artık devrimsel süreç nihayete ermiştir.

Bu süreçte Turhan yeni bir aydın sınıfının da sözcüsü gibidir. Türk Modernleşmesi Tanzimat'tan itibaren bürokratın elinde olan bir süreç iken 50 sonrası ayak sesleri duyulan ve ancak 60'ların ikinci yarısından sonra sesini duyduğumuz ve 70'lerde ve 80'lerde hâkim olan bu yeni aydın sınıfı mülkiyeli-bürokrat değil mühendis-teknokrattır. Turhan'ın Saint-Simon ile bir benzerliği de sözcüsü oldukları sınıfın aynı sınıf, teknokrat olmasıdır. Turhan'a göre kalkınma işi uzmanlık işidir ve işi artık "ilim ve teknik" adamlarına yani uzmanlara bırakmanın vakti gelmiştir (1965; 123). Hatta Batılılaşma/kalkınma "alaylı zihniyetten" uzman zihniyete-ilim zihniyetine" geçmedir (Turhan, 1965; 142). Batılaşma sürecimiz bu şekilde bir teknik hadiseye indirgenmektedir. İşi bu kadar basite almak Türk aydınının telaşının ve kültürümüzün getirdiği pratik mantığın bir getirisidir. Memleket meselelerine doğru teşhis ve doğru çözüm üretmek artık teknokratların işidir. Onun esas "davası" memleket işlerini bilim ile halletmektir (Küçük, 1977; 92). Bilindiği üzere teknokrat ve bürokrat modernitenin ortaya çıkardığı, eğitimli aydın tipidir. Ve aldığı eğitim ile yaşadığı toplumda hâkim olmak isteyen aydın gruplarıdır (Gouldner, 1993; 71-77).

İşte Turhan artık memleket işlerine el koymak isteyen bu yeni idareci sınıfın sözcüsüdür. Ve sosyal bilimler alanındaki uzmanlığı ile Batılılaşma sırasında üreyen sosyal sorunlara da bu uzmanlığı ile "tartışmasız" egemen olmak istemektedir. Türk aydını hep devlete reçete sunar; ama uzman-teknokrat aydın diğer reçeteler ile kendininkini farklılaştırmak ve bilimin "kutsallığı" ile aşkınlaştırmanın yolundadır. Nitekim pozitivist bilim de toplumda yaşanan fikri ve manevi kargaşaya bilimin aşkınlaştırılması ile çözüm buluyordu, aynı şekilde uzman-teknokrat aydın bürokratik-alaylı aydın ile kendini farklılaştırarak devler idaresinde kendini tartışmasız kılmak arzusundadır. Böylece Batılılaşma sürecimizin hâkimiyeti yeniden el değiştirmektedir. Önce padişahlar sonra Tanzimat ile bürokratlar daha sonra II. Meşrutiyet ile subaylar Cumhuriyet ile gene subaylar 60 ihtilali sonrası bürokratlar ve artık 50 sonrası ayak sesi duyulan teknokrasi 70'lerden itibaren hukukçu ve mülkiyeli bürokratın elinden meşaleyi kapmıştır. Ancak bunun fikrî hazırlık zemini Turhan ile başlar. Erbakan ve Demirel bu mühendis idarecilerin en önemli ismidir, sonrasında bayrağı Özal devralacaktır. Özal ile iktisatçılara devlet

idaresi geçecektir; ancak bu iktisatçılar da mühendis-teknokratlar gibi muhafazakâr yönelimlidirler. Batılılaşma işini sınırlı bir muhafazakâr modernleşme ile belirlerler.

Mecburi Kültür Değişimi Olarak Türk Modernleşmesi ve Serbest Bir Değişim Modeli Olarak Köyde Kültürel Değişim

Turhan'ın köye ilgisi kendisinin ilk gençlik yıllarının Erzurum'un köylerinde geçmesi ve İngiltere'de ikinci doktorası esnasında sosyal antropoloji ile olan iştigalidir. Bu iki şeyi ifade etmektedir; köyü ilkel bir topluluk sayarak ilkel toplulukların ilmi olan sosyal antropoloji ile açıklama getirme çabalarını ve de kültüre olan ilgisini. Turhan, Türk modernleşmesini kültür boyutu ile ve bu süreci kültür değişmesi olarak kavramlaştırmaktadır. Bu yönelim sosyal antropolojinin temel analiz biriminin kültür olması ile yakından ilgilidir. Türk aydını sağ ya da sol olsun kendi eleştirel düşüncelerini bilimsel uzmanlığının perdesi ile meşrulaştırma eğilimine sahiptir ve sosyal bilimler onlara bunu çok rahat sağlamaktadır.

Turhan ikinci doktorasını İngiltere'de kültür değişimlerinin sosyal psikolojik boyutu ile ilgilenen Bartlett'in yanında yapmıştır ve analiz olarak kendine Erzurum köylerini belirlemiştir. Yurda döndüğünde Türk modernleşme sürecine olan eleştirilerini köy ve şehirdeki kültürel değişimi karşılaştıran bir eser olarak ortaya koymuştur: Kültür Değişimleri.

Turhan öncelikle kültürel değişimi içten değil dıştan motivasyonlu olarak "yayılma" kuramı ile açıklama eğilimindedir. Bundan sonra da kültür değişimlerini ikiye ayırır mecburi-güdümlü-empoze kültür değişimi ve iktibasçı-serbest kültür değişimi. İlki için Türkiye'nin büyük şehirlerini ikincisi için kendi yetiştiği köyleri örneklem olarak alır. Bu çalışmanın konusu Turhan'ın köy ve köy kalkınması için eleştiri ve önerileri olduğu için kültür değişimlerinin bu boyutu üzerinde durulacaktır.

Öncelikle Turhan, kültürü Malinowski'ye göre bireysel işlevselci (Abrahamson, 1990; 25-26) bir tarzda tanımlar. Turhan'a göre kültür, bireyin biyolojik, sosyal ve ruhi ihtiyaçlarını karşılamak üzere işlevde bulunan bir bütünlüktür (1987; 41). Turhan'ın bu kültür seçiminde onun genel felsefi eğiliminin "faydacı" olması ile yakın ilgisi olduğu, düşünülmektedir. Çünkü Turhan sürekli olarak eserlerinde kültür değişmesinde temel etken olan ihtiyaçların daha iyi tatmin edilmesinden ve insan doğasının daha iyiye ve refaha ve konfora olan eğilimden bahsetmektedir (Turhan, 1965; 118). Türk sosyal bilimciler için Batılı sosyologların izini sürmek ilginç değildir belki ama ilginç olan bu iz sürmede karşılaşılan

tutarsızlıklardır. Organizmacı, işlevselci ve idealist bir sosyolojik eğilime sahip olan Turhan'da (1987; 42) Marx'ı görmek böyle bir hâldir, mesela. Turhan'a göre, kültür biyolojik ihtiyaçlardan doğmuştur; ancak kültür de yeni ihtiyaçlar doğurmuştur (1987; 42). Bu ifade kesinlikle Marx'ın birincil ve ikincil olarak adlandırdığı üretim tiplerine tekabül etmektedir (bkz. Marx ve Engels, 2004; 52-54). Burada önemli olan Tuırhan'ın Marx okuması değil, onun da itiraf ettiği gibi, Batıda bilimsel çalışmaların birikimli ilerlemesidir (1987; 9). Bununla birlikte insanın açıklayamadığı olaylar karşısında duyduğu aczi ve korkusunu tatmin etmenin ürünü olarak dinin işlevde bulunduğunu söylemesi de (1987; 43) gerek bireysel işlevselciliğin gerekse Weber'in "din virtüözleri" dininin topluluğun değil bireyin acıları için işlevde bulunduğunu söylemesi ile paraleldir (Weber, 2004; 345-346). Ancak 60 sonrası dinin sosyolojik olarak bir topluluğu bir arada tutma işlevine vurgu yapmaktadır (1965; 15).

Turhan'ın ontolojik eğilimine paralel olarak metodolojik eğilimi de bireycidir. Ona göre kültür, eserlerinde değil o kültüre ait bireylerin düşünüş ve davranış tarzlarında incelenmelidir (1987; 44). Turhan bu bireyci eğilimini 60 sonrası eserlerinde terk ederek ortak ve millî kültüre işaret etmeye başlar ve artık bilim ve tekniğin değil, millî kültürün medeniyet ölçüsü olduğunu savunmaya başlar (1965; 10). Bu eğilim kayması aslında Turhan'ın muhafazakârlığının liberal bir çizgide ve pozitivizm ile uyumlu olarak devletin dışardan topluma ve bireye fütursuzca müdahalesine ilmî yoldan karşı durmak üzere biçimlenmesi ile tutarlı olduğu söylenebilir. Nitekim onun laiklik tanımı da erken Cumhuriyet dönemi aydınlarından Erişirgil'in liberal-muhafazakâr tanımı ile uyuşumludur: Laiklik devlet ve din ayrışması değil, bireyin vicdan özgürlüğüdür (Turhan, 1965; 25).

Turhan, Batı'nın gerçek manasının ve temelinin bilim olduğunu ve Batılılaşma sürecimizde bocalamamıza da bu farkında olamayışın yattığını söyler (1987; 46). Turhan, diğer Türk aydınları gibi, Batı'nın bir yanını öne çıkarıp bu yanın kimse tarafından fark edilmeyen en önemli yan olduğu konusunda ısrarlıdır. Ve diğerleri gibi Batı'yı nasıl tanımlıyorsa bizdeki eksikliği de bu itibarla belirlemektedir. Yani bir var-yok cetveli yapmaktadır (bkz. Akpolat, 2008).

Batılılaşmamızı bir kültür değişimi olarak ele alan Turhan gene Malinowski'ye göre kültür değişimini tanımlar; bir toplumun maddi ve manevi ve sosyal düzeninin bir kalıptan diğerine göre biçimlenmesi sürecidir (1987; 49). Kültür değişmelerin nasıl olduğu konusunda ise Bartlett'in ikili yaklaşımını benimser; birincisi bir kültürün diğerine kendi damgasını basması ve ikincisi bir toplumun göç ile başka bir toplumla teması geçmesi ve ondan bazı kültürel unsurları

seçerek iktibas etmesidir (1987; 50). İşte ilk kültürel değişim türü Türk Batılılaşmasının şehirde vuku olan yanı diğeri ise köydeki değişimlerdir. İlki mecburi ikincisi serbest olandır. Turhan'ın kültürel bütünlüğün bozulmaması itibariyle ikincisini tercih ettiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte ilginç olan, Turhan'ın kültür değişimleri konusunda oryantalistlerin alıcı kültürü pasifleştiren değil postkolonyal eleştirel yaklaşımın alıcı kültürü aktif olarak sürece dâhil eden melezci bir anlayışa sahip olmasıdır (bkz. Loomba, 2000). Turhan'a göre, yeni kültürel unsur mevcut kültürün içinde hem mana hem de biçim değiştirir (1987; 61). Böylesi melez yapılardan bahsetmesi aslında Gökalp'in sentezci bir Batılılaşma önerisi ile anlamlılık arz etmektedir.

Turhan'ın serbest kültür değişimde önemli gördüğü ve mecburi olana tercih etmesinde saik olan, serbest kültür değişiminde ihtiyacı tatmin eden eski unsurun yenisi konulmadan terk edilmemesi dolayısı ile toplumun anomik bir hâl yaşamamasıdır (1987; 64). Bu eleştirel yaklaşım; Saint-Simon'un "Fransız devrimi yarı ölü doğdu yıktı ama yerine yenisini koymadı" anlayışı ile Durkheim'ın hızlı toplumsal dönüşümlerde birbirine zıt iki tip değer sisteminin toplumda anomi yaratması, fikri ile uyuşumludur.

Türkiye'nin köylerindeki kültürel değişimi Erzurum köyleri ile örneklendiren Turhan, Erzurum'un Horasan (şimdi ilçe), Azap, Ardos, Zars ve Zanzak köylerini, 1916'da Rus işgali korkusu ile Kayseri'ye göçlerinin ardında 1923'de köylerine yeniden dönmeleri sonrasında bu göçle yaşadıkları kültürel değişimi, 1932, 1936, 1942 ve 1948 yıllarında dört fasıla ile yaptığı gözlemlerine yer vermektedir.

Köy topluluğunda kültürel değişime neden olan etkenlerden biri de, Batı uygarlığının Avrupa'sından değil, Rusya'dan Kars ahalisi dolayımı ile olmuştur (1987; 71). Turhan köylerdeki kültürel değişimi üç etkene bağlar: Muhacirlik yani Kayseri'ye göç, yaşanan deprem ve Rus işgali altında kalmış olan Kars ahalisi, Erzurum-Sarıkamış arasındaki yol dolayımı ile kurulan temas. Ermenilerin Rusya'ya göç etmeleri de değişimde etken olan bir diğer faktördür (1987; 77).

Önce Turhan maddi kültürde ortaya çıkan değişimlere değinir. Buna göre; köylülerin ev yapma biçimleri, tarımda kullandıkları aletler ve teknik, hayvan yetiştirme teknikleri değişmiştir. Evlerin pencereleri artık tavanda değil duvarlarda yapılmaya başlanmıştır. Kayseri'de ev eşyalarının farklılaştığını görmüşler ve zihnen bu konuda hazırlıklı oldukları için dönüşlerinde modern ev eşyalarını da evlerinde bulundurmaya başlamışlardır (1987; 79). Turhan kültürel değişimde önceden topluluğun zihnen değişime alıştırılmasının önemi üzerinde durmaktadır.

Böyle bir zihinsel alışkanlık değişimi kolaylaştırmaktadır. Turhan'ın, farklı bir açıdan, pozitivist benzerleri gibi, topluluğa aniden yapılan müdahalenin sakıncalarının üzerinde durduğu, görülmektedir.

Turhan köydeki kültürel değişimde köylülerin iki kriteri olduğunu, görmüştür: İşe yarar olmak ve topluluğun zihniyetine aykırı olmamak. Ki bu zihniyet kültürün manevi yanını teşkil etmektedir. Burada oldukça faydacı bir tarzda kültürel değişimi ele alan Turhan için köylüler herhangi bir teknik yeniliği işlerine yarıyor ve ona ait teknik bilgileri varsa almakta tereddüt etmemektedirler. Bu şekilde kültürün maddi yanı ile ilgili olarak köylülerin değişime mukavemet etmediklerini Turhan ispatlayarak elit-merkezcil aydının Türk köylüsü ile ilgili olumsuz tavrına mukavemet etmektedir.

Turhan sürekli olarak topluluğun ihtiyacını karşılayacak olan yeni unsur ve onun alt yapısı hazırlanmadan eskisinin atılmasının yarattığı işlevsel bozuklukları gündeme getirmektedir. Turhan, genel olarak Türk modernleşmesinde gördüğü aksaklıkların nedenlerini köy değişimlerinde olumlu bir model içinde eleştirmektedir. Ve onun arzu ettiği değişimin bu tür bir serbest değişim olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü bu şekilde işlevsel olan bir değişim ile kültür erozyona uğramamaktadır. Kültürel değişim başarıya ulaşmaktadır. Turhan elit-merkezcil aydına doğruyu gösteren bir örnek sunmaya çalışmaktadır. Böylece Batılılaşmamızda kim kimi örnek almalı sorusuna bir cevap sunar. Turhan köy kalkınmasında çok önemli bir sorun olan teknik bilgi yetersizliğine de değinerek hükûmetin bu konudaki duyarsızlığını, eleştirmektedir. Örneğin, köylüler teknik olarak kullanımını Kars ahalisinden öğrendikten sonra biçme makinesini kabul etmişlerdir (1987; 82). Demek ki sihirli anahtar teknik bilgidir. O hâlde kalkınma bir teknik bilgi problemidir. Teknik bilgimiz olursa derhal kalkınmak mümkündür. Türk aydını pratik çözümlerin peşindedir. Geri kalmışlığımıza çözüm hızla ilerlemek, yani kalkınmaktır. Bunun için acil ve pratik çözümlere ihtiyacımız vardır.

İkinci olarak manevi alandaki değişimler irdelenmektedir. Turhan, kültürün manevi alanındaki değişim başlıklarını şu şekilde sıralar; sosyal ilişkilerde, tutum ve zihniyette ve sosyal yapıda görülen değişiklikler. Turhan'a göre, 1928 depremi, usta-zanaatkâr olan Ermenilerin Rusya'ya göçü ve kayseri şehir hayatı ile temas kültürün manevi alanındaki değişimleri belirlemiştir (1987; 83). Sosyal yapı dediği sosyal statü hiyerarşisindeki değişimlerine örnek "hanedan" denilen zengin ailelerin durumlarındaki görece bozulma idi. Ancak Turhan, Marksgil kavramlar ile Anadolu'nun toplumsal yapısının değerlendirilmesine karşı çıktığı için bu zengin kesimin derebeylik ile hiç ilgileri olmadığının altını çizer. Ona göre, bu ailelerin

sosyal saygınlıkları (statüleri) servetlerinden değil topluluk içindeki sosyal sorumluluk fonksiyonlarından gelmektedir. Burada dikkati çeken Turhan'ın işlevselci bir toplumsal tabalaşma anlayışı çerçevesinde kelam etmesidir. Bu anlayışı göre bir toplumda statüyü belirleyen grupların işlevsel katkılarıdır. Bu işlevsel katkıları dolayımı ile edinilen saygınlık ise gurubun statüsünü belirlemektedir.

Manevi alanda gözlemlediği bir diğer değişim köy topluluğunda dinin sosyal alandan kişisel vicdani alan geri çekilmesidir (1987; 85). Dinin yerini ise gittikçe eğitime verilen önem almıştır. Din ferdîleşmiş yani sekülerleşmiştir. Kayseri'de sağlık anlayışları da değişmiştir. Artık hastaneye gitmeye ve aşının önemini fark etmeye başlamışlardır. Bununla birlikte ticari hayat, orta hâlli grupların (bir tür burjuvalaşma) etkisi ile canlanmıştır.

Turhan, köy topluluğu tarafından hangi unsurların neden ret ya da kabul olunduğunu da incelemiştir. Bu husus özellikle dıştan, zorla, kanun zoru ile topluluğa dışarıdan müdahalenin yanlışlığını ve kalkınma olarak adlandırdığı ve kültür değişimleri olarak incelediği Batılılaşma sürecimizde alt yapı ve teknik bilgi ihtiyacının önemini vurgulaması açısından, dikkat çekicidir. Reddedilen unsurların neden reddedildiği bizim genel kültür değişimimizdeki başarısızlıkların nedeni olarak sunulmaktadır.

Öncelikle getirdikleri iki tür buğdaydan biri iklimsel koşullar gereği diğeri ise ekmek pişirme tekniklerinden ötürü reddedilmiştir. Meyveciliği ise ağaç dikimi ve bakımını bilmedikleri için, bu alanda teknik bilgiye sahip olmadıkları için reddedilmiştir. Sebzecilik ise önceleri fakir işi görüldüğü için benimsenmemiştir; ancak Kayseri'de sebzecilik ile geçim yapıldığını görünce ve yeme alışkanlıklarına sebzeyi de ekledikleri için sebzecilik yapmaya başlamışlardır. Turhan'ın ilgisini çeken en önemli unsur köylülerim çiftçiliği sadece bir geçim aracı olarak görmeyip tüm kültürün etrafında kümelendiği ve biçimlendiği, değerler ile çerçevelendiği bir kültürel öz olmasıdır (Turhan, 1987; 92). Maddi kültür alanının bir ögesi olan mesleğin manevi alan ile çerçevelenmesi Turhan'ın materyalist olmayan toplum anlayışı ile anlamlıdır. Reddedilen unsurların bir kısmı alt yapı ve teknik bilgi eksikliği ile reddedilmiştir. Harman makinesi buna bir örnektir. Bununla birlikte siyasal ve iktisadi yapısal koşullarda yeni unsurun reddedilmesinde belirleyicidir.

Bir kısım yeni unsurlar ise hiç denenmeden hepten reddedilenlerdir. Ki bunlar kanun zoru ile hükûmetin dayatmalarıdır. Örneğin peçe ve çarşaf. Turhan derin bir içgörü ile Osmanlı zamanından beri topluluğun giyim-kuşamı Hristiyan tebaadan ayrımı belirtmek için kullandıklarını bu yüzden bu konudaki yasaklara

uymadıklarına işaret etmektedir (1987; 99). Şapka ise fes adabına göre kullanılmaktadır. Turhan'a göre, kültür değişimlerinde topluluğun zihniyetinin değişimi belirleyicidir. Ki, Kayseri'ye yapılan göç köy topluluğunu değişim için zihinsel olarak hazırlamıştır.

Turhan'ın köydeki değişimleri önemsemesinin nedeni bu değişimlerin genel Batılılaşma sürecimizden farklı olarak şuurlu ve belirli bir seçmeye tabi tutulmasından ötürüdür (1987; 107). Sosyal grubun zihniyetine yani kültürün sert çekirdeği, manevi yanı olan zihniyetine ters düşmedikten sonra köylüler yeniliklere açıktır. Ancak bu zihniyete ters düşen bir unsur faydalı olsa dahi kabul edilmez. Serbest kültür değişiminin özelliği yerine daha faydalısını koymadan eskisinin atılmamasıdır (1987; 108). Böylece Turhan, tersten bir okuma ile Türk modernleşmesini, örnek olarak gösterdiği köyün serbest kültürel değişimini analiz ederek eleştirmekte ve doğrusuna işaret etmektedir. Ancak bu şekilde bir değişim ile topluluk, kültürel bütünlüğü bozulmadan ve kimliğini yitirmeden değişebilmiştir (1987; 109). Burada Turhan muhafazakâr-modernleşmenin nihai amacına göndermede bulunmaktadır; Türk toplumunun kültürel kimliğini koruyarak kalkınma yani kültürün maddi yanı ile sınırlı bir kalkınma.

Ancak Turhan sürekli olarak ilim ve ilim zihniyetinden bahsederek hakiki garplılaşmanın bu zihinsel dönüşüm ile mümkün olabileceğini vurgulayarak (1972) kendi paradoksunun çerçevesini de sunmaktadır. Eğer kültürün sert yanı (1987; 225) değişime direnen yanı manevi yanı ise ve bu manevi yan topluluğun zihniyeti (1987; 226) ise ve topluluğun değişiminde değişmeden kalan burası ise bir zihniyet dönüşümü olan garplılaşma nasıl mümkün olacaktır? Turhan her ne kadar bu sert çekirdeğin ki topluma kimliğini ve bağımsızlığını verendir, pozitivist bir ilerleme anlayışı içinde, eğitim ile değişebileceğini söylese dahi kendi düşünsel tutarlığı paradoksal bir durumla karşı karşıyadır. Kanun zoru ile manevi alan değişemez, düsturu Durkheim'ın Fransa'da devrim sonrası yeni ve laik meslek ahlakını eğitim ile yerleştirme önerisi ile uyuşumludur. Topluluğun esas değişimi zihinsel, manevi değişimdir ve içerden eğitim ile yapılmalıdır. Ancak o zaman topluluk kendi kimliği ve bağımsızlığını kaybetmeyecek midir? Burada "Turhan Paradoksu" olarak adlandırabileceğimiz tutum muhafazakâr-modernleşmenin kendi içindeki bir paradoksudur. Dikkat çeken bilime verilen önemin tıpkı pozitivist bilim anlayışında olduğu gibi toplumsal değişimi dizginlemenin bir aracı olarak kullanılmak istenmesidir. Sosyal sorunların ön kestiriminin yapılması bilimin görevidir (1987; 231). Bu bilim anlayışı pozitivizmin amacıdır; bugünkü koşullardan hareket ederek geleceğe hükmetmek yani ön kestirim yapmak (bkz. Keat ve Urry, 1994). Bilimin

geleceğe hükmetme olarak biçimlendirilmesi ise modernliğin merkezi belirleyicisi olan kapitalizmin verimliliği içindir (bkz. Weber, 1997). Çünkü kapitalist üretim bugünün olgusal koşullarından yola çıkarak karlılığını arttırabilmek için yarının pazarını tahmin etmek zorundadır, Batının modernleşmesi kapitalizmin belirleyiciliğinde ilerlerken bizim modernleşmemiz Batılılaşmaya verilen yeni manalar ile belirlenmektedir. Ve Batılılaşma farklı tipte aydın gruplarının sürece hâkim olma, inisiyatif alma, iktidar olma istemi ile belirlenmektedir. Turhan ile artık teknokrat-muhafazakâr aydının bilim yolu ile toplumsal değişime sahip olma arzusunun dillendiğini, görmekteyiz. Çünkü garplılaşma bir uzmanlık işidir (1972; 30).

Turhan Türk modernleşmesini yargılarken gene pozitivist bir tutum ile koşulları yani nedenleri oluşturmadan sonucu taklit etmekle suçlamaktadır. Oysa önemli olan model alınan kültürün hareketlerini taklit değil modelin gayesinin kavranmasıdır (1987; 237). Bu süreci başaracak olan ise ilim ve teknik bilgi ile yetiştirilmiş insan unsurudur (1972; 70-71). Memleketin modern idaresi ilmî danışman ve uzmanların ellerinde olmalıdır. Mülkiyeli bürokratlardan ülke yönetimini ve Batılılaşma sürecini devralmak isteyen teknokratın sesi Turhan'da dile gelmektedir.

Türk eğitim sistemini de bu noktadan eleştiren Turhan, Cumhuriyetin herkesi okur yazar yapma çabasının Batılılaşma için gerekli olmadığını, herkesi yeteneğine göre teknik ve mesleki bilgi kazandıran eğitimin gerekli olduğunu vurgular (1972; 122). Burada iki şey dikkati çekmektedir öncelikle Turhan muhafazakâr nitel eşitlik anlayışına sahiptir. Muhafazakârlığın eşitlik anlayışı nicel değil niteldir: Eşitlik herkese eşit hak vermek değil herkese hak ettiğini vermektir (bkz. Mannheim, 2004). İlki Fransız aydınlanmacı diğeri Alman idealist felsefeye dayanır. Cumhuriyet ilkinden muhafazakârlık ikincisinden beslenir. Cumhuriyet için eğitimin amacı soyut-evrensel vatandaş ve muhafazakâr-modernleşme için eğitimin amacı ülke kalkınması için gerekli teknik eleman yetiştirmektir. Turhan için eğitimin amacı bu olmalıdır.

Türkiye'nin Kalkınmasında Köyün Rolü: Yapılan Hatalar ve Öneriler

Türk aydını sağ ya da solda olsun Türk modernleşmesi için reçeteler sunarken köye ayrı bir önem verir. Çünkü toplumun kırsal kesimde yoğunlaşması ve modernleşmenin sanayileşme ve şehirleşme eksenli tanımlanması köye ayrı bir önem verilmesine neden olmaktadır. O yüzden Türk sosyolojisinde köy eksenli

monografiler, köy eksenli toplumsal yapı ve değişme çalışmaları daima ayrı bir yer tutar. Türk aydını hiçbir zaman kapitalistleşme demez; daima sanayileşme der. Sağ ya da sol olsun Türk aydını derin kolektivist geleneğinden ötürü liberalizm ile ilişkili bir kavram olan kapitalizm sözcüğünü pek sevmez. O nedenle Batı tanımlanırken kapitalizmin önemi hiç gündeme getirilmez. Batı akıldır, ilimdir, tekniktir, sanayileşmedir, kentleşmedir; oysa Batı modern olandır ve modernlik kapitalizmle biçimlenir ama biz bunu pek sevmeyiz. Kolektivist olduğumuz için ya milletin içinde erimek ya da sınıfın içinde erimek bize ayrı bir mistik haz verir. Köyü gerek Türk modernleşmesini eleştirmek gerekse Türk modernleşmesi için yeni yol önermek için Turhan da gündeme getirir.

Turhan için köy, sosyal antropolojik bir anlamda tanımlanmaktadır: Köy, sosyal ve iktisadi yaşam tarzı ve kültürü ile kendi başına yeterli bağımsız bir sosyal yapıdır (1972; 126). Türkiye'nin kalkınması, sanayileşmesi için nasıl bilim ve uzmanlar-teknokratlar rehber olmalı ise köyün kalkınması için de bilim rehber olmalıdır (1972; 129). Turhan köyün maddi kalkınması kadar manevi kalkınmasına da önem verir. Ona göre Türk modernleşmesinin krizlerinden biri ikiciliktir ve bu ikiciliğin köye yansıması öğretmen-imam tezatlaşmasıdır. Oysa Turhan İlahiyat Liseleri ile buralardan yetişecek imamların aynı zamanda öğretmenlik yapabilmesi ile bu tezatlığın aşılacağını savunmaktadır (1972; 135).

Turhan, tıpkı Fransız ataları gibi topluma uygulanması düşünülen herhangi bir reform planının toplumsal gerçeği göz önünde bulundurulmasına benzer şekilde, ülke kalkınması eksenli uygulanması gereğini savunarak, köyde uygulanmak istenen Toprak Reformu'nu eleştirir (1964; 3). Fransız pozitivist sosyologlar nasıl ki devrimi dizginlemeye çalışmışlar ise Turhan da Batılılaşma sürecini bilim yolu ile dizginlemeye çalışmaktadır.

Turhan onlar gibi soyut akıldan çıkan reçetelere ve ideallere itibar etmemektedir. Türkiye'yi kalkındırmanın yolu ne ilk tahsil ne köy enstitüleri ne de nüfusu yoğunluğudur (1964; 4). İşte bu sahte tedbirlerden biri de Toprak Reformu'dur. Pozitivist bilim için nasıl ki bir olayın açıklaması ona yol açan koşulların bilinmesidir ki ancak bu koşullar bilinirse o olaya hükmedilebilir. Aynı akıl yürütme ile yani pozitivist bilim mantığı ile Turhan'a göre her hangi bir tedbir için öncelikle onun uygulanma koşullarının var olup olmadığının araştırılması gerekmektedir (1964; 6). Altyapı koşulları olmadan netice beklemek anlamsızdır. Nitekim geri kalmış memleketlerin en büyük açmazı "realist" olmamalarıdır (1964; 7). Burada realizm kelimesi olgu-var olan anlamında kullanılmaktadır yani bir ülkenin kendi gerçeğini kendi koşullarını bilmesi anlamındadır.

Turhan öncelikle köy kalkınması için öncüllerini ortaya koyar. Buna göre köy kalkınması için üretimin artması şarttır ve alınacak tedbirler ve uygulanacak reformlar bu kalkınma amacına ters düşmemelidir. Toprak reformu da üretimi arttıracaksa uygulanmalıdır ve sosyal yapıya uyarlanmalıdır (1964; 8). Türkiye'nin kalkınması eksenli bir köy kalkınması önerilebilinir. Turhan pozitivist bilimin Bacon'dan akan faydacı anlayışı itibariyle köy kalkınmasında uygulanacak reformların geleceğin toplumsal yapısı ve muhtemel sorunlar ön kestirilerek yapılması gereğini, vurgular (1964; 9). Toprak reformu arzu edilen modern-kentli toplumun nüfus yapısı dikkate alınarak yapılmalıdır. Bununla birlikte reform tarımsal üretimi azaltmamalıdır ki Toprak Reformunda yapılacak uygulama tarımsal arazilerin parçalanmasıdır ve usul verimli olan büyük işletmelerin üretimini azaltabilir bu şekildeki bir uygulama tarımsal üretim ile ihracat yapan Türkiye'nin kalkınması için zararlıdır. Turhan bir pozitivist teknokrat tavrı ile siyasi amaçlar ile değil ekonomik getiriler itibariyle reformların uygulanması gereğini, bildirir (1964; 11). Tıpkı Saint-Simon gibi toplumu planlı değişimin bir nesnesi olarak gören Turhan için kalınma belirli bir plan dâhilinde var olan koşullar ve amaçlar dikkate alınarak yapılmalıdır. Sloganlarla ya da ideolojiler ile kalkınma mümkün değildir. Örneğin Toprak Reformu, feodalizmi yıkmak ya da toprak ağalarının saltanatını yıkmak gibi sloganlar ile uygulanamaz (1964; 13). Turhan, Fransız toplumunu akıldan çıkan ideler uğruna anomiye sürükleyen Fransız Devrimi eleştirisine benzer bir tavır ile topluma dışardan müdahalenin ancak ilim sınırları dâhilinde mümkün olması gereğini sürekli belirtmektedir.

Turhan, yukarıda belirtildiği üzere Kültür Değişmeleri adlı eserinde bireysel işlevselci iken 60 sonrası eserlerinde toplumsal işlevselci bir tavır takınmaktadır. Nitekim daha önce kültürü bireyin ihtiyaçlarının tatmini üzere işlevde bulunan bir yapı olarak tarif ederken Köy Kalkınması ile ilgili eserinde artık kültürü topluluğun ihtiyaçlarını karşılamak üzere işlevde bulunan bir nizam olarak tarif etmektedir (1964; 14). Bu kuramsal değişimin 60 sonrası millîyetçilik eğiliminin artması ile paralel olduğu söylenebilir.

Turhan daha önce de belirtildiği üzere, özellikle 60'larda Marksgil bir tutum ile Osmanlı ve Türk toplumu açıklamalarına eleştirel bakmakta ve bunun gerçek ile ilgili olmadığını ispat etmeye çalışmaktadır. Nitekim Toprak reform ile kullanılan sloganlara karşın Anadolu'da toprak sahibi ile maraba ve yarıcı arasındaki ilişkilerin kültür tarafından köylüyü mağdur etmeyecek hatta onu koruyan bir şekilde düzenlendiğini, izah etmektedir (1964; 15-16). Aydınlanmacı Felsefe ve Marksizm için geleceği inşa etmek aklın ve emeğin ürünü iken ve bunların gelecekte

özgürleşmesi asıl iken pozitivist sosyolojiye göre var olan koşullar üzerinden hareket etmek daha doğrudur. Bu itibarla pozitivizm var olan koşullardan özgürlükçü kopuşu değil somut koşulların sınırladığı bir palanlı kalkınmanın teorisi olabilmektedir. Ancak pozitivist sosyoloji de Saint-Simon'dan A. Comte ve Durkheim'a giden yolda gittikçe daha muhafazakâr eğilime bürünmektedir. Aynı eğilimi Turhan'ın 50'ler ve 60 sonrası eserlerinde izlemek mümkündür. 50'lerde daha çok bilim derken 60'larda daha çok millî kültür demeye başlar. Ve toplumsal değişimin hareket noktası ve amacı bilimsel kalkınmadan ziyade millî kültürü korumak olur (Turhan, 1965). Ancak bilimsel planlı kalkınma eğilimini Köy Kalkınması eserinde sürdürdüğünü söyleyebiliriz. Onun amacı pozitivist bilimin amacıdır; köy kalkınmasını planlarken sosyal olayları kontrol altına almaktır (1964; 18).

Turhan, Türkiye'de sosyal alanın uzman yetersizliğinden ötürü herkesin at oynatabileceği bir alan haline geldiğini ve bu alanda onun çok nefret ettiği yarı aydınların hâkim olduğunu, belirtir. Bu yarı aydınlar sosyal sorunları ihtilal, inkılap ya da reform ile çözebileceklerini, sanmaktadır (Turhan, 1964; 20). Burada Saint-Simon'un hukukçuları, Comte'un metafizikçi dediği Aydınlanma felsefecilerini ya da Durkheim'ın ülküler uğruna toplumu peşinden sürükleyen devleti aynı biçimde eleştirdiklerini hatırlamamak imkânsızdır.

Turhan, asırlardır kökleşmek bazı kurumların yerinden kaldırılması gerekebileceğini ancak bunun nasıl yapılmasının bilinmesi gerektiğini belirtir (1964; 20). Burada Turhan'ın devrimin bile bilime ihtiyacı olduğuna işaret ettiğini görebiliriz. Veya devrimi bilimle sınırlama veya dizginleme istemine tanık olabiliriz. 50 sonrası muhafazakârlaşan modernleşme anlayışımıza uygun bir fikirsel tasarım ile karşı karşıyayız, artık. Medeniyet ilme dayandığına göre medenileşme planı da ilme dayanmalıdır.

Turhan köy kalkınması için Toprak Reformunu eleştirdikten ve kalkınmanın bilim esaslı olması gerektiğini savunduktan sonra kendi geliştirdiği bilimsel, planlı köy kalkınması projesini serilmemek için bir zemine sahiptir. Ancak bunu memurlar değil mühendis gibi bilim uzmanları yapabilir (1964; 22-23). Burada artık Batılılaşma sürecini ve devletin yönetimini elinde tutan bürokratlardan bayrağı almak isteyen teknokratın sesi çok bellidir. Turhan, Türkiye'de yeni yönetici elitlerin yani teknokratların sesidir. Ona göre, artık Türkiye'nin kalkınması için bürokratın faaliyet alanları sınırlandırılmalı ve işlerin büyük bir kısmı bilimsel uzmanlara ve uzman danışmanlara bırakılmalıdır (1964; 23). Turhan, 70 sonrası egemen olacak Erbakan ve Demirel gibi mühendis yöneticilerin erken habercisidir.

Turhan'a göre, Türkiye'nin sosyal ve ekonomik kalkınması için altyapı, sanayileşme ve köy kalkınması alanlarında planlı hareket edilmelidir. Plan ona göre, işlerin zamanlamasının yapılmasıdır. Ancak planlama için uzmanlara ihtiyaç vardır. Planlama siyasetten ayrı yapılmalıdır. Planlama aynı zamanda ihtiyaçlara göre yapılmalıdır (1964; 30-31). Turhan için "ihtiyaç" kavramı çok önemlidir bu kavram hem onun işlevselci kuramsal yaklaşımını hem de faydacı felsefi açılımını bize vermektedir. 60 sonrası kalkınmanın emanet edildiği Devlet Planlama Teşkilatı Turhan'ın hedefindedir. Ona göre bu teşkilat siyaseten çalışmakta ve ekonomik kalkınmayı hedeflememektedir. Turhan siyaseti bilim ile sınırlamanın yolunda "Müspet Siyaset"in yazarının Türk ayak izi olarak devam etmektedir.

Köy kalkınma planı da siyasetten uzak bilimin metodu ile yapılandırılmalıdır (1964; 34). Siyasi ideallerin değil bilimin metodu yol gösterici olmalıdır. Köy kalkınmasında ziraatçılar, veterinerler, sosyal antropolog ve sosyal psikologlar beraberce çalışmalıdır. Köy kalkınması bilimin ve uzman teknokratların elinde yeşerecek olan bir alandır.

Turhan'ın somut önerileri ise şöyledir; öncelikle tarımsal üretimi arttıracak olan teknik bilgi ve araçları sağlayacak Kültür, Teknik ve Sanayi merkezleri kurulmalıdır. Ancak sosyal ve iktisadi bir kalkınma planı için en önemli olan memleket ihtiyaçlarını belirlemektir. Kalkınma işi realite göz önene alınarak yapılmalıdır (1964; 36). İşte bu "realite"den kasıt pozitivist sosyologların sürekli gündemde tuttukları somut koşullardır. Yani olgusal koşullar. Soyut aklın toplumu peşinde sürüklemesine engel olacak olan somut-olgusal koşullardır, ancak ve böylece Türkiye'de toplumsal değişim dizginlenecektir.

Turhan'a göre tarımsal ve sanayi üretiminin birbirini tamamlayacağı bu merkezlerden Türkiye'de 8-10 tane olması yeterlidir. Turhan'ın bilim bilim derken birden millîyetçi kesildiği bir ana rastlamak da mümkündür ve bu rastlantı Turhan'ın millîyetçilik vurgusunun 60 sonrası geliştiği tezini de doğrulamaktadır. Ona göre bu merkezler ki, bunlar günümüzün Tekno-Park'larının teorik atasıdırlar, aynı zamanda Türk ırkından olmayanları Türk kültürüne intibak ettireceklerdir (1964; 37).

Turhan'a göre böyle merkezler için öncelik doğuya tanınmalıdır. Merkezlerin ilk gayesi ise köylüyü medeniyet ile tanıştırmak ve medeniyeti benimseyecek biçimde yetiştirmektir (1964; 39). Köy enstitülerini eleştiren Turhan, merkezcil-elit-sol aydınına da eleştirel baksa da kendisi de merkezcil-elit-sağ aydın örneği olarak Türk köylüsünü bir iptidai gibi ele almakta bir şekilde medenileştirilmeleri gerektiğini düşünmektedir. Köy kalkındırma merkezleri de köy enstitüleri gibi aynı

amaca hizmete edecektir ama köy enstitülerini savunanlar bu amacı bu kadar açık ifade etmekten kaçınıyorlardı.

Köy Enstitülerine sağ alternatif olan bu merkezlerde teknik alanda; teknik araç ve gerecin satıldığı bir satış deposu, teknik araçların tamiri için bir tamir atölyesi ve tarımsal ve hayvani ürünleri işleyecek bir imalathane bulunmalıdır. Kültürel alanda ise bir bölge ilkokulu, sosyal ve kültürel faaliyetler için bir halk salonu ve kütüphane, bir hastane ile suni bir orman bulunmalıdır. Bu merkezlerde çalışacak olan sosyal bilimcilerin vazifesi köylüye yenilikleri benimsemelerini sağlamaktır (1964; 43). Köy enstitüleri gibi köylüyü köyde tutarak medenileştirme projesinin bu sağ versiyonunda sosyal bilimciler bir nevi misyonerlik vazifesi ifa edeceklerdir; iptidai Türk köylüsünü medenileştirmek. Ancak Turhan bu konuda uyarıcıdır, bu medenileştirme projesini sol versiyonundan ayıran bir özelliği gündeme getirir, kalkınma projesinin halk tarafından benimsenip iştiraklerinin sağlanması için onların örf ve âdetlerine saygı gösterilmelidir (1964; 43). Türkiye'de merkezcil-elitist sağ ve solu ayıran ince çizgi burada belirmektedir; dışardan, kanun zoru ile değişim ya da içerden ürkütmeden değişim bu değişim farklılığı yürüdüğümüz Fransız düşüncesinin aydınlanmacı ve pozitivist değişimin farklılığını yansıtmaktadır.

Turhan bu köy kalkınma projesini ülke çapında bir demokratik kalkınma planı ile birleştirir. Halk içinde demokrasiyi yaymak için seçimler değil demokratik uygulamalar geliştirilmelidir. Hem demokrasiyi hem de kalkınmayı halk içinde yaygınlaştıracak teşkilatın iki ana unsuru olmalıdır: Köy Kalkındırma Cemiyeti ve Bölge Kalkındırma ve Koordinasyon Merkezi. Demokratikleşme ve kalkınma yolunda halkı da işin içine alacak bu uygulama ile demokratik bir kalkınma halka benimsetilecektir. Bu ikili teşkilat aşağıdan yukarı bir biçimde örgütlenecektir ki bu örgütlenme demokrasiye uygun olandır (1964; 44-46).

Turhan'ın Türk köylüsünün kendisinin temsil ettiği teknokrattan yana ancak yarı aydından uzak olduğunu ifade eder ve teknokrasi ile işbirliği yapabileceğine dair inancı tamdır (1964; 46). Türk köylüsünün tek derdi kendisinin kaale alınmasıdır. Eğer sözünün dinlendiğini görürse uyuşukluğu bırakacaktır. Turhan merkezcil-sol aydının Türk köylüsünü hakir gören tavrına eleştireldir. Ve daima kalkınma yolunda köylünün değil aydının engel oluşturduğunu, vurgular. Türkiye'de merkezcil-elitist sağ ve sol aydın arasında halka karşı sanki bir iyi polis-kötü polis oyunu oynanmaktadır. Sol aydın dışardan kanun ile değişim derken bu tutmayınca bayrağı devralan sağ aydın halkın geleneklerine "saygılı", onun dinsel değerlerine saldırmadan onu "medenileştirmenin" yolunu aramaktadır.

Turhan bu proje ile öncelikle Türkiye'de var olan parçalı köy topluluklarından bir modern millet yapma yolundadır (1964; 48). Bu proje bir modernleştirme projesidir. Toplumsal yapının dönüştürülmesi amaçlanmaktadır. Bu proje ile Cumhuriyetin eğitim sisteminin amacı olan soyut-vatandaş-memur değil teknisyen ve teknokrat yetiştirilmeye geçilmiş de önerilmektedir (1964; 50). Sağ kalkınma planı eğitimi aynı zamanda kendi teknokrat fidanlığı hâline getirerek bürokrasinin memur yatağı olmaktan alıkonmasını arzulamaktadır. Bu şekilde Türkiye'nin geleceğinin memurdan teknokrata geçmesi de garanti altına alınmış olunacaktır. Millî kültürü de yaratacak olan bu proje, millî-kalkınma planı olarak 70'ler ve özellikle 80 sonrası hayatiyet bulacaktır.

Sonuç

Türk modernleşmesinin artık yani bir merhaleye girdiği 50 sonrasında bu yeni merhale ile Türk modernleşmesi de el değiştirmektedir. Artık mülkiyeli-bürokratlar değil mühendis-teknokratlar dönemi de başlayacaktır ve bu sürecin en başında Turhan yeni elitist sınıfın sözcüsü olarak ortaya çıkmaktadır. Fransız tarzı modernleşmeden Anglo-Sakson tarzı muhafazakâr-modernleşmeye doğru gidilirken Türk modernleşmesi ideolojisini de farklılaştırmaktadır. Fransız Aydınlanmacı değişim değil pozitivist değişim ile Türk devrimi dizginlenmektedir. Devrim bilim yolu sınırlandırılmaktadır. Turhan'ın bütün çabası böyle bir modernleşmenin ve yeni elitist sınıfın meşruluk zeminini sağlamaktır. Batılılaşma artık bir bilimsel kalkınma dâhilinde teknokratların egemenliğinde sürdürülmelidir. Köy kalkınması için önerilen plan için de bilim rehberdir. Millî-Muhafazakâr-Kalkınma yolumuz açılmaktadır bu dönemde. Artık Batılılaşma ya da modernleştirme modern birey değil teknisyen yetiştirme meselesine tercüme edilmektedir. Aslında 80 sonrası Özal'ın yarattığı yeni Türk eliti olan Müslüman-Mühendislerin prototipi Turhan'ın da feyz aldığı pozitivist sosyolog Durkheim'ın İntihar adlı eserinde gözlerimizi büyüler: Eğitimli ama dinsel geleneklerine bağlı bu yüzden intihardan sıyrılan Yahudi topluluğu (Durkheim, 1992; 163), İşte Anglo-Sakson tarzı muhafazakâr-modernleşmenin Fransız pozitivist zemini. Bizde bu zemini bir Anglo-Sakson Batı örneği ABD'yi Batılılaşma modeli olarak aldığımız 50 sonrası dönemde Turhan bize sağlamaktadır.

Kaynaklar

Abrahamson, M. (1990). *İşlevselcilik (*çev. N. Çelebi). Konya: Sebat Ofset.

Akpolat, Y. (2008). Erken cumhuriyet döneminde Türk devrimini anlamlandırma ya da devrime ideoloji bulma çabaları. *Uluslararası Türkiye Cumhuriyeti Sempozyumu Bildirileri* 22–24 Ekim 2008, Isparta, ss: 48–62.

Comte, A. (2001). *Pozitif felsefe kursları* (çev. E. Ataçay). İstanbul: Sosyal Yayınları.

Durkheim, E. (1985). *Toplumbilimsel yöntemin kuralları* (çev. C.B. Akal). İstanbul:BFS Yayınları.

Durkheim, E. (1992). *İntihar* (çev. Ö. Ozankaya). Ankara: İmge Yayınları.

Gouldner, A.W. (1993). *Entelektüelin geleceği* (çev. A. Özden-N. Tunalı). İstanbul:Eti Yayınları.

Keat, R., Urry, J. (1994). *Bilim olarak sosyal teori* (çev. N. Çelebi). Ankara: İmge Yayınları.

Küçük, H. (1977). *Türk milliyetçiliğinin büyük önderlerinden Prof. Dr. Mümtaz Turhan bütün yönleriyle.* İstanbul: İrfan Matbaası.

Loomba, A. (2000). *Kolonyalizm postkolonyalizm* (çev. M. Küçük). İstanbul:Ayrıntı Yayınları.

Mannheim, K. (2004). *İdeoloji ve ütopya* (çev. M. Okyayuz). Ankara: Epos Yayınları.

Marx, K., Engels, F. (2004). *Alman İdeolojisi* (çev. S. Belli, 5. basım). Ankara: Sol Yayınları.

Meriç, C. (1967). *Saint-Simon ilk sosyolog ilk sosyalist*. İstanbul: Çan Yayınları.

Özakpınar, Y. (2002). *Mümtaz Turhan*. Ankara: Alternatif Yayınları.

Turhan, M. (1964). *Toprak reformu ve köy kalkınması*. İstanbul: Bedir Yayınları.

Turhan, M. (1965). *Atatürk ilkeleri ve kalkınma: sosyal psikolojik bakımından bir tetkik*. İstanbul: Şehir Matbaası.

Turhan, M. (1972), *Garplılaşmanın neresindeyiz*? (5. Baskı). İstanbul: Yağmur Yayınları.

Turhan, M. (1987). *Kültür değişmeleri: sosyal psikoloji bakımından bir tetkik*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Weber, M. (1997). *Protestan ahlakı ve kapitalizmin ruhu* (çev. Z. Aruoba, 2. baskı). İstanbul: Hil Yayınları.

Weber, M. (2004). *Sosyoloji yazıları (*çev. T. Parla, 6. basım). İstanbul: İletişim Yayınları.

3 Kasım 2009 Salı

VII. OTURUM

13:30-15:30

EĞİTİM

(Gazi Konser Salonu)

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Temel ÇALIK, Gazi Üniversitesi

Mümtaz Turhan ve Karakter Eğitimi

Prof. Dr. Hasan BACANLI, Gazi Üniversitesi

Gelecek Kuşak Öğretmenlerin Nitelikleri: Mevcut Durum ve Öneriler

Prof. Dr. Mehmet ŞİŞMAN, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Yabancı Dil Sorunu: Mevcut Durum ve Öneriler

Prof. Dr. Abdülvahit ÇAKIR, Gazi Üniversitesi

Türk Diline Müdahaleler ve Bilim Dili Türkçenin Geleceği

Yrd. Doç. Dr. Hüseyin ÖZBAY, Gazi Üniversitesi

MÜMTAZ TURHAN VE KARAKTER EĞİTİMİ

Prof. Dr. Hasan BACANLI*

Özet

Ülkemizin önemli sosyal bilimcilerinden ve sosyal bilimlerin öncülerinden olan Mümtaz Turhan öncelikli olarak kalkınma, kültür değişmesi ve batılılaşma konuları üzerinde durmuştur. Gerek kalkınmanın, gerek batılılaşmanın, gerekse kültür değişmesiyle başa çıkmanın yolunun eğitimden geçtiğini düşünen Mümtaz Turhan, eğitimin amacı ve nasıl bir hedefi olması gerektiği üzerinde durmuştur. Bilimsel anlayışın ağır basması gerektiğini vurgulayan Turhan bilim adamı yetiştirmeyi en önemli sorun olarak görmüştür. Sosyal ve milli bir eğitimin şartlarını ortaya koyduktan sonra, karakter eğitimine eğilmiştir. Sosyal eğitimin toplumu kucaklaması gerektiğini belirtmiş, milli eğitimin genel bir değerler sistemine dayanması gerektiğini ve eski ve yeni kuşakların benimsemelerinin önemli olduğunu belirtmiştir. Karakter eğitiminin rehber öğretmenler tarafından verilmesini uygun bulan Mümtaz Turhan'ın düşüncelerinden bazılarının günümüzdeki uygulamalarda görüldüğü vurgulanmıştır.

Anahtar Sözcükler: *Mümtaz Turhan, milli eğitim, sosyal eğitim, karakter eğitimi.*

---

* Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi eğitim Bilimleri Bölümü

Mümtaz Turhan öncelikli olarak kalkınma, Batılılaşma ve kültür değişmeleri üzerinde durmuş bir bilim adamımızdır. Kitaplarının isimleri onun kendine sorun edindiği konuları ortaya koymaktadır: Kültür Değişmeleri, Garplılaşmanın Neresindeyiz, Toprak Reformu ve Köy Kalkınması, Maarifimizin Ana Davaları, Üniversite Problemi, Atatürk İlkeleri ve Kalkınma. Bu sorunlar ve sorular çerçevesinde eğitim kuşkusuz önemli bir yer tutmaktadır. Maarifimizin Ana Davaları, şu sözlerle başlar: "Maarifimizin ana davaları, aynı zamanda Türkiye'nin kalkınmasının, ilerlemesinin, bugünkü medeniyet seviyesinde bir millet olmasının da esas davalarıdır." Bu anlayışla, Mümtaz Turhan eğitimi Batılılaşmanın, gelişmenin ve kalkınmanın önemli bir aracı olarak görmüştür.

Toplumdaki bütün sorunların eğitim yoluyla çözülebileceği düşüncesinde olan kişiler vardır. Onlara göre, eğitim düzelirse her şey yoluna girecektir. İşsizlik bitecek, kalkınma gerçekleşecek, toplumsal bütünlük sağlanacak, diye düşünülür. Buna karşı düşüncede olanlar ise şu argümanı öne sürmektedirler: Bugünkü durum bundan elli yıl önce eğitim yoluyla her şeyi düzeltmeye çalışanların ortaya çıkardığı bir durumdur. Yani eğitim yoluyla tüm toplumsal sorunların üstesinden gelmek, uzun zamandır denenen bir şeydir; ama görüldüğü gibi başarılamamıştır. Hangi düşüncenin doğru olduğu konusunda Mümtaz Turhan gayet açık ve net bir cevap getirmektedir. Ona göre:

"Bugün medeni, ileri bir millet demek, hakiki ilme, ilim zihniyetine ve bunlarla mücehhez olarak yetişmiş münevverlere sahip cemiyet demektir. Bu hükmün yüzde yüz doğru ve kolayca ispat edilebilir olmasına rağmen bir fikir adamı çıkıp ayni katiyetle memleketin terakkisini başka bir müessesenin kaderine bağlayabilir. Mesela, Türkiye'nin yükselmesi, nüfusunun yüzde seksenini köylü teşkil ettiğine göre, ziraatın inkişafıyla ancak mümkündür; diyebilir ve iddiasını kuvvetlendirmek maksadıyla ziraat fenni bir şekilde ilerlediği takdirde bunun mahsullerini işlemek ve kıymetlendirmek için yeni sanayi tesisleri meydana gelecek, bunları diğerleri takip edecektir; böylece memlekette umumi bir kalkınma olacak ve şimdiye kadar görülmemiş bir refah husule gelecektir; diye ilave edebilir. Şüphesiz bu iddia da doğrudur. Bunun gibi başka bir fikir adamı da eğer memleketin selametini sanayide veya madencilikte yahut umumiyetle iktisadi inkişafta görürse ona da ayni suretle hak vermek icap edecektir. Hatta birisi kalkıp da hayır, Türkiye'nin terakkisi her şeyden evvel idari teşkilatının ıslahıyla adalet mekanizmasının pürüzsüz işlemesine bağlıdır; derse ona da itiraz etmek güç olacaktır."

Tüm bu düşünceler kuşkusuz eğitimin önemini azaltmaz. Ama onu günah keçisi yapmaktan kurtarır. Sonuç olarak anlaşılması gereken şey şudur ki, toplumdaki her kurum, her toplumsal etkinlik birbirine bağlıdır. Bu düşünceler, Cooley'in düşünceleriyle de benzerlik göstermektedir. Toplumsal kurumlar birbirleriyle etkileşim hâlindedir. Dolayısıyla bir gelişme veya değişme gerçekleşecekse bu, tüm kurumlar bazında gerçekleşmelidir. Ancak, başlangıç olarak hangi kurumu seçerseniz seçin, gerçekten seferberlik hâlinde olduğunuz sürece kurumların birbirleri üzerinde geliştirici etkilerini görmek mümkün hâle gelecektir.

Mümtaz Turhan'a göre burada önemli olan, başlanacak kurumu seçmektir. Hangisinden başlanırsa başlansın, onun üzerinde yoğunlaşmak, ama kuşkusuz diğerlerini de ihmal etmemek gerekir. Ve bu şekilde bir yaklaşım kullanıldığında, eğitimin önemi konusunda hemen herkesin uzlaşacağına kesin gözüyle bakmaktadır. Çünkü eğitim, tüm kurumların ihtiyacı olan insan ögesini yetiştirmektedir. Sonuç olarak, eğitim, çok abartmadan, toplumdaki gelişme ve değişmenin motoru olabilecek bir kurumdur. Eğitime büyük sorumluluk düşmektedir.

Cooley, toplumsal kurumlar konusunda ikinci bir tespitte daha bulunur: Toplumsal kurumlar toplumların ihtiyaçlarına göre biçimlenir. Mümtaz Turhan da benzer düşünceye sahiptir. Ana Davalar bölümüne "Bugün hepimiz Maarifimizden şikâyetçiyiz." diye başlamıştır. Bugün de aynı cümlelerin sarf edilebildiği görülmektedir. "Orta mekteplerimizin fena olduğunu, liselerimizin iyi olmadığını söylüyor; yüksek tahsil müesseselerimizden çıkanların bizi tatmin etmediklerini ve işsiz kaldıklarını görüyor ve üzülüyoruz." cümleleri hemen hemen her zaman sarf edilen şikâyetlerdir. Mümtaz Turhan "Bugün bize garip ve mücerret görünen bu realiteden uzak terbiye sisteminin beş bin seneden fazla bir mazisi bulunduğuna göre, cemiyetin ihtiyaçlarını tatmin ettiğini ve ona göre ayarlanmış olduğunu kabul etmek mecburiyetindeyiz." diyerek bir toplumsal kurumun, toplumun ihtiyaçlarına dayalı olarak hayatta kaldığını belirtmektedir. Bilindiği gibi, Cooley de toplumsal kurumların toplumun ihtiyaçlarını karşıladıkları ölçüde hayatta kaldıklarını ve ihtiyaçları karşılayamadığı zaman ortadan kalkmak durumunda kaldığını öne sürmüştür. Mümtaz Turhan'ın ifadelerinde de aynı mantığın kullanıldığı görülmektedir.

Eğitim ve düşünce dünyamızda uzun süre varlığını sürdürmüş olan, eğitim mi, öğretim mi tartışması ile ilgili olarak Mümtaz Turhan ilginç bir tespitte bulunmuştur. Ona göre, Çin eğitim sistemi daha çok terbiyeye (eğitime), Batı eğitim sistemi ise tahsile (öğretime) yönelik görünmektedir. Batı eğitim sistemi, sanat ve

meslekler ile ilgili bilgiler bilimsel bilgiler olduğu için tahsil ağırlıklı, Çin eğitim sisteminde de sanat ve meslekler daha çok ampirik bilgiye dayandığı için terbiye ağırlıklı sayılmaktadır. Batı eğitiminin daha nesnel, Doğu eğitiminin daha öznel oluşu biçiminde de yorumlanabilecek olan bu tespit, bilimin Batı'da gelişmiş olmasını da açıklar niteliktedir. Türk eğitim sistemi de Tanzimat dönemine kadar Çin tipi eğitim sistemi iken, daha sonra yönünü kaybetmiştir. Toplumun yeni ihtiyaçlarına cevap vermesi beklenen eğitim sistemi, kendini güncelleyememiş ve sorunlar ortaya çıkmıştır. Deneme – yanılma şeklinde düzenleme ve düzeltmelerin ağır bastığı son yıllar, tarihte örneği olmadığı için ne yapacağını bilemeyen eğitimci ve aydınların "Yapalım bakalım ne olacak?" düşüncelerini kullanmalarıyla geçmiştir. Sanırım günümüzde de aynı tavrın sürdüğü söylenebilir.

Batılılaşma çabaları çerçevesinde eğitimin önemli bir yer işgal edeceğini düşünen Mümtaz Turhan, "Cemiyetin iş bölümünün hemen her sahasında kullanılacak ilme ve ilmî düşünceye sahip insan yetiştirebilmek, garp medeniyetine mensup maarif sistemlerinin esas gayesini teşkil" ettiğini ortaya koymaktadır. Bu düşüncenin bir uzantısı olarak da, bilimsel düşünceye ve böyle bir düşünme biçimine sahip bireyler yetiştirmeye özel önem atfetmektedir. Yılmaz Özakpınar bu hususu konu ile ilgili çalışmalarında da ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır.

Eğitimde yenileşme ile ilgili olarak da Mümtaz Turhan'ın önemli tespitlerde bulunduğu anlaşılmaktadır. Ona göre, eğitimdeki uyumsuzlukların, düzensizliklerin, amaç ve hedef yokluğunun önüne geçmenin yolunu bulmak ve buhrana bilimsel çözümler getirmek hiç de zor değildir. Zor olan, bulunacak çare ve alınması gereken tedbirlerin gereğine inanmak ve onları uygulayabilmektir. Geçen bunca zaman içinde artık "Hangi çarenin hakiki ve hangi tedbirin zaruri olduğunu takdir edemiyoruz." demektedir. Her şeyden önce de, ilim hakkındaki düşüncelerimiz, daha doğrusu ilim konusunda açık seçik bir düşüncemizin olmaması sorunu ile karşı karşıya olduğumuzu belirten Mümtaz Turhan, doğru bir ilim düşüncesinin oluşturulmasının en önemli sorunumuz olduğunu öne sürmektedir. "Zira, ilim, bizler için, ya insan üstü, hiç olmazsa müstesna yaradılışlı birkaç dehanın meydana getirmiş olduğu maverai bir eser veya malum, mevcut bir bilginin sadece edinilmesidir." Oysa bu düşüncelerin her ikisi de yanlıştır. İlim ne olağanüstü kişilerin üretimi, ne de bir birikimin ithal edilmesidir. Artık anlaşılmalıdır ki, başlangıçta hangi şekilde ortaya çıkmış olursa olsun, günümüzde orta bir yeteneğin biraz üstünde olan herkesin az çok katkıda bulunabileceği bir meslektir. Bu durum, toplumun ihtiyacı olan bilim adamı yetiştirme sorununun imkânsız olmadığının temelini oluşturmaktadır. "İlmin memleketimizde yerleşebilmesi için her şeyden

evvel onun bugünkü medeniyetin ilk ve asli şartı, kaçınılmaz bir icabı olduğuna, onsuz bir millet olmanın ve modern bir cemiyet kurmanın imkânsız bulunduğuna kat'i şekilde inanmış olmamız iktiza eder".

Mümtaz Turhan eğitim ve öğretimin içeriği ile ilgili olarak da bilginin işlevine parmak basmaktadır. Ona göre eğitimde önemli olan bilginin kendisi değil, çokluğu veya azlığı da değildir. Önemli olan bilginin ruhsal gelişme ve düşünsel ilerlemede oynadığı roldür. Gelişi güzel edinilen, sistemsiz ve seçilmemiş bilgi ne bugün, ne de gelecek için yararlıdır. Hatta zihinsel gelişmeyi zedeleyeceği, zihni gereksiz şeylerle meşgul edeceği için zararlıdır. Okul yılları ile ilgili olarak, demektedir ki, "Genç yaşlarda ihmal edilip telafi olunamayan bizzat bilginin kendisi olmayıp onun vasıtasıyla elde edilmesi lazım gelen zihnî formasyon, fikrî tekamül, muhakeme ve zekanın inkişafıdır."

Mümtaz Turhan bilimE ve bilimsel düşünceye büyük önem vermektedir. Eğitimin ve eğitim aracılığıyla kalkınmanın yolunun bilim adamı yetiştirmekten geçtiği kanaatindedir. Yazılarında bu hususa büyük önem vermiştir. Ancak, eğitim sisteminde aynı derecede önemli bir kısmın daha bulunduğunu ve bu kısmın da irade ve karakter terbiyesi, sosyal ve millî eğitim konuları olduğunu belirtir. Yani bilimsel yaklaşım önemlidir, ancak irade ve karakter eğitimini de ihmal etmemek gerekir.

İçtimai veya millî terbiye isimli yazısında bir eğitim sisteminin ele alınması en zor konularının sosyal veya millî adı altında toplanabilecek konular olduğunu yazmıştır. Millî bir eğitimin olabilmesi için bazı şartlar vardır.

1. Bireylerin çoğunluğu tarafından kabul edilen, geniş ve köklü bir değerler sisteminin, yani bir kültürün bulunması,
2. Toplumun böyle bir eğitimin önemine inanıp eğitim sistemini buna göre düzenlemesi,
3. Öğrencinin özellikleri ile ilgili oldukça nesnel sayılabilecek bilgiye sahip olması,
4. Bu eğitimi gerçekleştirebilecek yetişmiş öğretmenlerin bulunması.

Bu şartların günümüzde ne kadar sağlandığı her bir şart ele alınarak irdelenebilir. Ne ortak bir kültür, ne buna olan inanç, ne de bunları yerine getirebilecek öğretmenler olduğu hususuna hepimiz gönülden inanacak durumdayız. Tek sağlayabileceğimiz şart sanırım öğrencilerle ilgili bilgilerdir, onların da ne kadar geçerli ve güvenilir olduğu ölçme ve değerlendirme uzmanlarımız tarafından sorgulanacaktır.

Millî bir eğitimden ne anlaşıldığı da açıkça ortaya konmalıdır. Ona göre sosyal veya millî eğitim demek, bir toplumun bağımsızlığını ve varlığını devam ettirdiğine inandığı idealleri, büyük çatışmalara meydan vermeden barış ve huzur içinde yaşamasını sağlayan, toplum yaşamını düzenleyen değerleri genç nesillere aşılaması, benimsetmesi ve bütün bunları gerçekleştirip kendilerinde yaşatma azim ve iradesi uyandıracak bir şekilde onları yetiştirmesi demektir. Bu noktada da itidal üzere olmak gerekir. "Çünkü bir milletin maddi ve manevi imkânlarını, kapasite ve kabiliyetini hesaba katmayan, fikri reel unsurlara, cemiyette yaşayan kıymet ve temayüllere, millî ihtiyaçlara yer vermeyen sadece mücerret, muhayyel, hissi bir şema hâlinde yalnız maziye dayanan veya yalnız istikbale teveccüh eden bir terbiye, ciddi idealistlerden ziyade, ya ütopi peşinde koşan hayalperestler, veya zihni fikrî muhtevalardan mahrum, sadece his ve heyecanlarla beslenmeğe alışmış dar kafalı mutaassıplar yahut da inkisarı hayale düşmüş, artık hakiki hiçbir kıymete inanmayan müstehzi imansızlar yetiştirecektir."

Millî veya sosyal bir eğitimden ne anlaşıldığı anlaşılınca, verilecek eğitimin uygulanması ile ilgili şartlar ortaya konabilir. Öncelikle verilecek eğitimin toplumun hayatta kalmasını temin etmiş değerleri kapsaması ve onlara ters düşmemesi gerekir. Bu, tamamen geçmiş değerlerin aktarılması demek değildir. Bu ilkeye bağlı kalınmak kaydıyla yeni sistemin temel taşlarını eski ve yeni nesillerin aynı şekilde ve aynı şiddetle benimseyebilecekleri değerlerden seçmek gerekir. Nesillerden birinin kabul edemeyeceği değerler manzumesi eğitime karşı bir tavır geliştirilmesini ortaya çıkarabileceği için millî olmayacaktır.

Denebilir ki, bu anlamda bir sosyal eğitimin iki amacı olabilir. İlk olarak, günümüz şartlarına uygun ve kendi öz değerlerimizin yardımıyla yeni bir değerler sistemi ortaya koymak, ikinci olarak da bu değerler sistemini eski ve yeni nesillere benimsetmeye çalışan bir eğitim sisteminden söz ediyoruz demektir. Bu amaçları yerine getirebilmesi için de, her şeyden önce, ortak evrensel değerleri dikkate alarak, millî bir kültürün temel ögelerini bulup çıkarmak, onları güçlendirmek, onları işleyerek evrensel kültüre kazandırmak gerekir.

Ahlak eğitimi açısından normal seyri takip etmiş milletlerle devrimler geçirmiş milletlerin durumunu birbirinden ayırt etmek gerekir. Kültür değişmeleri ahlakın temeli olan değerler sistemlerini de değiştirdiği için, var olan düzeni bozmaktadır. Bu şekilde bozulan düzen ise, bireylerin inanma yetenek ve iradelerinin azalmasına, bu yüzden yeni ve genel bir değer sisteminin ve bilincinin kurulamamasına yol açmaktadır. Bu yüzden ciddi devrimler geçiren toplumlar sarsılmakta ve kendine gelmekte güçlükler çekmektedir.

Ahlak eğitimi değerler sisteminin ve değer bilincinin böylelikle bozulmasından olumsuz etkilenmekle birlikte, asıl zorluk, uygulamada ortaya çıkmaktadır. Çünkü ahlak eğitimi ile ilgili en büyük hatalardan biri onun zorla verilebileceğinin düşünülmesidir. Oysa ahlak eğitimi zorla olmadığı gibi, kuru kuruya verilen bilgilerle de olmaz. Gerçekte, devrimciler bazen devrimin ilkeleriyle birlikte, kuru bir sistem hâlinde ahlak eğitimi vermeye çalıştığında başarısızlığa mahkûm olmaktadırlar.

Ayrıca, ahlak ile ilgili bilgi vermek başka, ahlak eğitimi yapmak başkadır. Ahlakla ilgili verilen bilgiler öğrencilerde bilinç oluşturmalı, onların duygularını ve yaşayışlarını biçimlendirmelidir. Ahlak, gerçek değerlerin çekiciliğini, kötü eğilimleri engelleyen toplum baskısını, vicdanın sesini duyma ve bu değerleri bizzat yaşamadır. Bunları duyup yaşama ise, bunların ortaya konduğu ortamların oluşturulmasına, bireylerin bunları benimsemeye ve yaşama dökmeye istekli olmalarına bağlıdır. Öğrencilere ahlak kurallarını liste hâlinde telkin etmenin, belletmenin veya ezberletmenin ciddi bir ahlak terbiyesiyle ilişkisi yoktur. Belki yalıtılmış ortamlarda (örneğin yatılı okullarda) toplumdaki olumsuz eğilimlere dayanabilecek nesiller yetiştirmek de bir yol olabilir. Diğer bir yol da hem okullarda bu değerlerin öğretilmesini sağlamak, hem de toplumda bu değerler üzerinde durmak suretiyle kurumlarla ortam arasında bir uyum oluşturmak olabilir.

Ahlak eğitiminin küçük yaşlarda verilen dinî eğitim ve zevkle aşılanmış bir estetik eğitim olmak üzere iki yardımcısı bulunmaktadır. Din eğitiminin doğru ve yerinde bir din anlayışına dayalı olması şarttır. Yoksa sağlıklı bir anlayış oluşmayacaktır. Estetik eğitimi de aynı şekilde, bireylerin uygunsuz davranışları kanuna veya ahlaka aykırı oldukları için değil, çirkin oldukları için yapmamayı öğrenmelidirler.

İrade ve karakter eğitimine gelince... İrade ve karakter eğitiminin güçlükleri vardır ve bu güçlüklerin nedenlerinden biri irade ve karakterin bir yandan ahlakın oluşumu, diğer yandan kişiliğin yapısıyla ilgili olmasıdır. Aslında, ahlak bir tarafta değerler bilincine, diğer yandan bu bilincin belirlediği davranışları oluşturan, onları sevk ve idare eden iradedir. İrade, davranışlarımızın ardında bulunduğunu varsaydığımız güdülerin bizim tarafımızdan bilinmesidir. Eskiden beri iradeye verilen önem bundan ileri gelmektedir.

Karakterin tanımı açıkça belli değildir. Genellikle kişilik anlamında kullanılırsa da, Mümtaz Turhan, psikolojide karakterin genellikle kişiliğin ahlaki açıdan değerlendirilmesi anlamında kullanıldığını belirtmektedir. Kişiliğin temel

ögeleri olarak kabul edilen zekâ, yetenek, duyarlık, özerklik eğilimi, uysallık, canlılık, sosyal oluş gibi özellikler temelde kalıtımsal olmakla beraber dış etkilere de açıktır. Bu da karakter eğitiminde hem bu özelliklerin bilinmesini, hem de bu özelliklere etki eden faktörleri bilmemizi gerekli kılmaktadır.

Bu noktada kişilik eğitimi, kişiliği oluşturan kalıtımsal ögeler bilindikten sonra, onlar üzerinde etkili olan dış etkenleri kontrol edilebilir hâle getirip, etkilerini istenilen yön ve şekilde ayarlamak olarak tanımlanmaktadır. Bu eğitim Mümtaz Turhan'a göre okul psikologları tarafından yapılmaktadır. Okul psikologları özel eğitime ihtiyaç duyan çocukların ayrı sınıflarda eğitim görmelerine veya özel eğitime tabi tutulmalarına dikkat etmek gibi okulun eğitimle ilgili işlerinde "rehberlik veya müşavirlik" görevi görmektedirler. Bu gibi eğitimciler, Turhan'a göre, kolayca yetiştirilebilirler. Bunun en kolay yolu da lise felsefe öğretmenlerinin buna yöneltilmeleridir. Bu düşünce, son zamanlarda da akla gelmiş olmalıdır ki, MEB bir süredir felsefe grubu öğretmenliği mezunlarına rehber öğretmenlik kapısını aralamış bulunmaktadır. Ancak, Mümtaz Turhan bu kişilerin karakter eğitimi amacıyla felsefe derslerini de kullanabilmelerinin uygun olacağını ifade etmekte ve felsefi metinlerin buna yönelik olarak seçilebileceğini belirtmektedir. Böylelikle, sadece gereken eğitimci tipinin yetiştirilmesi sağlanmış olmamakta, aynı zamanda psikoloji, sosyoloji gibi sosyal bilimlerin gelişmesi de sağlanmış olmaktadır. Bu tip öğretmenlerin sayısı çoğaldığında ilkokullara gönderilmeleri dahi düşünülebilecektir.

Görüldüğü gibi, Mümtaz Turhan karakter eğitiminin rehber öğretmenler tarafından verilmesinin uygun olduğu düşüncesindedir. Günümüzde de benzer bir düşüncenin uygulandığı ve rehber öğretmenlerin psiko-eğitim adı altında bir tür karakter eğitimi verdikleri görülmektedir. Gerek duyuşsal eğitim, gerekse psiko-eğitim karakter eğitiminin günümüzdeki şekilleri olarak değerlendirilebilir.

Mümtaz Turhan karakter eğitiminin önemli bir ögesi olarak fikir ve beden sporlarını öngörmektedir. Kişilik üzerinde bu sporların olumlu etkilerinin olduğu açıkça anlaşılmış bulunmaktadır. Bu sporlar vasıtasıyla, "talebelere çok küçük yaşlardan en olgun çağlara kadar oyunun nizamına, kaidelerine, arkadaşlarının haklarına mutlak bir şekilde riayet etmesi, başkalarının yüksek başarıları karşısında garazsız, fena hiçbir hisse kapılmadan takdir, saygı ve sevgi duyulması, ferdî veya takımla muvaffakiyetin ancak birlikte dürüst çalışmakla temin edilebileceği, en müşkül anlarda bile daima temkinli kalınması, vekarın muhafaza edilmesi öğretilebilir. Böylece en küçük yaşlarda her türlü ferdi veya kollektif muvaffakiyetin

en esaslı amili olan disipline riayet, hakseverlik, diğerkâmlık, dürüstlük, içtimailik, efendice hareket ve bilhassa nefse itimat telkin edilmiş olacaktır."

Kısaca, Mümtaz Turhan, Batılılaşma ve gelişmenin en önemli yolunun bilim adamı yetiştirmek ve bilimi geliştirmek olduğunu vurgulamasının yanı sıra, eğitimin millîleşmesinin ve karakter eğitimi verilmesinin de önemli olduğunu belirtmiştir. Bunun için uygulama kolaylıkları öneren Mümtaz Turhan, zamanımızda da benzerleri görülen düşünceleriyle hem geçmişimizi anlamakta, hem de karşılaşılan sorunlara çözüm bulma yollarıyla ilgili düşünce ve önerileriyle zaman zaman başvuru kaynağı olmaya devam edecektir.

Kaynaklar

Turhan, M. (1980). *Garplılaşmanın neresindeyiz?*. İstanbul: Yağmur Yayınevi.

Özakpınar, Y. (1999). **"***Kültür değişmeleri" ve Batılılaşma meselesi***.** İstanbul: Ötüken.

GELECEK KUŞAK ÖĞRETMENLERİN NİTELİKLERİ: MEVCUT DURUM VE ÖNERİLER

Prof. Dr. Mehmet ŞİŞMAN*

Özet

Birçok ülkede 21. yüzyılda görülen sosyal ve ekonomik değişmelere bağlı olarak eğitim sistemleri de reformlara tabi tutulmaktadır. Eğitim alanında da yapılan reformlara bağlı olarak eğitim programları da yenilenmekte, günün koşullarına uygun hale getirilmektedir. Eğitim programlarının değişmesi, geleneksel öğrenme-öğretme anlayışlarını değiştirmekte, öğretmen ve öğrenci rolleri yeniden tanımlanmaktadır. Bakanlığın eğitim sorunlarına yaklaşımı daha çok yeni model ve yaklaşımları ithal etme biçimindedir. Daha çok Anglo-Sakson kültürden aktarılan yaklaşım ve modellerin ulusal kültürle bütünleştirilmediği takdirde istenen sonuçların verilmeyeceği görülmektedir. Öğretmen, eğitimin önemli unsurlarından bir tanesidir. Hızla değişen dünyada nitelikli bir toplum yaratmak için eğitim sistemimizi çağın koşullarına uygun hale getirmemiz gerekmektedir. Bunun için yapılması gerekenlerden bir tanesi de öğretmenlerimizi geleceğe uygun olarak hazırlamaktır. Bunun için öğretmen yetiştirme anlayışımızı gözden geçirmeli, etkili öğretmen eğitimi için gerekli olan reformlar yapılmalıdır.

Anahtar Sözcükler: *Öğretmen eğitimi, öğrenme, öğretme, eğitim programı, reform*

* Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi

Yirmi birinci yüzyıl, genel olarak değişme, karmaşıklık, belirsizlik ve risk kavramlarıyla nitelendirilmektedir. Böyle bir dünyada, eğitimin ve öğretmenlerin nitelik ve işlevi de sürekli olarak yeniden sorgulanmaktadır. Bir yandan eğitim ve öğretmenlikle ilgili bazı yeterlilikler ya da standartlar geliştirilmeye çalışılmakta; diğer yandan bilgi, teknoloji ve değerlerin sürekli olarak değiştiği bir toplumda, eğitim ve öğretmenlikle ilgili değişmez standartlar veya değerler oluşturmak, önemli bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Geleneksel toplumlar, görece daha istikrarlı bir özellik gösterirken günümüz modern toplumları, belirsizlik ve risk gibi istikrarsızlığı ifade eden kavramlarla nitelendirilmektedir. Çeşitli alanlarda etkili olan küreselleşme, eğitim kurumlarının ve öğretmenlerin işlevini de yeniden düşünmeyi gerekli kılmaktadır. Eğitim ve öğretmenlikle ilgili konu ve sorunlar, ulusal ve yerel bağlamın ötesinde uluslararası bir boyut kazanmıştır. Bu süreçte iletişim ve bilgi teknolojilerindeki değişmeler, eğitim ve okula ilişkin geleneksel anlayışların da sorgulanmasına yol açmaktadır. Eğitim sistemleri ve öğretmen yetiştirme programları, çağın getirdiği meydan okumalara karşı yeniden yapılandırılmak durumunda görülmektedir. Hemen bütün ülkelerde bu konularla ilgili sürekli projeler geliştirilmekte ve raporlar hazırlanmaktadır (NIE, 2008; ETUCE 2008; Townsend VE Bates, 2007; RAND Education, 2006; UNESCO, 2005; TNTEE, 2000).

Birçok ülkede hükûmetler, 21. yüzyılın sosyal ve ekonomik koşullarına bağlı olarak ulusal eğitim sistemlerini dönüştürmeyi, öncelikli ve önemli konular arasında görmektedir. Eğitimle ilgili olarak çağın getirdiği bazı meydan okumalar şunlardır:

- Eğitim, giderek liberal ekonominin öne çıkardığı bazı kavramlarla analiz edilmekte, bir eğitim piyasası oluşmaktadır.
- Bilgi teknolojilerindeki değişme ve gelişmeler, ülkelerin, geleneksel öğrenme-öğretme ve okullaşma süreçlerini gözden geçirmelerine neden olmaktadır.
- Öğrencilerin öğrenme ihtiyaçlarında meydana gelen değişme ve dönüşümler, geleneksel okuryazarlık becerileri, sayısal beceriler, belirli bilgileri kazanma ve belirli alanlarda uzmanlaşma yerine, daha çok iletişim, merak, esneklik, iş birliği ve problem çözme yetenekleri gibi daha çok yumuşak kavram ve becerileri öne çıkarmaktadır.
- Eğitimin ve okulun amaçlarının belirlenmesinde, daha geniş bir paydaş grubunun katılımı gündeme gelmektedir (NIE, 2008; RAND Education, 2006).

Birçok ülkede eğitim programlarında bir paradigma değişimi gündeme gelmektedir. Bu durum, beraberinde öğrenme ve öğretmeye ilişkin geleneksel anlayışlarla geleneksel öğretmen ve öğrenci rollerinin de değişmesi gerektiğine ilişkin tezlerin ileri sürülmesine neden olmaktadır. Eğitimle ilgili söylemlerde sıklıkla, yeni yetişen kuşakların bilgi ekonomisinin gereklerine göre hazırlanması, öğrencilerde yaratıcı ve eleştirel düşüncenin geliştirilmesi, öğrenci merkezli öğretim, otantik değerlendirme, eğitimde bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanılması gibi konular gündeme gelmektedir. Ancak birçok ülkede okullarda geleneksel öğrenme ve öğretme anlayışının baskın olduğu; öğretmen rolleri, öğrenci rolleri, öğrenme-öğretme süreçleri ve değerlendirme gibi konularda var olan alışkanlıkların sürdürüldüğü ileri sürülmektedir (UNESCO, 2009; NIE, 2008; AASCU, 2007).

Türkiye, henüz eğitimle ilgili bazı temel problemlerini (alt yapı, öğrenci başına öğretmen oranı, eğitimde fırsat ve imkân eşitliği, cinsiyet yönünden eşitlik vb.) ortadan kaldıramadan küreselleşmenin getirdiği uluslar arası ölçekteki kültürel ve eğitsel sorunlarla karşı karşıya gelmiştir. Diğer yandan nitelikli öğretmen adayı yetiştirme, öğretmen dağılımında eşitsizlik gibi sorunları devam ederken bir yandan da çalışan öğretmenlerin niteliğinin geliştirilmesi gibi sorunlarla karşı karşıyadır. Her ne kadar MEB tarafından eğitimde nitelik ve kapasite geliştirmeye dönük birtakım proje ve çalışmalar yapılmakta ise de mevcut yapı içinde eğitimi iyileştirmeye dönük girişimlerden beklenen sonuçlar elde edilememektedir. Eğitim sisteminin temel unsuru, insan kaynaklarıdır. Bunlar içinde en büyük kategoriyi, öğretmenler ve yöneticiler oluşturmaktadır. Eğitimle ilgili diğer kaynakların geliştirilmesi (program, yeni teknolojiler, alt yapı iyileştirmeleri vb.), eğitimin kalitesinin de geliştirilmesini garanti etmez. Eğitim sisteminin geliştirilmesi, eğitim ve okulla ilgili çıktıların ve sonuçların iyileştirilmesi, öncelikle eğitim yöneticilerinin ve öğretmenlerin niteliğinin geliştirilmesiyle mümkündür.

Türkiye'de, eğitimle ilgili bazı sorunları aşmak için Bakanlık tarafından sürekli yeni projeler geliştirilmekte; yeni kavramlar, yaklaşımlar, modeller ithal edilmektedir. Eğitimle ilgili gelişmiş modern toplumlardan aktarılan yeni kavram, yaklaşım ve modeller, yaşanan eğitsel sorunların çözümü için yeterli olmamaktadır. Gelişmekte olan diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de eğitimde ve eğitimin yönetiminde egemen paradigma ve teoriler, genelde Anglo-Sakson kültürlerden aktarılmaktadır. Yani bunlar, belirli bir kültürel bağlamın ürünü olup yerel ve ulusal kültürle bütünleştirilemediği sürece beklenen sonuçları vermemektedir.

Başta psikoloji olmak üzere davranış bilimleri alanında gündeme gelen çeşitli kavramlar ve teoriler, belirli bir kültürde, belirli insan grupları üzerinde yapılan

deneysel çalışmalara bağlı olarak geliştirilmiştir. Bunlar, ağırlıklı olarak Amerikan kültürünün ürünüdür. Bruner, Maslow, Kohlberg, Piaget ve Herzberg'in teorileri, bunlardan sadece birkaçıdır. Eğitim yönetimiyle ilgili yaklaşımlarla öğretmen yetiştirme modelleri de bunların dışında değildir.

Türkiye'de 1990'lı yıllardan başlayarak öğretmen yetiştirme sisteminde gündeme gelen yeniden yapılanma sürecinde model olarak Anglo-Sakson ülkeler alınmıştır. Bizim kendimize özgü bir eğitim ve okul yönetimi yaklaşımımız, bize özgü bir öğretmen yetiştirme modelimiz olamaz mı? Bunların ötesinde bize özgü bir eğitim teorisi geliştiremez miyiz? Eğitim, disiplinler arası bir çalışma alanı olup öncelikle moral bir faaliyettir. Oysa eğitim, yaygın olarak değerden bağımsız bir bilim alanı olarak ele alınmakta; eğitimle sosyal ve kültürel bağlam arasındaki ilişkiler, göz ardı edilmektedir. Toplumsal yapı ve kültürle örtüşmeyen, hatta çelişen eğitsel yaklaşım ve modellerin, beklenen dönüşümü sağlaması beklenmemelidir.

Türkiye'de yakın geçmişte öğretmen yetiştirme programlarında gerçekleştirilen yeniden yapılanmada, program içeriğinin oluşturulmasında, eğitimin felsefesi, eğitim tarihi, eğitim sosyolojisi gibi konular göz ardı edilmiştir. İçerik, büyük ölçüde Anglo-Sakson kültürlere göre şekillenmiştir. Bizim kültürümüz, kollektivist bir kültürdür. Bireysel kültürlerde geliştirilen modellerin, kollektivist kültürlerde başarıyla uygulanması mümkün değildir. Elbette bu modellere yabancı kalamayız. Ancak bu modellere eleştirel yaklaşmak, bunları bir ideoloji hâline getirmemek, sihirli bir reçete olarak görmemek gerekir.

Yirmi birinci yüzyılın sosyal ve ekonomik gerçeklerine uygun eğitim ve okul sistemlerinin geliştirilmesi, ülkeler için hayati bir politika konusu olarak gündeme gelmektedir. Bir ülkenin geleceği olan genç kuşakların eğitimi için politikacılar, eğitim yöneticileri, öğretmenler ve araştırmacılar, iş birliği içinde çalışmak zorundadır. Bu durum, eğitimde politika belirleyicilerin dikkatlerini, öncelikle öğretmen adaylarının seçilmesi, yetiştirilmesi ve geliştirilmesi konusuna yöneltmektedir.

Kavram Olarak Eğitim ve Öğretmen

İnsan, kavram ve anlam üreten, dünyasını ve yaşamını bunlara göre düzenleyen bir varlıktır. Eğitim alanında yaşanan temel kriz, öncelikle bir kavram ve anlam krizidir. Problematik olan, öncelikle eğitim ve öğretmen kavramlarının kendisidir. Bunlar, kavram dünyamızda altmış yıllık bir geçmişe sahiptir. Türkiye dışında Türkçenin konuşulduğu hemen hiçbir ülkede bu kavramlar yoktur. Türkiye

tercihini, eğitim ve terbiye; öğretmen ve muallim/mürebbi; bilgi ve hikmet; bilim/bilgi ve irfan/hikmet gibi kavram çiftlerinden birinciler lehine yapmış; yeni kavramları eskilerinin yerine ikame etmeye çalışmıştır. Bu durum, eğitim ve öğretmen kavramlarının içinin boşaltılmasına neden olmuştur.

Giderek eğitim, okul ve öğretmenlik, daha çok teknolojik, ekonomik, politik kavramlarla çözümlenmeye başlanmış; bunların moral/ahlaki, ruhi, entelektüel yönleri göz ardı edilmiştir. Cumhuriyetten sonra Türkiye'de toplumsal dönüşüm, eğitim, okul ve öğretmenler aracılığıyla gerçekleştirilmek ve meşrulaştırılmak istenmiştir. Eğitimde fikri hür, vicdanı hür ve irfanı hür nesiller yetiştirme, temel hedef olarak gösterilmiş; toplumsal değişme sürecinde öğretmenler, toplumsal ve entelektüel yönlerden birer lider olarak görülmüş; karakter eğitimine vurgu yapılmıştır. Ancak giderek eğitim, bir insan gücü yetiştirme sürecine indirgenmeye başlanmış; öğretmenin rolleri de sınıf içine sıkıştırılmıştır. 1924'te Muallimler Birliği Kongresi'nde Atatürk, "Muallimler, yeni nesli Cumhuriyetin fedakâr muallim ve mürebbileri, sizler yetiştireceksiniz." demiştir. Atatürk, millî maarif, millî terbiye ve irfan ordusu kavramlarına vurgu yapmıştır. 1925'te İzmir Erkek Öğretmen Okulu'ndaki konuşmasında "Milletleri kurtaranlar yalnız ve ancak muallimlerdir. Muallimden, mürebbiden mahrum bir millet, henüz millet namını almak istidadını kesp etmemiştir." demiştir.

Eğitim görmüş kişi, sadece belirli alanlarda uzmanlık diplomasına ve bilgilere sahip kişi değildir. Eğitim (terbiye), irfan, marifet, bilgelik (wisdom) karşılığı olarak iyi karakterli insan yetiştirme işidir. Aristo'ya göre bilgelik, nedenlerin bilgisine sahip olmaktır. Bunun temeli ise öngörü (feraset) sahibi olmaktır. Yani doğruyu yanlıştan, yararlıyı zararlı olandan, gerçeği hayalden ayırt edebilme, doğru yargılama yapabilmedir. Bugün insanlık, çok bilgili insanlardan çok daha iyi karakterli insanlara ihtiyaç duymaktadır. Wisdom (sophia), Helenist felsefede de üzerinde önemle durulan merkezî bir kavramdır. Şu hâlde eğitimin ve öğretmenin asli anlamını ve işlevini yeniden tartışmak durumundayız (Vikipedia sözlük).

Öğretmen Adaylarını Hazırlamada Mevcut Durum ve Sorunlar

Dünyada öğretmenlerin sistemli olarak yetiştirilmesi, kitlesel eğitimin gelişmesine paralel olarak 19. yüzyılda gündeme gelmiştir. Farklı ülkelerde geçmişten bugüne öğretmen eğitiminde farklı modeller uygulanmıştır. Ülkelerin eğitim sistemleri, birbirinden farklı bazı özellikler taşıdığı gibi söz konusu sistemler

içinde öğretmen eğitimi uygulamaları da farklılaşmaktadır. Türkiye'nin tarihinde doğrudan öğretmen yetiştirmek amacıyla okullar da 19. yüzyılda (16 Mart 1848) açılmıştır. Daha sonra yüksek öğretmen okulları, terbiye enstitüleri, köy enstitüleri gibi deneyimler olmuştur. Türkiye, öğretmen eğitimi konusunda birçok ülkeden daha fazla deneyime sahiptir.

Yirmi birinci yüzyılın öğretmenlerinin yetiştirilmesi, evrensel bir sorun alanı olarak gündeme gelmektedir. Küreselleşen bir dünyada kültürler arası ilişki ve etkileşimlerle birlikte karşılaştırmalı eğitim araştırmalarının artmasına paralel olarak ülkeler, başka konularda olduğu gibi öğretmen eğitimi uygulamaları yönünden de birbirlerinin uygulama ve deneyimlerinden yararlanmaya çalışmaktadır. 2000'li yılların başından bu yana Avrupa'da öğretmen eğitimiyle ilgili olarak Bologna Süreci kapsamında uluslar arası bazı kuruluşlar (UNESCO, OECD, EURYDICE, Avrupa Komisyonu, Dünya Bankası) tarafından ülkelerin eğitim sistemleri ve bu bağlamda öğretmen eğitimi uygulamalarıyla ilgili olarak karşılaştırmalı çalışmalar yapılmaktadır. Yakın zamanlarda hazırlanan bu raporlardan biri (NIE, 2008) sekiz ülkeyi (Avustralya, Brezilya, Kanada, Çin, Danimarka, Kore, İngiltere, ABD) kapsayan bir çalışma olup "Öğretmen Eğitiminin Dönüştürülmesi" başlığını taşımaktadır. Raporda genel olarak öğretmenlerin 21. yüzyılın okulları için nasıl hazırlanması gerektiği üzerinde durulmaktadır.

Birçok ülkede geçen yüzyılın özellikle son çeyreğinde, öğretmen yetiştirme programlarında reformlar yapılmıştır. İngiltere'de 1980'lerde ve 1990'larda, Avustralya'da 1970'lerde, Yeni Zelanda'da 1980'lerde ve 2000'lerde, Çin'de 1990'larda ve 2000'lerde, ABD'de 2000'lerde, bazı Avrupa Birliği ülkelerinde ise yakın zamanlarda öğretmen eğitiminde reform çabaları olmuştur. Bu çabalarda sosyal, psikolojik, ekonomik alanlardaki değişmeler de belirleyici olmaktadır. Bugün bazı ülkelerde (İngiltere, Kanada, Avustralya ve Singapur) lisansüstü düzeyde öğretmen yetiştirme modelleri baskındır. Halen AB'ye dâhil sekiz ülkede (Estonya, Finlandiya, Almanya, Polonya, Portekiz, Slovenya, Sırbistan, İzlanda) öğretmen eğitimi, yüksek lisans düzeyindedir. Sırbistan'da ilkokul öğretmenlerinin, İzlanda'da bütün öğretmenlerin yüksek lisans düzeyinde eğitilmesi kararlaştırılmıştır. Finlandiya ise uzun yıllar öncesinden beri öğretmen eğitimini lisansüstü düzeyde uygulamaktadır. Öğretmenlerin hazırlık eğitimleri, çeşitli ülkelerde farklı sürelerde gerçekleşmektedir. Örneğin ilköğretim için öğretmen eğitimi sekiz Avrupa Birliği / EFTA ülkesinde üç yıl; 15 ülkede dört yıl; yedi ülkede de yaklaşık beş yıldır. İrlanda ve Romanya'da ise üç ve dört yıl olarak uygulanmaktadır. İngiltere ve İskoçya'da dört ve beş yıldır. Ortaöğretim için

öğretmen yetiştirme programları ise ortalama 4,5 yıldır. Birçok ülkede ilköğretim öğretmenleri dört yıl olarak üniversitelerde eğitilmektedir. Ortaöğretim öğretmenleri ise giderek artan şekilde lisansüstü düzeyde eğitilmektedir (ETUCE, 2008; European Commission, 2005; TNTEE, 2000).

Yüksek lisans düzeyinde öğretmen eğitimi için uygulanan tek bir model yoktur. Bu konudaki uygulamalar, farklı ülkelerde farklı şekillerde olabilmektedir:

1. Alan eğitimi ve mesleki/pedagojik eğitimin aynı kurumda veya bölümde verilmesi,
2. Yüksek lisans derecesi için alan eğitimi ve pedagojik eğitimin aynı üniversitenin veya kolejin başka bir bölümünde verilmesi,
3. Üniversitenin veya kolejin belirli bir bölümünde gerçekleştirilen pedagojik araştırmalarla diğer bir bölümünde gerçekleştirilen yüksek lisans düzeyindeki çalışmaların birleştirilmesi.

Öğretmen eğitiminde önemli bir konu, teori ve uygulama arasındaki ilişkilerin düzenlenmesidir. Teorik eğitimle uygulamanın birlikte yürütülmesi, yaygın kabul görmektedir. Bu konuda farklı ülkelerde farklı uygulamalar vardır. Bu konuda en iyi örneklerden biri yine Finlandiya'dır. Öğretmen adayları, üniversitedeki ve okullardaki rehber öğretmenlerin gözetiminde uygulama yapmaktadır. Farklı ülkelerde öğretmen adaylarının eğitiminde farklı uzmanlık alanlarından eğiticilerle birlikte, danışman, rehber, uzman vb. insanlar yer almaktadır. Öğretmen eğitiminde rol alanların, okulların gündelik yaşamıyla yakından ilgili olmaları gerekir. Böylece teori ve uygulama arasında bütünleşme sağlanabilir. Ancak hiçbir Avrupa ülkesinde rehber öğretmenlerle ilgili yeterlikler belirlenmemiştir. Okullardaki rehber öğretmenlerin en azından yüksek lisans düzeyinde eğitim almış olması gerektiği ileri sürülmektedir. Öğretmen adayı yetiştiren kurumlarda yapılan iş, öğretmen adaylarının mesleğe hazırlanmasıdır. Oysa öğretmenin hizmet içinde yetiştirilmesi ve geliştirilmesi, en az hazırlık eğitimi kadar, hatta bundan daha fazla önem kazanmaktadır. Hemen çoğu ülkede öğretmenlerin gerek hizmet öncesinde, gerekse hizmet içinde yetiştirilmesinde ve geliştirilmesinde iş birliği, giderek daha çok önem kazanmaktadır. Bu bağlamda öğretmen adaylarının uygulama ve araştırma ile iç içe olması gerekli görülmektedir. (ETUCE, 2008; Assuncao ve diğ., 2008; European Commission, 2005; EURYDICE, 2006).

Eğitim sistemlerinin kalitesi, öğretmenler öncülüğünde gerçekleştirilen öğrenme-öğretme süreçlerinin ve öğrencilerin öğrenmelerinin kalitesiyle değerlendirilir. Daha nitelikli eğitim ve öğrenme ürünleri, büyük ölçüde öğretmenlerin niteliği ile ilişkilendirilmektedir. Bu bağlamda öğretmenlik mesleğinin yeniden tanımlanmasında bazı kavramlara ve konulara vurgu yapılmaktadır. Bir meslek olarak öğretmenliğin yeniden tanımlanmasında üzerinde durulan bazı hususlar şunlardır (NIE, 2008: 8):

- Öğretmenlerin sahip olması gereken bilgi, beceri ve değerlere sürekli olarak büyük ölçüde vurgu yapılmaktadır.
- Öğretmenlerin meslektaşlarıyla iş birliği yapmaları, rol ve sorumlulukları paylaşmaları gereği üzerinde durulmaktadır.
- Öğretmenlerin demografik özelliklerindeki değişmelere paralel olarak farklı kariyer beklentilerinin ve yeni iş fırsatlarının ortaya çıktığı belirtilmektedir.
- Öğrenme bağlamlarında meydana gelen farklılıklara bağlı olarak giderek öğrenmenin bireyselleşmesi gündeme gelmektedir.
- Öğretmenlerin işi, belirli uzmanlık bilgi ve becerilerine dayanmakta olup bütün öğretmenlerden söz konusu bilgi ve becerilerini, farklı kurumlarda, çok kültürlü ortamlarda ve öğrencilerin farklı demografik özelliklerine bağlı olarak kullanmaları beklenmektedir.
- Öğretmenlerin, mesleki beceri ve uygulamalarını, pedagojik konularla ilgili olarak ortaya çıkan yeni gelişmelere uyarlaması beklenmektedir.
- Öğretmenlerin, bütün öğrencilerin, akademik ve duygusal kazanımlarıyla ilgili sorumluluk üstlenmeleri, gerçekçi eğitim amaçları belirlemeleri, öğrenmeyi kolaylaştırmaları ve öğrenmeye rehberlik etmeleri beklenmektedir.
- Öğretmenlerin, eğitimle doğrudan ilgili olan ve olmayan bütün paydaşların eğitime katılmasını kabul etmesi, onlarla iş birliği hâlinde çalışması, eğitimle ilgili reformlarda geniş ölçüde katılımın sağlanması beklenmektedir.
- Öğretmenlerin, sürekli öğrenmeyle bütünleşmesi, sonuçta öğrencilerin kazanımlarının iyileştirilmesi beklenmektedir.

Öğretmen Yetiştirme Programlarında Temel Değerler ve Konular

Eğitim, değer üretme ve aktarma sürecidir. Bu sürecin temel aktörlerin biri öğretmendir. Genelde bütün eğitim uygulamalarında olduğu gibi öğretmen eğitimi uygulamalarında da bazı temel değerlerin merkeze alınması gereklidir. Yakın geçmişte birçok ülkede öğretmen yetiştirme programlarında reformlar yapılmıştır. Çağdaş öğretmen eğitimi programlarının dayanması öngörülen bazı değerler ve konular şöyledir (ETUCE, 2008):

- Okula ve öğrencilerin ihtiyaçlarına karşı büyük bir sorumluluk duyma,
- Akademik bilgiyle pedagojik beceri ve uygulamaları bütünleştirebilme,
- Öğrenen bir toplumda bilgi okuryazarı olma, eleştirel düşünme ve araştırma yapma kapasitesine sahip olma,
- Eşitlik, farklılık, sosyal adalet, sosyal kapsam konularında duyarlılık sahibi olma,
- Öğretme becerilerine sahip olma, düzenli bir sınıf ve okul ortamı oluşturma,
- Farklı sosyal ve kültürel geçmişe sahip heterojen sınıflarda, farklı ihtiyaç ve beklentileri ve yetenekleri olan çocuklarla etkili öğretimi gerçekleştirebilme,
- Meslektaşlar, aileler ve toplumla iş birliği yapma, araştırma ve uygulama içinde yeni bilgiler üretebilme.
- Yenilikçi olma, mesleki gelişimini sürekli sağlamaya dönük bir öğrenci olma.
- Öğretmen eğitiminin araştırma temelli olması, teori ve uygulamanın bütünleştirilmesi,
- Öğretmenlerin mesleki gelişiminin sürekli sağlanması,
- Öğretmen yetiştiren kurumlarla okulların iş birliği hâlinde bütünleştirilmesi,
- Uzman/rehber öğretmen desteğinin sağlanması.

Araştırmaların sonuçlarına göre, dünyada öğretmenlik giderek, özellikle ilköğretimde bir bayan mesleği hâline gelmektedir. Bütün ülkelerde genelde bayan öğretmenlerin oranı artmaktadır. Avrupa ülkelerinde ilkokul öğretmenleri, %70'lerden başlayarak %95'lere kadar değişen oranlarda bayanlardan oluşmaktadır. Diğer bir sorun, öğretmenlerin başka meslek ve alanlarda çalışması, meslek değiştirmeleridir. Öğretmenliğin statüsü, ücret durumu ve çalışma koşulları, iyileştirilmesi gereken konuların başında görülmektedir. Birçok Avrupa ülkesinde öğretmenlerle ilgili bazı ortak problemler, maaşların düşüklüğü, statü düşüklüğü, kötü tanıtım/ün, sınırlı kariyer fırsatları, kötü çalışma koşulları, belirli alanlardaki öğretmen açığı olarak sıralanmıştır. Diğer yandan Avrupa ülkeleri arasında öğretmen hareketliliği göz önüne alındığında, başka ülke ve kültürlerde görev yapan öğretmenlerin çeşitli sorunlarla karşı karşıya olduğu belirtilmiştir. Bu nedenle uyum programlarının önemine, öğretmenlerin çok kültürlü ortamlarda çalışacak şekilde yetiştirilmesinin önemine değinilmiştir. Öğretmen eğitimi programlarının, eğitim teorisi, pedagoji ve sınıf yönetimi teknikleri, çocuk gelişimi, eğitimin yasal temelleri, çok kültürlü eğitim, sınıfta teknoloji uygulamaları gibi konuları kapsaması öngörülmüştür (ETUCE, 2008; NIE, 2008; RAND Education, 2006; UNESCO; 2005; TNTEE, 2000).

Son yirmi yıldır eğitimle ilgili yapılan tartışmalar, eğitim kalitesini geliştirme üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu durum, büyük oranda öğretmenlerin mesleki yeterliliklerinin güçlendirilmesine ve yenilikçi öğretim kapasitesinin geliştirilmesine bağlı görülmektedir. Bu bağlamda, okulların daha özerk ve açık öğrenme çevreleri hâline getirilmesi, öğretmenlerin eğitimin içeriğiyle ilgili daha çok sorumluluk üstlenmeleri, öğrenme sürecini örgütlemeleri ve öğrenmeye rehberlik yapmaları, kendi mesleki kariyer geliştirme planlarını yapmaları gündeme gelmektedir. Buna bağlı olarak birçok ülkede öğretmenlerin görevlerini yerine getirmesiyle ilgili daha çok esneklik ve özerklik geliştirilmeye çalışılmaktadır. Söz konusu özerklik, hesap verebilirlik çevresinde yapılan tartışmalarla paralel olarak gündeme gelmektedir. Ekonomik, sosyal, kültürel değişmeler, öğretmenlerin faaliyetlerini de etkilemektedir. Okullar, sadece öğrencilerin öğrenmeyle ilgili kazanımlarıyla değil topyekûn olarak toplumdaki çeşitli sorunlarla da ilgilenmek zorundadır. Bu bağlamda farklı ülkelerde gerçekleştirilen yeni düzenlemelerle okul ve öğretmenlere yeni sosyal sorumluluklar yüklenmiştir. Bu düzenlemeler, genelde öğrencilerin özel öğrenme ihtiyaçları çevresinde yoğunlaşmaktadır (EURODICE, 2008).

Finlandiya'da Öğretmen Eğitimi

Öğretmen eğitimi çalışmalarda öncü ülkelerden biri Finlandiya'dır. Öğretmen yetiştirmek üzere ilk okul Helsinki Üniversitesinde 1852'de açılmıştır. İlköğretim için öğretmen yetiştirmek üzere 1863'te açılan okulda ise İsviçre ve Alman modelleri temel alınmıştır. Kuruluşta J. J. Rousseau ve Pestalozzi etkileri vardır. 1971'de Öğretmen Eğitimi Kanunu ile bir reform yapılmıştır. Finlandiya'da 1971'de öğretmen eğitimi üniversitelere devredilmiştir. Üniversitelerde, öğretmen kolejlerinden ayrı olarak eğitim ve öğretmen eğitimi bölümleri açılmıştır. Eğitim bölümleri daha eskidir. Bunlar, genelde eğitimle ilgili araştırmalar, eğitim yönetimi ve planlaması konularıyla ilgili çalışmalar yapıyordu. 1979'da yüksek öğretim reformu yapılmıştır. Her düzeyde öğretmen eğitimi, 1980'lerde yüksek lisans düzeyinde eğitimle gerçekleştirilmeye başlanmıştır (Kansenen, 2003).

Öğretmenlik mesleğinde diğer ülkelerde de olduğu gibi bayanlar çoğunluktadır. Öğretmenlik, popüler bir meslektir. Öğretmen yetiştiren okullara başvuruların %15'i kabul edilmektedir. Aday seçmede çeşitli seçme yöntemleri uygulanmaktadır. Bilgi testlerinin ötesinde, görüşmeler yoluyla iletişim ve sosyal etkileşim becerilerine de bakılmaktadır. Öğretmenler, yüksek statü sahibidir. Öğretme yetiştirme programları, şu içerik alanlarından oluşmaktadır: Eğitim teorisi, pedagojik içerik, konu alanı bilgisi ve uygulama. Programlar araştırma temellidir. Teori ve uygulama ilişkisine önem verilmektedir. İlk sınıflardan itibaren uygulama çalışmalarına başlanmaktadır. Sonuçta, 80-120 sayfa arasında bir yüksek lisans tezi yazdırılmaktadır. Yüksek lisans düzeyinde öğretmen eğitimi 160 krediden oluşmaktadır. Hizmet içi eğitim de önemlidir. Bu eğitim, üniversite ve diğer kurumlar tarafından verilmektedir. Bu konuda öğretmen sendikaları ve örgütleri de rol almaktadır. Yüksek lisans derecesine sahip olan öğretmenlerin doktora sınavlarına girme hakları da vardır. Bütün bu gelişmelere karşılık Finlandiya'da öğretmen eğitiminde daha fazla iş birliği ve iyileştirmeye ihtiyaç olduğu belirtilmektedir (Kansenen, 2003).

Öğretmenliğin Geleceği

Öğretmenler, sosyal, ekonomik, kültürel ve bilimsel yönlerden sürekli değişen bir çevrede görev yapmaktadır. Onlar, değişmelerin edilgen bir üyesi olmayıp bu konuda proaktif bir rol üstlenmelidir. Öğretmenler, toplumun geleceğinin inşasında önemli roller üstlenebilecek aktörler olmalıdır. Giderek toplumsal yapıda ve aile yapısındaki çözülme, okullar, öğretmenler ve eğiticilerin

işini de zorlaştırmaktadır. Avrupa'da tek ebeveynli ailelerde yaşayan (genelde anne yanında) çocukların sayısı artmaktadır. PISA (2000–2003) sonuçlarında, bu çocukların başarıları, diğerlerinden düşük çıkmıştır. Eğitimciler ve öğretmenler, cinsiyet, ırk, etnik köken, din, dil, ekonomik durum, yaşam biçimi, kültür, cinsel yönelim vb. birçok farklılıklarla karşı karşıyadır. UNESCO (2005; 2009) öncülüğünde öğretmen eğitimiyle ilgili yapılan bir çalışmada 28 ülkede 30 dolayında öğretmen yetiştiren kurumun, dört yıl süreyle yapılan ortak çalışmalar sonunda, öğretmen eğitimiyle ilgili aşağıdaki hususlarda uzlaştıkları ifade edilmiştir:

- Öğretmen eğitimiyle ilgili derslerin sürdürülebilirlik ekseninde yeniden gözden geçirilmesi,
- Sürdürülebilir gelişme için eğitim kapsamında öğretmenler için ileri sertifika programlarının geliştirilmesi,
- Öğretmenler için yüksek lisans ve doktora programlarının geliştirilmesi,
- Toplum temelli, yerleşke dışı öğretmen eğitimi projelerinin geliştirilmesi. Bu çalışmalarda sekiz eylem alanında 70 dolayında öneri geliştirilmiştir.

.

Öğretmenlerin okullardaki gündelik uygulamaları, ulusal, bölgesel ve okul düzeyinde politikalar ve politik kararlar tarafından etkilenmektedir. Bu durumda öğretmen, karar sürecinin dışında edilgen bir kişi konumunda olmaktadır. Yapılandırmacı yaklaşım açısından öğretmenin, okuldaki gündelik uygulamaları etkileyen karar süreçlerine katılması beklenir. Buna göre öğretim uygulaması, eğitimsel araştırmalar ve eğitim politikası birlikte etkileşim içinde olmalı ve geliştirilmelidir. Oysa birçok ülkede öğretmenlerle ilgili standartlar, resmî kurumlar tarafından geliştirilmektedir. Bu süreçte öğretmen katılımı son derece sınırlıdır. Dolayısıyla bu durumda öğretmenlerin söz konusu standartları sahiplenmesi mümkün olmamaktadır. Bunların öğretmenin mesleki gelişimi üzerindeki etkisinin de son derece sınırlı olması beklenebilir (Assuncao ve diğ. 2008). Eğitimle ilgili değişme plan ve projeleri, genelde tepede hazırlanmaktadır. Bunlar, eğitimin kalitesini geliştirme adına yapılmaktadır. Ancak hiyerarşik sistemlerde değişmeler beklendiği gibi gerçekleşmemektedir. Değişmenin muhatapları sürece katılmadığında ve değişim çabaları muhatapların yaşadığı gündelik sorunlara çözüm üretmediği sürece, değişim çabalarından beklenen sonuçların alınması mümkün olmayacaktır.

Türkiye'de Öğretmen Yetiştirmede Mevcut Sorunlar

Öğretmen eğitimi ve istihdamı ile ilgili sorunlar, çeşitli toplantılarda tartışılmış, bu konuda çeşitli raporlar hazırlanmıştır. Sorunlar, nitelik, nicelik, yetiştirme, istihdam, statü gibi çok boyutlu olduğundan burada bunların hepsi üzerinde durmak mümkün olmayacaktır. Türkiye'de öğretmen yetiştirme ve istihdamı yönünden mevcut bazı sorunlar şöyle sıralanabilir:

1. Türkiye'de yakın zamanlarda oldukça fazla sayıda eğitim fakültesi açılmıştır. Halen bazı resmî ve özel üniversiteler de eğitim fakültesi açmak için YÖK'e başvuruda bulunmakta; bunlar için Millî Eğitim Bakanlığı gerekçe oluşturmakta zorlanmaktadır.

2. Alanlara göre öğretmen ihtiyacı konusunda bir planlama yapılamamış olup bazı alanlarda ihtiyaç fazlası çok sayıda öğretmen adayı yetiştirilmiştir. Yaklaşık 200.000 dolayında öğretmen adayı istihdam edilmeyi beklemektedir.

3. Bazı alanlarda öğretmen açığı devam etmektedir. Eğitim fakültelerinde istihdam edilecek yeterli öğretim üyesi sağlanamadığından örneğin, özel eğitim, yabancı diller, okul öncesi eğitim gibi bazı alanlarda yeterli sayıda öğretmen yetiştirme programı açılamamaktadır.

4. Öğretmen yetiştirmede bir kaynak çeşitliliği vardır. Bir yandan eğitim fakülteleri bu konuda temel kaynak olarak iş görürken bir yandan da fen edebiyat fakültesi mezunları için tezsiz yüksek lisans programları yoluyla, diğer yandan da uzaktan eğitim/açık öğretim yoluyla öğretmen adayı yetiştirme uygulamaları gündeme gelmektedir. Son günlerde bazı üniversiteler, fen edebiyat fakültesi bünyesinde geçmişte olduğu gibi lisans programının içinde öğretmenlik meslek bilgisi derslerini verebilmek için Yüksek Öğretim Kuruluna (YÖK) başvuruda bulunmaktadır. YÖK, bu başvurulara sıcak bakmakta ve bazı üniversitelerde 2009-2010 eğitim ve öğretim yılı itibarıyla bu programları başlatmak için hazırlık yapmış bulunmaktadır. Bu durum, öğretmen yeterliklerinin ve standartlarının tartışıldığı bir dönemde geriye dönüş olarak yorumlanmaktadır.

5. Öğretmen eğitiminde fakülte ve okul arasında yeterli bir iş birliği sağlanamamıştır. Fakültede öğretmen adayının mesleğe hazırlanması, mesleki etik, değer ve ilkeleri öğrenmesi beklenir. Okulda ise bunlar yaşanır ve uygulanır. Dolayısıyla öğretmenlik, uygulama içinde öğrenilen

bir meslektir. Eğitim fakültelerinde gerçekleştirilen yeniden yapılanma sonucu uygulama konusunda bazı düzenlemeler yapılmışsa da yeterli bir iş birliği sağlanamamıştır.

6. Türkiye'de öğretmenlik kolay elde edilen bir meslek olarak görülegelmiştir. Ancak ülkedeki istihdam daralması, eğitim fakültelerine rağbeti artırmıştır. Bu durum, geçmişe oranla ÖSS'de daha yüksek puan alan öğrencilerin eğitim fakültelerini tercih etmelerine sebep olmuştur. Bu olumlu bir gelişme olmakla birlikte, fakülte ve kontenjanların sürekli artmasına paralel olarak öğretmen adaylarında istihdam konusundaki kaygılar da artmaktadır.

7. Zaman zaman başka alanlardaki yetişmiş işgücü fazlası, ihtiyaçtan dolayı öğretmen olarak atanmıştır. Özellikle 1990'lı yılların ortasında ve 2000'li yılların başında çeşitli alanlardan lisans mezunları sınıf öğretmeni olarak atanmıştır. Bu durum, öğretmenin niteliği yönünden çeşitli tartışmalara neden olmuştur.

8. Eğitim fakültelerinin programları 1990'lı yılların ortalarında ve 2005 yılında iki kez değiştirilmiştir. İkinci değişiklik, bir bakıma birinci değişikliğe tepki olarak gerçekleşmiştir. Her iki program da beklentileri karşılamaktan uzaktır. Her ne kadar okul uygulamalarının saat olarak süresi artırılmışsa bu da yeterli değildir.

9. Eğitim fakültelerinde "öğretmenlerin öğretmeni" olacak öğretim üye ve elemanlarının sayısı yeterli değildir. Öğretim elemanı başına düşen öğrenci sayısı oldukça fazladır. Diğer yandan, öğretmen yeterliklerinin tartışıldığı bir dönemde, özellikle bazı öğretim elemanları için "eğiticilerin eğitimi" kapsamında hizmet içi yetiştirme programlarına gerek vardır.

10. Millî Eğitim Bakanlığının, ilköğretim ve ortaöğretimde yeni öğrenme yaklaşımlarına göre programları yeniden oluşturmasına karşılık, eğitim fakültelerinde istihdam edilen kimi öğretim elemanlarının bu yaklaşımlara ilişkin yeterlilik sahibi olmadığı görülmekte, halen bu fakültelerde öğretimde geleneksel yaklaşımlar sürdürülmektedir. Oysa dünyada araştırma ve uygulama temelli öğretmen yetiştirme modelleri önem kazanmaktadır. Ülkemizde ise teori ağırlıklı öğretmen yetiştirme anlayışı sürdürülmektedir.

11. Öğretmenlik mesleği, birtakım temel bilgi ve becerilerin kazanılmış olmasını gerektirmektedir. Kitlesel öğretmen eğitimi, öğretmen adaylarına

bu bilgi ve becerileri yeterince kazandıramamaktadır. Oysa öğretmenlik, usta-çırak ilişkisini temel alan bir anlayışla yürütülmelidir.

12. Öğretmen adaylarının öğretmen yetiştiren programları seçiminde temel belirleyici ÖSS'dir. Bu sınav, bazı nitelikleri ölçmekten uzaktır. Buna ek olarak başka özellikleri (mesleğe yatkınlık, iletişim, dil ve ifade becerileri gibi) belirleyecek yöntemlere ihtiyaç vardır. Bu durum, alan öğretmenliği tezsiz yüksek lisans programları ve öğretmenlik sertifika programları için de geçerlidir.

13. Öğretmenlik, kültürümüzdeki entelektüel yönü gelişmiş öğretmen imajından uzaklaşarak, sıradan bir mesleğe dönüşmüş; öğretmenin rolleri, sınıf içine hapsedilmiş; meslek, âdeta teknisyenliğe indirgenmiştir.

14. Millî Eğitim Bakanlığınca yürütülen mevcut hizmet içi eğitim uygulamaları etkili değildir. Ayrıca bütün öğretmenlerin bu programlardan yararlanması mümkün olmamaktadır. Öğretmenlerin hizmet içi eğitiminde alternatif yaklaşım ve modellere ihtiyaç vardır.

15. Hizmet içi öğretmen eğitiminde üniversite ve okul ilişkileri zayıftır.

16. Eğitim fakültelerinde öğretim üyesi başına düşen öğrenci sayısı ve öğretim elemanlarının haftalık ders yükü çok fazladır.

17. Öğretmenlerin kendi kendini geliştirme çabaları sınırlı kalmaktadır. Bu bağlamda öğretmenlerin lisansüstü eğitim yapma imkânları kısıtlıdır. Lisansüstü eğitim görmek isteyenler çeşitli zorluklarla karşı karşıyadır. Öğretmenlerin lisansüstü eğitim yapmaları yeterince teşvik edilmemekte ve desteklenmemektedir.

Geleceğe İlişkin Bazı Öneriler

1. Eğitim fakültelerinin, öğretmenlerin mesleğe hazırlandığı yerler olduğu dikkate alınarak öğretmen adaylarının eğitiminde ve yetiştirilmesinde, fakülte ve okul iş birliği geliştirilmelidir. Bunun yanında öğretim elemanlarıyla birlikte öğretmen adaylarının birebir uygulamalar yapabileceği uygulama okulları oluşturulmalıdır.

2. Öğretmen eğitiminde olabildiğince kaynak çeşitliğine ve sertifika yoluyla öğretmen adayı yetiştirmeye son verilmeli; fen edebiyat fakültelerinde her öğrenciye öğretmenlik sertifikası vermek yerine, bu fakültelerin işlevi gözden geçirilmeli, öğrenci sayıları azaltılmalı,

gerektiğinde programları dönüştürülmelidir. Bu fakülteler öğretmen eğitiminde temel alan eğitimi veren diğer fakültelerle ortak program yürütücü konumuna da taşınabilir.

3. Öğretmenin, okulda ve uygulama içinde yetişeceği dikkate alındığında, okullarda okul yöneticilerinin, bir öğretim lideri ve başöğretmen olarak önemli bir yerinin olduğu gözden uzak tutulmamalıdır. Bu bağlamda okul yöneticiliği için bazı standartlar geliştirilerek okul müdürlerinin öğretim lideri olarak yetiştirilmeleri sağlanmalıdır.

4. Okullarda öğretmen adaylarına rehberlik yapacak öğretmenler özenle seçilmeli, mümkün olduğu kadar rehber öğretmenlerin lisansüstü eğitim yapmış öğretmenlerden seçilmesi sağlanmalıdır. Lisansüstü eğitim yapma konusunda öğretmenlere gerekli destek ve teşvikler sağlanmalıdır.

5. Etkili bir mesleki gelişme için öğretmenlerin yeni gelişen problemlerle baş edebilmek için sürekli olarak bilgi ve becerilerini geliştirebilecekleri zaman, ortam ve fırsatlar sağlanmalıdır. Öğretmenlerin mesleki gelişmesini okul merkezli olarak sürdürmesine dönük programlar hazırlanıp uygulanmalıdır. Okullar, herkes için bir öğrenme yeri olarak görülmelidir.

6. Türkiye için araştırma ve uygulama temelli öğretmenlik eğitim modeli üzerinde düşünülmelidir.

7. Okul dışında öğretmenlerin mesleki öğrenmelerini geliştirebilecekleri ağlar oluşturulmalıdır. Öğretmen meslek örgütlerinin temel ilgisi, üyelerinin mesleki yeterliklerini geliştirmeye dönük programlar hazırlama ve uygulama, yayınlar yapma olmalıdır.

8. Öğretmen eğitimi programlarının hazırlanmasında, değerlendirilmesinde, geliştirilmesinde ve eğitim süreçlerinde, paydaşların katılması, üzerinde önemle durulması gereken bir konudur. Söz konusu süreçlere, fakülte öğretim üyeleri, okullar, Millî Eğitim Bakanlığı, işletmeler, sosyal kurumlar, sağlık örgütleri, aileler, sivil toplum örgütleri de katılmalıdır. Söz konusu katılım, amaçların paylaşılmasını; ayrıca her paydaşın, bakış açısı, deneyim, bilgi, değer ve inançlarına karşı saygının gelişmesini sağlayacaktır.

9. Birçok ülkede öğretmenlerin hizmet içinde eğitimi, öğretmen yetiştiren kurumlar tarafından desteklenmektedir. Öğretmenlerin mesleki gelişimini sağlamaya dönük eğitimler, mutlaka eğitim fakülteleriyle bütünleştirilmelidir. Türkiye'de her ilde üniversite, bu üniversitelerin

çoğunda eğitim fakültesi bulunmaktadır. Bu fakülteler, kadro ve imkânları yönünden desteklenmeli; hizmet öncesi öğretmen eğitiminde olduğu kadar hizmet içi eğitimde de aktif rol üstlenmelidir.

10. Öğretmenlik, özellikle ilköğretim kademesinde, giderek dünyada bir bayan mesleği hâline gelmektedir. Meslekte cinsiyet yönünden meydana gelen bu eşit olmayan dağılımın nedenleri araştırılarak gerekli önlemler alınmalıdır.

11. Öğretmenlerin çok kültürlü ortamlarda hizmet üretebilecek şekilde yetiştirilmesi, bu bağlamda programlarda "kültürel araştırmalar" türü sosyal ve kültürel içerikli dersler yer almalıdır. Buna bağlı olarak kırsal alanda uzun süreli öğretmenlik eğitimi uygulamaları düşünülmelidir.

Kaynaklar

AASCU (American Association of State College and Universities) (2007). *Toward an national framework for evidence of effectiveness of teacher education programs*. (Eds. Alene Russel and Mona Wineburg). Newyork: Avenue.

Assuncao, M. and Others (2008). Identifying teacher quality, theorical backrounds of a reflection toolbox. (53rd World Assembly, July 14-17, University of Minho, Braga, Portugal. http://www.teacherqualitytoolbox.euluploads/icet_paper.doc) ICET.

ETUCE (European Trade Union Committee for Education) (2008). Teacher education in Europe. (**etuce**.homestead.com/.../**ETUCE_PolicyPaper**_en_web.pdf).

European Commission (2005). Common european principles for teacher competences qualifications. (http://europe.eu.int/comm/dgs/education culture).

EURYDICE (2006). Quality assurance in teacher education in Europe, Brussels: Eurydice. http://www.eurydice.org).

NIE (National Institute of Education) (2008). Transforming teacher education–redefined professionals for 21st century schools-singapure: nanyang technological university. (www.ttrb.ac.uk/ViewArticle2.aspx?ContentId=15287).

Kansanen, P. (2003). Teacher education in Finland: current models and new developments. In B. Moon, L. Vlăsceanu, & C. Barrows (Eds.), *Institutional Approaches To Teacher Education Within Higher Education in Europe: Current Models and New Developments* (pp. 85-108). Bucharest: UNESCO–Cepes. (http://www.helsinki.fi/~pkansane/Cepes.pdf.)

RAND Education (2006). *Sheila nataraj kirby and others. reforming teacher education –something old, something new-*. USA: RAND Corporation.

Şişman, M. (2005). *Öğretmenliğe giriş* (8. Baskı). Ankara: Pegem A Yayınları.

Şişman, M. (2009). Öğretmen yeterliliklerini yeniden düşünmek. *Türk Yurdu Dergisi,* Mayıs, Cilt 29, s. 37–41.

Şişman, M., Acat, M.B. (2003). Öğretmenlik uygulaması çalışmalarının öğretmenlik mesleğinin algılanmasındaki etkisi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Ocak, 2003, 13/1, s.235–250.

TNTEE (Thematic Network on Teacher Education in Europe. Green Paper on Teacher Education in Europe). (2000). Sweden: Printed in Umea Universitet

UNESCO (2009). Word conference on education for sustainable development. 31 March -2 April, 2009. Bonn, Germany.

UNESCO (2005). Guidelines and recommendations for reorienting teacher education to address sustainability (2005-2014), Education for Sustainable Development in Action, Technical Paper.http://unesdoc.unesco.org/images /0014/001433/143370E.pdf:

UNESCO (2002). Teacher education guideliness: using open and distance learning, Paris/France: Higher Education Division, Teacher Education Section.

Townsend, T., Bates, R. (2007). *Handbook of teacher education: globalization, standards and professionalism in times of change*. (Eds.) Netherlands: Springer.

Wikipedia Sözlük. http://en.wikipedia.org/wiki/Wisdom

YABANCI DİL SORUNU: MEVCUT DURUM VE ÖNERİLER

Prof. Dr. Abdulvahit ÇAKIR*

Özet

Günümüzde yabancı dil ve de özellikle İngilizce bilmenin bireylere avantaj sağlayacağından dolayı aileler çocuklarının İngilizce öğrenmeleri için yoğun bir talep içine girmektedirler. Devletin izlediği eğitim politikasına bakıldığında ise yabancı dil eğitimini önemsediği söylenebilir. Günümüzde yabancı dil eğitim ilköğretim dördüncü sınıftan itibaren başlamaktadır. Özel okullarda ise yabancı dil eğitimine çok erken yaşlarda başlanmaktadır. Türkiye'de yabancı dil eğitiminin iyi bir şekilde yapılmadığına yönelik olarak sokaktaki insandan uzmanlara kadar tam bir anlaşma vardır. Yabancı dil öğretiminde eksikliklerimizin olduğu gerçektir. Özellikle İngilizce okuma ve yazmada problemlerimiz bulunmaktadır. Yöntemle ilgili sorunlar, heterojen sınıflar, ana dilden kaynaklanan sorunlar, öğretmen yetiştirmedeki eksiklikler, merkezi sınavların olumsuz etkileri, okullarda yoğun yabancı dil sınıflarının kaldırılması ve yabancı dilin kullanıldığı ortamların yokluğu bu problemlerin temel nedenlerinin başlarında gelmektedir.

Anahtar Sözcükler: *Yabancı dil, yabancı dil eğitimi, yabancı dil eğitimi sorunları, İngilizce*

* Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi

Türkler çok eski devirlerden beri kendi anadillerinden başka dillerle temas hâlinde olmuşlardır. Özellikle aydınlar, yaşadıkları dönemde kültür, sanat ve bilimde ileri olan medeniyetlerin dillerini öğrenegelmişlerdir. Tarihimizin son bin yılına baktığımız zaman, aydınlarımızın dönemin ihtiyacına göre özellikle Arapça, Farsça, Fransızca ve İngilizceyi öğrendiklerini görüyoruz.

Günümüz Türkiye'sinde revaçta olan yabancı dil, dünyanın konjonktürüne uygun olarak açık farkla İngilizce olarak karşımıza çıkmaktadır. Aileler birçok haklı gerekçeyle çocuklarının İngilizce bilmesini istemektedir. Bu gerekçelerden bazıları, bilgi kaynaklarından çoğunun İngilizce yazılmış olması, İngilizcenin "lingua franca" olması (yani uluslarası ticari, kültürel ve diplomatik ilişkilerin çoğu zaman İngiliz dili ile yürütülmesi) ve iş başvurularında lisan bilmenin özellikle İngilizce bilmenin avantajı olarak sayılabilir. Üniversiteler başta olmak üzere kamu ve özel sektör kurumlarında uzmanlık gerektiren bütün pozisyonlara girebilmek için yabancı dil bilgisi aranmaktadır.

Türkiye'de yabancı dil öğretilmesi, eğitimin bütün aşamalarında önemsenmektedir. Devlet okullarında ilköğretim dördüncü sınıftan itibaren yabancı dil dersleri zorunlu olarak verilirken, özel okullarda yabancı dil öğretimine daha da erken yaşlarda başlanmaktadır. Lise ve lisans düzeylerinde de yabancı dil öğretimi zorunlu olarak vardır. Millî Eğitim Bakanlığı ve üniversiteler, yabancı dil öğretebilmek için binlerce öğretmen ve öğretim elemanı istihdam etmektedir. Yabancı dil öğretmeni yetiştirme, müfredat geliştirme ve kitap yazımı konularında Avrupa Konseyi tarafından tavsiye edilen ve *Diller İçin Avrupa Ortak Başvuru Metni'*nde yer alan kriterlere paralel çalışmalar, Bakanlık ve Üniversite iş birliği ile sürdürülmektedir. Bu kapsamda, yabancı dil öğretmenlerinin genel ve özel alan yeterlikleri hazırlanmıştır. İlköğretim okulları için yabancı dil müfredatı tamamlanmış, bu müfredata uygun ders kitapları hazırlanmış ve bu konuda birçok öğretmen ve eğitimci hizmet içi eğitime tabi tutulmuştur. Diğer okullar için de benzer çalışmalar devam etmektedir.

Millî Eğitim Bakanlığına bağlı devlet okullarında ve özel okullarda prensip olarak her zaman yabancı dil öğretimi önemsenmiştir. 1955'te açılan Maarif Kolejlerinde altıncı sınıfa başlamadan önce öğrenciler, 11 yaşındayken bir yıllık yabancı dil hazırlığa tabi tutuluyor, sonraki yıllarda da Fen ve Matematik dersleri yabancı dille yapılıyordu. 1975'de bu okullardan Türkiye'de toplam 7 adet bulunuyordu. Kabaca her coğrafi bölgede bir Maarif Koleji eğitim hizmeti veriyordu. Bu açıdan sadece Akdeniz Bölgesi'nde yoktu. Orta Anadolu'da 2, diğer bölgelerde 1'er Maarif Koleji eğitim veriyordu. Bu okullar, beş yıllık ilkokulu

bitiren öğrenciler arasından en iyilerini kabul ediyordu. O zaman Ankara Fen Lisesi hariç fen liseleri yoktu. En seçme öğrenciler bu okullarda toplanıyordu. Öğretmenlerin seçimine de özen gösteriliyordu. Durum böyle olunca Maarif Kolejleri devletin en başarılı okulları oldular. Mezunları hem yabancı dil biliyor hem de üniversitelerin istedikleri bölümlerini kazanıyorlardı. Daha sonra Anadolu Lisesi adını alan bu okulların göz kamaştıran başarısı, bu okullara olan talebi zamanla çok artırdı ve yenilerinin açılmasına başlandı. 1955 yılında kuruluşlarından itibaren yirmi yılda 7'de kalan sayıları kısa sürede yüzlere ve hatta binlere ulaştı. Yeterli sayıda öğretmenleri bile atanmadan alelacele açılan çok sayıda Anadolu Lisesi ile birlikte başarı da düştü. Daha sonraki yıllarda kesintisiz ilköğretime geçilmesi ile birlikte, hazırlık sınıfından sonra ortaokul ve liseden oluşan Anadolu Lisesi anlayışı son buldu. Artık hazırlık sınıfları beşinci sınıftan sonra değil, sekizinci sınıftan sonra açılmaya başlandı; Fen ve Matematik derslerinin yabancı dile verilmesi ortaokuldan liseye kaydı.

Özellikle yabancı dil öğrenmeye olan büyük talep, sadece alt yapısız Anadolu Liselerini değil aynı zamanda Süper Lise denilen yabancı dil ağırlıklı liselerin mantar gibi çoğalmasına da yol açtı. Süper Liselerin normal liselerden farkı, birinci sınıftan önce yabancı dil hazırlık sınıflarının olması ve yabancı dil saatlerinin fazla olması idi. Anadolu Liselerine giremeyen öğrenciler bu okulları tercih etmeye başlamışlardı.

Sonradan açılan Anadolu Liselerinin ve Süper Liselerin çoğunda, bu liselerin açılmasına örnek olan Maarif Kolejlerinin başarısından eser kalmadı. Çünkü Maarif Kolejlerine Türkiye'de ilk bine giren öğrenciler kabul ediliyordu. Öğretmenleri de yine kendi alanlarında en başarılılar arasından özenle seçiliyordu. Bu okulların fiziki alt yapısı da tamamdı. Bu okullarda başarı kaçınılmazdı. Bu şartların hiçbirini taşımayan yeni Anadolu Liseleri ve Süper Liselerde aynı başarı gerçekleşemezdi ve nitekim gerçekleşmedi. Bin hevesle başlanan bu okullardaki yoğun İngilizce programlarının çoğu da istenen başarıyı sağlayamadı.

Bu gelişmelerin ardından, çoğu Anadolu Lisesinde iyi öğretilemeyen yabancı dille Fen ve Matematik derslerinin verilemediği ortaya çıktı. Bu sefer, Bakanlık tarafından radikal kararlar alınarak Anadolu Liseleri ve Süper Liselerde hazırlık sınıfları kaldırıldı ve yabancı dille eğitime son verildi. Ara sınıflardaki yabancı dil dersleri artırılarak hazırlığın yokluğu telafi edilmeye çalışıldı.

Millî Eğitim Bakanlığının bu uygulamalarında, yeterince bilinmeyen bir yabancı dille alan eğitimi yapmaya son verilerek, Fen ve Matematik derslerinin

anadilde verilmeye başlanması isabetli bir karar olabilir, ancak yoğun yabancı dil derslerinin kaldırılması ya da yıllara yayılması, sonuçları bakımından eleştirilebilir. Görüştüğümüz İngilizce öğretmenlerinin büyük bir bölümü, hazırlık programlarının kaldırılması sonucunda öğrencilerin yabancı dil bilgilerinin gerilediğine inanmaktadır.

Üniversitelerimizde de yabancı dil eğitimi zorunlu olarak yer almaktadır. Üniversiteler, öğrencilerine en az toplam 60 saat genel yabancı dil dersi vermekle yükümlüdür. Üniversite yönetimleri bu rakamı artırabilir. Ayrıca, mesleki yabancı dil adı altında ek yabancı dil dersleri de verilebilmektedir. Yabancı dil hazırlık programları bakımından, üniversitelerimiz okullarımızın tam tersi istikamette uygulamalar yapmaktadır. Hazırlık programları ve arkasından yabancı dille eğitim talepleri büyük üniversitelerimizde yaygınlaşmıştır. Vakıf üniversitelerimizin önemli bir bölümü, öğrencilerine bir yıl yoğun yabancı dil hazırlık programı uyguladıktan sonra eğitim öğretim faaliyetlerini yabancı dille yapmaktadır. Devlet üniversiteleri olan Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Boğaziçi Üniversitesi ve Galatasaray Üniversitesi de eğitimlerini yabancı dille yürütmektedir. Diğer büyük devlet üniversitelerimizin çoğunda eğitim dili genel olarak Türkçe olsa da yabancı dille eğitim veren bölümler ya da fakülteler bulunmaktadır.

Üniversitelerimizde 2009-2010 eğitim ve öğretim yılına kadar eğitim dilinin Türkçe mi İngilizce mi olduğuna bakılmaksızın, isteyen bölümler bir yıllık zorunlu yabancı dil hazırlık sınıfı açılabiliyordu. Bu statüdeki bölüm öğrencileri, zorunlu yabancı dil eğitiminin ardından başarılı da olsalar, başarısız da olsalar bölümlerindeki derslere başlayabiliyorlardı. Hazırlık borcu olanların mezun oluncaya kadar bu borcu vermesi isteniyordu. YÖK tarafından yapılan son düzenlemelerle bu uygulamada köklü değişiklikler yapılmıştır. Artık yabancı dille eğitim yapılmayan fakülte veya bölümleri kazanan öğrencilere zorunlu yabancı dil hazırlık sınıfı açılamayacaktır. Zorunlu yabancı dil hazırlık sınıfı açılabilmesi için, söz konusu bölümde derslerin yabancı dille veriliyor olma şartı getirilmiştir. Ölçü olarak da, bölümdeki alan derslerinin asgari % 30'unun, ilgili yabancı dille veriliyor olması konmuştur. Başka bir önemli değişiklik de, bu şekilde açılan zorunlu hazırlık sınıfını başaramayan öğrencilerin bölümleriyle ilişiğinin kesilip Türkçe eğitim veren başka bir bölüm veya üniversiteye kaydırılmasıdır.

Ancak, bütün bu çabalara rağmen Türkiye'de yabancı dil öğretimi konusundaki genel memnuniyetsizlik pek azalmamıştır. Sokaktaki insan da birçok uzman da çocuklarımıza ve gençlerimize dil öğretemediğimize inanmakta ve gelişmiş ülkelerde hatta gelişmekte olan başka ülkelerde insanların yabancı dili daha

iyi öğrendiklerini düşünmektedir. Bu kanaatteki insanların birçoğu, yabancı dil meselesini bir türlü çözemediğimizi dile getirirken diğer konuları iyi kötü hallettiğimizi de ima etmiş oluyorlar. Millet olarak yeterince öğrenemediğimizden bu kadar şikâyet ettiğimiz ikinci bir konu yok gibidir. Sıradan insanlarımız kadar uzmanlarımız arasında da kabul gören bu kanaat gerçeklerle ne kadar örtüşmektedir? Hangi bilimsel veriler bu kanaati doğrulamaktadır? Gerçekten Türkler okullarında ve dershanelerinde diğer alanları, mesela matematiği, fiziği, tarihi, vs. iyi kötü öğrenebilirken yabancı dili öğrenemiyorlar mı? Eğer böyleyse neden böyledir?

Konu yakından incelendiğinde, bu düşüncelerin sağlam dayanaklardan yoksun olduğu anlaşılmaktadır. Okullarımızda diğer konuları öğretebilirken sadece yabancı dili öğretemediğimiz görüşü mevcut verilerle çelişmektedir. Milyonlarca ilköğretim öğrencisinin katıldığı Seviye Belirleme Sınavı'nın (SBS) sonuçlarına bakıldığında, öğrencilerimiz hiç de sanıldığı gibi diğer konularda başarılı olurken yabancı dil sorularında tökezlemiş gözükmemektedir. 2008 yılında, ülke genelinde 6. ve 7. Sınıflardan SBS'ye giren öğrencilerin sorumlu tutuldukları beş alanda sorulara verdikleri doğru cevap ortalamaları Tablo 1 ve 2'de görülmektedir:

Tablo 1

2008 Seviye Belirleme Sınavında 6. Sınıf öğrencilerinin Performansı

6. SINIF	TÜRKÇE	MATEMATİK	FEN	SOSYAL	YABANCI DİL
Ağırlık Katsayısı	4	4	3	3	1
Soru Sayısı	19	16	16	16	13
Test Ortalamaları	10,96	4,59	4,78	7,34	7,16
Standart Sapmaları	5.6578	4.2557	4.4615	5.2296	4.194

Tablo 2

2008 Seviye Belirleme Sınavında 7. Sınıf öğrencilerinin Performansı

7. SINIF	TÜRKÇE	MATEMATİK	FEN	SOSYAL	YABANCI DİL
Ağırlık Katsayısı	4	4	3	3	1
Soru Sayısı	21	18	18	18	15
Test Ortalamaları	12,18	5,2	5,95	8,26	7,47
Standart Sapmaları	5.8576	4.5099	4.4834	5.6387	5.0334

Tablo 1 ve 2'de de açıkça görüldüğü gibi, öğrencilerimizin SBS sonuçlarına göre, yabancı dildeki başarı durumları hiç de diğer derslere göre geri kalmış gözükmemektedir. Doğru cevapların yüzdesi alındığında, bu durum daha net anlaşılmaktadır. Tablo 3'teki yüzdelere baktığımızda, öğrencilerimizin en başarılı oldukları ders Türkçeden sonra yabancı dil olarak ortaya çıkmaktadır. Dahası, öğrencilerimiz bu başarıyı yabancı dilin ağırlık katsayısının düşük olmasına rağmen elde etmişlerdir (Öğrencilerin genel akademik başarıları hesaplanırken, yabancı dil notlarının etkisi Türkçe veya Matematik noktalarına göre dörtte bir, Fen ve Sosyale göre de üçte bir daha azdır).

Tablo 3

2008 Yılı SBS Sonuçlarına Göre 6. ve 7. Sınıfların Başarı Yüzdeleri

	6. Sınıf	7. Sınıf
Yabancı Dil	% 55	% 50
Türkçe	% 58	% 61
Matematik	% 29	% 29
Fen	% 30	% 33
Sosyal	% 46	% 46

Sadece bu istatistiklere bakarak öğrencilerimizin yabancı dili iyi bildiklerini iddia edemeyiz. Ama en azından şunu söyleyebiliriz. Öğrencilerimizin yabancı dil konusunda diğer konulardan daha geride olduğu yaygın kanısı, sağlam verilere dayanmamaktadır. KPSS gibi diğer çok katılımlı merkezî sınavların sonuçları da bu tespiti desteklemektedir (Bkz. Tablo 4).

Tablo 4

2009-KPSS A Grubu ve Öğretmenlik Sonuçlarına İlişkin Sayısal Bilgiler

TESTLER	**SORU SAYISI**	**ARİTMETİK ORTALAMA**	**STANDART SAPMA**	**ADAY SAYISI**
GENEL YETENEK	**60**	031.17373173	009.65915856	411036
GENEL KÜLTÜR	**60**	026.65251808	010.93532241	408749
YABANCI DİL	**60**	013.33890215	013.88167872	115180
EĞT. BİLİMLERİ	**120**	059.71006611	020.62404582	244269
HUKUK	**40**	006.41714886	005.52584029	90904
İKTİSAT	**40**	005.77731613	005.22828494	89988
İŞLETME	**40**	005.99697390	003.99285330	90437
MALİYE	**40**	007.44237070	006.56007014	88206
MUHASEBE	**40**	003.49616587	004.79460531	87308
ÇALIŞ.EKO VE END. İLŞ.	**40**	008.32767228	005.00966343	50874
EKONOMETRİ	**40**	000.41512709	002.26766168	32260
İSTATİSTİK	**40**	002.15458187	003.69292324	44312
KAMU YÖNETİMİ	**40**	005.42658062	005.77258112	52922
ULUSLAR ARASI İLŞ.	**40**	003.19741787	003.56939529	49223

Bu tür verilere bakarak, belki Türkiye'de yabancı dil öğretiminin diğer alanların eğitiminden geri olmadığını söyleyebiliriz, ancak bu hükümden hareketle yabancı dili iyi öğretebildiğimiz ya da bu konuda eksiğimiz olmadığı sonucunu çıkarmak mümkün değildir. Olsa olsa eğitimde genel bir başarısızlıktan bahsedebiliriz. Üniversite giriş sınavlarında en kolay sözel ve sayısal soruları yapamayan yüz binlerce ve sıfır çeken on binlerce öğrenci olduğu göz önüne alındığında, yabancı dili başarısız olduğumuz tek alanmış gibi sunamayacağımız açıktır.

Dört işlemle çözülebilecek basit problemleri çözemeyen bazı öğrencilerimiz, ilköğretimden hatta ortaöğretimden mezun olabilmektedir. Benzer şekilde, öğrendiği yabancı dilde en basit günlük konuşmaları bile yapamayan öğrencilerimiz de oluyor. Diğer derslerde de benzer sıkıntılar olabiliyor. O zaman, neden sadece yabancı dil eğitimindeki başarısızlık ön plana çıkıyor da diğer alanlardaki başarısızlık âdeta perde arkasında kalıyor? Bunun birçok sebebi olabilir. Biraz profesyonellik gerektiren işlere başvurularda çok yaygın olarak yabancı dil bilgisi aranmaktadır. Bu tür iş başvurularında adayların yabancı dilden ilk elemeye tabi tutulduklarını gözlemliyoruz. Bu sınavlarda adayların dil yetersizlikleri ve eksiklikleri, diğer alanlara göre daha net bir şekilde ortaya çıkabilmektedir. Önemli devlet görevleri ve akademik terfilerde, yine aranan ortak özellik yabancı dil yeterliğidir. Yabancı dili belli bir düzeyde olmayan adayların şansı çok azalmaktadır. Bu şekilde, hemen hemen her profesyonel iş başvurusu ve terfide, yabancı dilin ön şart olması bu konudaki yetersizliklerimizi iyice su yüzüne çıkarmaktadır.

Türkiye'de ilköğretim, ortaöğretim ve üniversitelerde genel olarak yabancı dili etkili iletişim aracı olarak öğretmekte istenilen düzeyin altında kalıyoruz. Özellikle dilin üretime yönelik iki becerisi olan konuşma ve yazmada eksikliklerimiz olduğu hemen görülüyor. Bu eksikliklerimizin başlıca nedenlerini altı başlık altında toplayabiliriz.

1. Yöntemle ilgili sorunlar
2. Heterojen sınıflar
3. Anadilden kaynaklanan sorunlar
4. Öğretmen yetiştirmedeki eksiklikler
5. Merkezî sınavların olumsuz etkileri
6. Okullardan Yoğun Yabancı Dil Sınıflarının kaldırılması
7. Yabancı dilin kullanıldığı doğal ortamların yokluğu

Yöntem Konusu

Türkiye'de yabancı dil öğretmenlerinin önemli bir bölümü, bir dili bilmenin gerçekte neleri bilmek olduğu ve dolayısıyla bir dili öğretmenin neleri öğretmek olduğu konusunda yeterli bilgilerle donatılamamıştır. Bugün hâlâ yabancı dil öğretiminde dil bilgisi, kelime ve çeviri öğretimini esas alanlar azımsanamayacak sayılardadır. Eğitim fakültelerindeki hizmet öncesi eğitim programlarında ve Millî Eğitim Bakanlığının hizmet içi eğitim kurslarında, yıllardır dil bilgisi ağırlıklı yöntemlerden vazgeçilerek yerine iletişimi esas alan ve dilin gerçekçi kullanımını öğreten yöntemlerin konması tavsiye edilmektedir. İletişimsel yaklaşıma geçmek kolay değildir. Çok iyi alan bilgisi, çok iyi yöntem bilgisi ve uzun bir uygulama süreci gerektirmektedir. Bu konuda belli bir mesafe katedilmiştir. Yine de, bu tür eğitimden geçmemiş, sadece biraz dil bildiği için atanmış, dil öğretim yöntemlerini bilmeyen, öğretmenlik ve dil alanlarının dışında bir lisans programından mezun olmuş kişiler de yabancı dil öğretmenliği yapmaktadır.

Heterojen Sınıflar

Okullarımızda lise eğitimine kadar sınıfta kalmak yok mertebesindedir. Bir dersten başarısız olanlar ile başarılı olanlar, bir sonraki yıl aralarında hiç fark yokmuş gibi aynı sınıfa konmaktadır. Okular arası nakillerde de hiçbir yabancı dil öğretmeni görmemiş olan bir okul veya yöreden gelen öğrencilerin durumu dikkate alınmamaktadır (Bkz. Tablo-5). Sonuçta, yabancı dil derslerinde dördüncü sınıfta olması gerekenlerle sekizinci sınıfta olması gerekenler aynı sınıfta, aynı konuları izlemek zorunda bırakılmaktadır. Bu tür sınıflarda öğretmenler, o yılın ders kitabını takip etmek durumunda kalmaktadır. Farklı düzeydeki öğrencileri için farklı kitap ve materyal kullanmak neredeyse hiç yapılamayan bir uygulamadır.

Tablo 5

SBS 6. Sınıf Doğru Cevap Ortalamaları (2008)

Soru Sayısı	**TÜRKÇE** 1 9	**MATEMATİK** 16	**FEN** 16	**SOSYAL** 16	**YABANCI DİL 13**
ANKARA	13.64	7.76	8.01	9,92	**8.95**
İSTANBUL	13.05	7.15	7.33	9.37	**8,68**
ESKİŞEHİR	14.13	7.96	8.25	10.36	**9.35**
KÜTAHYA	13.35	7.46	7.74	9.87	**8.76**
İZMİR	13.24	7.30	7.52	9.66	**8.92**
YOZGAT	12.25	6.81	7.20	9.01	**7.98**
MUĞLA	13.32	7.49	7.77	9.87	**9.15**
ŞIRNAK	9.95	5.60	5.80	7.28	**6.41**
VAN	10.52	5.87	6.07	7.65	**6.48**
SİİRT	10.90	6.15	6.45	8.15	**6.89**
ELAZIĞ	12.87	7.04	7.49	9.83	**8.52**
TUNCELİ	13.34	7.02	8.00	10.33	**8.78**
AĞRI	9.93	5.54	5.83	7.25	**6.07**
HAKKARİ	9.67	5.46	5.51	7.03	**5.99**

Anadili Faktörü

Türkçe, öğretmeye çalıştığımız yabancı dillerden hem tipoloji hem de dil ailesi bakımından farklıdır. Çoğu Avrupa dilleri morfolojik, sentansik ve semantik olarak birbirine daha yakındır. Avrupalı öğrenciler kültürel olarak da birbirlerine daha çok benzemektedir. Bunun anlamı şudur: Türkçe bilenler, söz gelimi, Japoncayı İngilizceden daha kolay öğrenebilirler. Benzer şekilde, Fransızca bilenler de İngilizceyi, Türkçeye göre daha kolay öğrenebilirler. Diğer bir deyişle, öğrenilen yabancı diller, öğrenenler açısından daha az yabancı veya daha çok yabancı olabilmektedir. Fransızca ile İngilizce arasında 80 000 ortak kelime olduğu söylenmektedir. Söz dizimi benzerliği de ondan az değildir.

Öğretmen Yetiştirme

Hizmet öncesi ve hizmet içi öğretmen eğitimimiz, doğru teorik temellere oturmakla birlikte, eğitim fakültelerinde öğretmen adaylarının önemli bir kısmı, öğretecekleri dili kendileri yeterince öğrenememektedir. Özellikle konuşma, yazma

ve dinleme becerilerini tam olarak geliştiremeden mezun olabilmektedirler. Bu eksiklikler, daha sonra okullardaki öğrencilerinde de kendini göstermektedir. Eğitim fakülteleri, dört yıl içerisinde öğretmen adaylarını hem lisan bilgisi hem de öğretmenlik becerileri ile donatmaya çalışmaktadır. Bu kolay bir iş değildir. Eğitim fakültelerimize öğrenci kabulünde, YÖK, liseler arasında katsayı uygulamaları ile ayırım yaparak daha bilgili ve daha hazır adayların elenmesine yol açabilmekte, işi daha da zorlaştırmaktadır.

Merkezî Sınavların "Washback" Etkisi

Türkiye'de yapılan, öğrenciler açısından hayati önemi olan sınavlar, pratik gerekçelerle çoktan seçmeli sorulardan oluşur. Yüz binlerce, hatta milyonlarca adayın katıldığı bu sınavlarda, bu uygulama bir yerde kaçınılmazdır. Çoktan seçmeli sorularla adayların konuşma ve yazma becerilerini ölçmek zordur. Diğer yandan, ne yazık ki, bu beceriler de en çok geliştirmemiz gerekenlerdir. Bu becerileri ölçen soruların sınavlarda bulunmaması, adayların ve öğretmenlerin bu konulara değil de diğer konulara önem vermeleriyle sonuçlanabilmektedir.

Merkezî sınavlardan olan üniversiteye giriş sınavlarında, birçok programa girişte, eğer adaylar yabancı dil bölümü dışında bir bölümde okuyacaksa, onlara yabancı dil sorusu sorulmamakta bu da üniversiteye hazırlanan öğrencilerin yabancı dili tamamen ihmal etmelerine yol açmaktadır.

Hazırlık Sınıflarının Kaldırılması

Millî Eğitim Bakanlığına bağlı devlet okullarında, yoğun yabancı dil hazırlık sınıflarının kaldırılması demek haftada 25 saatten bir öğretim yılı boyunca süren yabancı dil öğretiminin kaldırılması demektir. Yabancı dil derslerinin kaldırılmayıp sadece dört yıla yayıldığı savunması yeterli olmayabilir. Çünkü bir yılda toplam yaklaşık 750-800 saatin sadece yabancı dil öğretilmesine ayrılması ile, bu zamanı dört yıla yayarak diğer derslerin yanı sıra yabancı dil öğretilmeye çalışılması aynı sonucu vermeyebilir. Anadolu Lisesi öğretmenleriyle görüşmeler bu kuşkuyu desteklemektedir.

Yabancı Dilin Doğal Olarak Konuşulduğu Ortamlar

Hedef dilin doğal olarak konuşulduğu ortamlar o dili öğrenenler için paha biçilmez değerdedir. İngilizceyi İngilizce konuşulan bir ülkede öğrenmek,

Fransızcayı Fransızca konuşulan bir şehirde öğrenmek çok büyük avantajlar sağlar. Türk öğrencilerin çoğu için bunu gerçekleştirmek zordur. Kısa süreli seyahatleri bile gerçekleştirebilmek hem öğrencilerimiz hem de öğretmenlerimiz için çoğu zaman imkânsızdır. Gelişmiş ülkelerin yabancı dil öğretmenleri, öğrettikleri dilin konuşulduğu ülkelerde bir süre kalabildiği gibi, öğrencileri de yabancı ülkeleri daha rahat ziyaret edebilmektedir. Türkiye'de turistik bölgelerimizde zaman zaman yabancı dilin gerçek iletişim amacıyla kullanıldığını biliyoruz. Ancak bu ortamlarda bulunan öğrencilerimizin oranı çok da yüksek olmasa gerek.

Öneriler

Yabancı dil öğretiminin başarısını etkileyen birçok değişken olduğunu biliyoruz. Okulun fiziki imkânlarından, yönetim anlayışına, eğitim politikalarından öğretmen yetiştirmesine, veli öğretmen iş birliğinden sınav sistemlerine, öğrencinin hazır bulunuşluk düzeyinden öğretmenin eğitimine kadar birçok etken başarıyı etkileyebilir. Türkiye gibi sosyokültürel farklılıkların olduğu geniş bir ülkede, doğal olarak yabancı dil eğitiminin sorunları bölgeden bölgeye, şehirden şehre, hatta okuldan okula değişmektedir. Bu sorunların sihirli bir çözümü de yoktur. Bu çalışmada, nisbeten önemli gördüğümüz ortak sorunlarla ilgili olarak aşağıdaki çözüm yollarını önerebiliriz:

1. Öğretmen yeterliklerine sahip, yani öğreteceği dili iyi bilen öğretmenlik bilgi ve becerileri ile donanmış öğretmenler istihdam etmek
2. Eğitim Fakültelerine girmek isteyen öğrencilerden en hazır olanlarını kabul etmek, adayların geldiği lise türünü kriter olmaktan çıkarmak
3. Çok farklı dil düzeylerindeki öğrencileri aynı sınıfa koymaktan vazgeçerek kur sistemine geçmek
4. Millî Eğitim Bakanlığınca hazırlanan müfredata uygun yazılan kitapların nasıl kullanılacağını meslekteki öğretmenlere ve öğretmen adaylarına uygulamalı olarak göstermek (Bu konu, mevcut çalışmaların daha da genişletilerek yıllarca sürdürülmesi anlamına gelmektedir).
5. SBS, KPDS ve ÜDS gibi merkezî sınavları orta vadede üretim becerilerini de ölçecek şekilde yeniden tasarlamak.
6. Devlet okullarında yabancı dile ayrılan süreyi artırmak, talep edilen yerlerde hazırlık sınıflarına izin vermek.

7. Yabancı dil öğretiminin, sadece bir sınıf içi etkinliği olmadığı düşüncesinden hareketle, "Second Life, Language Exchange Communities, Blogging" gibi web teknolojilerini öğrencilerin hizmetine sunmak.
8. Anadilini iyi öğretmek (Burada Türkçenin grameri, ses kuralları gibi yapısal özelliklerinden çok, problem çözmede etkili bir araç olarak kullanımı kastedilmektedir. Bu yapılabildiği takdirde bu dil becerilerin çoğu yeni öğrenilen dile de transfer edilecektir).
9. Üniversite giriş sınavlarında adayların puanlarını önemli oranda etkileyecek şekilde yabancı dil sorularına yer vermek.

Kaynaklar

Ellis, R. (2003). Task-*based language learning and teaching*. Oxford: OUP.

European Council. (2001). *Common European framework of reference for languages: learning, teaching, assessment.* Cambridge: CUP.

Thomas, M. (2009). *A Handbook of research on web 2.0 and second language learning.* Hershey, PA: Information Science Reference.

TÜRK DİLİNE MÜDAHALELER VE BİLİM DİLİ TÜRKÇENİN GELECEĞİ

Yrd. Doç. Dr. Hüseyin ÖZBAY*

Özet

Türkçe, formalaşması sabit ve tek merkezde oluşmuş ve bugüne kadar bu şekilde gelişme göstermiş bir dil değildir. Türkçe'nin biçimsel oluşumu, değişen dil merkezleri sebebiyle İngilizce, Fransızca gibi oturmuş standartlık özelliği göstermez. Türkiye Türkçe'siyle ilgili tartışmaların, tekliflerin ve müdahale arzularının başladığı dönem Tanzimat'tır. Türkçe'nin tarihinde en büyük müdahale ise 1930'larda yapılmıştır. Dil inkılâbıyla başlatılan tasfiyecilik akımı 1936'da 3.Türk Dil Kurultayı'nda savunulan Güneş Dil Teorisiyle sona ermiş; Atatürk'ün ölümünden sonra 1940'larda şekil ve kılık değiştirerek devam ettirilmiştir. Atatürk döneminde Türk dili bir dünya dili olarak öne çıkarılmıştır. Türk dili taşıdığı potansiyel güçle bir bilim, sanat, kültür ve felsefe dili olarak kullanılmaya müsait bir ana dildir. UNESCO'nun Türkçe'ye biçtiği mukayeseli üstünlük de onun tarihsel durumundan ve dil gücünden kaynaklanır.

Anahtar Sözcükler: *Atatürk, Türkçe, dil*

* Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi

Dillerin tarihî temellenmeleri üzerine yapılmış araştırmalar, Türkçenin dünyanın en yaşlı dillerinden biri olduğunu ortaya çıkarmıştır. Hatta Prof. Dr. Osman Nedim Tuna ve Saim Ali (Dilemre)'ye göre dilimiz bugün yaşayan yazı dillerinin en eskisidir (Tuna, 1990:44; Saim, 1935:35).

Dilimiz, yaşı kadar geçirdiği evreler, yayıldığı alanlar ve etnik bir dil olarak kullanılan nüfus itibarıyla da her zaman bilim dünyasının dikkatini çekmiştir. Türkoloji çalışmalarının yüksek saygınlığı da buradan kaynaklanır.

Tarihî derinliği, yaygınlığı, dil nüfusu; günümüze kadar ulaşan veya -zikredilmekle birlikte- henüz gün yüzüne çıkmayan belgeleriyle Türkçe, derin zamanların "tanık dil"lerinden biridir.

Türkçenin dünya dilleri arasında en farklı özelliklerinden biri de "sabit merkezli" olmayışıdır. "Merkezkaç" özelliklerin boyuna yeni merkezler oluşturması, dilimizin iç karakteriyle de paralellik gösterir. Dilimizin dinamik iç karakteri onu konuşan milletin tarihî kaderiyle ve karakteriyle örtüşmektedir. Türkçenin "aksiyomatik dil" oluşu da bunun bariz göstergesidir.

Siyasî ve idarî merkezlerin tarihsel olarak sürekli değişmesi de kültürler arası ilişkilerin seyrini ve yoğunluğunu tayin etmiştir. Türkçenin değişme ve hatta ayrışma dinamiklerinin sabit merkezli dillere göre yoğun oluşunun bir önemli sebebi de budur. Bir anlamda dil dışı dinamiklerin dili, iç ve dış özellikleri bakımından etkilemesi de bu tarihî sürecin sonuçlarından biridir. Yeni yeni merkezîleşme hedeflerine doğru meydana gelen her merkezkaç kuvvetin diğer kültürel unsurların yanında dilin formalaşıp gelişmesi hususunda da bir sarsıntıya sebep olması neredeyse en çok Türk dilinde görülmektedir.

Keza bugünkü İngilizcenin yegâne merkezi, Büyük Britanya'dır. Bu dil burada formalaştı ve asırlardır bu formun içinde kalıplaşıp gelişti. Hegemonik dillerin etkisinden uzak ama bütün Doğu ve Batı dillerine açık, herhangi bir baskı ve zorlama olmadan kendi tabii gelişmesiyle bilim, sanat, edebiyat ve kültür dili oldu. Güneş Batmayan İmparatorluğun dili, başka dillerin eklemlenmesiyle değil, kendi formunda sentezlenmesiyle bugün evrensel hükümranlığına ulaştı. Fransız dilinin merkezî vatanı da bugünkü Frenk ülkesidir. Sadece Paris'te formalaştı Fransızca,

Türkçe gibi, Uzak Asya'da, Türkistan'da, Çin'de, Ural Altay'da, Mezopatomya'da, Anadolu'da, Balkanlar'da değil.

Gerçekten de Türklerin kaderiyle Türkçenin kaderi birdir. Ata vatanından on bin kilometre uzaklarda yeni vatan merkezleri edinen başka hangi millet var? Bugün güçlü bir dil olan Rusçanın tek bir merkezî oldu: Moskova. Büyük yazarlar burada toplaştılar ve bu dile form verdiler. Sanat, bilim ve edebiyatın standart bir biçim kazanması, belirli bir merkezin bütün düşünceleri, duyguları ve tarihi demlemesi ve bir potada eritmesiyle mümkündür. On bir ve on ikinci yüzyıllarda Anadolu kapılarına dayanan Türklerin dilleriyle ilgili şaşkınlıkları hem coğrafî, hem siyasî, hem kültürel sebeplere dayanır. Bu topraklara gelen Türkler Ata vatan merkezlerini terk etmişlerdi. At sırtında savaşarak bir dil formalaşmıyor tabii ki. Başlangıçta, Oğuz konuşma dilinden standart bir biçim yaratıp kullanma yerine hazır dilleri aldılar (Ercilasun, 1985:160). Selçuklu ve İlhanlı saraylarında resmî dil olarak Arapça ve Farsçanın kullanılması bize bunu gösteriyor. Heybedeki bir dilden bir kültür, sanat, felsefe ve edebiyat dili yaratmak uzun zamanlar, büyük gayretler ve derin tecrübeler ister. Bunun için dilimizin yerleşmesi ve biçimlenmesi de siyasetin yerleşmesi ve kurumsallaşmasına paralellik gösterdi. Türk dilinin gerek yazı, gerekse imla bakımından sürekli değişerek aykırılıklara uğraması onun müdahalelerle düzenlenip formalaşması konusundaki düşünceleri besledi. Ali Şiir Nevâî'nin Türkçeyle Farsçayı karşılaştırarak dilimizin mukayeseli üstünlüklerini bilhassa vurgulaması bir anlamda dilimiz lehinde bir ilmî müdahaleydi (Levent, c.4: 60).

Herhangi bir dile müdahalenin gerekçeleri kendi tabii seyrinde formalaşıp işleyen diller için geçersizdir. Dile müdahale, dille ilgili bir problemin veya bizde olduğu gibi dili belirli bir felsefe ya da ideolojinin aracı hâline getirmek isteyen düşüncenin varlığını gösterir.

13. yüzyılda formalaşmaya başlayıp 16. yüzyılda bir cihan devletinin klasik dili hâline gelen Lisan-ı Osmanî üzerinde belirgin ve dağınık ilk tartışmalar Tanzimat döneminde başlar. Bütün Tanzimat boyunca neredeyse her yazar, çizer ve aydın dille ilgili bir düşünce veya tavır ortaya koymuştur. Tanzimat'la birlikte yayılmaya başlayan kitle yayın organları, edebiyatta hikâye, roman ve tiyatro gibi türler ister istemez dilin iletişim yönüyle ilgili düşünce ve uygulamaları gündeme getirdi. Bizdeki dil tartışmalarının tabii olanı, ihtiyaçtan; yapay olanı ise yeni bir dil yaratma kaygı ve arzusundan kaynaklandı. Tanzimat yazarlarının çoğunda sadeleşme yönündeki dil müdahaleleri daha çok ihtiyaçtan doğdu. Ziya Paşa, İbrahim Şinasi, Namık Kemal, Ahmet Cevdet Paşa gibi yazar ve aydınlar, dille bir

ideoloji olarak değil, daha çok sosyal amaçları için gerekli bir araç olarak ilgilendiler. Yazdıkları tiyatro, hikâye ve romanların geniş kitleler tarafından okunup anlaşılması için sadeleşme istediler. Özellikle gazete ve dergilerde kullanılan dilin bir yüksek edebiyat dili değil bir iletişim dili olması gerekiyordu. Agah Sırrı Levent'in de işaret ettiği gibi gazete ve dergilerin ekseriyetinde "Herkesin anlayacağı bir dille yazılacaktır." ilanı yer alıyordu. Buna karşılık Tanzimat'ın son dönemlerinde gelişen Türkçülükle birlikte ideolojik ve felsefi tasfiyecilik düşüncesi savunulmaya başladı. Kendileri Mehmet Emin Yurdakul gibi sade Türkçeyle yazamamalarına karşılık Şemsettin Sami, Necip Asım, Ahmet Cevdet, Emrullah Efendi, Veled Çelebi, Fuat Köseraif, Ebuziya Tevfik, Tepedelenli Kamil, Hüseyin Kazım gibi devrin önemli yazar ve aydınları, dilimizdeki bütün yabancı unsurların atılmasını savundular (Korkmaz, 1985:10).

Dilimizle ilgili bu sert inkılapçı görüş başlıca iki kaynaktan beslenmiştir. Bunlardan birincisi; T.Fikret, C.Şahabettin, A.Haşim, Halit Ziya gibi Servet-i Fünûn ve Fecr-i Âti yazarlarının kullandıkları sembolik dilin anlaşılmaz derecede yabancı unsurlarla yüklü tuhaflıklar taşımasından kaynaklanan tepkici tutumdur. Tasfiyecilerin fikirlerinin ikinci kaynağı ise dille milliyet arasında gördükleri illiyettir. Bu yeni anlayış Şemsettin Sami ile birlikte Lisan-ı Osmanî'ye karşı açıkça Türkçenin ve Türkçülüğün savunulmasıydı. Bu şekildeki sert ve polemiğe açık dil tartışmalarını, makul ve uygulanabilir bir anlayışa bağlayan millî edebiyatçılar olmuştur. Bir imparatorluk dilinden kolayca millî bir dile geçişin dile müdahale ile ilgili teorileri değiştirdiğini söyleyebiliriz. 1911'de Selanik'te yayımlanmaya başlayan Genç Kalemler dergisi etrafında toplanan Ömer Seyfettin, Ziya Gökalp, Necip Türkçü, Kâzım Nâmi, Âkil Koyuncu gibi yazar ve aydınlar, millî bir edebiyatın ancak millî bir dille oluşturulacağını savundular. Basit ama uygulanabilir bir müdahale ile konuşma ve yazı dilinin birbirlerine yaklaştırılabileceğini gösterdiler. İkinci Türk Dil Kurultayı (18 Ağustos 1934) ikinci oturumunda dilde sadeleşme hareketinin tarihçesini anlatan Ahmet Cevat (Emre)'ın şu tespiti dikkat çekicidir:

"Tanzimat ve Meşrutiyet devirlerinde birincide şuurlu ikincide şuursuz olmak üzere dil siyaseti takip ve idame olunmuş ve bu siyasetten bariz muayyen neticeler alınmıştır. Kurultayımız için bu dil siyasetinin ve alınan neticelerin büyük ehemmiyeti vardır. İşlenen hatalar Cemiyetimizi takip edeceği dil siyasetinde sürçmekten koruyacak mahiyettedir." (2. Dil Kurultayı, 1935:343) Atatürk dönemi dil çalışmalarında bilgisi ve heyecanıyla büyük rol oynamış dilcilerden biri olan Ahmet Cevat, tespitlerine şöyle devam eder. "… Nihayet Ö.Seyfettin gibi halkçı

sanatçılar yetişti. Çalıkuşu, Tanrı Misafiri, Güneş ve Ateş, Damla Damla, Deniz Aşırı, Hüküm Gecesi gibi şaheserler Akın, Mete gibi manzum millî piyesler yaratıldı. … Bu edebî dirilme bir mucizedir. Ve Türk dilinin ölmezliğini ispat eder. Hangi dil asırlarla edebiyattan uzaklaştırıldıktan mekteplerde bu kadar işkenceli bir tedris usulüyle boğulduktan sonra böyle gürbüz, kan kırmızı bir çehre ile yüzlere gönüllere gülebilirdi. Bu mucizenin kaynağı tahsil ile zehirlenmemiş halkın dimağıydı."

İlk Resmî Müdahale: Dil İnkılabı

Kurtuluş Savaşı başarıya ulaşıp Cumhuriyet kurulunca millî ve üniter bir devleti oluşturan millet tarihiyle ilgili akıl almaz atak görüşler birbirini izlemeye başladı. Dil tartışmalarının yerini, yeni devletin cesur dil politikaları aldı. Bütün Türk tarihinin Türkçe üzerindeki en radikal müdahaleleri, resmen 1930'larda başladı. Önce alfabe değiştirildi (Ülkütaşır, 1973: 20-30). 3 Kasım 1928'de Türkçenin ses yapısına uygun esaslara dayalı "Yeni Türk Alfabesi" kabul edildi. Böylelikle yazı sistemimizle ilgili uzun zamandan beri devam eden ve palyatif tedbirler içeren tartışmalar bıçak gibi kesildi. 1932 yılında başlayacak olan dil inkılabı hareketiyle diğer millî rönesans düşüncelerinin oluşup gelişmesi için bu yazı inkılabı şarttı. Bizzat Atatürk tarafından yönlendirilen Türk Tarih Tezi'nin Türk dil teziyle bağlanması ve desteklenmesi gerekiyordu. Çünkü tarihin en önemli tanığı ve göstereni dildir. 12 Temmuz 1932'de Türk Dili Tetkik Cemiyeti kuruldu ve hemen akabinde 26 Eylül-5 Ekim tarihlerinde I. Türk Dili Kurultayı, Dolmabahçe Sarayı'nda toplandı (I.Türk Dili Kurultayı, 1934). Bu Kurultayı; ikincisi (18 Ağustos 1934) ve üçüncüsü (24-31 Ağustos 1936) takip etti. Üçüncü kurultaya kadar dört yıl içinde dilde tasfiyecilik en aşırı biçimde denendi. Terk edilen kelimelerin yerini tutmak üzere öz Türkçe kelime arayışları alabildiğine hızlandı. İlk Türkçe metinlerden, Anadolu ağızlarından ve basılı eser taramalarından olduğu kadar türetme yoluyla da Türkçenin söz varlığı zenginleştirilmek istendi. Türkçenin dünya dilleri arasındaki yeri ve ilişkileri inkılapçı bir zihniyetle işlenmeye başlandı. Bu bahiste, Birinci Türk Dili Kurultayı'nda sunulan birkaç bildiriyi örnek göstermek istiyorum:

Samih Rıfat Bey: Türkçenin Sami Dillerle Mukayesesi

Dr.Saim Ali Bey: Türkçe Bir Hint Avrupa Dilidir.

Mehmet Saffet Bey: Türkçenin Arı Dillerle Münasebeti

Ahmet Cevat Bey: Sümer Dili ile Bizim Dilimizi Fonetik, Morfolojik, Lugat ve Nahvi Teşekkül Noktalarından Mukayese

Uşşakizade Halit Ziya Bey: Sarf Nahiv İmla-Türkçenin Dört Garp Lisanı ile Mukayesesi.

Birinci Türk Dili Kurultayı'ndan iki yıl sonra yine Dolmabahçe Sarayı'nda toplanan İkinci Dil Kurultayı bildirileri de birincisinin devamı ve üçüncüsünün hazırlayıcısı mahiyetinde, Türk diline bir kaynak ve dünya dili olarak büyük önem veriyordu. Dil İnkılabının teori ve uygulamalarının da müzakere edildiği bu Kurultay'da sunulan bazı bildirilerinin mahiyeti bu önemi açıkça göstermektedir:

Ahmet Cevat (Emre): Türk Dilinin Yapılış Karakteri ve Türkçenin Hint-Avrupa Dilleriyle Mukayesesi

Avni Ali Candan Bey: Eti Dili Hiyeroglifleri Tetkiki

İshak Refet Bey: Dilimizin Arıtılması, Düzeltilmesi, Yüceltilmesi İçin Düşünceler

Abdülcabbar Bey: Türkçenin Diller Arasındaki Mevkii

Hikmet Turhan Bey: Türklerle Sümerlerin Münasebeti

Saim Ali Bey: Türkçe En Eski Dildir (2.Türk Dil Kurultayı Zabıtları, 1934)

Bütün bu bildiri başlıkları bile Üçüncü Kurultayda savunulacak olan Güneş Dil Teorisi'ne hazırlık gibidir. Saim Ali'nin "Türkçe En Eski Dildir" görüşü, Atatürk dönemi dil tarihçiliğinin en önemli tezi Güneş Dil Teorisi'nde "Bütün Dünya Dilleri Türkçeden kaynaklanmıştır."gibi evrensel bir iddiaya dönüşmüştür. Atatürk, Türkçenin ilk dil olduğuna dair bu teorinin ortaya atılıp tartışıldığı 24-31 Ağustos 1936 tarihinde gerçekleştirilen Üçüncü Kurultaya tanınmış yabancı bilim adamlarını bizzat davet ettirmiştir. Bunlar arasında ünlü dilbilimcileri ve Türkologlar da vardır. Bu yabancı bilim adamlarının bazıları şunlardır: Dr. Bombaçi (Napoli Şark Dilleri Enstitüsü Profesörü), Sir Denison Ross (Londra Şark Dilleri Okulu Müdürü), Prof. Gabidullah (Moskova Üniveresitesi Şark Tarihi Kürsüsü), Dr. Giese (Prusya Akademisi Üyesi), P.Hilaire De Barenton (Fransız Sümerolog), Prof. Jean Deny (Paris Şark Dilleri Enstitüsü), Dr. Kıvergiç (Viyana Şark Dilleri Doktoru ve Güneş Dil Teorisinin Kaynakçısı), Prof. Koji Okuba (Japo-Türk İslam Ensitüsü), Prof. Dr. Meşçeninkov (Sovyetler Birliği İlimler Akademisi), Prof. Dr. Nemeth Gyula (Budapeşte Üniversitesi) Prof. Dr. Samoiloviç (Sovyetler Birliği İlimler Akademisi), Prof. Dr. Zayançkovski (Varşova Üniversitesi).

Bir hafta boyunca yerli ve yabancı bilim adamları Güneş Dil Teorisi'yle ilgili akıl almaz tezleri dinlediler. Bu tezi savunanların ruhu âdeta Batı dünyasına karşı Kurtuluş Savaşı verenlerin ruhuydu. 1932'de resmen başlayıp 1936 yılına kadar devam eden bu dönem Türk Diline resmî müdahalenin millî ve evrensel boyutta tezlerle geliştirildiği tarihî bir dönemdir.

Yok sayılan ya da yok edilmek istenen bir milletin; tarih ve dil görüşleriyle yeniden ve evrensel çapta tezlerle var oluşunu gösterme gayreti bilimsel anlayış yanında siyasî bir tutum olarak ortaya çıkmış olsa da süreci ve sonuçları itibarıyla önemlidir. Üçüncü Dil Kurultayı Atatürk'ün geçirdiği son kurultaydır. Dördüncü Kurultay savaş sebebiyle altı yıl sonra toplanabilmiştir. Bu Kurultayın en önemli özelliği Güneş Dil Teorisi ve Türkçenin bir dünya dili olduğuna dair iddiaların büyük oranda yok sayılmasıdır. 1940 sonrasının Türkçeyle ilgili resmî tutumun en önemli göstergesi Klasikler tercümesiyle yeniden bir Nev-Yunanilik ve Batı-Latin Kültürüne kapılanmadır. Millî Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel ve Nurullah Ataç dönemindeki Öztürkçecilik hareketi Atatürk dönemindeki millî ruh ve Türkçülük iddiası olmaktan uzaklaştı. Bu dönemde temel tez, Türk-İslam medeniyetinden dil olarak da uzaklaşıp bir nevi Batı tarzı rönesans gerçekleştirmektir. 1931-1936 yılları arasındaki Dil İnkılabında olduğu gibi 1940'lar ve sonrası dönemlerde de dikkati çeken en önemli husus; dil tartışmalarında devletin, Millî Eğitim Bakanlığı yoluyla bizatihi müdahalesi ve yaptırımlarıdır.

1940 sonrası dile müdahale edenlerin Atatürk dönemindeki tasfiye hareketini kullanmalarına karşılık onun Güneş Dil Teorisi ile büyük oranda bu düşüncesinden vazgeçtiğini unutmaları ya da inkâr etmeleri önemli bir ayrıntıdır.

Dünya Dili Olma Yolunda Türkçe

Tanzimat'la başlayıp 1930'larda büyük bir heyecanla, âdeta bir diriliş öyküsü niteliğindeki Türkçe ile ilgili tartışmalar, müdahaleler ve yaptırımlardan sonraki dönemlerde dilimizin siyasî ve ideolojik tartışmalara alet edilmesi büyük kayıplara sebep olmakla birlikte özellikle 1990 sonrası yeni gelişmeler onu bir dünya dili olmaya doğru götürmektedir. Bu dönemde dilimizle ilgili en dikkate değer olumsuz gelişme, büyük dil inkılabımıza yüzde yüz ters düşecek bir nitelikte yabancı dille eğitim uygulamasıdır. Bir taraftan bütün dünyada yükselen bir değer olan Türkçemiz diğer taraftan içeride büyük bir çelişki olarak bazı bilim adamları tarafından bilim dili dışına itilmektedir. En itibarlı üniversitelerimizde Türkçe eğitim yapılmamaktadır. Türk diline yapılan en olumsuz müdahale, onu üniversitelerimizin

içine sokmayan yüksek öğretim kurumlarımızın bu tutumudur. Bu yarı resmî tutum Türk dilinin bilim dili olarak gelişmesine içeriden yapılan akıl almaz engellerden biridir (Köksoy, 2000:84-96).

Gerçekten de Türkçe bugün hem önemsenen hem de küçümsenen bir dildir. Türkçeyi küçümseyip örseleyenler daha çok iç çevrelerden çıkmaktadır. Oysa nesnel ölçütlerden hareket eden UNESCO, yaşayan 6000 küsur dil içinde Türkçeye ilk beş-altı dil arasında yer vermiştir. Bu itibar "mukayeseli üstünlük yöntemi" kullanılarak verilmiştir. Türkçeyi bilim, sanat, felsefe ve iletişim dili olarak yetersiz bulanların tezleri bilimsel değil ülküseldir. Türkiye'de ve Avrupa'da yaşayan bazı Türkler de bilgisizliğin ve talihsizliğin sonucu anadillerine yabancı kalmışlardır. Avrupa'da yaşayan ve edebiyat dünyasında önemli kalemler olarak kabul edilen Akif Pirinççi, Yüksel Pazarkaya, Zehra Çırak gibi yazarlar Türkçe yazmamaktadırlar. Önemli romancılarımızdan olan Elif Şafak ise daha çok İngilizce yazmaktadır (Karakuş ve Kuruyazıcı, 2001:89).

Aslında dillerin sayıları da, sıralanmaları da itibar durumları da tartışmaya ve eleştiriye açıktır. Çünkü aslında her dil değerlidir. Her dil, her bir insandır. İnsanın mutlak üstünlük olarak değerlisi ve değersizinden değil az veya çok gelişmiş olmasından söz edilebilir. Diller de böyledir. Hiçbir dil için "mutlak üstündür" denilemez. Dillerin sıralanması da, diller arası güç oranları da " mutlak üstünlük"ü değil, "mukayeseli üstünlük"ü gerektirir. UNESCO'nun Türkçeye verdiği bu itibar da "mukayeseli üstünlük"ün bir sonucudur ve bizim için talih ve onurdur.

Türkçenin Dünya Dilleri arasındaki mukayeseli yeri ve üstünlükleri nelerdir? Bu soru şartları ve sebepleri bakımından bir savunma mekanizması içinde kendilerini makûl göstermeye çalışsalar da ana dilerinden kaçanların neyi kaybettiklerini göstermesi bakımından da önemlidir.

Türkçenin Üstünlükleri

Sonuçtan başlarsak Türkçe, dünyanın önemli altı dilinden biridir. Türkçeyi mukayeseli olarak bu derece önemli kılan sebepler ve ölçütler çoktur. Ayrıntıya girmeden ana hatlarıyla bunları şöylece sıralayıp ele alabiliriz.

1. Türkçenin Yaşı: Türkçe dünyanın en eski yazı dillerinden biridir. Türkçe ile Sümerce arasındaki yanlışlanamayan genetik benzerlikler üzerinde çalışan Prof. Dr. Osman Nedim Tuna'ya göre 8500 yıllık yaşıyla Türkçe, yaşayan diller arasında en eski yazı dilidir. Bilim adamlarının yaklaşık (karine yoluyla) yaş tahminleri ise 4000-4500 yıldır. Zamanımızdan 1400 yıl önce atalarımız mezar taşları ve kayalar

üzerine duygularını, düşüncelerini ve felsefelerini yazarlarken henüz İngilizce yoktur. İngiliz yazı dili, bilinen-belgeli Türk yazı dilinden 800 yıl sonra başlamıştır. Türkçe bu yaşıyla tarihin derinliklerine kök salmış bir dildir.

2. Türkçenin Coğrafyası: Türkçe en geniş coğrafyada kullanılan dünya dillerinden biridir. Tarihte ve bugün etnik bir dil olarak bütün Balkanlar'da, Türkiye'de, Kıbrıs'ta, Suriye'de, Irak'ta, İran'da, Azerbaycan'da, Kafkaslar'ın büyük bölümünde, İdil Ural'da, Kırım'da, Türkistan'da, Moğolistan, Doğu Türkistan, Sibirya ve Güney Sibirya'da az veya çok kullanılan bir dildir. Avrupa, Amerika, Avustralya gibi ülkelere göçüp orada Türkçeyi kullananların dışında bugün için Türkçenin vatanı 10.000 kilometre karenin üstündedir. Bu alan, Türkiye yüz ölçümünün yaklaşık on iki katıdır (Dönmez, 1973).

3. Türkçenin Nüfusu: Türkçe 200-240 milyon insanla, dünyada en çok kullanılan "etnik dil nüfusları"ndan biridir. Bu etnik nüfus, dünyanın başka dillerinde görülmedik derecede parçalanmıştır. Bu konuda Türkçeye benzer ikinci bir dil yoktur. Mesela çok devletli geniş Arap dünyasında parçalanmışlığın getirdiği iletişim sıkıntısı görülmez. Çeşitli Arap ülkelerindeki küçük farklılıklar "anlaşılır farklılıklar"dır. Britanya, Amerika ve Avustralya İngilizceleri de "anlaşılır farklılıklar" taşır. Bugün Türkçenin kullanıldığı geniş alanlarda ise "anlaşılmaz farklılıklar" oluşturulmuştur.

Türkçe, parçalanmış dil nüfusuna rağmen UNESCO tarafından tarihi ve coğrafyası gibi nüfusuyla da dikkat çeken bir dildir.

Diller arasında iki türlü nüfus vardır. Bunlardan birisi "emperyal nüfus" diğeri ise "etnik nüfus"tur. Emperyal dil nüfusu için İngilizce, İspanyolca ve kısmen de Fransızca iyi örnektir. Dünyadaki İngiliz sayısı ile İngilizce konuşan insan sayısı çok farklıdır. Orada İngiliz etnik nüfusuyla İngilizcenin nüfusu denk değildir. İngilizcenin dil nüfusu yaygınlığı ve üstünlüğü, ana dilleri öldürülen ya da örselenen sömürge ülkeleri ve bugünkü Amerika Birleşik Devletleri'nin süper güç oluşuyla ilgilidir. Emperyal diller gittikleri ve egemen oldukları ülkelerin yerli dillerini ya ortadan kaldırmış ya da onları çarşı pazar dili derekesine düşürmüşlerdir. Dilimizi kullanan nüfusun İngilizceyi ya da İspanyolcayı konuşan nüfustan az görünmesi Türkçenin emperyal bir dil olarak yayılmamasından kaynaklanıyor. Türkçe sadece dil nüfusuyla değil yayıldığı dil coğrafyasıyla da etnik özellik taşır. Etnik nüfusumuzda, dil nüfusuyla millet nüfusu aşağı yukarı eşittir. Yani dünyada Türkçeyi kullananlar etnik olarak büyük oranda Türklerdir.

Bu üç durum, doğrudan dilin yapısıyla ilgili olmayan "dış nesnel ölçüt"lerdir. Türkçenin mukayeseli üstünlükte nesnel olarak ortaya çıkan değeri sadece dil dışı tarihsel süreçlerden kaynaklanmaz. Türkçenin bir dil gücü olarak yapısal üstünleri de vardır. Nitelikli dil verilerine sahip olmak dilin gücünü gösterir. Türkçe onu kullanan, öğrenen ve inceleyen herkesi ve bilhassa dil bilimcilerini şaşırtacak derecede kendine özgü nitelikler taşır. Dilimizin önemli niteliklerinden birkaçını ayrıntıya girmeden şöyle sıralayıp açıklayabiliriz:

Ana Dil Olarak Türkçe

Türkçe az sayıdaki "ana dil"lerden biridir. Burada kullandığımız "ana dil" kavramıyla "ana dili" kavramını karıştırmamak gerekir.

Ana dil, başka bir dilden sonraları türememiş, başka dillerin karışımıyla oluşmamış, var oluşundan beri devam eden, temel genetik gramatikal niteliklere sahip dildir. Türkçeyi ana dil yapan temel ölçütler, diğer dillere de uygulandığı zaman durum iyi alaşılır. Türkçe aşağıdaki ana dil ölçütlerinden tamamına sahiptir.

1. Vücut Organ Adları

Ana dil temel kelimelere, ilk kelimelere sahip dildir. İlk kelimeler içinde en önemlileri vücut organ isimleridir. Türkçe kendi vücut organ isimlerinin tamamına sahiptir. Saç, baş, alından ayağımızın tırnaklarına kadar organ isimlerimizin hepsi köken olarak Türkçedir. Organ isimleri ilk "mikro-kozmoz"un adlandırmasıdır. İnsanoğlu tabii ki önce kendisini adlandırmıştır. Türkçe ilk kelimeleriyle "mikro-kozmoz"dan "makro –kozmoz"(evren)a bütünüyle aktarma yaparak dil sistemini kurmuştur.

2. Sayılar ve Sayı Sistemleri

Bütün dillerde mevcut temel kategorilerden biri de sayı isimleridir. Türkçe hem sayı isimlerine hem de sayı işlemlerine sahip bir dildir. "Sıfır", "milyon", "milyar" gibi sayılar primitif olmadıkları için ilk kelimeler arasında yer almazlar ve Türkçe değildirler.

3. Zamirler

Ben, sen, o; biz, siz, onlar; bu, şu vb. zamirlerin hepsi köken olarak Türkçedir. Zamirler hem kelime hem de gramatik ögedir. Bilindiği gibi Türkçede şahıs zamirleri ek olarak da görev alırlar ve gramer yaparlar. "Geliyorum" filindeki "um" eki "ben" zamirinin ekleşmiş karşılığıdır. Yani burada –um: ben denkliği mevcuttur. Eklerle bir özne ve anlam teşkili sadece dilimizde vardır. Bu sebepledir

ki dilimizde zamir kullanılmadan eklerle özne ifade edilebilmektedir; ama "ek öznesi" kullanılmadan cümle kurulamamaktadır.

4. Akraba İsimleri

Tabii olarak akraba isimleri de ilk kelimeler arasındadır. Çünkü insan önce kendisini ve yakınlarını isimlendirmiştir. "ata", "ana/anne", "kardeş", "kız kardeş(singil)", "abla", "ağabey", "eke", "bayke", "aga/ağa", "ini/üke", "teyze", "dayı", "yeğen", "yenge", "bibi" vb. temel Türkçe kelimeler yanında gereği yokken "baba", "hala", "kuzen" gibi yabancı dillerden alınan kelimeler, temel adlandırma sistemimizi bozmaz.

5. Fiiller

Bilhassa Türkçe bakımından ana dil ölçütlerinin en önemlilerinden biri de fiillerdir. Fiil her türlü oluş ve hareketin adıdır. Türkler tarih boyunca bir hareketin ve oluşun içinde oldular. Uzak Asya'dan on bin kilometreyi aşarak Anadolu'ya, Mezopotamya'ya ve Doğu Avrupa'ya geldiler. Buralarda büyük mücadeleler sonucunda yurt edindiler. Gittikleri yerlerde devlet kurup egemen halk oldular. Bütün bu hareketler, yer değiştirmeler ve mücadeleler dile yansımıştır. Bir milletin özellikleriyle dili arasındaki paralelliğin bu kadar açık olduğu başka bir örnek gösterilemez.

Türkçe, dünya dilleri arasında marka olarak bir "fiil dili"dir ve kullandığımız bütün fiiller köken olarak Türkçedir. Başlangıçtan beri gelen zengin fiil varlığımız yanında Türkçeyi bir "fiil dili" yapan önemli hususlardan biri de fiillerimizin işlevsel zenginliği ve "türev katsayıları"dır. Türkçede teorik (potansiyel) olarak ortalama basit bir fiilden 100'den fazla kelime türetilebilmektedir. Türetme katsayısı fiillerde yüzden fazla olan başka bir dil yoktur. Ayrıca isimlerin hemen hepsi de teorik (potansiyel) olarak fiilleştirilmektedir. Basit fiiller ve türetilmiş fiiller dışında fiil isimleri, fiil zarfları ve fiil sıfatları ile birleşik fiiller Türkçenin fiil sistemini tamamlarlar. Bütün bu varlığıyla Türkçe başka dillerden "aksiyomatik dil" özelliği kazanarak ayrılmaktadır.

Türkçenin mukayeseli üstünlüklerinden biri de simetrik/mütekabil ses yapısıdır. Türkçe bir "fiil dili" oluşu yanında aynı zamanda bir "vokal dil"dir. Ses uyumları, akciğerimizden başlayıp gırtlağımızda ve ağız boşluğumuzda yapılanan

dil sesleri âdeta Türkçenin genetik şifresi gibidir. Türkçe kelimeleri vokal uyumları ve müzikalitesi bakımından şöyle ayırabiliriz:

a) İki ünlü taşıyan kelimeler,

b) Üç ünlü taşıyan kelimeler,

c) Dört ünlü taşıyan kelimeler.

Türkçe ses matematiğinin temeli ses dönüşümlerinin gelişigüzel değil karşılıklılık (mütekabiliyet) ilkesiyle dönüşmesidir.

Türkçenin söz dizimi de aksiyomatik kombinasyon özelliğiyle diğer dillerden önemli derecede ayrılmaktadır. Türkçede söz dizimi ögelerinin birbirleriyle yer değiştirmesinden kaynaklanan kombinasyon çok yüksek bir duygu, heyecan ve aksiyon değişimini gösterir. Söz gelimi yedi ögelik bir Türkçe cümlenin ögeleri bakımından değişim ve dönüşüm potansiyeli 5040 nüans cümledir. Cümle öge sayısı sekize çıktığında bu dönüşüm potansiyeli olağanüstü bir sayıya, 40320 nüans cümleye ulaşır. Oysa Almanca, İngilizce gibi dillerde cümle ögeleri kısmen kombine olur ve potansiyel nüans cümle sayısı azalır.

Sonuç olarak Doğu Avrupa'dan Çin'e, Sibirya'ya kuzeyde İdil Ural'dan güneyde Afganistan'a, Anadolu'ya, Mezopotamya'ya kadar on milyon kilometre karelik bir alanda etnik unsur olarak 220 milyon insan tarafından kullanılan ve tarihin en eski dillerinden biri olan Türkçemiz, ana dil karakteri, seslerin ve eklerin matematik düzeni ve söz dizimindeki olağanüstü dinamik dönüşüm potansiyeliyle bilim, siyaset, sanat ve felsefe için büyük imkândır.

Kaynaklar

1.Türk Dili Kurultayı. (1934). Ankara: TTK Yayınları.

2.Türk Dili Kurultayı. (1935). Ankara: TDK Yayınları.

3.Türk Dili Kurultayı. (1937). Ankara: TDK Yayınları.

Dönmez, Y. (1973). *Türk dünyası'nın beşerî ve iktisadî coğrafyası*. İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Ercilasun, A.B. (1985). *Başlangıcından XIII. yüzyıla kadar Türk nazım ve nesri*, Büyük Türk Klasikleri I, İstanbul: Ötüken Söğüt yayınları.

Ercilasun, A.B. (1985).Yeryüzünde Türkler ve Türkçe. Millî Kültür ve Gençlik Sempozyumu, Ankara.

Karakuş, M., Kuruyazıcı, N. (2001). *Gurbeti vatan edenler:Almanca yazan Almanyalı Türkler.* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Korkmaz, Z. (1985). Dil inkılabının sadeleşme ve Türkçeleşme akımları arasındaki yeri. *Türk Dili Dergisi,* sayı: 401'den ayrı basım, Ankara: TTK Basımevi.

Koşay, H.Z. (1982). "Türklerin anayurdu, göçleri ve komşularıyla ilgili meseleleri" Türk kültürü, Ankara.

Köksoy, M. (2000). *Yabancı dilde eğitim*. Ankara: Bilig yayınları.

Levent, A. S. (1968). *Ali Şir Nevâî*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Saim, A. (1935). "Türk Dili en eski dildir", 2. Türk Dili Kurultayı. Ankara: TTK Yayınları.

Tuna, O.N. (1990). *Sümer ve Türk dillerinin tarihi ilişkisi ve Türk dilinin yaşı meselesi.* Ankara: TDK Yayınları.

Ülkütaşır, M.Ş. (1973). *Atatürk ve harf devrimi*. Ankara: TDK Yayınları.